

Leerboek politieke economie

Academie der Wetenschappen van de Sovjet-Unie
Economisch Instituut

Oorspronkelijke uitgave: augustus 1954

Huidige uitgave: januari 2007

Digitale uitgave: januari 2015

**leerboek
politieke
economie**

Inhoud

Inleiding	13
Hoofdstuk 1 – De productiewijze van de oergemeenschap	21
Het ontstaan van de menselijke samenleving.	21
De voorwaarden van het materiële leven. De ontwikkeling van de gereedschappen.	22
De productieverhoudingen van de oergemeenschap. De oorspronkelijke verdeling van de arbeid.	25
De maatschappij van de verwantschapsgroep. De matriarchale verwantschapsgroep. De patriarchale verwantschapsgroep.	26
Het ontstaan van de maatschappelijke arbeidsdeling en de ruil.	29
Korte samenvatting	33
Hoofdstuk 2 – De op slavernij berustende productiewijze	35
Het ontstaan van het slavenhoudersbestel.	35
De productieverhoudingen van het slavenhoudersbestel. De positie van de slaven. .	39
De verdere ontwikkeling van de ruil. Het handels- en woerkerkapitaal.	43
De verscherping van de tegenstellingen van de op slavernij berustende productiewijze.	44
De klassenstrijd van de uitgebuitenen tegen de uitbuiters. De slavenopstanden. De ondergang van het slavenhoudersbestel.	45
Korte samenvatting	51

Hoofdstuk 3 – De feodale productiewijze	53
Het ontstaan van het feodalisme.	53
De stad in de middeleeuwen. De ambachtsgilden. De koopmansgilden.	60
De klassen en standen van de feodale maatschappij. De feodale hiërarchie.	63
De ontwikkeling van de productiekrachten van de feodale maatschappij.	65
Het ontstaan van de kapitalistische productie in de schoot van het feodale stelsel. ..	66
De oorspronkelijke accumulatie van het kapitaal. De gewelddadige verdriving van de boeren van het land. De opeenhoping van rijkdommen.	69
De opstanden van de lijfeigene boeren. De burgerlijke revoluties. De ondergang van het feodale stelsel.	72
Korte samenvatting	81
 Hoofdstuk 4 – De warenproductie	 83
De waren productie als het uitgangspunt van het ontstaan van het kapitalisme en als het algemene kenmerk ervan.	83
De waar en de eigenschappen ervan. Het tweeledige karakter van de in de waar belichaamde arbeid.	84
Eenvoudige en samengestelde arbeid. De maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd.	87
De ontwikkeling van de waardevormen. Het wezen van het geld.	87
De functies van het geld.	90
Goud en papiergeld.	94
De waardewet als economische wet van de warenproductie.	95
Het warenfetisjisme.	97
Korte samenvatting	99
 Hoofdstuk 5 – De eenvoudige kapitalistische coöperatie en de manufactuur	 101
De eenvoudige kapitalistische coöperatie.	101
De manufactuurperiode van het kapitalisme.	103
Het kapitalistische thuiswerk.	105
De historische rol van de manufactuur.	106
De ontbinding van de boerenstand. De overgang van de economie gebaseerd op herendiensten naar de kapitalistische economie.	107
Het ontstaan van de binnenlandse markt voor de kapitalistische industrie.	109
Korte samenvatting	111

Hoofdstuk 6 – De machineperiode van het kapitalisme	113
De overgang van de manufactuur naar de machinale industrie.	113
De industriële revolutie.	114
De kapitalistische industrialisering.	117
De groei van de steden en de industriecentra. De vorming van de klasse van de proletariërs.	118
De kapitalistische fabriek. De machine als middel tot uitbuiting van de loonarbeid door het kapitaal.	120
De grootindustrie en de landbouw.	123
De kapitalistische vermaatschappelijking van de arbeid en de productie. De grenzen van de toepassing van de machine in het kapitalisme.	124
Korte samenvatting	127
 Hoofdstuk 7 – De economische grondwet van het kapitalisme	 129
De grondslag van de productieverhoudingen van de kapitalistische orde.	129
De verandering van geld in kapitaal. De arbeidskracht als waar.	130
De waarde en de gebruikswaarde van de waar arbeidskracht.	131
De meerwaardewet als de economische grondwet van het kapitalisme.	133
Het kapitaal als maatschappelijke verhouding van de productie. Constant en variabel kapitaal.	135
De meerwaardevoet.	137
De twee methoden om de uitbuitingsgraad te verhogen. Absolute en relatieve meerwaarde.	138
De werkdag en zijn grenzen. De strijd voor de verkorting van de werkdag.	139
De extra meerwaarde.	141
De klassenstructuur van de kapitalistische maatschappij. De burgerlijke staat.	142
Korte samenvatting	145
 Hoofdstuk 8 – Het arbeidsloon	 147
De prijs van de arbeidskracht. Het wezen van het arbeidsloon.	147
De grondvormen van het arbeidsloon.	149
Opjagende loonsystemen.	152
Nominaal loon en reëel loon.	154
Het dalen van het reële loon in het kapitalisme.	156
De strijd van de arbeidersklasse voor de verhoging van het arbeidsloon.	160
Korte samenvatting	162

Hoofdstuk 9 – De accumulatie van het kapitaal en de verarming van het proletariaat	163
Productie en reproductie.	163
De eenvoudige kapitalistische reproductie.	164
De uitgebreide kapitalistische reproductie. De accumulatie van het kapitaal.	166
De organische samenstelling van het kapitaal. Concentratie en centralisatie van het kapitaal.	166
Het industriële reserveleger.	168
De agrarische overbevolking.	171
De algemene wet van de kapitalistische accumulatie. De relatieve en absolute verarming van het proletariaat.	172
De fundamentele tegenstelling van de kapitalistische productiewijze.	175
Korte samenvatting	176
Hoofdstuk 10 – Kringloop en omslag van het kapitaal	177
De omslag van het kapitaal. Productietijd en omlooptijd.	180
Vastgelegd en circulerend kapitaal.	181
De meerwaardevoet op jaarbasis. Methoden om de omslag van het kapitaal te versnellen.	183
Korte samenvatting	185
Hoofdstuk 11 – Gemiddelde winst en productieprij	187
Kostprijs en winst. De winstvoet.	187
Het ontstaan van de gemiddelde winstvoet en de verandering van de waarde van de waar en de productieprij.	189
Korte samenvatting	197
Hoofdstuk 12 – Handel, krediet en geldcirculatie	199
De handelswinst en de oorsprong ervan.	199
De circulatiekosten.	201
De vormen van de kapitalistische handel. De warenbeurs.	202
De buitenlandse handel.	203
Het leenkapitaal.	205
Rente en ondernemerswinst. De rentevoet en de tendentiële daling ervan.	206
De vormen van het krediet. De banken en hun transacties.	207
De naamloze vennootschappen. Fictief kapitaal.	210
De geldcirculatie van de kapitalistische landen.	212
Korte samenvatting	215

Hoofdstuk 13 – De grondrente–De verhoudingen in de landbouw in het kapitalisme	217
Het kapitalistische systeem van de landbouw en het particuliere grondbezit.	217
De differentiële rente.	219
De absolute grondrente. De grondprijs.	223
De rente in de mijnbouwindustrie. De bouwgrondrente.	226
Groot en kleinbedrijf in de landbouw.	227
De verdieping van de tegenstelling tussen stad en platteland.	230
Het particuliere grondbezit en de nationalisatie van de grond.	231
Korte samenvatting	233
Hoofdstuk 14 – Het nationaal inkomen	235
Het totale maatschappelijke product en het nationaal inkomen.	235
De verdeling van het nationaal inkomen.	237
De staatsbegroting.	241
Korte samenvatting	244
Hoofdstuk 15 – De reproductie van het maatschappelijke kapitaal	245
Het maatschappelijke kapitaal. De samenstelling van het totale maatschappelijke product.	245
Realisatievoorwaarden bij eenvoudige kapitalistische reproductie.	247
Realisatievoorwaarden bij uitgebreide kapitalistische reproductie.	249
Het marktprobleem. De tegenstellingen van de kapitalistische reproductie.	250
Hoofdstuk 16 – De economische crises	253
De grondslag van de kapitalistische overproductiecrises.	253
Het cyclische karakter van de kapitalistische reproductie.	256
De agrarische crises.	258
De crises en de verscherping van de tegenstellingen van het kapitalisme.	259
De historische ontwikkelingstendens van het kapitalisme.	262
Korte samenvatting	264
Hoofdstuk 17 – Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme	265
De overgang naar het imperialisme.	265
De concentratie van de productie en de monopolies. De monopolies en de concurrentie.	268
De concentratie en de monopolies in het bankwezen. De nieuwe rol van de banken.	272
Het financierskapitaal en de financiersoligarchie.	273
De kapitaalexport.	275

De economische verdeling van de wereld tussen de verbonden van kapitalisten. De internationale monopolies.	276
De voltooiing van de territoriale verdeling van de wereld onder de grootmachten en de strijd om de herverdeling ervan.	278
De fundamentele economische wet van het monopoliekapitalisme.	280
Korte samenvatting	285
Hoofdstuk 18 – Het koloniale systeem van het imperialisme	287
De rol van de koloniën in de periode van het imperialisme.	287
De koloniën als wingewesten van agrarische producten en grondstoffen van de imperialistische moederlanden.	288
De methoden van koloniale uitbuiting van de werkende massa's.	292
De nationale bevrijdingsstrijd van de volkeren van de koloniën.	296
Korte samenvatting	299
Hoofdstuk 19 – De plaats van het imperialisme in de geschiedenis	301
Het imperialisme–het laatste stadium van het kapitalisme.	301
Het imperialisme als parasitair of verrottend kapitalisme.	303
Het imperialisme als de vooravond van de socialistische revolutie.	306
Het staatsmonopolistische kapitalisme.	307
De wet van de ongelijkmatigheid van de economische en politieke ontwikkeling van de kapitalistische landen in de periode van het imperialisme en de mogelijkheid van de overwinning van het socialisme in één land.	308
Hoofdstuk 20 – De algemene crisis van het kapitalisme	313
Het wezen van de algemene crisis van het kapitalisme.	313
De Eerste Wereldoorlog en het begin van de algemene crisis van het kapitalisme.	314
De overwinning van de Grote Socialistische Oktoberrevolutie en de splitsing van de wereld in twee stelsels: het kapitalistische en het socialistische stelsel.	316
De crisis van het koloniale stelsel van het kapitalisme.	319
De verscherping van het marktprobleem, de chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven en de chronische massale werkloosheid. .	321
De verdieping van de overproductiecrises en de veranderingen in de kapitalistische cyclus.	324
Korte samenvatting	328

Hoofdstuk 21 – De verdieping van de algemene crisis van het kapitalisme na de Tweede Wereldoorlog	329
De Tweede Wereldoorlog en de tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme.	329
De vorming van twee kampen in de wereld en het verval van de verenigde wereldmarkt.	332
De verscherping van de crisis van het koloniale stelsel van het imperialisme.	334
De toenemende ongelijkmatigheid van de ontwikkeling van het kapitalisme.	
De expansie van het Amerikaanse imperialisme.	336
De militarisering van de economie van de kapitalistische landen.	340
De toenemende verarming van de arbeidersklasse van de kapitalistische landen.	343
Het verval van de landbouw in de kapitalistische landen en de ruïnering van de boerenstand.	344
Korte samenvatting	349
Bijlage – De economische theorieën in het tijdperk van het kapitalisme	351
De klassieke burgerlijke politieke economie.	351
Het ontstaan van de vulgaire economie.	354
De kleinburgerlijke politieke economie.	356
De utopisch socialistische.	356
De revolutionaire democraten in Rusland.	357
De revolutionaire omwenteling in de politieke economie door Karl Marx en Friedrich Engels.	358
De economische theorieën van de opportunisten van de Tweede Internationale en de moderne rechtse socialistische.	368
De verdere ontwikkeling van de marxistische politieke economie van het kapitalisme door Lenin. De uitwerking van een reeks nieuwe stellingen van de politieke economie van het kapitalisme door Stalin.	372
Noten – Noten bij de digitale (her)uitgave	381

Inleiding

De politieke economie behoort tot de maatschappijwetenschappen.¹ Zij onderzoekt de wetten van de maatschappelijke productie en de verdeling van de materiële goederen op de verschillende ontwikkelingsniveaus van de menselijke samenleving.

De grondslag van het leven van de maatschappij is de materiële productie. Om te leven moeten de mensen voedsel, kleding en andere materiële goederen hebben. Om deze goederen te hebben, moeten de mensen ze produceren, moeten ze werken.

De mensen produceren de materiële goederen, dat wil zeggen zij voeren de strijd tegen de natuur niet als afzonderlijk individu, maar gemeenschappelijk, in groepen, in maatschappijen. Dientengevolge is de productie steeds en onder alle voorwaarden maatschappelijke productie en het werk is de bezigheid van mensen in een gemeenschap.

Het proces van de productie heeft de volgende factoren als voorwaarde: 1. de arbeid van de mens, 2. het arbeidsvoorwerp en 3. de arbeidsmiddelen.

Arbeid is doelmatige werkzaamheid van de mens waarbij hij stoffen uit de natuur verandert en ze bruikbaar maakt voor de bevrediging van zijn behoeften. De arbeid is een door de natuur gegeven noodzakelijkheid, de onmisbare bestaansvoorwaarde van de mens. Zonder arbeid zou het menselijke leven zelf onmogelijk zijn.

Arbeidsvoorwerp is alles waarop het werk van de mens gericht is. De arbeidsvoorwerpen kan men direct vinden in de natuur, bijvoorbeeld het hout dat geveld wordt in het bos, of het erts dat uit de diepte van de aarde wordt gewonnen. Arbeidsvoorwerpen waarop reeds eerder is gewerkt, bijvoorbeeld het erts in een hoogovenbedrijf of de katoen uit een spinnerij, noemt men grondstof.

Arbeidsmiddelen zijn alle dingen waarmee de mens inwerkt op het voorwerp van zijn arbeid en het verandert. Tot de arbeidsmiddelen behoren in de eerste plaats de productie-instrumenten en verder grond, bedrijfsgebouwen, straten, kanalen, pakhuizen enzovoort. Onder de arbeidsmiddelen spelen *de productie-instrumenten* de beslissende rol. Daartoe

¹ De betekenis van de wetenschap 'politieke economie' stamt af van de Griekse woorden 'politeia' en 'oikonomia'. Het woord 'politeia' betekent 'maatschappelijke ordening'. Het woord 'oikonomia' bestaat uit twee woorden: 'oikos'—huishouding—en 'nomos'—wet. De wetenschap van de politieke economie kreeg pas betekenis aan het begin van de 17^e eeuw.

behoren de veelsoortige instrumenten, die de mens bij het werk gebruikt, te beginnen bij de grove stenen werktuigen van de mensen in de oersamenleving tot aan de moderne machines. Het ontwikkelingsniveau van de productie-instrumenten is de graadmeter van de heerschappij van de samenleving over de natuur, is de graadmeter van de ontwikkeling van de productie. De economische tijdperken onderscheiden zich niet door datgene wat er wordt geproduceerd maar hoe, met welke productie-instrumenten er wordt geproduceerd.

De arbeidsvoorwerpen en de arbeidsmiddelen vormen de *productiemiddelen*. De productiemiddelen stellen op zichzelf, wanneer ze niet met de arbeidskracht verenigd zijn, slechts een hoop dode dingen voor. Om het arbeidsproces te laten beginnen moet de arbeidskracht zich met de productie-instrumenten verenigen.

Arbeidskracht is de bekwaamheid van de mens om arbeid te verrichten, is het totaal van lichamelijke en geestelijke vermogens van de mens door middel waarvan hij in staat is om materiële goederen te produceren. De arbeidskracht is het actieve element van de productie, zij zet de productiemiddelen in beweging. Met de ontwikkeling van de productie-instrumenten ontwikkelt zich ook de bekwaamheid van de mens om arbeid te verrichten, zijn handigheid, zijn vaardigheid, zijn productie-ervaring.

De productie-instrumenten, met behulp waarvan de materiële goederen worden geproduceerd én de mensen die deze instrumenten in beweging zetten en die de productie van materiële goederen dankzij een zekere productieervaring en vaardigheid in het werk realiseren, vormen de *productiekrachten* van de maatschappij. De werkende massa's zijn de belangrijkste productiekracht van de menselijke samenleving in alle stadia van haar ontwikkeling.

De productiekrachten brengen de verhouding van de mensen tot de voor de productie van materiële goederen gebruikte voorwerpen en krachten van de natuur tot uitdrukking. Maar in de productie werken de mensen niet alleen op de natuur in maar ook op elkaar. "Zij produceren slechts doordat zij op een bepaalde manier samenwerken en hun werkzaamheden met elkaar uitwisselen. Om te produceren komen ze in bepaalde betrekkingen en verhoudingen tot elkaar te staan en alleen binnen deze maatschappelijke betrekkingen en verhoudingen tot elkaar vindt hun inwerking op de natuur, vindt de productie plaats."² De bepaalde betrekkingen en verhoudingen van de mensen in het productieproces van de materiële goederen vormen de *productieverhoudingen*.

Het karakter van de productieverhoudingen hangt af van de vraag in wiens bezit de productiemiddelen zijn (de grond, de bossen, de wateren, de bodemschatten, de grondstoffen, de productie-instrumenten, de bedrijfsgebouwen, het vervoer, de nieuwsvoorziening en dergelijke)—in het bezit van afzonderlijke personen, sociale groepen of klassen die deze middelen gebruiken tot uitbuiting van de werkende mensen, of in het bezit van de samenleving, een samenleving waarvan het doel de bevrediging van materiële en culturele

² Karl Marx, *Lohnarbeit und Kapital*, Marx Engels Werke (MEW), bd. 6, p. 407. Karl Marx, *Loonarbeid en kapitaal*, Pegasus, p. 33-34.

behoeften van de volksmassa's, van de hele samenleving is. De productieverhoudingen op een gegeven moment geven aan hoe de productiemiddelen en dientengevolge ook de door de mensen geproduceerde materiële goederen onder de leden van de samenleving worden verdeeld. Bijgevolg is de grondslag van de productieverhoudingen een bepaalde vorm van de eigendom van de productiemiddelen.

De verhoudingen van de productie bepalen ook de overeenkomstige verhoudingen van de distributie. De *distributie* is de schakel tussen de productie en de consumptie.

De in de maatschappij geproduceerde producten dienen voor de productieve of voor de individuele consumptie. *Productieve consumptie* betekent het verbruik van productiemiddelen voor het maken van materiële goederen. *Individuele consumptie* betekent bevrediging van de behoeften van de mens aan voedsel, kleding, onderdak enzovoort.

De verdeling van de geproduceerde voorwerpen van de individuele consumptie hangt af van de verdeling van de productiemiddelen. In de kapitalistische maatschappij zijn de productiemiddelen eigendom van de kapitalisten, dientengevolge zijn ook de arbeidsproducten eigendom van de kapitalisten. De arbeiders bezitten geen productiemiddelen en zijn, om niet van de honger te sterven, gedwongen om te werken voor de kapitalisten, die zich de producten van hun arbeid toe-eigenen. In de socialistische maatschappij zijn de productiemiddelen maatschappelijk eigendom. Dientengevolge zijn de arbeidsproducten eigendom van de werkende mensen zelf.

In de maatschappijvormen waarin een warenproductie bestaat, wordt de distributie van de materiële goederen bewerkstelligd door de warenruil. Productie, distributie, ruil en consumptie vormen een eenheid waarin de productie de bepalende rol speelt.

Het geheel van de “productieverhoudingen vormt de economische structuur van de maatschappij, de reële basis waarop zich een juridische en politieke bovenbouw verheft en waarmee bepaalde maatschappelijke vormen van bewustzijn overeen komen.”³ Eenmaal op de wereld gekomen, oefent de bovenbouw van haar kant een actieve terugwerkende invloed op de basis uit en versnelt of remt de ontwikkeling ervan.

De productie heeft een technische en een maatschappelijke kant. De technische kant van de productie wordt onderzocht door de technische en de natuurwetenschappen: door de natuurkunde, de scheikunde, de metallurgie, de machinebouwkunde, de landbouwkunde en door andere wetenschappen. De politieke economie daarentegen onderzoekt de maatschappelijke kant van de productie, de *maatschappelijke productieverhoudingen*, dat wil zeggen de *economische* verhoudingen van de mensen. “De politieke economie”, schreef W.I. Lenin, “houdt zich geenszins bezig met de ‘productie’, maar met de maatschappelijke verhoudingen van de mensen in de productie, met de maatschappelijke structuur van de productie!”⁴

³ Karl Marx, *Vorwort Zur Kritik der politischen Ökonomie*, MEW, bd. 13, p. 8.

⁴ W.I. Lenin, *Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland*, Werke, bd. 3.

De politieke economie onderzoekt de productieverhoudingen in hun wisselwerking met de productiekrachten. De productiekrachten en de productieverhoudingen in hun eenheid vormen de *productiewijze*.

De productiekrachten zijn het meest beweeglijke en meest revolutionaire element van de productie. De ontwikkeling van de productie begint met veranderingen in de productiekrachten, vooral met veranderingen en met de ontwikkeling van productie-instrumenten, vervolgens vinden er daarbij passende veranderingen plaats op het terrein van de productieverhoudingen. De productieverhoudingen van de mensen, die zich afhankelijk van de ontwikkeling van de productiekrachten ontwikkelen, werken van hun kant actief in op de productiekrachten.

De productiekrachten van de maatschappij kunnen zich slechts dan ongehinderd ontwikkelen, wanneer de productieverhoudingen overeenkomen met de stand van de productiekrachten. Op een bepaalde trap van haar ontwikkeling wordt door de productiekrachten het kader van de bestaande productieverhoudingen te beperkt en de productiekrachten raken in tegenspraak met de productieverhoudingen.

Tengevolge daarvan worden de oude productieverhoudingen vroeger of later vervangen door nieuwe productieverhoudingen, die overeen komen met de bereikte ontwikkelingsstand en het karakter van de productiekrachten van de maatschappij. Met de verandering van de economische basis van de maatschappij verandert ook de bovenbouw ervan. De materiële voorwaarden voor de vervanging van de oude productieverhoudingen door nieuwe ontstaan en ontwikkelen zich in de schoot van de oude formatie. De nieuwe productieverhoudingen geven ruim baan aan de ontwikkeling van de productiekrachten.

Bijgevolg is de wet van de *absolute overeenstemming* van de productieverhoudingen met het karakter van de productiekrachten de economische ontwikkelingswet van de maatschappij.

In een samenleving die berust op de particuliere eigendom en op de uitbuiting van de mens door de mens, treden de conflicten tussen de productiekrachten en de productieverhoudingen in de klassenstrijd aan het licht. Onder deze omstandigheden wordt de vervanging van de oude productiewijze door een nieuwe voltrokken langs de weg van de sociale revolutie.

De politieke economie is een historische wetenschap. Zij onderzoekt de materiële productie in de historisch bepaalde maatschappelijke vorm ervan, de economische wetten die eigen zijn aan de overeenkomstige productiewijzen. De economische wetten drukken het wezen van economische verschijnselen en processen, de innerlijke, oorzakelijke samenhang en de ertussen bestaande afhankelijkheid uit. Elke productiewijze heeft haar eigen economische grondwet. De economische grondwet bepaalt de belangrijkste kanten, het wezen van de betreffende productiewijze.

De politieke economie “onderzoekt in de eerste plaats de bijzondere wetten van elk apart ontwikkelingsstadium van de productie en van de ruil en zij zal pas aan het einde van dit

onderzoek de weinige heel algemene wetten die voor productie en ruil in het algemeen gelden, kunnen opstellen.”⁵

Als gevolg daarvan wordt de ontwikkeling van de verschillende maatschappijvormen niet slechts bepaald door de specifieke economische wetten, maar ook door de economische wetten, die voor alle vormen in gelijke mate gelden, bijvoorbeeld door de wet van de absolute overeenkomst van de productieverhoudingen met het karakter van de productiekrachten. Bijgevolg zijn de maatschappijvormen niet allen van elkaar gescheiden door de specifieke economische wetten die eigen zijn aan de betreffende productiewijze, maar zijn ze ook met elkaar verbonden door enkele economische wetten die alle vormen gemeenschappelijk hebben.

De economische ontwikkelingswetten zijn objectieve wetten. Zij weerspiegelen de economische ontwikkelingsprocessen, die zich onafhankelijk van de wil van de mensen voltrekken. De economische wetten ontstaan en werken op basis van bepaalde economische voorwaarden. De mensen kunnen deze wetten ontdekken en ze in het belang van de samenleving gebruiken, maar ze kunnen de economische wetten niet opheffen of nieuwe maken.

Het profiteren van de economische wetten heeft in de klassenmaatschappij steeds een klassen karakter: de vooruitstrevende klasse van elk nieuw tijdperk gebruikt de economische wetten in het belang van de ontwikkeling van de samenleving, terwijl de afstervende klassen zich daartegen verzetten.

De politieke economie onderzoekt de volgende uit de geschiedenis bekende fundamentele typen van productieverhoudingen: de productieverhoudingen van de *oermaatschappij*, de *slavernij*, het *feodalisme*, het *kapitalisme* en van het *socialisme*. De oergemeenschap was de maatschappelijke orde vóór de splitsing van de maatschappij in klassen. De slavernij, het feodalisme en het kapitalisme zijn verschillende vormen van de maatschappij die berust op verslaving en uitbuiting van de werkende massa's. Het socialisme is een maatschappelijke orde waarin geen uitbuiting van de mens door de mens bestaat.

De politieke economie onderzoekt hoe de ontwikkeling van de lagere trappen van de maatschappelijke productie naar de hogere verloopt, hoe de maatschappijvormen die berusten op de uitbuiting van de mens door de mens, ontstaan, zich ontwikkelen en vernietigd worden. Zij laat zien hoe het totale verloop van de historische ontwikkeling de overwinning van de socialistische productiewijze voorbereidt. Zij onderzoekt verder de economische wetten van het socialisme, de wetten van het ontstaan van de socialistische maatschappij en haar verdere ontwikkeling tot de hogere fase van het communisme.

Bijgevolg is *de politieke economie de wetenschap van de ontwikkeling van de maatschappelijke productieverhoudingen, dat wil zeggen van de economische verhoudingen van de mensen. Zij doorgront de wetten waaraan de productie en de verdeling van de*

⁵ Friedrich Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung des Wissenschaft*, MEW, bd. 20, p. 136-137.

materiële goederen in de menselijke samenleving in haar verschillende ontwikkelingsstadia zijn onderworpen.

De methode van de marxistische politieke economie is de methode van het dialectisch materialisme. De marxistisch-leninistische politieke economie berust op de toepassing van de fundamentele stellingen van het dialectisch en historisch materialisme, op het onderzoek van de economische structuur van de maatschappij.

In tegenstelling tot de natuurwetenschappen–natuurkunde, scheikunde enzovoort–kan de politieke economie bij het onderzoek van de economische structuur van de maatschappij zich niet bedienen van proefnemingen en experimenten, zoals deze onder kunstmatig geschapen omstandigheden in het laboratorium worden doorgevoerd, onder omstandigheden die elk verschijnsel uitschakelen dat het onderzoek van een proces in zijn zuivere vorm bemoeilijkt. “Bij de analyse van de economische vormen”, schreef Marx, “kan ... noch de microscoop gebruikt worden noch scheikundige reageermiddelen. De kracht van de abstractie moet beide vervangen.”⁶

Elke economische orde laat een gecompliceerd beeld vol van tegenstellingen zien: er zijn resten in aanwezig van het verleden en kiemen van de toekomst, erin zijn verschillende economische vormen met elkaar vervlochten. De taak van het wetenschappelijk onderzoek bestaat eruit om achter de uiterlijke schijn van de economische verschijnselen, met behulp van de theoretische analyse van de zich in de diepte voltrekkende processen, de grondtrekken van de economie te onthullen, die het wezen van de betreffende productieverhoudingen tot uitdrukking brengen.

Het resultaat van deze wetenschappelijke analyse zijn de *economische categorieën*, dat wil zeggen begrippen die de theoretische uitdrukking van de productieverhoudingen van een bepaalde maatschappijvorm tot uitdrukking brengen, zoals bijvoorbeeld waar, geld, kapitaal en dergelijke.

Zo zondert Marx bij de analyse van de kapitalistische productieverhoudingen eerst de eenvoudigste verhouding af, de verhouding die zich het meest herhaalt en die massaal voorkomt, de ruil van de ene waar tegen de andere. Hij laat zien dat in de waar, de cel van de kapitalistische economie, in kiemvorm de tegenstellingen van het kapitalisme besloten liggen. Uitgaande van de analyse van de waar verklaart Marx het ontstaan van het geld en ontsluit hij het proces van de verandering van het geld in kapitaal, het wezen van de kapitalistische uitbuiting. Marx toont aan dat de maatschappelijke ontwikkeling onvermijdelijk leidt tot de ondergang van het kapitalisme en tot de overwinning van het communisme.

De methode van Marx bestaat eruit om van de eenvoudigste economische categorieën geleidelijk op te stijgen tot de meer gecompliceerde; dat komt overeen met de voortgaande ontwikkeling van de maatschappij in opstijgende lijn, van de lagere stadia tot de hogere. Bij deze methode van het onderzoek van de categorieën van de politieke economie wordt

⁶ Karl Marx, *Das Kapital*, MEW, bd. 23, p. 12. Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. XIV/XV.

het *logische* onderzoek verbonden met de *historische* analyse van de maatschappelijke ontwikkeling.

De politieke economie stelt zich niet tot taak om het historische ontwikkelingsproces van de maatschappij in al zijn concrete veelsoortigheid te onderzoeken. Zij zet de fundamentele begrippen van de hoofdlijnen van elk systeem van de maatschappelijke economie uiteen.

Lenin wees erop dat men de politieke economie moet weergeven in de vorm van een karakterisering van de op elkaar volgende perioden van de economische ontwikkeling. Dienovereenkomstig worden in dit *Leerboek van de politieke economie* de fundamentele categorieën van de politieke economie—waar, geld, kapitaal enzovoort—onderzocht in de historische opeenvolging waarin ze zijn ontstaan in de verschillende ontwikkelingsstadia van de menselijke maatschappij. Zo worden de elementaire begrippen van de waar en van het geld reeds uitgelegd bij de karakterisering van de voorkapitalistische maatschappijvormen. De ontplooiende vorm van deze categorieën wordt uiteengezet bij het onderzoek van de ontwikkelde kapitalistische economie.

Zoals we zien, onderzoekt de politieke economie niet willekeurig verzonnen, van het leven losstaande kwesties, maar heel reële, actuele vraagstukken, die de levensbelangen van de mensen, de maatschappij en de klassen raken. Is de ondergang van het kapitalisme en de overwinning van het socialistische economische systeem onvermijdelijk? Zijn de belangen van het kapitalisme in strijd met de belangen van de samenleving en de progressieve ontwikkeling van de mensheid? Is de arbeidersklasse de doodgraver van het kapitalisme en de drager van de ideeën van de bevrijding van de samenleving van het kapitalisme? Al deze en soortgelijke vragen worden door verschillende economen op een verschillende manier beantwoord, al naargelang de klassenbelangen die ze vertegenwoordigen.

Daaruit valt ook te verklaren dat er tegenwoordig geen, voor alle klassen van de samenleving gelijke politieke economie bestaat, maar dat er meerdere politieke economieën bestaan: de *burgerlijke* politieke economie, de *proletarische* politieke economie en tenslotte de politieke economie van de *tussenklassen*, de kleinburgerlijke politieke economie.

Daaruit blijkt dat die economen volkomen ongelijk hebben die beweren dat de politieke economie een neutrale, onpartijdige wetenschap is, dat de politieke economie onafhankelijk is van de klassenstrijd in de samenleving en noch direct noch indirect met de een of andere politieke partij in verbinding staat.

Is er eigenlijk wel een objectieve, onbevooroordeelde politieke economie, die de waarheid niet vreest, mogelijk? Ze kan ongetwijfeld bestaan. Een dergelijke objectieve politieke economie kan alleen de politieke economie van die klasse zijn, die er geen belang bij heeft om de tegenstellingen van het kapitalisme te versluieren en zijn zweren te verbergen, die geen belang heeft bij het behoud van de kapitalistische orde, die belangen heeft die met de belangen van de bevrijding van de samenleving van de kapitalistische knechting samenvallen en die belangen heeft die overeenkomen met de belangen van de progressieve

ontwikkeling van de mensheid. Deze klasse is de arbeidersklasse. Daarom kan een objectieve en onbaatzuchtige politieke economie alleen een politieke economie zijn die zich baseert op de belangen van de arbeidersklasse. Zo'n politieke economie is de politieke economie van het marxisme-leninisme.

De marxistische politieke economie is een belangrijk bestanddeel van de marxistisch-leninistische theorie.

De grote leiders en theoretici van de arbeidersklasse, Karl Marx en Friedrich Engels, waren de grondleggers van de proletarische politieke economie. In zijn geniale werk *Het Kapitaal* onthulde Marx de wetten van het ontstaan, de ontwikkeling en de ondergang van het kapitalisme, fundeerde hij economisch de onvermijdelijkheid van de socialistische revolutie en de vestiging van de dictatuur van het proletariaat. Marx en Engels werkten in algemene trekken de leer van de overgangperiode van het kapitalisme naar het socialisme en die van de twee fasen van de communistische samenleving uit.

De economische leer van het marxisme werd in de werken van W.I. Lenin, de grondlegger van de Communistische Partij en de Sovjetstaat, de geniale voortzetter van het werk van Marx en Engels, creatief verder ontwikkeld. Lenin verrijkte de marxistische economische wetenschap doordat hij de nieuwe ervaringen van de historische ontwikkeling algemeen maakte en doordat hij de marxistische leer van het imperialisme schiep; hij onthulde het economische en politieke wezen van het imperialisme, zette de uitgangstellingen van de economische grondwet van het moderne kapitalisme uiteen, werkte de grondslagen van de leer van de algemene crises van het kapitalisme uit, schiep een nieuwe sluitende theorie van de socialistische revolutie en werkte wetenschappelijk de fundamentele problemen van de opbouw van het socialisme en het communisme uit.

J.W. Stalin, de grote strijdmakker en leerling van Lenin, stelde een reeks van nieuwe stellingen van de politieke economie op en ontwikkelde ze verder, waarbij hij zich baseerde op de fundamentele werken van Marx, Engels en Lenin, die de waarlijk wetenschappelijke politieke economie hebben geschapen.

De marxistisch-leninistische economische theorie wordt in de besluiten van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie, in de werken van leerlingen en strijdmakkers van Lenin, van de leiders van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie en van de communistische en arbeiderspartijen van de andere landen creatief verder ontwikkeld.

De marxistisch-leninistische politieke economie is een machtig ideologisch wapen in de handen van de arbeidersklasse en van de totale werkende mensheid, in haar strijd voor de bevrijding van het kapitalistische juk. De onoverwinnelijke kracht van de economische theorie van het marxisme-leninisme is gelegen in het feit dat zij de arbeidersklasse, de werkende massa's, met de kennis van de wetten van de economische ontwikkeling van de maatschappij bewapent, dat zij haar een duidelijk perspectief en de vaste overtuiging van de uiteindelijke overwinning van het communisme geeft.

Hoofdstuk 1

De productiewijze van de oergemeenschap

Het ontstaan van de menselijke samenleving. Het ontstaan van de mens valt in de begintijd van het nog steeds durende quataire tijdperk van de geschiedenis van de aarde, die, naar de wetenschap aanneemt, nog geen miljoen jaar duurt. In verscheidene gebieden van Europa, Azië en Afrika, waar een warm en vochtig klimaat heerste, woonde een hoog ontwikkelde soort van mensachtige apen. Na een zeer lange ontwikkeling, die een reeks van overgangsstadia omvat, kwam uit deze voorhistorische voorvaderen van de mens, de mens voort.

Het verschijnen van de mens was een van de geweldigste omwentelingen in de ontwikkeling van de natuur. Tot deze omwenteling kwam het toen de voorvaderen van de mens *gereedschappen begonnen te maken*. Het fundamentele verschil tussen de mens en het dier begint pas met het maken van gereedschappen, al waren het de meest eenvoudige werktuigen. Veel dieren, zoals bijvoorbeeld de apen, gebruiken vaak een stok of een steen, om vruchten uit de boom te slaan of zich tegen een aanval te beschermen. Maar geen enkel dier heeft ooit het meest elementaire werktuig vervaardigd. De omstandigheden van het dagelijkse leven brachten de voorvaderen van de mens ertoe om werktuigen te vervaardigen. De ervaring leerde hen dat men puntig gemaakte stenen kan gebruiken ter verdediging tegen een aanval of bij de jacht op dieren. De voorvaderen van de mens begonnen stenen werktuigen te maken door met de ene steen de andere te bewerken. Dat was het begin van het vervaardigen van werktuigen. Met de vervaardiging van werktuigen begint het werk.

Door het werk veranderden de voorste ledematen van de mensachtige apen in de handen van de mens. Daarvan getuigen de door de archeologen gevonden resten van de aapmens, het overgangsstadium van aap naar mens. De hersenen van de aapmensen waren veel kleiner dan de menselijke hersenen, maar zijn hand verschilde in verhouding nog maar weinig van de hand van de mens. Zo is dus de hand niet alleen het orgaan van de arbeid, hij is ook het product ervan.

Naarmate de handen meer voor werkverrichtingen werden gebruikt, gingen de voorvaderen van de mens steeds meer rechtop lopen. Toen de handen voor het werk opgeëist werden, voltrok zich de definitieve overgang naar het rechtop lopen, wat bij de ontwikkeling van de mens een zeer belangrijke rol speelde.

De voorvaderen van de mens leefden in horden, in kudden; in kudden leefden ook de eerste mensen. Maar tussen de mensen ontstond een relatie zoals die in de dierenwereld niet voorkwam en ook niet kón bestaan; de relatie die door het werk werd voortgebracht. De mensen vervaardigden gemeenschappelijk gereedschappen en gebruikten ze gemeenschappelijk. Als gevolg daarvan was het ontstaan van de mensen tegelijk het ontstaan van de *menselijke samenleving* de overgang van de zoölogische gesteldheid naar de maatschappelijke.

De gemeenschappelijke arbeid van de mensen leidde tot het ontstaan en tot de ontwikkeling van een uitgesproken *taal*. De taal is een middel, een werktuig met behulp waarvan de mensen met elkaar kunnen omgaan, van gedachten kunnen wisselen en wederzijds begrijpen bereiken.

Uitwisselen van gedachten is van voortdurend en vitaal belang, aangezien zonder dat een gemeenschappelijk handelen van de mens in de strijd tegen de krachten van de natuur onmogelijk is, aangezien zonder dat een maatschappelijke productie in het algemeen onmogelijk is.

De arbeid en de uitgesproken taal oefenden een beslissende invloed uit op de vervolmaking van het organisme van de mens, op de ontwikkeling van zijn *hersenen*. De ontwikkeling van de taal hangt nauw samen met de ontwikkeling van het denken. In het arbeidsproces breidde de kring van waarnemingen en voorstellingen van de mens zich uit en werden zijn zintuigen volmaakter. De werkverrichtingen van de mens werden, anders dan de instinctieve handelingen van de dieren, langzamerhand een bewuste bezigheid.

Bijgevolg is de arbeid “de eerste fundamentele voorwaarde van alle menselijke leven en wel in die mate, dat we in zekere zin moeten zeggen: ze heeft de mens zelf gemaakt”.¹ Door de arbeid ontstond de menselijke samenleving en begon ze zich te ontwikkelen.

De voorwaarden van het materiële leven. De ontwikkeling van de gereedschappen. In het tijdperk van de oersamenleving was de mens in zeer sterke mate afhankelijk van de hem omringende natuur; hij was volledig in beslag genomen door de moeilijke bestaansvoorwaarden, door de harde strijd tegen de natuur. Het proces van het verkrijgen van de heerschappij over de elementaire krachten van de natuur verliep uiterst langzaam omdat de gereedschappen bijzonder primitief waren.

Het eerste gereedschap van de mens was de ruwe onbewerkte steen en de stok. Zij waren in zekere zin een kunstmatige verlenging van zijn ledematen: de steen een verlenging van de vuist, de stok een verlenging van de uitgestrekte hand.

¹ Friedrich Engels, *Anteil der Arbeit an der Menschwerdung des Affen*, MEW, bd. 20, p. 444.

De mensen leefden in groepen van niet meer dan enkele dozijnen: een groter aantal mensen kon zich niet gezamenlijk voeden. Als groepen elkaar tegenkwamen, kwam het af en toe tussen hen wel eens tot botsingen. Veel groepen gingen te gronde aan de honger of werden een buit van roofdieren. Onder deze verhoudingen was het gemeenschappelijke leven voor de mensen het enig mogelijke en een absolute noodzakelijkheid.

Lange tijd leefde de mens van de oergemeenschap hoofdzakelijk van het *verzamelen van voedsel* en van *de jacht* wat collectief, met behulp van de eenvoudigste werktuigen werd bedreven. Wat gezamenlijk gemaakt werd, werd ook gezamenlijk gebruikt. Tengevolge van voedselgebrek kwam bij de mensen van de oergemeenschap kannibalisme voor. In de loop van vele duizenden jaren leerden de mensen als het ware tastend, op grond van buitengewoon langzaam verzamelde ervaringen, de eenvoudigste gereedschappen te vervaardigen waarmee ze konden slaan, snijden, graven en andere zeer eenvoudige bezigheden konden uitvoeren, waartoe zich destijds het hele gebied van de productie nagenoeg beperkte.

Een geweldige verworvenheid van de mensen van de oergemeenschap in de strijd tegen de natuur was de *ontdekking van het vuur*. Eerst leerden de mensen het vuur te gebruiken dat in de natuur ontstond. Ze zagen hoe een bliksemstraal een boom in brand stak, ze observeerden bosbranden en vulkaanuitbarstingen. Het toevallig verkregen vuur werd lang en zorgvuldig gekoesterd. Pas na vele duizenden jaren kwam de mens achter het geheim om vuur te maken. Toen de productie van gereedschappen hoger was ontwikkeld, merkten de mensen dat men vuur kon krijgen door wrijving en ze leerden het op die manier te maken.

De ontdekking van het vuur en het gebruik ervan gaven de mensen de macht over bepaalde krachten van de natuur. De mens van de oergemeenschap maakte zich definitief los van de dierenwereld, het langdurige tijdperk van het mens worden ging ten einde. Door de ontdekking van het vuur werden de voorwaarden van het materiële leven van de mensen wezenlijk veranderd. Ten eerste diende het vuur voor de voorbereiding van het voedsel, zodat de kring van de voor de mens toegankelijke voedingsmiddelen zich uitbreidde: het werd mogelijk om met behulp van het vuur vis, vlees, zetmeelhoudende wortels, knollen enzovoort toe te bereiden en als voedsel te gebruiken.

Ten tweede begon het vuur een belangrijke rol te spelen bij het vervaardigen van productie-instrumenten; verder beschermde het ook tegen koude, zodat het voor de mensen mogelijk werd om een groter deel van de aardbol te bewonen. Ten derde gaf het vuur bescherming tegen roofdieren.

Gedurende lange tijd bleef de jacht de belangrijkste bron van het verkrijgen van bestaansmiddelen. Zij leverde de mensen huiden om zich te kleden, beenderen om gereedschappen van te maken, en vleesvoeding die de verdere ontwikkeling van het menselijk organisme en vooral de ontwikkeling van de hersenen beïnvloedde.

In de mate waarin de mens zich lichamelijk en geestelijk ontwikkelde, raakte hij in staat om meer adequate gereedschappen te vervaardigen. Voor de jacht werd eerst een stok met een puntig einde gebruikt. Later begon men aan de stok een stenen punt te bevestigen.

Er ontstonden bijlen, speren met stenen punten, stenen schaven en stenen messen. Deze gereedschappen maakten de jacht op grote dieren mogelijk en de ontwikkeling van de visvangst.

Zeer lang bleef de steen het belangrijkste materiaal voor de vervaardiging van gereedschappen. Het tijdperk waarin de stenen werktuigen overheersten—dit omvat vele honderdduizenden jaren—wordt het *stenen tijdperk* genoemd. Pas later leerde de mens gereedschappen van metaal te vervaardigen, eerst van zuiver metaal, in eerste instantie van koper (maar het koper dat een zacht metaal is, werd niet op grote schaal voor de vervaardiging van gereedschappen gebruikt), later van brons (koper-tin-legering) en tenslotte van ijzer. Dienovereenkomstig volgde op het stenen tijdperk het *bronzen tijdperk* en op het bronzen tijdperk het *ijzeren tijdperk*.

De vroegste sporen van het smelten van koper in Voor-Azië komen uit het vijfde tot vierde millennium voor onze tijdrekening. In Zuid- en Midden-Europa kwam het smelten van koper op in het derde tot tweede millennium voor onze tijdrekening. De oudste vondsten van brons in Mesopotamië komen uit het vierde millennium voor onze tijdrekening.

De vroegste sporen van het smelten van ijzer heeft men in Egypte ontdekt; zij behoren tot een tijd die anderhalf millennium voor onze tijdrekening ligt. In West-Europa begon het ijzeren tijdperk ongeveer duizend jaar voor onze tijdrekening.

Een belangrijke mijlpaal op de weg van de verbetering van de gereedschappen was de uitvinding van *pijl en boog* waardoor men met de jacht meer noodzakelijke levensmiddelen kon krijgen. De ontwikkeling van de jacht leidde tot het ontstaan van de oervormen van de *veeteelt*. De jagers begonnen dieren te temmen. Als eerste werd de hond getemd, eerder dan alle andere dieren, later de runderen, de geiten en de zwijnen.

Nog een grote stap in de ontwikkeling van de productiekrachten van de samenleving was het ontstaan van de oervormen van de landbouw. Bij het verzamelen van vruchten en de wortels van planten merkten de mensen van de oergemeenschap dat zaadkorrels die op de grond waren gevallen, begonnen uit te komen. Vele duizenden keren bleef dit voor de mens van de oergemeenschap onbegrijpelijk, maar tenslotte kreeg hij verstand van de samenhang van deze verschijnselen en hij begon planten te verbouwen. Zo ontstond de landbouw.

Lange tijd werd de landbouw uiterst primitief bedreven. Men maakte de grond los op de eenvoudigste manier, eerst met behulp van een eenvoudige stok, later met behulp van een stok met een omgebogen eind, een hak. In de rivierbeddingen wierp men de zaadkorrels in het slib dat door de overstromingen van de rivieren was aangespoeld. Met het temmen van dieren kwam de mogelijkheid om het vee als trekkracht te gebruiken. Toen in de verdere ontwikkeling de mensen geleerd hadden metaal te winnen en toen de metalen werktuigen in gebruik kwamen, maakte dat de bodembewerking productiever. De landbouw kreeg een

vastere basis. De stammen van de oergemeenschap gingen langzamerhand over tot een levenswijze met een vaste woonplaats.

De productieverhoudingen van de oergemeenschap. De oorspronkelijke verdeling van de arbeid. De productieverhoudingen worden bepaald door het karakter, door de stand van de productiekrachten. In de oergemeenschap is de grondslag van de productieverhoudingen de gemeenschappelijke eigendom van de productiemiddelen. De gemeenschappelijke eigendom komt in deze periode overeen met het karakter van de productiekrachten. De werktuigen waren in de oergemeenschap zo primitief dat zij voor de mensen van de oersamenleving de mogelijkheid uitsloten om als enkeling tegen de natuurkrachten en de roofdieren te strijden. “Dit primitieve type van de collectieve of coöperatieve productie”, schreef Marx, “was natuurlijk het resultaat van de zwakte van het geïsoleerde individu en niet van de vermaatschappelijking van de productiemiddelen”.²

Hieruit resulteerde de noodzakelijkheid van de collectieve arbeid, van de gemeenschappelijke eigendom van het land, van de andere productiemiddelen en van de arbeidsproducten. De mensen van de oergemeenschap hadden geen begrip van particuliere eigendom van de productiemiddelen. Hun persoonlijke eigendom bestond slechts uit enkele productie-instrumenten, die tegelijk als wapen dienden tegen roofdieren.

Het werk van de mensen van de oergemeenschap leverde geen enkel overschot op boven datgene wat voor het leven noodzakelijk was, dat wil zeggen het leverde geen *meerproduct* op. Onder deze omstandigheden konden er in de oergemeenschap geen klassen en geen uitbuiting van de ene mens door de andere bestaan. De gemeenschappelijke eigendom strekte zich slechts uit over kleine stamgemeenschappen, die meer of minder geïsoleerd van elkaar bestonden. Het maatschappelijke karakter van de productie omvatte hier, zoals Lenin het kenmerkte, alleen de leden van de stamgemeenschap.

De werkzaamheden van de mensen van de oermaatschappij berustte op eenvoudige samenwerking (eenvoudige coöperatie). De *eenvoudige coöperatie* is het gelijktijdige gebruik van een meer of minder groot aantal van arbeidskrachten voor het doen van gelijksoortige werkzaamheden. Reeds de eenvoudige samenwerking maakte het de mensen van de oergemeenschap mogelijk werken te verrichten die een enkeling nooit zou hebben kunnen verrichten (bijvoorbeeld jacht op grote dieren).

Bij het toenmalige uiterst lage ontwikkelingsniveau van de productiekrachten was een *gelijkmatige verdeling* van de producten van gemeenschappelijke arbeid onvermijdelijk. Het karige voedsel werd in gelijke delen opgedeeld. Een andere verdeling was ook niet mogelijk, omdat de producten van de arbeid nauwelijks genoeg waren voor de bevrediging van de meest dringende behoeften; als een bepaald lid van de stamgemeenschap een groter

² K. Marx, *Entwurf eines Briefes von Marx an V.L. Sassulitsch*, MEW; bd. 19, p. 388.

deel zou hebben gekregen dan de anderen, dan zou een ander lid zijn veroordeeld om te verhongeren en te gronde te gaan.

De gewoonte van gelijkmatige verdeling was bij de oervolken diep ingeworteld. Dit werd waargenomen door ontdekkingsreizigers die stammen bezochten die op een lage trap van de maatschappelijke ontwikkeling stonden. De grote natuuronderzoeker Darwin maakte meer dan honderd jaar geleden een wereldreis. Bij de beschrijving van het leven van de stammen op het eiland Vuurland vertelt hij het volgende geval: Er werd een stuk linnen aan de Vuurlanders gegeven; zij scheurden het linnen in volledige gelijke stukken, zodat iedereen een even groot stuk kreeg.

De maatschappij van de verwantschapsgroep. De matriarchale verwantschapsgroep.

De patriarchale verwantschapsgroep. Zolang het proces van de afscheiding van de mens uit de dierenwereld duurde, leefden de mensen in horden, in kudden, zoals hun directe voorvaders. Maar in de tijd die daarop volgde vormde zich in samenhang met het ontstaan van de economie van de oergemeenschap en de groei van de bevolking de *maatschappij van de verwantschapsgroep*.

Uitgaande van datgene wat hierboven uiteengezet is, zou men de *economische grondwet van de oergemeenschap* op de volgende manier kunnen formuleren. Het garanderen van uiterst gebrekkige bestaansvoorwaarden van de mensen met behulp van primitieve productie-instrumenten door gemeenschappelijke arbeid in het kader van een stamgemeenschap en door gelijkmatige verdeling van de producten.

Met de ontwikkeling van de productie-instrumenten ontstaat de deling van het werk. De eenvoudigste vorm ervan was de *oorspronkelijke arbeidsdeling*, dat wil zeggen de deling van de arbeid naar geslacht en leeftijd: tussen mannen en vrouwen; tussen volwassenen, kinderen en grijsaards.

De beroemde Russische ontdekkingsreiziger Miklucho-Maklai, die in de tweede helft van de 19^e eeuw het leven van de Papoea's op Nieuw-Guinea onderzocht, beschrijft het collectieve arbeidsproces bij de akkerbouw als volgt: enkele mannen gaan op een rij staan, stoten puntige stokken diep in de grond en scheppen er dan met een ruk een aardkluit uit. Achter hen aan komen de vrouwen die op hun knieën schuifelen. Ze hebben een stok in hun hand waarmee ze de kluiten die de mannen eruit geschept hebben kleiner maken. Achter de vrouwen komen de kinderen van verschillende leeftijd, die de aarde met de handen tot kruimels wrijven. Nadat de grond is losgemaakt, maken de vrouwen met kleine stokjes gaatjes in de grond en stoppen daar zaadkorrels of plantenwortels in. Het werk draagt hier een gemeenschappelijk karakter, maar er bestaat tegelijkertijd een deling van het werk naar geslacht en leeftijd.

In de mate waarin de productiekrachten ontwikkeld werden, vond de oorspronkelijke arbeidsdeling langzaam ingang en consolideerde zich. De specialisatie van de mannen op de jacht en van de vrouwen op het verzamelen van plantaardig voedsel en op de huishouding leidde tot een zekere opvoering van de arbeidsproductiviteit.

In die tijd konden alleen die mensen zich voor gemeenschappelijke arbeid verenigen, die familiebetrekkingen met elkaar hadden. De primitieve productie-instrumenten beperkten de mogelijkheden van collectieve arbeid tot het nauwe kader van groepen van mensen die door familiebanden en gemeenschappelijk leven met elkaar verbonden waren. De mens van de oergemeenschap stond gewoonlijk vijandig tegenover iedereen die niet met hem verbonden was door verwantschap en gemeenschappelijk leven.

De verwantschapsgroep vormde een groep die in het begin slechts uit enkele dozijnen mensen bestond en door de banden van bloedverwantschap werd samengehouden. Al deze groepen leefden voor zichzelf, afgezonderd van andere, soortgelijke groepen. In de loop van de tijd groeide het aantal leden van de verwantschapsgroep vaak tot enkele honderden mensen: de gewoonte van het gemeenschappelijke leven werd ontwikkeld; de voordelen van het gemeenschappelijk werken gaf de mensen steeds meer aanleiding om zich aaneen te sluiten.

Morgan, die het leven van de mensen van de oergemeenschap onderzocht, heeft de maatschappij van de verwantschapsgroep beschreven zoals die nog tot in het midden van de 19^e eeuw bij de Irokezen-indianen is gehandhaafd. De belangrijkste bezigheid van de Irokezen was de jacht, de visvangst, het verzamelen van vruchten en de landbouw. Het werk was verdeeld tussen mannen en vrouwen. De jacht en de visvangst, het vervaardigen van wapens en gereedschappen, de ontginning van de grond, de bouw van hutten en versterkingen was het werk van de mannen. De vrouwen deden in hoofdzaak het werk op de akkers, ze brachten de oogst binnen en borgen die op in voorraadschuren, ze kookten het eten, maakten kledingstukken en vaatwerk van klei en verzamelden wilde vruchten, bessen, noten en knollen. De grond was het gemeenschappelijk eigendom van de verwantschapsgroep. Omvangrijke werkzaamheden zoals de ontginning van het bos, de ontginning van de grond om deze als bouwland te kunnen gebruiken en grote jachttochten werden gemeenschappelijk uitgevoerd. De Irokezen leefden in zogenaamde 'gemeenschapshuizen', waarin twintig en nog meer families woonden. Zo'n groep bezat gemeenschappelijke voorraadschuren, waarin de voorraden werden bewaard. Aan het hoofd van de groep stond een vrouw, die de levensmiddelen over de families verdeelde. Bij oorlogshandelingen koos de verwantschapsgroep een aanvoerder, die echter geen materiële voordelen genoot; na het beëindigen van de krijgshandelingen hield zijn macht op.

In het eerste stadium van de maatschappij van de verwantschapsgroep had de vrouw de dominerende plaats; dat was het resultaat van de toenmalige voorwaarden van het materiële leven van de mensen. Met de jacht met behulp van heel primitieve wapens, een aangelegenheid van de mannen, kon het bestaan van de mensen niet volledig veilig gesteld worden; de resultaten daarvan waren min of meer van het toeval afhankelijk. Onder deze voorwaarden hadden zelfs de kiemvormen van de landbouw en de veeteelt (het temmen van dieren) grote economische betekenis. Zij vormden een meer betrouwbare en duurzame bron van bestaansmiddelen dan de jacht. De landbouw en de veeteelt waren, zolang ze op een primitieve manier werden bedreven, voornamelijk een bezigheid van de vrouwen, die bij de huiselijke haard bleven, terwijl de mannen op jacht gingen.

De vrouw speelde gedurende een lange periode de leidende rol in de gemeenschap van de verwantschapsgroep. De verwantschap werd gerekend naar de moederlijke lijn. De omvang van de gemeenschap van de verwantschapsgroep was beperkt, alleen de nakomelingen van een vrouw behoorden ertoe. Dit was de moederrechtelijke of *matriarchale* verwantschapsgroep (het matriarchaat).

In de loop van de verdere ontwikkeling van de productiekrachten, toen de nomadische veeteelt (herdersveeteelt) en de meer ontwikkelde landbouw (graanbouw), beide een aangelegenheid van de mannen, de beslissende rol in het leven van de oergemeenschap begonnen te spelen, werd de matriarchale verwantschapsgroep door de vaderrechtelijke of *patriarchale* verwantschapsgroep (het patriarchaat) afgelost. De leidende rol ging over op de man. Hij kwam aan het hoofd van de gemeenschap van de verwantschapsgroep. De verwantschap werd van nu af aan gerekend naar de vaderlijke lijn. Het kader van de gemeenschap werd merkbaar groter vergeleken bij de moederrechtelijke verwantschapsgroep. De patriarchale verwantschapsgroep bestond in de laatste periode van de oergemeenschap.

Aangezien er geen particuliere eigendom, geen splitsing van de samenleving in klassen en geen uitbuiting van de mens door de mens bestond, was de mogelijkheid van het bestaan van een staat uitgesloten.

“In de oersamenleving (...) zijn nog geen tekenen van het bestaan van een staat zichtbaar. We zien de heerschappij van de zeden, we zien de autoriteit, de achting en de macht die de oudsten van de familieorganisaties genieten, we zien dat deze macht nu en dan ook aan vrouwen wordt gegeven—de toenmalige situatie van de vrouw was niet zo rechteloos en onderdrukt als nu—nergens echter zien we een bijzondere categorie van mensen die uitgezonderd worden om anderen te regeren en die in het belang en voor het doel van het regeren systematisch en voortdurend kunnen beschikken over een dwangapparaat, een machtsapparaat...”³

³ W.I. Lenin, *Über den Staat*, Werke, bd. 29, p. 464-465. W.I. Lenin, *Over de staat*, Keuze uit zijn werken, deel 3, p. 255.

Het ontstaan van de maatschappelijke arbeidsdeling en de ruil. Met de overgang naar de veeteelt en de landbouw ontstond de *maatschappelijke arbeidsdeling* dat wil zeggen een verdeling van de arbeid waarbij allereerst verscheidene stamgemeenschappen, later echter ook afzonderlijke leden van de stamgemeenschappen zich met verschillende soorten van het productieve werk gingen bezighouden.

De *afscheiding van de herdersstammen* was de eerste grote maatschappelijke arbeidsdeling.

In de veeteelt behaalden de herdersstammen essentiële resultaten. Ze leerden het vee zo te verzorgen dat het meer vlees, wol en melk opbracht. Reeds deze eerste grote maatschappelijke arbeidsdeling leidde tot een voor die tijd belangrijke stijging van de arbeidsproductiviteit.

Lange tijd bestond er in de oergemeenschap geen basis voor de ruil tussen de afzonderlijke leden van een stamgemeenschap: alle producten werden gemeenschappelijk verkregen en geconsumeerd. De ruil ontstond en ontwikkelde zich in de eerste plaats tussen de gemeenschappen van verwantschapsgroepen en had lange tijd een toevallig karakter.

Met de eerste grote maatschappelijke arbeidsdeling veranderde de situatie. De herdersstammen verkregen een bepaald overschot aan vee, melkproducten, vlees, huiden en wol. Gelijk hadden zij behoefte aan landbouwproducten. De stammen die de landbouw bedreven, behaalden in de loop van de tijd bepaalde successen in de productie van landbouwproducten. De landbouwers en de veetelers hadden dingen nodig die ze in hun woonplaats niet konden krijgen. Dit alles leidde tot de ontwikkeling van de ruil.

Naast de landbouw en de veeteelt werden nog andere soorten van productieve arbeid ontwikkeld. Reeds in het tijdperk van de stenen werktuigen leerden de mensen om vaatwerk van klei te maken. Later begon het handweven. Nog later werd het met de ontdekking van het smelten van ijzer mogelijk om metalen werktuigen te maken (ploeg met ijzeren schaar, ijzeren bijl) en metalen wapens (ijzeren zwaarden). Het werd steeds moeilijker om deze soorten van werk in overeenstemming te brengen met de landbouw of met het herderwerk. In de stamgemeenschap scheidden zich langzamerhand mensen af die zich met handwerk gingen bezig houden. De producten van de handwerkers—de smeden, de wapensmeden, de pottenbakkers enzovoort—kwamen steeds meer in de ruilsfeer terecht. De sfeer van de ruil nam aanzienlijk in omvang toe.

Het ontstaan van de particuliere eigendom en de klassen. Het verval van de oersamenleving. De oersamenleving had zijn bloeitijd in het matriarchaat. De patriarchale verwantschapsgroep droeg reeds de kiemen van het verval in zich.

De productieverhoudingen van de oergemeenschap kwamen tot op een zeker tijdstip overeen met het ontwikkelingsniveau van de productiekrachten. In het laatste stadium van het matriarchaat, toen er nieuwe en meer volmaakte productie-instrumenten kwamen (het ijzeren tijdperk), kwamen de productieverhoudingen van de oermaatschappij niet meer met de nieuwe productiekrachten overeen. Het nauwe kader van de gemeenschappelijke

eigendom en de gelijke verdeling van de arbeidsproducten begonnen de ontwikkeling van de productiekrachten te remmen.

Vroeger kon het land alleen maar worden bewerkt door de gemeenschappelijke arbeid van een paar dozijn mensen. Onder die verhoudingen was gemeenschappelijke arbeid een noodzaak. Met de verdere ontwikkeling van de productie-instrumenten en de groei van de arbeidsproductiviteit was het voor één familie al mogelijk om een stuk grond te bewerken en zich de noodzakelijke bestaansmiddelen te verschaffen. Zo maakte de perfectionering van de productie-instrumenten de overgang mogelijk naar het individuele landbouwbedrijf, dat onder de toenmalige historische voorwaarden productiever was. De noodzaak van de gemeenschappelijke arbeid, de gemeenschappelijke economie, viel steeds meer weg. Zoals de gemeenschappelijke arbeid de gemeenschappelijke eigendom van de productiemiddelen vereiste, zo maakte de individuele arbeid de particuliere eigendom vereist.

Het ontstaan van de particuliere eigendom is onlosmakelijk verbonden met de maatschappelijke arbeidsdeling en met de ontwikkeling van de ruil. In het begin werd de ruil ter hand genomen door de leiders van de gemeenschappen van de verwantschapsgroep, door de oudsten, de patriarchen. Ze traden bij de ruilovereenkomsten als vertegenwoordigers van de gemeenschappen op. Wat zij ruilden was gemeenschappelijk eigendom. Maar met de verdere ontwikkeling van de maatschappelijke arbeidsdeling en de uitbreiding van de ruil begonnen de leiders van de gemeenschappen van de verwantschapsgroep van lieverlede de gemeenschappelijke eigendom als particuliere eigendom te beschouwen.

Het belangrijkste ruilobject was aanvankelijk het vee. De herdersgemeenschappen bezaten grote kudden schapen, geiten en runderen. De oudsten en de patriarchen, die al veel macht hadden in de samenleving, maakten er een gewoonte van om over deze kudden te beschikken alsof ze van hen zelf waren. Het feitelijke recht om over de kudden te beschikken werd hen door de overige leden van de gemeenschap ook toegekend. Zo werd eerst het vee particuliere eigendom en van lieverlede alle productie-instrumenten. Het langste bleef de grond gehandhaafd als gemeenschappelijke eigendom. De opkomst van de particuliere eigendom leidde tot het verval van de verwantschapsgroep. De verwantschapsgroep viel uiteen in grote patriarchale families. Later scheidden zich binnen de grote patriarchale familie aparte familie-eenheden af, die de productie-instrumenten, het gereedschap en het vee tot hun particulier eigendom hadden gemaakt. Met de groei van de particuliere eigendom werden de banden van de verwantschapsgroep losser. In de plaats van de gemeenschap van de verwantschapsgroep begon de dorpsgemeenschap te komen.

De dorpsgemeenschap of marktgenootschap bestond anders dan de verwantschapsgroep uit mensen die niet onvoorwaardelijk met elkaar verbonden waren door familiebanden. Het huis, de huishouding, het vee—dat was allemaal particuliere eigendom van afzonderlijke families. Daarentegen vormden de bossen, de weiden, de wateren en verschillende andere

productieve landerijen en gedurende een bepaalde periode ook het akkerland gemeenschappelijke eigendom. Oorspronkelijk werd het akkerland periodiek opnieuw opgedeeld onder de leden van de gemeenschap, later ging het over in particuliere eigendom.

Het ontstaan van de particuliere eigendom en de ruil was het begin van een ingrijpende omwenteling in de gehele structuur van de oergemeenschap. De ontwikkeling van de particuliere eigendom en de vermogensverschillen leidden ertoe dat binnen de gemeenschappen bij de verschillende groepsleden verschillende belangen naar voren kwamen. Onder deze omstandigheden gebruikten die personen die in de gemeenschappen de positie van oudste, legeraanvoerder of priester innamen, hun positie om er zelf rijker door te worden. Zij maakten zich meester van een aanzienlijk deel van het gemeenschappelijke eigendom. De personen die deze openbare posities bekleedden, maakten zich meer en meer los van de massa van de leden van de gemeenschap, zij vormden een stamadel en hun macht werd steeds vaker erfelijk. De adellijke families werden tegelijkertijd de rijkste families. De massa van de leden van de gemeenschap geraakte van lieverlede in de een of andere economische afhankelijkheid van de rijke en adellijke bovenlaag.

Met de groei van de productiekrachten begon het werk van de mensen in de veeteelt en de landbouw meer bestaansmiddelen op te brengen dan voor het levensonderhoud van de mens nodig waren. De mogelijkheid ontstond om de *meearbeid* en het *meerproduct* toe te eigenen, dat wil zeggen het overschot aan arbeid en aan producten boven datgene wat nodig is voor het levensonderhoud van de werkende zelf. Onder deze omstandigheden bleek het voordelig te zijn om de gevangen genomen mensen niet te doden, zoals dat voordien gebeurde, maar ze tot slaven te maken en te laten werken. De adellijke en rijke families maakten zich meester van de slaven. De slavenarbeid leidde weer tot een verdere verdieping van de ongelijkheid omdat de bedrijven die slaven gebruikten, snel rijk werden. Met de toenemende ongelijkheid van het vermogen begonnen de rijken niet alleen de gevangenen, maar ook hun eigen verarmde en in schulden geraakte stambroeders tot slaven te maken. Zo ontstond de *eerste splitsing van de gemeenschap in klassen*: de splitsing in slavenhouders en slaven. De *uitbuiting* van de mens door de mens ontstond, dat wil zeggen de onbetaalde toe-eigening van de arbeidsproducten van de ene mens door de andere mens.

De productieverhoudingen van de oergemeenschap vielen uiteen, gingen te gronde en maakten plaats voor nieuwe productieverhoudingen, die overeenkwamen met het karakter van de nieuwe productiekrachten. De gemeenschappelijke arbeid maakte plaats voor de individuele arbeid, de maatschappelijke eigendom voor de particuliere eigendom en de orde van de verwantschapsgroep voor de klassenmaatschappij. Vanaf deze periode is de hele geschiedenis van de mensheid tot de vestiging van de socialistische maatschappij de *geschiedenis van klassenstrijd*.

De burgerlijke ideologen stellen de zaak zo voor alsof de particuliere eigendom altijd heeft bestaan. De geschiedenis weerlegt deze fabeltjes en bewijst overtuigend dat alle volkeren het

stadium van de oergemeenschap hebben doorlopen, die berustte op de gemeenschappelijke eigendom en geen particuliere eigendom kende.

De mens van de oergemeenschap, die geabsorbeerd was door de nood en de zware strijd om het bestaan, ontworstelde zich in de eerste tijd nog niet uit de hem omgevende natuur. Lange tijd kon hij zich noch van zichzelf, noch van zijn natuurlijke bestaansvoorwaarden samenhangende voorstellingen maken.

Pas langzamerhand kreeg de mens van de oergemeenschap zeer beperkte en primitieve voorstellingen van zichzelf en van zijn omgeving. Van bepaalde religieuze opvattingen, die, naar de voorstanders van de religie beweren, zogenaamd van het begin af aan in het menselijk bewustzijn aanwezig waren, kon helemaal geen sprake zijn. Pas later begon de mens van de oergemeenschap in zijn voorstellingen de omgeving te bevolken met bovennatuurlijke wezens, met geesten en toverkrachten. Hij verleende de natuurkrachten een ziel. Dat was het zogenaamde animisme (van het Latijnse woord 'anima'—ziel). Deze duistere voorstellingen van de mensen over hun eigen aard en over de hen omringende natuur kwamen voort uit de mythen en de religie van de oertijd. Daarin werd de primitieve gelijkheid van de maatschappelijke orde weerspiegeld. Aangezien de mens van de oergemeenschap in zijn werkelijke leven geen klassensplitsing en geen ongelijkheid van vermogen kende, projecteerde hij ook geen ongelijkheid in de wereld van de geesten, die er in zijn voorstelling bestond. De geesten werden door hem onderverdeeld in inheemse en vreemde, in bevriende en vijandige. De onderverdeling van de geesten in hogere en lagere kwam pas op in de periode van het verval van de oergemeenschap.

De mens van de oergemeenschap voelde zich een onafscheidelijk bestanddeel van de samenleving van de verwantschapsgroep. Een ideologische weerspiegeling daarvan was de cultus van de stamvaderen. Het is kenmerkend dat in het verloop van de taalontwikkeling de woorden 'ik' en 'mijn' pas veel later ontstonden dan de andere woorden. De macht van de gemeenschap van de verwantschapsgroep over de afzonderlijke mensen was bijzonder groot. Met het verval van de oergemeenschap ontstonden en verbreidden zich voorstellingen die berustten op de particuliere eigendom. Dat vond een duidelijke weerspiegeling in de mythen en religieuze voorstellingen. Toen de verhoudingen van de particuliere eigendom ontwikkeld werden en de ongelijkheid van vermogen ontstond, kregen vele stammen de gewoonte om het bezit dat de leiders of de rijke families zich hadden toegeëigend, van een religieus verbod te voorzien, het voor 'taboe' te verklaren. (Met het woord 'taboe' bedoelden de bewoners van de eilanden van de Stille Oceaan alles wat verboden was en onttrokken was aan gemeenschappelijk gebruik). Met het verval van de oergemeenschap en de opkomst van de particuliere eigendom begon men de macht van het religieuze verbod te gebruiken om de ontstane economische verhoudingen en de ongelijkheid van het vermogen te verstevigen.

Korte samenvatting

1. Door de arbeid scheidden de mensen zich af van de dierenwereld en ontstond de menselijke samenleving. Het karakteristieke kenmerk van menselijke arbeid is de vervaardiging van productie-instrumenten. De productiekrachten van de oermaatschappij stonden op een buitengewoon laag niveau, de productie-instrumenten waren hoogst primitief. Daardoor was collectieve arbeid, gemeenschappelijke eigendom van de productiemiddelen en gelijkmatige verdeling noodzakelijk. In de oergemeenschap bestonden geen ongelijkheid van vermogen, geen particuliere eigendom van de productiemiddelen, geen klassen en geen uitbuiting. De maatschappelijke eigendom van de productiemiddelen bestond slechts op een beperkt niveau: het was de eigendom van kleine stamgemeenschappen, die min of meer geïsoleerd van elkaar bestonden.
2. De essentiële trekken van de economische grondwet van de oergemeenschap zijn: veilig stellen van de uiterst behoeftige bestaansvoorwaarden van de mensen met behulp van primitieve productie-instrumenten door gemeenschappelijke arbeid in het kader van een stamgemeenschap en door gelijke verdeling van de producten.
3. Gedurende een lange periode deden de mensen gemeenschappelijk gelijksoortig werk. De geleidelijke verbetering van de productie-instrumenten droeg ertoe bij dat er een natuurlijke deling van het werk kwam naar geslacht en leeftijd. De verdere verbetering van de productieinstrumenten en van de soort en de manier van verkrijgen van de levensmiddelen, de ontwikkeling van de veeteelt en de landbouw leidden tot de opkomst van de maatschappelijke arbeidsdeling en de ruil, van de particuliere eigendom en de ongelijkheid van het vermogen, leidden tot splitsing van de samenleving in klassen en tot uitbuiting van de mens door de mens. Bijgevolg kwamen de toegenomen productiekrachten in tegenspraak met de productieverhoudingen, wat tot gevolg had dat de oergemeenschap plaats maakte voor een ander soort van productieverhoudingen, het bestel van de slavenhouders.

Hoofdstuk 2

De op slavernij berustende productiewijze

Het ontstaan van het slavenhoudersbestel. De slavernij is de eerste en tevens de grofste vorm van uitbuiting in de geschiedenis. Zij heeft in het verleden bij bijna alle volken bestaan.

In de geschiedenis van de mensheid voltrok de overgang van de oersamenleving naar de slavernij zich het eerste in de landen van de oude Oriënt. De productiewijze die op slavernij berust, heerste in Mesopotamië (het Soemerische rijk, Babylonië, Assyrië en andere landen), in Egypte, India en China reeds in het vierde tot tweede millennium voor onze jaartelling. In het eerste millennium voor onze jaartelling heerste zij in Transkaukasië (in het land Urartu), van de achtste tot de zevende eeuw voor onze jaartelling tot aan de vijfde of zesde eeuw van onze jaartelling bestond er een sterke slavenhoudersstaat in Chorasme. De cultuur die zich had ontwikkeld in de slavenhoudersstaten van de oude Oriënt, oefende grote invloed uit op de ontwikkeling van de volkeren van de Europese landen

In Griekenland bereikte de op slavernij berustende productiewijze zijn bloei in de vijfde en vierde eeuw voor onze jaartelling. In de tijd daarna ontwikkelde de slavernij zich in de staten van Klein-Azië, in Egypte en in Macedonië (van de vierde tot de eerste eeuw voor onze jaartelling). Het slavenhoudersbestel bereikte het hoogste ontwikkelingsniveau in Rome in de periode van de tweede eeuw voor onze jaartelling tot aan de tweede eeuw van onze jaartelling.

Gedurende de eerste tijd had de slavernij een *patriarchaal*, huiselijk karakter. Er waren in verhouding weinig slaven. De slavenarbeid was nog niet de basis van de productie maar speelde in de economie een ondergeschikte rol. Het doel van de economie bleef de bevrediging van de behoeften van de grote patriarchale familie, die nauwelijks aan ruil deed. De macht van de heer over zijn slaven was destijds al onbeperkt, maar de mate waarin de slavenarbeid werd toegepast was nog beperkt.

De verdere groei van de productiekrachten, de ontwikkeling van de maatschappelijke arbeidsdeling en de ruil lag ten grondslag aan de overgang van de samenleving naar het slavenhoudersbestel. De overgang van de stenen werktuigen naar de metalen werktuigen leidde tot een aanzienlijke uitbreiding van het gebied van de menselijke arbeid. Door de uitvinding van de blaasbalg was het mogelijk om ijzeren werktuigen te vervaardigen van een voordien nog onbekende hardheid. Met behulp van de ijzeren bijl werd het mogelijk om de met bos en struikgewas bedekte vlakten te ontginnen. Door de ploeg met een ijzeren schaar kon men in verhouding grotere stukken land bewerken. De primitieve jachteconomie maakte plaats voor de landbouw en de veeteelt. Het handwerk kwam op.

In de landbouw, die de hoofdtak van de productie bleef, werden de methoden van de akkerbouw en de veeteelt verbeterd. Er ontstonden nieuwe takken van de landbouw: de wijnbouw, de vlasbouw, de verbouw van oliehoudende vruchten enzovoort. De kudden van de rijke families breidden zich uit. Voor de verzorging van het vee hadden zij steeds meer arbeidskrachten nodig. Het weven, de metaalbewerking, het pottenbakken en ander handwerk werden langzamerhand geperfectioneerd. Vroeger was het handwerk een nevenbezigheid van de landbouwer en de veeteler. Nu werd het voor vele mensen een zelfstandige bezigheid. Het *handwerk scheidde zich af van de landbouw*.

Dat was de *tweede* grote maatschappelijke deling van de arbeid.

Met de deling van de productie in twee hoofdtakken—de landbouw en het handwerk—ontstaat de productie rechtstreeks voor de ruil, zij het in een nog onontwikkelde vorm. De stijging van de arbeidsproductiviteit leidt tot een uitbreiding van de hoeveelheid van het meerproduct, wat bij het bestaan van de particuliere eigendom van de productiemiddelen de mogelijkheid met zich meebracht dat een uitbuitende minderheid van de maatschappij die rijkdommen opeenhoopte, een werkende meerderheid aan zich onderwierp en de werkende mensen tot slaven maakte.

Onder de voorwaarde van de slavernij was de economie fundamenteel een geldloze, op eigen behoeften gerichte economie, waarbij de producten van de arbeid in dezelfde huishouding werden geconsumeerd als waarin ze werden geproduceerd. Maar gelijktijdig ontwikkelde de ruil zich. De handwerkers maakten hun producten eerst op bestelling, later voor de verkoop op de markt. Daarbij behielden velen van hen nog lange tijd kleine stukken land en bebouwden die voor de bevrediging van hun eigen behoeften.

De boeren produceerden voornamelijk voor eigen behoeften, maar toch waren ze gedwongen om een bepaald deel van hun producten op de markt te verkopen om handwerksproducten te kunnen kopen en belastingen in geld te kunnen betalen. Zo werd langzamerhand een deel van de arbeidsproducten van de handwerkers en de boeren tot waar.

De *waar* is een product dat niet voor direct gebruik wordt vervaardigd maar voor de ruil, voor de verkoop op de markt. De vervaardiging van producten voor de ruil is het karakteristieke kenmerk van de wareneconomie. Als gevolg daarvan betekende de scheiding

van het handwerk van de landbouw en de opkomst van het handwerk als een zelfstandig bedrijf, het ontstaan van de warenproductie.

Zolang de ruil een toevallig karakter droeg, werd het ene arbeidsproduct rechtstreeks tegen het andere geruild. Naarmate de ruil zich uitbreidde en een regelmatig verschijnsel werd, ontstond er langzamerhand een waar waarvoor men graag elke andere waar ruilde. Zo ontstond het geld. Het geld is de algemene waar met behulp waarvan men de waarde van alle andere waren uitdrukt en die dient als bemiddelaar bij de ruil.

De ontwikkeling van het handwerk en van de ruil bracht de bouw van steden met zich mee. De steden ontstonden in de grijze oudheid, in de begintijd van de op slavernij berustende productiewijze. In het begin was er nog weinig verschil tussen steden en dorpen. Maar van lieverlede concentreerden het handwerk en de handel zich in de steden, wat betreft de aard van het werk van de bewoners en hun levenswijze. Er kwam steeds meer verschil tussen de steden en de dorpen.

Daarmee begon de *scheiding tussen stad en land* en daarmee ontstond de tegenstelling tussen beide.

Naarmate de hoeveelheid geruilden waren toenam, breidde ook het gebied van de ruil zich uit. Er ontstonden de *kooplieden*, die op de jacht naar winst de waren bij de producenten opkochten, de waren naar soms ver van de productieplaatsen verwijderde afzetmarkten vervoerden en ze daar aan de consumenten verkochten.

De uitbreiding van de productie en de ruil verdiepte het verschil in vermogen aanzienlijk. In de handen van de rijken hoopten zich het geld, het werkvee, de productie-instrumenten en het zaaigoed op. De armen werden steeds vaker gedwongen om bij de rijken voor een lening aan te kloppen, meestal in natura, vaak echter ook in geld. De rijken leenden productie-instrumenten, zaden en geld en maakten hen daarbij tot knecht; als de schuldenaren hun schulden niet konden betalen, werden ze tot slaven gemaakt, werd het land van hen afgenomen. Zo ontstond de *woeker*. Deze bracht voor de een een nog grotere rijkdom en voor de ander de knechting wegens schuld.

Ook de grond werd tot particuliere eigendom gemaakt. Men begon die te verkopen en te verpanden. Wanneer een schuldenaar zijn schulden niet aan de woekeraar kon betalen, moest hij zijn stuk grond verlaten en zichzelf en zijn kinderen als slaven verkopen. Af en toe namen de rijke grondbezitters onder een of ander voorwendsel de boerendorpsgemeenschappen een deel van hun weilanden af en namen die in hun bezit.

Op die manier werden het grondbezit, de geldrijkdom en de massa van de slaven geconcentreerd in de handen van de rijke slavenbezitters. Het kleine boerenbedrijf werd steeds meer geruïneerd, terwijl het slavenhoudersbedrijf sterker werd en zich spoedig uitstrekte over alle takken van de productie.

“De voortdurende verhoging van de productie en daarmee van de arbeidsproductiviteit verhoogde de waarde van de menselijke arbeidskracht; de slavernij, in het vorige stadium nog aan het ontstaan en sporadisch voorkomen, wordt nu een wezenlijk bestanddeel van

het maatschappijsysteem; de slaven zijn niet meer eenvoudige bediendes, met tientallen tegelijk worden zij naar het werk op het veld of in de werkplaats gedreven.”¹

De slavenarbeid werd de basis van het bestaan van de samenleving. De maatschappij splitste zich in twee elkaar tegengestelde belangrijkste klassen—in slaven en slavenhouders.

Zo ontstond de op *slavernij berustende productiewijze*.

In het slavenhoudersbestel onderscheidde de bevolking zich in vrijen en slaven. De vrijen genoten alle burgerrechten, alle eigendomsrechten en alle politieke rechten (met uitzondering van de vrouwen, die zich in de grond genomen in dezelfde situatie bevonden als de slaven). De slaven waren van al deze rechten beroofd en zij konden ook niet in de laag van de vrijen worden opgenomen. De vrijen waren op hun beurt onderverdeeld in de klasse van de grootgrondbezitters—die tevens rijke slavenhouders waren—en in de klasse van de kleine producenten (boeren en handwerkers), waarvan de welvarende lagen eveneens slavenarbeid gebruikten en slavenhouders waren. De priesters, die in het tijdperk van de slavernij een grote rol speelden, stonden in sociale positie dicht bij de grootgrondbezitters, de rijke slavenhouders.

Naast de klassentegenstelling tussen de slaven en de slavenhouders bestond er ook nog de klassentegenstelling tussen de grootgrondbezitters en de boeren. Daar echter met de ontwikkeling van het slavenhoudersbestel de slavenarbeid als de goedkoopste arbeid het grootste deel van de productietakken omvatte en tot de basis van de productie werd, werd de tegenstelling tussen de slaven en de slavenhouders de fundamentele tegenstelling van de maatschappij.

De splitsing van de maatschappij in klassen maakte de staat noodzakelijk. Met de groei van de maatschappelijke arbeidsdeling en de ontwikkeling van de ruil kwamen de afzonderlijke verwantschapsgroepen en stammen elkaar steeds meer nader en verenigden zich tot bonden. Het karakter van de instellingen van de verwantschapsgroepen veranderde. De organen van het maatschappelijke bestel van de verwantschapsgroep verloren steeds meer hun volks karakter. Zij werden organen van de heerschappij over het volk, organen van plundering en onderdrukking van de eigen en van de naburige stammen. De oudsten en de legeraanvoerders van de verwantschapsgroepen en stammen werden vorsten en koningen. Vroeger hadden ze gezag als gekozen personen van de verwantschapsgroep of de familiebond. Nu begonnen ze hun macht uit te buiten ter verdediging van de belangen van de bezittende bovenlaag en ter onderdrukking van hun eigen verarmde verwanten, ter onderdrukking van de slaven. Voor dit doel dienden de bewapende manschappen, de rechtbanken, de strafinstellingen.

Zo ontstond de *staatsmacht*.

“Pas toen de eerste vorm van deling van de maatschappij in klassen, toen de slavernij opkwam, toen het voor een bepaalde klasse van mensen die zich geconcentreerd had op de

¹ Friedrich Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, MEW, bd. 21, p. 159. Friedrich Engels, *De oorsprong van het gezin, de particuliere eigendom en de staat*, Pegasus, p. 200.

grofste vormen van de landarbeid, mogelijk werd om een bepaald overschot te produceren, toen dit overschot niet meer absoluut noodzakelijk was voor het meest armzalige bestaan van de slaven en in de handen viel van de slavenhouder, toen zich op deze manier het bestaan van een klasse van slavenhouders consolideerde en opdat zij zich consolideerde, werd het ontstaan van een staat een noodzakelijkheid.”²

De staat ontstond om de uitgebuite meerderheid in het belang van de uitbuitende minderheid in toom te houden.

De slavenhoudersstaat speelde bij de ontwikkeling en de consolidatie van de productieverhoudingen van de op slavernij berustende maatschappij een grote rol. De slavenhoudersstaat hield de massa's van slaven in onderdanigheid. Hij ontwikkelde zich tot een wijdvertakt apparaat van heerschappij en geweld tegen de volksmassa's. De democratie in het oude Griekenland en in het oude Rome, die in de burgerlijke geschiedenisleerboeken zo wordt verheerlijkt, was in wezen een democratie van de slavenhouders.

De productieverhoudingen van het slavenhoudersbestel. De positie van de slaven.

De productieverhoudingen van de op slavernij berustende maatschappij bestonden op basis van de omstandigheid dat niet alleen de productiemiddelen de eigendom van de slavenhouders waren, maar ook diegenen die in de productie werkten, namelijk de slaven. De slaaf werd beschouwd als een voorwerp waarover de bezitter volkomen vrij en onbeperkt kon beschikken. De slaven werden niet alleen uitgebuit, ze werden ook als vee verkocht en gekocht en konden ongestraft worden gedood. Werd de slaaf in de periode van de patriarchale slavernij beschouwd als een lid van de familie, onder de voorwaarden van de op slavernij berustende productiewijze gold hij niet eens als een mens.

“De slaaf verkocht zijn arbeidskracht niet aan de slavenbezitter, zo min als de os zijn prestaties aan de boer verkoopt. De slaaf is inclusief zijn arbeidskracht voor eens en voor altijd verkocht aan zijn eigenaar.”³

De arbeid van de slaven had een uitgesproken gedwongen karakter. Door toepassing van het grofste lichamelijke geweld dwong men de slaven te werken. Ze werden met de zweep aan het werk gezet en voor het kleinste vergrijp gruwelijk gestraft. Men brandmerkte de slaven om ze in geval van een vlucht gemakkelijker te kunnen vangen. Velen van hen moesten permanent ijzeren halsbanden dragen, waarin de naam van de eigenaar was gekrast.

De slavenhouder eigende zich het gehele product van de slavenarbeid toe. Hij gaf de slaven slechts een heel geringe hoeveelheid bestaansmiddelen, slechts zoveel dat ze niet

² W.I. Lenin, *Über den Staat*, Werke, bd. 29, p. 469. W.I. Lenin, *Over de staat*, Keuze uit zijn werken, deel 3, p. 259.

³ Karl Marx, *Lohnarbeit und Kapital*, MEW, bd. 6, p. 401. Karl Marx, *Loonarbeid en kapitaal*, Pegasus, p. 25-26.

van de honger stierven en dat ze verder voor de slavenhouder konden werken. De slavenhouder eigende zich niet alleen het meerproduct toe, maar ook nog een groot deel van het noodzakelijke product van de arbeid van de slaven.

Door de ontwikkeling van de op slavernij berustende productiewijze kwam er een grotere vraag naar slaven. In verscheidene landen hadden de slaven meestal geen familie. De roofzuchtige uitbuiting van de slaven leidde ertoe dat zij spoedig lichamelijk te gronde werden gericht. Onophoudelijk moest het aantal slaven worden aangevuld. Een belangrijke bron voor het verkrijgen van nieuwe slaven was de *oorlog*. De slavenhoudersstaten van de oude Oriënt voerden voortdurend oorlogen om andere volken te onderwerpen. De geschiedenis van het oude Griekenland is vol van oorlogen tussen de afzonderlijke stadstaten, tussen de metropolen en de koloniën, tussen de Griekse en de Oriëntaalse staten. Rome voerde onafgebroken oorlogen; in zijn bloeitijd onderwierp het een groot deel van de destijds bekende landen. Niet alleen de soldaten die in gevangenschap geraakten werden tot slaven gemaakt, maar ook een aanzienlijk deel van de bevolking van de veroverde landen.

Een andere bron om het aantal slaven te verhogen waren de provincies en de koloniën. Zij leverden de slavenhouders naast alle mogelijke andere waren ook nog 'levende waar'. De slavenhandel was een van de meest winstgevende en bloeiende takken van de economische bedrijvigheid. Er vormden zich aparte centra voor de slavenhandel; er werden markten ingericht, waar de handelaren en kopers uit verre landen bijeenkwamen.

De op slavernij berustende productiewijze bood grotere mogelijkheden voor de groei van de productiekrachten dan de maatschappijvorm van de oergemeenschap. De concentratie van een groot aantal slaven in de handen van de slavenhoudersstaat en van afzonderlijke slavenhouders maakte de toepassing van de eenvoudige coöperatie op grote schaal mogelijk. Daarvan getuigen de behouden gebleven gigantische bouwwerken die in de oudheid tot stand gebracht werden door de volkeren van Azië, van Egypte en de Etrusken: bevoeiings-systemen, straten, bruggen, verdedigingswerken, cultuurmonumenten.

De maatschappelijke arbeidsdeling ontwikkelde zich verder. Zij kwam tot uitdrukking in de specialisatie van de agrarische en de ambachtelijke productie, waardoor de voorwaarden werden geschapen voor de verhoging van arbeidsproductiviteit.

In Griekenland werd de slavenarbeid op grote schaal toegepast in de ambachtelijke productie. Er ontstonden grote werkplaatsen, *ergastula*, waarin vaak enige tientallen slaven werkten. Van slavenarbeid werd ook gebruik gemaakt in de bouw en bij het winnen van ijzererts, zilver en goud. In Rome was de slavenarbeid in de landbouw wijd verbreid. De Romeinse adel bezat reusachtige landgoederen, *latifundia*, waar honderden en zelfs duizenden slaven werkten. Deze latifundia ontstonden doordat de adel zich meester maakte van de landerijen van de boeren alsmede van de vrije landerijen van de staat.

Omdat de slavenarbeid goedkoop was en omdat zij tot op zekere hoogte gebruik maakten van de voordelen van de eenvoudige coöperatie, waren de slavenhouders-latifundia in staat om koren en andere landbouwproducten tegen lagere onkosten te produceren dan de kleine

bedrijven van de vrije boeren. De kleine boeren werden verdrongen, geraakten in slavernij, of zij vulden de lagen van de bedelaars van de stadsbevolking, het lompenproletariaat aan.

Op basis van de slavenarbeid bereikte de oude wereld een aanzienlijke economische en culturele ontwikkeling. Maar het slavenhoudersbestel kon niet de voorwaarden scheppen voor een verdere technische vooruitgang van enige betekenis, omdat er geproduceerd werd op basis van de slavenarbeid, waarvan de productiviteit uiterst gering was. De slaaf had absoluut geen belangstelling voor de resultaten van zijn werk. De slaven haatten het juk van de arbeid. Vaak gaven ze blijk van hun protest en hun verontwaardiging door de werktuigen onbruikbaar te maken. Daarom gaf men de slaven de grofste werktuigen, die ze moeilijk onbruikbaar konden maken.

De techniek van de op slavernij gebaseerde productie bleef op een zeer laag niveau. Ondanks een zekere ontwikkeling van de natuurwetenschappen en de wiskunde werden deze nauwelijks in de productie toegepast. Van enkele technische uitvindingen werd alleen gebruik gemaakt in de krijgsmacht en in de bouw. Gedurende de eeuwen van haar heerschappij kwam de op slavernij berustende productiewijze niet verder dan het gebruik van handwerktuigen, die overgenomen waren van de kleine landbouwer en ambachtsman, en kwam zij niet verder dan de eenvoudige coöperatie van de arbeid. De belangrijke drijfkracht bleef de lichamelijke kracht van de mensen en van het vee.

Het uitgebreide gebruik van de slavenarbeid maakte het de slavenhouders mogelijk om zich van iedere soort van lichamelijke arbeid vrij te maken en daarmee volledig de slaven te belasten. De slavenhouders verachtten het werk, ze vonden het een bezigheid die een vrij mens onwaardig is en leidden een parasietenbestaan. Met de ontwikkeling van de slavernij maakten zich steeds grotere massa's van de vrije bevolking vrij van elke productieve bezigheid. Slechts een bepaald deel van de bovenste laag van de slavenhouders en de overige vrije bevolking hield zich bezig met staatsaangelegenheden, wetenschap en kunst.

Zo bracht het slavenhoudersbestel de kloof, de *tegenstelling tussen lichamelijke en geestelijke arbeid* teweeg.

De uitbuiting van de slaven door de slavenhouders is het belangrijke kenmerk van de productieverhoudingen van de slavenhoudersmaatschappij. Tegelijk evenwel vertoonde de op slavernij berustende productiewijze in de verschillende landen bijzondere kenmerken.

In de landen van de oude Oriënt overheerste de geldloze, op eigen behoeften gerichte economie in een nog grotere mate dan in de antieke wereld. Hier werd op grote schaal gebruik gemaakt van slavenarbeid in de staatsbedrijven, de bedrijven van de grote slavenhandelaars en in de tempels. De huisslavernij was sterk ontwikkeld. In de landbouw van China, India, Babylonië en Egypte werden behalve de slaven ook nog enorme massa's van de boeren van de dorpsgemeenschappen uitgebuit. Grote betekenis kreeg hier het systeem van de schuldslavernij. De boer van een dorpsgemeenschap die aan de weekeraars zijn

schulden of aan de grondeigenaar de pacht niet kon betalen, werd gedwongen om voor een bepaalde tijd als schuldslaaf in diens bedrijf te werken.

In de slavenhouderslanden van de oude Oriënt was de vorm van het gemeenschaps- en staatseigendom van de grond wijd verbreid. Het bestaan van deze eigendomsvormen hing samen met een systeem van de landbouw, dat de bevoeiing als grondslag had. Voor de bevoeiing van de landbouw in de rivierdalen van de Oriënt was een geweldige inzet van arbeid nodig voor de aanleg van dammen, kanalen en stuwbekkens alsmede voor het droogleggen van moerassen. Door dit alles was het noodzakelijk om de bouw en de exploitatie van bevoeiingssystemen voor grote gebieden te centraliseren. “De kunstmatige bevoeiing is hier de eerste voorwaarde voor de landbouw, en dit is een zaak van de communes, provincies of van de centrale regering.”⁴

Met de ontwikkeling van de slavernij werden de gemeenschapslanderijen geconcentreerd in de handen van de staat. De opperste eigenaar van de grond werd de koning, die over een onbeperkte macht beschikte.

Doordat de slavenhoudersstaat de grondeigendom in zijn hand concentreerde, legde hij de boeren geweldige belastingen op, dwong hen diensten van verschillende aard te verrichten en bracht de boeren daardoor in de afhankelijke positie van slaven. De boeren bleven leden van de dorpsgemeenschap. Aangezien echter de grond geconcentreerd was in de handen van de slavenhoudersstaat, was de dorpsgemeenschap de vaste basis van het oriëntaalse despotisme, dat wil zeggen de onbeperkte, soevereine macht van de monarch en despoot. De priesteraristocratie speelde een enorme rol in de landen van de Oriënt, waar slavernij bestond. De reusachtige bedrijven die tot de tempels behoorden, werden gedreven met slavenarbeid.

In het slavenhoudersbestel maakten de slavenhouders in alle landen voor het grootste deel een onproductief gebruik van de slavenarbeid en het product daarvan: voor de bevrediging van persoonlijke grillen, voor het vormen van schatten, voor de aanleg van militaire versterkingen en voor de bewapening van het leger, voor de bouw en het onderhoud van luxueuze paleizen en tempels. De tot op heden behouden Egyptische piramiden getuigen wel in het bijzonder van het onproductieve gebruik van kolossale hoeveelheden arbeid. Slechts een onbetekenend deel van de slavenarbeid en het product daarvan werd gebruikt voor de uitbreiding van de productie, die zich dientengevolge zeer langzaam ontwikkelde. De verwoestende oorlogen leidden tot de vernietiging van productiekrachten, tot uitroeiing van grote massa's van de vreedzame bevolking en tot de ondergang van de cultuur van hele staten.

De essentiële trekken van de *economische grondwet van het slavenhoudersbestel* zijn ongeveer de volgende: toe-eigening van het meerproduct door de slavenhouders voor hun parasitaire consumptie door roofzuchtige uitbuiting van de slavenmassa op basis van het

⁴ Friedrich Engels, *Brief aan Karl Marx vom 6 Juni 1853*, MEW, bd. 28, p. 259.

onbeperkte eigendom van de productiemiddelen en de slaven, door ruïnering en verslaving van de boeren en ambachtslieden alsmede door de verovering en de verslaving van de volkeren van andere landen.

De verdere ontwikkeling van de ruil. Het handels- en woerkerkapitaal. De op slavernij berustende economie behield in wezen het karakter van de geldloze, op eigen behoeften gerichte economie. In hoofdzaak werden daarin de producten niet geproduceerd voor de ruil, maar voor de directe consumptie van de slavenhouder, zijn talrijke aanhang en zijn personeel. Niettemin begon de ruil langzamerhand een meer belangrijke rol te spelen, vooral in de periode van de hoogste ontwikkeling van het slavenhoudersbestel. In een reeks van productietakken werd een bepaald deel van de arbeidsproducten regelmatig op de markt verkocht, dat wil zeggen een deel van de arbeidsproducten veranderden in waren.

Met de uitbreiding van de ruil kreeg het geld meer betekenis. In de regel zonderde die waar, die het meest verbreide ruilobject was, zich af als geld. Bij vele volkeren, vooral bij de volkeren die de veeteelt bedreven, diende in het begin het vee als geld. Bij andere volkeren dienden zout, koren of huiden als geld. Geleidelijk aan werden alle overige soorten van geld verdrongen door het metaalgeld.

Het eerste metaalgeld kwam in gebruik in de landen van de oude Oriënt. Geld in de vorm van bronzen, zilveren en gouden staven was hier al in circulatie in het derde tot tweede millennium vóór onze jaartelling en in de vorm van munten sedert de zevende eeuw vóór onze jaartelling. In Griekenland werd ongeveer in de achtste eeuw vóór onze jaartelling ijzergeld in circulatie gebracht. In Rome gebruikte men reeds in de vijfde tot de vierde eeuw vóór onze jaartelling alleen kopergeld. In de tijd daarna werden ijzer en koper als geld vervangen door zilver en goud.

In zilver en in goud komen alle voordelen van het metaal bijzonder sterk naar voren, zodat ze het meest geschikt zijn om als geld te fungeren. Deze voordelen zijn: gelijksoortigheid van de stof, deelbaarheid, houdbaarheid, gering volume en gering gewicht bij grote waarde. Vandaar dat de edele metalen, in laatste instantie het goud, zich definitief als geld handhaafden.

De Griekse stadstaten dreven een tamelijk uitgebreide handel, onder andere ook met de Griekse koloniën, die verspreid gelegen waren over het hele kustgebied van de Middellandse Zee en de Zwarte Zee. De koloniën leverden regelmatig de belangrijkste arbeidskracht, de slaven, enkele soorten grondstoffen en bestaansmiddelen: leer, wol, vee, koren, vis.

In Rome zowel als in Griekenland speelde naast de handel in slaven en andere waren de handel in luxegoederen een grote rol. Deze goederen werden uit de Oriënt ingevoerd, in hoofdzaak vanwege allerlei soorten van belastingen die aan de onderworpen volkeren opgelegd waren. De handel was verbonden met plundering, zeeroverij en verslaving van de koloniën.

Onder de verhoudingen van het slavenhoudersbestel was het geld niet alleen maar middel voor de koop en de verkoop van waren. Het begon ook dienst te doen als middel voor de toe-eigening van andermans arbeid door handel en woeker. Het geld, dat uitgegeven wordt voor de toe-eigening van meerarbeid en het product daarvan, verandert in *kapitaal*, dat wil zeggen tot een middel om uit te buiten. Het handels- en woekerkapitaal waren historisch gezien de eerste vormen van het kapitaal.

Het *handelskapitaal* is kapitaal dat fungeert in de sfeer van de warenruil. De kooplieden eigenden zich door de koop en verkoop van waren een aanzienlijk deel toe van het door de slaven, kleine boeren en ambachtslieden geproduceerde meerproduct. Het *woekerkapitaal* is kapitaal dat als geld, productiemiddelen of gebruiksvoorwerpen wordt uitgeleend om zich de meerarbeid van de boeren en de ambachtslieden door het heffen van hoge rente toe te eigenen. De woekeraars leenden ook geld aan de slavenhoudersadel en hadden daardoor ook een aandeel in het opdelen van het meerproduct dat de adel had verkregen.

De verscherping van de tegenstellingen van de op slavernij berustende productiewijze. De slavernij was een noodzakelijke etappe op de ontwikkelingsweg van de mensheid. “Pas de slavernij maakte de arbeidsdeling tussen landbouw en industrie op grote schaal mogelijk, en daarmee de bloei van de oude wereld, de Griekse Oudheid. Zonder slavernij geen Griekse staat, geen Griekse kunst en wetenschap; zonder slavernij geen Romeins Rijk. Zonder de basis van de Griekse Oudheid en het Romeinse Rijk echter ook geen modern Europa.”⁵

Betaald met het leven van vele generaties slaven, ontwikkelde zich een cultuur die het fundament vormde voor de verdere ontwikkeling van de mensheid. Vele takken van wetenschap—de wiskunde, de astronomie, de mechanica, de architectuur—bereikten in de oude wereld een aanzienlijke ontwikkeling. De kunstvoorwerpen die wij uit de oudheid geërfd hebben, de werken van de schone letteren, de beeldhouwkunst en de architectuur behoren voor altijd tot de schatkamers van de menselijke cultuur.

Maar in het slavenhoudersbestel zaten onoverkomelijke tegenstellingen, die tot de ondergang ervan leidden. De op slavernij berustende vorm van uitbuiting richtte de belangrijkste productiekracht van deze maatschappij, de slaven, te gronde. De strijd van de slaven tegen de gruwelijke vormen van uitbuiting nam steeds vaker de vorm aan van gewapende opstanden. De voorwaarde voor het bestaan van de slavenhouderseconomie was de ononderbroken toevloed van slaven, van goedkope slaven. Slaven werden in hoofdzaak geleverd door de oorlog. De basis voor de militaire kracht van de slavenhoudersmaatschappij was de massa van de vrije kleine producenten, de boeren en de ambachtslieden.

Zij dienden in de legeronderdelen en droegen op hun schouders de grootste last van de belastingen die voor het oorlog voeren nodig waren. Maar door de concurrentie van de op

⁵ Friedrich Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, MEW, bd. 21, p. 168.

goedkope slavenarbeid berustende grootproductie en onder de ondragelijke belastingdruk werden de boeren en de ambachtslieden aan de ondergang prijs gegeven. De onverzoenlijke tegenstelling tussen de grote latifundia en de boerenbedrijven werd steeds scherper.

De verdringing van de vrije boerenstand ondermijnde niet alleen de economische, maar ook de militaire en politieke macht van de slavenhoudersstaten, waaronder ook die van Rome. In plaats van overwinningen kwamen nederlagen. In plaats van de veroveringsoorlogen kwamen nu verdedigingsoorlogen. De bron van de ononderbroken toevloed van goedkope slaven verdroogde. Steeds sterker kwamen de negatieve kanten van de slavenarbeid naar voren. In de laatste twee eeuwen van het bestaan van het Romeinse Rijk begon een algemene teruggang van de productie. De handel werd ontwricht, vroegere rijke landen verarmden, de bevolking nam af, de ambachten gingen te gronde, steden raakten in verval.

De op slavenarbeid berustende grootproductie werd economisch onvoordelig. De slavenhouders begonnen grote groepen van slaven, wier arbeid geen winst neer opbracht, vrij te laten. De grote landgoederen werden opgedeeld in kleine percelen. Deze landstukken werden tegen bepaalde voorwaarden ter beschikking gesteld van vroegere, thans in vrijheid gestelde slaven, of van voorheen vrije burgers, die nu herendiensten voor de grondbezitter moesten verrichten. De nieuwe boeren waren aan de landstukken gebonden en konden mét deze worden verkocht. Maar ze waren geen slaven meer.

Het was een nieuwe laag van kleine producenten, die een positie innam tussen de vrijen en de slaven en die in zekere mate belang had in de arbeid. Ze droegen de naam *colonus* en waren de voorlopers van de lijfeigenen van de middeleeuwen.

Zo ontstonden in de schoot van de slavenhoudersmaatschappij de elementen van een nieuwe, de feodale productiewijze.

De klassenstrijd van de uitgebuitenen tegen de uitbuiters. De slavenopstanden. De ondergang van het slavenhoudersbestel. De op slavernij berustende productieverhoudingen werden tot ketenen van de toegenomen productiekrachten van de maatschappij. De arbeid van de slaven die totaal geen belang hadden bij de resultaten van de productie, had zijn tijd gehad. De historische noodzakelijkheid ontstond om de op slavernij berustende productieverhoudingen te vervangen door andere productieverhoudingen, die de positie van de belangrijkste productiekracht, de werkende massa's, in de maatschappij zouden veranderen. De wet van de onvoorwaardelijke overeenstemming van de productieverhoudingen met het karakter van de productiekrachten eiste de vervanging van de slaven door werkenden, die in zekere mate belang hadden bij de resultaten van hun arbeid.

De geschiedenis van de slavenhoudersmaatschappijen in de landen van de oude Oriënt, in Griekenland en Rome toont aan dat met de ontwikkeling van de slavenhouderseconomie de klassenstrijd van de verslaafde massa's tegen hun onderdrukkers zich verscherpte. De opstanden van de slaven waren vervlochten met de strijd van de uitgebuite kleine boeren tegen de bovenlaag van de slavenhouders, de grootgrondbezitters.

De tegenstelling tussen de kleine producenten en de adellijke grootgrondbezitters riep een democratische beweging onder de vrijen op, die tot doel had: de afschaffing van de schuldslavernij, de herverdeling van de grond, liquidatie van de privileges van de landheren aristocratie en overgave van de macht aan de Demos (dat wil zeggen aan het volk).

Van de talrijke slavenopstanden in het Romeinse Rijk was de opstand onder leiding van Spartacus (74-71 voor onze jaartelling) van bijzonder veel belang. Met zijn naam is de roemrijkste bladzijde in de annalen van de strijd van de slaven tegen de slavenhouders verbonden.

Vele eeuwen lang laaiden steeds weer opstanden van de slaven op. De slaven sloten zich aan bij de verarmde boeren. Bijzonder heftig werden deze opstanden in de tweede en eerste eeuw vóór onze jaartelling en in de derde en vijfde eeuw van onze jaartelling. De slavenhouders onderdrukten deze opstanden met de meest beestachtige middelen.

De opstanden van de uitgebuite massa's, vooral van de slaven, ondermijnden de fundamente van de vroegere macht van Rome. Slagen van binnenuit werden steeds vaker begeleid door slagen van buitenaf. De in slavernij geraakte bewoners van de buurlanden kwamen in opstand op de velden van Italië, terwijl hun stambroeders, die in vrijheid waren gebleven, de grenzen van het Rijk bestormden, in zijn gebieden binnenvielen, en de Romeinse heerschappij steeds meer deden wankelen. Deze omstandigheden versnelden de ondergang van het slavenhoudersbestel in Rome.

In het Romeinse Rijk had de productiewijze op grondslag van de slavernij zijn hoogste ontwikkeling bereikt. De ondergang van het Romeinse Rijk was tegelijk de ondergang van het slavenhoudersbestel in het algemeen. In de plaats van het slavenhoudersbestel kwam nu het feodale systeem.

De economische opvattingen van de periode van de slavernij reflecteren zich in vele literaire monumenten, die ons nagelaten zijn door dichters, filosofen, geschiedschrijvers en staatslieden. Volgens de opvattingen van deze mensen gold de slaaf niet als mens, maar als een voorwerp in de hand van zijn heer. De slavenarbeid werd veracht. Aangezien evenwel werken voornamelijk een zaak van de slaven was, beschouwden men werken in het algemeen als een bezigheid die voor een vrij mens onwaardig was.

Een voorstelling van de economische opvattingen van Babylonië in het tijdperk van de slavernij krijgen we door de verzameling van wetten van de Babylonische koning *Hammurabi* (18^e eeuw vóór onze jaartelling). De verzameling wetten beschermt de eigendom en de persoonlijke rechten van de rijken en de adellijken, de slavenhouders en de grondbezitters. Volgens deze verzameling wetten werd diegene die een voortvluchtige slaaf verborg, met de dood bestraft. Een boer die zijn schuldeiser zijn

schulden of de grondbezitter zijn pacht niet kon betalen, moest zijn vrouw, zijn zoon of zijn dochter in de schuldslavernij geven.

De Oudindische verzameling van de *Wetten van Manu* bevat maatschappelijke, religieuze en morele voorschriften, die de slavernij voor heilig verklaarden. Volgens deze wetten bezat de slaaf geen enkel eigendom. Zelfs een door zijn meester vrijgelaten slaaf werd niet bevrijd van de slavenarbeid, waartoe hij zogenaamd was voorbestemd door god en door de natuur.

De opvattingen van de heersende klasse kwamen in de godsdienst tot uitdrukking. Zo werd het *Boeddhisme* in India sedert de zesde eeuw voor onze jaartelling sterk verbreid. Het Boeddhisme verkondigde de verzoening met de werkelijkheid, het principe om zich niet tegen het geweld te verzetten, deemoedig te zijn tegenover de heersende klasse; daardoor was het een religie die van voordeel was voor de slavenhoudersadel, die door hem werd gebruikt om zijn heerschappij te consolideren.

Zelfs de grootste geesten uit de Oudheid konden zich geen samenleving voorstellen zonder slavernij. Zo schreef bijvoorbeeld de eminente Griekse filosoof *Plato* (vijfde tot vierde eeuw vóór onze jaartelling) het eerste boek in de geschiedenis van de mensheid, dat een *utopie* bevatte van een ideaal maatschappelijk systeem. Maar ook in zijn ideaalstaat handhaafde hij de slaven. De arbeid van de slaven, de boeren en de ambachtslieden moest de bestaansmiddelen opbrengen voor de hogere klasse van de heersers en de krijgers.

In de ogen van de grootste denker van de oudheid, *Aristoteles* (vierde eeuw vóór onze jaartelling) was de slavernij eveneens een eeuwige en onvermijdelijke noodzakelijkheid voor de maatschappij. Aristoteles oefende een geweldige invloed uit op de ontwikkeling van de geestelijke cultuur in de klassieke Oudheid en in de middeleeuwen.

Aristoteles, die in zijn wetenschappelijke veronderstellingen en voorspellingen ver uitstak boven het niveau van de toenmalige maatschappij, bleef echter wat de slavernij betrof bevangen in de voorstellingen van zijn tijd. Zijn opvattingen over de slavernij kwamen neer op het volgende: voor de stuurman is het stuur een werktuig zonder, en de slaaf een werktuig mét een ziel. Als de werktuigen op bevel vanzelf zouden werken, als weefspoelen vanzelf zouden weven, dan waren er geen slaven nodig. Maar aangezien er in de economie vele werkzaamheden zijn die eenvoudig, grof werk vereisen, heeft de natuur het verstandig ingericht door slaven te scheppen. Volgens de opvatting van Aristoteles heeft de natuur zelf de een tot slaaf gemaakt en de ander tot meester over de slaven. De slavenarbeid zorgt er voor dat de vrije over vrije tijd beschikt om zichzelf te cultiveren. Hieruit trok hij de conclusie dat de hele kunst van de meester er uit bestaat te weten hoe hij van zijn slaven gebruik kan maken.

Aristoteles noemde de economische wetenschap 'oikonomia' (van 'oikos'—huis, huishouding, en 'nomos'—wet). Ten tijde van Aristoteles waren de ruil, de handel en de

woeker al tamelijk hoog ontwikkeld, maar toch had de economie in wezen zijn karakter van geldloze, op eigen behoeften gerichte economie nog behouden, en diende nog voornamelijk voor het eigen gebruik. Aristoteles hield het verkrijgen van goederen uitsluitend door middel van bouw en handwerk voor natuurlijk; hij was een aanhanger van de *geldloze, op eigen behoeften gerichte economie*. Maar hij begreep ook de natuur van de *ruil*. Hij vond de ruil ten dienste van de consumptie heel natuurlijk, “omdat meestal de mensen van bepaalde voorwerpen meer, en van andere weer minder hebben, dan nodig is voor de bevrediging van hun behoeften.” Hij begreep ook de noodzakelijkheid van het geld voor de ruil.

Tegelijk vond Aristoteles de handel met als doel winst en de woeker een afkeurenswaardige bezigheid. Deze bezigheden, zette hij uiteen, kennen anders dan de landbouw en het handwerk geen grenzen in het vergaren van rijkdom.

De oude Grieken hadden reeds een bepaalde voorstelling van de *arbeidsdeling* en van de rol die zij in het leven van de maatschappij speelt. Zo beschouwde Plato de arbeidsdeling als het basisprincipe van het staatsbestel in zijn ideale republiek.

De economische voorstellingen van de *Romeinen* waren eveneens een weerspiegeling van de verhoudingen van de heersende, op slavernij berustende productiewijze. De Romeinse schrijvers en persoonlijkheden van het openbare leven, die de ideologie van de slavenhouders tot uitdrukking brachten, beschouwden de slaven als louter productie-instrumenten. Juist van de Romeinse schrijver en samensteller van een encyclopedie, *Varro* (eerste eeuw vóór onze jaartelling), die naast verschillende andere boeken een soort van leidraad voor slavenhouders om landbouwbedrijven te leiden schreef, komt de bekende indeling van de werktuigen in: 1. stomme werktuigen (de wagens), 2. werktuigen die ongearticuleerde geluiden uitstoten (het vee) en 3. werktuigen die met een stem zijn begiftigd (de slaven). Met deze definitie gaf hij uitdrukking aan de destijds onder de slavenhouders algemeen verbreide opvattingen. De kunst om de slaven te regeren hield de geesten zowel in Rome als in Griekenland bezig. De geschiedschrijver van het Romeinse tijdperk, *Plutarchus* (eerste tot de tweede eeuw van onze jaartelling), vertelt over de ‘ideale’ slavenhouder Cato, die zijn slaven kocht als zij nog minderjarig waren, “dat wil zeggen op een leeftijd, waarop ze net als jonge honden en veulens gemakkelijk opgevoed en afgericht kunnen worden.” Verder vertelt hij, dat Cato “steeds methoden uitvond om de slaven in strijd en onenigheid met elkaar te houden, want eenheid onder hen vond hij gevaarlijk en die vreesde hij”.

In het oude Rome, speciaal in de laatste periode, waren er genoeg dreigende voor tekenen van verval en ontbinding van de op dwangarbeid van de slaven berustende economie. De Romeinse schrijver *Columella* (eerste eeuw van onze jaartelling) klaagde: “De slaven berokkenen grote schade aan de korenvelden; ze geven de ossen

te leen, laten de ossen en het overige vee slecht grazen; ze ploegen de grond slordig". Op dergelijke wijze uitte een tijdgenoot, de schrijver Plinius de oudere, zich; hij beweerde, dat, "de Lafundia Italië en zijn provincies te gronde gericht zouden hebben."

Evenals de Grieken beschouwden ook de Romeinen de geldloze, op eigen behoeften gerichte economie, waarbij de boer alleen zijn overschotten ruilt, als natuurlijk. In de literatuur van die tijd werden af en toe de hoge handelswinsten en de woekereuten veroordeeld. Maar in werkelijkheid graaiden de kooplieden en de woekeraars kolossale vermogens bij elkaar.

In de laatste periode van het bestaan van Rome gingen er al stemmen op, die de slavernij veroordeelden en die de *natuurlijke gelijkheid van de mensen* verkondigden. Bij de heersende klasse van de slavenhouders vonden deze opvattingen vanzelfsprekend geen sympathie. Wat de slaven zelf betreft, deze waren door hun positie als onvrijen zo neerslachtig, zo geïntimideerd en onwetend, dat zij niet in staat waren om een eigen, in vergelijking met de overleefde ideeën van de slavenhouders, vooruitstrevende ideologie uit te werken. Daarin ligt één van de oorzaken van de spontaneïteit, van de ongeorganiseerdheid van de slavenopstanden.

Een van de diepe tegenstellingen die in het slavenhoudersbestel aanwezig waren, bestond uit de strijd tussen het grote en het kleine grondbezit. De aan de ondergang prijsgegeven boerenstand kwam met een programma voor de dag tot beperking van het grote, op slavernij berustende grondbezit en voor herverdeling van de grond. Daarin lag het wezen van de agrarische hervorming waarvoor de gebroeders *Gracchus* streden (tweede eeuw vóór onze jaartelling). In de periode van het verval van het Romeinse Rijk, toen de absolute meerderheid van de bevolking in de stad en op het platteland, de slaven zowel als de vrijen, geen uitweg meer zagen uit de situatie die was ontstaan, drong een diepe crisis binnen in de ideologie van de slavenhoudersmaatschappij van Rome.

Op de grondslag van de klassentegenstellingen van het ondergaande Keizerrijk ontstond een nieuwe religieuze ideologie, het *christendom*. Het christendom van dat tijdperk bracht het protest tot uitdrukking van de slaven en de andere lagere klassen alsmede van de gedeclasserde elementen tegen de slavernij en de onderdrukking. Aan de andere kant weerspiegelde zich in het Christendom de stemming van brede lagen van de heersende klassen, die het hopeloze van hun situatie voelden. Vandaar dat in het christendom van de tijd van het verval van het Romeinse Rijk naast de dreigende waarschuwingen gericht aan de rijken en de machthebbers zich ook stemmen lieten horen, die maanden om deemoedig te zijn en redding te zoeken in het hiernamaals.

In de daaropvolgende eeuwen werd het christendom definitief de godsdienst van de heersende klassen en een geestelijk wapen ter verdediging en rechtvaardiging van de uitbuiting en onderdrukking van de werkende massa's.

Korte samenvatting

1. De op slavernij berustende productiewijze ontstond tengevolge van de groei van de productiekrachten van de maatschappij, van het ontstaan van het meerproduct, van het ontstaan van de particuliere eigendom van de productiemiddelen, inclusief de grond, en van de toe-eigening van het meerproduct door de eigenaren van de productiemiddelen. De slavernij is de eerste en grofste vorm van uitbuiting van de mens door de mens. De slaaf was volkomen en onbeperkt eigendom van zijn meester. De slavenhouder kon naar goeddunken beschikken, niet alleen over de arbeid van de slaaf maar ook over zijn leven.
2. Met het ontstaan van het slavenhoudersbestel vormde zich voor het eerst de staat. Hij ontstond door de splitsing van de maatschappij in onverzoenlijk vijandige klassen als instrument ter onderdrukking van de uitgebuite meerderheid van de maatschappij door de uitbuitende minderheid.
3. De op slavernij berustende economie droeg in wezen het karakter van de geldloze, op eigen behoefte gerichte economie. De oude wereld viel in vele afzonderlijk economische eenheden uiteen die door eigen productie in hun behoeften voorzagen. Er werd hoofdzakelijk gehandeld in slaven en luxevoorwerpen. Door de ontwikkeling van de ruil kwam het metaalgeld in gebruik.
4. De hoofdlijnen van de economische grondwet van de op slavernij berustende productiewijze zijn ongeveer de volgende: toe-eigening van het meerproduct door de slavenhouders voor hun parasitaire consumptie door roofzuchtige uitbuiting van de massa van slaven op basis van het onbeperkte eigendom van de productiemiddelen en van de slaven, door ruïnering en verslaving van de boeren en de handwerkslieden alsmede door verovering en verslaving van de volkeren van andere landen.
5. Op basis van de slavernij ontstond er een in verhouding hoge cultuur (kunst, filosofie, wetenschappen), die in de Grieks-Romeinse wereld tot zijn hoogste bloei kwam. De vruchten daarvan plukte de numeriek kleine bovenlaag van de slavenhoudersmaatschappij. Het maatschappelijk bewustzijn van de oude wereld kwam overeen met de productiewijze, die op slavernij berustte. De heersende klassen en hun ideologen beschouwden de slaven niet als mensen. Lichamelijke arbeid was een zaak van de slaven en gold als een ontorende bezigheid, die onwaardig was voor een vrij mens.
6. De op slavernij berustende productiewijze leidde tot een groei van de productiekrachten van de maatschappij ten opzichte van de oersamenleving. Maar tijdens de verdere ontwikkeling raakte de arbeid van de slaven, die totaal niet geïnteresseerd waren in de resultaten van hun werk, uit de tijd. De uitbreiding van de slavenarbeid en de rechteloze positie van de slaven leidden tot vernietiging van de belangrijkste productiekracht van de maatschappij, de arbeidskracht, en het ruïneren van de vrije kleine producenten, de

boeren en de handwerklieden. Dat bepaalde de onvermijdelijkheid van de ondergang van het slavenhoudersbestel.

7. De slavenopstanden brachten het slavenhoudersbestel aan het wankelen en versnelden de ondergang ervan. De op slavernij berustende productiewijze werd vervangen door de feodale productiewijze; in de plaats van de op de slavernij berustende vorm van uitbuiting kwam de feodale vorm van uitbuiting, die in zekere mate ruimte gaf aan de verdere ontwikkeling van de productiekrachten van de maatschappij.

Hoofdstuk 3

De feodale productiewijze

Het ontstaan van het feodalisme. Op een soms bijzondere wijze kwam het feodale stelsel in bijna alle landen voor.

Het tijdperk van het feodalisme omvat een lange periode. In China bestond het feodale stelsel meer dan tweeduizend jaar. In de landen van West-Europa handhaafde het feodalisme zich eeuwenlang van de ondergang van het Romeinse Rijk (5^e eeuw) tot aan de burgerlijke revolutie in Engeland (17^e eeuw) en in Frankrijk (18^e eeuw); in Rusland bestond het feodalisme van de 9^e eeuw tot aan de boerenhervorming van 1861, in Transkaukasië van de 4^e eeuw tot in de zeventiger jaren van de 19^e eeuw, bij de volkeren van Midden-Azië van de 7^e-8^e eeuw tot aan de overwinning van de proletarische revolutie in Rusland.

In *West-Europa* ontstond het feodalisme op basis van het verval van de Romeinse slavenhoudersmaatschappij enerzijds en de ontbinding van het stelsel van verwantchapsgroepen bij de stammen van de veroveraars anderzijds; het feodalisme ontstond als resultaat van het wederkerig op elkaar inwerken van deze beide processen.

Zoals reeds uiteengezet werd, ontstonden de elementen van het feodalisme in de schoot van de slavenhoudersmaatschappij in de vorm van het horigendom. De horigen moesten de grond van hun heer, de grootgrondbezitter, bewerken, moesten hem een bepaald bedrag betalen of een belangrijk deel van de oogst afstaan en verschillende soorten herendiensten verrichten. Desondanks waren de horigen meer geïnteresseerd in het werk dan de slaven, omdat ze een eigen bedrijfje hadden.

Daardoor werden nieuwe productieverhoudingen gevormd, die in het tijdperk van het feodalisme volledig tot ontwikkeling kwamen.

Het Romeinse Rijk werd vernietigd door stammen van de Germanen, Galliërs, Slaven en andere volken, die in verschillende delen van Europa leefden. De macht van de slavenhouders werd ten val gebracht, de slavernij verdween van het toneel. De grote, op slavenarbeid

berustende landerijen en werkplaatsen vielen in brokstukken uiteen. De bevolking van het vervallen Romeinse Rijk bestond uit grootgrondbezitters (de vroegere slavenhouders, die overgegaan waren op het systeem van het horigendom), uit bevrijde slaven, horigen, kleine boeren en ambachtslieden.

Ten tijde van de onderwerping van Rome bestond het bestel van verwantschapsgroepen bij de stammen van de veroveraars, dat zich in een stadium van verval bevond. De *dorps-gemeenschap* die bij de Germanen Mark werd genoemd, speelde een grote rol in het maatschappelijk leven van deze stammen. Met uitzondering van de grote landerijen van de stamadel was de grond gemeenschappelijk eigendom. De bossen, het braakliggende land, de weilanden en vijvers werden gemeenschappelijk gebruikt. De velden en de weiden werden telkens na een paar jaar opnieuw verdeeld onder de leden van de gemeenschap. Maar langzamerhand verkregen afzonderlijke families door middel van vererving het gebruik van het erf bij de boerderij. Het verdelen van de grond, de onderhandelingen over kwesties die de gemeenschap aangingen en het bijleggen van de geschillen tussen de leden van de dorpsgemeenschap behoorden tot de taak van de gemeenschapsvergadering en de door haar gekozen oudsten en rechters. Aan de leiding van de stammen van de veroveraars stonden de legeraanvoerders, die met hun gevolg grote oppervlakten aan land bezaten.

De stammen die het Romeinse Rijk onderwierpen, namen het grootste deel van de staatslanderijen en een deel van de grond van de particuliere grootgrondbezitters in hun bezit. De bossen en weidelanden bleven in gemeenschappelijk gebruik, de akkers werden verdeeld onder de afzonderlijke landbouwbedrijven.

In de daaropvolgende periode werd de verdeelde grond particulier bezit van de boeren. Op die manier werd een brede laag van zelfstandige kleine boeren gevormd.

Maar de boeren waren niet in staat hun onafhankelijkheid lang te behouden. Op basis van de particuliere eigendom van de grond en van andere productiemiddelen moest het verschil in bezit tussen de afzonderlijke leden van de dorpsgemeenschap toenemen. Onder de boeren vormden zich welgestelde en arme families. Met de toenemende ongelijkheid van bezit nam de macht van de rijk geworden leden van de dorpsgemeenschap over de gemeenschap toe. De grond werd geconcentreerd in handen van de rijke families en werd een voorwerp van roof door de stamadel en de legeraanvoerders. De boeren geraakten persoonlijk afhankelijk van de grootgrondbezitters.

Om de macht over de afhankelijke boeren te handhaven en te consolideren moesten de grootgrondbezitters de organen van de staatsmacht versterken. Steunend op de stamadel en hun aanhang begonnen de legeraanvoerders de macht in hun handen te concentreren; zij werden koning en monarch.

Op de puinhopen van het Romeinse Rijk ontstond een reeks van nieuwe staten, aan het hoofd waarvan koningen stonden. Vrijgevig verdeelden de koningen de door hen geroofde grond onder hun vertrouwelingen, eerst in levenslange exploitatie, later in erfelijke eigendom. Dezen moesten daarvoor krijgsdienst verrichten. Veel grond kreeg de kerk, die

een belangrijke steunpilaar van de koningsmacht was. De grond werd bewerkt door de boeren, die nu voor hun nieuwe meesters herendiensten moesten verrichten. Reusachtige grondbezittingen gingen over in handen van leden van het koninklijke gevolg en dienaars van de kerk en de kloosters.

De landerijen die onder deze voorwaarden werden verdeeld, werden *feodum* (lenen) genoemd. Hier komt de aanduiding van het nieuwe maatschappelijke stelsel vandaan—het *feodalisme*.

De geleidelijke verandering van het land van de boeren in de eigendom van de feodale heren en de verandering van de massa's van de boeren in lijfeigenen (het feodaliseringsproces) nam in Europa verscheidene eeuwen (van 5^e-6^e eeuw tot aan 9^e-10^e eeuw) in beslag. De klasse van de vrije boeren werd door de ononderbroken krijgsdienst, door plunderingen en door belastingen geruïneerd. De boeren wendden zich om hulp tot de grootgrondbezitter en werden daardoor van hem afhankelijk. Vaak waren de boeren gedwongen zich onder 'protectie' te stellen van een feodale heer: anders kon een weerloos mens onder de omstandigheden van voortdurende oorlogen en rooftochten niet leven. In zulke gevallen ging het eigendomsrecht van het land over naar de feodale heer en de boer mocht dat stuk land alleen dan bewerken, als hij verschillende herendiensten verrichtte voor de feodale heer. In andere gevallen maakten de koninklijke stadhouders en de ambtenaren zich door bedrog en geweld meester van de grond van de vrije boeren en dwongen hen hun macht te erkennen.

In de verschillende landen voltrok het proces van de feodalisering zich op verschillende manieren, maar de aard ervan was overal dezelfde: de voorheen vrije boeren werden persoonlijk afhankelijk van de feodale heren, die zich meester hadden gemaakt van hun grond. Deze afhankelijkheid was soms kleiner, soms groter. Op den duur werden de verschillen in positie van de vroegere slaven, horigen en vrije boeren vager; ze smolten allen samen tot de uniforme massa van de klasse van de *lijfeigene boeren*. Geleidelijk ontwikkelde zich een situatie die aangeduid wordt door een middeleeuws spreekwoord: 'Geen grond zonder heer' (dat wil zeggen zonder feodale heer). De hoogste grondeigenaars waren de koningen.

Het feodalisme was een noodzakelijk stadium in de historische ontwikkeling van de maatschappij. De slavernij had zijn tijd gehad. Onder deze voorwaarden was een verdere ontwikkeling van de productiekrachten slechts mogelijk op basis van de arbeid van de massa van de afhankelijke boeren. Deze bezaten een eigen bedrijf en eigen productie-instrumenten en hadden een bepaald belang bij het werk, wat noodzakelijk was om de grond te bewerken en aan de feodale heer een schatting in natura te betalen uit de eigen oogst.

In Rusland ontstond onder de omstandigheden van het verval van het bestel van de verwantschapsgroepen de patriarchale slavernij. Doch de ontwikkeling van de maatschappij verliep in wezen niet langs de weg van de slavenhouderij maar langs de weg van de feodalisering. Reeds vanaf de 3^e eeuw van onze jaartelling, toen bij hen nog het stelsel van verwantschapsgroepen heerste, vielen de Slavische stammen het op slavernij opgebouwde Romeinse Rijk aan, strenden voor de bevrijding van de onder Romeinse macht staande steden

van het noordelijke gebied bij de Zwarte Zee en speelden een grote rol bij de vernietiging van het slavenhouderssysteem. De overgang van de oersamenleving naar het feodalisme voltrok zich in Rusland in een periode waarin het slavenhouderssysteem allang ten onder was gegaan en zich in de Europese landen de feodale verhoudingen hadden geconsolideerd.

Zoals de geschiedenis van de mensheid laat zien, is het niet altijd beslist noodzakelijk dat elk volk alle stadia van de maatschappelijke ontwikkeling doorloopt. Voor vele volkeren ontstaan er omstandigheden die hen in staat stellen om bepaalde ontwikkelingsstadia over te slaan en direct in een hoger stadium over te gaan.

De dorpsgemeenschap werd bij de Oostslaven 'werwy', 'mir' genoemd. De dorpsgemeenschap had de weilanden, de bossen en de wateren in gemeenschappelijk gebruik, maar het akkerland werd spoedig het bezit van afzonderlijke families. Aan het hoofd van een dorpsgemeenschap stond een oudste. De ontwikkeling van het particuliere grondbezit bracht het geleidelijke verval van de gemeenschap met zich mee. De oudsten en de stamvorsten maakten zich meester van de grond. De boeren—de smerden—waren in het begin vrije leden van de dorpsgemeenschap, maar werden later afhankelijk van de grootgrondbezitters, de bojaren.

De kerk werd een machtige feodaalbezitter. Door donaties van de vorsten, schenkingen en nalatenschappen werd zij de bezitter van uitgestrekte landvlakten en van voor die tijd zeer rijke landbouwbedrijven.

In de periode waarin de gecentraliseerde Russische staat werd gevormd (15^e-16^e eeuw) begonnen de grootvorsten en de tsaren aan hun vertrouwenslieden en vazallen grond in leen te geven—wat men in het Russisch 'pomesjtsjatsj' noemde, wat betekent grond—en boeren aan hen te geven onder voorwaarde dat ze daarvoor krijgsdienst verrichtten. Hier komen de Russische uitdrukkingen '*pomestje*' (*landgoed*) en '*pomesjtsjiki*' (*landheer*) vandaan.

In die tijd waren de boeren nog niet definitief aan de grondbezitter en aan het land geketend: ze hadden nog het recht om van de ene landheer naar de andere over te gaan. In het einde van de 16^e eeuw verscherpten de landheren de uitbuiting van de boeren om de productie van graan voor de verkoop op te voeren. In verband daarmee ontnam de staat in het jaar 1581 de boeren het recht om van de ene landeigenaar naar de andere over te gaan. De boeren werden volledig geketend aan de grond die de landheer toebehoorde en veranderden daardoor in lijfeigenen.

In het tijdperk van het feodalisme speelde de landbouw, en binnen de agrarische bedrijfstakken de akkerbouw, een dominerende rol. In de loop van de eeuwen werden de methoden van de graanbouw geleidelijk aan geperfectioneerd en kwamen de groenteteelt, de fruitteelt, de wijnbouw en het verbouwen van oliehoudende vruchten tot ontwikkeling.

In de beginperiode van het feodalisme overheerste in de landbouw het werken met *braakliggend land* en in bosrijke gebieden werd het *rooien van bos* toegepast. Een stuk land werd enkele jaren achtereenvolgend met een bepaald gewas bebouwd, totdat de grond

was uitgeput. Dan werd een ander stuk land bebouwd. Later kwam het *drieslagstelsel* in gebruik, waarbij het akkerland opgedeeld werd in drie akkers, waarvan afwisselend één akker met wintergewassen bebouwd werd, één akker met zomergewassen werd bebouwd en één akker braak bleef liggen. Sinds de 11e en 12e eeuw verspreidde het drieslagstelsel zich over West-Europa en over Rusland. Eeuwenlang bleef dit het heersende systeem in de landbouw en het handhaafde zich tot in de 19e eeuw en in vele landen zelfs tot op de dag van vandaag.

In de beginperiode van het feodalisme was het landbouwgerei zeer karig. Als gereedschappen werden de hakenploeg met de ijzeren schaar, de sikkel, de zeis en de spade gebruikt. Later begon men ook de ijzeren ploeg en de ijzeren eg te gebruiken. Het graan werd gedurende lange tijd met de hand gemalen, tot de wind- en de watermolen in zwang kwamen.

De basis van de productieverhoudingen van de feodale maatschappij vormde de eigendom van de feodale heren van de grond en het gedeeltelijke bezit van lijfeigene boeren. De lijfeigene boer was geen slaaf. Hij had een eigen landbouwbedrijf. De feodale heer kon hem niet meer doden, maar hij kon hem verkopen. Naast de eigendom van de feodale heren bestond nog bij de boeren en de ambachtslieden de individuele eigendom van de productie-instrumenten en hun particuliere bedrijf, dat berustte op persoonlijke arbeid.

Het grote feodale grondbezit vormde de grondslag van de uitbuiting van de boeren door de landheren. Het eigen landbouwbedrijf van de feodale heer besloeg slechts een deel van zijn grond. Het andere deel van zijn land gaf de feodale heer in exploitatie aan de boeren, onder voorwaarden die hen in knechtschap brachten. De boer was gedwongen om voor de feodale heer te werken, omdat het belangrijkste productiemiddel, de grond, eigendom was van de feodale heer. De feodale heer 'verdeelde' de grond onder de boeren; hier komt de aanduiding 'aandeel' vandaan. Het grondaandeel van de boer betekende de voorwaarde waaronder de landheer aan arbeidskrachten kon komen. De boer wiens aandeel erfelijk was, was verplicht, om voor de landheer te werken en de grond van de landheer met zijn eigen gereedschappen en zijn eigen werkvee te bewerken en aan de landheer zijn meerproduct in natura of in geld af te geven. Het was voor dit economische stelsel een voorwaarde dat de boer als persoon afhankelijk was van de landheer en onder dwang stond van niet-economische aard. "Als de landheer niet rechtstreeks de macht zou hebben over de persoon van de boer, dan zou hij een persoon met land en een eigen bedrijf niet kunnen dwingen voor hem te werken."¹

De werktijd van de lijfeigene boer was verdeeld in noodzakelijke arbeidstijd en meerarbeidstijd. Tijdens de noodzakelijke arbeidstijd produceerde de boer het product dat voor zijn eigen voortbestaan en dat van zijn familie nodig was. Tijdens de meerarbeidstijd produceerde hij het meerproduct, dat de feodale heer zich toeëigende. De meerarbeid van de

¹ W.I. Lenin, *Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland*, Werke, bd. 3.

boeren die in het bedrijf van de feodale heer werkten, of het meerproduct dat de boer in zijn eigen bedrijf produceert en dat door de feodale heer toegeëigend wordt, vormen de feodale *grondrente*.

De feodale rente slokte vaak niet alleen de meerarbeid van de boer op, maar ook een deel van zijn noodzakelijke arbeid. De grondslag van deze rente was het feodale bezit van de grond, dat samenhang met de rechtstreekse heerschappij van de feodale landheer over de boeren die van hem afhankelijk waren.

In het feodalisme bestonden er drie vormen van grondrente: de *arbeidsrente*, de *productrente* en de *geldrente*. Bij al deze vormen van rente kwam de uitbuiting van de boeren door de landeigenaars onverbloemd naar voren.

In de eerste stadia van de ontwikkeling van het feodalisme overheerste de arbeidsrente. Ze kwam voor in de vorm van *herendienst*. Herendienst houdt in dat de boer een bepaald deel van de week—drie of meer dagen—met eigen productie-instrumenten (hakenploeg, werkdieren enzovoort) werkt op het landgoed van de feodale heer; de overige dagen van de week werkte hij op zijn eigen landbouwbedrijf. Daardoor waren bij de herendienst de noodzakelijke arbeid en de meerarbeid van de boer wat betreft tijd en ruimte nog duidelijk van elkaar gescheiden. De herendienst omvatte zeer veel activiteiten. De boer ploegde, zaaide en bracht de oogst binnen, weidde het vee, deed timmerwerk, hakte hout voor de landheer en vervoerde met zijn paard landbouwproducten en bouwmaterialen.

Bij de herendienst had de lijfeigene boer alleen belang bij de opvoering van de arbeidsproductiviteit als hij werkte op zijn eigen landbouwbedrijf. Gedurende de tijd dat de boer op het land van de landheer werkte, had hij daar geen belang bij. De feodale heren namen opzichters in dienst die de boeren bij het werk moesten opjagen.

In de loop van de verdere ontwikkeling werd de arbeidsrente vervangen door de productrente. De productrente verscheen in de vorm van belasting *in natura*. De boer was verplicht om de landheer regelmatig een bepaalde hoeveelheid koren, vee, pluimvee en andere landbouwproducten af te staan. Deze heffingen gingen dikwijls samen met een of ander overblijfsel van de herendienst, dat wil zeggen met het werk van de boer op het bedrijf van de landheer.

Bij de productrente verrichtte de boer zijn gehele arbeid, de noodzakelijke arbeid zowel als de meerarbeid, naar eigen goeddunken. De noodzakelijke arbeid en de meerarbeid waren niet meer zo duidelijk van elkaar gescheiden als bij de arbeidsrente. De boer werd hier relatief zelfstandiger. Dat gaf een zekere stimulans om de arbeidsproductiviteit op te voeren.

In een later stadium van het feodalisme, toen de ruil in verhouding al hoog was ontwikkeld, ontstond de geldrente in de vorm van *geldheffingen*. De geldrente is kenmerkend voor de periode van het verval van het feodalisme en het ontstaan van kapitalistische verhoudingen. De verschillende vormen van feodale rente bestonden vaak tegelijkertijd. “Bij al deze vormen van de grondrente: arbeidsrente, productrente en geldrente (slechts een

vormverandering van productrente) wordt voorondersteld dat de betaler van de rente altijd degene is die de grond bewerkt en hem bezit, wiens onbetaalde meerarbeid rechtstreeks overgaat in het bezit van de landheer!”²

Bij het streven om hun inkomsten te verhogen, legden de feodale heren de boeren alle mogelijke taken op. In vele gevallen monopoliseerden zij de molens, de smederijen en andere bedrijven. De boer was gedwongen om hiervan gebruik te maken tegen een mateloos hoge betaling in natura of in geld. Naast de heffingen in natura of in geld die aan de feodale heer betaald werden, moest de boer ook nog alle mogelijke andere belastingen aan de staat betalen, verder nog plaatselijke belastingen en in enkele landen aan de kerk de tiend, dat wil zeggen het tiende gedeelte van de oogst.

De basis van het bestaan van de feodale maatschappij was daarom ook de arbeid van de lijfeigene boeren. De boeren produceerden niet alleen landbouwproducten. Ze werkten tevens als ambachtslieden op de landgoederen van de feodale heren, bouwden kastelen en kloosters en legden wegen aan. Met de handen van de lijfeigene boeren werden steden gebouwd.

De economie van de feodale heren was, vooral in zijn eerste ontwikkelingsstadia, in wezen een geldloze, op eigen behoeften gerichte economie. Elke feodale bezitting die bestond uit het landgoed en de dorpen die de feodale heer toebehoorden, leidde zijn eigen afzonderlijk economisch leven en kwam zelden in contact met de buitenwereld. In de behoeften van de feodale heer en zijn familie, in de behoeften van zijn talrijk gevolg werd in het begin voorzien door de producten die voortgebracht werden in het bedrijf van de feodale heer en door de producten die de boer verplicht was af te leveren. De grote en minder grote landgoederen beschikten over een voldoende aantal ambachtslieden, die voor het merendeel lijfeigenen waren van de boerderij. Deze ambachtslieden vervaardigden kleding en schoeisel, produceerden en repareerden wapens, jachtgerei en landbouwwerktuigen en bouwden huizen.

Het boerenbedrijf was eveneens een bedrijf dat voorzag in eigen behoeften. De boeren hielden zich niet alleen bezig met de landarbeid, maar ook met het ambachtelijke thuiswerk, voornamelijk met de verwerking van grondstoffen die geproduceerd werden in hun bedrijf: met spinnen, weven en het maken van schoeisel en landbouwwerktuigen.

Voor het feodalisme was het lange tijd kenmerkend dat de *akkerbouw* als belangrijkste productietak *verbonden was met de huisnijverheid*, die een ondergeschikte betekenis had. De weinige producten van buiten die men niet kon missen, zoals bijvoorbeeld zout en ijzerwaren, werden in het begin geleverd door rondtrekkende kooplieden. Later, samenhangend met de groei van de steden en de toename van de handwerkproductie, zetten de arbeidsdeling en de ontwikkeling van de ruil tussen stad en land een grote stap vooruit.

² Karl Marx, *Das Kapital*, Dritter Band, MEW, bd. 25, p. 811.

De uitbuiting van de afhankelijke boeren door de feodale heren was bij alle volken het belangrijkste kenmerk van het feodalisme. Maar in menig land had het feodale stelsel zijn bijzonderheden. In de oostelijke landen waren de feodale verhoudingen lange tijd nog nauw vervlochten met de verhoudingen van de slavernij. Dat was zo in China, India, Japan en in nog enkele andere landen. Het feodale grondbezit van de staat had in het Oosten grote betekenis. Zo leefden bijvoorbeeld in de periode van de kalief van Bagdad onder de heerschappij van de Arabieren (vooral in de 8^e en 9^e eeuw van onze jaartelling) een groot deel van de boeren uit de dorpsgemeenschap op het land van de kalief en betaalden de feodale rente direct aan de staat. Het feodalisme in de Oriënt werd ook gekenmerkt door de hardnekkigheid van de patriarchale verhoudingen van de verwantschapsgroep, die door de feodale heren gebruikt werden om de uitbuiting van de boeren te versterken.

In de agrarische landen van het Oosten, waar de waterhuishouding van beslissend belang was, waren de boeren bijzonder afhankelijk van de feodale heren, omdat niet alleen de grond maar ook de waterbronnen en de bevoeiingsinstallaties eigendom waren van de feodale staat of van afzonderlijke feodale heren. Bij de nomadenvolkeren werd de grond als weiland gebruikt. De omvang van het feodale grondbezit werd bepaald door de hoeveelheid vee. De grote feodale veehouders waren in feite grote eigenaars van weiland. Ze hielden de boerenstand afhankelijk en buiten deze uit.

Uitgaande van hetgeen hier uiteengezet is, zou men de hoofdlijnen van de *economische grondwet van het feodalisme* als volgt kunnen formuleren: toe-eigening van het meerproduct door de feodale heren voor hun parasitaire consumptie door uitbuiting van de afhankelijke boeren op basis van de grondeigendom van de feodale heer en het gedeeltelijke bezit van producenten, de lijfeigenen.

De stad in de middeleeuwen. De ambachtsgilden. De koopmansgilden. De steden ontstonden reeds in het slavenhoudersstelsel. Steden als Rome, Florence, Venetië en Genua in Italië; Parijs, Lyon en Marseille in Frankrijk; Londen in Engeland; Samarkand in Midden-Azië en vele andere steden werden in de middeleeuwen overgenomen als erfgoed uit het tijdperk van de slavernij. Het slavenhoudersstelsel verdween, maar de steden bleven. De grote, op slavernij gebaseerde werkplaatsen verdwenen, maar het ambacht bleef bestaan.

In de beginperiode van de middeleeuwen kwamen de steden en het ambacht slechts matig tot ontwikkeling. De stedelijke ambachtslieden vervaardigden producten voor de verkoop, maar het grootste deel van de consumptiegoederen die zij nodig hadden, verkregen zij uit hun eigen bedrijf. Velen van hen bezaten kleine akkers, tuinen en vee. De vrouwen hielden zich bezig met het spinnen van vlas en wol voor de vervaardiging van kleding. Dit was het bewijs van de beperktheid van de markten en de ruil.

Op het land was de verwerking van grondstoffen uit de landbouw in het begin een neventaak van de boeren. Later scheidden zich van de boeren ambachtslieden af die voor hun dorp werkten. De arbeidsproductiviteit van de ambachtslieden steeg. De mogelijkheid

ontstond om meer producten te maken dan de feodale heer of de boeren van een dorp nodig hadden. De ambachtslieden vestigden zich meer en meer in de omgeving van de kastelen van de feodale heren, in de buurt van de kloosters, in grote dorpen en in andere handelscentra. Zo ontstonden er geleidelijk, meestal aan de rivieren, nieuwe steden (in Rusland bijvoorbeeld Kiew, Pskow, Nowgorod, Wladimir). De scheiding tussen stad en dorp, die al in de slavernij was begonnen, werd groter.

In de loop van de tijd werd het ambacht een steeds winstgevender zaak. De kunstvaardigheid van de ambachtslieden werd steeds beter. De feodale landheer ging ertoe over om de ambachtsproducten bij de stedelingen te kopen, want de producten van zijn lijfeigenen gaven hem geen voldoening meer. Het meer ontwikkelde ambacht maakte zich definitief los van de landbouw.

De steden, die gesticht waren op het grondgebied van wereldse en geestelijke feodale heren, waren aan hun macht onderworpen. De stedelingen verrichtten voor de feodale heer verscheidene herendiensten, betaalden hem belasting in natura of in geld en waren ondergeschikt aan zijn bewind en aan zijn rechtspraak. De stedelijke bevolking begon al spoedig met de strijd voor de bevrijding uit de feodale afhankelijkheid. Deels door middel van geweld, deels door het te kopen, verkregen de steden het recht op zelfbestuur, op eigen rechtspraak, op het slaan van munten en op het heffen van belastingen.

De stedelijke bevolking bestond in hoofdzaak uit ambachts- en kooplieden. In vele steden vonden lijfeigenen die de landheren ontvlucht waren, een toevluchtsoord. De stad was het centrum van de warenproductie in tegenstelling tot het dorp waar de geldloze, op eigen behoeften gerichte economie werd gehandhaafd. De groeiende concurrentie van de kant van de gevluchte lijfeigenen, die in de steden samenstroonden en de strijd tegen de uitbuiting en de onderdrukking door de feodale heren was voor de ambachtslieden aanleiding om zich te verenigen in *gilden*. Het gildenwezen heeft gedurende het tijdperk van het feodalisme in bijna alle landen bestaan.

Gilden ontstonden in Byzantium in de 9^e eeuw, in Italië in de 10^e eeuw, later in geheel West-Europa en in Rusland. In de Oostelijke landen (Egypte, China) en in de steden van het Arabische Kalifaat kwamen de gilden nog sneller op dan in de Europese landen. In de gilden organiseerden zich de stedelijke ambachtslieden van een bepaald ambacht of van enkele gelijksoortige ambachten. Volwaardige leden van de gilden waren alleen de meesters. De meester had een klein aantal gezellen of leerjongens. De gilden handhaafden zorgvuldig het exclusieve recht van hun leden op de uitoefening van het betreffende ambacht en reglementeerden het productieproces: zij bepaalden de lengte van de werkdag en het aantal gezellen en leerjongens voor iedere meester, zij bepaalden de kwaliteit van de grondstoffen en van het gereedgemaakt product en de prijs daarvan en kochten dikwijls samen de grondstoffen in. De door jarenlange traditie ingeburgerde werkmethode was voor allen verplicht. Door

de strenge reglementering moest worden bereikt dat geen enkele meester zich boven de anderen kon plaatsen. Bovendien waren de gilden organisaties waarin de leden elkaar wederzijdse hulp verleenden.

De gilde was de feodale organisatievorm van het ambacht. In de beginperiode van hun bestaan speelden de gilden een bepaalde rol, doordat zij bijdroegen tot de consolidatie en de ontwikkeling van het stedelijke ambacht. Met het toenemen van de warenproductie en de uitbreiding van de markt echter werden de gilden meer en meer een rem op de ontwikkeling van de productiekrachten.

De overmatige reglementering van de ambachtelijke productie door de gilden remde het initiatief van de ambachtslieden en vormde een hinderpaal voor de ontwikkeling van de techniek. Om de concurrentie te beperken begonnen de gilden het diegenen die het meesterrecht wilden verwerven, op allerlei manieren moeilijk te maken. Het werd de leerjongens en de gezellen, die in aantal zeer toegenomen waren, praktisch onmogelijk gemaakt om zelfstandige meesters te worden. Ze waren gedwongen hun leven lang loonafhankelijk te blijven. Onder deze omstandigheden verloren de verhoudingen tussen de meester en zijn ondergeschikten hun vroegere, enigszins patriarchale karakter. De meesters versterkten de uitbuiting van hun ondergeschikten en dwongen hen veertien tot zestien uur per dag tegen een erbarmelijke beloning te werken. De gezellen begonnen zich in geheime verbonden–genootschappen–te organiseren teneinde hun belangen te verdedigen. De gilden en de stedelijke overheid vervolgden de genootschappen van de gezellen met alle middelen.

Het rijkste deel van de stedelijke bevolking waren de *kooplieden*. De handelsactiviteit werd zowel in de steden die reeds bestonden in het tijdperk van de slavernij, als in de steden die in het feodalisme waren ontstaan, ontplooid. De gildenorganisaties van het ambacht kwamen overeen met die van de handel. *Koopmansgilden* bestonden in het tijdperk van het feodalisme bijna overal. In het Oosten kende men ze vanaf de 9^e eeuw, in West-Europa sedert de 9^e-10^e eeuw, en in Rusland sedert de 12^e eeuw. De belangrijkste functie van de gilden was de strijd tegen de concurrentie van de niet tot hen behorende kooplieden, de controle van de maten en gewichten en de bescherming van de rechten van de kooplieden tegen de aanvallen van de feodale heren.

In de 9^e en 10^e eeuw werd er reeds uitgebreid handel gedreven tussen de landen van de Oriënt en West-Europa. Het Rijk van Kiew nam actief deel aan deze handel. Een belangrijke rol bij de uitbreiding van de handel speelden de kruistochten (11^e-13^e eeuw), die voor de West-Europese kooplieden de markten van het Midden-Oosten openden. Een stroom van zilver en goud stroomde uit de Oriënt naar Europa. Het geld kwam nu ook in die streken in gebruik waar dat vroeger niet het geval was. Direct betrokken bij de verovering van de markten van de Oriënt waren de Italiaanse steden, vooral Genua en Venetië, die op hun handelsschepen kruisvaarders naar de Oriënt vervoerden en deze voorzagen van proviand.

Lange tijd achtereen waren de havens van de Middellandse Zee de belangrijkste handelscentra die West-Europa verbonden met de Oriënt. Maar tegelijkertijd ontwikkelde zich een uitgebreide handel in de aan de handelswegen van de Noord- en Oostzee gelegen Noord-Duitse en Nederlandse steden. In de 14^e eeuw ontstond hier ter bevordering van de handel een verbond van steden, de Duitse Hanze, die in de daarop volgende twee eeuwen ongeveer 80 steden van diverse landen van Europa aaneensloot. De Hanze dreef handel met Engeland, Scandinavië, Polen en Rusland. In ruil voor producten van het West-Europese ambacht–Vlaams en Engels laken en linnen, Duitse metaalproducten, Franse wijnen–werden uit de noordoostelijke gebieden van Europa bontwerk, leder, spek, honing, graan, hout, teer, linnengoed en enkele ambachtsproducten ingevoerd. Uit de Oriëntaalse landen voerden de kooplieden in: specerijen, peper, kruidnagels, nootmuskaat, geurstoffen, kleurstoffen, katoen- en zijdeweefsel, tapijten en andere waren.

In de 13^e-14^e eeuw dreven de Russische steden Nowgorod, Pskow en Moskou op uitgebreide schaal handel met Azië en West-Europa. De kooplieden van Nowgorod dreven aan de ene kant handel met de volkeren van het Noorden (in het kustgebied van de Noordelijke IJszee en in het gebied achter de Oeral) en dreven aan de andere kant regelmatig handel met Scandinavië en Duitsland).

De groei van de steden en de ontwikkeling van de handel oefenden een grote invloed uit op het feodale dorp. De economie van de feodale heren werd betrokken in het marktverkeer. Om luxevoorwerpen en producten van het stedelijke ambacht te kunnen kopen hadden de feodale heren geld nodig. In verband daarmee was het voor de feodale heren voordelig om de boeren in plaats van tot herendiensten en tot belastingen in natura, tot belastingen in geld te verplichten. Met de overgang naar belastingen in geld werd de feodale uitbuiting nog groter.

De klassen en standen van de feodale maatschappij. De feodale hiërarchie. De feodale maatschappij viel in twee hoofdklassen uiteen: de feodale heren en de boeren. “De maatschappij die berust op lijfeigenschap vertoonde een verdeling in klassen, waarin een enorme meerderheid–de lijfeigene boeren–zich in volledige afhankelijkheid bevond van een verdwijnende minderheid–de landheren die de grond en het land in bezit hadden.”³

De klasse van de feodale heren was geen uniform geheel. De kleine feodale heren betaalden aan de grote feodale heren schattingen, ze hielpen hen in oorlogen en genoten daarvoor hun bescherming. De beschermheer werd *leenheer*, de beschermde werd *vazal* genoemd. De leenheren waren op hun beurt weer de vazallen van andere feodale heren die nog meer macht bezaten.

³ W.I. Lenin *Über den Staat*, Werke, bd. 29, p. 473. W.I. Lenin, *Over de Staat*, Keuze uit zijn werken, deel 3, p. 282.

Als heersende klasse stonden de feodale landheren aan het hoofd van de staat. Zij vormden een stand, de *adel*. De edelen namen de in aanzien staande positie in van de eerste stand en genoten omvangrijke politieke en economische privileges. De *geestelijkheid* (uit de kerken en kloosters) bezat eveneens zeer veel grond. Deze had uitgebreide landerijen in eigendom met een talrijke afhankelijke en lijfeigene bevolking en was naast de edelen de heersende klasse.

De onderste brede trede van de ‘feodale maatschappelijke ladder’ werd door de *boerenstand* gevormd. De boeren waren aan de landheren ondergeschikt en stonden onder het hoogste gezag van de grootste feodale heer, de koning. De boerenstand was een stand zonder politieke rechten. De landheren konden hun lijfeigenen verkopen en maakten op grote schaal van dit recht gebruik. De leenheren onderwierpen de boeren aan lijfstraffen. Lenin noemde de afhankelijkheid die berustte op het lijfeigenschap lijfeigenenslavernij. De uitbuiting van de lijfeigene boeren door de leenheren was bijna net zo wreed als de uitbuiting van de slaven in de Oude Wereld. Maar ondanks dat kon de lijfeigene een bepaalde tijd op zijn stukje land werken en tot op een zekere hoogte behoorde hij nog aan zich zelf toe.

De fundamentele klassentegenstelling van de feodale maatschappij was de tegenstelling tussen de feodale heren en de lijfeigene boeren. De strijd van de uitgebuite boerenstand tegen de feodale landheren werd gevoerd gedurende de gehele periode van het feodalisme en verscherpte zich in het bijzonder tijdens het laatste ontwikkelingsstadium van het feodalisme, toen de uitbuiting van de lijfeigene boeren zijn hoogtepunt had bereikt.

In de steden die zich uit de feodale afhankelijkheid hadden bevrijd, was de macht in handen van de rijke stedelingen—kooplieden, woekeraars, de eigenaars van de stedelijke grond en de grote huiseigenaars. De ambachtslieden van de gilden, die het grootste deel uitmaakten van de stedelijke bevolking, traden dikwijls op tegen de stedelijke patriciërs om voor elkaar te krijgen dat zij naast de stedelijke aristocratie aan het bestuur van de steden konden deelnemen. De kleine ambachtslieden en gezellen streidden tegen de gildenmeesters en kooplieden die hen uitbuitten.

Tegen het einde van het tijdperk van het feodalisme was de stedelijke bevolking inmiddels sterk gedifferentieerd. Aan de ene kant stonden de rijke kooplieden en gildenmeesters, aan de andere kant de brede lagen van de ambachtsgezellen en de leerjongens en de stedelijke paupers. De onderste lagen van de stedelijke bevolking bonden de strijd aan tegen de georganiseerde krachten van de stedelijke patriciërs en de feodale heren. Deze strijd smolt samen met de strijd van de lijfeigene boeren tegen de feodale uitbuiting.

De koningen waren de hoogste gezagdragers (in Rusland de grootvorsten, later de tsaren). Maar buiten de grenzen van de particuliere bezittingen van de koningen had de koningsmacht in de beginperiode van het feodalisme slechts een geringe betekenis. Vaak bestond deze macht ‘slechts in naam’. Heel Europa was versnipperd in een groot aantal grote en kleine staten. De grote feodale heren hadden de onbeperkte macht over hun bezittingen. Zij vaardigden wetten uit, waakten over de naleving daarvan, spraken recht, hielden er eigen

troepen op na, overvielen hun buren en hadden geen gewetensbezwaren tegen de roof op de grote handelswegen. Velen van hen sloegen eigen geldmunten. De kleine feodale heren hadden eveneens zeer uitgebreide rechten over hun ondergeschikten; zij streefden ernaar om niet achter te blijven bij de grote leenheren.

Na verloop van tijd vormden de feodale verhoudingen een volkomen verwarde kluwen van rechten en plichten. Tussen de feodale heren ontstonden eindeloze conflicten en twisten, die gewoonlijk met wapengeweld, door oorlogen tussen de feodale heren werd opgelost.

De ontwikkeling van de productiekrachten van de feodale maatschappij. In het tijdperk van het feodalisme bereikten de productiekrachten een hoger niveau dan in het tijdperk van de slavernij.

In de landbouw kwam de productietechniek op een hogere trap van ontwikkeling; de ijzeren ploeg en andere ijzeren arbeidsinstrumenten kwamen op grote schaal in gebruik. Er ontstonden nieuwe takken van landbouw; de wijnbouw, de wijnproductie en de groenteteelt ontwikkelden zich sterk. Ook veeteelt ontwikkelde zich, vooral de paardenfokkerij, wat verband hield met de krijgsdienst van de feodale heren; de boterproductie kwam op. In een reeks van gebieden werden op grote schaal schapen geteeld. De weiden en het grasland werden uitgebreid en verbeterd.

Geleidelijk aan werden de arbeidsinstrumenten van de ambachtslieden en de grondstoffen verbeterd. De ambachtslieden begonnen zich te specialiseren. Zo vervaardigde bijvoorbeeld vroeger de smid alle metaalproducten. In de loop van de tijd kwamen uit het smidsambacht het ambacht van de wapensmeden, spijkersmeden, messmeden en slotenmakers voort, en uit de leerlooierij het schoenmakers- en het zadelmakersambacht. In de 16^e en 17^e eeuw kwam in Europa het spinnewiel zeer in zwang. In het jaar 1600 werd het weefgetouw uitgevonden.

Voor het verbeteren van de arbeidsinstrumenten was de verbetering van de ijzerwinning en de ijzerbewerking van beslissende betekenis. In het begin werd het ijzer op een zeer primitieve manier aangemaakt. In de 14^e eeuw begon men het waterrad te gebruiken om blaasbalgen en zware hamers, die het erts fijn moesten stampen, in beweging te brengen. Door het opjagen van de luchttoevoer in de ovens werd in plaats van smeedbaar materiaal smeltbaar materiaal, het gietijzer, verkregen. Met de toepassing van het kruit in de oorlogsvoering en de opkomst van de artillerie (in de 14^e eeuw) waren er grote hoeveelheden metaal nodig voor de kogels; vanaf het begin van de 15^e eeuw goot men deze uit ruwijzer. Steeds meer metaal werd gebruikt voor de vervaardiging van landbouw- en andere gereedschappen. In de eerste helft van de 15^e eeuw kwamen de eerste hoogovens in gebruik. De uitvinding van het kompas droeg bij tot de verdere ontwikkeling van de scheepvaart. Van grote betekenis was de uitvinding en de verspreiding van de boekdrukkunst.

In China hadden de productiekrachten en de cultuur al tijdens de 6^e en de 11^e eeuw een belangrijk ontwikkelingsniveau bereikt, dat in vele opzichten dat van Europa in

die tijd overtrof. De Chinezen waren de eersten die het kompas, het schietkruit, het schrijfpapier en de boekdrukkunst in zijn eenvoudigste vorm hebben uitgevonden.

De ontwikkeling van de productiekrachten van de feodale maatschappij kwam steeds meer in conflict met het beperkte kader van de feodale productieverhoudingen. De boerenstand, die gebukt ging onder het juk van de feodale uitbuiting, was niet in staat om de productie van landbouwproducten verder op te voeren. De arbeidsproductiviteit van de onvrije boeren was zeer laag. In de stad werd de groei van de arbeidsproductiviteit van de ambachtslieden belemmerd door de statuten en de reglementen van de gilden. Het feodale systeem werd gekenmerkt door een traag ontwikkelingstempo van de productie en door de macht van de tradities.

De productiekrachten die zich hadden ontwikkeld in het kader van de feodale maatschappij, vereisten nieuwe productieverhoudingen.

Het ontstaan van de kapitalistische productie in de schoot van het feodale stelsel.

De rol van het handelskapitaal. In het tijdperk van het feodalisme ontstond een geleidelijke ontwikkeling van de warenproductie, het stedelijke ambacht breidde zich uit en het boerenbedrijf werd steeds meer betrokken bij de ruil.

De productie van de kleine ambachtslieden en de boeren, die berust op de particuliere eigendom en op eigen arbeid en die producten voortbrengt voor de ruil, heet *eenvoudige warenproductie*.

Zoals reeds werd uiteengezet, is een product dat vervaardigd wordt voor de ruil, een waar. De afzonderlijke warenproducenten besteden aan het vervaardigen van dezelfde waren niet dezelfde hoeveelheid arbeid. Dat hangt af van de verschillende omstandigheden waaronder zij moeten werken: warenproducenten die beschikken over beter gereedschap, besteden minder arbeid aan de productie van een en dezelfde waar dan andere warenproducenten. Naast het verschil in gereedschap is ook het verschil in kracht, handigheid, vaardigheid van de werklui enzovoort van belang. Maar de markt bekommert er zich niet om onder welke omstandigheden en met welk gereedschap de een of andere waar geproduceerd werd. Voor dezelfde waren wordt op de markt dezelfde som geld betaald, onafhankelijk van de afzonderlijke arbeidsomstandigheden waaronder ze werden geproduceerd.

Daarom kunnen de warenproducenten van wie door de slechtere productievoorwaarden de arbeidskosten hoger zijn dan gemiddeld, bij de verkoop van hun waren slechts een deel van deze kosten dekken en worden geruïneerd. Omgekeerd zijn de warenproducenten van wie door betere productievoorwaarden de eigen arbeidskosten lager liggen dan het gemiddelde, bij verkoop van hun waren in het voordeel en worden rijk. Dat versterkt de concurrentie. Er volgt een differentiatie onder de kleine warenproducenten: de meeste van hen worden steeds armer terwijl een klein deel van hen rijk wordt.

Een grote hinderpaal op de ontwikkelingsweg van de warenproductie werd gevormd door de versplintering van de staat in het feodalisme. De feodale heren bepaalden naar

eigen goedgevoelen invoerrechten voor de ingevoerde waren, hieven tol voor de doortocht door hun landgoederen en belemmerden daardoor ernstig de ontwikkeling van de handel. Tenslotte bleek het uit de weg ruimen van de feodale versplintering noodzakelijk voor de behoeften van de handel en de economische ontwikkeling van de maatschappij. De productiestijging in het ambacht en in de landbouw en de ontwikkeling van de maatschappelijke arbeidsdeling tussen stad en platteland leidden tot de versteviging van de economische banden tussen de verschillende gebieden binnen het land en tot de vorming van de *nationale markt*. Het ontstaan van de nationale markt schiep de economische voorwaarden voor het centraliseren van de staatsmacht. De opkomende stedelijke bourgeoisie had belang bij het uit de weg ruimen van de feodale belemmeringen en sprak zich uit voor de oprichting van een gecentraliseerde staat.

Gesteund op de tamelijk brede laag van de lagere landadel, op de ‘vazallen van de vazallen’, alsmede op de sterker wordende steden, brachten de koningen de feodale bovenlaag zware nederlagen toe en verstevigden hun positie. Zij werden niet slechts in naam maar ook de feitelijke machtshebbers in de staat. Er vormden zich grote nationale staten in de vorm van absolute monarchieën. Het overwinnen van de feodale verdeeldheid en de oprichting van een gecentraliseerde staatsmacht droeg bij tot het ontstaan en de ontwikkeling van de kapitalistische verhoudingen.

Ook de vorming van een *wereldmarkt* was van grote betekenis voor het ontstaan van de kapitalistische maatschappijvorm.

In de tweede helft van de 15^e eeuw veroverden de Turken Constantinopel en het hele oostelijke gedeelte van de Middellandse Zee. De belangrijkste handelswegen tussen Europa en de Oriënt waren afgesneden. Op zoek naar een zeeroute naar India ontdekte Columbus in 1492 Amerika, Vasco da Gama zeilde in het jaar 1498 rondom Afrika en ontdekte de zeeroute naar India.

Als gevolg van deze ontdekkingen verplaatste het zwaartepunt van de Europese handel zich van de Middellandse Zee naar de Atlantische Oceaan, en de belangrijkste rol in de handel kregen Nederland, Engeland en Frankrijk. In de Europese handel speelde Rusland een rol van betekenis.

Met het ontstaan van de wereldhandel en de wereldmarkt was het ambacht niet meer in staat om de groeiende vraag naar waren te bevredigen. Dat versnelde de overgang van de kleine ambachtelijke productie naar de grote kapitalistische productie, die berust op de uitbuiting van loonarbeiders.

De overgang van de feodale productiewijze naar de kapitalistische productiewijze voltrok zich op twee manieren: enerzijds bracht de differentiëring onder de kleine warenproducenten kapitalistische ondernemers voort, anderzijds werd het handelskapitaal, vertegenwoordigd door de kooplieden, direct onderworpen aan de productie.

Zolang de warenproductie nog zwak ontwikkeld was, gelukte het de gilden de concurrentie en de differentiatie onder de ambachtslieden te beperken. Met de ontwikkeling van de ruil werd de concurrentie steeds sterker. De meesters, die voor een expanderende markt werkten, bereikten gedeeltelijk de opheffing van de gildenbeperkingen, gedeeltelijk ont-doken ze die eenvoudig. Zij verlengden de werkdag van de gezellen en de leerjongens, verhoogden hun aantal en pasten productieve arbeidsmethoden toe. De rijkste meesters werden langzamerhand kapitalisten, de arme meesters, de gezellen en de leerjongens werden loonarbeiders.

Het handelskapitaal ondermijnde de primitieve, op zelfvoorziening gebaseerde economie en werkte daardoor mee aan het ontstaan van de kapitalistische productie. Oorspronkelijk fungeerde het handelskapitaal als bemiddelaar bij het ruilen van waren tussen de kleine producenten—de ambachtslieden en de boeren—en bij het realiseren van een deel van het meerproduct dat de feodale heren zich toegeëigend hebben. Daarna begon de koopman regelmatig bij de kleine producenten de door deze geproduceerde waren op te kopen en verkocht ze dan weer verder op een grotere markt. Daardoor werd de koopman een *opkoper*. Met het groeien van de concurrentie en het verschijnen van de opkoper veranderde de toestand van de massa van de ambachtslieden fundamenteel. De verarmde meesters waren gedwongen om de hulp in te roepen van de handelaar en opkoper, die hun geld, grondstoffen en materialen leende op voorwaarde dat zij de eindproducten tegen een van te voren vastgestelde, lage prijs aan hem verkochten. Op die manier werden de kleine producenten economisch afhankelijk van het handelskapitaal.

Geleidelijk aan werden vele verarmde meesters in deze zin afhankelijk van de rijke opkoper. De opkoper verdeelde onder hen de grondstoffen, bijvoorbeeld het garen, dat hij tegen een bepaald loon liet verwerken tot geweven stof waardoor hij *werkgever* werd.

De ruïnering van de ambachtsman leidde er toe, dat de opkoper hem niet alleen van grondstoffen, maar ook van arbeidsgereedschap voorzag. Zo werd de ambachtsman het laatste restje van zijn zelfstandig bestaan ontnomen en veranderde hij definitief in een loonarbeider, terwijl de opkoper industriële kapitalist werd.

De voormalige ambachtslieden, die nu in de werkplaats van de kapitalist bij elkaar gezet waren, deden hetzelfde werk. Spoedig bleek echter dat de ene voor een bepaald werk geschikter was en de ander weer geschikter was voor een ander soort werk. Daarom was het voordeliger om iedereen dat gedeelte van het werk toe te wijzen waarvoor hij de meeste vaardigheid had. Het gevolg daarvan was dat in de werkplaatsen met een tamelijk groot aantal werkenden geleidelijk een arbeidsdeling werd ingevoerd.

De kapitalistische bedrijven, waar de loonarbeiders op basis van de arbeidsdeling hand-arbeid verrichten, heten *manufacturen*.⁴

⁴ Het woord 'manufactuur' betekent letterlijk handenarbeid.

De eerste manufactures ontstonden reeds in de 14^e en de 15^e eeuw in Florence en enkele middeleeuwse Italiaanse stadsrepublieken. Later, in de 16^e tot de 18^e eeuw, vonden de manufactures van verschillende bedrijfstakken—laken-, linnen-, zijde-, klokken-, wapen- en glasmanufactures—verbreiding over alle Europese landen.

In Rusland ontstonden er manufactures in de 17^e eeuw. In het begin van de 18^e eeuw, onder Peter I, kwamen zij sneller tot ontwikkeling. Zo waren er wapen-, laken- en zijdemanufactures en nog enkele andere. In de Oeral werden staalbedrijven, mijnen en zoutaffinaderijen gebouwd.

In tegenstelling tot de West-Europese manufactures, die gebaseerd waren op de loonarbeid, had in de Russische bedrijven in de 17^e-18^e eeuw de arbeid van lijfeigene boeren en vast aan het bedrijf verbonden arbeiders de overhand, hoewel men ook loonarbeid toepaste. Vanaf het einde van de 18^e eeuw vonden de manufactures die gebaseerd waren op loonarbeid op grote schaal ingang. Dit proces werd vooral versterkt tijdens de laatste tientallen jaren vóór de afschaffing van de lijfeigenschap.

Het proces van verval van de feodale verhoudingen speelde zich ook af op het platteland. Met de ontwikkeling van de warenproductie groeide de macht van het geld. De feodale landheren vervingen de heffingen en andere verplichtingen in natura door heffingen in de vorm van geld. De boeren moesten de producten van hun arbeid verkopen en de geldopbrengst aan de landheer betalen. De boeren hadden voortdurend geldgebrek. Dat werd uitgebuit door de opkopers en woekeraars om de boeren te knechten. De feodale onderdrukking werd versterkt en de toestand van de lijfeigenen werd slechter.

De ontwikkeling van de invloed van het geld was een sterke stimulans voor de differentiëring binnen de boerenstand, dat wil zeggen de meerderheid van de boerenstand verarmde, ging gebukt onder arbeid die haar krachten ver te boven ging, en werd geruïneerd.

Daarnaast kwamen er rijke boeren op het land, die de andere boeren uit het dorp uitbuiten door hen leningen te verschaffen op onderdrukkende voorwaarden en door bij hen landbouwproducten, vee en gereedschap tegen spotprijzen op te kopen.

Zo ontstond in de schoot van het feodale stelsel de kapitalistische productie.

De oorspronkelijke accumulatie van het kapitaal. De gewelddadige verdrijving van de boeren van het land. De opeenhoping van rijkdommen. Aan de kapitalistische productie zijn twee belangrijke voorwaarden verbonden: 1. De aanwezigheid van een massa mensen zonder eigendom, die persoonlijk vrij zijn en die tegelijkertijd geen productiemiddelen bezitten en geen middelen van bestaan hebben. Daarom zijn zij gedwongen hun arbeidskracht aan de kapitalist te verkopen. 2. De accumulatie van rijkdommen aan geld, nodig voor het opzetten van grote kapitalistische bedrijven.

We hebben gezien dat de voedingsbodem voor het kapitalisme de op de particuliere eigendom gebaseerde kleine warenproductie met zijn concurrentie was, waardoor enkelen

rijk werden en de grote meerderheid van de kleine producenten werd geruïneerd. Maar de traagheid van dit proces beantwoordde niet aan de behoeften van de nieuwe wereldmarkt, die door de grote ontdekkingen aan het eind van de 15^e eeuw waren ontstaan. Het ontstaan van de kapitalistische productiewijze werd versneld doordat de grootgrondbezitters, de bourgeoisie en de staatsmacht, die in handen was van de uitbuitersklassen, van de meest gewelddadige methoden gebruik maakten. Het geweld speelde volgens een uitspraak van Marx de rol van verloskundige, die de geboorte van de nieuwe, kapitalistische productiewijze bespoedigde. De burgerlijke geleerden geven een idyllische schildering van de ontstaansgeschiedenis van de klasse van kapitalisten en de klasse van arbeiders. In een lang vervlogen tijd, beweren zij, was er een klein groepje ijverige en spaarzame mensen, die door hun arbeid rijkdommen vergaarden. Aan de andere kant was er een massa van luilakken en nietsnutten, die alles verbrast hadden en bezitloze proletariërs waren geworden.

Dit sprookje van de verdedigers van het kapitalisme komt niet overeen met de werkelijkheid. In werkelijkheid ging het ontstaan van de massa van bezitlozen, van proletariërs, en de accumulatie van rijkdommen in handen van slechts enkelen langs de weg van de gewelddadige roof van de productiemiddelen van de kleine producenten. Het proces van de scheiding van de producenten van hun productiemiddelen (van de grond, van de productie-instrumenten enzovoort) ging gepaard met een eindeloze reeks van berovingen en wreedheden. Dit proces noemt men de *oorspronkelijke accumulatie* van het kapitaal, omdat het voorafging aan de vorming van de kapitalistische grootproductie.

De kapitalistische productie bereikte het eerst in Engeland een ontwikkelingsniveau van betekenis. In dit land voltrok zich sinds het einde van de 15^e eeuw het pijnlijke proces van de gewelddadige verjaging van de boeren van hun grond. De directe aanleiding daarvoor was de gestegen vraag naar wol van de kant van grote lakenmanufacturen, die aanvankelijk in Frankrijk, maar later ook in Engeland zelf waren ontstaan. De landheren begonnen op grote schaal schapen te fokken. Voor de schapenteelt was weideland nodig. De feodale heren verdreven de boeren massaal van de door hen geërfde velden, maakten zich meester van de grond die de boeren permanent in gebruik hadden, en veranderden het akkerland in weideland.

De boeren werden met verschillende methoden van hun grond verdreven, vooral door middel van directe roof van het gemeenschappelijke land. De landheren omheinden deze grond, braken de boerenhuizen af en verdreven de boeren met geweld. Deden de boeren pogingen om het van hun onwettige afgenomen land weer in bezit te krijgen, dan kwam de gewapende strijdmacht van de staat de feodale heer te hulp. De staatsmacht begon in de 18^e eeuw met het uitvaardigen van wetten over het omheinen van landerijen en keurde daarmee de uitplundering van de boeren goed.

De geruïneerde en uitgeplunderde boeren vormden een onafzienbare menigte van bezitloze paupers, die de steden, dorpen en straten van Engeland vulden. Omdat ze geen middelen van bestaan hadden, bedelden ze. De staatsmacht ging over tot de bloedwetgeving tegen

degenen die onteigend waren. Deze wetten waren bijzonder wreed. zo werden er onder de regering van de Engelse koning Hendrik VIII (16^e eeuw) 72.000 mensen wegens 'landloperij' terechtgesteld. In de 18^e eeuw werden de 'landlopers' en daklozen niet meer terechtgesteld, maar in 'werkhuizen' opgesloten, die de treurige reputatie verworven van 'huizen van de verschrikking'. Zo probeerde de bourgeoisie de van hun grond beroofde en tot landlopers verworpen dorpsbevolking te laten wennen aan de discipline van de loonarbeid.

In het tsaristische *Rusland*, dat later dan de andere Europese landen de weg van de kapitalistische ontwikkeling insloeg, vond de scheiding van producenten van hun productiemiddelen met dezelfde methoden plaats als in de andere landen. In 1861 was de tsaristische regering onder de druk van de boerenopstanden gedwongen om de lijfeigenschap af te schaffen.

Deze hervorming was een grootscheepse plundering van de boeren. De landheren maakten zich meester van twee derde van de grond en lieten voor de boeren slechts een derde over om te gebruiken. De beste stukken land zoals in vele gevallen de weilanden, de drinkplaatsen voor de dieren, de veldwegen enzovoort, die de boeren in gebruik hadden, werden de boeren door de landheren afgenomen, 'verkaveld'. In handen van de landheren werd het 'verkaveld' land een middel om de boeren te onderdrukken, die nu gedwongen waren deze stukken land bij de landheren te pachten onder de zwaarste voorwaarden. De wet die de persoonlijke vrijheid van de boeren verkondigde, handhaafde tegelijkertijd de herendienst en de belasting in natura. De boer moest voor het kleinere stuk grond dat hij had gekregen zólang herendiensten voor de leenheer verrichten, totdat de grond was vrijgekocht. De hoogte van de afbetalingssommen werden berekend volgens kunstmatig opgedreven grondprijzen en bedroeg ongeveer twee miljard roebel.

De boerenhervorming van 1861 karakteriserend, schreef Lenin: "Dat is de eerste massale verkrachting van de boerenstand in het belang van het kapitalisme dat in de landbouw ontstaat. Het is een 'schoonmaak van het land' van de landeigenaren voor het kapitalisme!"⁵

De verjaging van de boeren van hun grond leverde een dubbel resultaat op. Aan de ene kant werd de grond particulier eigendom van een naar verhouding kleine groep landheren. De permanente feodale eigendom van de grond veranderde in burgerlijke eigendom. Aan de andere kant had men de garantie dat de vrije arbeiders die bereid waren zich aan het kapitalisme te verhuren, massaal de industrie binnenstroomden.

Voor het ontstaan van de kapitalistische productie was naast het voorhanden zijn van goedkope arbeidskrachten de accumulatie van grote geldrijdommen in de handen van

⁵ W.I. Lenin, *Het landbouwprogramma van de sociaal-democratie in de eerste Russische revolutie van 1905 tot 1907*; zie W.I. Lenin, *Werken*, 4^e uitg., deel 13, p. 250, Russ. (aparte Duitse uitgave, Dietz Verlag, Berlin 1952, p. 72).

enkelingen noodzakelijk, die in willekeurige productiemiddelen konden worden omgezet en gebruikt konden worden om arbeiders te huren.

In de middeleeuwen werden er door de handelaren en de woekeraars grote rijkdommen aan geld geaccumuleerd. Deze rijkdommen vormden later de grondslag van de oprichting van vele kapitalistische bedrijven.

De onderwerping van Amerika, gepaard aan de massale uitplundering en uitroeiing van de inheemse bevolking, verschafte de veroveraars onmetelijke rijkdommen, die nog sneller begonnen te groeien door de exploitatie van de zeer rijke vindplaatsen van edele metalen. Voor de ertsmijnen had men arbeidskrachten nodig. De inheemse bevolking, de Indianen, werd massaal te gronde gericht, omdat zij de arbeidsomstandigheden die als van een gevangenis waren, niet kon doorstaan. De Europese kooplieden organiseerden in Afrika een jacht op zwarten, die bedreven werd volgens alle regels van de jacht op roofdieren.

De handel in zwarte mensen, die uit Afrika uitgevoerd en tot slaven werden gemaakt, was zeer winstgevend. De winsten van de slavenhouders bereikten een fabelachtige omvang. Op de katoenplantages van Amerika werd op zeer grote schaal van de slavenarbeid van zwarten gebruik gemaakt.

Een van de belangrijkste bronnen voor de vorming van grote vermogens was ook de *koloniale handel*. Voor de handel met India organiseerden Hollandse, Engelse en Franse kooplieden Oost-Indische handelsverenigingen of compagnieën. Deze compagnieën werden door hun regeringen ondersteund. Aan hen werd het monopolie verleend van de handel in waren, die uit de koloniën werden ingevoerd, en het recht op onbeperkte uitbuiting van de koloniën met gebruik van alle geweldmaatregelen. De winsten van de Oost-Indische compagnieën kwamen op meerdere honderden procenten per jaar. In Rusland leverde de roofhandel met de bevolking van Siberië en het op plundering van de bevolking gerichte systeem van de brandewijnpacht voor de kooplieden geweldige winsten op. Dit systeem bestond eruit dat de staat aan particuliere ondernemers tegen een bepaald bedrag het recht toekende van de destillatie en de verkoop van brandewijn.

Daardoor werden geweldige rijkdommen aan geld geconcentreerd in de handen van het handels- en woekerkapitaal.

Zo werden door plundering en ruïnering van de massa van de kleine producenten die rijkdommen aan geld geaccumuleerd die nodig waren voor de oprichting van grote kapitalistische bedrijven. Marx schreef, terwijl hij dit proces karakteriseerde, dat het “*kapitaal* van top tot teen, uit alle poriën druipend van bloed en vuil”⁶ op de wereld komt.

De opstanden van de lijfeigene boeren. De burgerlijke revoluties. De ondergang van het feodale stelsel. De strijd van de boerenstand tegen de feodale landheren werd gevoerd

⁶ Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 593.

gedurende de gehele periode van het feodalisme, maar bijzonder heftig werd deze tegen het einde van dat tijdperk.

Frankrijk werd in de 14^e eeuw verwickeld in een boerenoorlog, die de geschiedenis is ingegaan onder de naam van 'Jacquerie'. De opkomende bourgeoisie in de steden ondersteunde aanvankelijk deze beweging, maar viel haar op het beslissende moment af.

In *Engeland* brak tegen het einde van de 14^e eeuw een boerenopstand uit die een groot deel van het land in zijn greep kreeg. Gewapende boeren trokken onder aanvoering van Wat Tyler door het hele land, verwoestten de boerderijen van de landgoederen en de kloosters en veroverden Londen. De feodale heren gebruikten geweld en bedrog om de opstand neer te slaan. Tyler werd op een verraderlijke manier vermoord. De opstandige boeren geloofden de beloften van de koning en de feodale heren en keerden terug naar hun dorpen. Daarna werden er strafexpedities naar de dorpen gestuurd, die wreed afrekenden met de boeren.

Duitsland werd in het begin van de 16^e eeuw verwickeld in een boerenoorlog, die ondersteund werd door de onderste lagen van de stadsbevolking. Aan het hoofd van de opstandelingen stond Thomas Müntzer. De boeren eisten de afschaffing van de willekeurige en gewelddadige heerschappij van de adel.

In Rusland waren de boerenoorlogen in de 17^e eeuw met Stepan Rasin en in de 18^e eeuw met Jemeljan Pugatsjow aan het hoofd van bijzonder belang. De opstandige boeren eisten de afschaffing van de lijfeigenschap, de overdracht van de landerijen van de landheer en van de kroon aan de boeren en de afschaffing van de heerschappij van de landheren. De verscherping van de crisis van het feodale economische stelsel, dat gebaseerd was op de lijfeigenschap in de vijftiger jaren van de 19^e eeuw, kwam tot uitdrukking in de machtige golf van boerenopstanden aan de vooravond van de hervorming van 1861.

Boerenoorlogen en boerenopstanden van geweldige omvang kwamen gedurende vele eeuwen voor in China. Bij de Taiping-opstand in het tijdperk van de Tsing-dynastie (in het midden van de 19^e eeuw) waren miljoenen uit de boerenstand betrokken. De opstandelingen veroverden de oude hoofdstad van China, Nanking. De landbouwwet van Taiping kondigde de gelijkheid af wat betreft het gebruik van de grond en het overige vermogen. In de staatsorganisatie van Taiping was de monarchie op een bijzondere manier vervlochten met de boerendemocratie, wat ook kenmerkend was voor de boerenbewegingen van andere landen.

De revolutionaire betekenis van de boerenopstanden bestond uit het feit dat ze de fundamente van het feodalisme deden wankelen en tenslotte tot de afschaffing van de lijfeigenschap hebben geleid.

De overgang van het feodalisme naar het kapitalisme werd in de West-Europese landen voltrokken door de *burgerlijke revoluties*. De strijd van de boeren tegen de landheren werd door de opkomende bourgeoisie gebruikt om de ondergang van het feodale systeem te versnellen, de op lijfeigenschap gebaseerde uitbuiting door de kapitalistische uitbuiting te vervangen en de macht in handen te nemen. In de burgerlijke revoluties vormden de boeren de hoofdmassa van strijders tegen het feodalisme. Zo was het tijdens de eerste burgerlijke revolutie in Nederland (Holland en België) in de 16^e eeuw. Zo was het tijdens de Engelse revolutie van de 17^e eeuw, en zo was het ook tijdens de burgerlijke revolutie in Frankrijk aan het einde van de 18^e eeuw.

De bourgeoisie, die aan de macht was gekomen over de rug van de boerenstand, eigende zich de vruchten toe van de revolutionaire strijd van de boerenstand. De boeren waren sterk door hun haat tegen de onderdrukkers. Maar de boerenopstanden droegen een spontaan karakter. De boerenstand was als klasse van kleine particuliere bezitters versplinterd en was niet in staat om een duidelijk strijdprogramma samen te stellen en om een sterke, aaneengesloten strijdorganisatie op te bouwen. Boerenopstanden kunnen alleen dan succes boeken indien zij zich verbinden met de arbeidersbeweging en als de boerenopstanden door de arbeiders worden geleid. Maar tijdens de periode van de burgerlijke revoluties van de 17^e en 18^e eeuw was de arbeidersklasse nog zwak, klein in aantal en ongeorganiseerd.

In de schoot van de feodale maatschappij waren min of meer rijpe vormen van de kapitalistische structuur ontwikkeld, was er een nieuwe uitbuitersklasse—de kapitalistenklasse—tot ontwikkeling gekomen en waren er tegelijkertijd grote mensenmassa's—de proletariërs—gevormd, die van hun productiemiddelen beroofd waren.

In het tijdperk van de burgerlijke revoluties speelde de bourgeoisie de economische wet van de absolute overeenstemming van de productieverhoudingen met het karakter van de productiekrachten uit tegen het feodalisme, ruimde de feodale productieverhoudingen uit de weg, schiep nieuwe, burgerlijke productieverhoudingen en bracht de productieverhoudingen in overeenstemming met het karakter van de productiekrachten die volgroeid waren in de schoot van het feodalisme.

De burgerlijke revoluties ruimden het feodale systeem uit de weg en vestigden de heerschappij van het kapitalisme.

De economische en andere opvattingen uit het tijdperk van het feodalisme stonden in China eeuwenlang onder invloed van de leer van *Confucius*. De leer van Confucius was als religieuze ideologie reeds in de 5^e eeuw vóór onze jaartelling ontstaan. De sociaal-economische opvattingen van het Confucianisme komen neer op het heilig verklaren van de feodale eenheidsstaat onder het gezag van een monarch en eisen strenge handhaving van de feodale standshiërarchie, zowel in de staatsstructuur als in het familieleven. Volgens de woorden van Confucius moeten 'de onwetende mensen zich onderwerpen aan de aristocraten en de wijzen. Verzet van het lagere volk tegen

de hogeren is het begin van de chaos'. Confucius en zijn leerlingen idealiseerden de meest achterlijke, conservatieve economische vormen en verdedigden daarmee de belangen van de feodale uitbuiters. Zij verheerlijkten het 'gouden tijdperk' van de patriarchale oude tijd. Het Confucianisme ontwikkelde zich tot de officiële ideologie van de feodale adel.

Een van de ideologen van het feodalisme in het middeleeuwse Europa, *Thomas von Aquino* (13^e eeuw), probeerde de noodzaak van de feodale maatschappij te motiveren met de goddelijke wet. Thomas von Aquino, die verkondigde dat het feodale bezit noodzakelijk en redelijk was, en die de lijfeigene boeren tot slaven verklaarde, beweerde in tegenstelling tot de oude slavenhouders dat 'de slaaf geestelijk vrij was' en dat daarom de meester niet het recht had om de slaaf te doden. De arbeid gold niet meer als onwaardig voor een vrij mens. Thomas von Aquino beschouwde lichamelijk werk als iets nederigs, maar geestelijke arbeid als hoogstaande arbeid. In deze onderverdeling zag hij de basis voor de indeling in standen in de maatschappij. Dezelfde feodale standeninstelling kwam tot uitdrukking in zijn opvatting over de rijkdom. Ieder mens moest rijkdom bezitten overeenkomstig de positie die hij inneemt op de feodale hiërarchische ladder. Karakteristiek voor dit standpunt is de leer van de middeleeuwse theologen over de zogenaamde 'rechtvaardige' prijs. De 'rechtvaardige' prijs zou moeten weerspiegelen hoeveel arbeid er nodig was voor de productie van een waar en wat de klassenpositie van de producent was.

De middeleeuwse voorstanders van de 'rechtvaardige' prijs maakten geen enkel bezwaar tegen de winst van de koopman. Zij probeerden alleen die winst dusdanig te beperken dat het economische bestaan van de andere standen daardoor niet werd bedreigd. Zij veroordeelden de woeker als een laaghartige en immorele praktijk. Maar met de ontwikkeling van de warenproductie en de ruil begon de geestelijkheid zelf zich met woekerpraktijken bezig te houden; gelijktijdig werd de opvatting van de kerk ten opzichte van de woeker steeds toleranter.

De klassenstrijd van de onderdrukte en uitgebuite massa's tegen de heersende klassen van de feodale maatschappij werd eeuwenlang gevoerd in een religieuze vorm. De eisen van de uitgebuite boeren en ambachtsgezellen werden veelal gemotiveerd met teksten uit de bijbel. Alle mogelijke sekten breidden zich op grote schaal uit. De katholieke Kerk, de Inquisitie, vervolgde de 'ketter' op een wrede manier en verbrandde hen op de brandstapel.

Met de verdere ontwikkeling van de klassenstrijd kwam de religieuze vorm van de beweging van de onderdrukte massa's op de achtergrond, en kwam het revolutionaire karakter ervan steeds duidelijker naar voren. De boeren eisten de afschaffing van de lijfeigenenslavernij, het uit de weg ruimen van de feodale privileges, het instellen van gelijke rechten, het afschaffen van de standen enzovoort.

In het verloop van de boerenoorlogen in Engeland, Bohemen en Duitsland kregen de leuzen van de opstandelingen een steeds radicaler karakter. Het streven van de uitgebuite massa's in stad en land naar gelijkheid uitte zich in de eis voor *gemeenschap van goederen*. Dat was het streven naar gelijkheid op het gebied van de consumptie. Hoewel de eis voor gemeenschap van goederen niet was te realiseren, was deze toch in die historische periode van revolutionaire betekenis, omdat zij de massa's tot de strijd tegen de feodale onderdrukking mobiliseerde.

Tegen het einde van het feodale tijdperk verschenen er twee eminente vroegtijdige utopische socialisten, de Engelsman *Thomas More* die het boek *Utopia* schreef (16^e eeuw), en de Italiaan *Tomas Campanella*, die *De zonnestaat* schreef (17^e eeuw). Met de groeiende ongelijkheid en de tegenstellingen in de maatschappij van toen voor ogen, gaven deze denkers een eigenaardige uiteenzetting van hun opvattingen over de oorzaken van de maatschappelijke ellende: ze schilderden een naar hun mening ideaal maatschappelijk stelsel, waar deze ellende uit de weg geruimd zou worden.

In de boeken van deze utopisten wordt een maatschappelijk stelsel geschilderd waar geen particuliere eigendom bestaat en die vrij is van elke slechtheid, die een begeleidend verschijnsel is van de particuliere eigendom. Elk lid van deze maatschappij verricht zowel ambachtelijke als landarbeid. Alle leden van de maatschappij werken zes of zelfs maar vier uren per dag en de vruchten van hun arbeid zijn voldoende om in al hun behoeften te voorzien. De producten worden naar behoefte verdeeld. De opvoeding van de kinderen is een zaak van de maatschappij.

De werken van More en Campanella hebben een progressieve rol gespeeld in de ontwikkeling van de maatschappelijke opvattingen. Ze behelsden ideeën die de ontwikkeling van de maatschappij in die tijd ver vooruit waren. Maar More en Campanella kenden niet de wetten van de maatschappelijke ontwikkeling, hun ideeën waren niet te verwezenlijken, waren utopisch. In die tijd was het niet mogelijk om de maatschappelijke ongelijkheid uit de weg te ruimen. De stand van de productiekrachten vereiste de overgang van de feodale uitbuiting naar de kapitalistische.

Het ontstaan van het kapitalisme vindt plaats in de 16^e eeuw. In dezelfde eeuw werden ook de eerste pogingen gedaan om verschillende verschijnselen van het kapitalisme te begrijpen en te verklaren. Zo ontstond en ontwikkelde zich van de 16^e tot de 18^e eeuw een richting in de economie en in de politiek die bekend staat onder de aanduiding *mercantilisme*.

Het mercantilisme ontstond in Engeland en deed zich later in Frankrijk, Italië en in andere landen voor. De mercantilisten brachten het probleem van de rijkdom van het land, de vormen van de rijkdom en de groeimogelijkheden ervan ter sprake.

Dat was in de tijd toen het kapitaal—als handels- en woerkerkapitaal—in de sfeer van het handels- en kredietwezen overheersend was. Op het gebied van de productie zette het kapitaal slechts de eerste stappen, namelijk dat het manufacturen oprichtte.

Na de ontdekking en de verovering van Amerika stortte een vloed van edele metalen zich over Europa uit. In de daaropvolgende periode werden het goud en het zilver voortdurend opnieuw verdeeld onder de afzonderlijke Europese staten, zowel door oorlogen alsook door de buitenlandse handel.

De mercantilisten gingen in hun opvatting over het karakter van de rijkdom uit van de oppervlakkige verschijnselen van de circulatie. Zij concentreerden hun aandacht niet op de productie, maar op de handel en de geldcirculatie, en vooral op de beweging van het goud en het zilver.

In de ogen van de mercantilisten werd de enige werkelijke rijkdom niet gevormd door de maatschappelijke productie en haar producten, maar door het geld—goud en zilver. De mercantilisten eisten van de staat een actieve inmenging in het economische leven, opdat er zoveel mogelijk geld het land zou binnenvloeien en zomin mogelijk geld het land uit zou gaan. De vroege mercantilisten wilden dit bereiken door louter administratieve maatregelen door verbod op de uitvoer van geld uit het land. De mercantilisten van latere tijd vonden het noodzakelijk om voor dit doel de buitenlandse handel uit te breiden. Zo schreef een Engelse vertegenwoordiger van het mercantilisme, *Thomas Mun* (1571-1641), een groothandelaar en directeur van de Oost-Indische Compagnie: “De gebruikelijke manier om onze rijkdom en onze schatten te vermeerderen is de buitenlandse handel, waarbij wij steeds vast moeten houden aan de gewoonte, dat we jaarlijks aan de buitenlanders voor een groter bedrag aan waren moeten verkopen dan wij van hun aan waren verbruiken.”

De mercantilisten brachten de belangen tot uitdrukking van de bourgeoisie, die zich vormde in de schoot van het feodalisme, die probeerde rijkdom bijeen te garen in de vorm van goud en zilver door de ontwikkeling van de buitenlandse handel, door de plundering van de koloniën, door de handelsoorlogen en door onderontwikkelde volken in slavernij te brengen. In samenhang met de ontwikkeling van het kapitalisme begonnen ze de eis te stellen dat de staatsmacht de ontwikkeling van de industriële bedrijven, de manufacturen, zou begunstigen. Er werden *uitvoerpremies* uitgelooft, die werden uitbetaald aan de kooplieden die waren verkochten op de buitenlandse markt.

Al spoedig kregen de *invoerrechten* een nog grotere betekenis. Met de ontwikkeling van de manufacturen, later de fabrieken, werd het opleggen van invoerrechten aan geïmporteerde waren de meest verbreide maatregel om de inheemse industrie tegen de buitenlandse concurrentie te beschermen.

Zo'n politiek van bescherming wordt *protectionisme* genoemd. In vele landen werd deze politiek nog lange tijd gehandhaafd nadat de opvattingen van het mercantilisme allang hadden afgedaan.

Voor *Engeland* waren tijdens de 16^e en 17^e eeuw, toen het bedreigd werd door de concurrentie van de meer ontwikkelde manufacturen van Nederland, de beschermende invoerrechten van groot belang. Sedert de 18^e eeuw veroverde Engeland de onbestreden industriële suprematie. De andere, minder ontwikkelde landen konden niet tegen Engeland op concurreren. In verband daarmee begonnen in Engeland de ideeën over de vrijhandel de kop op te steken.

Een andere toestand ontstond er in de landen die later dan Engeland de kapitalistische weg insloegen. Zo schiep in *Frankrijk* tijdens de 17^e eeuw de minister van Lodewijk de Veertiende, Colbert, die het land in feite regeerde, een wijldvertakt systeem van staatssteun aan de manufacturen. Zijn systeem bestond uit: hoge invoerrechten, het verbod op de uitvoer van grondstoffen, de oprichting van diverse nieuwe bedrijfstakken, de vorming van genootschappen voor de buitenlandse handel enzovoort.

Het mercantilisme speelde een voor die tijd progressieve rol. De protectionistische politiek, geïnspireerd door de ideeën van het mercantilisme, leverde een niet geringe bijdrage tot de verspreiding van de manufacturen. Nochtans werd de nog niet ontwikkelde kapitalistische productie van toen weerspiegeld in de opvattingen van de mercantilisten over de rijkdom. De verdere ontwikkeling van het kapitalisme deed de onhoudbaarheid van de opvattingen van het mercantilistische systeem steeds duidelijker naar voren komen.

In *Rusland* heerste gedurende de 17^e en 18^e eeuw het op lijfeigenschap gebaseerde feodale economische stelsel. In wezen was de economie een primitieve, op zelfvoorziening gebaseerde economie. Gelijktijdig vond er een sterke ontwikkeling plaats van handel en ambacht, vormde zich een nationale markt en ontstonden er manufacturen. Deze economische veranderingen in het land droegen bij tot de vestiging van het absolutisme in Rusland.

De vertegenwoordigers van het Russische economische denken, die de historische en economische kenmerken van het land tot uitdrukking brachten, ontwikkelden enkele ideeën van het mercantilisme. Maar in tegenstelling tot vele West-Europese mercantilisten vonden zij niet alleen de handel, maar ook de ontwikkeling van de industrie en de landbouw van groot belang.

De economische opvattingen van toen kwamen tot uitdrukking in het werk en de maatregelen van de Russische staatsman uit de 17^e eeuw, A.L. Ordyn-Nasjtsjokin, in de economische politiek van Peter de Eerste en in het werk van de belangrijke Russische econoom uit het begin van de 18^e eeuw, I.T. Possosjkow.

In zijn *Boek over armoede en rijkdom* (1724) zette I.T. Possosjkow een omvangrijk programma uiteen voor de economische ontwikkeling van Rusland en gaf er een grondige motivatie bij. Possosjkow bewees de noodzaak van het doorvoeren van een reeks economische maatregelen in Rusland om de ontwikkeling van de inheemse

industrie, de handel en de landbouw te stimuleren en het financiële systeem van het land te verbeteren.

In de laatste dertig jaar van de 18^e eeuw deed er zich in Rusland een tendens voor van verval van de op lijfeigenschap gebaseerde feodale verhoudingen, die sterk toenam in de eerste vijftientig jaar van de 19^e eeuw en later overging in een directe crisis van het systeem van lijfeigenschap.

De grondlegger van de revolutionair-democratische richting van de maatschappelijke opvattingen in Rusland, A.N. Radisjtsjew (1749-1802), was een voortreffelijk econoom van zijn tijd. Hij trad onversaagd op tegen de lijfeigenschap, zette zich in voor de onderdrukte boerenstand en oefende een vernietigende kritiek uit op het systeem van lijfeigenschap, ontmaskerde het uitbuitende karakter van de rijkdom van de feodale landheren, de manufactuureigenaars en de kooplieden, en fundeerde het recht op grondbezit voor allen die dat land met hun arbeid bewerken. Radisjtjew was er van overtuigd dat alleenheerschappij en lijfeigenschap alleen op een revolutionaire wijze konden worden afgeschaft. Hij werkte een systeem van economische maatregelen uit dat vooruitstrevend was voor zijn tijd en waarvan de doorvoering een garantie zou zijn geweest voor de overgang van Rusland naar een burgerlijk-democratisch stelsel. De *Dekabristen*, die in de eerste helft van de 19^e eeuw hun intrede deden, waren de revolutionaire vertegenwoordigers van die historische periode in Rusland, omdat bij hen de opvatting rijpte over de noodzakelijke beëindiging van het feodalisme door het kapitalisme. De speerpunt van hun kritiek richtten zij op de lijfeigenschap. Als toegewijde strijders voor de ontwikkeling van de productiekrachten in Rusland vonden zij de afschaffing van de lijfeigenschap en de bevrijding van de boeren de belangrijkste voorwaarde voor die ontwikkeling. De Dekabristen stelden niet alleen de leuze op van de strijd tegen de lijfeigenschap en de alleenheerschappij, maar zij organiseerden ook de gewapende opstand tegen de absolutistische monarchie.

P.I. Pestel (1793-1826) werkte een origineel project uit voor de oplossing van het landbouwvraagstuk in Rusland. In het door Pestel geschreven ontwerp van een soort van wetgeving onder de titel *Russkaja Prawda* (Russisch recht), werd voorzien in de onmiddellijke en volledige bevrijding van de boeren uit de lijfeigenschap, en voorts economische maatregelen om de belangen van de boeren, ook in de toekomst, te beschermen. Voor dat doel vond Pestel het noodzakelijk om een apart maatschappelijk fonds voor de grond op te richten, waaruit elke boer kosteloos de grond die hij voor zijn voortbestaan nodig had, in gebruik kon krijgen. Dit fonds zou gevormd moeten worden uit een deel van de grond van de landheren en uit de staatskas, waarbij een deel van de grond van de grootste landheren zonder schadeloosstelling zou worden onteigend. De Dekabristen stonden als revolutionairen die van de adel afstamden, ver van het volk, maar hun ideeën over de strijd tegen de lijfeigenschap bevorderde de groei van de revolutionaire beweging in Rusland.

In de situatie van het verval van het feodalisme en het ontstaan van de kapitalistische structuur kwam de ideologie van de naar heerschappij strevende bourgeoisie tot ontwikkeling. Deze ideologie was gericht tegen het feodale stelsel en tegen de religie als ideologisch wapen van de feodale heren. Dientengevolge had de wereldbeschouwing van de om de macht strijdende bourgeoisie in verscheidene landen een vooruitstrevend karakter. Hun belangrijkste vertegenwoordigers—economen zowel als filosofen—onderwierpen alle grondslagen van de feodale maatschappij—de economische, politieke, religieuze, filosofische en morele—aan een vernietigende kritiek. Zij speelden een belangrijke rol bij de ideologische voorbereiding van de burgerlijke revolutie en oefenden op de ontwikkeling van wetenschap en kunst een vooruitstrevende invloed uit.

Korte samenvatting

1. Het feodalisme ontstond op de fundamenteën van het verval van de slavenhoudersmaatschappij en de ontbinding van de dorpsgemeenschap van de stammen die de slavenhouders-staten hadden veroverd. In de landen waar het slavenhouders-systeem niet bestond, ontstond het feodalisme op grond van het verval van de oergemeenschap. De stamadel en de legeraanvoerders van de stammen maakten zich meester van grote landerijen en verdeelden die onder hun getrouwen. De boeren werden langzamerhand tot lijfeigenen gemaakt.
2. De grondslag van de productieverhoudingen van de feodale maatschappij was het grondeigendom van de feodale heren en het gedeeltelijk eigendom van de producenten, de lijfeigene boeren. Naast de feodale eigendom bestond de individuele eigendom van de boeren en de ambachtlieden, die gebaseerd was op persoonlijke arbeid. De arbeid van de lijfeigene boeren was de bestaansvoorwaarde voor de feodale maatschappij. De op lijfeigenschap gebaseerde uitbuiting kwam naar voren in het feit dat de boeren gedwongen waren om voor de feodale heren herendiensten te verrichten of om hen belastingen te betalen in natura of in de vorm van geld. De op lijfeigenschap gebaseerde afhankelijkheid was vaak nauwelijks minder zwaar voor de boeren dan de slavernij. Toch bood het stelsel van lijfeigenschap bepaalde mogelijkheden voor de ontwikkeling van de productiekrachten, omdat de boer een bepaalde tijd op zijn eigen bedrijf kon werken en daardoor in zekere mate belang had bij zijn arbeid.
3. De belangrijkste trekken van de economische grondwet van het feodalisme zijn ongeveer de volgende: toe-eigening van het meerproduct door de feodale heren ten behoeve van hun parasitaire consumptie door middel van de uitbuiting van de afhankelijke boeren op basis van het feit dat de feodale heer de grond in eigendom heeft en de producenten, de lijfeigenen gedeeltelijk in eigendom heeft.
4. De feodale maatschappij was, vooral in de periode van de vroege middeleeuwen, versnipperd in kleine vorstendommen en staten. De heersende standen van de feodale maatschappij waren de adel en de geestelijkheid. De boerenstand had geen politieke rechten. De gehele geschiedenis van de feodale maatschappij was er een van klassenstrijd tussen de boeren en de feodale heren. De feodale staat, die uitdrukking gaf aan de belangen van de adel en de geestelijkheid, hielp hen op een actieve en krachtige wijze om zich te verzekeren van het feodale grondeigendomsrecht en de uitbuiting van de rechteloze en onderdrukte boeren te versterken.
5. In het tijdperk van het feodalisme speelde de landbouw een overheersende rol, waarbij de economie in wezen een primitieve, op zelfvoorziening gebaseerde economie was. Met de ontwikkeling van de maatschappelijke arbeidsdeling en de ruil leefden de oude steden op die behouden waren gebleven na de ondergang van de slavenhoudersmaatschappij en er ontstonden nieuwe steden. De steden waren de centra van het ambacht

- en de handel. Het ambacht was georganiseerd in gilden, die er naar streefden geen concurrentie op te laten komen. De kooplieden verenigden zich in koopmansgilden,
6. De ontwikkeling van de warenproductie, die de primitieve, op zelfvoorziening gebaseerde economie tot ontbinding bracht, leidde tot differentiëring van de boeren en de ambachtslieden. Het handelskapitaal bespoedigde het verval van het ambacht en bevorderde het ontstaan van kapitalistische bedrijven, de manufacturen. De feodale beperkingen en de feodale versplintering remden de groei van de warenproductie. In de loop van de verdere ontwikkeling kwam de nationale markt tot stand. De gecentraliseerde feodale staat ontstond in de vorm van absolute monarchieën.
 7. De oorspronkelijke accumulatie bereidde de voorwaarden voor het ontstaan van het kapitalisme voor. Geweldige massa's van kleine producenten—boeren en ambachtslieden werden beroofd van de productiemiddelen. De grote rijkdommen aan geld, die in handen van de grote landeigenaars, de kooplieden en de woekeraars waren geconcentreerd, waren voortgebracht door de gewelddadige verdrijving van de boeren van het land, door de koloniale handel, door de belastingen en door de slavenhandel. Zo werd de vorming van de belangrijkste klassen van de kapitalistische maatschappij versneld: de loonarbeiders en de kapitalisten. In de schoot van de feodale maatschappij waren min of meer volledige vormen van de kapitalistische structuur tot ontwikkeling en tot volle bloei gekomen.
 8. De productieverhoudingen van het feodalisme, de lage productiviteit van de niet vrije arbeid van de lijfeigene boeren en de beperkingen door de gilden remden de verdere ontwikkeling van de productiekrachten. De opstanden van de lijfeigene boeren brachten het feodale systeem aan het wankelen en leidden tot de afschaffing van de lijfeigenschap. Aan het hoofd van de strijd voor de omverwerping van het feodalisme stond de bourgeoisie. Zij maakte gebruik van de revolutionaire strijd van de boeren tegen de feodale heren, om zelf de macht in handen te nemen. De burgerlijke revoluties ruimden het feodale stelsel uit de weg en vestigden de heerschappij van het kapitalisme en gaven aan de ontwikkeling van de productiekrachten vrij baan.

Hoofdstuk 4

De warenproductie

De waren productie als het uitgangspunt van het ontstaan van het kapitalisme en als het algemene kenmerk ervan. De kapitalistische productiewijze, die de feodale productiewijze opvolgde, berust op de uitbuiting van de klasse van de loonarbeiders door de klasse van de kapitalisten. Om het wezen van de kapitalistische productiewijze te begrijpen, moet voor alles in ogenschouw genomen worden dat het kapitalistische stelsel op de warenproductie berust: alles neemt hier de vorm aan van waren, overal heerst het principe van de koop en de verkoop.

De warenproductie is ouder dan de kapitalistische productie. Ze bestond al in het slavenhoudersbestel en in het feodalisme. Tijdens de periode waarin het feodalisme uiteen viel, vormde de eenvoudige warenproductie de grondslag voor het ontstaan van de kapitalistische productie.

De eenvoudige warenproductie vooronderstelt in de eerste plaats een maatschappelijke arbeidsdeling, waarbij de afzonderlijke producenten verschillende soorten producten maken, en in de tweede plaats de particuliere eigendom van de productiemiddelen en de producten van de arbeid.

De eenvoudige warenproductie van de ambachtslieden en de boeren verschilt van de kapitalistische productiewijze in het feit dat deze gebaseerd is op de persoonlijke arbeid van de warenproducent. In wezen is ze echter van *hetzelfde type* als de kapitalistische productie, omdat zij berust op de particuliere eigendom van de productiemiddelen. De particuliere eigendom roept onvermijdelijk concurrentie op tussen de warenproducenten, die ertoe leidt dat een minderheid zich verrijkt en de meerderheid geruïneerd wordt. Daardoor is de kleine warenproductie het uitgangspunt voor het ontstaan en de ontwikkeling van kapitalistische verhoudingen.

In het kapitalisme krijgt de warenproductie een overheersend, algemeen karakter. De ruil van waren, schreef Lenin, is “de eenvoudigste, gewoonste, meest principiële, meest

massale, meest alledaagse *verhouding* van de burgerlijke (waren-)maatschappij die men miljoenen malen observeren kan.”¹

De waar en de eigenschappen ervan. Het tweeledige karakter van de in de waar belichaamde arbeid. Een waar is een ding dat in de eerste plaats de een of andere menselijke behoefte bevredigt en in de tweede plaats niet voor eigen gebruik, maar voor de ruil wordt geproduceerd.

De bruikbaarheid van een ding, de eigenschappen ervan, waardoor het een bepaalde behoefte van de mensen kan bevredigen, maken het ding tot een *gebruikswaarde*. De gebruikswaarde kan óf direct een persoonlijke behoefte van de mensen bevredigen óf als productiemiddel dienen voor het fabriceren van materiële goederen.

Brood bijvoorbeeld bevredigt de behoefte aan voedsel, stof de behoefte aan kleding; de gebruikswaarde van een weefgetouw bestaat uit de mogelijkheid om met behulp daarvan stoffen te fabriceren. In de loop van de historische ontwikkeling ontdekten de mensen steeds nieuwe, nuttige eigenschappen bij de dingen en nieuwe mogelijkheden om deze te gebruiken.

Vele dingen die niet door menselijke arbeid voortgebracht worden, bezitten gebruikswaarde, bijvoorbeeld het water uit een bron of de vruchten van in het wild groeiende bomen. Maar niet elk ding dat gebruikswaarde heeft, is een waar. Om een waar te worden moet het ding een product zijn van arbeid en geproduceerd zijn voor de verkoop.

De gebruikswaarde vormt de materiële inhoud van de rijkdom, ongeacht de maatschappelijke vorm ervan. In de warenproducerende economie is de gebruikswaarde de drager van de ruilwaarde van de waar. Op het eerste gezicht lijkt de *ruilwaarde* een *kwantitatieve verhouding* te zijn doordat er gebruikswaarden van het ene soort tegen gebruikswaarden van een andere soort worden geruild. Een bijl bijvoorbeeld wordt tegen 20 kilogram koren geruild. In deze kwantitatieve verhouding van de waren die geruild worden, is hun ruilwaarde uitgedrukt. Waren in bepaalde hoeveelheden worden met elkaar gelijkgesteld, dus hebben ze een gemeenschappelijke basis. Deze basis kan niet een fysieke eigenschap zijn van de waren zoals bijvoorbeeld gewicht, volume, vorm enzovoort. De fysieke eigenschappen van de waren bepalen de nuttigheid ervan; de gebruikswaarde van de waren is echter niet vergelijkbaar en kwantitatief niet meetbaar.

De verschillende waren hebben slechts één enkele eigenschap met elkaar gemeen waardoor ze tijdens de ruil met elkaar kunnen worden vergeleken en wel dat het *producten van de arbeid* zijn. Aan de gelijkheid van twee tegen elkaar te ruilen waren ligt de voor de productie verrichte maatschappelijke arbeid ten grondslag. Zodra een warenproducent een bijl voor de ruil op de markt brengt, dan constateert hij dat men hem voor die bijl 20 kilogram koren geeft. Dat betekent dat die bijl net zoveel maatschappelijke arbeid waard

¹ W.I. Lenin, *Zur Frage der Dialektik*, Werke, bd. 38.

is als 20 kilogram koren. Dus is de ruilwaarde van de waar de verschijningsvorm van de waarde ervan. De *waarde* is de in de waar belichaamde maatschappelijke arbeid van de warenproducenten.

Dat de waarde van de waren wordt bepaald door de arbeid die nodig is voor het vervaardigen van die waren, wordt door algemeen bekende feiten bewezen. Op zichzelf nuttige materiële goederen, waarvoor echter geen arbeid benodigd is, bijvoorbeeld lucht, hebben ook geen waarde. Materiële goederen waar een grote hoeveelheid arbeid voor nodig is, zoals bijvoorbeeld goud en diamanten, hebben een grote waarde. Vele waren die vroeger duur waren, zijn veel goedkoper geworden, omdat er door de ontwikkeling van de techniek, voor de vervaardiging ervan minder arbeid nodig is. Achter de warenruil gaat de maatschappelijke arbeidsdeling schuil tussen de mensen die de bezitters zijn van deze waren. Doordat de warenproducenten de verschillende waren aan elkaar gelijkstellen, stellen zij tevens de verschillende soorten van arbeid aan elkaar gelijk. Daardoor komen in de waarde de productieverhoudingen tussen de warenproducenten tot uitdrukking. Deze verhoudingen komen bij de warenruil aan het licht.

De waar bezit een *tweeledig* karakter: enerzijds is zij een gebruikswaarde, anderzijds een waarde. Het tweeledige karakter van de waar wordt bepaald door het *tweeledige karakter van de arbeid* die in de waar belichaamd is. De soorten arbeid zijn net zo gevarieerd als de geproduceerde gebruikswaarden. De arbeid van de meubelmaker verschilt kwalitatief van die van de kleermaker, de schoenmaker enzovoort. De diverse soorten arbeid verschillen wat betreft doel, arbeidsproces, gereedschappen en tenslotte wat betreft de resultaten. De meubelmaker maakt gebruik van gereedschappen als een bijl, een zaag en een schaaf; hij maakt dingen van hout: tafels, stoelen en kasten. De kleermaker vervaardigt kledingstukken met behulp van een naaimachine, schaar en naald. Zo is in elke gebruikswaarde een bepaalde soort arbeid belichaamd: in de tafel de arbeid van de meubelmaker, in het kostuum de arbeid van de kleermaker, in het schoeisel de arbeid van de schoenmaker enzovoort.

De arbeid die op een bepaalde manier wordt verricht, is *concrete arbeid*. Deze concrete arbeid brengt de gebruikswaarde van de waar voort.

Bij de ruil worden de meest gevarieerde, door verschillende soorten concrete arbeid geproduceerde waren met elkaar geconfronteerd en met elkaar gelijkgesteld. Dus dan gaat er achter de diverse soorten van concrete arbeid iets gemeenschappelijks schuil, iets wat elke arbeid kenmerkt. Meubelmakerswerk evenals kleermakerswerk zijn allebei, hoewel kwalitatief verschillende soorten werk, productief verbruik van menselijke arbeid, arbeid in zijn algemeenheid. De arbeid van de warenproducenten die verbruik van menselijke arbeidskracht in zijn algemeenheid is, is onafhankelijk van de concrete vorm ervan, is *abstracte arbeid*. De abstracte arbeid vormt de waarde van een waar.

Abstracte en concrete arbeid zijn twee kanten van de in de waar belichaamde arbeid. “Alle arbeid is enerzijds verbruik van menselijke arbeidskracht in fysiologische zin en in die hoedanigheid van gelijke menselijke of abstracte menselijke arbeid, vormt zij de

waarde van de waar. Anderzijds is elke arbeid verbruik van menselijke arbeidskracht in een bijzondere, doelgerichte vorm en in die hoedanigheid van concrete, nuttige arbeid produceert zij gebruikswaarden.”²

In een maatschappij waar de particuliere eigendom van de productiemiddelen heerst, komt het in de waar belichaamde tweeledige karakter van de arbeid tot uitdrukking in de *tegenstelling tussen de particuliere en de maatschappelijke arbeid* van de warenproducenten. De particuliere eigendom van de productiemiddelen *scheidt* de mensen, maakt de arbeid van de afzonderlijke warenproducenten tot een *particuliere* aangelegenheid. Elke warenproducent leidt zijn bedrijf geïsoleerd van de andere. De arbeid van de afzonderlijke producenten wordt niet gecoördineerd op het niveau van de gehele maatschappij.

Aan de andere kant echter betekent de maatschappelijke verdeling van de arbeid de aanwezigheid van een *alzijdig verband* tussen de producenten die voor elkaar werken. Hoe duidelijker de maatschappelijke arbeidsdeling naar voren komt, des te meer verschillende soorten producten de afzonderlijke producenten vervaardigen en des te groter de wederzijdse afhankelijkheid van de producenten. Dus de arbeid van de afzonderlijke warenproducenten is in de grond genomen *maatschappelijke arbeid*, een gedeelte van de arbeid van de gehele maatschappij.

De tegenstelling in de warenproductie bestaat dientengevolge daarin dat de arbeid van de warenproducenten, die rechtstreeks een particuliere aangelegenheid van hen is, tevens een maatschappelijk karakter heeft. Dit maatschappelijke karakter van de arbeid in het productieproces blijft echter zolang verborgen totdat de waar op de markt komt en tegen een andere waar wordt geruild. Pas in het ruilproces blijkt of de arbeid van deze of gene warenproducent voor de samenleving noodzakelijk is en maatschappelijke waardering ondervindt.

De abstracte arbeid die de waarde van de waar vormt, is een historische categorie, die alleen kenmerkend is voor de warenproductie. In de primitieve, op zelfvoorziening gebaseerde economie maken de mensen de producten niet voor de ruil, maar voor het eigen gebruik. Daarom ook drukt zich het maatschappelijke karakter van hun arbeid direct uit in zijn concrete vorm. Zo heeft bijvoorbeeld de feodale heer in hoofdzaak belang bij de arbeid van de lijfeigene boer als concrete arbeid, die bepaalde producten voortbrengt, welke hij zich toe-eigent in de vorm van herendiensten of belastingen in natura. Daartegenover worden in de warenproductie de producten niet voor eigen gebruik geproduceerd, maar voor de verkoop. Het maatschappelijke karakter van de arbeid wordt pas duidelijk op de markt met de vergelijking van de ene waar met de andere; deze vergelijking komt tot stand door het herleiden van concrete arbeid tot abstracte, die de waarde van de waar vormt. Dit proces voltrekt zich op natuurlijke wijze, in zekere zin achter de rug van de warenproducenten om.

² Karl Marx, *Het kapitaal*, De Haan, p. 10.

Eenvoudige en samengestelde arbeid. De maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd.

Aan de productie van waren nemen producenten deel met een verschillende kwalificatie. De arbeid van een mens die geen speciale opleiding heeft genoten, is *eenvoudige* arbeid. Arbeid waarvoor een speciale opleiding nodig is, heet *samengestelde* of *gekwalficeerde* arbeid.

De samengestelde arbeid produceert in een bepaald tijdsbestek een grotere waarde dan de eenvoudige arbeid. Aan de waarde van de door de samengestelde arbeid voortgebrachte waar wordt ook het deel van de arbeid toegevoegd dat besteed werd aan de opleiding van de producent. Het herleiden van allerlei soorten samengestelde arbeid tot eenvoudige arbeid voltrekt zich op natuurlijke wijze. De samengestelde arbeid komt overeen met *vermenigvuldigde* eenvoudige arbeid; een uur samengestelde arbeid is gelijk aan meerdere uren eenvoudige arbeid.

De waardegrootte van de waar wordt bepaald door de arbeidstijd. Hoe meer tijd er nodig is voor de productie van een waar, des te groter is de waarde ervan. Zoals bekend is, werken de afzonderlijke warenproducenten onder verschillende omstandigheden en besteden zij aan de productie van dezelfde soort waren verschillende hoeveelheden arbeidstijd. Betekent dit dat hoe luier een producent is en hoe ongunstiger de arbeidsomstandigheden zijn, des te groter de waarde van de waar is? Nee, dat betekent het niet. De grootte van de waarde van een waar wordt niet bepaald door de individuele arbeidstijd die door de afzonderlijke warenproducenten besteed wordt aan de productie van een waar, maar door de maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd.

Maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd is de tijd die noodzakelijk is voor de productie van een waar onder gemiddelde maatschappelijke productieomstandigheden, dat wil zeggen bij een gemiddeld technisch niveau, gemiddelde vaardigheid en gemiddelde arbeidsintensiteit. De maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd verandert door de stijging van de arbeidsproductiviteit.

De arbeidsproductiviteit wordt bepaald door de hoeveelheid producten die per bepaalde eenheid arbeidstijd wordt geproduceerd. De arbeidsproductiviteit stijgt door verbetering en beter gebruik van de productie-instrumenten, door de ontwikkeling van de wetenschap, grotere vaardigheid van de arbeider, rationalisatie van de arbeid of door andere verbeteringen in het arbeidsproces. Hoe hoger de arbeidsproductiviteit, des te minder tijd is er nodig voor de fabricage van een waar en des te kleiner is tevens de waarde van die waar.

De arbeidsintensiteit wordt bepaald door het verbruik van arbeid in een zeker tijdsbestek. Hoe meer arbeid er in een tijdsbestek wordt verbruikt, hoe hoger de voortgebrachte waarde die belichaamd is in een grotere hoeveelheid geproduceerde waren.

De ontwikkeling van de waardevormen. Het wezen van het geld. De waarde van de waar wordt voortgebracht door arbeid tijdens het productieproces, maar kan pas te voorschijn

komen door de vergelijking van de ene waar met een andere tijdens het ruilproces, dat wil zeggen via de ruilwaarde.

De eenvoudigste vorm van de waarde is de uitdrukking van de waarde van een waar in een andere waar: bijvoorbeeld een bijl = 20 kilogram koren. Laten we deze vorm eens onderzoeken. Hier is de waarde van de bijl in koren uitgedrukt. Het koren dient als materiaal om de waarde van de bijl uit te drukken. De waarde van de bijl kan alleen daardoor in de gebruikswaarde van het koren worden uitgedrukt doordat zowel voor de productie van het koren als voor de productie van de bijl arbeid nodig was. Als de waarde van een waar uitgedrukt wordt in een andere waar (in ons voorbeeld de bijl) dan is dat de relatieve waarde van de waar. Als de waarde van een waar uitgedrukt wordt in de gebruikswaarde van een andere waar (in ons voorbeeld het koren), dan is dat de equivalentvorm van de waar. Het koren is het equivalent (het gelijkwaardige) van de andere waar—de bijl. De gebruikswaarde van de ene waar—het koren—wordt dus uitdrukkingsvorm van de waarde van de andere waar—de bijl.

Oorspronkelijk droeg de ruil, die reeds in de oersamenleving zijn intrede deed, een toevallig karakter en kwam tot stand door de rechtstreekse ruil van het ene product tegen het andere. Dit ontwikkelingsstadium van de ruil komt overeen met de eenvoudige en toevallige waardevorm:

$$1 \text{ bijl} = 20 \text{ kilogram koren}$$

Bij de eenvoudige waardevorm kan de waarde van de bijl alleen in de gebruikswaarde van één waar—in ons voorbeeld het koren—worden uitgedrukt.

Met de groei van de maatschappelijke arbeidsdeling wordt het ruilen steeds meer tot regel. Enkele stammen, bijvoorbeeld stammen die veeteelt bedrijven, beginnen een overschot aan veeteeltproducten te produceren, die ze ruilen tegen producten van de akkerbouw en het ambacht dat zij niet hebben. Dit ontwikkelingsstadium van de ruil komt overeen met de totale of ontplooide waardevorm. Aan de ruil nemen nu niet slechts twee, maar een hele reeks van waren deel:

	=	40 kilogram koren
		of
	=	20 meter linnen
		of
1 schaap	=	2 bijlen
		of
	=	3 gram goud

Hier is de waarde van de waar uitgedrukt in de gebruikswaarde van niet één maar van vele waren, die als equivalent dienen. Gelijktijdig krijgen de kwantitatieve verhoudingen waarin de waren werden geruild een bestendiger karakter. In dit ontwikkelingsstadium blijft echter de rechtstreekse ruil van de ene waar tegen de andere nog bestaan.

Met de verdere ontwikkeling van de maatschappelijke arbeidsdeling en de warenproductie blijkt echter, dat de rechtstreekse ruil van de ene waar tegen de andere onvoldoende is. Er treden moeilijkheden op in het ruilproces als gevolg van de toename van de tegenstellingen in de warenproductie. Steeds vaker komt de situatie voor dat bijvoorbeeld de eigenaar van laarzen een bijl nodig heeft, terwijl de eigenaar van een bijl echter geen laarzen, maar koren nodig heeft: de beide warenproducenten kunnen niet tot een overeenkomst komen. Met het oog daarop ruilt de eigenaar van de laarzen die dan om tegen een waar die vaker geruild wordt dan andere waren en waar meer vraag naar is—laten we zeggen tegen een schaap—en geeft dat schaap dan weg voor de bijl die hij nodig heeft. De eigenaar van de bijl echter, die nu voor de bijl een schaap heeft gekregen, ruilt dat tegen koren. De directe ruil van de ene waar tegen de andere begint langzaamaan op te houden. Uit de verzameling waren wordt een waar afgezonderd, bijvoorbeeld vee, waartegen mettertijd alle andere waren geruild worden. Dit ontwikkelingsstadium van de ruil komt overeen met de *algemene* waardevorm:

40 kilogram koren	=	
of		
20 meter linnen	=	
of		1 schaap
2 bijlen	=	
of		
3 gram goud	=	

De algemene waardevorm wordt gekenmerkt door het feit dat geleidelijk aan alle andere waren worden omgeruild tegen die waar die de rol speelt van *algemeen equivalent*. Maar in dit ontwikkelingsstadium viel de rol van algemeen equivalent nog niet samen met een bepaalde waar. In verschillende streken speelden verschillende soorten waren de rol van algemeen equivalent. In bepaalde streken was vee het algemeen equivalent, in andere bontwerk, en in weer andere zout enzovoort.

De verdere groei van de productiekrachten leidde tot de ontwikkeling van de warenproductie en tot de uitbreiding van de markt. Dat zoveel waren functioneerden als algemeen equivalent, kwam na verloop van tijd in tegenspraak met de behoeften van de groeiende markt, die noodzaakte tot de overgang naar een uniform equivalent. Deze rol werd geleidelijk veroverd door de edele metalen zilver en goud.

Zodra de rol van algemeen equivalent samenviel met een bepaalde waar, bijvoorbeeld met het goud, ontstond de *geld*vorm van de waarde:

40 kilogram koren	=	
of		
20 meter linnen	=	
of		3 gram goud
2 bijlen	=	
of		
3 gram goud	=	

Voortaan wordt de waarde van alle waren uitgedrukt in de gebruikswaarde van het goud, dat algemeen equivalent is geworden.

Geld is een waar die fungeert als algemeen equivalent van alle andere waren; het belichaamt maatschappelijke arbeid en brengt de productieverhoudingen van de warenproducenten tot uitdrukking. Met het ontstaan van het geld wordt de warenwereld in twee polen verdeeld: op de ene pool staan alle gewone waren, op de andere staat de als geld fungerende waar.

De functies van het geld. In de mate waarin de warenproductie zich uitbreidt, ontwikkelen zich de functies van het geld. In de ontwikkelde warenproductie dient het geld als: 1. de maat van de waarden. 2. circulatiemiddel, 3. accumulatiemiddel. 4. betalingsmiddel. 5. wereldgeld.

De belangrijkste functie van het geld is als *maat* te dienen voor de waardeuitdrukking van de waren. Met behulp van het geld vindt op elementaire wijze de berekening en meting plaats van de waarde van alle waren. De waarde van de waar kan niet rechtstreeks uitgedrukt worden in de arbeidstijd omdat het bij de geïsoleerdheid en de versnippering van de particuliere warenproducenten niet mogelijk is de hoeveelheid arbeid vast te stellen, die Met de afzonderlijke warenproducent, maar de maatschappij in zijn geheel voor de productie van de een of andere waar gebruikt. Als gevolg daarvan kan de waarde van een waar slechts indirect uitgedrukt worden door deze in het ruilproces gelijk te stellen met geld.

Om de functie van de waardemaat te kunnen vervullen, moet het geld zelf een waar zijn, moet het waarde bezitten. Net zo goed als men het gewicht van een lichaam slechts kan meten met behulp van gewichten die een bepaald gewicht hebben, kan ook de waarde van de waar slechts gemeten worden met behulp van een waar die waarde bezit.

Het meten van de waarde van de waren met behulp van het goud vindt plaats nog voor de ruil van een gegeven waar tegen geld zich voltrekt. Om de waarde van waren in geld uit

te drukken, hoeft men geen contant geld in de hand te hebben. Als de bezitter van een waar voor deze waar een bepaalde prijs vaststelt, drukt hij de waarde van de waar in gedachten, of, zoals Marx zegt, ideëel, uit in goud. Dit is mogelijk omdat in de werkelijkheid tussen de waarde van het goud en die van de betreffende waar een bepaalde verhouding bestaat, waaraan de voor de productie ervan gebruikte maatschappelijk noodzakelijke arbeid ten grondslag ligt.

De in geld uitgedrukte waarde van de waar is de prijs ervan. De *prijs* is de uitdrukking in geld van de waarde van de waar.

De waren drukken hun waarde uit in bepaalde hoeveelheden zilver en goud. Deze hoeveelheden van de waar geld moeten op hun beurt ook weer worden gemeten. Daaruit volgt de noodzaak van een maateenheid voor het geld. Deze eenheid wordt gevormd door een bepaald gewicht van het geldmetaal.

In Engeland bijvoorbeeld heet de geldeenheid pond sterling: vroeger kwam dat overeen met een pond zilver. Later werd de geldeenheid losgemaakt van de gewichtseenheid. De oorzaken daarvan waren: de invoer van buitenlandse munten, de overgang van zilver naar goud en vooral de vervalsing van de munten door de regeringen, die het gewicht van de munten geleidelijk verminderden. Om de geldeenheden beter te kunnen meten, worden ze onderverdeeld: de roebel in 100 kopeken, de dollar in 100 cents, de frank in 100 centimes enzovoort.

De geldeenheid met zijn onderverdelingen dient als *maatstaf van de prijzen*. In de hoedanigheid van maatstaf van de prijzen speelt het geld een volkomen andere rol dan in de hoedanigheid van waardemaat. Als maat van de waarden meet het geld de waarde van andere waren, in de hoedanigheid van maatstaf van de prijzen echter meet het de hoeveelheid van het geldmetaal zelf. De waarde van de waar geld verandert zodra de hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid nodig voor de productie ervan verandert. De waardeverandering van het goud is niet van invloed op zijn functie als maatstaf voor de prijzen. Hoe de waarde van het goud ook zou veranderen, de dollar is altijd 100 maal meer waard dan de cent.

De staat kan wel het goudgehalte van de geldeenheid veranderen, maar niet de waardeverhouding tussen het goud en de overige waren. Als de staat de hoeveelheid goud die de geldeenheid bevat, vermindert, dat wil zeggen het goudgehalte ervan verlaagt, dan zal de markt daarop reageren met een prijsverhoging; de waarde van de waar zal als altijd uitgedrukt worden in de hoeveelheid aan goud die overeenkomt met de voor de productie van die waar verbruikte arbeid. In dit geval echter zijn er om van dezelfde hoeveelheid goud uit te drukken meer geldeenheden nodig dan voordien.

De prijzen van de waren kunnen stijgen of dalen onder invloed van een verandering in zowel de waarden van de waren als in de waarde van het goud. De waarde van het goud hangt af van de arbeidsproductiviteit, net als dat het geval is bij alle overige waren. Zo heeft de ontdekking van Amerika met zijn rijke goudvelden en vooral de ontdekking

van de Braziliaanse goudvindplaatsen in de 17^e eeuw geleid tot een revolutie van de prijzen. In Amerika werd goud met minder arbeidsinspanning gedolven dan in Europa. De toevloed van het goedkopere Amerikaanse goud naar Europa had een algemene prijsverhoging tot gevolg.

Het geld oefent de functie uit van *circulatiemiddel*. De ruil die tot stand komt met behulp van het geld heet warencirculatie. De warencirculatie hangt onafscheidelijk samen met de circulatie van het geld zelf: zodra de waar uit handen van de verkoper overgaat in die van de koper, gaat het geld uit handen van de koper over in die van de verkoper. De functie van het geld als circulatiemiddel bestaat eruit dat het in het circulatieproces van de waren optreedt als bemiddelaar. Om die functie te kunnen vervullen, moet het geld ook werkelijk aanwezig zijn.

Oorspronkelijk kwam het geld bij de warenruil rechtstreeks in de vorm van zilver- en goudstaven voor. Dit leidde tot moeilijkheden bij de ruil, omdat de noodzaak zich voordeed om het geldmetaal te wegen, in kleine stukjes te verdelen en de zuiverheidsgraad vast te stellen. Geleidelijk werden de staven door munten vervangen. De *munt* is een stuk metaal van een bepaalde vorm, een bepaald gewicht en waarde, die dient als wettig circulatiemiddel. Het slaan van munten was geconcentreerd in handen van de staat.

In het circulatieproces slijten de munten af en verliezen een deel van hun waarde. De praktijk van de geldcirculatie heeft bewezen dat afgesleten munten de functie van circulatiemiddel even goed kunnen vervullen als volwaardige munten. Dit wordt verklaard door het feit dat het geld in de functie van circulatiemiddel een voorbijgaande rol speelt. In de regel ontvangt de verkoper van een waar in ruil daarvoor geld, om met dat geld een andere waar te kopen. Dientengevolge hoeft het geld in de hoedanigheid van circulatiemiddel niet absoluut zélf een waarde te hebben.

Vanuit het inzicht dat ook afgesleten munten kunnen circuleren, begonnen de regeringen de munten bewust van slechtere kwaliteit te maken, het gewicht ervan te verminderen en de zuiverheidsgraad van het geldmetaal te verminderen, zonder daarbij de nominale waarde van de munt, dat wil zeggen de geldeenheid die er op staat, te veranderen. De munten werden steeds meer een symbool van waarde, een *geldsymbool*. De werkelijke waarde van de munt is veel geringer dan zijn nominale waarde.

Het verdubbelen van de waar in waar en geld kenmerkt de ontwikkeling van de tegenstellingen in de warenproductie. Bij de rechtstreekse ruil van de ene waar tegen een andere waar, heeft iedere ruil een geïsoleerd karakter en is de verkoop niet te scheiden van de koop. De ruil met behulp van het geld, dat wil zeggen de warencirculatie, is iets anders. Hier bepaalt de ruil het alzijdige verband tussen de warenproducenten en de voortdurende verstrengeling van hun ruiltransacties. De ruil maakt het mogelijk om de verkoop te scheiden van de koop. De warenproducent kan zijn waren verkopen en

de geldopbrengst voorlopig achterhouden. Zodra vele warenproducenten verkopen zonder te kopen, kan er stagnatie in de afzet optreden.

In de eenvoudige warencirculatie zit dus al de mogelijkheid van crises besloten. Voordat deze mogelijkheid een noodzaak wordt, zijn er een reeks van voorwaarden nodig, die pas tot stand komen met de overgang naar de kapitalistische productiewijze.

Het geld heeft de functie van *accumulatiemiddel* of middel tot *schat*vorming. Omdat het geld de algemene belichaming is van de rijkdom, kan het elk moment omgezet worden in elke willekeurige waar. Geld verandert in een schat wanneer het aan de circulatie wordt onttrokken. Het kan in elke willekeurige hoeveelheid opeengehoopt worden. De warenproducenten hopen bijvoorbeeld geld op om productiemiddelen te kopen of om te sparen. De functie van schat kan alleen vervuld worden door volwaardig geld: gouden en zilveren munten, goud- en zilverstaven alsmede voorwerpen van goud en zilver.

Het geld heeft de functie van *betaalmiddel*. Het geld is betaalmiddel wanneer de koop en de verkoop van de waar plaats vindt op krediet, dat wil zeggen als er uitstel van betaling wordt verleend. Bij het kopen op krediet gaat de waar uit handen van de verkoper over in de handen van de koper, zonder dat de gekochte waar terstond wordt betaald. Zodra de betaling moet geschieden, betaalt de koper het geld aan de verkoper zonder dat er waren worden overhandigd, want dat is inmiddels gebeurd. Als betaalmiddel dient het geld verder nog bij het betalen van belastingen, grondrente enzovoort.

De functie van het geld als betaalmiddel brengt de verdere ontwikkeling van de tegenstellingen in de warenproductie tot uitdrukking. Het verband tussen de afzonderlijke warenproducenten neemt grotere omvang aan; de wederzijdse afhankelijkheid groeit. Nu wordt de koper schuldenaar en de verkoper schuldeiser. Als vele warenbezitters op krediet kopen, dan kan het feit dat één of meer schuldenaren op de vervaldatum niet in staat zijn te betalen, effect hebben op een hele keten van schuldverplichtingen en het bankroet veroorzaken van een reeks van warenbezitters die door kredietverplichtingen met elkaar verbonden zijn. Hierdoor wordt de mogelijkheid van crises, die reeds besloten ligt in de functie van het geld als circulatiemiddel, vergroot.

Door middel van de analyse van de functies van het geld als circulatiemiddel en als betaalmiddel is het mogelijk om de wet op te stellen die de hoeveelheid geld bepaalt die benodigd is voor de warencirculatie.

Waren worden tegelijkertijd op vele plaatsen verkocht en gekocht. De hoeveelheid geld die in een bepaald tijdsbestek voor de circulatie nodig is, hangt in de eerste plaats af van de *som van de prijzen* van de circulerende waren, die op haar beurt bepaald wordt door de hoeveelheid waren én de prijs van elke afzonderlijke waar. Bovendien moet men rekening houden met de *snellheid* van de omloop van het geld. Hoe sneller het geld circuleert, des te geringer de hoeveelheid geld die nodig is voor de circulatie, en omgekeerd. Wanneer

bijvoorbeeld in de loop van een bepaalde periode—misschien een jaar—voor een miljard dollar aan waren verkocht worden en elke dollar gemiddeld 5 maal circuleert, dan zijn er voor de circulatie van de totale hoeveelheid waren 200 miljoen dollar nodig.

Door het krediet dat de warenproducenten elkaar verlenen, vermindert de behoefte aan geld met de som van de prijzen van de waren die op krediet worden verkocht, en met de som van de tegen elkaar wegvallende betalingen. Contant geld is alleen nodig voor het voldoen van de schuldverplichtingen.

Bijgevolg luidt de wet van de geldcirculatie *dat de hoeveelheid geld die nodig is voor de warencirculatie gelijk moet zijn aan de som van de prijzen van de gezamenlijke waren gedeeld door het gemiddelde aantal keer dat geldstukken van dezelfde soort circuleren*. Daarbij moet men van de som van de prijzen van de gezamenlijke waren de som van de prijzen van de op krediet gekochte waren en tevens de som van de tegen elkaar wegvallende betalingen aftrekken en de som van de vervallende kredietbetalingen erbij optellen.

Deze wet heeft algemene betekenis voor alle maatschappijvormen met een warenproductie en -circulatie.

Tenslotte dient het geld als *wereldgeld* in de circulatie tussen de afzonderlijke landen. Onvolwaardige munten of papiergeld kunnen de rol van wereldgeld niet vervullen. Op de wereldmarkt ontdoet het geld zich van de muntvorm en neemt de oorspronkelijke vorm van staven edelmetaal aan. Op de wereldmarkt is het goud in de circulatie tussen de landen een algemeen koopmiddel, algemeen betaalmiddel en een algemene belichaming van de maatschappelijke rijkdom.

De ontwikkeling van de functies van het geld drukt de groei van de warenproductie en de tegenstellingen ervan uit. Het geld wordt in de warenproductie, die gebaseerd is op de particuliere eigendom van de productiemiddelen, een middel tot uitbuiting van de mens door de mens.

Goud en papiergeld. Wanneer gouden munten als geld fungeren, wordt de hoeveelheid ervan op natuurlijke wijze aangepast aan de behoeften van de warencirculatie. Als de productie van de waren vermindert en de warencirculatie inkrimpt, verdwijnt een deel van de gouden munten uit de circulatie en verandert in een schat. Als echter de productie wordt uitgebreid en de warencirculatie aangroeit, komen deze munten opnieuw in de circulatie.

In de ontwikkelde warenproductie wordt de gouden munt bij de koop en bij betalingen dikwijls vervangen door papiergeld. De uitgifte van papiergeld kwam voort uit de praktijk van de circulatie van versleten en in waarde verminderde munten, die veranderden in symbolen van goud, in geldsymbolen.

Papiergeld is door de staat uitgegeven geldsymbolen met een opgelegde koers, die het goud in de functie van circulatiemiddel vervangt. Het papiergeld heeft zelf geen waarde en kan daarom niet dienst doen als maatstaf voor de waarde van waren. Hoeveel papiergeld er ook zou worden uitgegeven, het vertegenwoordigt altijd slechts de waarde van de

hoeveelheid goud die nodig is voor de warencirculatie. Papiergeld wordt niet tegen goud ingewisseld.

Als papiergeld uitgegeven wordt in overeenstemming met de hoeveelheid goud die nodig is voor de circulatie, dan komt de koopkracht van het papiergeld—dat wil zeggen de hoeveelheid waren die men daarvoor kopen kan overeen met de koopkracht van het goudgeld. In het algemeen echter, maar in het bijzonder in oorlogstijd en tijdens crises en andere rampen, geeft de staat papiergeld uit om zijn uitgaven te dekken, zonder daarbij rekening te houden met de behoeften van de warencirculatie. Bij een beperking van de productie en de warencirculatie of bij de uitgifte van een bovenmatige grote hoeveelheid papiergeld overtreft deze de hoeveelheid goud die voor de circulatie nodig is. Veronderstel dat er tweemaal zoveel geld uitgegeven wordt als er nodig is. In dat geval zou elke eenheid papiergeld (dollar, mark, frank enzovoort) de helft van de oorspronkelijke hoeveelheid goud vertegenwoordigen, dat wil zeggen dat het papiergeld nog slechts de helft waard is.

De eerste pogingen tot de uitgifte van papiergeld werden reeds aan het einde van de 17^e en in het begin van de 18^e eeuw ondernomen: in de Verenigde Staten van Amerika in 1692 (in verband met de oorlog in Canada), in Frankrijk in 1716. Engeland ging tijdens de oorlogen van Napoleon over tot de uitgifte van papiergeld. In Rusland werd papiergeld voor het eerst uitgegeven onder Katharina de Tweede.

De bovenmatige uitgifte van papiergeld noemt men *inflatie*. Deze heeft waardevermindering van het papiergeld tot gevolg en wordt door de heersende klassen gebruikt om de staatsuitgaven af te wentelen op de schouders van de werkende massa's en de uitbuiting op te voeren. De inflatie, die gepaard gaat met prijsstijgingen, treft de werkende mensen het zwaarst omdat de lonen en de salarissen van de arbeiders en het kantoorpersoneel achter blijven bij de stijgende prijzen. Aan de inflatie verrijken de kapitalisten en de grondbezitters zich.

De waardewet als economische wet van de warenproductie. In de wareneconomie die gebaseerd is op de particuliere eigendom, worden de waren gefabriceerd door van elkaar geïsoleerde particuliere producenten. Tussen de warenproducenten woedt de concurrentiestrijd; een ieder probeert de ander te verdringen en zijn positie op de markt te handhaven en uit te breiden. De productie is niet gebaseerd op één omvattend plan. Iedereen produceert geïsoleerd en onafhankelijk van de ander. Niemand weet hoe groot de behoefte is aan de door hem geproduceerde waren en hoeveel andere warenproducenten dezelfde waren vervaardigen, of hij de waren wel op de markt kan afzetten en of hij zijn arbeidsprestatie wel vergoed krijgt. Met de ontwikkeling van de warenproductie wordt de heerschappij van de markt over de warenproducenten steeds groter.

Dat betekent dat in de warenproductie, gebaseerd op de particuliere eigendom van de productiemiddelen, *de economische wet van de concurrentie en de anarchie van de*

productie werkzaam is. Deze wet brengt het elementaire karakter van de productie en de ruil, de strijd tussen de particuliere warenproducenten om betere voorwaarden voor de productie en de verkoop van de waren, tot uitdrukking.

Onder de voorwaarden van de anarchie van de productie die heerst in de op particuliere eigendom gebaseerde wareneconomie, treedt de waardewet op als natuurlijke regulator van de productie, die zich met behulp van de concurrentie op de markt doet gelden.

De *waardewet* is de economische wet van de warenproductie tengevolge waarvan de waren geruild worden, overeenkomstig de maatschappelijk noodzakelijke hoeveelheid arbeid die benodigd was voor de productie ervan.

De waardewet *reguleert de verdeling van de maatschappelijke arbeid en de productiemiddelen over de diverse productietakken van de wareneconomie* op een natuurlijke wijze door middel van het prijsmechanisme. Onder invloed van schommelingen in de verhouding tussen vraag en aanbod wijken de prijzen van de waren voortdurend naar boven of naar beneden af van hun waarde.

De afwijkingen van de prijzen van de waarde zijn niet het gevolg van een verkeerde werking van de waardewet, maar vormen integendeel de enige mogelijke manier waarop de waardewet werkt.

In een maatschappij waar de productie in handen is van particuliere bezitters die op goed geluk produceren, komen de warenproducenten alleen door de natuurlijke prijschommelingen op de markt te weten welke producten er te veel en welke te weinig worden geproduceerd ten opzichte van de koopkrachtige vraag van de bevolking.

Juist de natuurlijke schommelingen van de prijzen rond de waarde brengen de warenproducenten ertoe om de productie van deze of gene waar uit te breiden of te beperken. Onder invloed van de prijschommelingen gaan de warenproducenten over naar die productietakken die hun op dat moment de gunstigste vooruitzichten bieden.

Op basis van de waardewet voltrekt zich de *ontwikkeling van de productiekrachten* van de wareneconomie. Zoals bekend wordt de waardegrootte van een waar bepaald door de maatschappelijk noodzakelijke arbeid. Die warenproducenten die het eerst gebruik maken van een hoger ontwikkelde techniek, produceren hun waren tegen kosten die lager liggen dan de maatschappelijk noodzakelijke kosten, maar zij verkopen deze waren tegen prijzen die overeenkomen met de maatschappelijk noodzakelijke arbeid. Door de verkoop van waren verkrijgen zij een extra hoeveelheid geld en worden rijker. Dit brengt de overige warenproducenten ertoe om in hun bedrijven ook technische verbeteringen aan te brengen. Door de geïsoleerde activiteiten van de afzonderlijke warenproducenten die uit zijn op persoonlijk voordeel, wordt zodoende de technische vooruitgang versneld en de ontwikkeling van de productiekrachten van de maatschappij bevorderd.

Tengevolge van de concurrentie en de anarchie van de productie vindt de verdeling van de arbeid en de productiemiddelen over de afzonderlijke takken van industrie en de ontwikkeling van de productiekrachten in de wareneconomie plaats ten koste van grote

verliezen aan maatschappelijke arbeid. Een toenemende verscherping van de tegenstellingen in deze economie is hiervan het gevolg.

Onder de voorwaarden van de op de particuliere eigendom gebaseerde warenproductie leidt de werking van de waardewet tot *het ontstaan en de ontwikkeling van de kapitalistische verhoudingen*. De natuurlijke schommelingen van de marktprijzen rond de waarde en de afwijkingen van de afzonderlijk bestede arbeid van de arbeid die maatschappelijk noodzakelijk is en die de grootte van de waarde van de waar bepaalt, verscherpen de economische ongelijkheid en de strijd tussen de warenproducenten. De concurrentiestrijd leidt ertoe dat sommige warenproducenten worden *geruïneerd* en te gronde gaan, terwijl andere zich *verrijken*. De werking van de waardewet brengt zodoende de differentiëring onder de warenproducenten met zich mee. “De productie in het klein echter brengt onophoudelijk, dagelijks, elk uur, elementair en in massale omvang kapitalisme en bourgeoisie voort.”³

Het warenfetisjisme. Onder de voorwaarden van de op de particuliere eigendom van de productiemiddelen gebaseerde warenproductie komt het maatschappelijk verband tussen de mensen dat in het productieproces bestaat, pas naar voren door de tussenkomst van de ruil van de dingen als waren. Het lot van de warenproducenten hangt nauw samen met het lot van de door hem voortgebrachte dingen als waren. De warenprijzen veranderen voortdurend onafhankelijk van de wil en van het bewustzijn van de mensen, en daarbij is het prijsniveau voor de warenproducenten niet zelden een levenskwesitie.

De verhoudingen tussen de dingen verbergen de maatschappelijke verhoudingen tussen de mensen. Zo brengt de waarde van de waar de maatschappelijke verhouding tussen de warenproducenten tot uitdrukking, maar toch lijkt de waarde een even natuurlijke eigenschap van de waar als bijvoorbeeld de kleur of het gewicht ervan.

Dus doen de productieverhoudingen tussen de mensen in de op de particuliere eigendom gebaseerde waren economie zich onvermijdelijk voor als verhoudingen tussen dingen in de vorm van waren. Juist uit het feit dat de productieverhoudingen in de vorm van zaken verschijnen bestaat het voor de warenproductie zo karakteristieke *warenfetisjisme*.⁴

Bijzonder duidelijk komt het warenfetisjisme naar voren bij het geld. In de waren economie is het geld een geweldige kracht, die de bezitter macht geeft over de mensen. Voor geld kan men alles kopen. Het lijkt alsof het een natuurlijke eigenschap van het goud is dat men er alles voor kan kopen, doch in werkelijkheid is dat het gevolg van bepaalde maatschappelijke verhoudingen.

³ W.I. Lenin, *Het linkse radicalisme, de kinderziekte van het communisme*; zie W.I. Lenin, *Werken*, 4^e uitgave, deel 31, p. 7-8, Russ. (Duits in *Geselecteerde Werken in twee delen*, Dietz uitg. Berlijn 1954, deel 2, p. 672), (Pegasus, Ned. uitgave 1969, p. 8).

⁴ De voor de warenproductie karakteristieke concretisering van de productie wordt daarom ‘warenfetisjisme’ genoemd omdat hij overeenkomst heeft met het fetisjisme in de religie, waarin de oermensen de voorwerpen die zij zelf gemaakt hadden plachten te vereren als goden.

Het warenfetisjisme is diep geworteld in de warenproductie, waarin de arbeid van de warenproducenten rechtstreeks als particuliere arbeid naar voren komt en het maatschappelijke karakter ervan pas naar voren komt in de ruil van de waren. Pas na de afschaffing van de particuliere eigendom van de productiemiddelen verdwijnt tevens het warenfetisjisme.

Korte samenvatting

1. Uitgangspunt van het ontstaan van het kapitalisme was de eenvoudige warenproductie van de ambachtslieden en de boeren. De eenvoudige warenproductie verschilt van de kapitalistische productie doordat deze gebaseerd is op de persoonlijke arbeid van de warenproducent. Wat de grondslag ervan betreft is de eenvoudige warenproductie van hetzelfde type als de kapitalistische productie, omdat ze gebaseerd is op de particuliere eigendom van de productiemiddelen. In het kapitalisme, waar niet alleen de arbeidsproducten maar ook de arbeidskracht een waar wordt, neemt de warenproductie een heersend, algemeen karakter aan.
2. Een waar is een product dat vervaardigd is voor de ruil. Aan de ene kant heeft het gebruikswaarde en aan de andere kant waarde. De arbeid die de waar voortbrengt, heeft een tweeledig karakter. Concrete arbeid is in bepaalde vorm verrichte arbeid; deze schept de gebruikswaarde van de waar. Abstracte arbeid is het verrichten van menselijke arbeid in het algemeen; deze schept de waarde van de waar.
3. De tegenstelling in de eenvoudige warenproductie bestaat uit het feit dat de arbeid van de warenproducenten die direct hun particuliere aangelegenheid is, tegelijk een maatschappelijk karakter draagt. De waarde is de in de waar belichaamde maatschappelijke arbeid van de warenproducenten. De waar is een historische categorie alleen eigen aan de wareneconomie. De grootte van de waarde van de waar wordt bepaald door de maatschappelijk noodzakelijke arbeid voor de productie ervan.
4. De ontwikkeling van de tegenstellingen in de warenproductie leidt ertoe dat zich uit de verzameling waren op natuurlijke wijze een bepaalde soort waar afscheidt, die geld wordt. Geld is de waar die de rol vervult van het algemene equivalent. Het geld heeft de volgende functies: 1. maat voor de waarde; 2. circulatiemiddel; 3. accumulatiemiddel; 4. betaalmiddel; 5. wereldgeld.
5. Met de groei van de geldcirculatie komt het papiergeld in gebruik. Papiergeld, dat zelf geen waarde heeft, is het symbool van het metaalgeld en vervangt dit in de hoedanigheid van circulatiemiddel. De bovenmatige uitgifte van papiergeld, die de waardevermindering ervan veroorzaakt (inflatie), leidt tot een verlaging van de levensstandaard van de werkende mensen.
6. In de wareneconomie, die gebaseerd is op de particuliere eigendom van de productiemiddelen, is de waardewet de natuurlijke regulator. De waardewet reguleert de verdeling van de maatschappelijke arbeid en de ruil van de waren door middel van voortdurende prijschommelingen. De werking van de waardewet leidt tot differentiatie van de kleine warenproducenten en tot de ontwikkeling van kapitalistische verhoudingen.

Hoofdstuk 5

De eenvoudige kapitalistische coöperatie en de manufactuur

De eenvoudige kapitalistische coöperatie. Het kapitalisme onderwerpt de productie aan zich, allereerst in de toestand waarin deze zich bevindt, dat wil zeggen met de achterlijke techniek van het ambacht en het kleine boerenbedrijf. Pas later, in een hoger stadium van zijn ontwikkeling brengt het kapitalisme de productie op nieuwe economische en technische grondslagen.

Voor de ontwikkeling van de kapitalistische productie in de industrie zijn de volgende drie belangrijkste stadia kenmerkend: 1. de eenvoudige kapitalistische coöperatie, 2. de periode van de manufactuur, 3. de periode van de machine.

De kapitalistische productie begint op het moment waarop de productiemiddelen geconcentreerd zijn in particuliere handen en de van hun productiemiddelen beroofde arbeiders hun arbeidskracht als waar moeten verkopen. In de ambachtelijke productie en in de landbouw ontstaan naar verhouding grote werkplaatsen die de eigendom zijn van kapitalisten. De kapitalisten breiden de omvang van de productie uit, maar brengen aanvankelijk noch in het arbeidsgereedschap, noch in de arbeidsmethoden van de kleine producenten veranderingen aan. Dit eerste stadium in de ontwikkeling van de kapitalistische productie heet de eenvoudige kapitalistische coöperatie.

De eenvoudige kapitalistische coöperatie is een vorm van de vermaatschappelijking van de arbeid, waarbij een min of meer groot aantal loonarbeiders tegelijkertijd dezelfde soort arbeid verrichten en door de kapitalisten worden uitgebuit. De eenvoudige kapitalistische coöperatie ontstaat op basis van het verval van de kleine warenproductie. De eerste kapitalistische ondernemingen werden opgericht door handelaars en opkopers, woekeraars, rijk geworden meesters, ambachtslieden en kleine zelfstandigen. In deze ondernemingen werkten geruïneerde ambachtslieden, gezellen die beroofd waren van de mogelijkheid om zelf meester te worden, en verarmde boeren. De eenvoudige kapitalistische coöperatie had voordelen in vergelijking met de kleine warenproductie.

De concentratie van vele arbeiders in één bedrijf maakt een bezuiniging op productiemiddelen mogelijk. De bouw, de verwarming en de verlichting van een werkplaats voor 20 mensen is goedkoper dan de bouw en het onderhoud van 10 werkplaatsen voor elk 2 arbeiders. Eveneens verminderen de kosten voor gereedschappen en magazijnen evenals voor transport van grondstoffen en eindproducten.

De arbeidsresultaten van de afzonderlijke ambachtsman hangen geheel af van zijn individuele eigenschappen—van zijn kracht, behendigheid, vaardigheid en dergelijke. Bij de primitieve techniek zijn deze verschillen tussen de werkende mensen zeer groot. Alleen al om die reden is de positie van de kleine producenten uiterst onzeker. Die warenproducenten die voor de productie van een zelfde waar meer arbeid verbruiken dan noodzakelijk is onder gemiddelde productievoorwaarden, gaan onvermijdelijk de ondergang tegemoet. Wanneer in een werkplaats vele arbeiders bezig zijn, dan worden de individuele verschillen tussen hen vager. De arbeid van de afzonderlijke arbeider wijkt naar boven of naar beneden af van de gemiddelde maatschappelijke arbeid, maar de totale arbeid van vele tegelijkertijd werkende arbeiders komt min of meer overeen met de gemiddelde maatschappelijk noodzakelijke arbeid. Tengevolge daarvan verkrijgen de productie en de afzet van waren in de kapitalistische werkplaats een grotere regelmaat en een meer solide basis.

Bij de eenvoudige coöperatie verkrijgt men een besparing op de arbeid, de arbeidsproductiviteit stijgt.

Nemen we bijvoorbeeld het van hand tot hand doorgeven van bakstenen, waarbij de arbeiders een keten vormen. Elke afzonderlijke arbeider maakt hierbij dezelfde bewegingen, maar zijn bewegingen zijn onderdeel van een gezamenlijke bezigheid. Het werk gaat daarom ook veel sneller dan wanneer iedereen de bakstenen apart zou vervoeren. Tien mensen die gemeenschappelijk werken, brengen in één werkdag meer voort dan wanneer diezelfde tien mensen afzonderlijk zouden werken of wanneer één persoon alleen tien even lange werkdagen zou werken. De coöperatie maakt het mogelijk om gelijktijdig in een groot gebied taken te verrichten, zoals bijvoorbeeld bij het droogleggen van moerassen, de bouw van dammen, kanalen en spoorwegen. Verder maakt zij het mogelijk om in een klein gebied een aanzienlijke hoeveelheid arbeid te verrichten, zoals bijvoorbeeld bij de bouw van gebouwen of in de landbouw bij de verbouw van gewassen die veel arbeid vereisen.

De coöperatie is van groot belang voor die bedrijfstakken waarbij bepaalde taken in een korte tijd gereed moeten zijn, bijvoorbeeld bij de oogst, bij het schapenscheren enzovoort. De gelijktijdige inzet van een groot aantal arbeiders maakt het mogelijk om dit soort werk in een korte tijd uit te voeren en op die manier grote verliezen te vermijden.

Zodoende bracht de coöperatie een nieuwe maatschappelijke productiekracht van de arbeid voort. Reeds de eenvoudige samenvoeging van krachten van afzonderlijke arbeiders leidde tot een stijging van de arbeidsproductiviteit. Dat maakte het voor de bezitters van de eerste kapitalistische werkplaatsen mogelijk om de waren goedkoper te produceren en met succes te concurreren met de kleine producenten. De resultaten van de nieuwe

maatschappelijke productiekracht van de arbeid werden door de kapitalisten toegeëigend zonder ervoor te betalen en zij verriikten zich daardoor.

De manufactuurperiode van het kapitalisme. De ontwikkeling van de eenvoudige kapitalistische coöperatie leidde tot het ontstaan van manufactuurbedrijven. De manufactuur is kapitalistische coöperatie, die gebaseerd is op arbeidsdeling en ambachtelijke techniek. Ongeveer vanaf het midden van de 16^e eeuw tot de jaren 70 van de 18^e eeuw was de manufactuur de overheersende vorm van het kapitalistische productieproces in West-Europa. Het is het tweede, eerstvolgende stadium in de ontwikkeling van de kapitalistische productie.

De manufactuur ontstond langs twee wegen.

De eerste weg verliep langs de samenvoeging door de kapitalisten van ambachtslieden met verschillende beroepen in één werkplaats. Op deze manier ontstond bijvoorbeeld de koetsenmanufactuur, onder het dak waarvan vroeger zelfstandige ambachtslieden bijeen werden gebracht: wagenmakers, zadelmakers, kleermakers, slotenmakers, tuigmakers, draaiers, passementmakers, glazenmakers, schilders, lakwerkers enzovoort. In de manufactuur is de bouw van koetsen verdeeld in een groot aantal verschillende, elkaar aanvullende bewerkingen, die elk door één afzonderlijke arbeider verricht worden. Het gevolg daarvan is dat het karakter van het ambacht, zoals dat tot dan toe bestond, verandert. De arbeider die werkzaam is als slotenmaker bijvoorbeeld, verricht voortaan lange tijd achtereen een bepaalde bewerking in de fabricage van koetsen en houdt langzamerhand op de slotenmaker te zijn die eertijds zelfstandig een kant en klaar product voortbracht. De tweede weg verloopt langs de samenvoeging van ambachtslieden van één en hetzelfde beroep door de kapitalisten in één werkplaats.

Voorheen verrichtte elke ambachtsman zelfstandig alle bewerkingen voor de productie van een bepaalde waar. De kapitalist verdeelt het productieproces in de werkplaats in een reeks van aparte bewerkingen, die ieder afzonderlijk opgedragen worden aan één vakarbeider. Op die manier ontstond bijvoorbeeld de naaldenmanufactuur. In de naaldenmanufactuur ging de draad door de handen van meer dan 72 arbeiders: de ene trok de draad, de tweede rekte deze uit, de derde sneed hem af, de vierde puntte hem aan enzovoort.

De arbeidsdeling van de manufactuur is een arbeidsdeling binnen het bedrijf bij het fabriceren van een en dezelfde soort waar, in tegenstelling tot de arbeidsdeling binnen de maatschappij tussen de afzonderlijke bedrijven, bij het fabriceren van verschillende soorten waren.

Voorwaarde voor de arbeidsdeling binnen de manufactuur is de concentratie van de productiemiddelen in handen van de kapitalist, die daardoor tevens bezitter is van de gefabriceerde waren. Anders dan de kleine warenproducent fabriceert de loonarbeider de waren niet zelfstandig; pas het gezamenlijke product van de arbeid van vele arbeiders wordt een waar. Voorwaarde voor de arbeidsdeling binnen de maatschappij is de verdeling van

de productiemiddelen onder afzonderlijke, van elkaar onafhankelijke warenproducenten. De producten van hun arbeid, bijvoorbeeld van de meubelmaker, leerlooier, schoenmaker en de handarbeider, verschijnen als waren, en de samenhang tussen de zelfstandige warenproducenten werd tot stand gebracht door middel van de markt.

De arbeider die in de manufactuur een afzonderlijke bewerking verricht voor de productie van een waar, is een deelarbeider. Door steeds weer dezelfde eenvoudige bewerking te verrichten, heeft hij daarvoor minder tijd en kracht nodig dan de ambachtsman, die een hele reeks verschillende bewerkingen achter elkaar verricht. Tegelijkertijd wordt de arbeid door specialisatie intensiever. Vroeger had een arbeider een hoeveelheid tijd nodig om van de ene bewerking op de andere over te gaan en om van gereedschap te wisselen. In de manufactuur verminderde dit verlies aan arbeidstijd. Langzamerhand had de specialisatie niet alleen betrekking op de arbeider, maar ook op de productie-instrumenten; deze werden verbeterd en steeds meer aangepast aan deelbewerkingen, waar ze voor bestemd waren.

Dit alles leidde tot verdere stijging van de arbeidsproductiviteit.

Een duidelijk voorbeeld hiervan is de naaldenproductie. In de 18^e eeuw produceerde een klein manufactuurbedrijf met 10 man personeel met arbeidsdeling dagelijks 48.000 naalden, dat waren dus 4.800 naalden per arbeider. Zonder arbeidsdeling evenwel kon een arbeider nauwelijks 20 naalden per dag vervaardigen.

Lichamelijke en geestelijke verminking van de arbeider waren het gevolg van deze specialisering van de arbeid in de manufactuur, verbonden met de voortdurende herhaling van één en dezelfde eenvoudige beweging. Menige arbeider liep een verkromming van de wervelkolom op, een ingedrukte borstkas enzovoort. Verminking van de arbeider was dus het gevolg van de stijging van de arbeidsproductiviteit in de manufactuur. De manufactuur “verminkt de arbeider tot een abnormaal wezen door zijn bekwaamheid voor een deelbewerking als in een broeikas te cultiveren door een wereld van productieve instincten en vermogens te onderdrukken”.

De arbeiders van de manufactuur werden gruwelijk uitgebuit. De werkdag duurde 18 uur en langer; het arbeidsloon was uiterst laag—het overgrote deel van de manufactuurarbeiders leidde een hongerbestaan; de nieuwe, kapitalistische arbeidsdiscipline werd doorgevoerd met de meest genadeloze dwang- en geweldsmaatregelen.

De arbeidsdeling van de manufactuur, schreef Marx, “produceert nieuwe voorwaarden voor de heerschappij van het kapitaal over de arbeid. Wanneer de arbeidsdeling dan ook enerzijds kan worden beschouwd als een historische vooruitgang en als een onmisbare ontwikkelingsfase in het economische wordingsproces van de gemeenschap, kan men haar anderzijds zien als een middel tot beschaafde en geraffineerde uitbuiting.”

In de slavenhoudersmaatschappij en in het feodalisme bestonden er twee soorten kapitaal—het handelskapitaal en het woerkerkapitaal. Het ontstaan van de kapitalistische productie betekende het ontstaan van het industriële kapitaal. Het industriële kapitaal is het kapitaal dat belegd is in de productie van waren. Een van de karakteristieke kenmerken van

de manufactuurperiode van het kapitalisme is het nauwe en onlosmakelijke verband tussen het handelskapitaal en het industriële kapitaal. De eigenaar van een manufactuurbedrijf was bijna altijd tevens opkoper. Hij hield zich bezig met het doorverkopen van grondstoffen aan kleine warenproducenten, verdeelde materiaal onder thuiswerkers, kocht bij de kleine warenproducenten halfproducten op en kocht van hen de gerede producten om deze vervolgens weer door te verkopen. De verkoop van grondstoffen en de koop van producten raakten vervlochten met knechting van de producenten door de woeker. Dit bracht een zeer aanzienlijke verslechtering van de toestand van de kleine producenten met zich mee, een verlenging van de arbeidsdag en een verlaging van het loon.

Het kapitalistische thuiswerk. In de manufactuurperiode van het kapitalisme breidde de uitgifte van thuiswerk zich enorm uit.

Kapitalistisch thuiswerk is de thuis plaatsvindende verwerking van het door de ondernemer geleverde materiaal, tegen stukloon betaald. Deze vorm van uitbuiting trof men af en toe reeds aan bij de eenvoudige coöperatie. Ook tijdens de periode van de machinale grootindustrie kwam zij voor; zij is echter met name kenmerkend voor de manufactuur. Het kapitalistische thuiswerk is in dit geval een verschijnsel van de manufactuur.

De arbeidsdeling van de manufactuur splitste de productie van elke waar op in een aantal aparte bewerkingen.

Vaak leek het de opkoper en manufactuurbezitter voordelig om een naar verhouding kleine werkplaats in te richten, waar de waar alleen geassembleerd werd of werd afgemaakt. Alle voorafgaande bewerkingen werden thuis verricht door ambachtslieden en thuiswerkers, die volledig afhankelijk waren van de kapitalist. Het kwam niet zelden voor dat de thuiswerkers, die verspreid waren over diverse dorpen, niet te maken hadden met de eigenaar van de centrale werkplaats, maar met opzichters, die optraden als tussenpersonen en die deze thuiswerkers nog eens extra uitbuitten. De thuiswerkende ambachtslieden en de thuiswerkers kregen van de kapitalisten aanzienlijk minder loon dan de arbeiders die in de werkplaats van de kapitalist werkten. Massa's boeren, die uit geldgebrek gedwongen waren om een bijverdienste te zoeken, stroomden de nijverheid binnen. Om een klein bedrag aan geld te verdienen, moest de boer zich tot uitputten toe inspannen en werd hij bovendien gedwongen om zijn hele familie daarbij in te schakelen. Een veel te lange arbeidsdag, voor de gezondheid schadelijke arbeidsvoorwaarden en een genadeloze uitbuiting—dat zijn de karakteristieke trekken van het kapitalistische thuiswerk.

Door deze eigenschappen worden ook de talrijke thuiswerkbedrijven in het tsaristische Rusland gekenmerkt. De opkopers, die binnen een dorp of een district in feite de heerschappij hadden verkregen over de huisnijverheid, maakten gebruik van de verregaande arbeidsdeling onder de thuiswerkers. In de onderneming van de Sawjalows in Pawlow bijvoorbeeld (in wier montagewerkplaats in de zestiger jaren van de 19^e eeuw meer dan 100 arbeiders werkten) ging een eenvoudig pennenmes door de handen van 8 tot 9 werknemers.

Een smid, een lemmetmaker, een heftmaker, een harder, een schuurder, een afwerker, een messenslijper en een stanser. Daarbij was een aanzienlijk aantal deelarbeiders niet werkzaam in de werkplaats van de kapitalist, maar werkte thuis. Op dezelfde manier waren de wagenfabricage, de katoenfabriek, enkele houtverwerkende industrieën, de schoenmakersnijverheid, de knopenmakerij enzovoort georganiseerd.

Talrijke voorbeelden van gruwelijke uitbuiting van de thuiswerkers haalt Lenin naar voren in zijn werk *De ontwikkeling van het kapitalisme in Rusland*. Zo waren er in het begin van de tachtiger jaren van de 19^e eeuw in de provincie Moskou 37.500 arbeidsters tewerkgesteld bij het afwinden van katoengaren en bij de breinijverheid en bij andere soorten van vrouwenwerk. Kinderen begonnen te werken op een leeftijd van 5 tot 6 jaar. Het gemiddelde dagloon bedroeg 13 kopeken; de arbeidsdag duurde soms wel 18 uur.

De historische rol van de manufactuur. De manufactuur vormde de overgang van de productie in het klein van de ambachtslieden en de thuiswerkers naar de kapitalistische machinale grootindustrie. De manufactuur had met het ambacht gemeen dat de grondslag ervan de techniek van het handwerk bleef; zij geleeke op de kapitalistische fabriek in het feit dat zij productie in het groot was, die berust op de uitbuiting van loonarbeiders.

De arbeidsdeling van de manufactuur was een grote vooruitgang in de ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten. Toch was de op handwerk gebaseerde manufactuur niet in staat om de productie in het klein te verdringen. Het is kenmerkend voor de kapitalistische manufactuur dat een klein aantal naar verhouding grote ondernemingen en een aanzienlijk aantal kleine productiewerkplaatsen naast elkaar voortbestaan. Een bepaald gedeelte van de waren werd vervaardigd in de manufactuurbedrijven, maar het grootste gedeelte van de waren werd zoals voordien afgeleverd door de ambachtslieden en thuiswerkers, die in meerdere of mindere mate afhankelijk waren van de kapitalistische opkopers, werkgevers en manufactuurbezitters. Op deze manier kon de manufactuur de maatschappelijke productie niet in zijn geheel omvatten. In zekere zin was zij bovenbouw; de grondslag bleef als tevoren de productie in het klein met zijn primitieve techniek.

De historische rol van de manufactuur bestond uit het scheppen van de noodzakelijke voorwaarden voor de overgang naar de machinale productie. In dit opzicht waren drie omstandigheden van bijzonder belang. Ten eerste had de manufactuur, aangezien zij een hoog niveau van arbeidsdeling met zich meebracht, vele bewerkingen vereenvoudigd. Deze werden teruggebracht tot dermate eenvoudige bewegingen dat uiteindelijk de hand van de arbeider door de machine kon worden vervangen. Ten tweede had de ontwikkeling van de manufactuur een specialisering van de arbeidsinstrumenten en een aanzienlijke verbetering ervan tot gevolg, zodat de overgang van het handwerkgereedschap naar de machine mogelijk werd. Ten derde heeft de manufactuur een vaste kern van arbeiders opgeleid, geschikt voor de machinale grootindustrie door deze arbeiders gedurende lange tijd te specialiseren op het verrichten van deelbewerkingen.

De warenproductie in het klein, de eenvoudige kapitalistische coöperatie en de manufactuur met zijn aanhangsel—het kapitalistische thuiswerk heeft thans in de economisch achterlijke, ontwikkelingslanden zoals India, Turkije, Iran enzovoort op grote schaal ingang gevonden.

De ontbinding van de boerenstand. De overgang van de economie gebaseerd op herendiensten naar de kapitalistische economie. Tijdens de manufactuurperiode van het kapitalisme heeft de industrie zich steeds meer afgezonderd van de landbouw. De groei van de maatschappelijke arbeidsdeling leidde ertoe dat niet alleen de industriële, maar ook de agrarische producten veranderden in waren. In de landbouw specialiseerden de verschillende gebieden zich in bepaalde gewassen en in bepaalde bedrijfstakken. Er ontstonden landbouwgebieden die voor de markt produceerden en die zich specialiseerden op het verbouwen van vlas, suikerbieten, katoen, tabak en op de productie van melk, kaas enzovoort. Op basis daarvan kwam de ruil niet alleen tot ontwikkeling tussen de industrie en de landbouw, maar tevens tussen de diverse bedrijfstakken binnen de landbouw.

Hoe verder de warenproductie de landbouw binnendrong, des te sterker werd de concurrentie tussen de boeren. De boer werd steeds meer afhankelijk van de markt. De natuurlijke prijsschommelingen op de markt versterkten en verscherpten het onderscheid tussen de boeren wat betreft hun vermogen. Een welgestelde bovenlaag in het dorp potte geld op dat men over had. Dit geld diende tot onderdrukking en uitbuiting van de boeren die zonder geldmiddelen zaten en het veranderde in kapitaal. Een van de onderdrukkingsmiddelen was het tegen een spotprijs opkopen van de arbeidsproducten van de boeren. Langzamerhand nam de ondergang van de boeren zo'n omvang aan, dat velen van hen gedwongen waren om hun bedrijf geheel op te geven en hun arbeidskracht te verkopen.

Dus de ontwikkeling van de maatschappelijke arbeidsdeling en de groei van de warenproductie gingen gepaard met het uiteenvallen van de boerenstand. Op het platteland vormden zich kapitalistische verhoudingen; er ontstonden onder de bevolking op het platteland nieuwe sociale geledingen, die klassen waren van de kapitalistische maatschappij, namelijk de dorpsbourgeoisie en het landbouwproletariaat.

De dorpsbourgeoisie of de klasse van de hereboeren (koelakken) bedreven de warenconomie op basis van het gebruik van loonarbeid, de uitbuiting van landarbeiders in vaste dienst en in nog sterkere mate van dagloners en van andere tijdelijk tewerkgestelden, die in dienst genomen werden voor seizoenwerk. De hereboeren concentreerden een belangrijk gedeelte van de grond (inclusief het pachtland), de werkdieren en de landbouwproducten in hun handen. In hun bezit bevonden zich tevens de bedrijven voor de verwerking van grondstoffen, de molens, de dorsmachines, het fokvee enzovoort. De hereboeren waren meestal ook werkzaam als woekeraars en kooplieden. Dit alles dient als middel tot uitbuiting van de arme boeren in het dorp en van een aanzienlijk deel van de laag van de middelboeren.

Het landbouwproletariaat is de massa van de door de landheren en de dorpsbourgeoisie uitgebuite landarbeiders die van hun productiemiddelen zijn beroofd. Het voornaamste middel van bestaan van het landbouwproletariaat is de verkoop van zijn arbeidskracht. Een typische vertegenwoordiger van het landbouwproletariaat is de loonarbeider met een stukje land. De geringe omvang van het bedrijf op een nietig stukje land en het ontbreken van werkdieren en werktuigen dwingen de boer zijn arbeidskracht te verkopen.

De arme dorpsboeren vertonen veel gelijkenis met het landbouwproletariaat. De arme boer bezit een klein stukje land en wat vee. Van de eigen opbrengsten kan deze boer niet leven. Het geld dat nodig is voor voedsel, kleding, instandhouding van het bedrijf, belastingen en heffingen moet hij voor het grootste gedeelte met loonarbeid verdienen. Deze boer is voor een groot deel al geen eigenaar meer, maar reeds een halve landbouwproletariër. De levensstandaard van de arme boer evenals die van de landbouwproletariër is uiterst laag en ligt zelfs nog onder die van de industriearbeider. De ontwikkeling van het kapitalisme in de landbouw leidt ertoe dat de rijen van het landbouwproletariaat en de arme dorpsboeren steeds meer groeien.

Tussen de dorpsbourgeoisie en de arme dorpsboeren bevindt zich de laag van de middelgrote boeren.

De laag van de middelgrote boeren oefent zijn bedrijf uit op basis van eigen productiemiddelen en persoonlijke arbeid. De arbeid van de middelgrote boeren op de eigen boerderij kan het onderhoud van de familie alleen onder gunstige omstandigheden verzekeren. Daarom is de positie van de middelgrote boeren onzeker. “In hun maatschappelijke betrekkingen zwenkt deze groep tussen de bovenste groep, tot welke zij tracht op te klimmen, wat slechts voor een kleine minderheid van gelukkigen is weggelegd, en de onderste groep, waarin zij terecht komt tengevolge van het gehele verloop van de maatschappelijke ontwikkeling.”

De middelgrote boeren worden langzamerhand geruïneerd, ‘weggespoeld’.

De kapitalistische verhoudingen in de landbouw van de burgerlijke landen vermengen zich met de restanten van de lijfeigenschap. In het merendeel van de landen waar de bourgeoisie aan de macht kwam, schafte deze het grootgrondbezit niet af: het landbouwbedrijf van de landheer paste zich geleidelijk aan het kapitalisme aan. De boerenstand, die van de lijfeigenschap was bevrijd, maar beroofd was van een aanzienlijk gedeelte van hun grond, had een groot tekort aan land. Zij was gedwongen om bij de landheren land te pachten tegen onderdrukkende voorwaarden.

In Rusland bijvoorbeeld was de arbeid ter betaling van schulden na de Hervorming van 1861 de meest verbreide vorm van uitbuiting van de boeren door de landheren. Hierbij moesten de boeren teneinde pachtland te verkrijgen of een lening die hen afhankelijk maakte, werken in het bedrijf van de landheer met hun eigen productiemiddelen—trekdieren en primitief gereedschap.

De ontbinding van de boerenstand ondermijnde de grondslag van het bedrijf van de landheer, dat gebaseerd was op arbeid ter betaling van schulden, op uitbuiting van de

economisch afhankelijke boeren en op achterlijke techniek. De welgestelde boer had de mogelijkheid om grond tegen geld te verpachten en hoefde daarom geen onderdrukkende pachtverhouding aan te gaan in de vorm van arbeid ter betaling van schulden. De arme boer kwam ook niet in aanmerking voor de arbeid ter betaling van schulden, maar dit had een andere oorzaak: omdat hij geen productiemiddelen bezat, werd hij loonarbeider. De landheer kon voor de arbeid ter betaling van schulden in hoofdzaak de middelgrote boeren gebruiken. De ontwikkeling van de wareneconomie en de voor de markt producerende landbouw leidde echter tot de ondergang van de laag van de middelgrote boeren en ondermijnde daardoor het op de arbeid ter betaling van schulden gebaseerde economische stelsel. De landheren maakten in steeds grotere mate gebruik van de loonarbeid, die productiever is dan de arbeid van de afhankelijke boeren; het kapitalistische economische stelsel groeide in betekenis, het op arbeid ter betaling van schulden gebaseerde economische stelsel verloor aan betekenis. De arbeid ter betaling van schulden blijft echter als direct overblijfsel van de op herendienst gebaseerde economie nog lange tijd bestaan naast het kapitalistische economische stelsel.

Het ontstaan van de binnenlandse markt voor de kapitalistische industrie. De ontwikkeling van het kapitalisme in de industrie en de landbouw ging gepaard met het ontstaan van de binnenlandse markt.

Reeds in de manufactuurperiode ontstonden er een reeks nieuwe takken van industriële productie. Van de diverse soorten van industriële verwerking van agrarische grondstoffen maakte de een na de ander zich los van de landbouw. Met de groei van de industrie steeg de vraag naar agrarische producten steeds meer. In verband daarmee breidde de markt zich uit. De gebieden die gespecialiseerd waren op de voortbrenging van katoen, vlas, suikerbieten enzovoort en de veeteelt, hadden graan nodig. Door de landbouw kwam er steeds meer vraag naar de meest uiteenlopende industriële goederen.

De binnenlandse markt voor de kapitalistische industrie kwam tot stand door de ontwikkeling van het kapitalisme zelf en door de differentiëring onder de kleine warenproducenten. “De scheiding van de directe producent van zijn productiemiddelen, dat wil zeggen zijn onteigening, die de overgang van de eenvoudige warenproductie naar de kapitalistische productie kenmerkt (en een noodzakelijke voorwaarde is voor die overgang), brengt de binnenlandse markt tot stand.” Dit wordingsproces van de binnenlandse markt had twee aspecten. Aan de ene kant heeft de bourgeoisie in de stad en op het platteland productiemiddelen nodig voor de uitbreiding van de bestaande en de bouw van nieuwe kapitalistische bedrijven, en wel verbeterd arbeidsgereedschap, machines, grondstoffen enzovoort. Ook de vraag van de bourgeoisie naar consumptiemiddelen steeg. Aan de andere kant ging de numerieke groei van het industrie- en landbouwproletariaat, die onverbrekkelijk verbonden was met de ontbinding van de boerenstand, gepaard met een stijgende vraag naar waren, die de bestaansmiddelen vormen van de arbeider.

De op primitieve techniek en handarbeid gebaseerde manufactuur was niet in staat om in de groeiende vraag naar industriële waren te voorzien. De overgang naar de machinale massaproductie werd economisch noodzakelijk.

Korte samenvatting

1. Het eerste ontwikkelingsstadium van de kapitalistische productie in de industrie is de eenvoudige kapitalistische coöperatie, die ontstaat uit de warenproductie in het klein. De eenvoudige kapitalistische coöperatie is een vorm van produceren die gebaseerd is op de uitbuiting van een min of meer groot aantal gelijktijdig werkende loonarbeiders, die arbeid van gelijke soort verrichten, door één afzonderlijke kapitalist. De eenvoudige kapitalistische coöperatie garandeerde een besparing op productiemiddelen, bracht een nieuwe maatschappelijke productiekracht van de arbeid voort en verminderde de arbeidskosten per eenheid vervaardigd product. De kapitalisten eigenden zich de resultaten van de groei van de productiekracht der maatschappelijke arbeid kosteloos toe.
2. Het tweede ontwikkelingsstadium van de kapitalistische productie in de industrie is de manufactuur. De manufactuur is kapitalistische massaproductie die gebaseerd is op ambachtelijke techniek en arbeidsdeling onder de loonarbeiders. De arbeidsdeling van de manufactuur heeft de arbeidsproductiviteit aanzienlijk verhoogd en tegelijk de loonarbeider verminkt door hem te veroordelen tot een uiterst eenzijdige ontwikkeling. De manufactuur bracht de noodzakelijke voorwaarden tot stand voor de overgang naar de machinale grootindustrie.
3. De ontwikkeling van de warenproductie leidt tot de ontbinding van de boerenstand. Een kleine bovenlaag in het dorp wordt bourgeoisie; aanzienlijke massa's van de boerenstand komen in het stedelijke en landbouwproletariaat terecht; de massa van de arme dorpsboeren groeit; de grote tussenlaag van de middelgrote boeren wordt geruïneerd. De ontbinding van de boerenstand ondermijnt de grondslagen van het systeem van de arbeid ter betaling van schulden. De landheren gaan steeds meer over van de economie, gebaseerd op herendienst, naar de kapitalistische economie.
4. De binnenlandse markt komt tot stand door de ontwikkeling van het kapitalisme. De expansie van de binnenlandse markt betekent een grotere vraag naar productiemiddelen en bestaansmiddelen. De manufactuur, die gebaseerd was op achterlijke techniek en handenarbeid, was niet in staat om aan de grotere vraag naar industriële waren te voldoen. De overgang naar de machinale industrie werd noodzakelijk.

Hoofdstuk 6

De machineperiode van het kapitalisme

De overgang van de manufactuur naar de machinale industrie. Zolang de productie berustte op handwerk zoals in de periode van de manufactuur, was het kapitalisme niet in staat het totale economische leven van de maatschappij door en door te veranderen. Deze omvorming voltrok zich met de overgang van de manufactuur naar de machinale industrie, die in de laatste dertig jaar van de 18^e eeuw begon te ontstaan en zich gedurende de 19^e eeuw ontwikkelde in de belangrijkste kapitalistische landen van Europa. De machinale grootindustrie is het derde, hoogste stadium in de ontwikkeling van de kapitalistische productie.

De overgang van de manufactuur naar de machinale industrie betekende een volledige technische omwenteling in de productie. De materieel-technische grondslag van deze omwenteling was de *machine*.

Iedere ontwikkelde machinerie bestaat uit drie delen: 1. de bewegingsmachine, 2. het overbrengingsmechanisme en 3. de arbeidsmachine.

De *bewegingsmachine* werkt als aandrijving van het hele mechanisme. Zij wekt haar eigen bewegingskracht op (zoals de stoommachine) of zij ontvangt de impuls van een al bestaande natuurkracht buiten haar (zoals het waterrad, dat door de kracht van het vallende water in beweging gezet wordt).

Het *overbrengingsmechanisme* bestaat uit verschillende apparaten (overbrengingen, tandwielen, riemen, elektrische aandrijvingen enzovoort) die de beweging regelen en zo nodig de vorm ervan omzetten (bijvoorbeeld een rechte lijn in een cirkelvormige), ze verdelen en op de arbeidsmachine overdragen. De bewegingsmachine zowel als het overbrengingsmechanisme dienen om aan de arbeidsmachine de beweging over te brengen.

De *arbeidsmachine* werkt direct op het arbeidsvoorwerp in en verandert deze in overeenstemming met het gestelde doel. Wanneer we de arbeidsmachine nauwkeurig bekijken, vinden we, weliswaar vaak in een zeer veranderde vorm, in het algemeen dezelfde werktuigen die ook bij het werken met de hand gebruikt worden. In ieder geval zijn het echter

geen werktuigen voor handwerk meer, maar werktuigen van een mechanisme, mechanische werktuigen. De arbeidsmachine was het uitgangspunt van die omwenteling, die geleid heeft tot de vervanging van de manufactuur door de machinale productie. Nadat de mechanische werktuigen uitgevonden waren, voltrokken zich fundamentele veranderingen in de structuur van de bewegings-overbrengingsmechanismen.

In zijn onverzadigbare winsthonger vond het kapitaal in de machine een effectief middel om de arbeidsproductiviteit te verhogen. In de eerste plaats had het gebruik van machines die met een groot aantal werktuigen tegelijkertijd werken, het productieproces uit het enge kader geleid, dat bepaald werd door de ontoereikendheid van de menselijke organen. In de tweede plaats bood het gebruik van de machine voor het eerst de mogelijkheid om in het productieproces te profiteren van geweldige nieuwe energiebronnen—de aandrijfkraft van stoom, van gassen en van elektriciteit. In de derde plaats was het kapitaal in staat om door het gebruik van de machine de wetenschap ten dienste te stellen van de productie. De wetenschap vergroot de macht van de mens over de natuur en opent steeds nieuwe mogelijkheden voor de verhoging van de arbeidsproductiviteit. Op de grondslag van de machinale grootindustrie werd de heerschappij van de kapitalistische productiewijze gevestigd.

De industriële revolutie. Het fundament voor de machinale grootindustrie was geschapen in *Engeland*. In dit land bestonden gunstige historische voorwaarden voor een snelle ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze: de vroegtijdige afschaffing van de lijfeigenschap en het opruimen van de feodale versplintering, de overwinning van de burgerlijke revolutie in de 17^e eeuw, de gewelddadige verjaging van de boerenstand van haar land, evenals de accumulatie van kapitaal met behulp van de ontwikkelde handel en door de plundering van koloniën.

In het midden van de 18^e eeuw was Engeland een land met een groot aantal manufactuur-ondernemingen. De belangrijkste industrietak was de textielproductie. Juist van deze tak ging de industriële revolutie uit, die zich in Engeland voltrok gedurende de laatste dertig jaar van de 18^e eeuw en de eerste 25 jaar van de 19^e eeuw.

De uitbreiding van de markt en de jacht van de kapitalisten op winst maakten het noodzakelijk de productietechniek te verbeteren. In de katoenindustrie, die zich sneller ontwikkelde dan de overige productietakken, was het handwerk overheersend. De belangrijkste bewerkingen in de katoenindustrie zijn het spinnen en het weven. Het arbeidsproduct van de spinner dient de wever als arbeidsvoorwerp. De stijging van de vraag naar katoenen weefsels had allereerst invloed op de weeftechniek: in het jaar 1733 werd de *automatische weefspoel* uitgevonden, die de arbeidsproductiviteit van de wever verdubbelde. Daardoor bleef de spinnerij bij de weverij achter. In de manufactuurbedrijven stonden de weefgetouwen vaak stil wegens gebrek aan garen. Het werd dringend noodzakelijk om de spinnerijtechniek te verbeteren.

Deze taak werd vervuld door de uitvinding van de *spinmachine* (1765 tot 1767), die in het begin met 15 tot 20 klossen was uitgerust. De eerste machines werden door de mensen zelf of door dieren aangedreven; later kwamen machines op die door waterkracht aangedreven werden. De verdere technische verbeteringen lieten niet alleen toe meer garen maar ook beter garen te produceren. Op het einde van de 18^e eeuw waren er reeds spinmachines met 400 klossen. Tengevolge van deze uitvindingen steeg de arbeidsproductiviteit zeer aanzienlijk.

In de katoenindustrie ontstond nu een nieuwe wanverhouding: de spinnerij had de weverij ingehaald. Deze wanverhouding werd opgelost door de uitvinding van het mechanische weefgetouw in het jaar 1785. Na herhaalde verbeteringen was het mechanische weefgetouw in Engeland op grote schaal verbreid en had in de veertiger jaren van de 19^e eeuw de handweverij volledig verdrongen. Ook de bij de bewerking van katoen behorende processen zoals het bleken, kleuren en drukken waren aan revolutionaire veranderingen onderworpen. Door de ontwikkeling van chemische bewerkingsmethoden lukte het om deze processen te verkorten en de kwaliteit van de producten te verbeteren.

De eerste textielfabrieken werden gebouwd aan rivieren; de machines werden aangedreven met behulp van waterraderen. Hierdoor waren er nauwe grenzen gesteld aan de machinale techniek. Er was behoefte aan een nieuwe aandrijfkracht die onafhankelijk was van standplaats en jaargetijde. Aan deze eisen voldeed de *stoommachine* (deze werd in 1763 in Rusland uitgevonden, maar was toen niet verbreid; in Engeland werd de stoommachine in 1784 uitgevonden).

De toepassing van de stoommachine was van kolossale betekenis. De stoommachine is een aandrijving van universele betekenis; zij heeft niet de vele gebreken die het waterrad heeft. De stoommachine verbruikt kolen en water en brengt een aandrijfkracht voort die geheel en al onder controle van de mens staat. De stoommachine is beweeglijk; zij bevrijdt de industrie van de gebondenheid aan natuurlijke energiebronnen en verschaft de mogelijkheid de productie op iedere gewenste plaats te concentreren.

De stoommachine vond niet alleen binnen Engeland, maar ook daarbuiten een snelle verbreiding en schiep de voorwaarden voor het ontstaan van grote fabrieken met een groot aantal machines en arbeiders. De machines hebben de productie in alle industrietakken op een revolutionaire wijze veranderd. Machines werden niet alleen in de katoenindustrie toegepast, maar ook in de wol-, linnen- en zijde-industrie. Weldra leerde men de stoommachine ook voor het verkeer bruikbaar te maken: in 1807 werd in de Verenigde Staten van Amerika het eerste stoomschip en in 1825 in Engeland de eerste spoorweg gebouwd.

In het begin werden de machines in manufactuurbedrijven met de hand gemaakt. Zij waren duur, hadden weinig vermogen en waren onvolmaakt. De manufactuurbedrijven waren niet in staat de door de snelgroeïende industrie benodigde hoeveelheid machines te vervaardigen. Hier werd pas verandering ingebracht door de overgang naar de machinale fabricage van machines.

Er ontstond een nieuwe, zich snel ontwikkelende industrietak—de *machinebouw*. De eerste machines werden hoofdzakelijk van hout gemaakt. Later werden de houten machineonderdelen vervangen door metalen onderdelen. De vervanging van hout door metaal vergrootte de levensduur en de duurzaamheid van de machine en opende de mogelijkheid met een tot dan toe voor geheel onmogelijk gehouden snelheid en inspanning te werken. In het begin van de 19^e eeuw werden mechanische hamers, persen en werktuigmachines voor de metaalbewerking—draaibank, later freesmachine en boormachine—uitgevonden.

Voor het fabriceren van machines, locomotieven, rails en stoomschepen waren grote hoeveelheden ijzer en staal nodig. Snel ontwikkelde zich de *hoogovenindustrie*. Hiervoor was van grote betekenis dat men een procédé vond om ijzer te winnen in plaats van zoals tot dan toe met houtskool met een minerale brandstof. De hoogovens werden steeds meer verbeterd. In de dertiger jaren van de 19e eeuw werd ermee begonnen om warme lucht toe te voeren in plaats van zoals tot dan toe koude lucht, waardoor het hoogoven-proces werd versneld en er veel brandstof bespaard kon worden. Er werden nieuwe, volmaaktere methoden van staalwinning ontwikkeld. De verbreiding van de stoommachine en de groei van de hoogovenindustrie deden een grote behoefte aan reusachtige hoeveelheden steenkolen ontstaan, wat op zijn beurt tot een snelle groei van de steenkolenindustrie leidde.

Tengevolge van de industriële revolutie werd Engeland veranderd in de industriële werkplaats van de wereld. Spoedig na Engeland begonnen ook de andere Europese landen evenals de Verenigde Staten van Amerika de machinale productie te ontwikkelen.

In *Frankrijk* heeft de industriële revolutie zich gedurende enige tientallen jaren na de burgerlijke revolutie van 1789-1794 uitgestrekt. De kapitalistische fabriek verkreeg pas een overheersende positie in de Franse industrie in de tweede helft van de 19^e eeuw.

In *Duitsland* voltrok de industriële revolutie zich tengevolge van de feodale versplintering en het voortduren van de feodale afhankelijkheidsverhoudingen later dan in Engeland en Frankrijk. De grootindustrie ontwikkelde zich in Duitsland pas sinds de veertiger jaren van de 19^e eeuw en bijzonder snel na de aaneensluiting van Duitsland tot een eenheidsstaat in het jaar 1871.

In de *Verenigde Staten van Amerika* ontstond de grootindustrie in het begin van de 19^e eeuw. Na de burgeroorlog van 1861-1865 maakte de machinale industrie in Amerika een snelle ontwikkeling door. Daarbij werd in hoge mate geprofiteerd van de technische verworvenheden van de Engelse industrie, de toevloed van vrij kapitaal en van gekwalificeerde arbeidskrachten uit Europa.

In *Rusland* begon de overgang van de manufactuur naar de machinale productie al voor de afschaffing van de lijfeigenschap, maar ontwikkelde zich pas in volle omvang in de eerste decennia na de boerenhervorming van 1861. Natuurlijk werkten de talrijke restanten van de op de lijfeigenschap gefundeerde feodale maatschappelijke orde ook na de opheffing van de lijfeigenschap remmend op de overgang in de industrie van de handvaardigheid naar de machinale productie. Dit beïnvloedde bijzonder sterk de mijnbouw in de Oeral.

De kapitalistische industrialisering. De industriële revolutie legde de basis voor de kapitalistische industrialisering. Het fundament van de industrialisering is de zware industrie, de productie van productiemiddelen.

De kapitalistische industrialisering voltrekt zich anarchistisch; zij wordt gedreven door het winststreven van de kapitalisten. Zij begint gewoonlijk met de ontwikkeling van de *lichte industrie*, dat wil zeggen die productietakken die voorwerpen voor de persoonlijke behoeften fabriceren. In deze productietakken zijn minder investeringen vereist, hier circuleert het kapitaal sneller en verschaft gemakkelijker winst dan in de *zware industrie*, dat wil zeggen in die productietakken waar de arbeidsinstrumenten en overige productiemiddelen zoals machines, metalen en brandstoffen gefabriceerd worden. De zware industrie begint zich pas te ontwikkelen na verloop van een langere periode, waarin de lichte industrie winsten accumuleert. Deze winsten vloeien geleidelijk naar de zware industrie. Dus de kapitalistische industrialisering is een proces dat zich over vele tientallen jaren uitstrekt.

In Engeland bijvoorbeeld heeft de textielindustrie zich lange tijd sneller ontwikkeld dan de overige productietakken. Gedurende de gehele eerste helft van de 19^e eeuw bleef zij de belangrijkste, hoogst ontwikkelde tak in de Engelse industrie. In de tweede helft van de 19^e eeuw begon vervolgens de zware industrie de voornaamste rol te spelen. Deze volgorde in de ontwikkeling van de industrietakken was ook te zien in de overige kapitalistische landen.

In de tweede helft van de 19^e eeuw zette de ontwikkeling van de hoogovenindustrie zich voort; de techniek van het metaalsmelten werd verbeterd, de hoogovens werden vergroot. De productie van ruw ijzer groeide snel. In Engeland steeg de productie van ruw ijzer van 193.000 ton in 1800 tot 2.285.000 ton in 1850, 6.059.000 ton in 1870 en 7.873.000 ton in 1880; in de Verenigde Staten van Amerika steeg ze van 41.000 ton in 1800 tot 573.000 ton in 1850, 1.692.000 in 1870 en 3.897.000 in 1880.

Tot in de laatste dertig jaar van de 19^e eeuw bleef de stoommachine de enige aandrijfkraft in de grootindustrie en in het vervoer. De stoom was voor de ontwikkeling van de machinale industrie van reusachtige betekenis. De gehele 19^e eeuw door werden verbeteringen aan de stoommachine aangebracht, het vermogen en de rendabele benutting van de warmte-energie namen toe. In de tachtiger jaren van de 19^e eeuw werd de *stoomturbine* geconstrueerd. Door haar grote voordelen verdrong zij langzamerhand in een reeks van industrietakken de stoommachine.

Hoe meer echter de grootindustrie groeide, des te sneller kwam de ontoereikendheid van stoom als aandrijfkraft naar voren. Een nieuw type aandrijfkraft werd uitgevonden—de *verbrandingsmotor*, en wel eerst de gasmotor (1877) en daarna de verbrandingsmotor voor vloeibare brandstof, de dieselmotor (1893). In de laatste dertig jaar van de 19^e eeuw werd een nieuwe aandrijfkraft met een grote capaciteit voor het bedrijfsleven ontsloten, namelijk de *elektriciteit*, welke de productie in een nog grotere mate omwentelde.

In de 19^e eeuw veroverde de machinale techniek de ene industrietak na de andere. De mijnbouw—de winning van erts en steenkool—ontwikkelde zich. In samenhang met de uitvinding van de verbrandingsmotor werd de aardoliewinning vergroot. De chemische industrie onderging een uitgebreide ontwikkeling. Met de snelle groei van de machinale grootindustrie ging een versnelde aanleg van spoorwegen gepaard.

De kapitalistische industrialisering wordt gerealiseerd zowel door de uitbuiting van de loonarbeiders en de ruïnering van de boerenstand van het eigen land, alsook door de plundering van de werkende mensen van andere landen en in het bijzonder van de koloniën. Zij voert onvermijdelijk tot een verscherping van de tegenstellingen van het kapitalisme, tot de verarming van miljoenenmassa's arbeiders, boeren en handwerkers.

De geschiedenis kent verschillende wegen van kapitalistische industrialisering. De eerste weg is de verovering en plundering van koloniën. Op deze wijze ontwikkelde de industrie van Engeland zich. Nadat Engeland in alle delen van de wereld koloniën had veroverd, perste zij er tweehonderd jaar lang reusachtige winsten uit en investeerde deze in de eigen industrie.

De tweede weg is de weg van de oorlog en de schattingen die de overwinnende landen opleggen aan de overwonnen landen. Zo heeft Duitsland Frankrijk na de nederlaag in de Duits-Franse oorlog gedwongen 5 miljard frank als schatting te betalen en deze vervolgens in de eigen industrie belegd.

De derde weg is de weg van onderdrukkende concessies en leningen, die de economische en politieke afhankelijkheid van achtergebleven landen ten opzichte van de ontwikkelde kapitalistische landen tot gevolg heeft. Het tsaristische Rusland bijvoorbeeld gaf concessies weg en nam van de westelijke mogendheden onderdrukkende leningen op om zo langzamerhand tot industrialisering te kunnen overgaan. Dit veranderde het tsaristische Rusland in een halfkolonie. In de geschiedenis van de afzonderlijke landen hebben zich deze verschillende methoden van kapitalistische industrialisering niet zelden met elkaar vervlochten en hebben elkaar aangevuld. Een voorbeeld daarvan is de geschiedenis van de economische ontwikkeling van de Verenigde Staten van Amerika. De grootindustrie van de Verenigde Staten werd met behulp van leningen en langetermijnkredieten uit het buitenland alsook door de ongebreidelde plundering van de oorspronkelijke Amerikaanse bevolking tot stand gebracht.

Ondanks de ontwikkeling van de machinale industrie in de burgerlijke landen leeft en werkt een groot deel van de bevolking van de kapitalistische wereld in het vervolg onder voorwaarden die gekenmerkt zijn door de suprematie van de primitieve, op handvaardigheid gebaseerde techniek.

De groei van de steden en de industrie centra. De vorming van de klasse van de proletariërs. De kapitalistische industrialisering leidde tot een snel aangroeien van de steden en industrie centra. Het aantal grote steden met meer dan 100.000 inwoners in Europa is in

het verloop van de 19^e eeuw verzeenvoudigd. Het aandeel van de stedelijke bevolking werd onophoudelijk vergroot ten koste van de bevolking op het land. In Engeland was reeds in het midden van de 19^e eeuw en in Duitsland in het begin van de 20^e eeuw meer dan de helft van de totale bevolking in de steden geconcentreerd.

In de manufactuurperiode van het kapitalisme vormden de massa's loonarbeiders nog geen uitgesproken klasse van proletariërs. Het aantal manufactuurarbeiders was relatief gering en bovendien waren deze arbeiders in sterke mate verbonden met de landbouw, verspreid over een groot aantal kleine werkplaatsen en verdeeld door velerlei bekrompen gildebelangen.

Tengevolge van de industriële revolutie en de verdere ontwikkeling van de machinale industrie in de kapitalistische landen werd het *industriële proletariaat* gevormd. De arbeidersklasse groeide snel doordat zij een constante toevloed uit de geruïneerde boerenstand en uit de kringen van de handwerkers ondervond.

Met de groei van de machinale grootindustrie hadden de plaatselijke en ook de gilden- en standsbelangen en de vooroordelen van de eerste arbeidersgeneraties hun tijd gehad en stierven hun utopische verwachtingen van een terugkeer naar de verloren positie van de middeleeuwse handwerker uit. De massa's van de arbeiders versmolten tot één uniforme klasse, het proletariaat. De vorming van het proletariaat als klasse karakteriserend, schreef Engels: '... zo werd zij vereeuwigd, groeide zij en vormde zich tot een bijzondere klasse met bijzondere belangen en een bijzondere historische opgave, door de ontwikkeling van de kapitalistische productie, de moderne industrie en landbouw op grote schaal.'¹

In *Engeland* bedroeg het aantal arbeiders in de industrie en het vervoer in het tweede decennium van de 19^e eeuw ongeveer 2 miljoen mensen, in de volgende honderd jaar is dit meer dan verdrievoudigd.

In *Frankrijk* waren in de zestiger jaren van de 19^e eeuw rond de 2 miljoen mensen werkzaam in de industrie en het vervoer; in het begin van de 20^e eeuw waren het er rond de 3,8 miljoen.

In de *Verenigde Staten van Amerika* bedroeg het aantal arbeiders in de industrie en het vervoer 1,8 miljoen in 1859 en 6,8 miljoen in 1899.

In *Duitsland* nam het aantal arbeiders in de industrie en het vervoer toe van 700.000 in 1848 tot 5 miljoen in 1895.

In *Rusland* verliep het proces van de vorming van de arbeidersklasse na de afschaffing van de lijfeigenschap in een snel tempo. In 1865 waren er in de grote fabrieken, in de mijnbouw en bij de spoorwegen 706.000 arbeiders werkzaam, in 1890 echter 1.433.000. Dus in het verloop van 25 jaar heeft het aantal arbeiders in de kapitalistische grootbedrijven zich meer dan verdubbeld. Aan het eind van de negentiger jaren van de 19^e eeuw was het

¹ Friedrich Engels, *De toestand van de werkende klasse in Engeland*, Dietz Verlag, Berlin 1952, p. 381.

aantal arbeiders in de grootbedrijven van de 50 provincies van Europees Rusland gegroeid tot 2.207.000 en in geheel Rusland tot 2.792.000.

De kapitalistische fabriek. De machine als middel tot uitbuiting van de loonarbeid door het kapitaal. De *kapitalistische fabriek* is een industrieel grootbedrijf, dat gebaseerd is op de uitbuiting van de loonarbeid en een machinesysteem voor de productie van waren gebruikt.

Onder een *machinesysteem* verstaat men hetzij de verzameling van arbeidsmachines die tegelijkertijd gelijksoortige productiehandelingen uitvoeren (bijvoorbeeld dezelfde soort weefgetouwen) of de verzameling verschillende, maar elkaar aanvullende arbeidsmachines. Het systeem van verschillende machines is een combinatie van arbeidsmachines, waarbij de productiehandelingen opgedeeld zijn over de afzonderlijke machines. Iedere machine levert aan de erop volgende het arbeidsvoorwerp af. Omdat al deze machines tegelijkertijd werken, bevindt het product zich voortdurend in de verschillende fases van het productieproces, waarin het van de ene fase in de andere fase overgaat.

Met behulp van de machines komt de *mechanisering van de arbeid* tot stand. Het gebruik van machines staat borg voor een geweldige stijging van de arbeidsproductiviteit en een vermindering van de waarde van de waar. De machine maakt het mogelijk dezelfde hoeveelheid waren met een veel geringere arbeidsinspanning te produceren ofwel met dezelfde arbeidsinspanning aanzienlijk meer waren te produceren.

In de 19e eeuw vereiste de machinale verwerking van een bepaalde hoeveelheid katoen tot garen nog het $\frac{1}{180}$ deel van de arbeidstijd die bij de verwerking met de hand van dezelfde hoeveelheid met het spinnewiel nodig was geweest. In de katoendrukkerij produceerde één volwassen arbeider of één jongere met de machine in een uur dezelfde hoeveelheid vierkleurige katoen als vroeger 200 volwassen arbeiders met de hand. In de 18e eeuw produceerde één arbeider onder de arbeidsdeling van de manufactuur dagelijks 4.800 spelden; in de 19e eeuw fabriceerde één arbeider die 4 machines tegelijk bediende op een dag 600.000 spelden.

De voordelen die uit het gebruik van de machine voortvloeien, komen onder de kapitalistische productiewijze geheel en al ten goede van de bezitters van deze machines—de kapitalisten—wier winsten stijgen.

De fabriek is de hoogste vorm van de kapitalistische coöperatie. De kapitalistische coöperatie als gemeenschappelijke arbeid op een naar verhouding grote schaal vereist de instelling van een bijzondere functie, de functie van de leiding, controle en coördinatie van de afzonderlijke werkzaamheden. In het kapitalistische bedrijf wordt de functie van leiding uitgeoefend door de kapitalist en heeft in zoverre bijzondere kenmerken dat zij tegelijk een functie is van uitbuiting van de loonarbeiders door het kapitaal. De kapitalist is niet kapitalist omdat hij een industrieel bedrijf leidt; integendeel, hij wordt leider van het bedrijf omdat hij kapitalist is.

Reeds bij de eenvoudige kapitalistische coöperatie ontdoet de kapitalist zich van lichamelijke arbeid. Zodra de coöperatie van de arbeid grotere vormen aanneemt, ontdoet hij zich ook van de functie van de directe en voortdurende controle van de arbeiders. Deze functie wordt overgedragen aan een bijzondere categorie van personen in loondienst—leidend personeel en chefs—die in opdracht van de kapitalist in het bedrijf het commando voeren. Naar haar aard is de kapitalistische leiding despotisch.

Met de overgang naar de fabriek schept het kapitaal een specifieke discipline, de *kapitalistische arbeidsdiscipline*. De kapitalistische arbeids discipline is een discipline van de honger. Steeds dreigt voor de arbeider het gevaar om ontslagen te worden, hij moet er steeds bevreesd voor zijn om in de gelederen van de werklozen terecht te komen. De kapitalistische fabriek wordt door een kazernematige discipline gekenmerkt. De arbeiders worden met geldstraffen en loonaf trek bestraft.

Op zich is de machine een machtig middel om de arbeid te verlichten en de arbeidsproductiviteit te verhogen. In het kapitalisme echter dient de machine als middel om de uitbuiting van de loonarbeid te versterken.

Vanaf het eerste begin dat de machine wordt toegepast is zij een concurrent van de arbeider. Door de kapitalistische toepassing van de machine worden voor alles tien- en honderdduizenden arbeiders, die nu overbodig zijn, beroofd van hun bestaansmiddelen. Zo werden in Engeland, toen op grote schaal stoomweefgetouwen in gebruik werden genomen, 800.000 wevers op straat gegooid. Miljoenen Indische wevers werden aan de hongerdood overgeleverd, omdat de met de hand vervaardigde Indische weefsels niet konden concurreren met de machinaal geproduceerde Engelse weefsels. Door de toepassing en verbetering van de machine werden steeds meer loonarbeiders door de machine verdrongen en uit de kapitalistische fabrieken gesmeten. De arbeiders versterken het groeiende werklozenleger. De machine vereenvoudigt het productieproces; de arbeider hoeft geen grote spierkracht meer uit te oefenen. Daarom betreft het kapitaal met de overgang naar de machinale techniek op grote schaal vrouwen en kinderen in de productie. De kapitalist dwingt hen onder de zwaarste omstandigheden voor een hongerloon te werken. Dit leidt tot grote kindersterfte in de arbeidsgezinnen en tot lichamelijke en morele verminking van vrouwen en kinderen.

De machine opent grote mogelijkheden om de voor de productie van een waar benodigde arbeidstijd te verminderen en schept daarmee de voorwaarden om de arbeidsdag te verkorten. In plaats daarvan heeft de kapitalistische toepassing van de machine een verlenging van de arbeidsdag tot gevolg. In zijn geuwhonger naar winst probeert de kapitalist de machine zo volledig als mogelijk is te gebruiken. Ten eerste, hoe langer de machine gedurende de arbeidsdag intensief gebruikt wordt, des te sneller heeft ze zichzelf terugbetaald. Ten tweede, hoe langer de arbeidsdag duurt en hoe vollediger en intensiever de machine benut wordt, des te kleiner is het gevaar dat ze veroudert en dat het andere kapitalisten eerder gelukt in hun bedrijven betere, respectievelijk goedkopere machines te gebruiken en dus

onder gunstiger omstandigheden te produceren. Daarom doet de kapitalist zijn best om de arbeidsdag maximaal uit te breiden.

In handen van de kapitalist dient de machine ertoe om in een gegeven tijdseenheid meer arbeid dan tevoren uit de arbeider te persen. De overmatige arbeidsintensiteit, de beperkte ruimte in de fabriekshallen, het gebrek aan licht en lucht alsook het ontbreken van absoluut noodzakelijke veiligheidsmaatregelen resulteren erin dat de arbeiders massaal aan beroepsziekten lijden, dat hun gezondheid ondermijnd en hun leven verkort wordt.

De machinale techniek biedt grote mogelijkheden om de wetenschap in het productieproces toe te passen en de arbeid zo in te richten dat zij tot een werkzaamheid wordt waarbij de werker zijn geestelijke vaardigheden gebruikt en zo creatief toepast. Het kapitalistische gebruik van de machine evenwel leidt ertoe dat de arbeider veranderd wordt in een *aanhangel van de machine*. Niets als eentonige, uitputtende lichamelijke arbeid is zijn deel. De geestelijke arbeid wordt het privilege van een speciale groep van mensen: de ingenieurs, technici, wetenschappers. De wetenschap scheidt zich van de arbeid en dient het kapitaal. In het kapitalisme wordt de *tegenstelling tussen geestelijke en lichamelijke arbeid* steeds scherper.

De machine betekent een vergroting van de macht van de mens over de natuurkrachten. Door de stijging van de arbeidsproductiviteit vermeerderd de machine de maatschappelijke rijkdom. Deze rijkdom valt evenwel de kapitalisten toe; de toestand van de arbeidersklasse—de belangrijkste productiekracht van de maatschappij—verslechtert steeds meer.

Marx heeft in *Het Kapitaal* aangetoond dat niet de machine op zich de vijand van de arbeidersklasse is, maar de kapitalistische orde waarin zij toegepast wordt. Hij schreef, dat “de machinerie *op zich beschouwd* de arbeidstijd verkort, terwijl ze bij kapitalistische toepassing de arbeidsdag verlengt, op zich de arbeid verlicht, bij kapitalistische toepassing haar intensiteit verhoogt, op zich de overwinning van de mens over de natuurkracht is, bij kapitalistische toepassing de mens aan de natuurkracht onderwerpt, op zich de rijkdom van de producent vermeerderd, bij kapitalistische toepassing hem verarmt.”²

Met het ontstaan van de kapitalistische verhoudingen begint terstond de *klassenstrijd tussen de loonarbeiders en de kapitalisten*. Hij loopt door de gehele manufactuurperiode heen en ondergaat een grote uitbreiding en een buitengewone verscherping met de overgang naar de machinale productie.

De eerste uitdrukking van het protest van de onvolgroeide arbeidersbeweging tegen de verderfelijke gevolgen van de kapitalistische toepassing van de machinale techniek waren pogingen om de machines te vernietigen. De eerste in 1758 uitgevonden knipmachine werd in brand gestoken door de arbeiders die door de invoering van deze machine werkloos geworden waren. In het begin van de 19^e eeuw ontplooidde zich in de Engelse industriegebieden een brede beweging van de ‘machinebestormers’, die zich vooral richtte tegen de

² Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 334.

invoering van het stoomweefgetouw. De arbeidersklasse had een bepaalde hoeveelheid tijd en ervaring nodig om in te zien dat onderdrukking en ellende niet afkomstig zijn van de machine op zich, maar een gevolg zijn van de kapitalistische toepassing van de machine.

De kapitalisten maakten erg veel gebruik van de machine als een effectief wapen ter onderdrukking van de periodieke arbeidsonrust, stakingen enzovoort, die zich tegen de onbeperkte heerschappij van het kapitaal richtten. Na 1830 werd een groot aantal uitvindingen in Engeland rechtstreeks geïnspireerd door de belangen van de klassenstrijd van de kapitalisten tegen de arbeiders, door het streven van de kapitalisten om door middel van een vermindering van het aantal werkzame mensen en met behulp van het gebruik van lager gekwalificeerde arbeidskrachten het verzet van de arbeiders tegen het juk van het kapitaal te breken.

Zodoende bewerkstelligt de kapitalistische toepassing van de machine een verslechtering van de toestand van de arbeiders en een verscherping van de klassentegenstellingen tussen arbeid en kapitaal.

De grootindustrie en de landbouw. De ontwikkeling van de grootindustrie leidde ook in de landbouw tot het gebruik van machines. De mogelijkheid om machines toe te passen is een van de belangrijkste voordelen van de grootproductie. De machines doen de arbeidsproductiviteit in de landbouw reusachtig toenemen. Het is echter voor de kleine boeren niet mogelijk om machines aan te schaffen, omdat daarvoor aanzienlijke middelen nodig zijn. De machine kan effectief geëxploiteerd worden in het grootbedrijf waar grote oppervlakten landbouwgrond voorhanden zijn, waar de verbouw van ontwikkelde culturen plaatsvindt enzovoort. In het grootbedrijf, dat op de machinale techniek berust, wordt per eenheidsproduct beduidend minder arbeid verbruikt dan in het kleinbedrijf, dat gebaseerd is op een achterlijke techniek en handenarbeid. Tengevolge hiervan kan het kleine boerenbedrijf niet concurreren met het kapitalistische grootbedrijf.

Onder kapitalistische voorwaarden versnelt de verbreiding van landbouwmachines de ontwrichting van de boerenstand. “De systematische toepassing van machines in de landbouw verdringt de patriarchale ‘middelgrote’ boeren met dezelfde onverbiddelijkheid als waarmee het stoomweefgetouw de handwever op het platteland verdringt.”³ Het kapitalisme tilt de landbouwtechniek op een hoger niveau en stuwt haar voorwaarts, maar kan dit slechts doen door de ruïnering van de massa van kleine producenten. Tegelijk is de loonarbeid in de landbouw zo goedkoop dat op veel grote bedrijven geen machines toegepast worden maar de handenarbeid geprefereerd wordt. Dit remt de ontwikkeling van de machinale techniek in de landbouwproductie.

Met de kapitalistische toepassing van de machine in de landbouw gaat onverbiddelijk een versterking gepaard van de uitbuiting van het landbouwproletariaat door de stijging van

³ W.I. Lenin. *De ontwikkeling van het kapitalisme in Rusland*, Zie W.I. Lenin, Werken, 4^e uitgave, deel 3, p. 193-194, Russisch.

de arbeidsintensiteit. Een in zijn tijd wijdverbreide soort maaimachine kreeg bijvoorbeeld in Rusland de naam van ‘voorhoofdverwarmer’, omdat het werk op deze machine een grote lichamelijke inspanning vereiste.

In de machineperiode van het kapitalisme wordt de scheiding van de industrie en de landbouw voltooid en wordt de *tegenstelling tussen stad en platteland* verdiept en verscherpt. In het kapitalisme blijft de landbouw uitzonderlijk sterk achter in ontwikkeling bij de industrie. Lenin toonde aan dat de landbouw in de kapitalistische landen aan het begin van de 20^e eeuw wat hun technisch-economische niveau betreft het dichtst bij het manufactuurstadium stond.

De invoering van de machinale techniek in de landbouw gaat in het kapitalisme aanzienlijk langzamer dan in de industrie het geval is. Terwijl de stoommachine in de industrie revolutionaire technische veranderingen mogelijk maakte, vond zij in de landbouw slechts toepassing in de vorm van de stoomdorsmachine. De gecompliceerde mechanische dorsmachine bundelde later het dorsen, schoonmaken en sorteren van het graan. Pas in het laatste kwartaal van de 19^e eeuw vonden door paarden getrokken oogstmachines—de maai-binders—verbreiding. De tractor op rupsbanden werd reeds in de tachtiger jaren van de 19^e eeuw uitgevonden, de tractor op wielen in het begin van de 20^e eeuw; min of meer omvattend werd de tractor pas sinds de twintiger jaren van deze eeuw toegepast in de kapitalistische grootbedrijven en wel in hoofdzaak in de Verenigde Staten van Amerika.

Toch is ook tegenwoordig nog het werkvee de belangrijkste trekkracht in de landbouw van de meeste landen van de kapitalistische wereld; bij de grondbewerkingsapparaten spelen net als vroeger de door paarden getrokken ploegen, eggen en cultivators de hoofdrol.

De kapitalistische vermaatschappelijking van de arbeid en de productie. De grenzen van de toepassing van de machine in het kapitalisme. Op de grondslag van de machinale techniek werd in het kapitalisme ten opzichte van de feodale productiewijze een grote vooruitgang bereikt in de ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten. De machinale grootproductie bracht een uiterst diepgaande omwenteling van het gehele economische leven teweeg. De machine was de revolutionerende kracht die de maatschappij omvormde.

“De overgang van de manufactuur naar de fabriek openbaart een volledige technische omwenteling, die de door de eeuwen heen verworven handvaardigheid van de meester verdringt; en op deze technische omwenteling volgt onvermijdelijk een radicale omwenteling van de maatschappelijke productieverhoudingen, een definitieve splitsing tussen de verschillende groepen van personen die aan de productie deelnemen, een volledige breuk met de traditie, een verscherping en uitbreiding van alle duistere facetten van het kapitalisme, tegelijkertijd echter een massale vermaatschappelijking van de arbeid door het kapitalisme.

De machinale grootindustrie is dus het laatste woord van het kapitalisme, het laatste woord van haar negatieve en 'positieve factoren'.⁴

Op de grondslag van de machinale grootindustrie wordt door het kapitaal als elementair proces een omvattende *vermaatschappelijking van de arbeid* bewerkstelligd.

In de eerste plaats concentreert de industriële productie zich tengevolge van de toepassing van de machine steeds meer in grote bedrijven. De machine op zich vereist de gemeenschappelijke arbeid van veel arbeiders.

In de tweede plaats ontwikkelt in het kapitalisme de maatschappelijke arbeidsverdeling zich verder. Het aantal productietakken van de industrie en de landbouw wordt vergroot. Tegelijk worden de afzonderlijke bedrijfstakken en bedrijven steeds meer van elkaar afhankelijk. Bij verdergaande specialisatie van de productietakken wordt bijvoorbeeld een fabrikant die stoffen fabriceert, rechtstreeks afhankelijk van de garenproducent, en deze op zijn beurt van de kapitalistische katoenproducent, van de bezitter van het desbetreffende machinebouwbedrijf, van de eigenaar van de steenkolenmijn enzovoort.

In de derde plaats verdwijnt de versplintering van de kleine economische eenheden die voor de geldloze, op de eigen behoeften gerichte economie karakteristiek is; de kleine plaatselijke markten versmelten tot één reusachtige nationale en wereldmarkt.

In de vierde plaats verdringt het kapitalisme met zijn machinale techniek de verschillende vormen van persoonlijke afhankelijkheid van de werkende mens. De grondslag voor de productie wordt de vrije loonarbeid. Grote massa's van de bevolking verlaten hun traditionele woonplaatsen, waardoor gewaarborgd wordt dat er voortdurend nieuwe arbeidskrachten naar de groeiende industrietakken vloeien.

In de vijfde plaats ontstaat met de uitbreiding van de machinale productie een groot aantal industriële centra en grote steden. De maatschappij splitst zich steeds meer in twee antagonistische belangrijkste klassen, in de klasse van de kapitalisten en de klasse van de loonarbeiders.

De op grondslag van de machinale techniek bereikte vermaatschappelijking van de arbeid en de productie was een belangrijke stap voorwaarts in de maatschappelijke ontwikkeling. De zelfzuchtige belangen van de kapitalisten, die naar winst streven, stellen echter aan de ontwikkeling van de productiekrachten bepaalde grenzen.

Vanuit maatschappelijk standpunt is de toepassing van een machine voordelig wanneer de voor het fabriceren van de machine benodigde hoeveelheid arbeid kleiner is dan de hoeveelheid arbeid die door de toepassing van de machine bespaard wordt en wanneer de machine de arbeid verlicht. Voor de kapitalisten evenwel is noch de besparing van maatschappelijke arbeid, noch de verlichting voor de arbeider maatgevend, maar veel meer de besparing van loon. Daarom is voor de kapitalisten het gebied voor de toepassing van de machine veel beperkter. Dat wordt bepaald door het verschil tussen de prijs van de machine

⁴ W.I. Lenin. *De ontwikkeling van het kapitalisme in Rusland*, Zie W.I. Lenin, Werken, 4^e uitgave, deel 3, p. 397, Russisch.

en de loonsom van de door haar verdrongen arbeiders. Hoe lager het loon van de arbeiders, des te zwakker het streven van de kapitalisten een machine in te voeren. Daarom wordt tot op de dag van vandaag in de industrie van zelfs de verst ontwikkelde kapitalistische landen nog steeds op grote schaal handenarbeid toegepast.

De machinale grootindustrie verscherpte de concurrentiestrijd tussen de kapitalisten en versterkte de anarchie in de totale maatschappelijke productie. De kapitalistische toepassing van de machine heeft niet alleen bewerkstelligd dat de productiekrachten van de maatschappij zich snel ontwikkelden, maar ook ertoe geleid dat de onderdrukking van de arbeid door het kapitaal buitengewoon toenam en dat alle tegenstellingen van de kapitalistische productiewijze zich verscherpten.

Korte samenvatting

1. De overgang van de manufactuur naar de machinale grootindustrie betekende een industriële revolutie. Van grote betekenis voor de overgang naar de machinale industrie waren: de uitvinding van de stoommachine, de verbetering van het procédé om metaal te smelten en de fabricage van machines voor de bouw van machines. De machine veroverde de ene productietak na de andere.
2. Met de groei van het kapitalisme wordt de kapitalistische industrialisering van de belangrijkste landen in Europa en in Amerika voltrokken. De kapitalistische industrialisering begint gewoonlijk met de ontwikkeling van de lichte industrie. Een grote rol bij de industrialisering van de kapitalistische landen spelen de plundering van de koloniën en de overwonnen landen alsook het afsluiten van onderdrukkende leningen. De kapitalistische industrialisering berust op de uitbuiting van de loonarbeid en versterkt de ruïnering van de brede massa's van de handwerkers en boeren. Zij leidt tot een verdere toename van de maatschappelijke arbeidsdeling, voltooit de scheiding van industrie en landbouw en verscherpt de tegenstelling tussen stad en platteland.
3. De kapitalistische fabriek is een grootbedrijf dat berust op de uitbuiting van loonarbeiders en een machinesysteem voor de productie van waren toepast. De leiding in de kapitalistische fabriek heeft een despotisch karakter. In de kapitalistische maatschappij heeft de toepassing van de machine met zich meegebracht dat de arbeid voor de loonarbeider drukkender wordt, dat de uitbuiting van de arbeider toeneemt en dat vrouwen en kinderen in het productieproces betrokken worden die een erbarmelijk loon ontvangen. De kapitalistische machinale productie voltooit de scheiding tussen geestelijke en lichamelijke arbeid en verscherpt de tegenstelling ertussen.
4. De ontwikkeling van de machinale grootindustrie leidt tot de groei van de steden, tot de vermeerdering van de stedelijke bevolking ten koste van de plattelandsbevolking, tot de vorming van de klasse der loonarbeiders—het proletariaat—en tot het aangroeien van de gelederen van het proletariaat. In het kapitalisme blijft de landbouw uitzonderlijk sterk achter bij de industrie. De toenemende toepassing van machines in de landbouw versnelt de ontwikkeling van de boerenstand,
5. De machinale grootindustrie speelt historisch gezien een progressieve rol, leidt tot een stijging van de arbeidsproductiviteit en tot vermaatschappelijking van de arbeid door het kapitaal. De grenzen van de kapitalistische toepassing van de machine worden bepaald door het feit dat de kapitalisten alleen dan een machine invoeren als de prijs lager is dan de loonsom van de door de machine verdrongen arbeiders.

Hoofdstuk 7

De economische grondwet van het kapitalisme

De grondslag van de productieverhoudingen van de kapitalistische orde. Met de overgang van de manufactuur naar de machinale grootindustrie werd de kapitalistische productiewijze tot de heersende productiewijze. In de industrie kwamen in plaats van de op handenarbeid berustende handwerksbedrijven en manufactuurondernemingen fabrieken en werkplaatsen waarin geproduceerd werd met behulp van gecompliceerde machines. In de landbouw ontstonden kapitalistische grootbedrijven waarin landbouwtechniek en landbouwmachines toegepast werden. Een nieuwe techniek kwam op, nieuwe productiekrachten en nieuwe productieverhoudingen ontstonden, de kapitalistische productieverhoudingen gingen overheersen. De analyse van de productieverhoudingen van de kapitalistische maatschappij in haar ontstaan, haar ontwikkeling en haar ondergang vormt de voornaamste inhoud van *Het Kapitaal* van Marx.

De grondslag van de productieverhoudingen van de burgerlijke maatschappij is de kapitalistische eigendom van de productiemiddelen. De kapitalistische eigendom van productiemiddelen is particuliere eigendom van kapitalisten die niet door arbeid verworven is en die gebruikt wordt voor de uitbuiting van loonarbeiders. “De kapitalistische productiewijze”, luidt de klassieke karakteristiek van Marx, “berust erop dat de zakelijke productievoorzaken aan niet-arbeiders toegedeeld zijn in de vorm van kapitaaleigendom en grondeigendom, terwijl de massa slechts de eigenaar is van de persoonlijke productievoorzake, de arbeidskracht.”¹

De kapitalistische productie berust op de loonarbeid. De loonarbeiders zijn vrij van feodale boeien. Zij zijn evenwel beroofd van productiemiddelen en moeten hun arbeidskracht verkopen om niet van de honger te sterven. De uitbuiting van het proletariaat door de

¹ Karl Marx, *Kritik der Gothaer Programm*, MEW, bd. 19, p. 23. Karl Marx, *Kritiek op het programma van Gotha*, Pegasus, p. 26.

bourgeoisie is het belangrijkste kenmerk van het kapitalisme, en de verhouding tussen bourgeoisie en proletariaat vormt de fundamentele klassenverhoudingen van de kapitalistische orde.

In de landen waar de kapitalistische productiewijze heerst, bestaan naast de kapitalistische verhoudingen nog min of meer belangrijke resten van de voor-kapitalistische vormen van economie. Een 'zuiver kapitalisme' bestaat in geen enkel land. Naast de kapitalistische eigendom bestaan er in de burgerlijke landen het grootgrondbezit van de landeigenaars evenals de kleine particuliere eigendom van de eenvoudige warenproducenten—boeren en handwerkers—die van hun eigen arbeid leven. De kleine productie speelt in het kapitalisme een ondergeschikte rol. De massa van de kleine warenproducenten in de stad en op het land wordt uitgebuit door de kapitalisten en de landeigenaars—de bezitters van fabrieken en werkplaatsen, van de banken, de handelsondernemingen en van de grond en het land.

De kapitalistische productiewijze doorloopt in haar ontwikkeling twee stadia: het voor-monopolistische en het monopolistische stadium. De algemene economische wetten van het kapitalisme zijn in beide ontwikkelingsstadia werkzaam. Tegelijkertijd kent het monopolistische kapitalisme een reeks van essentiële bijzonderheden waarover verderop nog gesproken zal worden. We zullen er nu toe overgaan het wezen van de kapitalistische uitbuiting te onderzoeken.

De verandering van geld in kapitaal. De arbeidskracht als waar. Ieder kapitaal begint zijn weg in de vorm van een bepaalde som geld. Geld op zich is nog geen kapitaal. Wanneer bijvoorbeeld zelfstandige kleine warenproducenten waren met elkaar ruilen, treedt geld op in de eigenschap van circulatiemiddel, dient echter niet als kapitaal. De formule van de eenvoudige warencirculatie luidt: W (waar) $\rightarrow G$ (geld) $\rightarrow W$ (waar), dit betekent verkoop van een waar om een andere waar te kopen. Geld wordt kapitaal zodra het gebruikt wordt voor de uitbuiting van vreemde arbeid. De algemene formule van het kapitaal luidt: $G \rightarrow W \rightarrow G$, dat betekent kopen om te verkopen met als oogmerk verrijking.

De formule $W \rightarrow G \rightarrow W$ betekent dat een gebruikswaarde tegen een andere geruild wordt: de warenproducent geeft een waar weg die hij niet nodig heeft, en krijgt in ruil een andere waar die hij voor consumptie nodig heeft. In tegenstelling daarmee vallen bij de formule $G \rightarrow W \rightarrow G$ uitgangspunt en eindpunt van de beweging samen: in het begin van de kringloop heeft de kapitalist geld en aan het eind van de kringloop heeft hij weer geld in de hand. De beweging van het kapitaal zou zinloos zijn als de kapitalist bij het einde van de operatie dezelfde som geld zou bezitten als bij het begin. Het hele doel van de activiteit van de kapitalist bestaat erin om na de beëindiging van de operatie meer geld te bezitten dan bij het begin. Dus luidt de algemene formule van het kapitaal in haar volledige vorm: $G \rightarrow W \rightarrow G'$, waarbij G' de toegenomen geldsom voorstelt.

Het kapitaal dat de kapitalist voorschiet, dat wil zeggen in de circulatie werpt, keert naar zijn bezitter terug met een bepaalde toename. Deze toename van het kapitaal echter is juist datgene waar het zijn bezitter om gaat.

Waar komt deze toename van het kapitaal vandaan? In hun streven om de werkelijke bron van de verrijking van de kapitalisten te verbergen, beweren de burgerlijke economen gewoonlijk dat deze toename ontstaat uit de warencirculatie. Deze bewering is onhoudbaar. Inderdaad. Wanneer waren en geldbedragen van gelijke waarde, dat wil zeggen equivalenten, geruild worden, kan geen warenbezitter meer waarde uit de circulatie halen dan in zijn waren belichaamd is. Wanneer het de verkopers toch zou gelukken om de waren boven hun waarde te verkopen, laten we aannemen 10 % erboven, dan moeten zij, zodra zij op hun beurt als koper optreden, de verkopers juist die 10 % meer betalen. Wat de warenbezitters dus als verkoper winnen, verliezen zij als koper. Intussen valt er in het werkelijke leven bij de kapitalistenklasse als geheel een kapitaalstoename te noteren. Blijkbaar moet de geldbezitter, die kapitalist geworden is, op de markt een waar vinden die bij de consumptie ervan waarde schept en bovendien meer waarde dan zij zelf bezit. Met andere woorden de geldbezitter moet op de markt een waar ontdekken waarvan de gebruikswaarde zelf de eigenschap bezit bron van waarde te zijn. Deze waar is de arbeidskracht.

De arbeidskracht is het totaal aan lichamelijke en geestelijke vaardigheden waarover de mens beschikt en die hij in beweging zet, telkens als hij materiële goederen produceert. In iedere willekeurige maatschappijvorm vormt de arbeidskracht een noodzakelijk element van de productie. Maar pas in het kapitalisme wordt de arbeidskracht tot waar.

Het kapitalisme is het hoogste stadium van de warenproductie waarin ook de arbeidskracht tot waar wordt. Met de verandering van de arbeidskracht in een waar krijgt de warenproductie een algemeen karakter. De kapitalistische productie berust op de loonarbeid en het huren van de arbeider door de kapitalisten, is niets anders dan koop en verkoop van de waar arbeidskracht: de arbeider verkoopt zijn arbeidskracht, de kapitalist koopt hem.

Nadat de kapitalist de arbeider gehuurd heeft, heeft hij de volledige beschikking over diens arbeidskracht. De kapitalist gebruikt deze arbeidskracht in het proces van de kapitalistische productie waarin juist de toename van het kapitaal zich afspeelt.

De waarde en de gebruikswaarde van de waar arbeidskracht. Zoals iedere andere waar wordt de arbeidskracht verkocht voor een bepaalde prijs, die gebaseerd is op de waarde van deze waar. Wat bepaalt deze waarde?

Om zijn arbeidsvermogen te behouden moet de arbeider zijn behoeften aan voeding, kleding, schoeisel en huisvesting bevredigen. De bevrediging van de noodzakelijke levensbehoeften vormt de vervanging van de verbruikte levensenergie van de arbeider—het gebruik van spieren, zenuwen en de hersens—is het herstel van zijn arbeidsvermogen. Verder heeft het kapitaal een voortdurende toevloed van arbeidskracht nodig; diensgevolge moet de arbeider de mogelijkheid hebben niet alleen zichzelf, maar ook zijn gezin te onderhouden.

Dit waarborgt de reproductie, dat wil zeggen de voortdurende vernieuwing van de arbeidskracht. Tenslotte heeft het kapitaal niet alleen ongeschoolde arbeiders nodig maar ook gekwalificeerde arbeiders, die met ingewikkelde machines om kunnen gaan; het verwerven van een bepaalde kwalificatie is echter verbonden met bepaalde uitgaven aan arbeid voor de opleiding. Daarom omvatten de kosten van de productie en reproductie van de arbeidskracht ook een bepaald minimum aan uitgaven voor de opleiding van de opgroeiende generaties van de arbeidersklasse.

Uit dit alles wordt duidelijk dat de *waarde van de waar* arbeidskracht overeenkomt met de waarde van de bestaansmiddelen die noodzakelijk zijn voor het onderhoud van de arbeider en zijn gezin. “De waarde van de arbeidskracht wordt net als iedere andere waar bepaald door de voor de productie, dus ook voor de reproductie, van dit specifieke artikel noodzakelijke arbeidstijd.”²

In het verloop van de historische ontwikkeling van de maatschappij veranderen zowel het niveau van de normale behoeften van de arbeider alsook de middelen om deze behoeften te bevredigen. In de verschillende landen is het niveau van de normale behoeften van de arbeider verschillend. De bijzonderheden van de historische weg die een bepaald land afgelegd heeft, evenals de voorwaarden waaronder de klasse van loonarbeiders zich vormde, bepalen veelal het karakter van hun behoeften. De klimatologische en andere natuurlijke omstandigheden oefenen eveneens een bepaalde invloed uit op de behoeften van de arbeider aan voeding, kleding en huisvesting. De waarde van de arbeidskracht omvat niet alleen de waarde van de gebruiksgoederen die voor het herstel van de lichamelijke krachten van de mens noodzakelijk zijn, maar ook de uitgaven voor de bevrediging van de culturele behoeften van de arbeider en zijn gezin (de opleiding van de kinderen, het kopen van kranten en boeken, bezoek aan bioscoop en schouwburg enzovoort). De kapitalisten proberen steeds en overal de materiële en culturele levensvoorwaarden van de arbeidersklasse op een zo laag mogelijk niveau te drukken.

Als de kapitalist aan de slag gaat, koopt hij alles wat voor de productie vereist is: gebouwen, machines, uitrustingen, grondstoffen en brandstof. Vervolgens huurt hij arbeiders en dan wordt het productieproces in bedrijf gesteld. Als de waar geproduceerd is, verkoopt de kapitalist haar. In de waarde van de afgewerkte waar is opgesloten: ten eerste de waarde van de verbruikte productiemiddelen—de waarde van de verwerkte grondstoffen en van de verbruikte brandstof alsook een bepaald gedeelte van de waarde van de gebouwen, machines en werktuigen; ten tweede de nieuwe waarde die de arbeid van de arbeiders in het gegeven bedrijf geschapen heeft.

Waaruit bestaat deze nieuwe waarde?

Laten we aannemen dat een uur eenvoudige gemiddelde arbeid een waarde schept van 1 dollar en dat de dagwaarde van de arbeidskracht 6 dollar bedraagt. In dit geval moet

² Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 110.

de arbeider om de dagwaarde van zijn arbeidskracht te vervangen, 6 uur werken. Toch heeft de kapitalist de arbeidskracht voor de hele dag gekocht en hij dwingt de proletariër niet slechts 6 uur, maar de hele werkdag te werken, die laten we zeggen 12 uur duurt. Gedurende deze 12 uur schept de arbeider een waarde van 12 dollar, terwijl de waarde van zijn arbeidskracht 6 dollar bedraagt.

We zien nu waaruit de specifieke gebruikswaarde van de waar arbeidskracht voor de koper van deze waar—de kapitalist—bestaat. De *gebruikswaarde van de waar arbeidskracht* is haar eigenschap bron van waarde te zijn en wel van meer waarde dan zij zelf bezit.

De meerwaardewet als de economische grondwet van het kapitalisme. De waarde van de arbeidskracht en de in het consumptieproces van de arbeidskracht geschapen waarde verschillen in omvang. Het verschil tussen deze beide hoeveelheden vormt een noodzakelijke voorwaarde van de kapitalistische uitbuiting. De kapitalistische productiewijze vooronderstelt een naar verhouding hoog niveau van de arbeidsproductiviteit, waarbij de arbeider slechts een deel van de werkdag nodig heeft voor het scheppen van de waarde die overeenkomt met de waarde van zijn arbeidskracht

In ons voorbeeld ontvangt de kapitalist die 6 dollar besteed heeft voor het in dienst nemen van de arbeider, een waarde van 12 dollar, die de arbeid van de arbeider heeft geschapen. De kapitalist ontvangt het oorspronkelijke voorgesloten kapitaal terug met een toename of overschot ter hoogte van 6 dollar. Deze toename nu is de meerwaarde.

Meerwaarde is de waarde die de arbeid van de loonarbeider schept boven de waarde van zijn arbeidskracht en die de kapitalist zich gratis toe-eigent. Derhalve is de meerwaarde het resultaat van de onbetaalde arbeid van de arbeider.

De werkdag in het kapitalistische bedrijf valt in twee delen uiteen, en wel in de noodzakelijke arbeidstijd en de meerarbeidstijd; de arbeid van de loonarbeider wordt verdeeld in de noodzakelijke arbeid en de meerarbeid. In het verloop van de noodzakelijke arbeidstijd reproduceert de arbeider de waarde van zijn arbeidskracht; in het verloop van de meerarbeidstijd schept hij de meerwaarde.

De arbeid van de arbeider is in het kapitalisme een proces van consumptie van de waar arbeidskracht door de kapitalist of anders gezegd, een proces waarin de kapitalist meerwaarde uit de arbeider perst. Het arbeidsproces onder kapitalistische voorwaarden wordt door twee fundamentele bijzonderheden gekenmerkt. In de eerste plaats werkt de arbeider onder de controle van de kapitalist aan wie zijn arbeid toebehoort. In de tweede plaats behoort aan de kapitalist niet alleen de arbeid van de arbeider toe, maar ook het product van deze arbeid. Deze bijzonderheden van het arbeidsproces veranderen de arbeid van de loonarbeider in een zware en afkeerwekkende last.

Het directe doel van de kapitalistische productie is de productie van meerwaarde. Tengevolge hiervan is productieve arbeid in het kapitalisme slechts die arbeid, die meerwaarde

schept. Als de arbeider evenwel geen meerwaarde schept, is zijn arbeid onproductieve, voor het kapitaal nutteloze arbeid.

Anders dan de vroegere vormen van uitbuiting—de uitbuiting in de slavenhoudersmaatschappij en in het feodalisme—heeft de kapitalistische uitbuiting een verborgen karakter. Als de loonarbeider zijn arbeidskracht aan de kapitalist verkoopt, dan schijnt deze handel op het eerste gezicht een van de normale zaken tussen warenbezitters te zijn, een gewone ruil van waar tegen geld, die zich volledig in overeenstemming met de waardewet voltrekt. Toch is de zaak van de koop en verkoop van de arbeidskracht slechts de uiterlijke vorm waarachter de uitbuiting van de arbeider door de kapitalist, de toe-eigening van de onbetaalde arbeid van de arbeider door de kapitalist zonder enig equivalent zich verbergt.

Bij het onderzoek van het wezen van de kapitalistische uitbuiting vooronderstellen we dat de kapitalist, als hij de arbeider huurt, hem de volle waarde van zijn arbeidskracht betaalt, dat wil zeggen dat alles gebeurt in strikte overeenstemming met de waardewet. Verderop zal bij de analyse van het arbeidsloon aangetoond worden dat de prijs van de arbeidskracht anders dan de prijs van de overige waren in de regel naar beneden afwijkt van haar waarde. Daardoor wordt de uitbuiting van de arbeidersklasse door de kapitalistenklasse nog verhoogd. Het kapitalisme verschaft de loonarbeider slechts dan de mogelijkheid te werken en dus ook te leven, wanneer hij een bepaalde periode gratis voor de kapitalist werkt. Als de arbeider het ene kapitalistische bedrijf verlaat, kan hij in het gunstigste geval in een ander kapitalistisch bedrijf terechtkomen waarin hij aan dezelfde uitbuiting onderworpen is. Marx heeft het systeem van de loonarbeid ontmaskerd als een systeem van loonslavernij: hij bewees dat de Romeinse slaaf met kettingen geketend was, terwijl de loonarbeider met onzichtbare draden aan zijn eigenaar is vastgebonden. Deze eigenaar is de klasse van kapitalisten in zijn totaliteit.

De *economische grondwet van het kapitalisme* is de meerwaardewet. Het kapitalisme karakteriserend schreef Marx: “Productie van meerwaarde of winst maken is de absolute wet van deze productiewijze.”³ Deze wet bepaalt het wezen van de kapitalistische productie.

De meerwaarde, die de onbetaalde arbeid van de loonarbeiders schept, vormt de algemene bron van het niet door arbeid verkregen inkomen van de totale klasse van de bourgeoisie. De verdeling van de meerwaarde heeft bepaalde relaties tot gevolg tussen de verschillende delen van de bourgeoisie: de industriëlen, de kooplieden en de bankiers evenals tussen de klasse van de kapitalisten en de klasse van de grondeigenaars.

De jacht op meerwaarde speelt in het kapitalisme de hoofdrol in de ontwikkeling van de productiekrachten. Geen van de voorafgaande uitbuiters-orden—noch de slavenhoudersmaatschappij noch het feodalisme—bevat een dergelijke kracht die de ontwikkeling van de techniek voorwaarts stuwt. In de maatschappelijke ordes die aan het kapitalisme voorafgingen, ontwikkelde de techniek zich zeer langzaam. Het kapitaal heeft op jacht naar

³ Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 478.

meerwaarde een volledige omwenteling van de vroegere productiemethoden met zich meegebracht—de industriële revolutie, die de machinale grootindustrie voortbracht.

Lenin noemde de leer van de meerwaarde de belangrijkste pijler van de economische theorie van Marx. Marx heeft de bron van de uitbuiting van de arbeidersklasse, de meerwaarde, blootgelegd en haar daarmee het geestelijke wapen gegeven om het kapitalisme ten val te brengen. Marx heeft in zijn leer van de meerwaarde het wezen van de kapitalistische uitbuiting onthuld en daarmee de burgerlijke politieke economie en zijn verzinsels over de harmonie van de klassenbelangen in het kapitalisme de doodsteek toegebracht.

Het kapitaal als maatschappelijke verhouding van de productie. Constant en variabel kapitaal. De burgerlijke economen duiden ieder arbeidsinstrument, respectievelijk productiemiddel vanaf de steen en de stok waarmee de oermens werkte, aan als kapitaal. Deze definitie van kapitaal heeft tot doel om het wezen van de uitbuiting van de arbeider door de kapitalist te verdoezelen en het kapitaal als eeuwige en onveranderbare bestaansvoorwaarde van elke menselijke maatschappij voor te stellen.

In werkelijkheid dienden de steen en de stok de oermens als arbeidsinstrumenten, maar waren geen kapitaal. Ook de werktuigen en grondstoffen van de handwerker of het gereedschap, het zaaigoed en het werkvee van de boer die een op persoonlijke arbeid berustend bedrijf heeft, zijn geen kapitaal. De productiemiddelen worden pas tot kapitaal op een bepaalde trap van de historische ontwikkeling, wanneer zij particulier eigendom van de kapitalist zijn en dienen ter uitbuiting van loonarbeid.

Kapitaal is waarde die—langs de weg van de uitbuiting van de loonarbeiders—meerwaarde oplevert. Volgens een uitdrukking van Marx is “kapitaal gestorven arbeid, die als een vampier slechts levend wordt door het opzuigen van levende arbeid en des te meer leeft naar mate ze meer ervan opzuigt”.⁴ In het kapitaal worden de productieverhoudingen tussen de kapitalistenklasse en de arbeidersklasse belichaamd; deze bestaan eruit dat de kapitalisten als eigenaars van de productiemiddelen en de productievoorwaarden de loonarbeiders uitbuiten die voor hen de meerwaarde scheppen. Deze productieverhoudingen nemen zoals alle overige productieverhoudingen van de kapitalistische maatschappij de vorm aan van een verhouding tussen zaken en verschijnen als een eigenschap van juist die zaken—de productiemiddelen—en wel als de eigenschap om de kapitalisten winst op te leveren.

Daaruit bestaat het *fetisj*karakter van het kapitaal: in de kapitalistische productiewijze ontstaat de schijn als zouden de productiemiddelen (of een bepaalde som geld waarvoor men productiemiddelen kan kopen) als zodanig de wonderbaarlijke eigenschap bezitten de eigenaars ervan een geregeld, niet door arbeid verworven inkomen te verzekeren.

⁴ Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 159.

De verschillende delen van het kapitaal spelen in het productieproces van de meerwaarde een verschillende rol.

Een bepaald deel van het kapitaal gebruikt de ondernemer voor de inrichting van het fabrieksgebouw, voor het verkrijgen van de uitrusting en machines evenals voor de inkoop van grondstoffen, brandstof en hulpmateriaal. De waarde van dit deel van het kapitaal wordt overgedragen op de nieuw gefabriceerde waar en wel in de mate waarin de productiemiddelen in het arbeidsproces verbruikt worden of verslijten. Het deel van het kapitaal dat bestaat in de vorm van de waarde van de productiemiddelen, verandert in het productieproces niet in grootte en heet daarom *constant* kapitaal.

Het overblijvende deel van het kapitaal gebruikt de ondernemer om arbeidskracht te kopen, arbeiders te huren. In plaats van dit deel van het gebruikte kapitaal verkrijgt de ondernemer na de beëindiging van het productieproces een nieuwe waarde, die de arbeiders van zijn bedrijf geschapen hebben. Deze nieuwe waarde is, zoals we gezien hebben, groter dan de waarde van de arbeidskracht die de kapitalist heeft gekocht. Dus verandert het deel van het kapitaal, gebruikt als loon voor de arbeiders, in het productieproces zijn grootte: het neemt toe doordat de arbeiders een meerwaarde scheppen die de kapitalist zich toe-eigent. Het deel van het kapitaal dat gebruikt wordt voor de koop van arbeidskracht (dat wil zeggen voor de beloning van de arbeiders) en in het productieproces toeneemt, heet *variabel* kapitaal.

Marx duidde het constante kapitaal aan met de letter c en het variabele kapitaal met de letter v . De verdeling van het kapitaal in constant en variabel kapitaal werd voor het eerst door Marx vastgesteld. Daardoor was het hem mogelijk de bijzondere rol van het variabele kapitaal, dat voor de koop van arbeidskracht gebruikt wordt, bloot te leggen. De uitbuiting van de loonarbeiders door de kapitalisten is de werkelijke bron van de meerwaarde.

De onthulling van het dubbelkarakter van de in de waar belichaamde arbeid maakte het Marx mogelijk om het onderscheid tussen het constante en het variabele kapitaal vast te stellen en het wezen van de kapitalistische uitbuiting bloot te leggen. Marx bewees dat de arbeider door zijn arbeid tegelijkertijd nieuwe waarde schept en de waarde van de productiemiddelen overdraagt op de waar die in productie is. Als bepaalde concrete arbeid draagt de arbeid van de arbeider de waarde van de verbruikte productiemiddelen over op het product; als abstracte arbeid, als besteding van arbeidskracht op zich schept de arbeid van dezelfde arbeider nieuwe waarde. Deze beide kanten van het arbeidsproces zijn zeer duidelijk onderscheiden. Een spinner bijvoorbeeld draagt bij verdubbeling van de arbeidsproductiviteit in de desbetreffende productietak in het verloop van de werkdag tweemaal zoveel waarde van productiemiddelen over op het product (omdat hij een dubbele hoeveelheid katoen verwerkt); toch schept hij evenveel nieuwe waarde als voorheen.

De meerwaardevoet. Het kapitaal heeft de meerwaarde niet uitgevonden. Overal waar de maatschappij bestaat uit uitbuiters en uitgebuitenen, perst de heersende klasse meerarbeid uit de uitgebuite klassen. Maar anders dan de slavenhouder en de feodale heer, die bij de heersende geldloze, op eigen behoeften gerichte economie het belangrijkste deel van het product van de meerarbeid van de slaven en boeren in lijfeigenschap gebruikten voor de directe bevrediging van hun behoeften en grillen, zet de kapitalist het gehele product van de meerarbeid van de loonarbeider om in geld. Een deel van dit geld gebruikt hij voor de koop van gebruiksvoorwerpen en luxegoederen, het andere deel echter brengt hij opnieuw in omloop als extra kapitaal, dat hem nieuwe meerwaarde verschaft. Daarom geeft het kapitaal, zoals Marx het uitdrukte, een ware geeuwhonger naar meerarbeid te zien. De graad van uitbuiting van de arbeider door de kapitalist wordt uitgedrukt in de meerwaardevoet.

De *meerwaardevoet* is de in procenten uitgedrukte verhouding van de meerwaarde ten opzichte van het variabele kapitaal. De meerwaardevoet geeft aan in welke verhouding de door de arbeider bestede arbeid verdeeld wordt in de noodzakelijke en de meerarbeid, met andere woorden welk deel van de werkdag de proletariër werkt om de waarde van zijn arbeidskracht te vervangen en welk deel van de werkdag hij voor niets voor de kapitalist werkt. Marx duidt de meerwaarde aan met de letter m en de meerwaardevoet met m' . In het bovenstaande voorbeeld bedraagt de meerwaardevoet, uitgedrukt in procenten:

$$m' = \frac{m}{v} = \frac{6 \text{ dollar}}{6 \text{ dollar}} \times 100 = 100 \%$$

De meerwaardevoet bedraagt hier 100 procent. Dit betekent dat in het gegeven voorbeeld de arbeid van de arbeider in gelijke delen verdeeld wordt tussen de noodzakelijke en de meerarbeid. Met de ontwikkeling van het kapitalisme is een toename van de meerwaardevoet te noteren waarin de stijging van de graad van uitbuiting van het proletariaat door de bourgeoisie tot uitdrukking komt. Nog sneller neemt de hoeveelheid van de meerwaarde toe, omdat het aantal loonarbeiders dat door het kapitaal wordt uitgebuit, toeneemt.

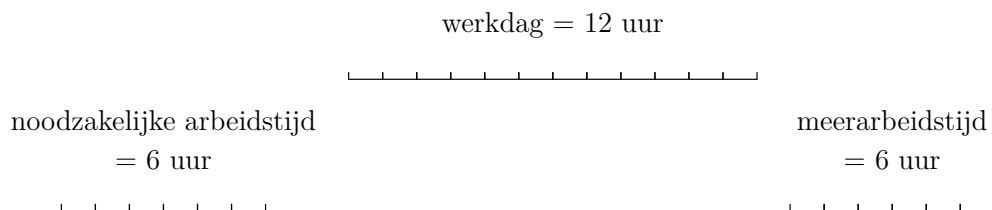
Lenin bracht in het artikel *Het loon van de arbeiders en de winst van de kapitalisten in Rusland*, dat in het jaar 1912 geschreven werd, de volgende berekening naar voren die de graad van uitbuiting van het proletariaat in het voorrevolutionaire Rusland toont. Volgens de resultaten van de officiële inspectie van fabrieken en werkplaatsen in 1908, die ongetwijfeld te hoge getallen met betrekking tot de hoogte van het arbeidsloon en te lage getallen met betrekking tot de winst van de kapitalisten bevat, bedroeg de loonsom van de arbeiders 555,7 miljoen roebel en de totale winst van de kapitalisten 568,7 miljoen roebel. Al met al waren er in de onderzochte bedrijven van de groot-industrie 2.254.000 arbeiders in dienst. Dus bedroeg het gemiddelde loon van een

arbeider 246 roebel per jaar, terwijl iedere arbeider gemiddeld 252 roebel winst per jaar voor de kapitalist binnenbracht.

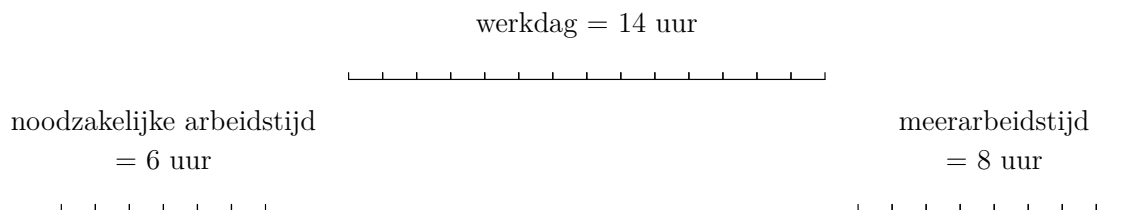
Dus werkte de arbeider in het tsaristische Rusland minder dan de helft van de werkdag voor zichzelf en meer dan de helft van de werkdag voor de kapitalist.

De twee methoden om de uitbuitingsgraad te verhogen. Absolute en relatieve meerwaarde. De kapitalist beijvert zich op iedere mogelijke manier het aandeel van de meerarbeid die hij uit de arbeider perst, te vergroten. De vergroting van de meerwaarde wordt in de grond genomen door twee methoden verkregen.

Laten we als voorbeeld nemen een arbeidsdag van 12 uur, waarvan 6 uur noodzakelijke arbeid en 6 uur meerarbeid zijn. We stellen deze werkdag voor als een rechte lijn, waarop een onderverdeling in uren gemaakt is.

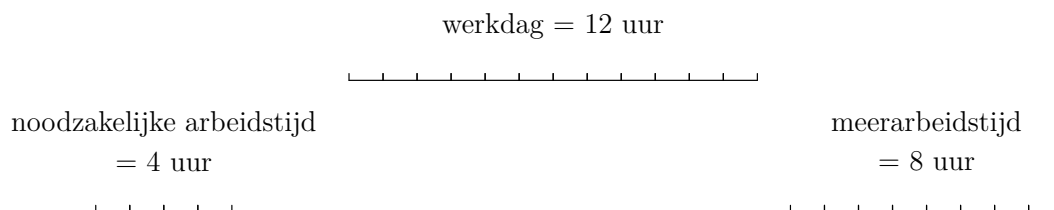
De eerste methode om de uitbuitingsgraad van de arbeider te verhogen bestaat eruit dat de kapitalist de hem toevloeiende meerwaarde vergroot door verlenging van de werkdag met, laten we zeggen 2 uur. In dat geval ziet de werkdag er als volgt uit:

De meerarbeidstijd is door *absolute* verlenging van de arbeidsdag toegenomen, terwijl de noodzakelijke arbeidstijd onveranderd is gebleven. De door de verlenging van de arbeidstijd geschapen meerwaarde heet *absolute meerwaarde*.

De tweede methode om de uitbuitingsgraad te verhogen bestaat eruit om bij een onveranderde totale duur van de werkdag de meerwaarde, die aan de kapitalist toevloeit, te vergroten door verkorting van de noodzakelijke arbeidstijd. Het stijgen van de arbeidsproductiviteit in die productietakken die consumptiegoederen voor de arbeiders fabriceren, evenals in die productietakken die werktuigen en materieel voor de productie van deze consumptiegoederen leveren, heeft een verkorting tot gevolg van de arbeidstijd die voor de fabricage ervan noodzakelijk is. Tengevolge hiervan vermindert de waarde van de bestaansmiddelen van de arbeiders en dienovereenkomstig ook de waarde van de arbeidskracht. Als

vroeger voor de productie van bestaansmiddelen van de arbeiders 6 uur gebruikt werden, zijn daarvoor nu, laten we aannemen, nog slechts 4 uur nodig. In dit geval zal de werkdag er als volgt komen uit te zien:

De lengte van de werkdag is onveranderd gebleven, toch is de meerarbeidstijd gegroeid doordat de *verhouding* tussen de noodzakelijke en de meerarbeidstijd zich heeft gewijzigd. De meerwaarde die ontstaat door vermindering van de noodzakelijke arbeidstijd en door de overeenkomstige verhoging van de meerarbeidstijd heet *relatieve meerwaarde*.

De beide methoden ter vergroting van de meerwaarde zijn in de verschillende stadia van de historische ontwikkeling van het kapitalisme van verschillende betekenis. In de manufactuurperiode, toen de techniek weinig ontwikkeld was en relatief langzaam vooruit kwam, stond de vergroting van de absolute meerwaarde op de voorgrond. Met de verdere ontwikkeling van het kapitalisme, in de machineperiode, als de hoogontwikkelde techniek mogelijkheid biedt de arbeidsproductiviteit snel te laten stijgen, bereiken de kapitalisten een geweldige stijging van de uitbuitingsgraad van de arbeiders, vooral door de vergroting van de relatieve meerwaarde. Tegelijkertijd leggen ze zich erop toe om als tevoren op iedere mogelijke wijze de werkdag te verlengen, in het bijzonder echter om de arbeidsintensiteit te doen toenemen. De intensivering van de arbeid is voor de kapitalist van dezelfde betekenis als de verlenging van de werkdag: een verlenging van de arbeidsdag van 10 tot 11 uur of een stijging van de arbeidsintensiteit van $\frac{1}{10}$ brengen hem hetzelfde resultaat op.

De werkdag en zijn grenzen. De strijd voor de verkorting van de werkdag. In hun streven naar verhoging van de meerwaardevoet proberen de kapitalisten de werkdag tot zijn uiterste grenzen uit te breiden. De werkdag is de tijd binnen 24 uur gedurende welke de arbeider in het bedrijf aan de kapitalist is overgeleverd. Als het mogelijk zou zijn, zou de ondernemer zijn arbeiders dwingen de volle 24 uur te werken; maar de mens heeft een bepaalde tijd nodig om weer op krachten te komen, zich te ontspannen, te slapen en te eten. Daaruit bestaat de puur *fysieke grens* van de werkdag. Daarnaast heeft de werkdag ook nog een *morele grens* omdat de arbeider tijd nodig heeft voor de bevrediging van zijn sociale en culturele behoeften.

Het kapitaal wil in zijn geeuwonger naar meerarbeid noch met de morele noch met de puur fysieke grens van de werkdag rekening houden. Volgens een uitdrukking van Marx is het kapitaal nietsontziend ten opzichte van de gezondheid en het leven van de arbeider. De

roofzuchtige uitbuiting van de arbeidskracht verkort de levensduur van de proletariër en leidt tot een buitengewoon hoge sterfte onder de arbeidersbevolking.

In de ontstaansperiode van het kapitalisme vaardigde de staatsmacht in het belang van de bourgeoisie bijzondere wetten uit om de loonarbeiders te dwingen zo lang mogelijk te werken. In die tijd bevond de techniek zich op een laag niveau, de massa's van de boeren en handwerkers waren in staat zelfstandig te werken; hierdoor had het kapitaal geen overvloed aan arbeiders. De situatie veranderde met de verbreiding van de machinale productie en de toenemende proletarisering van de bevolking. Het kapitaal had nu genoeg arbeiders ter beschikking die, om niet van de honger om te komen, gedwongen waren zich in slavernij bij de kapitalisten te begeven. Staatswetten ter verlenging van de werkdag waren niet meer nodig. Het kapitaal had de mogelijkheid verkregen de arbeidstijd door economische dwang tot de uiterste grenzen uit te breiden. Onder deze voorwaarden begon de arbeidersklasse een hardnekkige strijd voor de verkorting van de werkdag te voeren. Deze strijd ontplooid zich het eerst in Engeland.

Door aanhoudende strijd bereikten de Engelse arbeiders in 1833 de afkondiging van een fabriekswet waardoor de arbeid van kinderen onder de 13 jaar beperkt werd tot 8 uur en de arbeid van jongeren in de leeftijd van 13 tot 18 jaar tot 12 uur. In 1844 werd de eerste wet op de beperking van de vrouwenarbeid tot 12 uur uitgevaardigd. In het merendeel van de gevallen werden de kinderen en vrouwen samen met mannen aan het werk gezet. Daarom had in de bedrijven die onder de fabriekswetgeving vielen, de 12-urige werkdag mettertijd betrekking op alle arbeiders. Door een wet uit het jaar 1847 werd voor jongeren en vrouwen de 10-urige werkdag vastgesteld. Deze begrenzungen van de werkdag hadden evenwel lang niet op alle takken waarin loonarbeid gebruikt werd betrekking. Door een wet uit het jaar 1901 werd voor de volwassen arbeiders de 12-urige werkdag vastgesteld.

In de mate waarin het verzet van de arbeiders groeide, werden ook in de overige kapitalistische landen wetten ter beperking van de werkdag uitgevaardigd. Na de uitvaardiging van elke wet moesten de arbeiders een hardnekkige strijd voeren voor de doorvoering ervan.

Bijzonder hardnekkig werd de strijd om de wettelijke begrenzing van de werkdag, nadat de arbeidersklasse de eis voor de *achturige werkdag* als strijdleus gesteld had. Deze eis werd in 1866 gesteld door het arbeiderscongres in Amerika en door het congres van de Eerste Internationale op voorstel van Marx. De strijd voor de achturige werkdag werd een onvoorwaardelijk onderdeel niet alleen van de economische maar ook van de politieke strijd van het proletariaat.

In het tsaristische Rusland werden de eerste fabriekswetten aan het eind van de 19^e eeuw uitgevaardigd. Na de bekende stakingen van het proletariaat van Petersburg werd door een wet uit het jaar 1897 de werkdag verminderd tot 11,5 uur. Deze wet was, volgens Lenin, een concessie die de Russische arbeiders van de tsaristische regering afgedwongen hebben.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was in de meeste ontwikkelde kapitalistische landen de 10- tot 12-urige werkdag overheersend. In het jaar 1919 sloten in Washington de vertegenwoordigers van een reeks kapitalistische landen, uit vrees voor de groeiende revolutionaire beweging, een overeenkomst af over de invoering van de acht-urige werkdag op internationale schaal; later echter weigerden alle grote kapitalistische staten deze overeenkomst te bevestigen. In de kapitalistische landen bestaat naast de alle krachten verterende arbeidsintensiteit een langdurige werkdag en wel in het bijzonder in de bewapeningsindustrie. In Japan werd aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog voor arbeiders boven de 16 jaar de 12-urige werkdag wettelijk vastgelegd: in de praktijk bedroeg de werkdag in een reeks van productietakken evenwel 15 tot 16 uur. Mateloos lang is de werkdag voor het proletariaat in de koloniën en de afhankelijke landen.

De extra meerwaarde. Een variant van de relatieve meerwaarde is de extra meerwaarde. Deze ontstaat wanneer afzonderlijke kapitalisten in hun bedrijven volmaaktere machines en productiemethoden invoeren dan in het merendeel van dezelfde productietak gebruikt worden. Op deze wijze bereikt de afzonderlijke kapitalist in zijn bedrijf een arbeidsproductiviteit die ligt boven het bestaande gemiddelde van de gegeven productietak. Tengevolge hiervan is de afzonderlijke waarde van de waar die in het bedrijf van de desbetreffende kapitalist gefabriceerd wordt, lager dan de maatschappelijke waarde van deze waar. Aan gezien evenwel de prijs van de waar bepaald wordt door haar maatschappelijke waarde, bereikt de kapitalist een meerwaardevoet die boven de gebruikelijke voet ligt.

Hiervoor het volgende voorbeeld. Laten we aannemen dat een arbeider in een tabaksfabriek per uur 1.000 sigaretten fabriceert en dagelijks 12 uur werkt, waarbij hij in het verloop van 6 uur een waarde schept die overeenkomt met de waarde van zijn arbeidskracht. Als in de fabriek een machine ingevoerd wordt die de arbeidsproductiviteit verdubbelt, dan fabriceert de arbeider in de als voorheen 12-urige werkdag geen 12.000 maar 24.000 sigaretten. Het arbeidsloon van de arbeider wordt vervangen door het deel van de nieuw geschapen waarde (totale waarde min de waarde van het overgedragen deel van het constante kapitaal) die belichaamd wordt in 6.000 sigaretten, dat wil zeggen in het product van 3 uur. Aan de fabriekseigenaar valt het resterende deel van de nieuw geschapen waarde toe (totale waarde minus de waarde van het overgedragen deel van het constante kapitaal), die belichaamd wordt in 18.000 sigaretten, dat wil zeggen in het product van 9 uur.

Dus wordt de noodzakelijke arbeidstijd verkort en wordt die overeenkomstig de meerarbeidstijd verhoogd. De arbeider vervangt de waarde van zijn arbeidskracht niet meer zoals tot dan toe in 6 uur, maar in 3 uur; zijn meerarbeid verhoogde zich van 6 uur tot 9 uur. De meerwaardevoet wordt verdrievoudigd.

De *extra meerwaarde* is het overschot aan meerwaarde boven de gebruikelijke voet die de afzonderlijke kapitalisten toevloeit die met behulp van volmaaktere machines of productiemethoden in hun bedrijven een hogere arbeidsproductiviteit bereiken in vergelijking met de arbeidsproductiviteit van de meeste bedrijven in dezelfde productietak.

Het verkrijgen van extra meerwaarde is in ieder afzonderlijk bedrijf slechts een tijdelijk verschijnsel. Vroeger of later voert het merendeel van de ondernemers van de betreffende productietak in hun bedrijven nieuwe machines in, en degene die niet over het benodigde kapitaal beschikt, gaat in de concurrentiestrijd kapot. Tengevolge hiervan vermindert de voor de fabricage van de betreffende waar maatschappelijk noodzakelijke tijd, daalt de waarde van deze waar en krijgt de kapitalist die als eerste geprofiteerd had van technische verbeteringen, geen extra meerwaarde meer. Wordt echter in dat ene bedrijf geen extra meerwaarde meer verkregen, dan toch spoedig weer in een ander, waar nieuwe, nog volmaaktere machines ingevoerd worden.

Iedere kapitalist is nu erom bekommerd zichzelf te verrijken. Tenslotte echter leiden de geïsoleerde handelingen van de afzonderlijke ondernemers tot de ontwikkeling van de techniek, tot ontplooiing van de productiekrachten van de kapitalistische maatschappij. Tegelijkertijd echter brengt de jacht naar meerwaarde de afzonderlijke kapitalist ertoe om zijn technische verworvenheden voor de concurrenten geheim te houden, wat leidt tot het ontstaan van het fabrieksgeheim en tot het geheimhouden van nieuwe technische ontwikkelingen. Dit heeft tot resultaat dat het kapitalisme aan de ontwikkeling van de productiekrachten bepaalde grenzen stelt.

De ontwikkeling van de productiekrachten in het kapitalisme voltrekt zich vol tegenstellingen. De kapitalisten passen nieuwe machines slechts dan toe als dit leidt tot vergroting van de meerwaarde. De invoering van nieuwe machines vormt de grondslag voor de met alle middelen bewerkstelligde verhoging van de graad van uitbuiting van het proletariaat, voor de verlenging van de werkdag en voor het groeien van de arbeidsintensiteit; de technische vooruitgang voltrekt zich ten koste van ontelbare offers en ontberingen van vele generaties van de arbeidersklasse. Dus gaat het kapitalisme nietsontziend om met de belangrijkste productiekracht van de maatschappij—de arbeidersklasse, de werkende massa's.

De klassenstructuur van de kapitalistische maatschappij. De burgerlijke staat. Voor de voorkapitalistische productiewijzen was de opdeling van de maatschappij in verschillende klassen en standen karakteristiek een opdeling die leidde tot het ontstaan van een gecompliceerde hiërarchische structuur van de maatschappij. Het burgerlijke tijdperk heeft de klassentegenstellingen vereenvoudigd en de veelvoudige vormen van overgeërfd privilege en persoonlijke afhankelijkheid vervangen door de onpersoonlijke macht van het geld, door het onbeperkte despotisme van het kapitaal. In de kapitalistische productiewijze

valt de maatschappij steeds meer uiteen in twee grote, vijandig tegenover elkaar staande kampen, in twee tegengestelde klassen—de bourgeoisie en het proletariaat.

De *bourgeoisie* is de klasse die de productiemiddelen bezit en die ze voor de uitbuiting van de loonarbeiders gebruikt.

Het *proletariaat* is de klasse van de loonarbeiders die verstoken zijn van productiemiddelen en diengevolge hun arbeidskracht moeten verkopen aan de kapitalisten. Op basis van de machinale productie heeft het kapitaal de loonarbeid geheel en al aan zich onderworpen. Voor de klasse van de loonarbeiders is het proletariërsbestaan tot levenslot geworden. Dank zij haar economische positie is het proletariaat de meest revolutionaire klasse.

De bourgeoisie en het proletariaat zijn de belangrijkste klassen van de kapitalistische maatschappij. Zolang de kapitalistische productiewijze bestaat zijn deze beide klassen onafscheidelijk met elkaar verbonden: de bourgeoisie kan niet bestaan en rijkdom verwerven zonder de loonarbeiders uit te buiten; het proletariaat kan niet leven zonder zich aan de kapitalisten te verhuren. Tegelijkertijd zijn de bourgeoisie en het proletariaat antagonistische klassen, waarvan de belangen in tegenstelling met elkaar staan en onverzoenlijk zijn. De heersende klasse van de kapitalistische maatschappij is de bourgeoisie. De ontwikkeling van het kapitalisme verdiept de kloof tussen de uitbuitende minderheid en de uitgebuite massa's. De klassenstrijd tussen het proletariaat en de bourgeoisie vormt de drijfkracht van de kapitalistische maatschappij.

Een aanzienlijk deel van de bevolking wordt in alle burgerlijke landen uitgemaakt door de boerenstand.

De *boerenstand* is de klasse van kleine producenten die een eigen bedrijf bezitten en dit op basis van de particuliere eigendom van de productiemiddelen met behulp van een achterlijke techniek en handenarbeid in bedrijf houden. Het grootste deel van de boerenstand wordt meedogenloos uitgebuit door de landeigenaars, grote boeren, kooplieden en woekeraars en gaat de ondergang tegemoet. In het proces van de ontbinding van de boerenstand komen hieruit aan de ene kant onophoudelijk massa's proletariërs voort en aan de andere kant grote boeren, kapitalisten.

De kapitalistische staat, die tengevolge van de burgerlijke revolutie de staat van de feodale lijfeigenschap verving, is naar zijn klassenkarakter in de handen van de kapitalisten een middel om de arbeidersklasse en de boerenstand eronder te houden en te onderdrukken. De burgerlijke staat beschermt de kapitalistische particuliere eigendom van de productiemiddelen, stelt de uitbuiting van de werkende mensen veilig en onderdrukt hun strijd tegen de kapitalistische orde.

Daar de belangen van de kapitalistenklasse in scherpe tegenstelling staan met de belangen van de overgrote meerderheid van de bevolking, is de bourgeoisie genoodzaakt op iedere denkbare manier het klassenkarakter van haar staat te versluieren. De bourgeoisie probeert deze staat voor te stellen als een boven de klassen staande staat, een volksstaat, een staat van de 'zuivere democratie'. In werkelijkheid echter is de burgerlijke 'vrijheid' de vrijheid

van het kapitaal om vreemde arbeid uit te buiten; de burgerlijke ‘gelijkheid’ is een leugen waarachter de feitelijke ongelijkheid verborgen gaat tussen uitbuiters en uitgebuitenen, tussen volgevreten bourgeois en hongerigen, tussen de eigenaars van de productiemiddelen en de massa van de proletariërs, die slechts hun eigen arbeidskracht bezitten.

De burgerlijke staat onderdrukt de volksmassa’s met behulp van het administratieve apparaat, politie, leger, gerechtshoven, gevangenissen, concentratiekampen en andere dwangmiddelen. De noodzakelijke aanvulling van deze dwangmiddelen zijn de middelen van de ideologische beïnvloeding, met behulp waarvan de bourgeoisie haar heerschappij overeind houdt. Daartoe behoren zulke middelen als de burgerlijke pers, de radio, de bioscoop, de burgerlijke wetenschap en kunst, de kerk.

De burgerlijke staat is het uitvoerend comité van de kapitalistenklasse. De burgerlijke wetgeving heeft tot doel de voor de bezittende klasse aangename en voordelige maatschappelijke toestand te consolideren. De grondslag van de kapitalistische orde—de particuliere eigendom van de productiemiddelen—verklaart de burgerlijke staat heilig en onaantastbaar.

De vormen van de burgerlijke staten zijn zeer talrijk, haar wezen is echter een en hetzelfde: al deze staten stellen de *dictatuur van de bourgeoisie* voor, die met alle middelen poogt om de orde van uitbuiting van de loonarbeid door het kapitaal te behouden en te consolideren.

Overeenkomstig de groei van de kapitalistische grootproductie groeit de massa van het proletariaat, dat zich steeds meer bewust wordt van zijn klassenbelangen, zich politiek ontwikkelt en zich voor de strijd tegen de bourgeoisie organiseert.

Het proletariaat is de werkende klasse, die verbonden is met de progressieve economische vorm van de grootproductie. “Alleen het proletariaat is—krachtens zijn economische rol in de grootproductie—in staat de leider van alle werkende en uitgebuite massa’s te zijn.”⁵ Het industriële proletariaat als de meest revolutionaire, de meest progressieve klasse van de kapitalistische maatschappij is ertoe in staat de werkende massa’s van de boerenstand en alle uitgebuite lagen van de bevolking om zich heen te scharen en te leiden in de stormaanval op het kapitalisme.

⁵ W.I. Lenin, *Staat und Revolution*, Werke, bd. 25, p. 416. W.I. Lenin, *Staat en revolutie*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 485.

Korte samenvatting

1. In de kapitalistische orde is de grondslag van de productieverhoudingen de kapitalistische eigendom van de productiemiddelen, die dient ter uitbuiting van de loonarbeiders. Het kapitalisme is het hoogste ontwikkelingsstadium van de warenproductie, waarin ook de arbeidskracht tot waar wordt. Als waar bezit de arbeidskracht in het kapitalisme waarde en gebruikswaarde. De waarde van de waar arbeidskracht wordt bepaald door de waarde van de bestaansmiddelen die nodig zijn voor het onderhoud van de arbeider en zijn gezin. De gebruikswaarde van de waar arbeidskracht wordt gevormd door de eigenschap om bron van waarde en meerwaarde te zijn.
2. De meerwaarde is de waarde die de arbeid van de arbeider schept boven de waarde van zijn arbeidskracht en die gratis toegeëigend wordt door de kapitalist. De meerwaardewet is de economische grondwet van het kapitalisme.
3. Kapitaal is waarde die—langs de weg van de uitbuiting van de loonarbeiders—meerwaarde oplevert. Het kapitaal belichaamt de maatschappelijke verhouding tussen de kapitalistenklasse en de arbeidersklasse. In het productieproces van de meerwaarde spelen de verschillende delen van het kapitaal een verschillende rol. Constant kapitaal is het deel van het kapitaal dat in productiemiddelen omgezet wordt; dit deel van het kapitaal schept geen nieuwe waarde, verandert niet van grootte. Variabel kapitaal is het deel van het kapitaal dat gebruikt wordt voor de koop van arbeidskracht; dit deel van het kapitaal groeit als resultaat van de toe-eigening door de kapitalist van de meerwaarde die door de arbeid van de arbeider geschapen is.
4. De meerwaardevoet is de verhouding van de meerwaarde ten opzichte van het variabele kapitaal. Zij drukt de graad van de uitbuiting van de arbeider door de kapitalist uit. De kapitalisten verhogen de meerwaardevoet door twee methoden: door productie van de absolute meerwaarde en door productie van de relatieve meerwaarde. Absolute meerwaarde is meerwaarde die geschapen wordt door de verlenging van de werkdag of door stijging van de arbeidsintensiteit. Relatieve meerwaarde is meerwaarde die geschapen wordt door de vermindering van de noodzakelijke arbeidstijd en de ermee overeenkomende uitbreiding van de meerarbeidstijd.
5. De klassenbelangen van de bourgeoisie en het proletariaat zijn onverzoenlijk. De tegenstelling tussen bourgeoisie en proletariaat vormt de fundamentele klassentegenstelling van de kapitalistische maatschappij. Het orgaan ter verdediging van de kapitalistische orde en ter onderdrukking van de werkende en uitgebuite meerderheid van de maatschappij is de burgerlijke staat, die de dictatuur van de bourgeoisie voorstelt.

Hoofdstuk 8

Het arbeidsloon

De prijs van de arbeidskracht. Het wezen van het arbeidsloon. Zoals iedere andere waar heeft ook de arbeidskracht in de kapitalistische productiewijze een waarde. De in geld uitgedrukte waarde van de arbeidskracht is de *prijs van de arbeidskracht*.

De prijs van de arbeidskracht onderscheidt zich van de prijs van de overige waren. Verkoopt een warenproducent bijvoorbeeld linnen op de markt, dan stelt de hem daarvoor betaalde som geld niets anders voor dan de prijs van de verkochte waar. Als echter de proletariër zijn arbeidskracht aan de kapitalist verkoopt en daarvoor een bepaalde som geld in de vorm van arbeidsloon verkrijgt, dan ontstaat de schijn als zou deze som geld niet de prijs van de waar arbeidskracht, maar de *prijs van de arbeid* voorstellen.

Dit heeft de volgende oorzaken. In de eerste plaats betaalt de kapitalist de arbeider pas dan een arbeidsloon, wanneer de arbeider al arbeid heeft verricht. In de tweede plaats wordt het arbeidsloon vastgesteld hetzij in overeenstemming met de hoeveelheid tijd waarin werk verricht is (uren, dagen, weken) of in overeenstemming met de hoeveelheid gefabriceerde producten. Laten we het bovenstaande voorbeeld gebruiken. We nemen aan dat de arbeider 12 uur per dag werkt. In de loop van 6 uur schept hij een waarde van 6 dollar, die overeenkomt met de waarde van zijn arbeidskracht. Gedurende de overblijvende 6 uur schept hij een waarde van 6 dollar, die de kapitalist zich toe-eigent. Daar de ondernemer de proletariër voor de hele werkdag heeft gehuurd, betaalt hij hem voor die 12 uur werk 6 dollar. Op deze wijze ontstaat de valse voorstelling als zou het arbeidsloon de prijs van de arbeid zijn, als zou met de 6 dollar de hele 12-urige werkdag betaald worden. In werkelijkheid echter stelt de 6 dollar alleen maar de dagwaarde van de arbeidskracht voor, terwijl de arbeid van de proletariër een waarde van 12 dollar heeft geschapen. Wanneer daarentegen de betaling in het bedrijf afgestemd is op de hoeveelheid gefabriceerde producten, ontstaat de schijn, als zou de arbeider de arbeid betaald krijgen die door hem voor de fabricage van iedere eenheid product verricht wordt, dat wil zeggen ook hier ontstaat de voorstelling als zou de arbeider de verrichte arbeid volledig betaald krijgen.

Deze valse voorstelling is niet een toevallige vergissing van de mensen. Zij komt voort uit de specifieke voorwaarden van de kapitalistische productie, waarbij de uitbuiting verborgen, gemaskeerd is en de verhouding van de ondernemer tot de loonarbeider zich in een verwrongen vorm, als verhouding tussen aan elkaar gelijke warenbezitters, voordoet.

In werkelijkheid stelt het arbeidsloon van de loonarbeider niet de waarde of de prijs van zijn arbeid voor. Als de arbeid een waar is en waarde bezit, dan moet de grootte van deze waarde door het een of ander gemeten worden. Kennelijk moet de grootte van de 'waarde van de arbeid' zoals bij iedere andere waar gemeten worden door de hoeveelheid in haar opgeslagen arbeid. Onder deze veronderstelling ontstaat een vicieuze cirkel: arbeid wordt door arbeid gemeten.

Verder, als de kapitalist de arbeider de 'waarde van de arbeid' betaalde, dat wil zeggen als hij de arbeid volledig betaalde, dan zou er geen bron zijn ter verrijking van de kapitalist, met andere woorden zou de kapitalistische productiewijze niet kunnen bestaan.

De arbeid schept de waarde van de waren, is echter zelf geen waar en bezit zelf geen waarde. Dat wat in het dagelijks leven 'waarde van de arbeid' genoemd wordt, is in werkelijkheid de waarde van de arbeidskracht.

De kapitalist koopt op de markt niet de arbeid, maar een bijzondere waar de arbeidskracht. Het gebruik van de arbeidskracht, dat wil zeggen de belasting van spieren, zenuwen en hersenen van de arbeider, is het arbeidsproces. Met het arbeidsloon wordt slechts *een deel* van de arbeidsdag betaald. De waarde van de arbeidskracht is altijd minder dan de nieuwe waarde, die door de arbeid van de arbeider geschapen is. Daar echter het arbeidsloon naar de vorm de betaling van de arbeid schijnt te zijn, ontstaat de voorstelling als zou de gehele arbeidsdag volledig betaald worden. Daarom noemt Marx het arbeidsloon in de burgerlijke maatschappij de veranderde vorm van de waarde of prijs van de arbeidskracht. Marx stelt vast dat het arbeidsloon "niet dat is, wat het *schijnt*, te zijn, namelijk de *waarde*, respectievelijk *prijs van de arbeid* maar slechts een gemaskeerde vorm van de waarde, respectievelijk *prijs van de arbeidskracht*."¹

Het arbeidsloon is de uitdrukking in geld van de waarde van de arbeidskracht, de prijs ervan die verschijnt als prijs van de arbeid.

In de slavenhoudersmaatschappij vindt tussen de slavenhouder en de slaaf geen koop en verkoop van de arbeidskracht plaats. De slaaf is eigendom van de slavenhouder. Daardoor ontstaat de schijn als zou de slaaf zijn gehele arbeid voor niets verrichten, als zou zelfs het deel van de arbeid dat in de kosten voor het onderhoud van de slaaf voorziet, onbetaalde arbeid, arbeid voor de slavenhouder zijn. In de feodale maatschappij zijn de noodzakelijke arbeid van de boer op het eigen bedrijf en de meerarbeid op de landerij van de landeigenaar in tijd en ruimte duidelijk van elkaar

¹ Karl Marx, *Kritik des Gothaer Programm*, MEW, bd. 19, p. 25. Karl Marx, *Kritiek op het programma van Gotha*, Pegasus, p. 30.

gescheiden. In de kapitalistische orde schijnt zelfs de onbetaalde arbeid van de loonarbeider betaalde arbeid.

Het arbeidsloon wist ieder spoor uit van de verdeling van de arbeidsdag in noodzakelijke en meerarbeidstijd, in betaalde en onbetaalde arbeid, en maskeert daarmee de verhouding van de kapitalistische uitbuiting.

De grondvormen van het arbeidsloon. De grondvormen van het arbeidsloon zijn: 1. het tijdloon en 2. het stukloon (taakloon).

Het *tijdloon* is de vorm van arbeidsloon waarbij de hoogte van de verdienste van de arbeider direct afhankelijk is van de tijd waarin arbeid verricht is—uren, dagen, weken, maanden. Dienovereenkomstig onderscheidt men: uurloon, dagloon, weekloon, maandloon.

Bij een en dezelfde hoogte van het tijdloon kan de werkelijke betaling van de arbeider verschillend zijn, afhankelijk van de duur van de arbeidsdag.

Als maat voor de betaling van de arbeider voor de door hem in een bepaalde tijdseenheid verrichte arbeid dient de prijs van het afzonderlijke arbeidsuur. Hoewel de arbeid zelf, zoals we vastgesteld hebben, geen waarde en dus ook geen prijs heeft, wordt, om de hoogte van de beloning van de arbeider te bepalen, de voorwaardelijk gebruikte uitdrukking ‘prijs van de arbeid’ gebruikt. Als maatstaf voor de ‘prijs van de arbeid’ dient de betaling voor een arbeidsuur, respectievelijk de prijs van een arbeidsuur. Wanneer de gemiddelde arbeidsdag dus 12 uur duurt en de gemiddelde dagwaarde van de arbeidskracht 6 dollar bedraagt, bedraagt de gemiddelde prijs van een arbeidsuur ($\frac{600 \text{ cents}}{12}$) 50 cents.

Het tijdloon geeft de kapitalist de mogelijkheid om de uitbuiting van de arbeider door de verlenging van de arbeidsdag te versterken en de prijs van het arbeidsuur naar beneden te drukken, terwijl hij het arbeidsloon voor een dag, een week, of een maand onveranderd laat. Laten we aannemen dat het dagloon hetzelfde blijft als voorheen—6 dollar—terwijl de arbeidsdag van 12 tot 13 uur verlengd wordt; in dit geval daalt de prijs van een arbeidsdag van 50 tot ($\frac{600 \text{ cents}}{13}$) 46 cents. Onder druk van de eisen van de arbeiders is de kapitalist soms genoodzaakt het dagloon (en overeenkomstig het weekloon of het maandloon) te verhogen; hierbij kan echter de prijs van een arbeidsuur onveranderd blijven of zelfs dalen. Wanneer dus het dagloon van 6 dollar tot 6 dollar 20 cents verhoogd wordt en de arbeidsdag van 12 tot 14 uur verlengd, dan daalt de prijs van het arbeidsuur in dit geval tot ($\frac{620 \text{ cents}}{14}$) 44 cents.

Een toename van de intensivering van de arbeid betekent praktisch eveneens een daling van de prijs van het arbeidsuur, omdat bij een hoger energieverbruik—waar de verlenging van de arbeidsdag op neer komt—het loon hetzelfde blijft als voorheen. Is de prijs van het arbeidsuur van de proletariër gedaald, dan moet deze, om te kunnen voortbestaan, hetzij met een grotere inspanning werken hetzij een verdere verlenging van de arbeidsdag op de koop toe nemen. Een ongebreidelde intensivering van de arbeid leidt net als de

verlenging van de arbeidsdag tot een verhoogde besteding van arbeidskracht en daarmee tot ondermijning van de arbeidskracht. Hoe slechter het afzonderlijke arbeidsuur betaald wordt, hoe groter de hoeveelheid arbeid die de arbeider moet verrichten, of hoe langer voor hem de arbeidsdag duurt, om alleen nog maar aan zijn loon, hoe schamel ook, te komen. Aan de andere kant echter veroorzaakt een verlenging van de arbeidsdag op zijn beurt een vermindering van de betaling van het arbeidsuur. Het feit dat met de verlenging van de arbeidsdag, respectievelijk met de stijging van de arbeidsintensiteit de betaling voor het afzonderlijke arbeidsuur vermindert, wordt door de kapitalist in zijn voordeel gebruikt. Bij gunstige voorwaarden voor de afzet van waren verlengt hij de arbeidsdag door *overwerk* in te voeren, dat wil zeggen werk boven de vastgestelde werkdag. Als echter de marktvoorwaarden ongunstig zijn en de kapitalist de productie tijdelijk moet inkrimpen, dan verkort hij de werkdag en voert het *uurloon* in. Door het uurloon wordt het arbeidsloon bij een niet volledige werkdag of een niet volledige werkweek aanzienlijk verminderd. Als in ons voorbeeld de werkdag van 12 tot 6 uur verkort wordt en het vroegere arbeidsloon van 50 cent per uur blijft bestaan, dan bedraagt het dagloon van de arbeider in totaal 3 dollar, dat wil zeggen de helft van de dagwaarde van de arbeidskracht. Daaruit volgt dat de arbeider niet alleen loon verliest bij een overmatige uitbreiding van de arbeidsdag, maar ook wanneer hij tot arbeidsverkortening is gedwongen.

“De kapitalist kan nu een zekere *hoeveelheid* meerarbeid uit de arbeider halen zonder hem de voor zijn eigen onderhoud noodzakelijke arbeidstijd te verlenen. Hij kan iedere regelmaat in het dienstverband teniet doen en geheel naar eigen gemak, willekeur en in het belang van het moment het meest monsterlijke overwerk laten afwisselen met gedeeltelijke of gehele werkloosheid...”²

Bij het tijdsloon is de hoogte van de verdienste van de arbeider niet direct afhankelijk van de graad van intensiteit van zijn arbeid: met de stijging van de arbeidsintensiteit wordt het tijdsloon niet verhoogd; de prijs van het arbeidsuur daalt feitelijk. Om de uitbuiting te versterken neemt de kapitalist bijzondere personen in dienst als opzichter, die er zorg voor dragen dat de arbeiders zich houden aan de kapitalistische arbeidsdiscipline en nog intensiever werken.

Het tijdsloon was algemeen verbreid in het eerste ontwikkelingsstadium van het kapitalisme, toen de ondernemer een verhoging van de meerwaarde kon bereiken door verlenging van de werkdag zonder daarbij al op enige *georganiseerde tegenstand van arbeiders te stoten*. Het tijdsloon wordt evenwel ook in het hoogste stadium van het kapitalisme gehandhaafd. In een reeks van gevallen biedt dit de kapitalist niet geringe voordelen: door het vergroten van het toerental van de machines dwingt de kapitalist de arbeiders steeds intensiever te werken, zonder dat hij het arbeidsloon verhoogt.

² Karl Marx, *Het Kapitaal*, Boek I, deel 2, p. 216. (Editions sociales, Parijs 1951)

Het *stukloon* (*taakloon*) is de vorm van het arbeidsloon waarbij de hoogte van de verdienste van de arbeider direct afhankelijk is van de hoeveelheid producten of onderdelen die in een bepaalde tijdseenheid door hem gefabriceerd zijn, ofwel van de hoeveelheid uitgevoerde handelingen. Bij het tijdloon wordt de door de arbeider verrichte arbeid gemeten door de tijdsduur van de arbeid, bij het stukloon echter door de hoeveelheid gefabriceerde producten of uitgevoerde handelingen, die alle volgens een bepaalde *stukprijs* betaald worden.

Bij de bepaling van de stukprijzen gaat de kapitalist in de eerste plaats uit van het dagloon van de arbeider en in de tweede plaats van de hoeveelheid producten of onderdelen die de arbeider in het verloop van de werkdag fabriceert, waarbij gewoonlijk de beste prestatie van de arbeider als norm wordt aangelegd. Wanneer het gemiddelde dagloon in de betreffende productietak bij betaling in tijdloon 6 dollar bedraagt en de arbeider een hoeveelheid van 60 producten van een bepaalde soort fabriceert, dan bedraagt de stukprijs voor het product of het onderdeel 10 cent. De stukprijs wordt door de kapitalist zo berekend dat er geen hoger uurloon (en overeenkomstig dagloon of weekloon) voor de arbeider uitkomt dan bij het tijdloon. Dus is het stukloon in de grond van de zaak een aangepaste vorm van het tijdloon.

Het taakloon wekt in nog hogere mate dan het tijdloon de schijn als zou de arbeider de kapitalist niet de arbeidskracht maar de arbeid verkopen en als zou hij daarvoor het volledige arbeidsloon in overeenstemming met de hoeveelheid gefabriceerde producten krijgen.

Het kapitalistische taakloon heeft een voortdurende stijging van de arbeidsintensiteit tot gevolg. Tegelijkertijd verlicht het voor de ondernemer het toezicht op de arbeiders. De graad van de arbeidsintensiteit wordt hier beheerst door middel van de kwantiteit en kwaliteit van de producten die de arbeider moet fabriceren om de noodzakelijke bestaansmiddelen te verkrijgen. De arbeider is gedwongen meer producten te fabriceren, steeds intensiever te werken. Zodra echter een min of meer groot deel van de arbeiders het nieuwe, verhoogde niveau van de arbeidsintensiteit bereikt, verlaagt de kapitalist de stukprijzen. Als in ons voorbeeld de stukprijs laten we zeggen tot de helft verlaagd wordt, moet de arbeider om het vroegere inkomen te bereiken, voor twee man werken, dat wil zeggen hij moet hetzij langer werken of de arbeidsintensiteit nog meer verhogen om in het verloop van de arbeidsdag niet 60 maar 120 producten te fabriceren. “De arbeider probeert de hoogte van zijn arbeidsloon te handhaven door meer te werken, hetzij door meer uren te werken of door meer in hetzelfde uur te presteren. (...) Het resultaat is: hoe meer hij werkt, des te minder loon hij krijgt.”³ Daaruit bestaat de belangrijkste bijzonderheid van het taakloon in het kapitalisme.

Het tijdloon en het stukloon worden niet zelden in een en hetzelfde bedrijf tegelijkertijd toegepast. In het kapitalisme zijn deze beide vormen van het arbeidsloon slechts verschillende middelen om de uitbuiting van de arbeidersklasse te verscherpen.

³ Karl Marx, *Lohnarbeit und Kapital*, MEW, bd. 6, p. 420-21. Karl Marx, *Loonarbeid en kapitaal*, Pegasus, p. 50.

Het kapitalistische taaldoon ligt ten grondslag aan de opjagende loonsystemen, die in de burgerlijke landen toegepast worden.

Opjagende loonsystemen. De voornaamste karaktertrek van het kapitalistische stukloon is de mateloze intensivering van de arbeid, die alle krachten uit de arbeider zuigt. Daarbij vervangt het loon op generlei wijze het verhoogde verbruik van de arbeidskracht. Als een bepaalde grens met betrekking tot de lengte van de arbeidsdag of de arbeidsintensiteit overschreden is, kan ook een aanvullende schadeloosstelling de directe vernietiging van de arbeidskracht niet afwenden.

Door de toepassing van alle krachten uitmergelende methoden van arbeidsorganisatie in de kapitalistische bedrijven, manifesteert zich gewoonlijk aan het einde van de werkdag een over-inspanning van de spierkracht en zenuwen van de arbeider, waardoor de arbeidsproductiviteit daalt. In zijn streven naar vergroting van de meerwaarde grijpt de kapitalist naar verschillende opjagende loonsystemen om gedurende de hele arbeidsdag een hoge arbeidsintensiteit te bereiken. Ook de zogenaamde ‘wetenschappelijke arbeidsorganisatie’ dient in het kapitalisme hetzelfde doel. De meest verbreide vormen van deze arbeidsorganisatie waarbij loonsystemen worden toegepast die de arbeider tot het uiterste uitputten, zijn het Taylor-systeem en het Ford-systeem, waaraan het principe van de maximale stijging van de arbeidsintensiteit ten grondslag ligt.

Het wezen van het Taylor-systeem (een systeem dat naar de naam van zijn uitvinder, de Amerikaanse ingenieur F. Taylor genoemd is) bestaat uit het volgende.

In een gegeven bedrijf worden de sterkste en vaardigste arbeiders uitgezocht. Deze worden gedwongen met maximale inspanning te werken. De tijdsduur van iedere afzonderlijke arbeidsbeweging wordt in seconden en onderdelen van seconden vastgelegd. Op basis van de vastgelegde tijden worden het productieregime en de tijdsnormen voor alle arbeiders vastgelegd. Bij het overschrijden van de norm—de taaknorm—ontvangt de arbeider een geringe toeslag op zijn dagloon, een premie; als een arbeider de norm niet haalt, wordt hij volgens een sterk verlaagd tarief betaald. De kapitalistische arbeidsorganisatie volgens het Taylor-systeem haalt alle krachten uit de arbeider, verandert hem in een automaat, die mechanisch een en dezelfde beweging uitvoert.

Lenin geeft een concreet voorbeeld (het laden van gietstukken op karren) hoe een kapitalist bij de invoering van het Taylor-systeem alleen al bij een afzonderlijke verrichting het aantal arbeiders van 500 tot 140 man, dat wil zeggen met 72 % kon verminderen; door de monsterachtige stijging van de arbeidsintensiteit werd de dagnorm van de arbeider voor het laden verhoogd van 16 ton tot 59 ton, dat wil zeggen 3,7 maal; terwijl de arbeider in het verloop van een dag dezelfde arbeid verricht waarvoor hij voordien 3 of 4 dagen nodig had, werd zijn dagloon nominaal met totaal 63 % verhoogd (en dat alleen in de eerste tijd). Met andere woorden, met de invoering van

dit loonsysteem daalde het dagloon van de arbeider vergeleken met de verbruikte arbeid daadwerkelijk met 56,5 %. “Het resultaat”, schreef Lenin, “is dat gedurende dezelfde 9 tot 10 uur werk uit de arbeider 3 keer meer arbeid wordt geperst, dat al zijn krachten meedogenloos geëxploiteerd worden, dat met een drievoudige snelheid ieder spootje zenuwen spierenergie uit de loonslaaf wordt gezogen. Zal hij vroeger sterven?—Vele anderen wachten aan de poort!”⁴

Deze organisatie van de arbeid en de beloning van de arbeider noemde Lenin een ‘wetenschappelijk’ systeem van zweetuitpersing.

Het door de Amerikaanse ‘automobielkoning’ H. Ford en vele andere kapitalisten ingevoerde systeem van de arbeidsorganisatie en de beloning (Ford-systeem) heeft hetzelfde ten doel—uit de arbeider de grootste hoeveelheid meerwaarde persen door maximale stijging van de arbeidsintensiteit. Dit wordt bereikt door een steeds grotere versnelling van het tempo van de lopende banden en de invoering van opjagende loonsystemen. De eenvormigheid van de arbeidershandelingen van de arbeider aan de lopende banden van Ford maakt het mogelijk op grote schaal ongekwalificeerde arbeiders in dienst te nemen en deze lage lonen te betalen. Met de kolossale intensivering van de arbeid gaat geen verhoging van het arbeidsloon of verkorting van de arbeidsdag gepaard.

Als resultaat wordt de arbeider snel verbruikt, invalide gemaakt, wegens ongeschiktheid ontslagen en in het leger van de werklozen geworpen.

Een stijging van de uitbuiting van de arbeiders wordt ook bereikt door andere systemen van arbeidsorganisatie en beloning, die van het Taylor-systeem zijn afgeleid. Daartoe behoort bijvoorbeeld het systeem van Hantt (VSA). Anders dan het taakloonsysteem van Taylor is het *systeem van Hantt* een premie-tijdloonsysteem. Aan de arbeider wordt enerzijds een bepaalde taaknorm opgelegd, terwijl hem anderzijds voor de onafhankelijk van het behalen van de norm gepresteerde arbeid per tijdseenheid slechts een uiterst laag loon wordt gegarandeerd. Bij vervulling van de taaknorm wordt hem een geringe toeslag—een premie—op het gegarandeerde minimum betaald. Aan het *systeem van Halsey* (VSA) ligt het principe van de uitbetaling van premies voor de ‘bespaarde’ tijd ten grondslag. Als aanvulling op het ‘gemiddelde loon’ wordt bijvoorbeeld bij de verdubbeling van de arbeidsintensiteit voor ieder bespaard uur een ‘premie’ ter hoogte van ongeveer een derde van het uurloon betaald. Hoe intensiever de arbeid, des te meer daalt hierbij het loon van de arbeider in verhouding met de door hem geleverde arbeid. Op dezelfde grondslagen berust het *systeem van Rowan* (Engeland).

Een methode ter vergroting van de meerwaarde die berust op bedrog van de arbeiders is de zogenaamde ‘*winstdeling*’ van de arbeiders. Onder voorwendsel dat de arbeider

⁴ W.I. Lenin, *Een wetenschappelijk systeem van zweetuitpersing*, zie W.I. Lenin, *Werken*, bd. 18, p. 556, Russisch.

belang heeft bij winstverhoging van het bedrijf, vermindert de kapitalist het basisloon van de arbeider en vormt met de ingehouden gelden een fonds ter 'verdeling van de winst over de arbeiders'. Op het einde van het jaar krijgt de arbeider dan in de vorm van 'winst' feitelijk het voordien ingehouden deel van het arbeidsloon uitbetaald. In werkelijkheid ontvangt de 'in de winst delende arbeider' tenslotte minder dan het normale arbeidsloon. De verdeling van aandelen van een bepaald bedrijf onder de arbeiders heeft hetzelfde doel.

Met al deze verfijnde loonsystemen streven de kapitalisten na zo veel mogelijk meerwaarde uit de arbeider te persen. De ondernemers gebruiken alle middelen om het bewustzijn van de arbeiders te vergiftigen, om te bereiken dat de arbeiders zich inbeelden zelf belang te hebben bij de stijging van de arbeidsintensiteit, de verlaging van de loonkosten per eenheid product en de stijging van de winst van het bedrijf. De kapitalisten proberen op deze wijze de tegenstand van het proletariaat tegen de aanval van het kapitaal te verzwakken en de arbeiders ervan af te houden lid te worden van de vakbonden en deel te nemen aan stakingen; ze willen zo de arbeidersbeweging splitsen.

Bij alle veelvuldige vormen van het kapitalistische stukloon blijft het wezen ervan steeds hetzelfde: met een stijging van de arbeidsintensiteit of de arbeidsproductiviteit vermindert feitelijk het loon van de arbeiders, terwijl de ontvangsten van de kapitalisten toenemen.

Nominaal loon en reëel loon. In de eerste ontwikkelingsstadia van het kapitalisme was de betaling van de loonarbeiders in natura wijd verbreid: de arbeider ontving huisvesting, schaarse voeding en een kleine som geld.

Het arbeidsloon in natura wordt ook in de machineperiode van het kapitalisme op een bepaalde schaal gehandhaafd. Zo werd het arbeidsloon in natura bijvoorbeeld in de mijnbouw en in de textielindustrie in het tsaristische Rusland toegepast. Het arbeidsloon in natura is verder in de kapitalistische landbouw bij het in dienst nemen van landarbeiders, in enkele industrietakken van de kapitalistische landen, evenals in de koloniën en de afhankelijke landen algemeen verbreid. Er zijn verschillende vormen van arbeidsloon in natura. De kapitalisten brengen bijvoorbeeld de arbeiders in een dergelijke toestand, dat zij genoodzaakt zijn om in fabriekswinkels op krediet te kopen en onder ongunstige voorwaarden die de ondernemer oplegt, fabriekswoningen of woonruimte op de plantages te aanvaarden enzovoort. Bij het arbeidsloon in natura buit de kapitalist de loonarbeider niet alleen uit als verkoper van de arbeidskracht, maar ook als consument.

Voor de ontwikkelde kapitalistische productiewijze is het geldloon karakteristiek.

Er is een onderscheid tussen nominaal loon en reëel loon.

Het nominale loon is het in geld uitgedrukte arbeidsloon; dit is de som geld die de arbeider voor de aan de kapitalist verkochte arbeidskracht krijgt.

Het *nominale loon* als zodanig verschaft geen voorstelling van het werkelijke loonpeil van de arbeider. Blijft bijvoorbeeld het nominale loon onveranderd terwijl tegelijkertijd de prijzen voor de bestaansmiddelen en de belastingen stijgen, dan vermindert in werkelijkheid het loon van de arbeider. Het arbeidsloon kan zelfs bij een stijgend nominaal loon verminderen, wanneer namelijk de kosten voor levensonderhoud in dezelfde tijd sneller stijgen dan het nominale loon.

Het *reële loon* is het loon, uitgedrukt in bestaansmiddelen van de arbeider; het geeft aan hoeveel en welke gebruiksgoederen en diensten de arbeider voor zijn geldloon kan kopen. Bij de vaststelling van het reële loon van de arbeider moet met de volgende factoren rekening worden gehouden: de hoogte van het nominale loon, het prijspeil van de gebruiksgoederen, de hoogte van de huur, de last van de door de arbeider op te brengen belastingen, de lengte van de werkdag, het loonverlies bij arbeidstijdverkorting, de graad van arbeidsintensiteit en ten slotte ook het aantal werklozen en arbeiders die korter werken, die op kosten van de arbeidersklasse onderhouden worden. Het lage niveau van het arbeidsloon, de systematische verhoging van de kosten van levensonderhoud en de toename van de werkloosheid in aanmerking genomen, verzekert het arbeidsloon in het kapitalisme de meerderheid van de arbeiders niet eens het bestaansminimum.

De verhoging van de kosten van levensonderhoud en de daarmee verbonden daling van het reële loon worden vooral veroorzaakt door de voortdurende prijsstijging van goederen die de massa nodig heeft. In Frankrijk bijvoorbeeld had de inflatie tot gevolg dat de winkelprijzen voor levensmiddelen in 1938 meer dan het zevenvoud van de prijzen van 1914 bedroegen.

Een aanzienlijk deel van het loon van de arbeider wordt opgeslokt door de *huur*. In Duitsland steeg de huur van 1900 tot 1930 gemiddeld met 69 %. Volgens de opgave van het Internationale Bureau voor Arbeidsstatistiek moesten de arbeiders in de dertiger jaren van de 20^e eeuw voor huur, verwarming en verlichting betalen: in de Verenigde Staten 25 procent, in Engeland 20 procent en in Canada 27 procent van het gezinsbudget. In het tsaristische Rusland bedroegen de uitgaven van de arbeider aan wonen een derde van het arbeidsloon.

Een aanzienlijke hap uit het loon vormen de *belastingen* die de werkers moeten opbrengen. In de kapitalistische landen slokken de directe en indirecte belastingen in de naoorlogse jaren tenminste een derde van het inkomen van het arbeidersgezin op. In de kapitalistische maatschappij vormt het arbeidsloon geen bestendige en zekere bestaansbron voor de arbeider en zijn gezin. De prijs van de arbeidskracht is als iedere andere waar onder invloed van het elementaire geweld van de markt onderhevig aan voortdurende schommelingen. Periodes waarin de arbeider werk in de productie vindt, worden afgewisseld met periodes waarin hij langdurig of tijdelijk werkloos is en tengevolge daarvan geen of een heel laag loon krijgt.

Bij de weergave van het gemiddelde loonniveau vervalsen de burgerlijke statistici de werkelijkheid zeer bewust. Zij rekenen de inkomsten van de leidende bovenlaag van de industriële en financiersbureaucratie (bedrijfsleiders, bankdirecteuren enzovoort) bij het arbeidsloon, betrekken alleen de lonen van de gekwalificeerde arbeiders in de berekeningen, sluiten de lonen van de brede laag van laag betaalde ongekwalificeerde arbeiders en van het landbouwproletariaat uit en negeren de aanwezigheid van een reusachtig leger van werklozen en arbeiders die korter werken, negeren ook het stijgen van de prijzen voor goederen die de massa nodig heeft, en het stijgen van de belastingen. Met deze en andere vervalsingsmethoden willen zij de werkelijke toestand van de arbeidersklasse in het kapitalisme vergoelijken.

In 1938 berekenden Amerikaanse burgerlijke economen op basis van uiterst karige rantsoenen een bedrag van 2.177 dollar per jaar als bestaansminimum van een arbeidersgezin van vier personen in de Verenigde Staten. Onderwijl bedroeg het gemiddelde jaarinkomen van een industriearbeider in de Verenigde Staten in 1938 1.176 dollar, dat wil zeggen iets meer dan de helft van het te laag vastgestelde bestaansminimum; rekening houdend met de werklozen bedroeg het gemiddelde jaarinkomen slechts 740 dollar, dat wil zeggen slechts een derde van dit bestaansminimum. In 1937 berekenden burgerlijke economen voor het gemiddelde arbeidersgezin in Engeland een uiterst gering bestaansminimum van 55 shilling per week. Volgens officiële gegevens verdienden in Engeland 80 % van de arbeiders in de kolenmijnen, van de arbeiders in de mijnbouw (zonder kolenmijnen) en 57 % van de arbeiders in de gemeentebedrijven minder dan dit bestaansminimum.

Het dalen van het reële loon in het kapitalisme. Op basis van de analyse van de kapitalistische productiewijze stelde Marx de volgende fundamentele wetmatigheid met betrekking tot het arbeidsloon vast: “De algemene tendens van de kapitalistische productie bestaat erin dat de gemiddelde loonstandaard niet verhoogd, maar verlaagd wordt.”⁵

Zoals al is vermeld, vermindert het reële loon van het arbeidersgezin en dientengevolge van de gehele massa van de arbeiders door het steeds duurder worden van de gebruiksgoederen, de toename van de belastingdruk en de verhoging van de huur. Tegelijkertijd daalt het algemene niveau van het reële loon van de arbeidersklasse als geheel onder invloed van de kapitalistische arbeidsmarkt.

Het arbeidsloon als prijs van de arbeidskracht wordt net als de prijs van elke andere waar bepaald door de waardewet. De warenprijzen in de kapitalistische economie wijken onder invloed van vraag en aanbod naar boven of naar beneden af ten opzichte van de waarde. De prijs van de arbeidskracht echter *wijkt* anders dan de prijzen van de overige waren in de regel *naar beneden af* ten opzichte van de waarde. Dit verschijnsel, dat het

⁵ Karl Marx, *Lohn, Preis und Profit*, MEW, bd. 36, p. 152. Karl Marx, *Loon, prijs en winst*, Pegasus, p. 80.

arbeidsloon ten opzichte van de waarde van de arbeidskracht naar beneden afwijkt en dat in samenhang hiermee het reële loon vermindert, wordt vooral veroorzaakt door de *werkloosheid*. De kapitalist probeert de arbeidskracht zo goedkoop mogelijk te kopen. Bij werkloosheid is het aanbod van arbeidskrachten hoger dan de vraag. De waar arbeidskracht onderscheidt zich van de overige waren doordat de proletariër de verkoop van deze waar niet kan uitstellen. Om niet van de honger om te komen moet hij zijn arbeidskracht verkopen op de voorwaarden die de kapitalist hem biedt. De werkloosheid versterkt de concurrentie tussen de arbeiders. Hiervan profiterend betaalt de kapitalist de arbeider een loon dat onder de waarde van de arbeidskracht ligt. Op deze wijze beïnvloedt de ellendige toestand van de werklozen, die een deel van de arbeidersklasse vormen, de materiële positie van de arbeiders die in de productie werken en drukt hun loon omlaag.

Verder biedt de toepassing van de machinale techniek de kapitalist uitgebreide mogelijkheden, de arbeid van mannen door *vrouwen- en kinderarbeid* te vervangen. De waarde van de arbeidskracht wordt bepaald door de waarde van de bestaansmiddelen die de arbeider voor zichzelf en zijn gezin nodig heeft. Daarom vermindert het loon wanneer de vrouw en de kinderen van de arbeider in de productie ingeschakeld worden; nu ontvangt het hele gezin bij benadering evenveel als vroeger het hoofd van het gezin alleen verdiende. Daardoor wordt de uitbuiting van de arbeidersklasse over het geheel nog meer verscherpt. In de kapitalistische landen ontvangen de arbeidsters voor dezelfde arbeid als de mannen een loon dat belangrijk lager is.

Het kapitaal verschaft zich ook meerwaarde door de ongebreidelde uitbuiting van kinderarbeid. Het arbeidsloon van de kinderen en jongeren is in alle kapitalistische landen veel lager dan het loon van de volwassen arbeiders.

Het gemiddelde loon van de vrouwelijke arbeidskrachten is in de Verenigde Staten (in 1949) 41 %, in Engeland (in 1951) 46 % en in West-Duitsland (in 1951) 42 %, in Frankrijk 40 tot 50 % en in Japan, India en Indochina 50 tot 75 % lager dan het gemiddelde loon van de mannelijke arbeidskrachten. In de Verenigde Staten van Amerika zijn van de mensen die in loondienst zijn, volgens te laag vastgestelde gegevens meer dan 3,3 miljoen kinderen en jongeren (1949). Een speciaal onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden voor kinderen door het Federale Departement van Arbeid in 28 staten gaf als resultaat dat 36 % van de in het onderzoek opgenomen kinderen en jongeren jonger dan 14 jaar waren en 64 % 14 en 15 jaar oud waren. In stijfselfabrieken, conserven-vleesfabrieken, wasserijen en schoonmaakbedrijven werken kinderen 12 tot 13 uur per dag.

In Japan is het schering en inslag dat kinderen voor het werk in fabrieken verkocht worden. Kinderarbeid was ook in het tsaristische Rusland wijdverbreid. Een niet onaanzienlijk deel van de arbeiders in de textielfabrieken en enkele andere fabrieken waren kinderen van 8 tot 10 jaar oud. In de Indiase katoenindustrie maken de kinderen

20 tot 25 % uit van alle arbeiders. De uitbuiting van kinderarbeid door het kapitaal neemt bijzonder wrede vormen aan in de koloniale en afhankelijke landen. In de textiel- en tabaksfabrieken in Turkije zijn kinderen van 7 tot 14 jaar oud net als de volwassenen de volle werkdag aan het werk.

Het lage loon van de arbeidsters en de uitbuiting van de kinderarbeid leiden tot een geweldige toename van de ziektegevallen en de kindersterfte en hebben een verderfelijk effect op de opvoeding en opleiding van de opgroeiende generatie.

De daling van het reële loon van de arbeiders wordt verder bepaald door het feit dat met de ontwikkeling van het kapitalisme de toestand van een belangrijk deel van de *gekwalficeerde arbeiders* verslechtert. Zoals al vermeld maken de uitgaven voor de opleiding van de arbeider deel uit van de waarde van de arbeidskracht. De gekwalficeerde arbeider schept in een bepaalde tijdseenheid meer waarde, waaronder ook meerwaarde, dan de ongeschoolde arbeider. De kapitalist moet de gekwalficeerde arbeid hoger betalen dan de arbeid van ongeschoolden. Met de ontwikkeling van het kapitalisme, met de groei van de industriële techniek evenwel ontstaat enerzijds een vraag naar hooggekwalificeerde arbeiders die in staat zijn gecompliceerde mechanismen te bedienen, terwijl aan de andere kant veel arbeidshandelingen vereenvoudigd worden en dus de arbeid van een aanzienlijk deel van de gekwalficeerde arbeiders overbodig wordt. Veel geschoolde arbeiders verliezen hun kwalificatie, worden op straat gezet en zijn gedwongen ongekwalificeerd werk te verrichten, dat veel lager betaald wordt.

Tegelijkertijd schept de bourgeoisie door de verlaging van het loon van de grote massa van de arbeiders en door de plundering van de koloniën geprivilegieerde omstandigheden voor een naar verhouding kleine laag van de *arbeidersaristocratie*. Hiertoe behoren de verschillende meesters, opzichters en vertegenwoordigers van de vakbondsbureaucratie en de bureaucratie van coöperatieve verenigingen. De bourgeoisie gebruikt de goed betaalde arbeidersaristocratie om de arbeidersbeweging te splitsen en het bewustzijn van de grote massa van de proletariërs door propaganda voor de klassenvrede en de belangengemeenschap tussen uitbuiters en uitgebuitenen te vergiftigen.

De daling van het reële loon van de arbeiders wordt verder veroorzaakt door de zeer lage betaling van het *landbouwproletariaat*.

Het grote leger van overvloedige arbeidskrachten op het platteland drukt het loonpeil van de arbeiders die werk hebben naar beneden.

Het gemiddelde maandloon van de landarbeider in de Verenigde Staten bijvoorbeeld schommelde in de periode van 1919 tot 1939 tussen de 28 % en 47 % van het arbeidsloon van de industriearbeider. Buitengewoon zwaar was de toestand van de landarbeiders in het tsaristische Rusland. Bij een werkdag van 16 tot 17 uur bedroeg het gemiddelde dagloon van de seizoenarbeider in de landbouw in Rusland in de tijd

van 1901 tot 1910 69 kopeken. Daarbij moet in ogenschouw genomen worden dat hij van het in het seizoen verdiende karige loon ook nog in zijn levensonderhoud moest voorzien gedurende de overige maanden waarin hij steeds of tijdelijk werkloos was.

Een wijd verbreide methode om het arbeidsloon naar beneden te drukken is het systeem van de *straffen*. In het kapitalistische bedrijf wordt de arbeider bij iedere gelegenheid die zich voordoet, gestraft: voor 'achteloos werken', 'verstoring van de orde', 'praten tijdens werktijd', 'deelname aan demonstraties' enzovoort. Tot de uitvaardiging van een wet ter regeling van de straffen in bedrijven (1886), die de willekeur van de fabrikanten iets beteugelde, bedroeg in het tsaristische Rusland de loonsvermindering in de vorm van straffen in sommige gevallen de helft van het maandloon. Straffen vormen niet alleen een middel ter versterking van de kapitalistische arbeidsdiscipline, maar ook een bron van verrijking van de kapitalist.

De ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze gaat dus gepaard aan een daling van het reële loon van de arbeidersklasse.

In 1924 bedroeg het reële loon van de Duitse arbeiders in vergelijking met het loonpeil van 1900 75 % en in 1935 66 %. In de Verenigde Staten steeg het nominale loon in de periode van 1900 tot 1938 (de werklozen inbegrepen) met 68 %; in dezelfde periode stegen de kosten van levensonderhoud 2,3 keer, hetgeen betekent dat het reële loon in 1938 ten opzichte van het niveau van 1900 gedaald was met 74 %. In Frankrijk, Italië en Japan, om maar niet te spreken van de koloniën en de afhankelijke landen, is het reële loon gedurende de 19^e en 20^e eeuw veel meer gedaald dan in de Verenigde Staten. In het tsaristische Rusland was het reële loon van de industriearbeiders in 1913 gedaald tot 90 % van het niveau van 1900.

In de verschillende landen heeft de waarde van de arbeidskracht een verschillende grootte. De omstandigheden die de waarde van de arbeidskracht in ieder afzonderlijk land bepalen, veranderen. Daaruit ontstaan de *nationale verschillen* van de arbeidslonen. Marx leerde dat men bij vergelijking van de arbeidslonen in de verschillende landen beslist alle factoren moet beschouwen die de waardegrootte van de arbeidskracht in deze of gene richting beïnvloeden: de historische voorwaarden van de vorming van de arbeidersklasse en het niveau van haar behoeften dat zich ontwikkeld heeft, de uitgaven voor de opleiding van de arbeider, de rol van de vrouwen- en kinderarbeid, de arbeidsproductiviteit, de prijzen van gebruiksgoederen enzovoort.

Bijzonder laag is het loonpeil in de koloniën en de afhankelijke landen. Bij het doorvoeren van zijn politiek van knechting en systematische plundering van de koloniale en de afhankelijke landen, profiteert het kapitaal van het grote overschot aan arbeidskrachten in deze landen en betaalt de arbeidskracht aanzienlijk onder zijn waarde. Daarbij wordt ook de nationaliteit van de arbeider in aanmerking genomen. Zo worden bijvoorbeeld blanken en

zwarten voor dezelfde arbeid verschillend beloond. In Zuid-Afrika bedraagt het gemiddelde loon van de zwarte arbeider een tiende van het loon van de arbeider van Engelse afkomst. In de Verenigde Staten wordt een zwarte die dezelfde arbeid als een blanke verricht, in de stad ongeveer 60 % en op het platteland ongeveer 66 % lager betaald.

De strijd van de arbeidersklasse voor de verhoging van het arbeidsloon. In ieder land komt tengevolge van de hardnekkige klassenstrijd tussen proletariaat en bourgeoisie op basis van de waardewet een bepaald loonniveau tot stand.

De afwijkingen van het arbeidsloon van de waarde van de arbeidskracht zijn aan grenzen gebonden.

De *minimumgrens* van het arbeidsloon in het kapitalisme wordt bepaald door zuiver fysieke voorwaarden: de arbeider moet een bepaalde hoeveelheid bestaansmiddelen tot zijn beschikking hebben die absoluut noodzakelijk is om te leven en zijn arbeidskracht te reproduceren. “Daalt de prijs van de arbeidskracht tot *dit minimum*, dan daalt zij *onder haar waarde*, want de arbeidskracht kan zich zo slechts in een *verkommerde* vorm in stand houden en ontwikkelen.”⁶

Daalt het loon onder deze grens, dan voltrekt zich een versneld proces van directe fysieke vernietiging van de arbeidskracht en decimering van de arbeidersbevolking. Dit vindt zijn uitdrukking in een verlaging van de gemiddelde levensduur, een vermindering van het geboortecijfer en een verhoging van de sterfte onder de arbeidersbevolking van zowel de ontwikkelde kapitalistische landen als ook zeer in het bijzonder van de koloniën.

De *maximumgrens* van het arbeidsloon is in het kapitalisme de waarde van de arbeidskracht. In welke mate het gemiddelde loonniveau deze grens benadert, wordt bepaald door de wederzijdse verhouding van de klassenkrachten van proletariaat en bourgeoisie.

In de jacht naar verhoging van de winst probeert de bourgeoisie het arbeidsloon onder de grens van het fysieke minimum te drukken. De arbeidersklasse strijdt tegen loonsverlagingen, voor loonsverhoging, vastlegging van een gegarandeerd minimumloon, invoering van een sociale verzekering en verkorting van de werkdag. In deze strijd staat de arbeidersklasse tegenover de kapitalistenklasse als geheel en ook tegenover de burgerlijke staat.

De hardnekkige strijd van de arbeidersklasse voor loonsverhoging begon met het ontstaan van het industriële kapitalisme. Dit ontplooidde zich in Engeland eerder dan in alle andere kapitalistische en koloniale landen.

Naarmate het proletariaat zich tot klasse formeert, sluiten de arbeiders zich aaneen in *vakbonden* om de economische strijd met succes te kunnen voeren. Daardoor staat tegenover de ondernemer niet meer een afzonderlijke arbeider maar de gehele organisatie. Met de ontwikkeling van de klassenstrijd ontstaan naast plaatselijke en nationale vakbondsorganisaties, internationale vakbondsverenigingen. De vakbonden zijn voor de brede massa's van de arbeiders de *school van de klassenstrijd*.

⁶ Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan p. 112.

De kapitalisten van hun kant sluiten zich aaneen in ondernemersorganisaties. Zij geven steekpenningen aan de omkoopbare leiders van de reactionaire vakbonden, organiseren onderkruipers bij stakingen, splitsen de arbeidersorganisaties en maken gebruik van de politie, het leger, het gerecht en gevangenissen om de arbeidersbeweging te onderdrukken.

Een effectief middel in de strijd van de arbeiders voor loonsverhogingen, een verkorting van de arbeidsdag en een verbetering van de arbeidsvoorwaarden in het kapitalisme is de *staking*. Naarmate de klassentegenstellingen zich verscherpen en de georganiseerdheid van de proletarische beweging in de kapitalistische en koloniale landen toeneemt, worden vele miljoenen arbeiders in de stakingsstrijd betrokken. Wanneer de arbeiders in hun strijd tegen het kapitaal vastbeslotenheid en standvastigheid aan de dag leggen, worden de kapitalisten door de economische stakingen gedwongen de eisen van de stakers in te willigen.

Slechts door een niet aflatende strijd van de arbeidersklasse voor hun levensbelangen kunnen de burgerlijke regeringen gedwongen worden wetten omtrent minimumloon, verkorting van de werkdag of beperking van de kinderarbeid uit te vaardigen.

De economische strijd van het proletariaat is van grote betekenis, want als de vakbonden juist en consequent in het belang van de klasse geleid worden, dan kunnen ze succesvol weerstand bieden aan de ondernemers. De economische strijd van de arbeidersklasse is echter niet in staat de economische wetten van het kapitalisme uit de weg te ruimen en de arbeiders te bevrijden van uitbuiting en ellende. Het marxisme-leninisme, dat de grote betekenis van de economische strijd van de arbeidersklasse tegen de bourgeoisie erkent, leert dat deze strijd zich alleen richt tegen de gevolgen van het kapitalisme en niet tegen de eigenlijke oorzaken van de onderdrukte positie en de ellende van het proletariaat. Deze eigenlijke oorzaak is de kapitalistische productiewijze zelf.

Slechts door de revolutionaire politieke strijd kan de arbeidersklasse het systeem van loonslavernij—de wortel van haar economische en politieke onderdrukking—vernietigen.

Korte samenvatting

1. In de kapitalistische maatschappij is het arbeidsloon de uitdrukking in geld van de waarde van de arbeidskracht, de prijs ervan, die de prijs van de arbeid schijnt te zijn. Het arbeidsloon versluiert de kapitalistische uitbuitingsverhouding en wekt de valse schijn als zou de gehele arbeid van de arbeider betaald worden, terwijl het arbeidsloon in werkelijkheid slechts de prijs van zijn arbeidskracht voorstelt.
2. De grondvormen van het arbeidsloon zijn het tijdloon en het stukloon (taakloon). Bij het tijdloon hangt de hoogte van de verdienste van de arbeider af van de tijd dat hij gewerkt heeft. Bij het stukloon wordt de hoogte van de verdienste van de arbeider bepaald door de hoeveelheid producten die hij gefabriceerd heeft. Om de meerwaarde te vergroten passen de kapitalisten verschillende opjagende loonsystemen toe, die leiden tot een kolossale stijging van de arbeidsintensiteit en tot een versnelde slijtage van de arbeidskracht.
3. Anders dan de prijzen van de overige waren wijkt de prijs van de arbeidskracht in de regel af naar beneden ten opzichte van de waarde ervan. Door vrouwen- en kinderarbeid op grote schaal te gebruiken en door zeer geringe betaling van de arbeiders in de landbouw evenals van de arbeiders in de koloniale en afhankelijke landen versterkt het kapitaal de uitbuiting van de arbeidersklasse.
4. Het nominale loon is de som geld die de arbeider krijgt voor de aan de kapitalist verkochte arbeidskracht. Het reële loon is het in bestaansmiddelen van de arbeider uitgedrukte arbeidsloon; dit geeft aan welke hoeveelheid bestaansmiddelen en diensten de arbeider voor zijn loon in geld kan kopen. Met de ontwikkeling van het kapitalisme daalt het reële loon.
5. De arbeidersklasse, die zich in vakbonden aaneensluit, voert de strijd voor de verkorting van de werkdag en de verhoging van de lonen. Alleen door de economische strijd tegen het kapitalisme kan het proletariaat zich niet van de uitbuiting bevrijden. Alleen door het uit de weg ruimen van de kapitalistische productiewijze langs de weg van de revolutionaire politieke strijd worden de voorwaarden voor de economische en politieke onderdrukking van de arbeidersklasse opgeruimd.

Hoofdstuk 9

De accumulatie van het kapitaal en de verarming van het proletariaat

Productie en reproductie. Om te leven en zich te ontwikkelen moet de maatschappij materiële goederen produceren. Ze kan niet ophouden te produceren, net zoals ze niet kan ophouden te consumeren.

Dag in dag uit, jaar in jaar uit, verbruiken de mensen brood, vlees en andere voedingsmiddelen, verslijten ze kleding en schoeisel, maar tegelijkertijd worden er nieuwe hoeveelheden brood, vlees, kleding, schoeisel enzovoort door menselijke arbeid geschapen. Kolen verbranden in kachels en andere verbrandingsplaatsen, tegelijk worden er echter steeds nieuwe hoeveelheden kolen gedolven. Werktuigmachines verslijten langzamerhand, locomotieven worden vroeg of laat onbruikbaar, maar in de bedrijven worden nieuwe werktuigmachines gebouwd, nieuwe locomotieven gefabriceerd. In ieder maatschappelijk bestel moet het productieproces voortdurend vernieuwd worden.

Deze voortdurende vernieuwing of permanente herhaling van het productieproces is *reproductie*. “Ieder maatschappelijk productieproces is, wanneer we de voortdurende samenhang en de bestendige beweging van de vernieuwing ervan beschouwen, daarom tegelijk *reproductieproces*.”¹ De voorwaarden voor de productie zijn tegelijk de voorwaarden voor de reproductie. Heeft de productie een kapitalistische vorm, dan heeft de reproductie dat ook.

Het reproductieproces bestaat er niet alleen uit dat de mensen steeds nieuwe hoeveelheden producten voortbrengen ter vervanging van de verbruikte goederen en bovendien nog meer, maar ook daaruit dat de maatschappij voortdurend de overeenkomstige productieverhoudingen opnieuw produceert.

Men moet twee soorten reproductie onderscheiden: eenvoudige reproductie en uitgebreide reproductie.

¹ Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 434.

Eenvoudige reproductie is de herhaling van het productieproces op hetzelfde niveau; de nieuw geproduceerde producten vervangen alleen maar de verbruikte productiemiddelen en gebruiksgoederen.

Uitgebreide reproductie is de herhaling van het productieproces op een grotere schaal; de maatschappij vervangt niet alleen de verbruikte materiële goederen, maar produceert daarenboven extra productiemiddelen en gebruiksgoederen.

Tot het ontstaan van het kapitalisme ontwikkelden de productiekrachten zich erg langzaam. De omvang van de maatschappelijke productie veranderde van jaar tot jaar, van decennium tot decennium maar weinig. In het kapitalisme maakte deze langzame ontwikkeling, dit stagneren van de maatschappelijke productie plaats voor een veel snellere ontwikkeling van de productiekrachten. Voor de kapitalistische productiewijze is de uitgebreide reproductie, die onderbroken wordt door perioden van crises waarin de productie daalt, karakteristiek.

De eenvoudige kapitalistische reproductie. Bij de eenvoudige kapitalistische reproductie herhaalt het productieproces zich op een onveranderde schaal; de meerwaarde gebruikt de kapitalist geheel voor zijn persoonlijke verbruik.

De analyse van de eenvoudige reproductie maakt het al mogelijk om enkele wezenlijke karakteristieke kenmerken van het kapitalisme bloot te leggen. In het proces van de kapitalistische reproductie worden niet alleen voortdurend de arbeidsproducten vernieuwd, maar worden ook de verhoudingen van de kapitalistische uitbuiting opnieuw geschapen. Enerzijds wordt in het verloop van de reproductie voortdurend rijkdom geschapen die toebehoort aan de kapitalist en door hem wordt gebruikt voor de toe-eigening van meerwaarde. Na het einde van ieder productieproces is de ondernemer steeds weer bezitter van kapitaal, dat hem de mogelijkheid verschaft om zich door de uitbuiting van arbeiders te verrijken. Anderzijds komt de arbeider voortdurend als bezitloze proletariër uit het productieproces te voorschijn en moet diens gevolg, om niet van de honger om te komen, steeds weer zijn arbeidskracht verkopen aan de kapitalist. De reproductie van de loonarbeider blijft steeds de onmisbare voorwaarde voor de reproductie van het kapitaal.

“Het kapitalistische productieproces reproduceert dus door zijn eigen loop de scheiding tussen arbeidskracht en arbeidsvoorwaarden. Het reproduceert en vereeuwigd daarmee de voorwaarden voor de uitbuiting van de arbeider. Het dwingt de arbeider voortdurend tot de verkoop van zijn arbeidskracht om te leven, stelt de kapitalist voortdurend in staat om haar te kopen en zich te verrijken.”²

Dus wordt in het productieproces voortdurend de fundamentele kapitalistische verhouding opnieuw geproduceerd: de kapitalist aan de ene kant, de loonarbeider aan de andere. Nog voordat de arbeider zijn arbeidskracht aan de een of andere ondernemer verkoopt,

² Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 44.

behoort hij reeds aan de totaal-kapitalist, dat wil zeggen aan de klasse van kapitalisten in zijn geheel. Verandert de proletariër van arbeidsplaats, dan ruilt hij slechts de ene uitbouter in tegen de andere. De arbeider is voor zijn hele leven geketend aan de kar van het kapitaal.

Als we het afzonderlijke productieproces beschouwen, dan lijkt het op het eerste gezicht alsof de kapitalist, wanneer hij de arbeidskracht koopt, de arbeider geld voorschiet uit een eigen fonds, omdat de kapitalist bij de uitbetaling van het loon de producten die door de arbeider in een bepaalde periode (bijvoorbeeld een maand) geproduceerd zijn, nog niet verkocht kan hebben. Maar als we de koop en verkoop van de arbeidskracht niet geïsoleerd beschouwen, maar als factor van de reproductie, als een steeds terugkerende verhouding, dan blijkt het ware karakter van dit proces.

Ten eerste: terwijl de arbeid van de arbeider in een gegeven periode nieuwe waarde, die meerwaarde bevat, voortbrengt, worden producten die de arbeider in een vorige periode gefabriceerd heeft, op de markt gerealiseerd, in geld omgezet. Daaruit wordt duidelijk dat de kapitalist de proletariër niet uit een eigen fonds betaalt, maar uit de waarde die de arbeid van de arbeiders in de voorafgaande productieperiode (bijvoorbeeld in verloop van de voorafgaande maand) voortgebracht heeft. Volgens een uitspraak van Marx treedt de kapitalistenklasse op volgens het oude recept van de veroveraar: ze koopt van de overwonnenen waar voor geld dat van hen zelf geroofd is.

Ten tweede: anders dan de andere waren wordt de arbeidskracht door de kapitalist pas betaald nadat de arbeider een bepaalde hoeveelheid arbeid verricht heeft. Daaruit volgt dus dat niet de kapitalist de proletariër voorschiet, maar omgekeerd dat de *proletariër de kapitalist voorschiet*. Daarom streven de ondernemers ernaar om zo mogelijk het loon niet vaak uit te betalen (bijvoorbeeld een keer per maand), om op deze wijze de tijd te verlengen waarin ze van de arbeider voor niets krediet krijgen.

De kapitalistenklasse overhandigt de arbeiders in de vorm van het arbeidsloon steeds geld voor het kopen van bestaansmiddelen, dat wil zeggen voor het kopen van een bepaald deel van de producten die door de arbeid van de arbeiders voortgebracht zijn en door de uitbuiters toegeëigend zijn. Dit geld geven de arbeiders even regelmatig terug aan de kapitalisten door daarvoor bestaansmiddelen te kopen die de arbeidersklasse zelf geproduceerd heeft.

De analyse van de kapitalistische verhoudingen in het verloop van de reproductie legt niet alleen de werkelijke bron van het arbeidsloon, maar ook de werkelijke bron van ieder kapitaal bloot. Laten we veronderstellen dat het door de ondernemer voorgeschooten kapitaal ter hoogte van 100.000 pond sterling per jaar een meerwaarde van 10.000 pond sterling oplevert en dat de kapitalist dit bedrag geheel en al voor zijn persoonlijke verbruik besteedt. Ms de ondernemer zich niet de onbetaalde arbeid van de arbeider zou toe-eigenen, dan zou zijn kapitaal na tien jaar totaal verbruikt zijn. Dit gebeurt echter daarom niet, omdat het bedrag van 100.000 pond sterling dat door de kapitalist voor zijn persoonlijk gebruik besteed wordt, in de gegeven periode volledig vernieuwd wordt uit de meerwaarde die door de onbetaalde arbeid van de arbeiders voortgebracht wordt.

Dus wordt ieder kapitaal, wat haar oorspronkelijke bron ook mag zijn, al in de loop van de eenvoudige reproductie na een bepaalde periode tot waarde die door de arbeid van de arbeider voortgebracht en *voor niets* door de kapitalist is *toegeëigend*. Dit bewijst hoe onzinnig de beweringen van de burgerlijke economen zijn dat het kapitaal door de arbeid van de ondernemer zelf verworven rijkdom zou zijn.

De eenvoudige reproductie is een onderdeel of factor van de uitgebreide reproductie. De voor de eenvoudige productie karakteristieke uitbuitingsverhoudingen worden onder de voorwaarden van de uitgebreide kapitalistische reproductie nog scherper.

De uitgebreide kapitalistische reproductie. De accumulatie van het kapitaal. Bij de uitgebreide reproductie gebruikt de kapitalist een deel van de meerwaarde om de omvang van de productie te vergroten: voor de aankoop van extra productiemiddelen en voor het huren van extra arbeiders. Dus wordt een deel van de meerwaarde bij het oude kapitaal gevoegd, dat wil zeggen geaccumuleerd.

Accumulatie van het kapitaal is toevoeging van een deel van de meerwaarde bij het kapitaal ofwel de verandering van een deel van de meerwaarde in kapitaal. De meerwaarde is dus de bron van de accumulatie. Door de arbeidersklasse uit te buiten neemt het kapitaal toe en worden tegelijk de kapitalistische productieverhoudingen op grotere schaal gereproduceerd.

Een dwingende drijfveer voor de accumulatie is voor de kapitalistische ondernemers vooral de *jacht op vergroting van de meerwaarde*. In de kapitalistische productiewijze kent de honger naar verrijking geen grenzen. Juist in de jacht op meerwaarde breidt de kapitalist de productie uit, waardoor het hem mogelijk wordt een groter aantal arbeiders uit te buiten. Met de uitbreiding van de productie groeit de door de kapitalist toegeëigende hoeveelheid meerwaarde en dus ook het deel van de meerwaarde dat dient om de persoonlijke behoeften en grillen van de kapitalist te bevredigen, dat wil zeggen onproductief verbruikt wordt.

Een tweede dwingende drijfveer voor de accumulatie van het kapitaal is de verbitterde *concurrentiestrijd* waarin de grote kapitalisten het voordeel aan hun kant hebben en de kleine kapitalisten vernietigen. De concurrentie dwingt iedere kapitalist op straffe van zijn ondergang de techniek te vervolmaken en de productie uit te breiden. Met de vervolmaking van de techniek en de uitbreiding van de productie ophouden betekent achterblijven; en de achterblijvers worden door de concurrentie verslagen. Dus dwingt de concurrentiestrijd iedere kapitalist zijn kapitaal te vergroten en dit kan hij slechts door een voortdurende accumulatie van een deel van de meerwaarde.

De accumulatie van het kapitaal is de bron van de uitgebreide reproductie.

De organische samenstelling van het kapitaal. Concentratie en centralisatie van het kapitaal. In het verloop van de kapitalistische accumulatie neemt de totale hoeveelheid van het kapitaal toe; de verschillende delen ervan veranderen in ongelijke mate.

Wanneer de kapitalist meerwaarde accumuleert en zijn bedrijf uitbreidt, voert hij gewoonlijk technische verbeteringen in, want dat belooft hem de mogelijkheid de arbeiders versterkt uit te buiten en dus de winst te verhogen. De ontwikkeling van de techniek betekent een steeds snellere groei van dat deel van het kapitaal dat bestaat in de vorm van machines, gebouwen en grondstoffen, dat wil zeggen het constante kapitaal. Daarentegen neemt het deel van het kapitaal dat voor de koop van arbeidskracht gebruikt wordt, dat wil zeggen het variabele kapitaal, veel langzamer toe. De verhouding tussen het constante kapitaal en het variabele kapitaal, voor zover deze bepaald wordt door de verhouding tussen de hoeveelheid van de productiemiddelen en de levende arbeid, heet de organische samenstelling van het kapitaal. Laten we bijvoorbeeld een kapitaal van 100.000 pond sterling nemen. 80.000 pond sterling van dit bedrag moeten gebruikt worden voor gebouwen, machines, grondstoffen enzovoort en 20.000 pond sterling voor lonen. Dan is de organische samenstelling van het kapitaal $80c : 20v$ of $4 : 1$.

In de verschillende industrietakken en in de verschillende bedrijven van een en dezelfde tak is de *organische samenstelling van het kapitaal* niet dezelfde: ze is hoger waar er per arbeider meer gecompliceerde en dure machines, meer verwerkte grondstoffen zijn; ze is lager waar hoofdzakelijk levende arbeid is, waar er minder machines en grondstoffen per arbeider komen en waar ze relatief goedkoop zijn.

Met de accumulatie van het kapitaal *groeit* de organische samenstelling van het kapitaal: het aandeel van het variabele kapitaal vermindert en het aandeel van het constante kapitaal neemt toe. Zo was de organische samenstelling van het kapitaal in de industrie van de Verenigde Staten van Amerika in 1889 $4,4 : 1$, in 1904–5, $7 : 1$.

In het verloop van de kapitalistische reproductie neemt de omvang van afzonderlijke kapitalen toe. Dit voltrekt zich langs de weg van de concentratie en centralisatie van het kapitaal.

Concentratie van het kapitaal is de toename van de omvang van het kapitaal door accumulatie van meerwaarde die binnen het bedrijf geschapen werd. De kapitalist, die een deel van de door hem toegeëigende meerwaarde in het bedrijf investeert, wordt de eigenaar van een steeds groter kapitaal.

Centralisatie van het kapitaal is de toename van de omvang van het kapitaal door de vereniging van meerdere kapitalen tot *een* groter kapitaal. In de concurrentiestrijd ruïneert en verzwelgt het grootkapitaal de kleine en middelgrote kapitalistische bedrijven die niet opgewassen zijn tegen de concurrentie. Door het opkopen van bedrijven van de geruïneerde concurrent voor een spotprijs of door het opnemen van deze bedrijven in het eigen bedrijf met behulp van andere methoden (bijvoorbeeld wegens schulden) vergroot de grootfabrikant de omvang van het kapitaal dat hij in zijn handen heeft. Vereniging van vele kapitalen tot *een* kapitaal vindt ook plaats bij het tot stand brengen van deelnemingen, naamloze vennootschappen enzovoort.

Concentratie en centralisatie van het kapitaal betekenen de samenballing van reusachtige rijkdommen in de handen van weinig personen. De vergroting van de kapitalen biedt uitgebreide mogelijkheden voor de concentratie van de productie, dat wil zeggen voor de samenbundeling van de productie in grootbedrijven.

De grootproductie bezit tegenover de kleinproductie beslissende voordelen. De grote bedrijven kunnen nieuwe machines en technische verbeteringen invoeren evenals een omvattende verdeling en specialisering van de arbeid doorvoeren, waartoe de kleine bedrijven niet in staat zijn. Tengevolge daarvan worden in de grote bedrijven de producten goedkoper gefabriceerd dan in de kleine bedrijven. De concurrentiestrijd veroorzaakt grote kosten en verliezen. De grote bedrijven kunnen deze verliezen dragen en later volop terugverdienen, terwijl de kleine bedrijven en vaak ook de middelgrote bedrijven ten gronde gaan. De grootkapitalisten verkrijgen onvergelijkelijk veel gemakkelijker krediet en op gunstige voorwaarde; en het krediet is een van de belangrijkste wapens in de concurrentiestrijd. Tengevolge van al deze voordelen rukken in de kapitalistische landen de grote bedrijven, die zijn toegerust met een techniek van hoog niveau, steeds meer op naar de eerste plaats, terwijl een zeer groot aantal kleine en middelgrote bedrijven geruïneerd wordt en ten gronde gaat. Tengevolge van de concentratie en centralisatie van het kapitaal worden enkele kapitalisten, als eigenaars van reusachtige vermogens, tot heersers over het lot van tienduizenden en honderdduizenden arbeiders. In de landbouw leidt de kapitalistische concentratie ertoe dat de grond en de overige productiemiddelen steeds meer geconcentreerd worden in de handen van de grooteigenaars en dat de brede lagen van de kleine en middelgrote boeren, die beroofd zijn van de grond, van het trekvee en van de inventaris, in een knellende afhankelijkheid van het kapitaal geraken. Massa's van boeren en handwerkers worden geruïneerd en worden veranderd in proletariërs.

De concentratie en de centralisatie van het kapitaal leidt dus tot een *verscherping van de klassentegenstellingen*, tot een verdieping van de kloof tussen de burgerlijke minderheid, de minderheid van de uitbuiters, en de bezitsloze, uitgebuite meerderheid van de maatschappij. Tegelijk leidt de concentratie van de productie ertoe dat steeds grotere massa's van het proletariaat geconcentreerd worden in de kapitalistische grootbedrijven en de industrie centra. Dit vergemakkelijkt de aaneensluiting en organisatie van de arbeiders voor de strijd tegen het kapitaal.

Het industriële reserveleger. Zoals reeds is uiteengezet, gaat met de groei van de productie in het kapitalisme een verhoging van de organische samenstelling van het kapitaal gepaard. De vraag naar arbeidskrachten wordt niet bepaald door de hoogte van het totale kapitaal, maar door de hoogte van het variabele deel van het kapitaal. Naarmate de techniek zich ontwikkelt, vermindert het variabele deel van het kapitaal relatief, in verhouding tot het constante kapitaal. In samenhang met de accumulatie van het kapitaal en de verhoging van de organische samenstelling ervan resulteert dat in een relatieve daling van de vraag naar

arbeidskrachten, hoewel de totale massa van het proletariaat met de ontwikkeling van het kapitalisme toeneemt.

Tengevolge hiervan wordt de arbeid van een grote massa arbeiders niet gebruikt. Een deel van de arbeidersbevolking blijkt 'overtollig', vormt de zogenaamde *relatieve overbevolking*. Hierbij gaat het om een relatieve overbevolking, omdat dit deel van de arbeidskrachten slechts overbodig wordt in vergelijking met de behoeften van de accumulatie van het kapitaal. Overeenkomstig de groei van de maatschappelijke rijkdom wordt dus in de burgerlijke maatschappij het ene deel van de arbeidersklasse veroordeeld tot steeds zwaardere, tot buitensporig ingespannen arbeid en het andere deel tot gedwongen werkloosheid.

Er zijn de volgende grondvormen van relatieve overbevolking te onderscheiden: De *vlottende overbevolking* wordt gevormd door de arbeiders die bij inkrimping van de productie, invoering van nieuwe machines en sluiting van het bedrijf voor een bepaalde tijd hun werk verliezen. Bij uitbreiding van de productie vindt een deel van deze werklozen weer werk, evenals een deel van de nieuwe arbeiders uit de opgroeiende generatie. In totaal groeit het aantal werkzame arbeiders echter in een steeds afnemende omvang vergeleken met de productie.

De *latente overbevolking* wordt gevormd door de met de ondergang bedreigde kleine producenten, vooral de arme boeren en landarbeider, die maar een klein deel van het jaar in de landbouw werkzaam zijn, in de industrie niet gebruikt kunnen worden en een ellendig bestaan leiden, terwijl ze zich er ergens op het land doorheen slaan. Anders dan in de industrie vermindert met de groei van de techniek de vraag naar arbeidskrachten in de landbouw absoluut.

De *stagnerende overbevolking* wordt gevormd door de grote groepen mensen die hun vaste werk verloren hebben, volstrekt onregelmatig werk hebben en aanzienlijk minder dan het gemiddelde loon ontvangen. Deze brede lagen van werkenden zoeken hun toevlucht in de sfeer van de kapitalistische huisarbeid of leven ook wel van los werk.

De onderste laag van de relatieve overbevolking tenslotte wordt gevormd door de mensen die al lange tijd uit de productie gestoten zijn, geen uitzicht hebben om weer in dienst genomen te worden en van los werk leven. Een deel van deze mensen wordt bedelaar.

De arbeiders die uit de productie zijn verdrongen, vormen het *industriële reserveleger*—het leger van werklozen. Dit leger is een noodzakelijk onderdeel van de kapitalistische economie, zonder welke deze niet kan bestaan en zich niet kan ontwikkelen. In periodes van industriële opbloei, als een snelle uitbreiding van de productie noodzakelijk is, staat er een toereikend aantal werklozen ter beschikking van de ondernemers. Door de uitbreiding van de productie vermindert de werkloosheid tijdelijk. Dan echter breekt een crisis van

overproductie uit, worden opnieuw aanzienlijke massa's arbeiders op straat gezet, die het reserveleger van werklozen versterken.

Het bestaan van het industriële reserveleger verschaft de kapitalist de mogelijkheid de uitbuiting van de arbeiders te versterken. De werkloze moet genoegen nemen met zeer zware arbeidsvoorwaarden. De werkloosheid schept een onzekere situatie voor de in de productie werkzame arbeiders en doet de levensstandaard van de gehele arbeidersklasse zeer aanzienlijk dalen. Juist daarom hebben de kapitalisten geen belang bij de afschaffing van het industriële reserveleger, dat druk uitoefent op de arbeidsmarkt en de kapitalist verzekert van goedkope arbeidskrachten. Met de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze groeit het leger van werklozen, in zijn geheel beschouwd, onophoudelijk aan, waarbij het in periodes van opbloei van de productie vermindert en in crisisperiodes toeneemt.

In Engeland waren in 1853 1,7 % van de vakbondsleden werkloos, in 1880 5,5 %, in 1908 7,8 % en in 1921 16,6 %. In de Verenigde Staten van Amerika bedroeg het deel werklozen, gemeten naar de totale grootte van de arbeidersklasse, volgens officiële opgaven: 5,1 % in 1890, 10 % in 1900, 15,5 % in 1915, 23,1 % in 1921. In Duitsland bedroeg het aantal werkloze vakbondsleden in 1887 0,2 %, in 1900 2 %, in 1926 18 %. In de koloniën en halfkoloniën van het Oosten heeft de relatieve overbevolking een reusachtige omvang.

Met de ontwikkeling van het kapitalisme neemt de *verkorting van de werktijd* waarbij de arbeider niet de hele dag of de gehele werkweek in de productie werkt, steeds grotere vormen aan.

De werkloosheid is een ware plaag voor de arbeidersklasse. De arbeider kan van niets anders leven dan van de verkoop van zijn arbeidskracht. De arbeiders die uit de bedrijven gegooid zijn, zijn overgeleverd aan de hongersdood. De gevallen dat werklozen gedwongen zijn de vuilnisbakken door te zoeken op verrotte resten van levensmiddelen zijn geen zeldzaamheid. De werklozen hebben geen dak boven het hoofd, omdat ze niet eens een slaapgelegenheid in de armoewijken van de grote steden kunnen betalen. Bijgevolg toont de bourgeoisie zich niet in staat de loonslaaf van het kapitaal ten minste het bestaansniveau van een slaaf te garanderen.

De burgerlijke economen proberen de werkloosheid in het kapitalisme te rechtvaardigen door te verwijzen naar eeuwige natuurwetten. Ten dienste hiervan staan de pseudo-wetenschappelijke constructies van Malthus, een reactionaire Engelse econoom, die aan het eind van de 18e eeuw en in het begin van de 19^e eeuw leefde. Volgens de door Malthus uitgevonden 'bevolkingswet' ontwikkelt de bevolking sinds het bestaan van de menselijke maatschappij zich zogenaamd volgens een meetkundige reeks (als 1, 2, 4, 8 enzovoort), terwijl de bestaansmiddelen tengevolge van de zogenaamde beperktheid van de natuurlijke rijkdommen volgens een rekenkundige

reeks (1, 2, 3, 4 enzovoort) zouden toenemen. Juist daarin ligt, volgens Malthus, de fundamentele oorzaak van de aanwezigheid van een overbodige bevolking, van de honger en ellende van de volksmassa's. Malthus meent dat het proletariaat zich niet kan bevrijden van ellende en honger door de omverwerping van de kapitalistische orde, maar alleen door de vermindering van het aantal huwelijken en de beperking van het geboorteaantal. Oorlogen en epidemieën, die de werkende bevolking decimeren, werden door Malthus geprezen als weldadige verschijnselen. De theorie van Malthus is door en door reactionair. Ze dient de bourgeoisie ter rechtvaardiging van de ongeneeslijke gebreken van het kapitalisme. De hersenspinsels van Malthus hebben niets gemeen met de werkelijkheid. De techniek waarover de mensheid beschikt, kan de hoeveelheid bestaansmiddelen doen toenemen in een tempo dat ook door de snelste toename van de bevolking niet bijgehouden wordt. De verwezenlijking van deze mogelijkheid evenwel wordt in de weg gestaan door de kapitalistische productiewijze, die de werkelijke oorzaak is van de ellende van de massa.

Marx legde de *kapitalistische bevolkingswet* bloot, die eruit bestaat dat in de burgerlijke maatschappij parallel aan de accumulatie van het kapitaal en de groei van de maatschappelijke rijkdom, een deel van de werkende bevolking onvermijdelijk overtollig wordt, uit de productie gegooid en tot ellende en honger veroordeeld wordt. De kapitalistische bevolkingswet komt voort uit de productieverhoudingen van de burgerlijke maatschappij.

De agrarische overbevolking. Het kapitalistische reserveleger van de arbeid wordt niet alleen aangevuld uit de rijen van de arbeiders die uit de industriële productie gestoten worden, maar ook uit de miljoenen massa's van het landbouwproletariaat en de armste lagen van de boerenstand.

Met de ontwikkeling van het kapitalisme wordt de differentiatie van de boerenstand versterkt. Er ontstaat een groot leger van landarbeiders. De kapitalistische grootbedrijven scheppen een vraag naar loonarbeiders. In dezelfde mate echter waarin de kapitalistische productie de ene tak van de landbouw na de andere in zijn macht neemt en in toenemende mate machines toegepast worden, vermindert het aantal loonarbeiders in de landbouw. De geruïneerde lagen van de plattelandsbevolking worden industrieproletariërs en vullen het leger werklozen in de steden aan. Een aanzienlijk deel van de plattelandsbevolking vormt echter de zogenaamde agrarische of latente overbevolking. De *agrarische overbevolking* is de overtollige bevolking in de landbouw van de kapitalistische landen, die tengevolge van de ruïnering van brede massa's van de boerenstand ontstaat; deze overtollige bevolking kan maar voor een deel in de landbouwproductie te werk gesteld worden en wordt in de industrie niet gebruikt.

Het latente karakter van de agrarische overbevolking bestaat eruit dat de overtollige arbeidskrachten op het land steeds op een of andere manier met een klein of zeer klein

boerenbedrijf verbonden zijn. De loonarbeider in de landbouw heeft in de regel een klein stukje land, dat hetzij ervoor dient om zijn loon door neveninkomsten aan te vullen, of het hem mogelijk maakt in tijden van werkloosheid zijn leven armzalig te rekken. Dergelijke bedrijfjes heeft het kapitalisme nodig om op goedkope arbeidskrachten terug te kunnen vallen.

De agrarische overbevolking bereikt in het kapitalisme een geweldige omvang. In het tsaristische Rusland bedroeg op het einde van de 19^e eeuw de latente werkloosheid op het platteland 13 miljoen mensen. In Duitsland vormden in 1907 3 miljoen kleine bedrijven van de 5 miljoen boerenbedrijven een reserveleger van arbeidskrachten. In de Verenigde Staten werden in de dertiger jaren van de 20^e eeuw, volgens officiële, te laag gestelde gegevens, 2 miljoen overtollige boeren geteld. Elk jaar trekken in de zomermaanden 1 tot 2 miljoen Amerikaanse landarbeiders met gezin en huisraad langs de wegen van het land rond om werk en loon te zoeken.

In de economisch achtergebleven landen heeft de agrarische overbevolking een bijzonder grote omvang. In India bijvoorbeeld, waar drie vierde van de totale bevolking van het land in de landbouw werkt, betekent de agrarische overbevolking een leger van vele miljoenen mensen. Een aanzienlijk deel van de plattelandsbevolking lijdt voortdurend honger.

De algemene wet van de kapitalistische accumulatie. De relatieve en absolute verarming van het proletariaat. De ontwikkeling van het kapitalisme leidt ertoe dat met de accumulatie van het kapitaal op de ene pool van de burgerlijke maatschappij geweldige rijkdommen geconcentreerd worden, en luxe en parasitisme, verspilling en ledigheid van de uitbuitersklassen toenemen; op de andere pool van de maatschappij wordt de uitbuiting van het proletariaat steeds meer verscherpt, groeien werkloosheid en ellende van hen die door hun arbeid alle rijkdom voortbrengen.

*“Hoe groter de maatschappelijke rijkdom, het functionerende kapitaal, de omvang en energie van zijn groei, dus ook de absolute grootte van het proletariaat en de productiviteit van zijn arbeid, des te groter het industriële reserveleger... De relatieve grootte van het industriële reserveleger groeit dus met de macht van de rijkdom. Hoe groter echter dit reserveleger is in verhouding tot het actieve arbeidersleger, des te massaler de geconsolideerde overbevolking, waarvan de ellende omgekeerd evenredig is met hun arbeidsleed... Dit is de absolute algemene wet van de kapitalistische accumulatie.”*³

De algemene wet van de kapitalistische accumulatie is de concrete uitdrukking van het werken van de economische grondwet van het kapitalisme—de meerwaardewet. De jacht op vergroting van de meerwaarde leidt tot de accumulatie van rijkdommen aan de kant van de uitbuitersklassen en tot de groei van de werkloosheid, ellende en onderdrukking aan de

³ Karl Marx, *Het Kapitaal*, De Haan, p. 500.

kant van de bezitloze klassen. Met de ontwikkeling van het kapitalisme voltrekt zich het proces van de relatieve en absolute verarming van het proletariaat.

De *relatieve verarming* van het proletariaat bestaat eruit dat in de burgerlijke maatschappij het aandeel van de arbeidersklasse in de totale som van het nationale inkomen voortdurend afneemt, terwijl het aandeel van de uitbuitersklassen voortdurend groeit.

Volgens opgaven van Amerikaanse burgerlijke economen bezat in de twintiger jaren van de 20^e eeuw, 10 % van de eigenaars in de Verenigde Staten 59 % van de totale rijkdommen, terwijl aan de arme lagen, die 87 % van de bevolking uitmaken, in totaal 8 % van de nationale rijkdom toekwam. Hoewel de maatschappelijke rijkdom absoluut toenam, daalde het procentuele aandeel van de inkomens van de arbeidersklasse zeer aanzienlijk. In vergelijking met de winsten van de kapitalisten bedroeg het loon van de arbeiders: in 1889 70 %, in 1918 61 %, in 1929 47 %, in 1939 45 %.

In Engeland bezaten in 1920-21 de rijkste eigenaars, die minder dan 2 % van het aantal eigenaars vormen, 64 % van de gehele nationale rijkdom, terwijl 76 % van de bevolking slechts 7,6 % van de nationale rijkdom bezat. In het tsaristische Rusland werd het fonds van het nominale loon door de vergroting van het aantal industriearbeiders bijna met 80 % verhoogd, terwijl het reële loon daalde; de winsten van de industriële stegen echter meer dan drievoudig.

De *absolute verarming* van het proletariaat betekent een directe daling van de levensstandaard.

“De arbeider verarmt absoluut, dat wil zeggen hij wordt gewoonweg armer dan vroeger, hij is gedwongen slechter te leven, zich kariger te voeden, met steeds minder eten genoeg te nemen, in kelders en zolderkamertjes te wonen... De rijkdom groeit in de kapitalistische maatschappij met een onwaarschijnlijke snelheid—hand in hand met de verarming van de arbeidersmassa’s.”⁴

Om de kapitalistische werkelijkheid mooi te praten, probeert de burgerlijke politieke economie de absolute verarming van het proletariaat te ontkennen. De feiten getuigen evenwel dat in het kapitalisme de levensstandaard van de arbeidersklasse meer en meer daalt. Dit komt tot uiting op verschillende manieren.

De absolute verarming van het proletariaat komt naar voren in het feit dat het reële loon daalt. Zoals boven is aangegeven, vermindert het reële loon voortdurend door de systematische stijging van de prijzen van de goederen, nodig voor de behoeften van de massa, door huurverhogingen en door het toenemen van de belastingdruk. In de 20^e eeuw staat het reële loon van de arbeiders in Engeland, de Verenigde Staten, Frankrijk, Italië en andere kapitalistische landen op een lager niveau dan in het midden van de 19^e eeuw.

⁴ W.I. Lenin, *Die Verelendung in der kapitalistischen Gesellschaft*, Werke, bd. 18, p. 428-29.

De absolute verarming van het proletariaat komt verder naar voren in het feit dat de omvang en duur van de werkloosheid toenemen.

De absolute verarming komt ook tot uitdrukking in de grenzeloze toename van de arbeidsintensiteit en de verslechtering van de arbeidsomstandigheden, wat ertoe leidt dat de arbeider snel oud wordt, het vermogen om te werken verliest, invalide wordt. De stijging van de arbeidsintensiteit en het ontbreken van absoluut noodzakelijke veiligheidsmaatregelen hebben een kolossale vermeerdering van de bedrijfsongevallen tot gevolg.

In de kolenmijnen van de Verenigde Staten bijvoorbeeld is het aantal bedrijfsongevallen met dodelijke afloop per 1.000 werknemers in de periode van 1878 tot 1914 met 71,5 % toegenomen. Alleen al in 1939 werden in de Verenigde Staten meer dan 1,5 miljoen mensen gedood of verminkt bij bedrijfsongevallen. Ook het aantal bedrijfsongevallen in de Engelse kolenmijnbouw neemt toe: in de jaren voor de oorlog werd jaarlijks een op de zes mijnwerkers het slachtoffer van een bedrijfsongeval. In de periode van 1949 tot 1952 kreeg reeds een op de drie mijnwerkers een ongeluk.

Ook de absolute verslechtering van de voedselvoorzieningen en de woonomstandigheden van de werkende mensen is een uitdrukking van de absolute verarming van het proletariaat, waardoor de gezondheid van vele arbeiders wordt ondermijnd, het sterftecijfer toeneemt en de levensduur van de arbeidersbevolking wordt verkort. Volgens officiële gegevens voldoen in de Verenigde Staten 40 % van alle woonhuizen op geen enkele wijze aan de minimumeisen met betrekking tot hygiëne en veiligheid. Het sterftecijfer van de arbeidersbevolking is veel hoger dan dat van de heersende klassen. De kindersterfte is in de krottenwijken van Detroit zesmaal hoger dan het gemiddelde in de hele Verenigde Staten. Samenhangend met de versterkte verarming van de werkende mensen is in de periode van de 70-er jaren van de 19^e eeuw tot de 30-er jaren van de 20^e eeuw het aantal geboorten per duizend inwoners verminderd: in Engeland van 36 tot 15, in Duitsland van 39 tot 19 en in Frankrijk van 26 tot 15.

De absolute verarming van het proletariaat neemt bijzonder scherpe vormen aan in de koloniale landen, waar de arbeidersbevolking in de grootste ellende leeft en de sterfte onder de arbeiders massale vormen aanneemt tengevolge van de buitensporig zware arbeid en de chronische honger.

De levensstandaard van de arme lagen van de boerenstand is in het kapitalisme niet hoger, maar vaak zelfs lager dan die van de loonarbeiders. In de kapitalistische maatschappij vindt er niet alleen een absolute en relatieve verarming van het proletariaat plaats, maar gaan ook brede lagen van de boerenstand hun ruïnering tegemoet en verarmen. In het tsaristische Rusland leidden enige tientallen miljoenen arme dorpingen een hongerbestaan. Volgens Amerikaanse statistieken is ongeveer tweederde van de boeren in de Verenigde Staten de laatste decennia niet verzekerd van een bestaansminimum, zodat deze in de grootste ellende

wegkwijnen. Daarom drijft het levensbelang de boerenstand tot een bondgenootschap met de arbeidersklasse, die geroepen is de kapitalistische orde omver te werpen. De ontwikkelingsweg van het kapitalisme is de weg van de verarming en van een hongerbestaan voor het overgrote deel van de werkende mensen. In de burgerlijke maatschappij brengt de ontwikkeling van de productiekrachten geen verlichting voor de werkende massa's, maar vergroot de ellende en de armoede ervan.

De fundamentele tegenstelling van de kapitalistische productiewijze. Naarmate het kapitalisme zich ontwikkelt, concentreert het op een steeds grotere schaal grote massa's mensen om samen te werken. De maatschappelijke arbeidsdeling neemt toe. Afzonderlijke, voorheen min of meer zelfstandige industrietakken veranderen in een hele reeks met elkaar samenhangende en van elkaar afhankelijke industrieën. De economische samenhang tussen de afzonderlijke bedrijven en provincies, evenals tussen gehele landen groeit op een reusachtige manier.

Het kapitalisme schept de grootproductie in de industrie en in de landbouw. De ontwikkeling van de productiekrachten brengt productie-instrumenten en productiemethoden voort die de concentratie vereisen van de arbeid van vele honderden en duizenden arbeiders. De concentratie van de productie neemt toe. Op deze wijze voltrekt zich de kapitalistische vermaatschappelijking van de arbeid, de kapitalistische vermaatschappelijking van de productie.

De toenemende vermaatschappelijking van de productie vindt echter plaats in het belang van een klein aantal particuliere ondernemers, die gericht zijn op de verhoging van hun winsten. Het product van de maatschappelijke arbeid van miljoenen mensen vormt het particuliere eigendom van de kapitalisten.

Een diepe tegenstelling kenmerkt dus de kapitalistische orde: de productie heeft een maatschappelijk karakter, terwijl het bezit van de productiemiddelen van particulier kapitalistische aard blijft, die onverenigbaar is met het maatschappelijk karakter van het productieproces. De tegenstelling tussen het maatschappelijk karakter van het productieproces en de particulier kapitalistische toe-eigening vormt de fundamentele tegenstelling van de kapitalistische productiewijze, die met de ontwikkeling van het kapitalisme steeds scherper wordt. Deze tegenstelling vindt zijn uitdrukking in de toenemende anarchie van de kapitalistische productie en in de verscherping van de antagonistische klassentegenstelling tussen het proletariaat en de gehele werkende massa's aan de ene kant en de bourgeoisie aan de andere kant.

Korte samenvatting

1. Reproductie is de voortdurende vernieuwing, permanente herhaling van het productieproces. De eenvoudige reproductie betekent vernieuwing van de productie op dezelfde schaal. De uitgebreide reproductie betekent vernieuwing van de productie op grotere schaal. Voor het kapitalisme is de uitgebreide reproductie, die onderbroken wordt door crisisperioden waarin de productie daalt, kenmerkend. De uitgebreide kapitalistische reproductie is een voortdurende vernieuwing en verdieping van de uitbuitingsverhoudingen.
2. De uitgebreide reproductie in het kapitalisme veronderstelt accumulatie van het kapitaal. Accumulatie van het kapitaal is de toevoeging van een deel van de meerwaarde aan het kapitaal of wel verandering van meerwaarde in kapitaal. De kapitalistische accumulatie leidt tot een verhoging van de organische samenstelling van het kapitaal, dat wil zeggen tot een snellere groei van het constante kapitaal in verhouding tot het variabele kapitaal. In het verloop van de kapitalistische reproductie voltrekt zich de concentratie en centralisatie van het kapitaal. De grootproductie heeft beslissende voordelen ten opzichte van de kleinschalige productie, waardoor de grote en de grootste bedrijven niet alleen de kleine producenten, met andere woorden ook de middelgrote kapitalistische bedrijven verdringen en aan zich onderwerpen.
3. Met de accumulatie van het kapitaal en de verhoging van de organische samenstelling ervan vermindert de vraag naar arbeidskrachten relatief. Het industriële reserveleger van werklozen wordt gevormd. Het overschot aan arbeidskrachten in de kapitalistische landbouw, dat zijn oorzaak vindt in de ruïnering van de brede massa's van de boerenstand, leidt tot het ontstaan van de agrarische overbevolking. De algemene wet van de kapitalistische accumulatie betekent concentratie van de rijkdom in de handen van de minderheid der uitbuiters en toename van de ellende van de werkende mensen, dat wil zeggen de overgrote meerderheid van de maatschappij. De uitgebreide reproductie in het kapitalisme brengt onvermijdelijk de relatieve en absolute verarming van de arbeidersklasse met zich mee. Relatieve verarming is de vermindering van het aandeel van de arbeidersklasse in het nationale inkomen van de kapitalistische landen. Absolute verarming is de directe daling van de levensstandaard van de arbeidersklasse.
4. De fundamentele tegenstelling van het kapitalisme is de tegenstelling tussen het maatschappelijk karakter van het productieproces en de particulier kapitalistische vorm van de toe-eigening. Met de ontwikkeling van het kapitalisme wordt deze tegenstelling steeds scherper en verdiept de onverzoenlijke klassentegenstelling tussen bourgeoisie en proletariaat.

Hoofdstuk 10

Kringloop en omslag van het kapitaal

De kringloop van het kapitaal. De drie vormen van het industriële kapitaal. De ontwikkelde warencirculatie, dat wil zeggen de middels geld tot stand gebrachte warenruil, is een bestaansvoorwaarde van de kapitalistische productiewijze. De kapitalistische productie is onafscheidelijk verbonden met de circulatie.

Ieder afzonderlijk kapitaal begint zijn levensweg in de vorm van een bepaalde som geld, het heeft de gedaante van geldkapitaal. De kapitalist koopt met het geld waren van een bijzondere aard: ten eerste productiemiddelen en ten tweede arbeidskracht. Deze handeling in de circulatie kan als volgt worden voorgesteld:

$$G \rightarrow W \begin{cases} A \\ P_m \end{cases}$$

G betekent hier geld, W de waren, A de arbeidskracht en P_m de productiemiddelen. Door deze vormverandering van het kapitaal krijgt de bezitter alles ter beschikking wat voor de productie noodzakelijk is. Eerst bezat hij kapitaal in de vorm van geld, nu bezit hij dezelfde hoeveelheid kapitaal maar al in de vorm van productief kapitaal.

Dus het eerste stadium van de beweging van het kapitaal bestaat uit de verandering van geldkapitaal in productief kapitaal.

Daarna begint het productieproces, de productieve consumptie van de waren die de kapitalist gekocht heeft. Dit bestaat eruit dat de arbeiders hun arbeidskracht verbruiken, de grondstof verwerkt wordt, de brandstof verbrand wordt en de machines verslijten. Het kapitaal verandert opnieuw van vorm: als resultaat van het productieproces wordt het voorgeschooten kapitaal belichaamd in een bepaalde hoeveelheid waren, het neemt de vorm van warenkapitaal aan. In de eerste plaats zijn dit al niet meer die waren die de kapitalist

kocht, toen hij met zijn werk begon; en in de tweede plaats is de waarde van deze hoeveelheid waren groter dan de oorspronkelijke waarde van het kapitaal, omdat de door de arbeiders geproduceerde meerwaarde erin vervat is.

Dit stadium in de beweging van het kapitaal kan als volgt weergegeven worden:

$$W \left\{ \begin{array}{l} A \\ P_m \end{array} \right. \dots P \dots W'$$

Hier betekent P productie, terwijl de puntjes voor en na deze letter aangeven dat het circulatieproces onderbroken is en het productieproces plaats vindt; W' betekent kapitaal in de vorm van waren, waarvan de waarde toegenomen is door de toe-eigening van de meerwaarde door de kapitalist.

Dus bestaat het tweede stadium van de beweging van het kapitaal uit de verandering van het productieve kapitaal in warenkapitaal.

De beweging van het kapitaal houdt hiermee niet op. De geproduceerde waren moeten verkocht worden. De kapitalist verkrijgt een bepaalde som geld in ruil voor de verkochte waren. Deze handeling in de circulatie kan men als volgt voorstellen:

$$W' \rightarrow G'$$

Het kapitaal verandert voor de derde keer van vorm: het neemt weer de vorm van geldkapitaal aan. Daarna beschikt de eigenaar over een grotere som geld dan hij in het begin had. Het doel van de kapitalistische productie, de toe-eigening van meerwaarde, is bereikt.

Dus bestaat het *derde stadium* van de beweging van het kapitaal uit de verandering van het warenkapitaal in geldkapitaal.

Het geld dat voor de verkochte waren verkregen is, gebruikt de kapitalist opnieuw voor het kopen van productiemiddelen en arbeidskracht, die voor de voortzetting van de productie nodig zijn. Opnieuw wordt het hele proces herhaald.

Dit zijn de drie stadia die het kapitaal in zijn beweging achter elkaar doorloopt. Het kapitaal heeft in elk van deze stadia een speciale functie. De verandering van het geldkapitaal in de elementen van het productieve kapitaal waarborgt de verbinding van de aan de kapitalist toebehorende productiemiddelen met de arbeidskracht van de loonarbeiders; zonder deze verbinding kan het productieproces niet van de grond komen. De functie van het productieve kapitaal bestaat eruit door de arbeid van de loonarbeiders een hoeveelheid

waren, een nieuwe waarde en dus ook meerwaarde te scheppen. De functie van het warenkapitaal bestaat eruit door verkoop van de geproduceerde hoeveelheid waren op de eerste plaats de kapitalist het door hem voor de productie voorgesloten kapitaal in de vorm van geld terug te betalen en ten tweede de in het productieproces geschapen meerwaarde in de vorm van geld te realiseren.

Deze drie stadia worden door het *industriële kapitaal* tijdens zijn beweging doorlopen. Onder industrieel kapitaal verstaan we hier ieder kapitaal dat voor de productie van waren gebruikt wordt, onafhankelijk van het feit of het gaat om industrie of landbouw. “Het industriële kapitaal is de enige bestaansvorm van het kapitaal, waarin niet alleen toe-eigening van meerwaarde, respectievelijk meerproduct, maar tevens de schepping ervan, functie van het kapitaal is. Het bepaalt daarom het kapitalistische karakter van de productie; het bestaan ervan sluit de klassentegenstelling tussen kapitalisten en loonarbeiders in.”¹

Ieder industrieel kapitaal beschrijft dus een kringloopbeweging.

Kringloop van het kapitaal noemt men de voortdurende verandering van kapitaal van de ene vorm in de andere, de beweging die drie stadia omvat. Het eerste en derde stadium behoren tot de circulatiesfeer, het tweede tot de productiesfeer. Zonder circulatie, dat wil zeggen zonder verandering van waren in geld en andersom de verandering van geld in waren, is de kapitalistische reproductie, de voortdurende vernieuwing van het productieproces ondenkbaar.

De gehele kringloop van het kapitaal kan als volgt voorgesteld worden:

$$G \rightarrow W \left\{ \begin{array}{l} A \\ P_m \end{array} \right. \dots P \dots W' \rightarrow G'$$

Alle drie de stadia van de kringloop van het kapitaal zijn ten nauwste met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk. De kringloop van het kapitaal verloopt slechts normaal zolang de verschillende fasen ervan zonder stagnatie in elkaar overgaan.

Stagneert het kapitaal in het eerste stadium, dan betekent dat een zinloos bestaan van het geldkapitaal. Treedt de stagnatie in het tweede stadium op, dan betekent het dat de productiemiddelen er doelloos bijliggen en de arbeidskracht werkloos blijft. Als het kapitaal in het derde stadium stagneert, dan hopen de onverkochte waren zich op in de magazijnen en versperren ze de circulatiestroom. Van doorslaggevende betekenis is het tweede stadium van de kringloop van het industriële kapitaal, waar het optreedt in de vorm van productief kapitaal. In dit stadium worden waren, waarde en meerwaarde geproduceerd. In de twee

¹ Karl Marx, *Das Kapital*, Zweiter Band, MEW, bd. 24, p. 61.

andere stadia wordt geen waarde en geen meerwaarde geschapen, daar vindt alleen een vormverandering van het kapitaal plaats.

De drie stadia van de kringloop van het kapitaal komen overeen met de drie vormen van het industriële kapitaal: 1. geldkapitaal, 2. productief kapitaal en 3. warenkapitaal.

Ieder kapitaal bestaat tegelijkertijd in alle drie de vormen. Terwijl een van de delen geldkapitaal voorstelt dat in productief kapitaal veranderd wordt, is een ander deel productief kapitaal dat in warenkapitaal, en een derde deel warenkapitaal dat in geldkapitaal veranderd wordt. Ieder van deze drie delen neemt achtereenvolgens alle drie de vormen aan en legt ze weer af. Dit geldt niet alleen voor ieder kapitaal afzonderlijk, maar ook voor alle kapitalen tezamen, of anders uitgedrukt, voor het gehele maatschappelijke kapitaal. Daarom, merkt Marx op, kan het kapitaal alleen als beweging en niet als een stilstaand ding opgevat worden.

De mogelijkheid van een zelfstandig voorkomen van de drie kapitaalsvormen ligt daarin reeds opgesloten. In het verdere verloop zal aangetoond worden hoe het handelskapitaal en leenkapitaal afgezonderd worden van het in de productie ingezette kapitaal. Op deze afzondering berust het bestaan van verschillende groepen in de bourgeoisie, de industriëlen, de kooplieden en de bankiers, onder wie de meerwaarde verdeeld wordt.

De omslag van het kapitaal. Productietijd en omlooptijd. Ieder kapitaal brengt ononderbroken de kringloop tot stand en herhaalt deze voortdurend. Het kapitaal voltrekt daarmee zijn omslag. De omslag van het kapitaal noemt men de kringloop ervan, niet als een eenmalige gebeurtenis beschouwd, maar als een periodiek zich vernieuwend en herhalend proces. De omslagtijd van het kapitaal is de som van de productie- en omlooptijd. Met andere woorden, de omslagtijd is de tijdsperiode vanaf het ogenblik dat het kapitaal in een bepaalde vorm is voorgeschooten tot het ogenblik dat het kapitaal in dezelfde vorm naar de kapitalist terugkeert, maar wel toegenomen ter grootte van de meerwaarde.

De productietijd van het kapitaal is de tijdsduur van het verblijf ervan in de productiesfeer. Het belangrijkste deel van de productietijd is de arbeidsperiode tijdens het verloop waarvan het arbeidsvoorwerp onderhevig is aan de inwerking van de arbeid. De arbeidsperiode hangt af van de aard van de productietak, van de stand van de techniek in het bedrijf en van andere voorwaarden. Zo zijn bijvoorbeeld in een spinnerij slechts weinig dagen nodig om een bepaalde hoeveelheid katoen om te zetten in voor de verkoop geschikt garen, terwijl in een fabriek van locomotieven de fabricage van iedere locomotief de besteding van vele dozijnen arbeidsdagen van een groot aantal arbeiders vereist.

De productietijd is meestal langer dan de arbeidsperiode. Deze omvat ook onderbrekingen van het arbeidsproces, in het verloop waarvan het arbeidsvoorwerp blootgesteld is aan inwerking van natuurlijke processen, de wijn bijvoorbeeld moet gisten, het leer moet gelooïd worden, het graan groeien enzovoort. Met de ontwikkeling van de techniek vermindert de duur van veel van dergelijke processen. De omlooptijd is de tijd waarin het kapitaal

uit de geldvorm in de productieve vorm en uit de warenvorm in de geldvorm verandert. De lengte van de omlooptijd is afhankelijk van de voorwaarden voor de inkoop van de productiemiddelen en voor de verkoop van de gefabriceerde waren, van de afstand tot de markt, van de ontwikkelingsgraad van de transport- en communicatiemiddelen.

Vastgelegd en circulerend kapitaal. De verschillende delen van het productieve kapitaal slaan niet op dezelfde manier om. Het verschil in omslag van de afzonderlijke onderdelen van het productieve kapitaal komt voort uit de verschillende manieren waarop elk zijn waarde overdraagt op het product. Dienovereenkomstig wordt het kapitaal onderverdeeld in vastgelegd en circulerend kapitaal.

Vastgelegd kapitaal noemt men dat deel van het productieve kapitaal dat in zijn geheel deelneemt aan de productie en zijn waarde niet ineens, maar met stukjes en beetjes in het verloop van enige productieperioden op het product overdraagt. Het is het deel van het kapitaal dat gebruikt wordt voor de bouw van gebouwen en productie-installaties, voor de aankoop van machines en de inrichting van een bedrijf.

Het vastgelegde kapitaal wordt door de kapitalist in een keer voorgeschooten voor heel de tijd dat het functioneert, maar de waarde ervan keert slechts bij stukjes en beetjes in de geldvorm naar de kapitalist terug. De elementen van het vastgelegde kapitaal staan de productie gewoonlijk vele jaren ten dienste; ze verslijten per jaar in een bepaalde mate en worden tenslotte voor verder gebruik onbruikbaar. Daaruit bestaat de natuurlijke slijtage van machines en installaties.

Naast de natuurlijke slijtage zijn de productie-instrumenten onderhevig aan de morele slijtage. Een machine die 5 tot 10 jaar gefunctioneerd heeft, kan nog goed te gebruiken zijn; als echter op dit tijdstip een andere, volmaaktere, goedkopere machine van hetzelfde type, die in staat is meer te produceren, gebouwd is, dan leidt dit tot ontwaarding van de oude machine. Daarom heeft de kapitalist er belang bij de bedrijfsinstallaties in een zo kort mogelijke tijd volledig te verbruiken. Hieruit ontstaat het streven van de kapitalisten om de werkdag te verlengen, de arbeid te intensiveren, het continuusysteem in te voeren.

Circulerend kapitaal noemt men dat deel van het productieve kapitaal waarvan de waarde in het verloop van een productieperiode volledig overgedragen wordt op de waar en bij de realisering van de waar weer geheel in de geldvorm naar de kapitalist terugkeert (met inbegrip van de meerwaarde). Dit deel van het kapitaal wordt gebruikt voor de aankoop van de arbeidskracht, evenals de grondstoffen, brandstoffen en hulpstoffen, dat wil zeggen die productiemiddelen die niet tot het vastgelegde kapitaal behoren, waarbij, zoals al gezegd is, de kapitalist de uitgaven voor de koop van de arbeidskracht met een overschot terugverdiend.

In dezelfde tijd waarin het vastgelegde kapitaal een keer omslaat, slaat het circulerende kapitaal meerdere malen om.

Door de verkoop van de waren verkrijgt de kapitalist een bepaalde som geld waarin is opgesloten: 1. de waarde van dat deel van het vastgelegde kapitaal dat in het productieproces op de waarde werd overgedragen, 2. de waarde van het circulerende kapitaal, 3. de meerwaarde. Om de productie voort te zetten gebruikt de kapitalist de opbrengst die overeenkomt met het circulerende kapitaal opnieuw voor het in dienst nemen van arbeiders, voor de aankoop van grondstoffen, brandstoffen en hulpstoffen. De som die overeenkomt met het op de waren overgedragen deel van de waarde van het vastgelegde kapitaal, gebruikt de kapitalist ter vervanging van de machines, werkbanken, gebouwen, dat wil zeggen voor de amortisatie.

De amortisatie is het proces waarbij de waarde van het vastgelegde kapitaal geleidelijk vervangen wordt door periodieke afschrijvingen in de geldvorm, die overeenkomen met de slijtage. Een deel van de amortisatiebedragen wordt gebruikt voor de algemene reparatie, dat wil zeggen voor de gedeeltelijke vervanging van de versleten machines, werktuigen, bedrijfsgebouwen enzovoort. Maar het belangrijkste deel van de amortisatiebedragen reserveren de kapitalisten in de vorm van geld (meestal bij de banken) om als het nodig is nieuwe machines ter vervanging van de oude te kopen of nieuwe gebouwen ter vervanging van de onbruikbaar geworden gebouwen te bouwen.

De marxistische politieke economie onderscheidt de indeling van het kapitaal in vastgelegd en circulerend van de indeling van het kapitaal in constant en variabel. Het constante en het variabele kapitaal verschillen vanwege de rol die ze in het proces van de uitbuiting van de arbeiders door de kapitalisten spelen, terwijl het vastgelegde en het circulerende kapitaal verschillen wat betreft het karakter van de omslag.

Deze twee manieren om het kapitaal in te delen kunnen op de volgende wijze weergegeven worden:

indeling naar de rol in het uitbuitingsproces	onderdelen van het kapitaal	indeling naar het karakter van de omslag
<i>constant kapitaal</i>	fabrieksgebouwen en opstallen	<i>vastgelegd kapitaal</i>
	uitrusting en machines	
	grondstoffen, brandstoffen en hulpstoffen	<i>circulerend kapitaal</i>
<i>variabel kapitaal</i>	arbeidsloon	

Tabel 1 Twee manieren om het kapitaal in te delen

Door de burgerlijke politieke economie wordt slechts de indeling in vastgelegd en circulerend kapitaal erkend, omdat deze indeling van het kapitaal op zich nog niets zegt over de rol van de arbeid bij de schepping van de meerwaarde, maar integendeel het fundamentele verschil verdoezelt tussen de uitgaven van de kapitalist voor de beloning van de arbeidskrachten en de uitgaven voor de grondstoffen, brandstoffen enzovoort.

De meerwaardevoet op jaarbasis. Methoden om de omslag van het kapitaal te versnellen. Bij een gegeven grootte van het variabele kapitaal beïnvloedt de omslagsnelheid van het kapitaal de hoeveelheid meerwaarde die de kapitalist in een jaar uit de arbeiders perst.

Laten we twee kapitalen bekijken die beide een variabel deel hebben van 25.000 dollar bij een meerwaardevoet van 100 %. Laten we aannemen dat een van beide eenmaal per jaar omslaat en het andere tweemaal. Dit betekent dat de eigenaar van het tweede kapitaal met dezelfde som geld in de loop van het jaar het dubbele aantal arbeiders kan inzetten en uitbuiten, vergeleken met de eigenaar van het eerste. Daarom zullen de resultaten van de beide kapitalisten op het einde van het jaar verschillend zijn. De eerste verkrijgt 25.000 dollar meerwaarde per jaar, de tweede 50.000 dollar.

De meerwaardevoet op jaarbasis noemt men de verhouding tussen de gedurende een jaar geproduceerde totale hoeveelheid meerwaarde en het voorgesloten variabele kapitaal. In ons voorbeeld bedraagt de in procenten uitgedrukte meerwaardevoet op jaarbasis bij de eerste kapitalist

$$\frac{25.000}{25.000} = 100 \%, \text{ bij de tweede } \frac{50.000}{25.000} = 200 \%$$

Hieruit wordt duidelijk dat de kapitalisten belang hebben bij een versnelling van de omslag van het kapitaal, omdat dit hen in staat stelt dezelfde hoeveelheid meerwaarde met minder kapitaal of met hetzelfde kapitaal een grotere hoeveelheid meerwaarde toe te eigenen. De omslagsnelheid van het kapitaal beïnvloedt ook de grootte van dat deel van het circulerende kapitaal dat wordt voorgesloten voor de aankoop van grondstoffen, brandstoffen en hulpstoffen.

Marx toonde aan dat versnelling van de circulatie van het kapitaal op zich geen atoom nieuwe waarde toevoegt. De snellere omslag van het kapitaal en de snellere realisering van de in een bepaald jaar geschapen meerwaarde in de vorm van geld maken het voor de kapitalisten slechts mogelijk om bij een en dezelfde grootte van het kapitaal een groter aantal arbeiders tewerk te stellen, waarvan de arbeid in de loop van het jaar een grotere hoeveelheid meerwaarde voortbrengt.

Zoals we gezien hebben, bestaat de omslagtijd van het kapitaal uit de productietijd en de omlooptijd. De kapitalist streeft ernaar de tijdsduur van zowel de een als van de ander te verkorten. De arbeidsperiode die noodzakelijk is voor de productie van waren, wordt

verkort door de ontwikkeling van de productiekrachten, door de vooruitgang van de techniek. De moderne methoden voor de fabricage van ijzer en staal versnellen bijvoorbeeld deze processen vele malen, vergeleken met die methoden die 100 tot 150 jaar geleden toegepast werden. Ook de vooruitgang in de organisatie van de productie, zoals de overgang naar serie- en massaproductie, heeft een aanzienlijk effect.

Ook worden de onderbrekingen in het arbeidsproces die deel uitmaken van de boven de arbeidsperiode uitgaande productietijd, in vele gevallen verkort door de ontwikkeling van de techniek. Zo duurde het looien van leer vroeger weken terwijl er tegenwoordig maar een paar uur voor nodig is, dankzij het gebruik van de nieuwste chemische methoden. In enkele productietakken worden op grote schaal katalysatoren—dat zijn stoffen die het verloop van chemische processen versnellen—toegepast.

Om de omslag van het kapitaal te versnellen maken de ondernemers ook gebruik van de verlenging van de werkdag en de intensivering van de arbeid. Als bij een werkdag van 10 uur de arbeidsperiode 24 dagen bedraagt, dan verkort een verlenging van de werkdag tot 12 uur de arbeidsperiode tot 20 dagen en versnelt overeenkomstig de omslag van het kapitaal. Intensivering van de arbeid, waarbij de arbeider in 60 minuten evenveel energie gebruikt, die hij vroeger, laten we zeggen, in 72 minuten verbruikte, heeft hetzelfde resultaat.

De kapitalisten proberen verder een versnelling van de omslag van het kapitaal te bereiken door de verkorting van de omlooptijd van het kapitaal. De mogelijkheid daarvoor wordt geschapen door de ontwikkeling van het verkeers-, post- en telegraafwezen evenals door een betere organisatie van de handel. De verkorting van de omlooptijd wordt echter tegengewerkt door de volgende twee zaken: in de eerste plaats door de buitengewoon irrationele geografische spreiding van de productie in de kapitalistische wereld, waardoor het transport van waren over grote afstanden noodzakelijk is en in de tweede plaats door de verscherping van de kapitalistische concurrentie en de toenemende afzetmoeilijkheden.

Samen met het circulerende kapitaal doorloopt ook de meerwaarde die in een gegeven periode voortgebracht is, de circulatie. Hoe korter de omslagtijd van het kapitaal, des te sneller wordt de door de arbeiders geschapen meerwaarde in de vorm van geld gerealiseerd en des te sneller kan hij voor de uitbreiding van de productie gebruikt worden.

Korte samenvatting

1. Ieder afzonderlijk industrieel kapitaal beschrijft een ononderbroken beweging in de vorm van een kringloop die uit drie stadia bestaat. Deze drie stadia komen overeen met de drie vormen van het industriële kapitaal: de geldvorm, de productieve vormende warenvorm, die naar functie van elkaar verschillen.
2. De kringloop van het kapitaal, niet als een afzonderlijk proces, maar als een periodiek zich vernieuwend proces beschouwd, noemt men omslag van het kapitaal. De omslag-tijd van het kapitaal is de som van de productietijd en de omlooptijd. Het belangrijkste deel van de productietijd is de arbeidsperiode.
3. Ieder productief kapitaal valt uiteen in twee delen, die verschillen naar de aard van de omslag: het vastgelegde kapitaal en het circulerende kapitaal. Het vastgelegde kapitaal is dat deel van het productieve kapitaal waarvan de waarde niet in één keer, maar met stukjes en beetjes gedurende enige productieperioden op de waren overgedragen wordt. Het circulerende kapitaal is het deel van het productieve kapitaal waarvan de waarde gedurende een productieperiode volledig overgedragen wordt op de waren en in zijn geheel terugkeert naar de kapitalist bij de verkoop van de waren.
4. De versnelling van de kapitaals omslag stelt de kapitalist in staat om met een en hetzelfde kapitaal binnen het jaar een groter aantal omslagen te voltooien en dus een groter aantal arbeiders in te zetten, die een grotere hoeveelheid meerwaarde produceren. De kapitalisten streven ernaar om de omslag van het kapitaal te versnellen zowel door verbetering van de techniek als ook in het bijzonder door een versterkte uitbuiting van de arbeiders, door de verlenging van de werkdag en de stijging van de arbeidsintensiteit.

Hoofdstuk 11

Gemiddelde winst en productieprijs

Kostprijs en winst. De winstvoet. De meerwaarde, die in het productieproces door de arbeid van de loonarbeiders geschapen wordt, is de inkomstenbron van alle uitbuitersklassen van de kapitalistische maatschappij. Laten we eerst de wetten bekijken waardoor de meerwaarde de vorm van winst aanneemt voor de kapitalisten die hun kapitaal beleggen in de productie van waren.

De waarde van een in het kapitalistische bedrijf geproduceerde waar bestaat uit drie bestanddelen: 1. uit de waarde van het constante kapitaal (een deel van de waarde van machines en gebouwen en de waarde van grondstoffen, brandstof enz.), 2. uit de waarde van het variabele kapitaal en 3. uit meerwaarde. De grootte van de waarde van de waren wordt bepaald door de hoeveelheid maatschappelijk noodzakelijke arbeid, benodigd voor de productie ervan. Maar de kapitalist verricht zelf geen arbeid voor de productie van waren, hij gebruikt zijn kapitaal hiervoor.

De *kapitalistische kostprijs* van een waar bestaat uit het verbruikte constante en het variabele kapitaal, dat wil zeggen uit de uitgaven voor productiemiddelen en arbeidsloon. Wat de waar voor de kapitalist kost, wordt afgemeten aan de uitgaven in *kapitaal*; wat de waar de maatschappij kost, wordt afgemeten aan de uitgaven in *arbeid*. Daarom is de kapitalistische kostprijs van de waar minder dan de waarde ervan of dan de werkelijke productiekosten. Het verschil tussen de waarde of de werkelijke productiekosten en de kapitalistische kostprijs is gelijk aan de meerwaarde, die de kapitalist zich voor niets toe-eigent.

Wanneer de kapitalist de in zijn bedrijf geproduceerde waar verkoopt, komt de meerwaarde voor de dag als een surplus boven de kapitalistische kostprijs. Bij de berekening van de rentabiliteit van zijn bedrijf stelt de kapitalist dit surplus tegenover het voorgesloten kapitaal, dat wil zeggen het totale in de productie belegde kapitaal. De meerwaarde treedt op in de gedaante van de winst, gerelateerd aan het totale kapitaal. De *winst* is meerwaarde die betrekking heeft op het gehele in de productie belegde kapitaal en die naar buiten

toe van dit kapitaal schijnt af te stammen. Hierbij wordt het verschil tussen het constante kapitaal, dat besteed wordt aan de inkoop van productiemiddelen, en het variabele kapitaal, dat besteed wordt aan de beloning van de arbeidskrachten, uitgewist. Daardoor ontstaat de schijn alsof de winst een voortbrengsel van het kapitaal zou zijn. In werkelijkheid is de meerwaarde de bron van de winst die slechts door de arbeid van de arbeider voortgebracht wordt, alleen door de arbeidskracht waarvan de waarde belichaamd is in het variabele kapitaal. Marx noemt de winst de *veranderde vorm* van de meerwaarde.

Zoals de vorm van het arbeidsloon de uitbuiting van de loonarbeider verbergt doordat het de valse indruk wekt dat alle arbeid betaald zou worden, zo versluiert de vorm van de winst op haar beurt de uitbuitingsverhouding doordat ze de indruk wekt dat de winst door het kapitaal zelf zou worden voortgebracht. De vormen van de kapitalistische productieverhoudingen verduisteren en versluieren zo het werkelijke karakter ervan.

De mate waarin een kapitalistische onderneming rendabel is, wordt voor de bezitter ervan bepaald door de *winstvoet*. De winstvoet is de in procenten uitgedrukte verhouding van de meerwaarde tot het gehele voorgeschoten kapitaal. Als bijvoorbeeld het gehele voorgeschoten kapitaal 200.000 dollar bedraagt en de jaarlijkse winst 40.000 dollar, dan is de winstvoet gelijk aan: $\frac{40.000}{200.000} \times 100 = 20 \%$

Omdat het gehele voorgeschoten kapitaal groter is dan het variabele kapitaal, is de winstvoet altijd kleiner dan de meerwaardevoet. Als het kapitaal van 200.000 dollar in ons voorbeeld bestaat uit 160.000 dollar constant kapitaal en 40.000 dollar variabel kapitaal en de meerwaardevoet bedraagt $\frac{40.000}{40.000} \times 100 = 100 \%$, dan is de winstvoet gelijk aan 20 % of $\frac{1}{5}$ deel 40.000 van de meerwaarde.

De winstvoet hangt vooral af van de meerwaardevoet. Hoe hoger de meerwaardevoet, des te hoger is onder verder gelijkblijvende voorwaarden de winstvoet. Alle factoren die de meerwaardevoet vergroten, die dus ook de uitbuitingsgraad van de arbeid door het kapitaal verhogen (verlenging van de arbeidsdag, stijging van de intensiteit en productiviteit van de arbeid enz.), vergroten ook de winstvoet.

De winstvoet is verder afhankelijk van de organische samenstelling van het kapitaal. Zoals bekend is de organische samenstelling van het kapitaal de verhouding tussen het constante en het variabele kapitaal. Hoe lager de organische samenstelling van het kapitaal, hoe hoger dus het aandeel van het variabele kapitaal (de waarde van de arbeidskracht), des te groter is bij een gelijke meerwaardevoet de winstvoet. En omgekeerd, hoe hoger de organische samenstelling van het kapitaal, des te lager is de winstvoet. Ten slotte heeft de omslagsnelheid van het kapitaal invloed op de winstvoet. Hoe korter de omslagtijd van het kapitaal, des te hoger is de jaarlijkse winstvoet, de verhouding van de in één jaar geproduceerde meerwaarde tot het gehele voorgeschoten kapitaal. En omgekeerd leidt een langere omslagtijd van het kapitaal tot een daling van de jaarlijkse winstvoet.

Het ontstaan van de gemiddelde winstvoet en de verandering van de waarde van de waar en de productieprij. In het kapitalisme voltrekt de verdeling van het kapitaal over de verschillende productietakken en de ontwikkeling van de techniek zich in een verbitterde concurrentiestrijd.

De *concurrentie binnen een productiesfeer* kan onderscheiden worden van de concurrentie tussen de productiesferen. De concurrentie binnen een productiesfeer is de concurrentie tussen de bedrijven van dezelfde productietak, die waren van dezelfde soort produceren om de voordeligste afzet van deze waren en om de surpluswinst. De afzonderlijke ondernemingen werken onder ongelijke omstandigheden en verschillen van elkaar wat betreft hun grootte, hun technische uitrusting en de organisatie van de productie. Tengevolge hiervan is de afzonderlijke waarde van de door de verschillende ondernemingen geproduceerde waren niet gelijk. De concurrentie tussen de ondernemingen van een bedrijfstak leidt ertoe dat de prijzen van de waren niet door hun afzonderlijke waarde, maar door de maatschappelijke waarde van deze waren bepaald worden. De grootte van de maatschappelijke waarde van de waren is, zoals al gezegd, afhankelijk van de gemiddelde productieomstandigheden in deze bedrijfstak.

Omdat de prijzen van de waren door de maatschappelijke waarde van de waren bepaald worden, zijn die ondernemingen in het voordeel waar de productietechniek en de arbeidsproductiviteit boven het gemiddelde van die bedrijfstak ligt, waar de afzonderlijke waarde van de waren daardoor lager is dan de maatschappelijke waarde. Deze ondernemingen verkrijgen een surpluswinst of *extra winst*, die een vorm is van de door ons bovenbeschouwde extra meerwaarde (in hoofdstuk 7). Zo worden door de concurrentie binnen een sfeer verschillende winstvoeten gevormd in de afzonderlijke ondernemingen van deze sfeer. De concurrentie tussen de afzonderlijke ondernemingen van dezelfde productietak leidt tot de verdringing van de kleine en middelgrote ondernemingen door de grote ondernemingen. Om in de concurrentiestrijd staande te blijven streven de kapitalistische eigenaars van de achtergebleven ondernemingen ernaar om bij zichzelf al die technische verbeteringen in te voeren die door hun concurrenten, de eigenaars van de technisch meer ontwikkelde ondernemingen, al toegepast worden. Het resultaat is dat de organische samenstelling van het kapitaal in de hele sfeer toeneemt, de extra winst, die de kapitalistische eigenaars van de technisch verder gevorderde ondernemingen verkregen, verdwijnt en dat zich een algemene daling van de winstvoet voordoet. Dat dwingt de kapitalisten opnieuw tot technische verbeteringen. Zo heeft de concurrentie binnen de productiesferen de ontwikkeling van de techniek, de groei van de productiekrachten tot gevolg.

De *concurrentie tussen de productiesferen* is de concurrentie tussen de kapitalisten van de verschillende productietakken om de meest winstgevende kapitaalsbelegging. De in de verschillende productietakken belegde kapitalen hebben een ongelijke organische samenstelling. Omdat meerwaarde alleen door de arbeid van de loonarbeider geschapen wordt, wordt in de ondernemingen van die productietakken waar overwegend sprake is van een

lage organische samenstelling van het kapitaal, bij een even groot kapitaal een relatief grotere hoeveelheid meerwaarde voortgebracht. In ondernemingen met een hogere organische samenstelling van het kapitaal wordt een relatief kleinere hoeveelheid meerwaarde geproduceerd. De concurrentiestrijd tussen de kapitalisten van verschillende productietakken leidt er echter toe dat de hoogte van de winst voor kapitalen van gelijke grootte genivelleerd wordt.

Laten we aannemen dat er in de maatschappij drie productietakken bestaan—leerindustrie, textielindustrie en machinebouw—met kapitaal van gelijke grootte maar met een verschillende organische samenstelling. De grootte van het voorgeschoten kapitaal is in elk van deze productietakken gelijk aan 100 eenheden (van laten we zeggen miljoen pond sterling). Het kapitaal in de leerindustrie bestaat uit 70 eenheden constant kapitaal en 30 eenheden variabel kapitaal, het kapitaal in de textielindustrie uit 80 eenheden constant en 20 eenheden variabel en het kapitaal in de machinebouw uit 90 eenheden constant en 10 eenheden variabel kapitaal. De meerwaardevoet is in alle drie de takken gelijk en bedraagt 100 procent. Dan worden in de leerindustrie 30, in de textielindustrie 20 en in de machinebouw 10 eenheden meerwaarde geproduceerd. De waarde van de waren zal in de eerste productietak 130, in de tweede 120, in de derde 110 en in alle drie de takken samen 360 eenheden bedragen. Worden de waren tegen hun waarde verkocht, dan zal de winstvoet in de leerindustrie 30 procent, in de textielindustrie 20 procent en in de machinebouw 10 procent bedragen. Deze verdeling van de winst blijkt uiterst voordelig voor de kapitalisten in de leerindustrie, maar zeer onvoordelig voor de kapitalisten in de machinebouw. Onder deze omstandigheden zullen de ondernemers in de machinebouw een meer voordelige belegging voor hun kapitalen zoeken. De belegging voor hun kapitaal vinden ze in de leerindustrie. Er ontstaat een transport van kapitaal uit de sfeer van de machinebouw naar de leerindustrie. Daardoor zal de in de leerindustrie geproduceerde hoeveelheid waren toenemen, de concurrentie zal onverbiddelijk verscherpt worden en de ondernemers van deze productietak worden gedwongen de prijzen voor hun waren te laten dalen. In de machinebouw gaat het net andersom. Hier zal de hoeveelheid gefabriceerde waren verminderen en de veranderde verhouding tussen vraag en aanbod zal het de ondernemers mogelijk maken om de prijzen van hun waren te doen stijgen.

Het dalen van de prijzen in de leerindustrie en het stijgen van de prijzen in de machinebouw zal net zolang doorgaan totdat de winstvoet in alle drie de productietakken bij benadering even groot is. Dat zal gebeuren wanneer de waren in alle drie de productietakken voor 120 eenheden ($130 + 120 + 110 = 360 : 3$) verkocht worden. De gemiddelde winst zal onder deze omstandigheden in iedere sfeer gelijk zijn aan 20 eenheden. De *gemiddelde winst* is de gelijke hoeveelheid winst op even grote kapitalen, die in verschillende productiesferen belegd zijn.

Bijgevolg heeft de concurrentie tussen de productiesferen een nivellering tot gevolg van de verschillende winstvoeten in de verschillende kapitalistische productietakken tot een

algemene (of gemiddelde) winstvoet. Deze nivellering ontstaat doordat kapitaal (en dus ook arbeid) uit de ene productietak naar de andere tak overgeheveld wordt.

Met de vorming van de gemiddelde winstvoet verliezen de kapitalisten van de ene productietak (in ons voorbeeld de leerindustrie) een deel van de door hun arbeiders geschapen meerwaarde. Daarvoor in de plaats verwezenlijken de kapitalisten van de andere tak (in ons voorbeeld de machinebouw) extra meerwaarde. Dat betekent dat de eerstgenoemden hun waren verkopen tegen prijzen onder de waarde en de laatstgenoemden tegen prijzen boven de waarde. De prijs van de waren van iedere productietak wordt nu gevormd uit de kostprijs (100 eenheden) en de gemiddelde winst (20 eenheden).

De prijs die gelijk is aan de kostprijs plus de gemiddelde winst, is de *productieprijs*. In de afzonderlijke ondernemingen van een productietak bestaan tengevolge van de verschillende productieomstandigheden verschillende, afzonderlijke productieprijzen, die bepaald worden door de afzonderlijke kostprijs plus de gemiddelde winst. Toch worden de waren gemiddeld voor een algemene, gelijke productieprijs verkocht.

De totstandkoming van de gemiddelde winstvoet en van de productieprijs wordt door de volgende tabel verduidelijkt:

Productietak	Constant kapitaal	Variabel kapitaal	Meerwaarde	Waarde der waren	Gem. winstvoet in %	Prod. prijs van de waren	Afwijking v/d prod. prijs v/d waren
Leer	70	30	30	130	20	120	-10
Textiel	80	20	20	120	20	120	gelijk
Machine- bouw	90	10	10	110	20	120	+10
Totaal	240	60	60	360	20	360	

Tabel 2 Gemiddelde winstvoet en productieprijs.

De waren uit alle drie de takken worden ieder voor 120 eenheden (van laten we zeggen een miljoen pond sterling) verkocht. Maar de waarde van de waren bedraagt in de leerindustrie

130 eenheden, in de textielindustrie 120 en in de machinebouw 110 eenheden. Afwijkend van de eenvoudige warenproductie worden de waren in het kapitalisme al niet meer verkocht tegen prijzen die overeenkomen met de waarde, maar tegen prijzen die overeenkomen met de productieprijs.

De verandering van de waarde in de productieprijs is het resultaat van de historische ontwikkeling van de kapitalistische productie. Onder de verhoudingen van de eenvoudige warenproductie kwamen de marktprijzen van de waren grotendeels overeen met de waarde ervan. In het eerste stadium van de ontwikkeling van het kapitalisme blijven er nog verschillen van betekenis bestaan tussen de winstvoeten van de verschillende productietakken, omdat de afzonderlijke takken nog onvoldoende met elkaar verbonden waren en omdat er nog beperkingen bestonden zoals het gildewezen, die de vrije overdracht van kapitaal uit de ene sfeer naar de andere hinderden. De vorming van de gemiddelde winstvoet en de verandering van de waarde in de productieprijs worden pas voltooid door de overwinning van de kapitalistische machinale industrie.

De burgerlijke economen proberen de arbeidswaardetheorie van Marx te weerleggen door erop te wijzen dat de productieprijsen en de waarde van de waren in de afzonderlijke takken niet met elkaar overeenstemmen. Maar in werkelijkheid blijft onder de kapitalistische verhoudingen de waardewet geheel van kracht, want de productieprijs is slechts *een veranderde vorm van de waarde*.

Dit wordt door de volgende feiten bevestigd.

In de eerste plaats. Sommige ondernemers verkopen hun waren boven de waarde en anderen eronder, maar alle kapitalisten tezamen maken de totale hoeveelheid waarde van hun waren te gelde. In het kader van de gehele maatschappij is het totaal van de productieprijsen gelijk aan het totaal van de waarde van alle waren.

In de tweede plaats. Het totaal van de winsten van de gehele kapitalistenklasse is gelijk aan het totaal van de meerwaarde die door alle onbetaalde arbeid van het proletariaat geproduceerd wordt. De grootte van de gemiddelde winstvoet hangt af van de hoeveelheid meerwaarde die in de maatschappij geproduceerd is.

In de derde plaats. Een daling van de waarde van de waren leidt tot een daling van hun productieprijsen en een stijging van de waarde van de waren leidt tot een stijging van hun productieprijsen. In de kapitalistische maatschappij werkt dus de wet van de gemiddelde winstvoet. Deze bestaat daaruit dat de verschillende winstvoeten, die afkomstig zijn uit de verschillen in organische samenstelling van het kapitaal in de verschillende productietakken, door de concurrentie genivelleerd worden tot een algemene (gemiddelde) winstvoet. Zoals alle wetten van de kapitalistische productiewijze zet de wet van de gemiddelde winstvoet zich in beginsel door ondanks talrijke afwijkingen en schommelingen. Tussen de kapitalisten woedt een verbitterde concurrentiestrijd om de meest winstgevende belegging van het

kapitaal. De kapitalisten streven ernaar hun kapitaal in die productietakken te beleggen die hen een hogere winst beloven. In de jacht op hoge winst wordt het kapitaal uit de ene productietak naar de andere overgeheveld en juist daardoor wordt de gemiddelde winstvoet tot stand gebracht.

Op basis van de wet van de gemiddelde winstvoet worden zo de arbeid en de productiemiddelen verdeeld over de verschillende takken van de kapitalistische productie. Dus werkt in het ontwikkelde kapitalisme de waardewet boven de productieprijzen als elementaire regelaar van de productie.

De productieprijzen zijn die gemiddelde grootte waar omheen tenslotte de marktprijzen van de waren schommelen, dat wil zeggen de prijzen waarvoor de waren werkelijk op de markt verkocht en gekocht worden.

De nivellering van de winstvoet en de verandering van de waarde in de productieprijzen versluiert nog sterker de uitbuitingsverhouding en verbergt de werkelijke bron van verrijking van de kapitalisten nog meer. “Het werkelijke verschil in grootte tussen winst en meerwaarde ... in de afzonderlijke productiesferen verbergt nu volledig de ware aard en oorsprong van de winst, niet alleen voor de kapitalist, die er in het bijzonder belang bij heeft zichzelf te misleiden, maar ook voor de arbeider. Met de verandering van de waarden in productieprijzen wordt de basis van de waardebepaling zelf aan het oog ontrukkt.”¹

In werkelijkheid betekent de vorming van de gemiddelde winstvoet een herverdeling van de meerwaarde tussen de kapitalisten van de verschillende productietakken. Een deel van de meerwaarde, geschapen in productietakken met een lage organische samenstelling van het kapitaal, wordt toegeëigend door de kapitalisten in de productietakken met een hogere organische samenstelling van het kapitaal. De arbeiders worden niet alleen door de kapitalisten waarbij ze werken uitgebuit, maar ook door de kapitalistenklasse in zijn geheel. De hele kapitalistenklasse heeft belang bij een verhoging van de uitbuitingsgraad van de arbeiders, omdat dat leidt tot een vergroting van de gemiddelde winstvoet. Zoals Marx leert, hangt de gemiddelde winstvoet af van de uitbuitingsgraad van alle arbeid door het gehele kapitaal.

De wet van de gemiddelde winstvoet is uitdrukking van enerzijds de tegenstellingen en de concurrentiestrijd tussen de industriële kapitalisten om de verdeling van de meerwaarde en anderzijds van het diepe antagonisme tussen de beide vijandig tegenover elkaar staande klassen, de bourgeoisie en het proletariaat. Deze wet bewijst dat in de kapitalistische maatschappij de bourgeoisie als klasse tegenover het proletariaat in zijn geheel staat, en dat de strijd voor deelbelangen van de arbeiders of afzonderlijke arbeidersgroepen, de strijd tegen afzonderlijke kapitalisten niet kan leiden tot een fundamentele verandering van de toestand van de arbeidersklasse. De arbeidersklasse kan het juk van het kapitaal

¹ Karl Marx, *Das Kapital*, Dritter Band, MEW, bd. 25, p. 177-78.

slechts afwerpen door de bourgeoisie als klasse omver te werpen, door het systeem van de kapitalistische uitbuiting zelf te vernietigen.

De tendentiële daling van de winstvoet. Met de ontwikkeling van het kapitalisme wordt de organische samenstelling van het kapitaal ononderbroken verhoogd. Iedere afzonderlijke ondernemer, die op een steeds grotere schaal arbeiders door machines vervangt, maakt de productie goedkoper, vergroot de afzet van zijn waren en behaalt extra winst. Wanneer echter de technische verworvenheden van de afzonderlijke ondernemers algemeen verspreid worden, stijgt de organische samenstelling van het kapitaal in de meeste ondernemingen, en dit leidt tot een daling van de algemene winstvoet. In dezelfde richting werkt ook de snellere groei van het vastgelegde kapitaal ten opzichte van het circulerende, een groei die de omslagtijd van het totale kapitaal verlengt.

De kapitalisten streven door de ontwikkeling van de techniek naar een zo hoog mogelijke winst, maar het resultaat van hun inspanningen is iets wat geen van hen heeft gewild—het dalen van de winstvoet.

Laten we hetzelfde voorbeeld nemen. De som van alle kapitalen bedraagt 300 eenheden en bestaat uit 240 eenheden constant kapitaal en 60 eenheden variabel kapitaal. Bij een meerwaardevoet van 100 % worden 60 eenheden meerwaarde voortgebracht en de winstvoet is gelijk aan 20 %. Laten we aannemen dat na 20 jaar de totale som van het kapitaal van 300 tot 500 eenheden is gestegen. Tegelijkertijd is de organische samenstelling van het kapitaal door de vooruitgang van de techniek verhoogd. De 500 eenheden worden daarom verdeeld in 425 eenheden constant kapitaal en 75 eenheden variabel kapitaal. In dit geval worden bij dezelfde meerwaardevoet 75 eenheden meerwaarde voortgebracht. Nu bedraagt de winstvoet $\frac{75}{100} \times 100 = 15\%$. De hoeveelheid winst is gestegen van 60 tot 75 eenheden, terwijl de winstvoet gedaald is van 20 % naar 15 %.

De vergroting van de organische samenstelling van het kapitaal leidt dus tot een daling van de gemiddelde winstvoet. Er zijn echter factoren die de daling van de winstvoet tegenwerken. In de eerste plaats neemt de uitbuiting van de arbeidersklasse toe. De ontwikkeling van de productiekrachten van het kapitalisme, die tot uitdrukking komt in de vergroting van de organische samenstelling van het kapitaal, leidt tegelijkertijd tot een toename van de meerwaardevoet. Tengevolge hiervan vermindert de winstvoet langzamer dan bij een gelijkblijvende meerwaardevoet het geval zou zijn.

In de tweede plaats brengt de technische vooruitgang, die de organische samenstelling van het kapitaal vergroot, werkloosheid voort, die druk uitoefent op de arbeidsmarkt. Dit stelt de ondernemers in staat het loon te laten dalen en dit ver beneden de waarde van de arbeidskracht vast te stellen.

In de derde plaats daalt met de toename van de arbeidsproductiviteit de waarde van de productiemiddelen: de machines, installaties, grondstoffen enzovoort. Dit vertraagt de

groei van de organische samenstelling van het kapitaal en werkt vervolgens de daling van de winstvoet tegen.

Laten we aannemen dat de ondernemer de arbeider die vroeger aan 5 weefgetouwen werkte, nu dwingt om aan 20 getouwen te werken. Tengevolge van de hogere arbeidsproductiviteit in de machinebouw is de waarde van de weefstoelen echter tot op de helft verminderd. Tegenwoordig kosten de 20 getouwen al niet meer het viervoudige van de 5 oude getouwen maar slechts het dubbele. Daarom is de hoeveelheid constant kapitaal per arbeider niet 4 keer maar slechts 2 keer gestegen.

In de vierde plaats werkt de zuinigheid in het gebruik van het constante kapitaal de daling van de gemiddelde winstvoet tegen, zuinigheid die de kapitalist op kosten van de gezondheid en het leven van de arbeider betracht. Om hun winst te verhogen dwingen de ondernemers de arbeiders in nauwe ruimtes zonder voldoende luchtversers en besparen op installaties die nodig zijn voor de veiligheid. Deze gierigheid van de kapitalisten leidt tot ondermijning van de gezondheid van de arbeiders, tot een reusachtig aantal bedrijfsongevallen en tot een toenemende sterfte onder de arbeidersbevolking.

In de vijfde plaats wordt de daling van de winstvoet geremd door de ongelijkwaardige ruil in de buitenlandse handel, doordat de ondernemers van de ontwikkelde kapitalistische landen een extra winst opstrijken bij de uitvoer van waren naar de ontwikkelingslanden.

Al deze tegenwerkende factoren heffen de daling van de winstvoet niet op, maar zwakken deze wel af en geven er het karakter van een tendens aan. De verhoging van de organische samenstelling van het kapitaal heeft dus onvermijdelijk de *wet van de tendentiële daling van de algemene (of gemiddelde) winstvoet* tot gevolg. De daling van de winstvoet betekent niet dat de hoeveelheid winst, dat wil zeggen de totale omvang van de door de arbeidersklasse geproduceerde meerwaarde, minder wordt. Integendeel, de hoeveelheid winst neemt toe, zowel tengevolge van de stijgende meerwaardevoet alsook door het toenemende totaal aantal arbeiders dat door het kapitaal wordt uitgebuit. Zo bedroeg bijvoorbeeld in de Verenigde Staten van Amerika het totaal van de industriële winsten, berekend volgens officiële opgaven van de industriële statistiek, in 1859 316 miljoen dollar, in 1869 516 miljoen dollar, in 1879 660 miljoen dollar, in 1889 1.513 miljoen dollar, in 1899 2.245 miljoen dollar. De kapitalisten proberen door een verscherpte uitbuiting van de arbeiders de tendentiële daling van de winstvoet zo veel mogelijk af te zwakken. Dat leidt tot een verscherping van de tegenstellingen tussen proletariaat en bourgeoisie.

De wet van de tendentiële daling van de winstvoet versterkt binnen de bourgeoisie zelf de strijd om de verdeling van de totale hoeveelheid winst.

In de jacht op hogere winst storten de kapitalisten zich met hun kapitaal op de achtergebleven landen, waar de arbeidskrachten goedkoper zijn en de organische samenstelling van het kapitaal lager is dan in de landen met een hoogontwikkelde industrie, en maken

een begin met de versterkte uitbuiting van de volkeren van deze landen. Dit leidt tot een verscherping van de tegenstellingen tussen de ontwikkelde kapitalistische landen en de achtergebleven landen, tussen de moederlanden en de koloniën.

Verder verenigen de ondernemers zich in organisaties van verschillende aard om de prijzen hoog te houden. Op deze wijze dwingen ze hoge winsten af.

Tenslotte breiden de kapitalisten de omvang van de productie uit ver buiten de grenzen van de solvete vraag om de daling van de winstvoet te compenseren door een vergroting van de hoeveelheid winst. Daarom treden de door de tendentiële daling van de winstvoet veroorzaakte tegenstellingen bijzonder scherp naar voren tijdens de crises.

De wet van de tendentiële daling van de winstvoet is een opvallend kenmerk van de historische grenzen van de kapitalistische productiewijze. Deze wet, die resulteert in een verscherping van de kapitalistische tegenstellingen, toont duidelijk dat het burgerlijke maatschappelijke stelsel in een zeker stadium een rem wordt op de verdere ontwikkeling van de productiekrachten.

Korte samenvatting

1. De winst is de meerwaarde die betrekking heeft op het totale kapitaal dat in de productie belegd is en die naar buiten toe een voortbrengsel van het totale kapitaal lijkt. De winstvoet is de verhouding tussen de hoeveelheid meerwaarde en het totale kapitaal, uitgedrukt in procenten.
2. De concurrentie binnen een productiesfeer leidt ertoe dat de prijzen van waren van dezelfde soort niet door hun afzonderlijke waarde, maar door de maatschappelijke waarde van deze waren worden bepaald. De concurrentie tussen de productiesferen leidt tot een overdracht van kapitaal van de ene sfeer naar de andere, tot de vorming van een gemiddelde winstvoet in het kader van de totale kapitalistische productie. Op basis van de wet van de gemiddelde winstvoet worden arbeid en productiemiddelen verdeeld over de verschillende kapitalistische productietakken.
3. Tengevolge van de nivellering van de winstvoet worden de waren niet tegen hun waarde verkocht, maar tegen hun productieprijzen. De productieprijs is gelijk aan de kostprijs van de waren plus de gemiddelde winst. De productieprijs is een veranderde vorm van de waarde. Het totaal van de productieprijzen is gelijk aan het totaal van de waarden van alle waren; met een verandering van de waarde van de waar verandert ook de productieprijs.
4. Naarmate de organische samenstelling van het kapitaal toeneemt, treedt de tendentiële daling van de winstvoet met de ontwikkeling van het kapitalisme aan de dag. Tegelijkertijd neemt de hoeveelheid winst onveranderlijk toe. De wet van de tendentiële daling van de winstvoet leidt tot een verscherping van de tegenstellingen van het kapitalisme.

Hoofdstuk 12

Handel, krediet en geldcirculatie

De handelswinst en de oorsprong ervan. Het handels- en woerkerkapitaal gingen historisch vooraf aan het industriële kapitaal. Deze soorten kapitaal verliezen hun vroegere zelfstandige rol in de kapitalistische productiewijze. Hun functie is beperkt tot het dienen van het industriële kapitaal. Het handelskapitaal en het rentedragende kapitaal verschillen diensgevolge in het kapitalisme essentieel van hun voorkapitalistische vormen.

Zoals al gezegd is, neemt het industriële kapitaal in zijn kringloop achtereenvolgens drie vormen aan: de geldvorm, de productieve vorm en de warenvorm, die wat hun functies betreft verschillen. In een bepaald stadium van de ontwikkeling ervan verzelfstandigen deze functionele vormen van het industriële kapitaal zich. Van het industriële kapitaal dat in de productie belegd is, scheiden het *handelskapitaal*, het kapitaal van de koopman, en het *leenkapitaal*, het kapitaal van de bankier, zich af. Binnen de kapitalistenklasse worden drie groepen gevormd die deelnemen aan de toe-eigening van de meerwaarde: de industriëlen, de kooplieden en de bankiers.

Het handelskapitaal fungeert in de circulatiesfeer, waar geen meerwaarde voortgebracht wordt. Waaruit komt de winst van de koopman dan voort? Zou de industriële kapitalist zijn waren zelf te gelde maken, dan zou hij een deel van zijn kapitaal moeten besteden aan de inrichting van handelsgebouwen, aan de betaling van handelsbedienden en aan andere handelskosten. Hij zou daarom het voorgeschooten kapitaal moeten vergroten of, bij een gelijke grootte van het voorgeschooten kapitaal, de omvang van de productie moeten verminderen. Zowel in het ene als in het andere geval zou zijn winst verminderen. De industrieel geeft er daarom de voorkeur aan zijn waren te verkopen aan een tussenpersoon, de handelskapitalist, die de waren verder verzorgt tot aan de consument. Omdat de verkoop van de waren aan de koopman overgelaten wordt, versnelt de industriële kapitalist de omslag van zijn kapitaal, en de verkorting van de omslagtijd leidt tot verhoging van de winst. Daarom kan de industrieel een deel van zijn winst afstaan aan de koopman met voordeel voor zichzelf. De industrieel verkoopt de koopman de waren voor een prijs die onder de

productieprijs ervan liggen. De handelskapitalist, die de waren voor de productieprijs aan de consument verkoopt, behaalt daarbij winst. De handelswinst is een deel van de meerwaarde die de industrieel aan de koopman afstaat voor de verkoop van zijn waren.

De arbeid van de loonarbeiders die werkzaam zijn in de verkoop van waren, dat wil zeggen in de verandering van waren in geld en van geld in waren, produceert noch waarde noch meerwaarde, maar zij stelt de handelskapitalist in staat zich een deel van de in de productie voortgebrachte meerwaarde toe te eigenen. “Zoals de onbetaalde arbeid van de arbeider het productieve kapitaal direct meerwaarde verschaft, verschaft de onbetaalde arbeid van de loonarbeider in de handel het handelskapitaal een aandeel in die meerwaarde.”¹ Evenals de arbeiders die werken in de fabricage van waren door de industriëlen worden uitgebuit, worden de loonarbeiders in de handel door de handelskapitalisten uitgebuit.

Om een bepaalde hoeveelheid waren te verkopen moet de koopman gedurende een bepaalde periode kapitaal van adequate grootte voorschieten. Hij probeert de hoogst mogelijke winst uit dit kapitaal te behalen. Doet zich het feit voor dat de handelswinstvoet lager is dan de gemiddelde winstvoet, dan wordt het handeldrijven onvoordelig en de kooplieden beleggen hun kapitaal in de industrie, in de landbouw of in een andere tak van de economie. Omgekeerd trekt een hoge winstvoet in de handel industrieel kapitaal naar de handel. De concurrentie onder de kapitalisten leidt ertoe dat het niveau van de handelswinst wordt bepaald door de gemiddelde winstvoet, waarbij de gemiddelde-winstvoet betrekking heeft op het totale kapitaal, het in de circulatiesfeer fungerende kapitaal inbegrepen.

In de vorm van de handelswinst is de werkelijke oorsprong van de productiviteit van het kapitaal nog meer verhuuld dan in de vorm van de industriële winst. Het kapitaal van de koopman neemt niet aan de productie deel. De formule voor de beweging van het handelskapitaal is $G \rightarrow W \rightarrow G'$. Het stadium van het productieve kapitaal valt hierbij weg en de verbinding met de productie is naar buiten toe onderbroken. Zo lijkt het alsof de winst in de handel zelf gevormd wordt als opslag op de prijs door de verkoop van de waren boven hun productieprijs. In werkelijkheid is het net andersom: de industrieel verkoopt de waar aan de koopman onder de productieprijs ervan en staat hem een deel van zijn winst af, die de koopman realiseert doordat hij de waar voor de productieprijs aan de consument verkoopt.

Het handelskapitaal neemt niet alleen deel aan de realisering van de in de productie voortgebrachte meerwaarde, maar buit de werkende mensen als consumenten extra uit. Marx kenschetste de kapitalistische handel als gelegaliseerd bedrog. Om extra winsten binnen te slepen, drijven de handelskapitalisten met alle middelen de prijzen op, bedriegen de kopers met verkeerde maten en gewichten en met de verkoop van minderwaardige en vervalste waren.

¹ Karl Marx, *Das Kapital*, Dritter Band, MEW, bd. 25, p. 305.

Nog een andere bron van de handelswinst is de uitbuiting van de kleine warenproducent door het handelskapitaal. Het handelskapitaal dwingt de boeren en ambachtslieden de producten van hun arbeid voor lage prijzen aan hen te verkopen en tegelijkertijd de inventaris, werktuigen, grondstoffen en materiaal tegen hoge prijzen van hen te kopen.

Het aandeel van de tussenhandelaren in de winkelprijzen is in de Verenigde Staten van Amerika van 1913 tot 1934 van 54 % tot 63 % verhoogd.

Dit alles heeft een versterkte verarming van de werkende mensen tot gevolg en verscherpt de tegenstelling van het kapitalisme nog meer.

De circulatiekosten. De kapitalistische warencirculatie vereist bepaalde uitgaven. Deze uitgaven, die samenhangen met de processen in de circulatiesfeer, zijn circulatiekosten.

Er kunnen twee soorten kapitalistische handelskosten onderscheiden worden: in de eerste plaats de zuivere circulatiekosten, die direct samenhangen met de verkoop en koop van de waren en voortkomen uit de bijzonderheden van het kapitalistische maatschappelijke stelsel; in de tweede plaats de kosten die bepaald worden door de voortzetting van het productieproces in de circulatiesfeer.

De zuivere kosten vormen het overheersende en steeds toenemende deel van de circulatiekosten in de kapitalistische handel. Tot de zuivere circulatiekosten behoren de uitgaven die verbonden zijn met de verandering van waar in geld en van geld in waar. Hiertoe behoren de onkosten die door de concurrentie en speculatie ontstaan, de reclamekosten, het grootste deel van de uitgaven voor de betaling van de loonarbeiders in de handel, de kosten van de boekhouding, de correspondentie, het onderhoud van handelskantoren enzovoort. De zuivere circulatiekosten voegen, zoals Marx aantoonde, geen waarde toe aan de waar. Zij vormen een directe aftrekpost van de totale waardesom die in de maatschappij is geproduceerd, en worden door de kapitalisten gedekt uit de totale hoeveelheid meerwaarde die door de arbeid van de arbeidersklasse is geproduceerd. De vergroting van de zuivere circulatiekosten is een teken van de toenemende verspilling in het kapitalisme. In veruit de meeste gevallen is de kapitalistische reclame op de een of andere wijze verbonden met bedrog van de koper.

In de Verenigde Staten van Amerika bedroegen alleen de geregistreerde reclamekosten in 1934 1,6 miljard dollar en in 1940 2,1 miljard dollar. In tien jaar, van 1940 tot 1950, zijn deze in de Verenigde Staten van Amerika meer dan 2,7 maal zo hoog geworden.

Met de ontwikkeling van het kapitalisme en de steeds moeilijker wordende realisatie van de wáren, ontstaat een kolossaal, wijdvertakt handelsapparaat. Voordat de waren bij de verbruiker aanlanden, gaan deze door de handen van een heel leger van kooplieden, speculanten, tussenhandelaren en commissionairs.

Tot de kosten die verbonden zijn aan de voortzetting van het productieproces in de circulatiesfeer, behoren de voor de maatschappij noodzakelijke en van de bijzonderheden van het kapitalisme onafhankelijke kosten voor de afwerking, het transport en de verpakking van de waren. Een product is pas dan gebruiksklaar, wanneer het zich in handen van de consument bevindt. De kosten voor de afwerking, het transport en de verpakking van de waren verhogen op overeenkomstige wijze de waarde van de waar. De daarbij verbruikte arbeid draagt op de waar de waarde van de verbruikte productiemiddelen over en voegt aan de waarde van de waar nieuwe waarde toe.

De anarchie van de kapitalistische productie en de crises, de concurrentiestrijd en de speculatie zijn er de oorzaak van dat er zich geweldige, overmatig grote voorraden van waren ophopen en dat de weg van de waren steeds langer en kronkeliger wordt. Daardoor ontstaan er reusachtige onproductieve uitgaven. De kapitalistische reclame brengt een nutteloze, kostbare verpakking van de waar met zich mee. Dat betekent dat een steeds groter deel van de kosten voor transport, opslag en verpakking van de waren verandert in zuivere circulatiekosten, die voortkomen uit de bijzonderheden van het kapitalistische maatschappelijke stelsel. De voortdurende toename van de circulatiekosten is een teken van een steeds sterker wordend parasitisme in de burgerlijke maatschappij. De kosten van de kapitalistische handel drukken zwaar op de schouders van de werkende kopers.

De circulatiekosten bedroegen in de Verenigde Staten van Amerika in 1929 31 %, in 1935 32,8 % en zijn tegenwoordig nog hoger. In de kapitalistische landen van Europa maken de circulatiekosten ongeveer een derde uit van de omzet in de detailhandel.

De vormen van de kapitalistische handel. De warenbeurs. Met de ontwikkeling van de kapitalistische productie en circulatie komen ook de vormen van de groot- en detailhandel tot ontwikkeling. De *groothandel* is de handel tussen de industrie en de handelsondernemingen, de *detailhandel* is de directe verkoop van waren aan de bevolking.

In de handel vindt evenals in de industrie een *concentratie* en *centralisatie* van het kapitaal plaats. Zowel in de groothandel als in de detailhandel worden kleine en middelgrote kapitalisten door grootkapitalisten verdrongen. In de detailhandel voltrekt zich de concentratie van het kapitaal voornamelijk door de oprichting van grote warenhuizen en speciaalzaken. De warenhuizen handelen in de meest veelsoortige waren, de speciaalzaken daarentegen slechts in één soort waren, bijvoorbeeld in schoenen of in kleding.

De productie van waren van dezelfde soort maakt het de kooplieden mogelijk met monsters van waren het groothandelsbedrijf te voeren. Hoeveelheden waren van dezelfde soort (katoen, vlas, ijzer en non-ferrometalen, rubber, graan, suiker, koffie enzovoort) worden op de warenbeurzen gekocht en verkocht volgens vastgesteld type en monster. De *warenbeurs* is een bijzondere vorm van de markt waar gehandeld wordt in hoeveelheden waren van dezelfde soort en waar vraag en aanbod voor deze waren van hele landen, vaak van de gehele kapitalistische wereldmarkt geconcentreerd worden.

De waren waarin de kapitalisten speculeren, gaan niet direct van de ene hand in de andere over. De zaken worden meestal op termijn afgesloten. De verkoper verplicht zich de koper een bepaalde hoeveelheid waren op een vastgesteld tijdstip te leveren. Zo worden bijvoorbeeld in het voorjaar transacties afgesloten over de levering van katoen uit de toekomstige oogst, dus op een tijdstip dat de katoen nog helemaal niet is uitgezaaid. Bij het afsluiten van een transactie op de beurs hoopt de verkoper dat op het vastgestelde tijdstip de prijs voor deze waren lager zal zijn, zodat hem het prijsverschil ten goede komt, terwijl de koper op een prijsstijging hoopt. Op de beurs zijn de verkopers vaak niet eens in het bezit van de door hen verkochte waren, terwijl de kopers op hun beurt de gekochte waren helemaal niet nodig hebben. De warenbeurzen zijn dus een oord van de *speculatieve handel*. De speculanten kopen en verkopen het eigendomsrecht op waren waarmee zij geen enkele relatie hebben. De speculatie is onafscheidelijk verbonden met het gehele karakter van de kapitalistische handel, omdat deze handel er niet toe dient de behoeften van de maatschappij te bevredigen, maar om winst te verkrijgen. Hoofdzakelijk de grootkapitalisten verdienen aan de speculatieve handel. Een aanzienlijk deel van de kleine en middelgrote ondernemers wordt daarbij geruïneerd.

In de burgerlijke landen wordt er vaak handel gedreven op krediet of op afbetaling. Daarbij komt het vaak voor dat de grootverbruiker met zijn eigendom moet betalen omdat hij niet in staat is zijn schuld op tijd te voldoen. Verkoop op krediet passen de kapitalisten zeer vaak toe om minderwaardige waren en onverkoopbare artikelen kwijt te raken.

De buitenlandse handel. Zoals al is opgemerkt, was de overgang naar het kapitalisme verbonden met de vorming van de wereldmarkt. Lenin wees erop dat het kapitalisme slechts als resultaat “van een ver ontwikkelde *warencirculatie* ontstaat, die de grenzen van de staat overstijgt. Daarom kan men zich een kapitalistische natie niet zonder buitenlandse handel voorstellen, en zo’n natie bestaat er ook niet.”²

Met de ontwikkeling van de warencirculatie, die de grenzen van de nationale markt overstijgt, komt de kapitalistische *buitenlandse handel* tot ontplooiing. De uitbreiding van de wereldhandel is op zich uitdrukking van de ontwikkeling van de internationale arbeidsverdeling, die berust op de groei van de productiekrachten. Voor de kapitalisten echter dient de buitenlandse handel als een middel om de winst te laten stijgen. Op jacht naar winst zoeken de kapitalisten steeds nieuwe afzetmarkten en grondstoffenbronnen. Omdat de binnenlandse markt door de verarming van de massa’s beperkt is en de binnenlandse grondstoffenbronnen door de grootkapitalisten in bezit zijn genomen, wordt hun drang om de heerschappij over de buitenlandse handel te verkrijgen versterkt. Daarmee neemt ook de betekenis van de buitenlandse handel toe.

² W.I. Lenin, *Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland*, Werke, bd 3.

De buitenlandse handel kwam pas volledig tot ontplooiing in het tijdperk van het kapitalisme. In een tijdsbestek van honderd jaar, van 1800 tot 1900, steeg de omzet van de wereldhandel meer dan 12,5 keer, van 1,5 miljard dollar tot 18,9 miljard dollar. In de drie daaropvolgende decennia steeg deze nog eens 3,5 keer en bereikte in 1929 de hoogte van 68,6 miljard dollar.

De buitenlandse handel is een bron van extra winsten voor de kapitalisten van de ontwikkelde burgerlijke landen, doordat de industriële producten in de ontwikkelingslanden voor relatief hoge prijzen verkocht, maar de grondstoffen in deze landen voor lage prijzen gekocht worden. De buitenlandse handel is een middel voor de economische onderwerping van ontwikkelingslanden door de ontwikkelde burgerlijke landen en voor de uitbreiding van de invloedssferen van de kapitalistische mogendheden.

Zo werd bijvoorbeeld India meer dan 250 jaar (1600-1858) door de Engelse Oost-Indische Compagnie geplunderd. Tengevolge van de roofzuchtige uitbuiting van de inheemse bevolking door de Oost-Indische Compagnie veranderden vele provincies van India in woestenijen. De velden werden niet bewerkt, de grond werd door kreupelhout overwoekerd en de bevolking stierf uit.

De buitenlandse handel bestaat uit de export, dat wil zeggen de uitvoer van waren, en de import, dat wil zeggen de invoer van waren. De verhouding tussen de som van de prijzen van de waren die in een bepaalde periode, bijvoorbeeld een jaar, uitgevoerd zijn en de som van de prijzen van de in dezelfde periode ingevoerde waren van een land is de handelsbalans van dat land. Als de uitvoer de invoer overtreft, is het een actieve handelsbalans, is de invoer hoger dan de uitvoer, dan is het een passieve handelsbalans.

Een land dat een passieve handelsbalans vertoont, moet het tekort dekken uit bronnen als de goudvoorraad, inkomsten uit het transport van waren voor andere landen, inkomsten uit kapitaalbeleggingen in andere staten en tenslotte buitenlandse leningen. De handelsbalans toont niet alle vormen van de economische betrekkingen tussen de landen. De betalingsbalans geeft deze betrekkingen volledig weer. De betalingsbalans is de verhouding tussen de som van alle betalingen die een land van andere landen tegoed heeft en de som van alle betalingen die dit land aan andere landen moet voldoen.

Het karakter van de economische banden tussen de landen bepaalt ook de buitenlandse politiek van de kapitalistische staten. In het tijdperk van het voormonopolistische kapitalisme hebben zich twee belangrijke soorten handelspolitiek ontwikkeld: de politiek van de vrije vrijhandel en de politiek van bescherming van de binnenlandse industrie (protectionisme), voornamelijk door de invoering van hoge invoerrechten op buitenlandse waren.

Het leenkapitaal. Zoals het warenkapitaal zich als handelskapitaal afsplitst, zo splitst zich ook het geldkapitaal af als leenkapitaal.

In het proces van de kapitaalsomslag wordt op bepaalde momenten bij het industriële kapitaal vrij geldkapitaal gevormd dat in de onderneming niet gebruikt wordt. Wanneer de kapitalist bijvoorbeeld een afschrijvingsfonds vormt voor de vervanging van de versleten delen van het vaste kapitaal, ontstaan van tijd tot tijd bedragen vrij geld. Deze bedragen worden pas over enige jaren uitgegeven voor de aankoop van nieuwe installaties en machines. Wanneer de industrieel de afgewerkte producten per maand verkoopt maar de grondstoffen een keer per half jaar inkoopt, dan beschikt hij vijf maanden lang over vrij geld. Dit is braakliggend kapitaal, kapitaal dat geen winst oplevert.

Op andere tijdstippen heeft de kapitalist geld nodig, wanneer hij bijvoorbeeld zijn afgewerkte producten nog niet kan verkopen, maar grondstoffen moet inkopen. Terwijl de ene ondernemer dus van tijd tot tijd een overschot aan geldkapitaal heeft, ontstaat bij de andere een vraag naar geldkapitaal. In de jacht op winst is de kapitalist erop gespitst dat ieder deeltje van zijn kapitaal hem winst oplevert. De kapitalist *leent* zijn vrije geld *uit*, hij geeft het voor tijdelijk gebruik aan andere kapitalisten.

Leenkapitaal is geldkapitaal dat de eigenaars ervan tijdelijk tegen een bepaalde vergoeding aan een andere kapitalist afstaan. Het bijzondere kenmerk van het leenkapitaal is dat het niet gebruikt wordt in de productie van de kapitalist wiens eigendom het is. Omdat de industriële kapitalist de mogelijkheid heeft geld uit te lenen, is hij niet meer gedwongen geldreserves van betekenis ongebruikt te laten liggen. Het geldkrediet maakt het de industrieel mogelijk de productie uit te breiden, het aantal arbeiders en dus de toegeëigende meerwaarde te vergroten.

Als vergoeding voor het ter beschikking gestelde geldkapitaal betaalt de industrieel de eigenaar van het kapitaal een bepaald bedrag, dat rente genoemd wordt. De rente is dat deel van de winst dat de industriële kapitalist moet betalen voor het verlenen van krediet. De bron van de rente is de meerwaarde. Leenkapitaal is rentedragend kapitaal.

De beweging van het leenkapitaal is volledig gebaseerd op de beweging van het industriële kapitaal. Het uitgeleende kapitaal wordt in de productie gebruikt met als doel meerwaarde te verkrijgen. Daarom is het leenkapitaal, zoals trouwens ieder kapitaal, uitdrukking van vooral de productieverhoudingen tussen de kapitalisten en de door hen uitgebuite arbeiders. Daarnaast is het leenkapitaal direct uitdrukking van de verhoudingen tussen twee groepen van kapitalisten, enerzijds de geldkapitalisten, anderzijds de actieve kapitalisten (de industriëlen en de kooplieden).

De formule van de beweging van het leenkapitaal is $G \rightarrow G'$. Hier ontbreekt niet alleen het stadium van het productieve kapitaal, maar ook het stadium van het warenkapitaal. Het lijkt alsof de bron van inkomsten niet de door de uitbuiting van de arbeiders in de productiesfeer geproduceerde meerwaarde is, maar het geld op zich. Dat het

leenkapitaal inkomen oplevert in de vorm van rente, overeenkomstig de fruitboom die vruchten draagt. Hierin komt het voor de kapitalistische verhoudingen karakteristieke fetisjisme het sterkst tot uitdrukking.

De eigenaar van het geldkapitaal stelt het kapitaal tijdelijk ter beschikking van de industriële kapitalist, die het in de productie gebruikt om zich meerwaarde toe te eigenen. Op deze wijze wordt het kapitaalbezit gescheiden van het gebruik van het kapitaal in de productie, wordt het kapitaal als eigendom gescheiden van het kapitaal als functie.

Rente en ondernemerswinst. De rentevoet en de tendentiële daling ervan. De industrieel staat een deel van zijn winst in de vorm van rente aan de geldkapitalist af. De gemiddelde winst valt dus in twee delen uiteen. Dat deel van de gemiddelde winst dat de industriële kapitalist behoudt, heet *ondernemerswinst*.

Zoals de vorm van de rente de indruk wekt dat de rente een natuurlijke vrucht van het kapitaalbezit zou zijn, zo roept de vorm van de ondernemerswinst de illusie op dat deze winst een beloning zou zijn voor de 'arbeid' van de actieve kapitalist, die bestaat uit de leiding en controle van de arbeid van de loonarbeiders in zijn onderneming. In werkelijkheid heeft de ondernemerswinst evenals de rente in het geheel niets te maken met de leiding van de productie; zij is een deel van de door de kapitalisten gratis toegeëigende meerwaarde.

In welke verhouding de gemiddelde winst uiteenvalt in ondernemerswinst en rente, hangt af van de verhouding tussen vraag en aanbod van leenkapitaal, van de situatie op de kapitaalmarkt. Hoe hoger de vraag naar geldkapitaal, des te hoger is bij verder gelijkblijvende omstandigheden de *rentevoet*. De rentevoet is de verhouding tussen het rentebedrag en het uitgeleende geldkapitaal. Gewoonlijk is de bovengrens van de rentevoet de gemiddelde winstvoet, omdat de rente een deel van de winst is. Normaal is de rentevoet belangrijk lager dan de gemiddelde winstvoet.

Met de ontwikkeling van het kapitalisme vertoont de rentevoet een dalende tendens. Deze tendens komt voort uit twee oorzaken: in de eerste plaats werkt de wet van de tendentiële daling van de winstvoet erop in, omdat de gemiddelde winstvoet de bovenste grens van de schommelingen van de rentevoet vormt; in de tweede plaats neemt met de ontwikkeling van het kapitalisme de totale hoeveelheid van het leenkapitaal sneller toe dan de overeenkomstige vraag. Een oorzaak voor de toename van het leenkapitaal is de vergroting van de groep renteniers binnen de bourgeoisie, dat wil zeggen die kapitalistische eigenaars van geldkapitaal die niet als ondernemer werkzaam zijn. Ook hierin komt het versterkt parasitisme in de burgerlijke maatschappij tot uitdrukking. De groei van het leenkapitaal wordt bevorderd door centralisatie van de vrije geldmiddelen in banken en spaarbanken.

De rentevoet voor kortlopende kredieten lag op de geldmarkt van de Verenigde Staten van Amerika van 1866 tot 1880 tussen 3,6 (laagste tarief) en 17 (hoogste tarief); van 1881 tot 1900 tussen 2,63 en 9,75; van 1901 tot 1920 tussen 2,98 en 8,0; van 1921 tot 1935 tussen 0,75 en 7,81.

De vormen van het krediet. De banken en hun transacties. Het kapitalistische krediet is de bewegingsvorm van het leenkapitaal. Door middel van het krediet verandert vrij kapitaal tijdelijk in leenkapitaal. In het kapitalisme zijn er twee vormen van krediet: het handelskrediet en het bankierskrediet.

Het *handelskrediet* is het krediet dat de actieve kapitalisten (dat wil zeggen de industriëlen en kooplieden) elkaar verlenen bij de realisering van de waren. De industrieel die ernaar streeft de omslagtijd van zijn in de warenvorm gestoken kapitaal te verkorten, levert de waren op krediet aan een andere industrieel of een groothandelaar, en de groothandelaar verkoopt op zijn beurt de waren op krediet aan de detailhandelaar. De kapitalisten benutten het handelskrediet bij de koop en verkoop van grondstoffen, brandstof, inrichting, machines en ook van gebruiksgoederen. Het handelskrediet heeft meestal een korte termijn en de looptijd ervan bedraagt maar enkele maanden. Het werktuig van het handelskrediet is de wissel. De wissel is een bewijsstuk van schuld waarop de schuldenaar zich verplicht de gekochte waren op een bepaalde termijn te betalen. Op de vervaldatum moet de koper, die de wissel afgegeven heeft, de wissel in kontanten aflossen. Het handelskrediet is dus met de handel in waren verbonden, daarom vormt het de basis voor het kapitalistische kredietsysteem.

Het *bankierskrediet* is het krediet dat de geldkapitalisten (de bankiers) aan de actieve kapitalisten verlenen. In onderscheid met het handelskrediet wordt het bankierskrediet niet verleend op basis van het in de productie of circulatie functionerende kapitaal, maar uit het werkloze of tijdelijk vrije geldkapitaal, dat uit is op belegging. De banken verlenen bankierskrediet. De bank is een kapitalistische onderneming die in geldkapitaal handelt en optreedt als bemiddelaar tussen kredietgever en kredietnemer. De bank verzamelt aan de ene kant het vrije, werkloze kapitaal en inkomen en stelt aan de andere kant het geldkapitaal ter beschikking van de actieve kapitalisten, de industriëlen en kooplieden.

Het merendeel van het ter beschikking van de bank staande kapitaal is andermans eigendom en moet terugbetaald worden. Maar slechts een onbetekenend deel van de beleggers vraagt zijn tegoed van de bank terug. In de meeste gevallen weegt de toevloed van nieuwe inleggingen op tegen de opnames en overtreffen deze. Bij sommige schokkende gebeurtenissen, dat wil zeggen in het geval van een crisis of een oorlog, verandert de situatie volledig. Dan verlangen alle inleggers tegelijkertijd de teruggave van hun inleg. Onder normale omstandigheden daarentegen hoeft de bank maar een relatief klein bedrag aan geld in kas te hebben om de personen die

hun inleg terugvragen het overeenkomstige bedrag te betalen. Het grootste deel van de inleg wordt echter door de bank uitgeleend.

De bankoperaties worden verdeeld in passieve en actieve transacties.

Passieve transacties zijn die transacties waardoor de bank zich middelen verschaft. De belangrijkste van dergelijke zaken is de acceptatie van inleg. De inleg (deposito's) wordt onder verschillende voorwaarden gestort: sommige met een bepaalde opzegtermijn, andere zonder speciale opzegtermijn. De onmiddellijk opvraagbare tegoeden moet de bank, wanneer men dat wil, uitbetalen, terwijl de inleg op termijn slechts na een bepaalde periode terugbetaald wordt. De inleg op termijn is dus voordeliger voor de bank.

Actieve transacties zijn die transacties waarbij de bank geldmiddelen als krediet ter beschikking stelt. Een van deze transacties is het wisseldisconto. De industrieel die zijn waren op krediet verkocht heeft, overhandigt de wissel van de koper aan de bank, die na aftrek van een bepaald bedrag de industrieel onmiddellijk het bedrag van de wissel uitbetaalt. Op de vervaldatum rekent de trekker van de wissel niet met de industrieel, maar met de bank af. Door deze transactie vervlecht het handelskrediet zich met het bankkrediet. Verder behoort nog de kredietverlening tegen verschillende onderpanden, bijvoorbeeld tegen waren, waardepapieren en ladingsbrieven, tot de actieve transacties van de bank. Tenslotte belegt (investeert) de bank rechtstreeks kapitaal in verschillende ondernemingen door krediet op lange termijn.

De bankier is dus handelaar in geldkapitaal. Voor de passieve transacties betaalt de bank rente, voor de actieve transacties krijgt ze rente. De bank leent geld voor lagere rente en leent het uit voor hogere renten. De bron van de winst van de bank is het verschil tussen de rente die de bank voor krediet vraagt en de rente die ze voor de inleg betaalt. Uit dit verschil dekt de bank de kosten die bij hun transacties ontstaan. Deze onkosten zijn louter circulatiekosten. Het resterende bedrag is de winst van de bank. Het mechanisme van de kapitalistische concurrentie nivelleert het niveau van deze winst op natuurlijke wijze op de gemiddelde winst van het eigen kapitaal. De arbeid van de bankbedienden brengt noch waarde noch meerwaarde voort, maar stelt de bankier in staat zich een deel van de in de productie geschapen meerwaarde toe te eigenen. De bankbedienden worden dus door de bankiers uitgebuit.

De banken spelen de rol van betalingscentra. Iedere onderneming die over een tegoed beschikt of krediet opgenomen heeft, heeft bij de bank een lopende rekening. Van de lopende rekening betaalt de bank geld op basis van een bijzondere vordering, die men *cheque* noemt. De bank fungeert dus als kassier voor een groot aantal ondernemingen. Deze omstandigheid maakt het mogelijk het betalingsverkeer zonder contant geld sterk te ontwikkelen. Kapitalist A die zijn waren aan kapitalist B heeft verkocht, krijgt van hem een cheque voor de bank, waarbij beiden een lopende rekening hebben. De bank verwerkt de betaling doordat zij het bedrag van de cheque van de lopende rekening van B op de rekening

van A zet. De ondernemingen hebben lopende rekeningen bij verschillende banken. In de grootste centra vormen de banken speciale betalingskantoren waar de uit vele banken binnenkomende cheques voor een groot deel tegen elkaar vereffend worden. De circulatie van cheques en wissels vermindert de behoefte aan contant geld.

In het kapitalisme zijn er drie belangrijke soorten banken: de kredietbanken, de hypotheekbanken en de circulatiebanken. De *kredietbanken* verlenen de industriëlen en kooplieden bij voorkeur kortlopend krediet. Het wisseldisconto speelt hierbij een grote rol. Deze kredieten worden hoofdzakelijk betaald uit de inleg.

De *hypotheekbanken* geven krediet op lange termijn met onroerende goederen als onderpand (percelen grond, huizen, gebouwen). Het ontstaan en de activiteiten van de hypotheekbanken hangen nauw samen met de ontwikkeling van het kapitalisme in de landbouw en met de uitbuiting van de boeren door de bankiers. Tot dit type bank behoren ook de boerenleenbanken, die krediet op lange termijn verlenen voor productiedoeleinden.

De *circulatiebanken* hebben het recht kredietgeld, bankbiljetten uit te geven. Een bijzondere rol spelen de *centrale circulatiebanken*. In deze banken worden de goudvoorraden van het land geconcentreerd. Zij hebben het alleenrecht om geld uit te geven. De centrale banken verrichten geen transacties met afzonderlijke industriëlen of kooplieden, maar schieten de kredietbanken voor, die op hun beurt met de ondernemers te doen hebben. De centrale geldbanken zijn dus de banken van de banken.

Omdat de krediettransacties en het betalingsverkeer geconcentreerd zijn bij de banken, dragen zij er toe bij de omslagtijd van het kapitaal te verkorten en de kosten van de geldcirculatie te verminderen. Tegelijkertijd bevorderen de bankactiviteiten de centralisatie van het kapitaal, de verdringing van de kleine en middelgrote kapitalisten, de versterkte uitbuiting van de arbeiders evenals de plundering van de ambachtslieden en middenstanders. De hypotheeken ruïneren de boeren doordat de rente het grootste deel van hun inkomen opslokt en leidt tot de ondergang van het bedrijf. De schulden kunnen vaak slechts gelenigd worden door de uitverkoop van het bezit en door de verkoop van de grond van de van de bank afhankelijk geworden boeren.

De banken, die al het geldkapitaal van de maatschappij concentreren en optreden als kredietbemiddelaar, zijn een bijzonder werktuig voor de elementaire verdeling van de hulpbronnen over de bedrijfstakken. Deze verdeling gebeurt niet in het belang van de maatschappij en richt zich niet naar de behoeften daarvan, maar naar het belang van de kapitalisten. Het krediet bevordert de uitbreiding van de productie, maar deze uitbreiding stoot steeds weer op de nauwe grenzen van de koopkrachtige vraag. Het krediet en de banken leiden tot een verdere vermaatschappelijking van de arbeid, maar het maatschappelijke

karakter van de productie geraakt in een steeds sterker conflict met de private kapitalistische vorm van toe-eigening. De ontwikkeling van het krediet verscherpt dus de tegenstellingen van de kapitalistische productiewijze en versterkt de anarchie ervan.

De naamloze vennootschappen. Fictief kapitaal. In de moderne kapitalistische landen heeft het merendeel van de grote ondernemingen de vorm van naamloze vennootschappen. De naamloze vennootschappen ontstonden al in het begin van de 17^e eeuw, maar pas in de tweede helft van de 19^e eeuw werden ze algemeen verbreid.

De *naamloze vennootschap* is een vorm van onderneming, waarvan het kapitaal wordt samengesteld uit de bijdragen van de deelnemers, die een bepaald aantal aandelen bezitten, overeenkomstig het door ieder gestorte geld. Het *aandeel* is een waardepapier dat recht geeft op deelname aan de verdeling van de winst, overeenkomstig het erop aangetekende bedrag.

Het inkomen dat de aandeelhouder verkrijgt, wordt *dividend* genoemd. De aandelen worden verkocht en gekocht tegen een bepaalde prijs, die als hun koers aangeduid wordt.

De kapitalist die aandelen koopt, zou zijn kapitaal bij een bank kunnen deponeren en bijvoorbeeld 5 % rente kunnen krijgen. Dit inkomen bevredigt hem niet en hij geeft er de voorkeur aan, aandelen te kopen. Daar is weliswaar een bepaald risico aan verbonden, maar het belooft hem een hoger inkomen. Laten we aannemen dat een aandelenkapitaal van 10 miljoen dollar over 20.000 aandelen van elk 500 dollar wordt verdeeld en dat de onderneming een winst van 1 miljoen dollar behaald heeft. De naamloze vennootschap besluit van dit bedrag 250.000 dollar als reserve (dat wil zeggen als reservekapitaal) te handhaven en de rest van 750.000 dollar als dividend onder de aandeelhouders te verdelen. In dit geval levert ieder aandeel de bezitter ervan een inkomen op in de vorm van dividend van 37,5 dollar (750.000 dollar : 20.000 aandelen), dat is 7,5 %.

De aandeelhouders streven ernaar hun aandelen te verkopen voor een bedrag dat, op een bank belegd, in de vorm van rente hetzelfde inkomen zou opleveren, als zij in de vorm van dividend krijgen. Als het 500-dollar-aandeel een dividend van 37,5 dollar opbrengt, dan zullen de aandeelhouders proberen ze voor 750 dollar te verkopen, omdat dit bedrag, gestort bij een bank die 5 % rente op inleg betaalt, dezelfde 37,5 dollar als rente voor zijn bezitter oplevert. De koers van de aandelen hangt af van de hoogte van de dividenden en van de hoogte van de rentevoet. De koers van de aandelen stijgt bij een hoger dividend of bij een daling van de rentevoet; omgekeerd daalt deze bij een lager dividend of bij een stijging van de rentevoet.

Het verschil tussen de prijs van de bij de oprichting van een naamloze vennootschap uitgegeven aandelen en het kapitaal dat werkelijk in deze onderneming is belegd, vormt

de *oprichterswinst*. De oprichterswinst is een van de bronnen ter verrijking van de grote kapitalisten.

Wanneer het in het begin in de onderneming belegde kapitaal 10 miljoen dollar bedraagt, terwijl het totaal van de prijzen van de uitgegeven aandelen 15 miljoen dollar is, dan bedraagt de oprichterswinst in dit geval 5 miljoen dollar.

Door de omzetting van een private onderneming in een naamloze vennootschap gaat het kapitaal een schijnbaar dubbelbestaan leiden. Het werkelijk in de onderneming belegde kapitaal ter hoogte van 10 miljoen dollar bestaat in de vorm van fabrieksgebouwen, machines, opslagplaatsen, afgewerkte producten en tenslotte een bepaald geldbedrag in de kas van de onderneming of op een lopende rekening van de bank. Maar naast dit reële kapitaal verschijnen bij de oprichting van de naamloze vennootschap waardepapieren, aandelen voor een bedrag van 15 miljoen dollar. Het aandeel is slechts een weerspiegeling van het werkelijk bestaande kapitaal van de onderneming. Maar de aandelen bestaan al afzonderlijk naast de onderneming, ze worden gekocht en verkocht, de banken verlenen op aandelen krediet enzovoort.

Formeel is het hoogste orgaan van de naamloze vennootschap de algemene aandeelhoudersvergadering, die de voorzitter kiest, de bedrijfsleiding bepaalt, het jaarverslag van de onderneming in ontvangst neemt en bevestigt, en besluiten neemt over de belangrijkste zakelijke vraagstukken van de naamloze vennootschap. Maar het stemmenaantal is over de algemene vergadering verdeeld overeenkomstig het bedrag van de door de bezitters vertegenwoordigde aandelen. Daarom bevindt de naamloze vennootschap zich feitelijk in handen van een kleine groep van de grootste aandeelhouders. Omdat een bepaald deel van de aandelen verdeeld is onder kleine en middelgrote bezitters die geen mogelijkheid hebben enige invloed op het gebeuren uit te oefenen, behoeven de grootste kapitalisten praktisch nog niet eens de helft van de aandelen te bezitten om de naamloze vennootschap te beheersen. Het aantal aandelen dat het mogelijk maakt heer en meester te zijn in de naamloze vennootschap, heeft de volgende naam: *controleerend aandelenpakket*.

De naamloze vennootschap is dus een vorm waarin het grote kapitaal de middelen van de kleine en middelgrote kapitalisten aan zich onderwerpt en in zijn belang gebruikt. Door uitbreiding van de naamloze vennootschappen wordt de centralisatie van het kapitaal en de concentratie van de productie zeer sterk bevorderd.

Het kapitaal dat bestaat in de vorm van waardepapieren die de eigenaars ervan inkomsten opleveren, heet *fictief kapitaal*. Tot het fictieve kapitaal behoren aandelen en obligaties. De *obligatie* is een door een onderneming of door de staat uitgegeven schuldbrief, die zijn bezitter elk jaar een vaste rente oplevert.

De waardepapieren (aandelen, obligaties enzovoort) worden op de beurzen gekocht en verkocht. De *effectenbeurs* is de markt van de waardepapieren. Op de beurs worden doorlopend de koersen geregistreerd waartegen de waardepapieren verkocht en gekocht worden;

tegen deze koersen worden ook buiten de beurs (bijvoorbeeld in de banken) zaken gedaan in waardepapieren. De koers van de waardepapieren hangt af van de hoogte van de rentevoet en de hoogte van het toekomstige inkomen uit deze papieren. Op de effectenbeurs wordt met waardepapieren gespeculeerd. Omdat alle voordelen in het speculatiespel aan de kant van de grote en grootste kapitalisten liggen, bevordert de beurspeculatie de centralisatie van het kapitaal, de verrijking van het kapitalistische topgroepje en de ruïnering van de kleine en middelgrote bezitters.

De uitbreiding van het krediet en in het bijzonder van de naamloze vennootschap verandert de kapitalist steeds meer in een ontvanger van rente en dividenden, terwijl de leiding van de productie uitgeoefend wordt door functionarissen, de managers en directeuren. Het parasitaire karakter van het kapitalistische eigendom wordt op deze wijze steeds meer versterkt.

De geldcirculatie van de kapitalistische landen. Reeds voor de opkomst van het kapitalisme ontstonden *metaalgeldstelsels*, waarin metaal als geldwaar functioneert. De metaalgeldstelsels worden onderverdeeld in *twee-metaalstelsels*, waarin waardemaat en grondslag van de geldcirculatie worden gevormd door twee metalen, goud en zilver, en *één-metaalstelsels*, waarin deze rol door één van genoemde metalen vervuld wordt. In het vroege ontwikkelingsstadium van het kapitalisme (16e-18e eeuw) hadden de muntstelsels van vele landen een twee-metaal karakter. Op het einde van de 19e eeuw gingen bijna alle kapitalistische landen over op een één-metaalstelsel, op het stelsel van de circulatie van goudgeld. Tot het begin van de 20e eeuw bestond er in China en in Mexico nog een één-metaal zilverstandaard. Maar ook deze landen gingen later op de goudstandaard over.

De belangrijkste kenmerken van het goudgeldstelsel zijn: het vrijelijk slaan van gouden munten, vrije inwisseling van andere geldeenheden in gouden munten en een vrije beweging van het goud tussen de landen. Het vrijelijk slaan van gouden munten betekent dat particuliere personen bevoegd zijn bij de munt hun goud tegen munten in te wisselen. De bezitters van munten kunnen tegelijkertijd munten inwisselen tegen goudstaven. Zo wordt een rechtstreekse en nauwe verbinding gelegd tussen het goud als waar en de gouden munten. In dit stelsel wordt de in de circulatie zijnde hoeveelheid goud op natuurlijke wijze aangepast aan de behoefte van de warencirculatie. Wanneer er een overschot aan geld ontstaat, valt een deel daarvan uit de circulatiesfeer en verandert in schat. Ontstaat er een gebrek aan geld, dan stroomt er geld in de circulatiesfeer; het geld verandert van schat in circulatie- en betalingsmiddel. Voor kleinere geldomzettingen worden in het goudmuntstelsel munten, die minder waard zijn, van een goedkoper metaal, van zilver, koper enzovoort in omloop gebracht.

Het wereldgeld, het goud, dient als middel voor internationale betalingen op grond van handels-, financiële- en krediettransacties. De valuta van een land worden tegen de valuta van een ander land volgens een wisselkoers gewisseld. De wisselkoers is de prijs van de

geldeenheid van een land, uitgedrukt in geldeenheden van andere landen. Zo is bijvoorbeeld één pond sterling gelijk aan zoveel dollar.

De verrekening van de buitenlandse handelstransacties kan ook zonder het gebruik van goud en buitenlandse valuta uitgevoerd worden. In het ene geval kan het door *clearing* gebeuren, dat wil zeggen door bij de bilaterale handel de door de warenleveranties ontstane vorderingen en verplichtingen wederzijds te verrekenen. In andere gevallen kan de verrekening tussen landen plaats vinden zonder goudoverdracht door de verzending van wissels uit het ene land naar het andere.

Met de uitbreiding van de kredietbetrekkingen en de ontwikkeling van de functie van het geld ontstond en ontwikkelde zich het *kredietgeld*. Wissels, bankbiljetten, cheques begonnen voornamelijk als betaalmiddel te fungeren. Hoewel de wissel geen geld is, kan deze toch, doordat hij van de ene kapitalist aan de ander overgedragen wordt als betaalmiddel dienen.

De belangrijkste vorm van het kredietgeld is het bankbiljet. De bankbiljetten worden door banken in plaats van wissels uitgegeven. Dat betekent dat uiteindelijk aan de bankbiljetten een warentransactie ten grondslag ligt. De uitgifte van bankbiljetten maakt het mogelijk de uitgebreide warencirculatie met circulatie- en betalingsmiddelen uit te rusten zonder de hoeveelheid metaalgeld te vergroten. Bij de circulatie van goudgeld kunnen de bankbiljetten op ieder moment tegen goud en ander metaalgeld gewisseld worden. Onder deze omstandigheden circuleren de bankbiljetten op dezelfde wijze als de gouden munten en kunnen niet in waarde verminderen, omdat ze naast hun kredietwaardigheid ook gedekt worden door het metaal. Met de ontwikkeling van het kapitalisme vermindert de in omloop zijnde hoeveelheid goud relatief. Het goud wordt steeds meer in de vorm van een reservefonds bij de centrale geldbanken opgeslagen. De kapitalistische staten gingen ertoe over om goudvoorraden aan te leggen, om hun positie in de buitenlandse handel te versterken, om nieuwe markten te veroveren en om oorlogen voor te bereiden en te voeren. Het goud werd in de circulatiesfeer door bankbiljetten en later door papiergeld vervangen. Waren in het begin de bankbiljetten in de regel tegen goud inwisselbaar, in het vervolg werden niet-inwisselbare bankbiljetten uitgegeven. Daarmee werden de bankbiljetten bijna volledig papiergeld.

Het *papiergeld* ontstond, zoals al is gezegd, door de ontwikkeling van de functie van het geld als circulatiemiddel. Het door de staat uitgegeven papiergeld met een vaste koers is niet tegen goud inwisselbaar. Het neemt de plaats in van het volwaardige metaalgeld in zijn hoedanigheid als circulatiemiddel.

Met het begin van de eerste imperialistische wereldoorlog (1914-1918) ging de meerderheid van de kapitalistische landen over tot het stelsel van circulatie met papiergeld. Tegenwoordig is er in geen enkel land meer goudgeld in de omloop. De heersende klassen van de kapitalistische staten benutten de uitgifte van niet-inwisselbare bankbiljetten, van

papiergeld, en de geldontwaarding als middel om de werkende mensen extra uit te buiten en te plunderen.

Dit komt bijzonder scherp naar voren in de inflatie. De inflatie wordt gekenmerkt door een overschot aan papiergeld in de kanalen van de circulatie door de ontwaarding ervan, door het stijgen van de prijzen van de waren, door de daling van het reële loon van de arbeiders en beambten en door de versterkte ruïnering van de boeren, door hogere kapitalistische winsten en hogere inkomsten van de grondbezitters. De burgerlijke staten maken gebruik van de inflatie als wapen in de economische oorlog tegen andere landen en de verovering van nieuwe markten. De inflatie levert vaak extra winst op voor de exporteurs die in het eigen land waren kopen voor gedevalueerd geld met een lage koers en de waren in het buitenland verkopen voor harde valuta. Daarbij veroorzaakt de groei van de inflatie echter verstoringen in het economische leven en roept de verontwaardiging van de massa's op. Dat dwingt de burgerlijke staten tot hervormingen van het valutastelsel, om het valutastelsel te consolideren en de valuta's te stabiliseren.

De meest verbreide wijze van valutahervorming is de ontwaarding. De *devaluatie* (*ontwaarding*) is de officiële verlaging van de koers van het papiergeld tegenover de eenheid van het metaalgeld, vergezeld van het wisselen van het oude, waardeloos geworden papiergeld tegen een kleinere hoeveelheid nieuw geld. Zo werd in 1924 in Duitsland het oude, gedevalueerde geld tegen nieuw in goudmark uitgedrukt geld gewisseld voor een koers van 1 biljoen mark tegen 1 mark.

De valutahervormingen worden in de kapitalistische landen doorgevoerd op kosten van de werkende mensen door middel van het verhogen van de belastingen en verlaging van het arbeidsloon

Korte samenvatting

1. Het handelskapitaal staat ten dienste van de circulatie van het industriële kapitaal. De handelswinst is dat deel van de meerwaarde dat de industrieel aan de koopman afstaat. Door de uitbuiting van de in de handel tewerkgestelde loonarbeider krijgt het handelskapitaal de mogelijkheid zich een deel van de in de productie voortgebrachte meerwaarde toe te eigenen. Het handelskapitaal buit de arbeiders en de andere werkende lagen uit in hun hoedanigheid van kopers van consumptiemiddelen. Met de ontwikkeling van de kapitalistische handel groeien de niet-productieve onkosten in de circulatiesfeer. De buitenlandse handel dient in het kapitalisme als een middel voor economische onderdrukking van de in industrieel opzicht minder ontwikkelde landen door de ontwikkelde kapitalistische industriële mogelijkheden.
2. Het leenkapitaal is geldkapitaal dat door de bezitters ervan tijdelijk ter beschikking wordt gesteld aan een kapitalist tegen vergoeding in de vorm van rente. De rente is een deel van de winst van de industriële kapitalist, die deze afstaat aan de eigenaar van het leenkapitaal.
3. Het kapitalistische krediet is de bewegingsvorm van het leenkapitaal. De belangrijkste types krediet zijn het handelskrediet en het bankkrediet. De banken concentreren in hun handen de geldmiddelen van de maatschappij en stellen deze als geldkapitaal ter beschikking van de actieve kapitalisten, de industriëlen en kooplieden. De ontwikkeling van het krediet leidt tot een toename van de kapitalistische tegenstellingen. De scheiding van het kapitaalbezit van de kapitaalsbelegging in de productie onthult op aanschouwelijke wijze het parasitaire karakter van het kapitalistische bezit.
4. De naamloze vennootschap is een vorm van onderneming, waarvan het kapitaal wordt samengesteld uit de bijdragen van de deelnemers, die overeenkomstig het door ieder ingelegde bedrag een bepaald aantal aandelen bezitten. In de naamloze vennootschappen onderwerpt het grootkapitaal de geldmiddelen van de middelgrote en kleine kapitalisten aan zich en gebruikt deze in zijn belang. De naamloze vennootschappen versterken de centralisatie van het kapitaal.
5. Met de ontwikkeling van het krediet vinden het kredietgeld of de door de banken in plaats van wissels uitgegeven bankbiljetten op grote schaal ingang. De heersende klassen van de kapitalistische maatschappij gebruiken de uitgifte van papiergeld voor de versterkte uitbuiting van de werkende mensen. Met behulp van de inflatie worden de staatsuitgaven op de volksmassa's afgewenteld. De valutahervormingen worden door de kapitalistische staten doorgevoerd ten koste van de werkende mensen.

Hoofdstuk 13

De grondrente–De verhoudingen in de landbouw in het kapitalisme

Het kapitalistische systeem van de landbouw en het particuliere grondbezit. In de burgerlijke landen heerst het kapitalisme niet alleen in de industrie maar ook in de landbouw. Het grootste deel van de grond is van de klasse van de grootgrondbezitters. Het overgrote deel van de als waren geproduceerde landbouwproducten wordt geproduceerd in kapitalistische bedrijven, die berusten op loonarbeid. In alle burgerlijke landen is evenwel het bedrijf van de zelfstandige boer, dat slechts een klein deel van haar producten als waren produceert (met uitzondering van Engeland, waar de boeren al in de 18^e eeuw onteigend werden), naar aantal nog steeds de dominerende bedrijfsvorm van de landbouw.

Voor de ontwikkeling van het kapitalisme in de landbouw zijn twee belangrijke lijnen bijzonder karakteristiek.

De eerste ontwikkelingslijn is dat het oude grootgrondbezit wezenlijk behouden blijft en door landbouwhervormingen langzamerhand in een kapitalistische veranderd wordt. De landheer gaat over op kapitalistische bedrijfsvormen en gebruikt daarbij niet alleen vrije loonarbeid, maar ook uit de oude lijfeigenschap overgebleven uitbuitingsmethodes. In de landbouw blijven feodale vormen van afhankelijkheid van de boeren ten opzichte van de landheer in de vorm van arbeid ter aflossing van schuld, deelpacht¹ en dergelijke behouden. Deze weg van de kapitalistische evolutie in de landbouw is karakteristiek voor Duitsland, het tsaristische Rusland, Italië, Japan en verscheidene andere landen.

De tweede ontwikkelingslijn is dat het oude grootgrondbezit door een burgerlijke revolutie wordt vernietigd en de landbouw bevrijd wordt uit de ketenen van de lijfeigenschap, zodat de productiekrachten sneller worden ontwikkeld. Zo ruimde de Franse burgerlijke revolutie van 1789-1794 het feodale grondbezit op. De in beslaggenomen landerijen van

¹ Deelpacht: pacht waarbij de pachter een groot deel van de opbrengst van het land moet afdragen aan de grootgrondbezitter.

de adel en de kerk werden verkocht. Op het platteland werd de perceelsgewijze productie van de kleine boer overheersend; een belangrijk deel van de grond viel echter in handen van de bourgeoisie. In de Verenigde Staten werd door de Burgeroorlog van 1861-1865 een einde gemaakt aan het plantagebezit van de slavenhouders in de zuidelijke staten. Vrije landerijen werden in grote getale voor weinig vergoeding verkwanseld en de landbouw begon zich op de weg van de kapitalistische farm te ontwikkelen. Maar ook in deze landen ontstond met de ontwikkeling van het kapitalisme opnieuw het grootgrondbezit op een nieuwe, kapitalistische basis.

Met de omvorming van de voorkapitalistische vormen van het grondbezit worden het feodale grootgrondbezit en het grondeigendom van de kleine boer steeds meer vervangen door het kapitalistische grondeigendom. Een steeds groter deel van de landerijen van grootgrondbezitters en boeren gaat over in de handen van de banken, de industriëlen, kooplieden en woekeraars.

Van de concentratie van het grondeigendom getuigen de volgende cijfers. In de Verenigde Staten besloegen in 1940 79,7 % van alle landbouwbedrijven slechts 29,8 % van de landbouwgronden, terwijl 20,3 % van de landbouwbedrijven 70,2 % van de grond besloegen. Daarvan besloegen de grote landerijen van meer dan 1000 acres (circa 400 ha.), die 1,6 % van alle landbouwbedrijven vormden, 34,3 % van de grond.

In Engeland en Wales behoort de helft van de gecultiveerde grond aan 2.250 landlords; in Schotland bezitten 60 landlords vier vijfde van de grond. De bezittingen van één enkele lord zijn van reusachtige afmetingen. Zo behoort aan de hertog van Sutherland 400.000 ha grond en aan de hertog van Devonshire alleen al in het graafschap Derby 80.000 ha. De grond van Londen is in het bezit van elf lords. Veel productieve landbouwgrond wordt door de landlords voor onproductieve doeleinden gebruikt: voor parken, jachtterreinen en dergelijke. In Frankrijk bevond zich in 1929 57,3 % van de grond in het bezit van 12,5 % van alle landbouwbedrijven, terwijl de kleine en allerkleinste boerenbedrijven, die 54,5 % van alle bedrijven vormden, slechts over 9,8 % van de totale grondoppervlakte beschikten.

In het Rusland van vóór de revolutie bezaten de grootgrondbezitters, de familie van de tsaar, de kloosters en de koelakken enorme grondgebieden. In Europees Rusland waren aan het einde van de 19^e eeuw ongeveer 30.000 grootgrondbezitters, die over landgoederen van soms meer dan 500 desjatinen² beschikten. Zij bezaten 70 miljoen desjatinen land. Daarentegen bezaten 10,5 miljoen geruïneerde, door herendienst uitgebuite en onderdrukte boeren 75 miljoen desjatinen land.

² 1 desjatine is 1,0952 hectare (noot van de vertaler).

In het kapitalisme bestaat het *monopolie van het particuliere grondbezit* van de klasse van grootgrondbezitters. De grootgrondbezitter verpacht gewoonlijk een aanzienlijk deel van zijn land aan kapitalistische pachters en aan kleine boeren. Het grondbezit wordt losgemaakt van de landbouwproductie.

De kapitalistische pachters betalen in vaste termijnen, bijvoorbeeld jaarlijks, aan de grondbezitter een contractueel vastgelegde *pacht*, dat wil zeggen een hoeveelheid geld voor de toestemming om hun kapitaal in dit speciale stuk grond te investeren. Het grootste deel van de pacht wordt gevormd door de grondrente. De pacht bevat naast de grondrente ook nog andere elementen. Is in de gepachte grond al kapitaal belegd, bijvoorbeeld in gebouwen of bevoeiingsinstallaties, dan moet de pachter aan de grondeigenaar naast de grondrente een jaarlijkse rente voor dit kapitaal betalen. In de praktijk dekken de kapitalistische pachters dikwijls een deel van de pacht voor vermindering van het loon van hun arbeiders.

De kapitalistische grondrente weerspiegelt de betrekkingen tussen de drie klassen van de burgerlijke maatschappij, namelijk tussen loonarbeiders, kapitalisten en grondbezitters. De door de arbeid van de loonarbeiders geschapen meerwaarde komt allereerst terecht in de handen van de kapitalistische pachter. Hij behoudt een deel van de meerwaarde in de vorm van de gemiddelde winst op zijn kapitaal. Het andere deel van de meerwaarde, dat een overschot van de gemiddelde winst vormt, moet de pachter in de vorm van grondrente aan de grondeigenaar betalen. De *kapitalistische grondrente* is het deel van de meerwaarde dat na aftrek van de gemiddelde winst over het in het bedrijf belegde kapitaal overblijft en dat aan de grondeigenaar betaald wordt. Dikwijls verpacht de grondeigenaar zijn land niet maar trekt loonarbeiders aan en beheert het zelf. In dit geval ontvangt hij alleen de rente én de winst. We onderscheiden differentiële rente en absolute grondrente.

De differentiële rente. In de landbouw evenals in de industrie, stopt een ondernemer zijn kapitaal alleen dan in de onderneming wanneer de gemiddelde winst voor hem gewaarborgd is. Ondernemers die kapitaal onder gunstiger productievoorwaarden gebruiken, bijvoorbeeld op meer vruchtbare grond, behouden naast de gemiddelde winst over hun kapitaal, nog een overwinst.

In de industrie kan een overwinst op den duur niet meer bestaan. Zodra een in een enkel bedrijf ingevoerde verbetering algemene ingang gevonden heeft, verliest het bedrijf zijn overwinst. In de landbouw evenwel blijft de overwinst een min of meer lange periode voortbestaan. Dat is verklaarbaar uit het feit dat men in de industrie een onbeperkt aantal bedrijven met de modernste machines kan uitrusten. In de landbouw daarentegen kunnen de landerijen niet willekeurig vermeerderd worden, om nog maar te zwijgen over de beste landerijen, omdat de hoeveelheid grond beperkt is en alle beschikbare grond bezet is door afzonderlijke bedrijven. De beperktheid van het totale grondoppervlak en de omstandigheid dat zij door afzonderlijke bedrijven bezet is, bepalen het *monopolie van de kapitalistische bewerking van de grond* ofwel het monopolie van de grond als object van de landbouw.

Verder wordt in de industrie de productieprij van de waren bepaald door de *gemiddelde* productievoorwaarden. De productieprij van landbouwproducten komt echter op een andere wijze tot stand. Het monopolie van de kapitalistische bewerking van de grond heeft tot gevolg dat de algemene, regulerende productieprij (dat wil zeggen de kostprijs plus de gemiddelde winst) van de landbouwproducten niet bepaald wordt door de gemiddelde, maar door de *slechtste* bebouwde grond, aangezien de producten van de goede en gemiddelde gronden niet voldoende zijn om de maatschappelijke vraag te dekken. Wanneer de kapitalistische pachter het kapitaal in de slechtste grond investeert en niet de nagestreefde gemiddelde winst verkreeg, dan zou hij dit kapitaal in een andere bedrijfstak investeren.

De kapitalisten die de gemiddelde en beste landbouwgronden bewerken, produceren de landbouwproducten goedkoper, of anders gezegd, hun afzonderlijke productieprij ligt onder de algemene productieprij. Deze kapitalisten wenden het monopolie van de grond als object van de landbouw ten eigen bate aan en verkopen hun waren tegen de algemene productieprij, waardoor ze een overwinst ontvangen die de differentiële rente vormt. De differentiële rente ontstaat onafhankelijk van het particuliere grondbezit. Ze wordt gevormd doordat de onder verschillende voorwaarden van arbeidsproductiviteit geproduceerde landbouwproducten verkocht worden voor een gelijke marktprijs, die zich naar de productievoorwaarden van de slechtste gronden richt. De kapitalistische pachters moeten de differentiële rente aan de grondeigenaren afdragen en zich tevreden stellen met de gemiddelde winst.

De *differentiële rente* is het boven de gemiddelde winst verkregen overschot van de winst in de bedrijven die onder gunstiger productievoorwaarden werken. Zij is gelijk aan het verschil tussen de afzonderlijke productieprij op de beste en gemiddelde gronden en de algemene productieprij, die bepaald wordt door de productievoorwaarden op de slechtste grond.

Deze overwinst wordt, zoals de hele meerwaarde in de landbouwsector, door de arbeid van de landarbeiders geschapen. De verschillende vruchtbaarheid van de gronden is slechts een voorwaarde voor een hogere productiviteit van de arbeid op de betere stukken grond. In het kapitalisme ontstaat evenwel de schijn als zou de door de grondbezitters toegeëigende rente het product zijn van de grond en niet van de arbeid. In werkelijkheid is echter de meerarbeid, de meerwaarde, de enige bron van de grondrente. "Bij een juist begrip van de rente kwam natuurlijk als eerste het inzicht dat zij niet uit de grond voorkomt, maar uit het product van de landbouw, dus de arbeid, uit de prijs van het arbeidsproduct, bijvoorbeeld de tarwe. Uit de waarde van het landbouwproduct, de aan de grond bestede arbeid, niet uit de grond."³

Er zijn twee vormen van differentiële rente.

³ Karl Marx, *Theorieën over de meerwaarde*, tweede band, deel I, Stuttgart 1921, p. 333.

De *differentiële rente I* hangt samen met het verschil in de vruchtbaarheid van de grond en in de ligging van de grond ten opzichte van de afzetmarkt.

Een vruchtbaarder stuk grond levert bij besteding van een gelijke hoeveelheid kapitaal een grotere opbrengst op dan een minder vruchtbaar stuk grond. Laten we als voorbeeld drie stukken grond van gelijke grootte maar van *verschillende vruchtbaarheid* bekijken (zie tabel 3 op pagina 221).

Bodemsoort	Kap. invest. in \$	Gemid. winst in \$	Product in 100 kg	Afzonderlijke productieprijis		Algemene productieprijis		Differentiële rente I in \$
				v/h gehele product in \$	van 100 kg in \$	van 100 kg in \$	v/h gehele product in \$	
I	100	20	4	120	30	30	120	0
II	100	20	5	120	24	30	150	30
III	100	20	6	120	20	30	180	60

Tabel 3 *Differentiële grondrente I*

De pachter van elk van deze stukken land besteedt 100 dollar aan de betaling van arbeidskrachten en aan de inkoop van zaaigoed, machines en inventaris, aan het onderhoud van het vee en andere zaken. De gemiddelde winst bedraagt 20 %. De bestede arbeid op de gronden met verschillende vruchtbaarheid brengt op het eerste stuk grond een oogst van 400 kilo op, op het volgende stuk grond een oogst van 500 kilo en op het derde stuk grond een oogst van 600 kilo.

De afzonderlijke productieprijis van de gehele hoeveelheid producten is op ieder stuk grond gelijk. Hij bedraagt 120 dollar (kostprijs plus gemiddelde winst). De afzonderlijke productieprijis van iedere productie-eenheid is op ieder stuk grond verschillend. 100 kilo landbouwproduct van het eerste stuk land zou voor 30 dollar verkocht moeten worden, 100 kilo van het tweede stuk land voor 24 dollar en 100 kilo van het derde voor 20 dollar. Aangezien de algemene productieprijis voor landbouwproducten echter gelijk is en bepaald wordt door de productievoorwaarden van de slechtste grond, zal iedere 100 kilo van elk stuk land voor 30 dollar verkocht worden. De pachter van het eerste (slechtste) stuk land ontvangt bij de verkoop van zijn oogst van 400 kilo 120 dollar, een bedrag dat overeenkomt met zijn kostprijs (100 dollar) plus de gemiddelde winst (20 dollar). De pachter van het tweede stuk land ontvangt voor zijn 500 kilo 150 dollar. Naast de kostprijs en de gemiddelde

winst ontvangt hij 30 dollar overwinst, die de differentiële rente vormt. De pachter van het derde stuk land ontvangt voor 600 kilo 180 dollar. De differentiële rente bedraagt hier 60 dollar.

De differentiële rente I komt ook voort uit de *verschillende ligging* van de landerijen. Landbouwbedrijven die in de buurt van afzetgebieden (steden, spoorwegstations, havens, graanpakhuizen enzovoort) liggen, sparen veel arbeid en productiemiddelen uit voor het transport van hun producten in vergelijking met landbouwbedrijven die verder van deze plaatsen verwijderd zijn. De landbouwbedrijven die dicht in de buurt van de afzetmarkten liggen, realiseren, doordat ze hun waren voor een gelijke prijs verkopen, een overwinst, die de differentiële rente vormt.

De *differentiële rente II* komt voort uit het veelvuldiger gebruik van productiemiddelen en arbeid op hetzelfde stuk land, dat wil zeggen ze is het resultaat van de *intensivering* van de landbouw. In tegenstelling tot de extensieve bebouwing, waarbij het landbouwbedrijf groeit door uitbreiding van de akker- en weidegronden, ontwikkelt het landbouwbedrijf zich bij intensieve bebouwing door het gebruik van verbeterde machines en kunstmest, door een verbetering van de grond, door het fokken van vee-soorten met betere productieresultaten enzovoort. Op deze wijze komen overwinsten tot stand, die resulteren in een differentiële rente.

Laten we naar ons voorbeeld terugkeren. In het derde stuk grond, dat het vruchtbaarste was, werd oorspronkelijk 100 dollar geïnvesteerd. Er werd 600 kilo geoogst, de gemiddelde winst bedroeg 20 dollar, de differentiële rente 60 dollar. Nemen we nu aan dat, terwijl de prijs gelijk blijft, op deze grond een tweede aanvullende kapitaalsinvestering van 100 dollar plaatsvindt, die verband houdt met een ontwikkeling van de techniek, met het gebruik van een grotere hoeveelheid kunstmest enzovoort. Daardoor wordt 700 kilo extra binnengehaald. De gemiddelde winst over het aanvullende kapitaal bedraagt 20 dollar, het overschot boven de gemiddelde winst 90 dollar. Dit overschot van 90 dollar vormt de differentiële rente II. Zolang het oude pachtcontract van kracht blijft, betaalt de pachter over dit stuk grond een differentiële rente ter hoogte van 60 dollar, terwijl het overschot over de gemiddelde winst, die van de tweede, aanvullende kapitaalsinvestering afkomstig is, in zijn eigen zak stroomt. De grond wordt evenwel slechts voor een bepaalde tijd verpacht. Wordt de grond opnieuw verpacht, dan houdt de grondeigenaar rekening met de voordelen die de aanvullende kapitaalsinvestering met zich meebrengt en verhoogt de grondrente van dit stuk tot 90 dollar. Daarom proberen de grondeigenaren de pachtijd zo veel mogelijk te verkorten. Dat heeft tot gevolg dat de kapitalistische pachters er niet in geïnteresseerd zijn om grote investeringen te doen die pas na lange tijd hun voordeel opbrengen, omdat het daaruit voortkomende voordeel uiteindelijk door de grondeigenaars wordt toegeëigend.

De kapitalistische intensivering van de landbouw is gericht op zo hoog mogelijke winsten. In de jacht naar hogere winsten plegen de kapitalisten roofbouw op de grond, doordat ze eng gespecialiseerde bedrijven scheppen waar slechts één enkele cultuur wordt bedreven.

Zo werd in de noordelijke staten van de Verenigde Staten in de laatste 25 jaar van de 19e eeuw hoofdzakelijk graan verbouwd. Het gevolg was dat de bodemstructuur vernield werd, de losse aardlaag werd stof en er ontstonden stofstormen, de zogenaamde ‘zwarte stormen’.

Welk landbouwproduct verbouwd wordt, hangt af van de schommelingen van de marktprijzen. Dit heeft tot gevolg dat het in het kapitalisme onmogelijk is om overal een juiste opeenvolging van gewassen in te voeren, die de grondslag van een hoge cultuur in de akkerbouw is. Het particuliere grondbezit is een belemmering voor een omvangrijke verbetering van de bodemstructuur en andere maatregelen, die pas na een groot aantal jaren hun rendement opleveren. Het kapitalisme is dus onverenigbaar met een rationeel systeem van landbouw. “En iedere vooruitgang van de kapitalistische landbouw is niet alleen een vooruitgang in de kunst de *arbeiders* te beroven, maar tegelijkertijd in de kunst om de *grond te beroven*, iedere vooruitgang in de opvoering van de vruchtbaarheid voor een zekere termijn, is tegelijkertijd een stap vooruit in de ruïnering van de duurzame bron van deze vruchtbaarheid.”⁴

De apologeten van het kapitalisme, die zich inspannen om de tegenstellingen in de kapitalistische landbouw te verhullen en de ellende van de massa's te rechtvaardigen, beweren dat de landbouw zogenaamd onderhevig zou zijn aan de eeuwige ‘Natuurwet van de afnemende opbrengst van de grond’: iedere extra arbeid die aan de grond besteed wordt, zou zogenaamd minder resultaat opleveren dan de voorgaande.

Deze uitvinding van de burgerlijke politieke economie gaat uit van de onjuiste vooronderstelling dat de techniek in de landbouw onveranderd blijft en de technische vooruitgang een uitzondering is. In werkelijkheid gaat het extra gebruik van productiemiddelen en arbeid op hetzelfde stuk grond vergezeld van een ontwikkeling van de techniek, van de invoering van nieuwe, verbeterde landbouwmethodes. Daardoor stijgt de arbeidsproductiviteit in de landbouw. De werkelijke oorzaak van de uitputting van de natuurlijke vruchtbaarheid van de grond en de teruggang van de kapitalistische landbouw is niet de door de burgerlijke economen verzonnen ‘wet van de afnemende opbrengst van de grond’, maar zijn de kapitalistische verhoudingen, met name het particuliere grondbezit, die de ontwikkeling van de productiekrachten in de landbouw remmen. In werkelijkheid neemt in het kapitalisme niet de moeilijkheid van de productie van landbouwproducten toe, maar is het zo dat het voor de arbeiders als gevolg van hun toenemende verarming steeds moeilijker wordt deze producten te kopen.

De absolute grondrente. De grondprijs. Naast de differentiële rente ontvangt de grondeigenaar ook de absolute rente. Zij komt voort uit het monopolie van het particuliere grondbezit.

⁴ Karl Marx, *Das Kapital*, Erster Band, Marx Engels Werke, band 23, p. 529.

Bij het onderzoek van de differentiële rente werd verondersteld, dat de pachter van de slechtste grond bij de verkoop van agrarische waren uitsluitend de kostprijs plus de gemiddelde winst ontvangt, dat wil zeggen geen grondrente betaalt. In werkelijkheid echter stelt de eigenaar van zelfs de slechtste grond deze niet gratis voor bewerking ter beschikking. De pachter van de slechtste grond moet dus naast de gemiddelde winst een overschot behalen om de grondrente te kunnen betalen. Dat betekent dat de marktprijs voor agrarische waren boven de productieprijs op de slechtste grond moet liggen. Waar komt dit overschot vandaan? In het kapitalisme blijft de landbouw technisch en economisch ver achter bij de industrie. De organische samenstelling van het kapitaal in de landbouw is lager dan die van het industriële kapitaal. Laat de organische samenstelling van het kapitaal in de industrie gemiddeld $80c + 20v$ zijn. Bij een meerwaardevoet van 100 procent wordt voor 100 dollar kapitaal altijd 20 dollar meerwaarde geproduceerd en de productieprijs zou gelijk aan 120 dollar zijn. De organische samenstelling van het kapitaal in de landbouw zal misschien $60c + 40v$ zijn. Honderd dollar levert hier dus 40 dollar meerwaarde op en de waarde van de agrarische waren zou 140 dollar bedragen. De kapitalistische pachter krijgt net als de industriële kapitalist op zijn kapitaal een gemiddelde winst van 20 dollar. Dientengevolge is de productieprijs voor agrarische waren 120 dollar. De absolute rente zal in dit geval 20 dollar ($140 - 120$) zijn. Hier wordt duidelijk dat de waarde van de agrarische waren boven de algemene productieprijs en de grootte van de meerwaarde in de landbouw boven de gemiddelde winst ligt. Dit overschot van de meerwaarde boven de gemiddelde winst is de bron van de absolute rente.

Zou er geen particulier grondbezit zijn, dan zou dit overschot door de algemene nivelering tussen de kapitalisten verdwijnen. De landbouwproducten zouden dan voor hun productieprijzen verkocht worden. Maar het particuliere grondbezit staat de vrije concurrentie, het overbrengen van kapitaal uit de industrie naar de landbouw en de vorming van een voor industriële en landbouwondernemingen gemeenschappelijke gemiddelde winst in de weg. Daardoor worden landbouwproducten verkocht voor een prijs die overeenkomt met hun waarde, dat wil zeggen een prijs die boven de algemene productieprijs ligt. In hoeverre dit verschil gerealiseerd en omgezet kan worden in absolute rente, hangt af van de hoogte van de marktprijzen die op grond van de concurrentie tot stand komen.

Het monopolie van het particuliere grondbezit is dus de oorzaak voor het bestaan van de *absolute rente*, die iedere grond, onafhankelijk van zijn vruchtbaarheid en ligging, voortbrengt. De absolute rente is het overschot van de meerwaarde boven de gemiddelde winst. Dit overschot ontstaat in de landbouw door de lagere organische samenstelling van het kapitaal dan in de industrie en wordt tengevolge van het bestaan van het particuliere grondeigendom door de grondeigenaren toegeëigend.

Naast de differentiële rente en de absolute rente bestaat er in het kapitalisme nog een *monopolierente*. De monopolierente is een extra inkomen dat ontstaat doordat de prijs van een waar die onder bijzonder gunstige natuurlijke omstandigheden geproduceerd wordt,

boven zijn waarde stijgt. Een dergelijke rente wordt bijvoorbeeld betaald voor stukken grond waarop zeldzame gewassen in beperkte hoeveelheid geproduceerd kunnen worden (bijvoorbeeld wijn van buitengewone kwaliteit, citrusvruchten enzovoort). Daarbij behoort ook de rente voor watergebruik in streken met bevoeiingsinstallaties. De onder deze voorwaarden geproduceerde waren worden gewoonlijk verkocht voor prijzen die boven hun waarde uitstijgen, dat wil zeggen voor monopolieprijzen. De monopolierente in de landbouw komt ten laste van de verbruikers.

De parasitaire klasse van grootgrondbezitters, die met de materiële productie in geen enkel opzicht iets uit te staan heeft, gebruikt, door het particuliere grondbezit, de resultaten van de technische vooruitgang in de landbouw voor de verrijking van haarzelf. De grondrente is een belasting die de samenleving in het kapitalisme aan de grootgrondbezitters moet betalen. De absolute rente en de monopolierente maken de landbouwproducten duurder, zowel de levensmiddelen van de arbeiders als de grondstoffen voor de industrie. Door de differentiële rente wordt de samenleving beroofd van alle voordelen die voortvloeien uit de hogere productiviteit van de arbeid op de vruchtbare gronden en die alleen ten goede komen aan de klasse van de grondeigenaren en de kapitalistische boeren. Wat voor een belasting de grondrente voor de samenleving betekent, wordt duidelijk door het feit dat in de Verenigde Staten volgens opgaven voor de jaren 1935-1937 het aandeel van de grondrente in de maïsprijs 26 tot 29 procent en in de tarweoogst 26 tot 36 procent bedroeg.

Bij de aankoop van grond worden reusachtige bedragen onttrokken aan de productieve benutting in de landbouw. Wanneer men de bouwwerken en de maatregelen voor bodemverbetering (gebouwen, irrigatiewerken, drooglegging van moerassen, bemesting) buiten beschouwing laat, bezit de grond geen waarde, aangezien het niet het product van menselijke arbeid is. De grond echter is, ondanks het feit dat ze geen enkele waarde heeft, in het kapitalisme voorwerp van koop en verkoop en heeft een prijs. Dat komt door het feit dat de grondbezitters de grond in particulier eigendom hebben veranderd.

De prijs van een stuk land wordt bepaald door de rente die het jaarlijks oplevert, en door de rentevoet die de banken voor deposito's betalen. De grondprijs is gelijk aan het geldbedrag dat bij een bank in de vorm van rentes dezelfde opbrengst oplevert als de rente die van het desbetreffende stuk land toegeëigend wordt. Laten we aannemen dat een stuk grond jaarlijks 300 dollar opbrengt en de banken voor deposito's vier procent rente per jaar betalen. In dit geval zal de prijs van het stuk land $(300 \times 100) : 4 = 7.500$ dollar bedragen. De grondprijs is dus de in kapitaal omgezette rente. De grondprijs wordt hoger naarmate de rente ervan hoger wordt en de rentevoet lager.

Met de ontwikkeling van het kapitalisme neemt de grondrente toe. Daardoor stijgen automatisch de grondprijzen. De grondprijzen stijgen verder doordat de rentevoet een dalende tendens vertoont.

Van de toename van de grondprijs kan men zich aan de hand van de volgende getallen een voorstelling maken. De prijs van de boerderijen in de Verenigde Staten steeg binnen 10 jaar (1900-1910) met meer dan 20 miljard dollar. Het aandeel van de waardestijging van gebouwen, inventaris enzovoort maakte daarvan slechts 5 miljard dollar uit, terwijl de overige 15 miljard voortkwam uit de verhoging van de grondprijs. In de loop van de volgende 10 jaar steeg de prijs van alle boerderijen met 37 miljard dollar. Van dit bedrag kwam meer dan 26 miljard voort uit de verhoging van de grondprijs.

De rente in de mijnbouwindustrie. De bouwgrondrente. Grondrente komt niet uitsluitend voor in de landbouw. Ook eigenaren van gronden waar delfstoffen gewonnen worden (erts, kolen, aardolie enzovoort), evenals eigenaren van bouwgrond in steden en industriecentra waarop woningen, industrieën, handelsondernemingen, openbare gebouwen enzovoort gebouwd worden, trekken grondrente.

De *rente in de mijnbouwindustrie* ontstaat op precies dezelfde wijze als de grondrente in de landbouw. Mijnen, groeven en aardoliebronnen zijn verschillend in rijkdom, de diepte van de vindplaatsen en de afstand tot de afzetgebieden; er worden kapitalen van verschillende grootte in belegd. Dit heeft tot gevolg dat de afzonderlijke productieprijzen van iedere ton erts, kolen en aardolie verschilt van de algemene productieprijs. Op de markt evenwel worden al deze waren verkocht voor de algemene productieprijs, die bepaald wordt door de meest ongunstige productievoorwaarden. De overwinst die de gemiddelde en betere mijnen, groeven en aardoliebronnen dientengevolge opleveren, vormt de differentiële rente, die de grondeigenaar in zijn zak steekt.

Bovendien verlangen de grondeigenaren voor alle grond een absolute rente, onafhankelijk van het feit of ze veel of weinig bodemschatten bevat. Zij vormt het overschot van de waarde boven de algemene productieprijs. Dit overschot komt voort uit het feit dat in de mijnbouwindustrie de organische samenstelling van het kapitaal over het algemeen lager is dan in de industrie, omdat de mechanisering relatief weinig ontwikkeld is en de kosten voor grondstoffen wegvallen. De absolute rente drijft de prijs van erts, kolen en aardolie enzovoort op.

Ten slotte is er in de mijnbouwindustrie een monopolierente op die stukken grond waar bijzonder zeldzame bodemschatten gewonnen en verkocht worden voor prijzen die hoger zijn dan de delvingskosten. De grondrente die de grootgrondbezitters uit ertsmijnen, kolenmijnen en aardolievelden ontvangen, is een hindernis voor het rationeel benutten van de delfstoffen. Het particuliere grondbezit is er de oorzaak van dat de bedrijven in de mijnbouwindustrie versplinterd zijn, waardoor de mechanisatie, het transport en de sortering van de ruwe delfstoffen buitengewoon bemoeilijkt worden. Al deze omstandigheden hebben tot gevolg dat de productie duurder wordt.

De *bouwgrondrente* wordt aan de grondeigenaren betaald voor de verpachting van een stuk grond, waarop woningen, industrieën, kantoren en andere ondernemingen gebouwd zullen worden. Het grootste deel van de grondrente in de steden bestaat uit de rente voor stukken grond, bestemd voor woningen. De ligging van de stukken bouwgrond heeft grote invloed op de hoogte van de differentiële rente. Voor stukken grond die in de buurt van het stadscentrum en de industrieën liggen, wordt een hogere rente geëist. Dat is één van de redenen waarom in de grote steden van de kapitalistische landen de ene ‘wolkenkrabber’ naast de andere verschijnt, dat de straten smal zijn, de woningen dicht tegen elkaar gedrongen worden enzovoort.

Naast de differentiële rente en de absolute rente laten de eigenaren van de stukken grond in de steden zich, gezien de buitengewone schaarste aan grond in veel steden en industrie centra door de samenleving een belasting in de vorm van monopolierente betalen, die de huren geweldig verhoogt. In verband met de toename van de stedelijke bevolking drijven de eigenaren van de stukken grond in deze gebieden de bouwgrondrente omhoog, waardoor de woningbouw geremd wordt. De arbeiders zijn gedwongen in de sloppenwijken te wonen. De stijgende huurprijzen drukken het reële loon van de arbeiders omlaag.

Het monopolie van het particuliere grondbezit remt ook de ontwikkeling van de industrie. Wil een kapitalist een industrieel bedrijf oprichten, dan moet hij middelen onproductief besteden voor de aankoop van grond of voor het betalen van rente voor de gepachte grond. De grondrente vormt in de verwerkende industrie een belangrijke uitgavenpost.

Hoe hoog de grondrente voor stukken bouwgrond is, kan men aflezen uit het feit dat van het totaalbedrag ter hoogte van 115 miljoen pond, dat in de dertiger jaren van de twintigste eeuw jaarlijks aan de Engelse landlords als rente betaald werd, 100 miljoen pond voor rekening kwam van de grondrente in de steden. De grondprijzen in de steden zijn snel aan het stijgen.

Groot en kleinbedrijf in de landbouw. De economische ontwikkelingswetten van het kapitalisme zijn voor industrie en landbouw gelijk. De concentratie van de productie leidt in de landbouw net als in de industrie tot de verdringing van het kleinbedrijf door het kapitalistische grootbedrijf, waardoor ook de klassentegenstellingen zich onvermijdelijk toespitsen. De apologeten van het kapitalisme zijn erop uit dit proces te verdoezelen en te verhullen. Zij vervalsen de feiten en hebben voor dit doel de leugenachtige theorie van de ‘stabiliteit van het agrarische kleinbedrijf’ opgesteld. Volgens deze theorie behoudt het agrarische kleinbedrijf in haar strijd tegen de grote bedrijven zogenaamd haar stabiliteit.

In werkelijkheid echter bezit het grootbedrijf in de landbouw ten opzichte van het kleinbedrijf een reeks van beslissende voordelen. De superioriteit van het grootbedrijf is vooral gelegen in de mogelijkheid om kostbare machines (tractoren, maaidorsers enzovoort) te gebruiken, waardoor de arbeidsproductiviteit vele malen wordt verhoogd. In de kapitalistische

productiewijze is de mechanisatie geconcentreerd in handen van een kleine kapitalistische bovenlaag van rijke boeren, terwijl zij voor de werkende lagen van het dorp onbereikbaar is. In de Verenigde Staten bezat in 1940 maar 23,1 % van alle boeren tractoren. De kleine en middelgrote boeren werken net als vroeger met paarden en muilezels. Op veel boerderijen in het zuiden zijn die er zelfs niet.

Het grootbedrijf benut alle voordelen van de kapitalistische coöperatie en arbeidsdeling. De superioriteit van het grootbedrijf is voor alles gelegen in het grote aandeel in de warenproductie. De grote en mammoetbedrijven in de landbouw in de Verenigde Staten leveren verreweg het grootste deel van de gehele agrarische warenproductie. Het overgrote deel van de boeren daarentegen produceert in wezen alleen voor eigen behoefte. Hun opbrengst is niet eens voldoende om te voorzien in de dringendste behoeften van hun gezin. “Het perceelsgewijze eigendom sluit door zijn natuur uit: ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten van de arbeid, maatschappelijke vormen van arbeid, maatschappelijke concentratie van kapitaal, veeteelt op grote schaal, toenemende toepassing van de wetenschap.”⁵

Het voor het kapitalisme karakteristieke proces van groei van de grootbedrijven en verdringing van het kleinbedrijf vertoont niettemin in de landbouw enige bijzonderheden. De agrarische kapitalistische grootbedrijven ontwikkelen zich hoofdzakelijk door intensivering van de landbouw. Vaak is een naar oppervlakte klein landbouwbedrijf, naar de hoogte van haar totale productie en haar warenproductie gemeten, een kapitalistisch grootbedrijf. De concentratie van de agrarische productie in kapitalistische grootbedrijven wordt vaak begeleid door een getalsmatige toename van zeer kleine bedrijfjes. Het aanzienlijke aantal van zulke zeer kleine bedrijfjes in de hoogontwikkelde kapitalistische landen valt te verklaren uit het feit dat de kapitalisten belang hebben bij dagloners met kleine stukken land, die zij kunnen uitbuiten.

De ontwikkeling van het kapitalistische grootbedrijf in de landbouw voltrekt zich op basis van een toenemende scheiding onder de boeren, een toenemende verplichting tot diensten wegens schuld, verarming en ruïnering van miljoenen kleine en middelgrote boerenbedrijven.

In het tsaristische Rusland waren voor de Oktoberrevolutie 65 % van alle boerenbedrijven bedrijfjes van arme boeren, 20 % was van middelgrote boeren en 15 % van koelakken. In Frankrijk liep door de onteigening van de perceelsgewijze bedrijven van kleine boeren het aantal grondeigenaren tussen 7 en 7,5 miljoen in 1850 terug tot 2,7 miljoen in 1929, terwijl het aantal proletariërs en halfproletariërs in de landbouw tot 1929 steeg tot ongeveer 4 miljoen.

⁵ Karl Marx, *Das Kapital*, Dritter Band, Marx-Engels, Werke, band 25, p. 815.

Het agrarische kleinbedrijf houdt zich in stand ten koste van ongelofelijke ontberingen, door rooibouw op de arbeidskracht van de boer en zijn hele gezin.

Hoewel de boer al zijn krachten inspant om zijn schijnbare zelfstandigheid te bewaren, verliest hij zijn grond en gaat de ondergang tegemoet.

Bij de verdrijving van de boeren van hun grond speelt de hypotheek een grote rol. De *hypotheek* is een lening tegen een waarborg in de vorm van grond en ander onroerend goed. Wanneer de boer die zijn eigen grond bewerkt, voor dringende betalingen (bijvoorbeeld belastingen) geld nodig heeft, vraagt hij de bank om een lening. Vaak wordt een lening opgenomen om een stuk grond te kopen. De bank verstrekt een zeker bedrag tegen een waarborg in de vorm van grond. Wanneer het geld niet binnen de vastgestelde termijn terugbetaald wordt, wordt de grond eigendom van de bank. In werkelijkheid is de bank al voordien eigenaar van de grond, omdat de schuldenaar een groot deel van zijn inkomen van dit stuk grond als rente moet afgeven. In de vorm van rente betaalt de boer aan de bank feitelijk grondrente voor zijn eigen stuk land.

De hypotheekschuld van de Amerikaanse boeren bedroeg in 1910 3,2 miljard dollar en in 1940 reeds 6,6 miljard dollar. Volgens opgaven uit 1936 slopten rentes en belastingen ongeveer 45 % van het netto-inkomen van de boeren op. De verschuldiging aan de banken is een ware gesel voor het agrarische kleinbedrijf. Het aantal met hypotheek belaste boerenbedrijven bedroeg in 1890 in de Verenigde Staten 28,2 % van het totale aantal boerenbedrijven, in 1940 43,8 %.

Een groot aantal met hypotheek belaste boerenbedrijven komt jaarlijks onder de hamer. De geruïneerde boeren worden van hun grond verdreven. De toenemende verschuldiging van de boeren is een uitdrukking van het feit dat het grondeigendom wordt losgemaakt van de landbouwproductie, dat het in handen van grootgrondbezitters geconcentreerd wordt en dat de zelfstandige producent verandert in een pachter of loonarbeider.

Een zeer groot aantal kleine boeren pacht van de grootgrondbezitters kleine stukken land onder knechtende voorwaarden. De bourgeoisie van het platteland pacht land om daarop producten voor de markt te produceren en winsten te behalen. Dat is de zogenaamde *ondernemerspacht*. De kleine pachter is daarentegen genooddaakt om een klein stukje land te pachten om zichzelf alleen nog maar te kunnen onderhouden. Dat is de zogenaamde *bestaans- of hongerspacht*. De pacht per hectare is bij kleine stukken land in de regel beduidend hoger dan bij grote stukken land. De pacht die de kleine boer betaalt, slokt veelal niet alleen de meearbeid van de boer op, maar zelfs een deel van de noodzakelijke arbeid. De pachtverhoudingen zijn hier vervlochten met restanten van de lijfeigenschap. Het meest wijdverbreide overblijfsel van het feodalisme in het kapitalisme is de deelpacht waarbij de pachter voor het gepachte stuk land diensten moet verrichten ter waarde van de helft of zelfs nog meer van de binnengehaalde oogst.

In de Verenigde Staten is het aantal pachters ten opzichte van het totaal aantal boeren gestegen van 25,6 % in 1880 tot 38,7 % in 1940. Bovendien waren 10,1 % van alle boeren 'deeleigenaren', wat wil zeggen dat zij een bepaald deel van de door hen bebouwde grond erbij moesten pachten. 76,1 % van alle pachters waren *deelpachter*. Hoewel de slavernij in de Verenigde Staten in de 19^e eeuw officieel werd afgeschaft, bestaan er feitelijk ook nu nog economische restanten van de slavernij, hetgeen in het bijzonder geldt voor zwarte boeren, die deelpachter zijn.

In Frankrijk is een aanzienlijk aantal deelpachters. Naast een pachtrente in natura, die de helft van de oogst, soms ook meer opsloort, moeten de pachters en de grondeigenaren vaak ook nog producten van hun bedrijf leveren, bijvoorbeeld kaas, boter, eieren, kippen enzovoort, zoals dat in het feodalisme gebruikelijk was.

De verdieping van de tegenstelling tussen stad en platteland. Een karakteristiek kenmerk van de kapitalistische productiewijze is dat de landbouw ver achterblijft bij de industrie en dat de tegenstelling tussen stad en platteland zich verdiept en verscherpt.

“De landbouw blijft in haar ontwikkeling achter bij de industrie—een verschijnsel dat eigen is aan alle kapitalistische landen en een van de belangrijkste oorzaken daarvoor is dat de evenredigheid tussen de afzonderlijke takken van de economie verstoord wordt, dat crises en prijsstijgingen optreden.”⁶

De landbouw blijft in het kapitalisme, met name in de ontwikkeling van de productiekrachten, achter bij de industrie. De techniek ontwikkelt zich in de landbouw veel langzamer dan in de industrie. Machines worden alleen gebruikt in grootbedrijven, terwijl de boerenbedrijven die slechts een gering deel van hun productie als waren produceren, niet in staat zijn om ze te gebruiken. Tegelijkertijd leidt de kapitalistische toepassing van machines tot versterkte uitbuiting en ruïnering van de kleine producenten. Verder wordt vergaande toepassing van machines in de landbouw belemmerd door de omstandigheid dat arbeidskrachten zeer goedkoop zijn, wat toe te schrijven valt aan de overbevolking van het platteland. In het kapitalisme overheerst in de landbouw de handarbeid.

In het kapitalisme is de *culturele* achterstand van het platteland ten opzichte van de stad aanmerkelijk vergroot. De steden zijn centra van kunst en wetenschap. Hier bevinden zich de universiteiten, musea, theaters en bioscopen. Het zijn echter de uitbuitersklassen die de gehele rijkdom van deze cultuur genieten. De proletarische massa's hebben slechts in geringe mate deel aan de verworvenheden van de stedelijke cultuur. De grote massa van de boerenbevolking in de kapitalistische landen is geïsoleerd van de cultuurcentra en leeft voort in armoede en onwetendheid.

De economische grondslag van de tegenstelling tussen stad en platteland in het kapitalisme is de uitbuiting van het platteland door de stad, de onteigeningen van de boerenstand

⁶ W.I. Lenin, *Neue Daten über die Entwicklungsgeetze des Kapitalismus in der Landwirtschaft*, Werke, bd. 22, p. 92.

en de ruïnering van het grootste deel van de plattelandsbevolking, door de gehele loop van de ontwikkeling van de kapitalistische industrie, de kapitalistische handel en het kredietstelsel. De stedelijke bourgeoisie buit samen met de rijke kapitalistische grote boeren en grootgrondbezitters de miljoenenmassa's van boeren uit. De vormen van deze uitbuiting zijn veelsoortig: de industriële bourgeoisie en de kooplieden buiten het dorp uit door middel van hogere prijzen voor industriële goederen en relatief lagere prijzen voor landbouwproducten; de banken en woekeraars door middel van verlening van kredieten op knechtende voorwaarden; de burgerlijke staat door middel van mogelijke belastingen. De miljoenen en miljarden die de grootgrondbezitters zich door de rente en landverkopen toe-eigenen, de rentes die de banken voor hypotheek binnenhalen enzovoort, vloeien van het platteland naar de stad, waar ze het parasitaire verbruik van de uitbuitersklassen dienen.

De oorzaken van het achterblijven van de landbouw bij de industrie, van de verdieping en verscherping van de tegenstelling tussen stad en platteland liggen dus in het kapitalistisch stelsel zelf.

Het particuliere grondbezit en de nationalisatie van de grond. Met de ontwikkeling van het kapitalisme krijgt het particuliere grondbezit steeds meer een parasitair karakter. De klasse van grootgrondbezitters eigent zich in de vorm van grondrente een geweldig deel van de inkomsten uit de landbouw toe. Een aanzienlijk deel van de inkomsten wordt door de grondprijs onttrokken aan de landbouw en komt ten goede aan de grootgrondbezitters. Dat alles remt de ontwikkeling van de productiekrachten, drijft de prijzen van landbouwproducten op en is een zware belasting voor de werkende bevolking. Hieruit volgt, dat de "nationalisatie van de grond een maatschappelijke noodzakelijkheid geworden is."⁷ De *nationalisatie van de grond* betekent de verandering van het particuliere grondbezit in staatsbezit.

Toen Lenin de fundering van de nationalisatie van de grond behandelde, ging hij ervan uit dat er twee soorten monopolies zijn: het monopolie van het particuliere grondbezit en het monopolie van de grond als object van de economie. De nationalisatie van de grond betekent de afschaffing van het monopolie van het particuliere grondbezit en de daarmee samenhangende absolute rente. Door het wegvallen van de absolute rente zouden de landbouwproducten in prijs dalen. De differentiële rente zou echter wel blijven bestaan, omdat zij voortkomt uit het monopolie van de grond als object van de economie. In het kapitalisme zou de differentiële rente bij nationalisatie toekomen aan de burgerlijke staat. De nationalisatie van de grond zou een reeks hindernissen wegnemen die de ontwikkeling van het kapitalisme in de weg staan en die een gevolg van het particuliere grondbezit zijn. De boeren zouden daardoor worden bevrijd van de overblijfselen van het kapitalisme.

⁷ Karl Marx, *Over de nationalisatie van de grond*, Karl Marx en Friedrich Engels, Werke, band 18, p. 60.

De Communistische Partij bracht de eis van nationalisatie van de grond al naar voren gedurende de eerste Russische Revolutie van 1905-1907. De nationalisatie van de grond beoogde de onteigening van alle landerijen van grootgrondbezitters zonder schadeloosstelling (confiscatie) ten gunste van de boeren.

Lenin hield de nationalisatie van de grond in de burgerlijk-democratische revolutie alleen voor mogelijk wanneer een revolutionair-democratische dictatuur van het proletariaat en de boeren gevestigd werd. De nationalisatie van de grond als eis van de burgerlijk-democratische revolutie is op zich nog geen socialistische maatregel. De afschaffing van het grootgrondbezit versterkt evenwel het bondgenootschap van het proletariaat met de brede boerenmassa's en maakt de weg vrij voor de klassenstrijd tussen proletariaat en bourgeoisie. De nationalisatie van de grond verlicht in dit geval de strijd van het proletariaat in bondgenootschap met de arme boeren om de burgerlijk-democratische revolutie te laten overgaan in de socialistische revolutie.

Lenin, die de marxistische rentetheorie verder ontwikkelde, toonde aan dat de nationalisatie van de grond binnen de burgerlijke maatschappij alleen doorgevoerd kan worden in de periode van de burgerlijke revoluties en "bij sterke verscherping van de klassenstrijd tussen bourgeoisie en proletariaat ondenkbaar is."⁸ In het tijdperk van het ontwikkelde kapitalisme, waarin de socialistische revolutie op de dagorde staat, kan de nationalisatie van de grond om de volgende redenen niet binnen het kader van de burgerlijke maatschappij worden doorgevoerd. Ten eerste waagt de bourgeoisie het niet het particuliere grondbezit te liquideren, omdat ze bevreesd is dat, gezien de groeiende beweging van het proletariaat, daarmee ook de grondslagen van het particuliere eigendom in het algemeen aan het wankelen gebracht zouden kunnen worden. Ten tweede hebben de kapitalisten zélf grondbezit verworven. De belangen van de klasse van de bourgeoisie en de klasse van grootgrondbezitters raken steeds meer verstrengeld. In de strijd tegen het proletariaat en de boeren handelen beide klassen steeds gezamenlijk.

Het gehele verloop van de historische ontwikkeling van het kapitalisme is er een bevestiging van dat in de burgerlijke maatschappij de brede boerenmassa's, die door kapitalisten, grootgrondbezitters, woekeraars en handelaren meedogenloos worden uitgebuit, onvermijdelijk de ondergang tegemoet gaan en verarmen. De kleine boeren kunnen in het kapitalisme niet op een verbetering van hun situatie rekenen. Daarom vallen de fundamentele belangen van de boerenmassa's samen met de belangen van het proletariaat. Daarin ligt de economische grondslag van het bondgenootschap tussen proletariaat en werkende boeren in hun gemeenschappelijke strijd tegen de kapitalistische maatschappelijke orde.

⁸ W.I. Lenin, *Het agrarische program van de sociaal-democratie in de eerste Russische Revolutie van 1905 tot 1907*, Verz. Werken, deel 13.

Korte samenvatting

1. Het kapitalistische systeem van de landbouw wordt gekenmerkt door de omstandigheid dat ten eerste het overgrote deel van de grond aan de grootgrondbezitters behoort die het land verpachten; ten tweede de kapitalistische pachters hun bedrijven exploiteren op de basis van de uitbuiting van loonarbeiders; ten derde productiemiddelen, waaronder de grond, ook particulier eigendom van een getalsmatig sterke klasse van kleine en middelgrote boeren zijn. De landbouw van de burgerlijke landen is, hoewel het kapitalisme zich verder ontwikkelt, nog in hoge mate versplinterd in bedrijven van zelfstandige kleine en middelgrote boeren, die door kapitalisten en grootgrondbezitters worden uitgebuit.
2. De kapitalistische grondrente is dat deel van de door de loonarbeiders in de landbouw geschapen meerwaarde, dat een overschot boven de gemiddelde winst vormt en dat de kapitalistische pachter aan de grondeigenaar betaalt voor het recht van het gebruik van de grond. De kapitalistische grondrente hangt samen met twee verschillende monopolies. Het monopolie van de kapitalistische bewerking van de grond komt voort uit de beperktheid van de grond, uit de omstandigheid dat het door afzonderlijke bedrijven bezet is en leidt ertoe dat de productieprijzen van een agrarische waar door de slechtste productievoorwaarden bepaald wordt. De op betere grond of bij meer productief aangewende kapitaalsinvesteringen gerealiseerde overwinst vormt de differentiële rente. Het monopolie van het particuliere grondbezit brengt de absolute rente voort, doordat de organische samenstelling van het kapitaal in de landbouw lager is dan in de industrie. Met de ontwikkeling van het kapitalisme groeit de omvang van alle soorten renten, stijgt de grondprijs, die niets anders is dan de in kapitaal omgezette grondrente.
3. In de landbouw verdringt het grootbedrijf het kleinbedrijf net als in de industrie. De machinale massaproductie vindt echter zelfs in de meest ontwikkelde kapitalistische landen in de landbouw veel langzamer verbreiding dan in de industrie. Ten koste van buitensporige, alle krachten uitputtende arbeid en een buitengewoon lage levensstandaard van de kleine boer en zijn gezin, blijft in de kapitalistische landen een massa kleine boerenbedrijven bestaan, die zich kenmerken door een bijzonder geringe stabiliteit.
4. Het kapitalisme leidt onvermijdelijk tot een sterkere achteruitgang van de landbouw ten opzichte van de industrie, het verdiept en verscherpt de tegenstelling tussen stad en platteland. Het monopolie van het particuliere grondbezit onttrekt aan de landbouw in de vorm van grondrente en onproductieve uitgaven voor de aankoop van grond enorme middelen, die de parasitaire vertering van de klasse van grondeigenaren dienen en de ontwikkeling van de productiekrachten in de landbouw remmen.
5. De brede massa's van de boeren zijn in het kapitalisme tot verarming en tot ondergang gedoemd. De fundamentele belangen van het proletariaat en de uitgebuite massa's

van de boeren vallen samen. De werkende boerenbevolking kan zich slechts in het bondgenootschap met het proletariaat en onder zijn leiding bevrijden van de uitbuiting en de ellende door een revolutie die de kapitalistische maatschappelijke orde omver werpt.

Hoofdstuk 14

Het nationaal inkomen

Het totale maatschappelijke product en het nationaal inkomen. De totale hoeveelheid materiële goederen die in de maatschappij in een bepaalde periode wordt geproduceerd, laten we zeggen een jaar, vormt het totale maatschappelijk product (of brutoproduct).

Een deel van het totale maatschappelijk product dat gelijk is aan de waarde van het verbruikte constante kapitaal, dient in het reproductieproces als vervanging van de verbruikte productiemiddelen. De in een fabriek verwerkte katoen wordt vervangen door overeenkomstige katoenleveranties uit de oogst van het lopende jaar. Voor verstookte brandstoffen worden nieuwe hoeveelheden kolen en aardolie aangevoerd. De onbruikbaar geworden machines worden door andere vervangen. Het overige deel van het totale maatschappelijke product belichaamt de nieuwe waarde, die door de arbeidersklasse in het productieproces geschapen is.

Het deel van het totale maatschappelijke product waarin de nieuw geproduceerde waarde belichaamd is, vormt het nationaal inkomen. Het nationaal inkomen in de kapitalistische maatschappij is dus gelijk aan de waarde van het totale maatschappelijke product vermindert met de waarde van de productiemiddelen die in dat jaar zijn verbruikt. Met andere woorden, het nationaal inkomen is gelijk aan de som van het variabele kapitaal en de meerwaarde. Bekijkt men het naar de natuurlijke vorm dan is het nationaal inkomen de totale hoeveelheid geproduceerde goederen voor de individuele consumptie en dat deel van de geproduceerde productiemiddelen dat gebruikt wordt voor de uitbreiding van de productie. Het nationaal inkomen komt dus enerzijds tot uitdrukking in de totale, gedurende het gehele jaar geschapen nieuwe waarde en anderzijds in de hoeveelheid materiële goederen van verschillende aard, in het deel van het totale maatschappelijke product waarin de nieuw geschapen waarde wordt belichaamd. Wanneer in een land bijvoorbeeld in één jaar voor 90 miljard dollar of mark aan waren geproduceerd zijn, waarvan 60 miljard om de productiemiddelen te vervangen die gedurende dat jaar verbruikt zijn, dan bedraagt het jaarlijks nationaal inkomen 30 miljard.

In het kapitalisme bestaat een groot aantal kleine warenproducenten, boeren en handwerkers, wier arbeid eveneens een deel van het totale maatschappelijke product produceert. Derhalve omvat het nationaal inkomen van een land ook de waarde die in de betreffende periode door boeren en handwerkers nieuw geproduceerd wordt.

Het totale maatschappelijke product en bijgevolg ook het nationaal inkomen wordt geproduceerd door de arbeiders die werkzaam zijn in de bedrijfstakken van de materiële productie. Daartoe behoren alle bedrijfstakken waar materiële goederen worden geproduceerd: de industrie, de landbouw, de bouw, het vervoer enzovoort.

In de niet-producerende bedrijfstakken, waartoe behoren het staatsapparaat, het kredietwezen, de handel (uitgezonderd die transacties die de voortzetting van het productieproces in de circulatiesfeer vormen) enzovoort, wordt geen nationaal inkomen geproduceerd.

In de kapitalistische landen neemt een zeer aanzienlijk deel van de beroepsbevolking niet alleen niet deel aan de productie van het maatschappelijke product en het nationaal inkomen, maar verricht zelfs helemaal geen enkele maatschappelijk nuttige arbeid. Daartoe behoren vooral de uitbuitersklassen en hun talrijke parasitaire aanhang, het reusachtige, bureaucratische politieapparaat, het militaire apparaat en het overige apparaat, dat het systeem van de kapitalistische loonslavernij beschermt. Bijzonder veel arbeidskracht wordt zonder enig nut voor de maatschappij verspild. Zo is een grote onproductieve arbeidsinspanning verbonden met de concurrentie, met de ongebreidelde speculatie en met de ongelofelijk opgeblazen reclame.

De anarchie van de kapitalistische productie, de verwoestende economische crises, de aanzienlijke onderbelasting van de bedrijven beperken het gebruik van de arbeidskracht aanmerkelijk. Grote massa's werkende mensen hebben in het kapitalisme geen mogelijkheid om te werken. In de burgerlijke landen is het aantal werklozen dat in de steden was geregistreerd in de periode van 1930 tot 1938 nooit tot onder de 14 miljoen gedaald.

Met de ontwikkeling van het kapitalisme wordt het staatsapparaat opgeblazen, groeit het aantal bedienden van de bourgeoisie, vermindert het deel van de bevolking dat in de materiële productie werkzaam is en neemt het aantal van degenen die in circulatiesfeer werkzaam zijn snel toe. Het werklozenleger groeit en de agrarische overbevolking neemt toe. Dat alles beperkt de groei van het totale maatschappelijke product en het nationaal inkomen in de burgerlijke maatschappij tot het uiterste.

In 1910 was in de Verenigde Staten 43,9 % van de totale beroepsbevolking werkzaam in de bedrijfstakken van de materiële productie, in 1920 was dat 41,5 %, in 1930 35,5 %, in 1940 31,4 %. De gemiddelde jaarlijkse toename van het nationaal inkomen bedroeg in de Verenigde Staten in de laatste dertig jaar van de 19^e eeuw 4,7 %, in de periode van 1900 tot 1919 2,8 %, van 1920 tot 1938 1 % en in de jaren na de Tweede Wereldoorlog (van 1945 tot 1952) 0,8 %.

De verdeling van het nationaal inkomen. Iedere productiewijze heeft historisch bepaalde, overeenkomstige vormen van verdeling. De verdeling van het nationaal inkomen in het kapitalisme wordt bepaald door het feit dat de eigendom van de productiemiddelen geconcentreerd is in handen van de kapitalisten en grootgrondbezitters, die het proletariaat en de boerenstand uitbuiten. Dientengevolge wordt het nationaal inkomen niet verdeeld in het belang van de werkende bevolking, maar in het belang van de uitbuitersklassen.

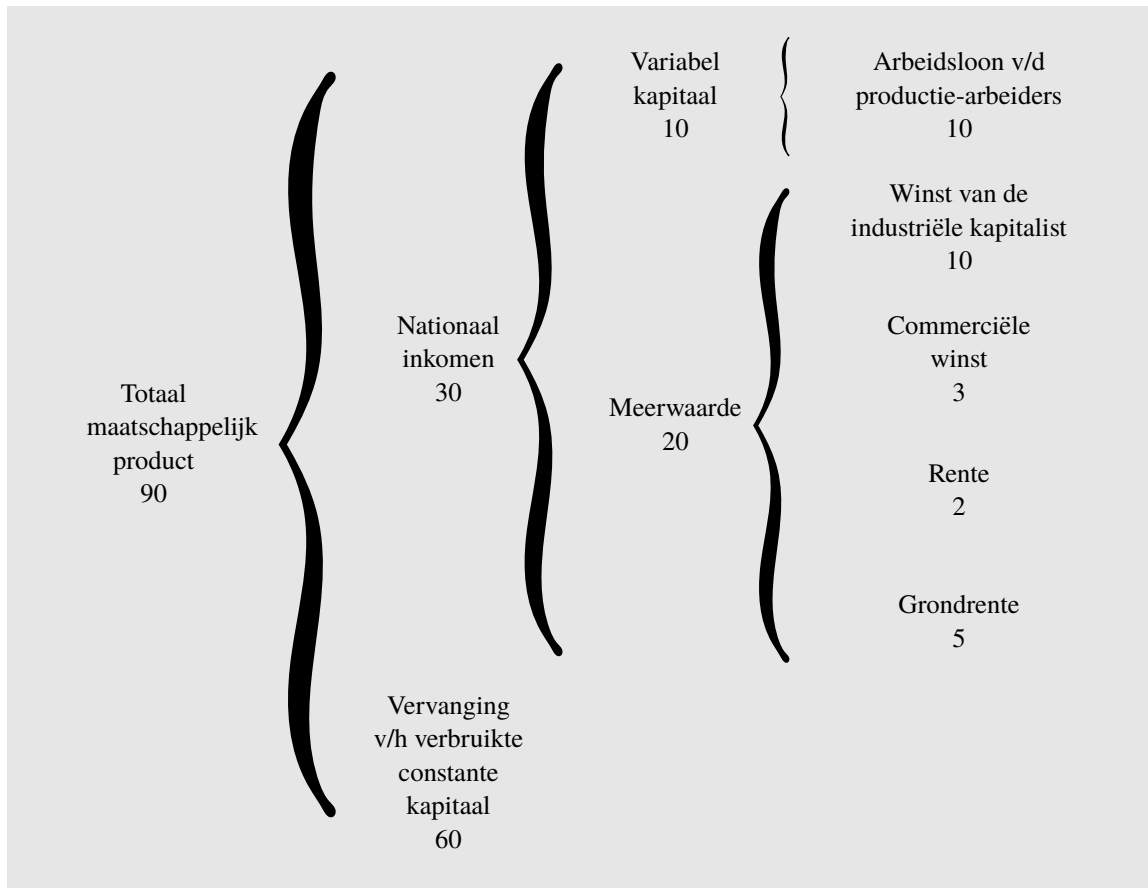
In het kapitalisme komt het door de arbeiders geproduceerde nationaal inkomen allereerst in handen van de industriële kapitalisten (met inbegrip van de kapitalistische ondernemers in de landbouw). De industriële kapitalisten, die de geproduceerde waren realiseren, ontvangen de totale hoeveelheid daarin opgesloten waarde, daarbij inbegrepen het bedrag van het variabele kapitaal en de meerwaarde. Het variabele kapitaal wordt omgezet in arbeidsloon dat de industriële kapitalisten betalen aan de arbeiders die in de productie werkzaam zijn. De meerwaarde blijft in handen van de industriële kapitalisten; daaruit komt het inkomen van alle groepen van de uitbuitersklassen tot stand. Een deel van de meerwaarde wordt omgezet in winst van de industriële kapitalisten. Een deel van de meerwaarde staan de industriële kapitalisten af aan de handelskapitalisten als commerciële winst en aan de bankiers als rente. Een deel van de meerwaarde geven de industriële kapitalisten aan de grondeigenaren als grondrente.

Schematisch kan deze verdeling van het nationaal inkomen over de verschillende klassen van de kapitalistische maatschappij als volgt worden voorgesteld (in miljarden dollars of marken, zie tabel 4 op pagina 238).

Ook dat deel van het nationaal inkomen dat in de gegeven periode geschapen werd door de arbeid van boeren en handwerkers, wordt verdeeld. Een deel daarvan krijgen de boeren en handwerkers zelf, een ander deel de kapitalisten (grote boeren, opkopers, kooplieden, bankiers enzovoort), een derde deel de grondbezitters.

Het inkomen van de werkende mensen berust op hun individuele arbeid en is arbeidsinkomen. De bron van het inkomen van de uitbuitersklassen is de arbeid van de arbeiders en van de boeren en handwerkers. Het inkomen van de kapitalisten en grondbezitters berust op de uitbuiting van andermans arbeid en is *arbeidsloos inkomen*.

In het proces van de verdere verdeling van het nationaal inkomen wordt het arbeidsloos inkomen van de uitbuitersklassen nog vergroot. Een deel van het inkomen van de bevolking, in eerste instantie van de werkende klassen, wordt door middel van het staatsbudget opnieuw verdeeld en in het belang van de uitbuitersklassen besteed. Zo wordt het deel van het inkomen van arbeiders en boeren dat in de vorm van belastingen in de staatskas vloeit, omgezet in aanvullend inkomen van de kapitalisten en in het inkomen van ambtenaren. De belastingdruk waarmee de werkende bevolking door de uitbuitersklassen wordt belast, groeit snel.

Tabel 4 *Schematische verdeling van het nationaal inkomen.*

In Engeland bedroegen de belastingen aan het eind van de 19^e eeuw 6 tot 7 % van het nationaal inkomen, in 1913 11 %, in 1924 23 % en in 1950 38 %; in Frankrijk beliepen ze aan het eind van de 19^e eeuw 10 % van het nationaal inkomen, in 1913 13 %, in 1924 21 % en in 1950 29 %.

Verder vloeit een deel van het nationaal inkomen naar de niet-producerende bedrijfstakken door de betaling van zogenaamde diensten (bijvoorbeeld voor het gebruik van gemeenschappelijke diensten voor medische hulp, voor het bezoek van bioscoop en theater enzovoort). Zoals gezegd wordt in deze bedrijfstakken geen maatschappelijk product en diensgevolge geen nationaal inkomen geproduceerd. Maar door het feit dat zij de hier werkzame loonarbeiders uitbuiten, ontvangen de kapitalisten een deel van het nationaal inkomen dat in de bedrijfstakken van de materiële productie is geproduceerd. De kapitalistische eigenaren van de ondernemingen in de niet-producerende bedrijfstakken betalen de loonarbeiders uit dit inkomen, dekken de noodzakelijke materiële kosten (voor ruimte, inrichting, verwarming enzovoort) en behalen winst.

De betaling van diensten moet dus de kosten van deze ondernemingen dekken en een gemiddelde winst garanderen, omdat de kapitalisten anders hun kapitaal niet in deze bedrijfstakken zullen beleggen. Op hun jacht naar hoge winsten, beijveren de kapitalisten zich om de prijzen van diensten in de hoogte te drijven, hetgeen een verdere daling van het reële loon van de arbeiders en het reële inkomen van de boeren betekent.

De herverdeling van het nationaal inkomen door middel van de begroting en de hoge prijzen voor dienstverband versterken de verarming van de werkende bevolking. Als resultaat van het gehele verdelingsproces valt het nationaal inkomen in twee delen uiteen: 1. het inkomen van de uitbuitersklassen en 2. het inkomen van de werkende bevolking, zowel in de bedrijfstakken van de materiële productie alsook in de niet-producerende bedrijfstakken.

In de Verenigde Staten hadden in 1923 de arbeiders en andere werkende mensen van stad en platteland die geen vreemde arbeid uitbuiten, voor 54 % deel aan het nationaal inkomen, de kapitalisten voor 46 %; in Engeland bedroeg (in 1924) het aandeel van de werkende bevolking 45 %, het aandeel van de kapitalisten 55 %; in Duitsland bedroeg in 1929 het aandeel van de werkende bevolking 55 %, het aandeel van de kapitalisten 45 %. Tegenwoordig krijgen de werkende mensen in de kapitalistische landen, die 90 % van de bevolking uitmaken, beduidend minder dan de helft van het nationaal inkomen en krijgen de uitbuitersklassen aanmerkelijk meer dan de helft.

Het aandeel van de werkende klassen in het nationaal inkomen daalt gestaag, terwijl het aandeel van de uitbuitersklassen groeit. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld bedroeg het aandeel van de werkende bevolking in het nationaal inkomen in 1870 58 %, in 1890 56 %, in 1923 54 % en in 1951 ongeveer 40 %.

Het nationaal inkomen wordt in laatste instantie besteed aan de consumptie en de accumulatie. De besteding van het nationaal inkomen in de burgerlijke landen wordt door het klassenkarakter van het kapitalisme bepaald en weerspiegelt het steeds toenemende parasitisme van de uitbuitersklassen.

Het deel van het nationaal inkomen dat wordt besteed aan de individuele consumptie van de werkende bevolking, de belangrijkste productiekracht van de maatschappij, is zo gering dat het in de regel niet eens het bestaansminimum waarborgt. De grote massa van arbeiders en kleine boeren is gedwongen zichzelf en hun families het meest noodzakelijke te ontfagen, in armzalige behuizing te leven en kan hun kinderen niet naar school sturen.

Een zeer aanzienlijk deel van het nationaal inkomen wordt besteed aan het parasitaire verbruik van de kapitalisten en grondbezitters. Enorme bedragen besteden zij aan de aankoop van luxeartikelen en aan het onderhouden van talrijke bedienden.

In het kapitalisme is het deel van het nationaal inkomen dat voor de uitbreiding van de productie gebruikt wordt gering in vergelijking met de mogelijkheden en behoeften van de maatschappij. Zo bedroeg in de Verenigde Staten het deel van het nationaal inkomen dat voor accumulatie gebruikt werd in de periode van 1919 tot 1928 ongeveer 10 procent en in de jaren van 1929 tot 1938 gemiddeld slechts 2 procent van het nationaal inkomen, waarbij

het accumulatiebedrag in de crisisjaren lager was dan de aflossing van de schuldenlast, zodat vast kapitaal verbruikt werd.

De relatief geringe omvang van de accumulatie in het kapitalisme wordt bepaald door het feit dat een belangrijk deel van het nationaal inkomen gebruikt wordt voor de parasitaire consumptie van de kapitalisten en andere onproductieve uitgaven. De zuivere circulatiekosten, die veroorzaakt worden door het in stand houden van het handels- en kredietapparaat, door de opslag van overvloedige voorraden, door reclame, beurspeculatie enzovoort, nemen een reusachtige omvang aan. In de periode tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog slokten in de Verenigde Staten de zuivere circulatiekosten 17 tot 19 procent van het nationaal inkomen op.

Een steeds groeiend deel van het nationaal inkomen wordt in het kapitalisme besteed aan militaire uitgaven, aan de geforceerde bewapening en aan het in stand houden van het staatsapparaat.

Aan de oppervlakte van de kapitalistische maatschappij hebben de inkomens en de bronnen waar zij uit voortkomen een vertekende, gefetisjeerde verschijningsvorm. Het lijkt alsof het kapitaal zélf de winst voortbrengt, de grond de grondrente en alsof de arbeider alleen maar een waarde produceert die gelijk is aan zijn arbeidsloon. Deze fetisjistische voorstelling van zaken ligt ten grondslag aan de burgerlijke theorieën over het nationaal inkomen. Met behulp van deze theorieën proberen de burgerlijke economen het vraagstuk van het nationaal inkomen ten gunste van de bourgeoisie te verdraaien. Ze proberen te bewijzen dat het nationaal inkomen niet alleen door arbeiders en boeren geschapen wordt, maar ook door kapitalisten en grondbezitters, evenals door ambtenaren, politieagenten, beurszwendelaars, geestelijken enzovoort. De burgerlijke economen plaatsen verder de verdeling van het nationaal inkomen in een vals daglicht. Ze stellen het inkomensdeel dat de kapitalisten en grondbezitters ontvangen, te laag voor. Zo worden bijvoorbeeld de inkomens van de uitbuitersklassen vastgesteld op grond van de door de belastingbetalers zélf gemaakte en veel te laag berekende aangiften. De enorme salarissen van de kapitalisten, die vele van hen als bestuurders van naamloze vennootschappen ontvangen, worden buiten beschouwing gelaten, evenals de inkomens van de plattelandsbourgeoisie enzovoort. Tegelijkertijd wordt het inkomen van de werkende bevolking hoger berekend dan het in werkelijkheid is, doordat men de hoogbetaalde ambtenaren, directeurs van ondernemingen, banken, handelsfirma's enzovoort tot de arbeiders rekent.

Tenslotte vertekenen de burgerlijke economen het werkelijke beeld van de verdeling van het nationaal inkomen door het feit dat ze de uitgaven voor de consumptie van de uitbuitersklassen en voor de zuivere circulatiekosten niet afzonderlijk opvoeren, dat ze het aandeel van de militaire uitgaven te laag bepalen en op alle mogelijke

manieren de onproductieve verspilling van een groot deel van het nationaal inkomen versluieren.

De staatsbegroting. De burgerlijke staat is een orgaan van de uitbuitersklassen, dat ten doel heeft de uitgebuite meerderheid van de maatschappij er onder te houden en de belangen van de uitbuitende minderheid in de gehele binnen- en buitenlandse politiek te behartigen.

Voor het doorvoeren van zijn taken beschikt de burgerlijke staat over een wijdvertakt apparaat: het leger, de politie, strafinstellingen en justitieorganen, de inlichtingendienst, verschillende bestuursorganen en organen voor de ideologische beïnvloeding van de massa's. Dit apparaat wordt uit het staatsbudget betaald. De bronnen voor de staatsbegroting zijn belastingen en leningen. Het *staatsbudget* is een werktuig waarmee een deel van het nationaal inkomen in het belang van de uitbuitersklassen wordt herverdeeld. Het wordt jaarlijks als voorlopige begroting van de staatsinkomsten en -uitgaven opgesteld. Marx schreef dat de begroting van een kapitalistische staat "... niets anders is dan een klassenbudget, een budget voor de bourgeoisie..."¹

De uitgaven van de kapitalistische staat zijn overwegend onproductief.

Een enorm deel van de financiële middelen van het staatsbudget wordt in het kapitalisme gebruikt voor de voorbereiding en het voeren van oorlogen. Daartoe behoren ook de uitgaven voor het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de productie en verbetering van nieuwe massavernietigingswapens en voor het gewroet in het buitenland.

Een ander belangrijk deel van de uitgaven van de kapitalistische staat komt voor rekening van het apparaat ter onderdrukking van de werkende bevolking. "Het moderne militarisme is het resultaat van het kapitalisme. In zijn beide vormen is het een zaak van levensbelang van het kapitalisme: als krijgsmacht, die door de kapitalistische staten bij hun buitenlandse botsingen gebruikt wordt ... en als wapen, dat in handen van de heersende klassen ertoe dient om alle (economische en politieke) bewegingen van het proletariaat eronder te houden."²

De staat geeft vooral in tijden van crisis en oorlog aanzienlijke bedragen uit om de kapitalistische ondernemingen direct te ondersteunen en hen hoge winsten te verzekeren. Vaak hebben de subsidies die aan banken en industrielen betaald worden, ten doel om ze gedurende de crises van een bankroet te redden. Door de regeringsopdrachten die op kosten van de staatsbegroting worden uitgevoerd, vloeien extra miljardenwinsten in de zakken van de grootkapitalisten.

¹ Karl Marx, *Ponden, shillings, pence of klassenbudget en wat is het nut ervan?*, zie Karl Marx en Friedrich Engels, Werken, deel IX, p. 146, Russ. uitg.; Duits: Verzamelde geschriften van Karl Marx en Friedrich Engels—1852 tot 1862, deel 1, Stuttgart 1920, p. 12.

² W.I. Lenin, *Het strijdbare militarisme en de anti-militaristische tactiek van de sociaal-democratie*, Werken, 4^e Russ. uitg., deel 15, p. 169; Duits: Bibliotheek van het marxisme-leninisme, deel 26, Dietz Berlijn, 1951, p. 14.

De uitgaven voor cultuur en wetenschap, voor het onderwijs en de gezondheidszorg vormen een uiterst geringe post in het staatsbudget van de kapitalistische landen. In de Verenigde Staten werd in de staatsbegroting van de laatste jaren bijvoorbeeld voor oorlogsdoeleinden meer dan 70 procent van de totale middelen (waaronder nog geen 1 procent voor onderwijs) uitgetrokken, tegenover minder dan 4 procent voor gezondheidszorg, onderwijs en woningbouw.

De voornaamste inkomsten verkrijgt de kapitalistische staat uit de *belastingen*. In Engeland bedroegen de belastingen in 1938 89 procent van de totale staatsinkomsten.

De belastingen zijn in het kapitalisme een vorm van aanvullende uitbuiting van de werkende bevolking, daar een deel van haar inkomsten door middel van de staatsbegroting ten gunste van de bourgeoisie herverdeeld wordt. Wordt het inkomen van afzonderlijke mensen aangeslagen, dan heten ze *directe* belastingen. Daarentegen heten ze *indirecte* belastingen, wanneer ze geheven worden bij de verkoop van goederen (hoofdzakelijk goederen voor dagelijks gebruik) of diensten (bijvoorbeeld bioscoop- en theaterkaartjes, kaartjes voor het openbaar vervoer enzovoort). De indirecte belastingen verhogen de warenprijzen en de prijzen van diensten. De indirecte belastingen worden in feite door de kopers betaald. De kapitalisten wentelen ook een deel van hun directe belastingen op de kopers af wanneer het hen lukt om de prijzen van waren en diensten in de hoogte te drijven.

De politiek van de burgerlijke staat is erop gericht de uitbuitersklassen zo min mogelijk te belasten. De kapitalisten omzeilen de betaling van belastingen doordat zij de ware hoogte van hun inkomsten verbergen. Vooral de politiek van de indirecte belastingen is voordelig voor de bezittende klassen. “De indirecte belastingen, die rusten op de goederen van de dagelijkse behoefte van de massa’s, munten uit door grote onrechtvaardigheid. Ze drukken in hun volle zwaarte op de armen en scheppen voor de rijken een privilege. Hoe armer de mens is, des te groter het deel van zijn inkomen dat hij afgeeft aan de staat in de vorm van de indirecte belastingen. De weinig bezittende en bezitloze massa maakt 90 % van de gehele bevolking uit, ze verbruikt 90 % van de belaste producten en betaalt 90 % van de totale hoeveelheid indirecte belastingen.”³

De voornaamste belastinglast wordt dus gedragen door de werkende massa’s, de arbeiders, de boeren, de kantoorbedienden. Zoals gezegd, wordt tegenwoordig in de burgerlijke landen aan de arbeiders en kantoorbedienden ongeveer een derde van hun verdiensten door belastingen ontnomen en aan de staatskas toegevoegd. Hoge belastingen worden ook aan de boeren opgelegd en bespoedigen hun ondergang.

Naast de belastingen zijn de *leningen* een belangrijke inkomstenbron van de kapitalistische staat. In de meeste gevallen grijpt de burgerlijke staat naar het middel van leningen om buitengewone, in eerste instantie militaire uitgaven te dekken. Met een aanzienlijk deel van

³ W.I. Lenin, *Over het staatsbudget*, Werken, Russ. uitg., deel 5, p. 309.

de door leningen verkregen financiële middelen betaalt de staat leveranties die de industriëlen kolossale winsten opleveren. Uiteindelijk leiden de leningen tot een verdere verhoging van de belastingen van de werkende bevolking, daar over de leningen rente betaald moet worden en ze afgelost moeten worden. In de burgerlijke landen neemt de staatsschuld snel toe.

Het totale bedrag aan staatsschulden in de gehele wereld steeg van 38 miljard francs in 1825 tot 250 miljard francs in 1900, dat wil zeggen het 6,6-voudige. Nog sneller groeiden de staatsschulden in de 20e eeuw. In de Verenigde Staten bedroeg de staatsschuld in 1914 1,2 miljard dollar, in 1938 echter al 37,2 miljard dollar, dat wil zeggen een verhoging met het 31-voudige. In Engeland werd in 1890 24,1 miljoen pond sterling aan rentes op leningen betaald, in 1951-52 513,6 miljoen. In de Verenigde Staten bedroegen de rentes op leningen in 1940 1 miljard dollar en in 1951-52 5,9 miljard dollar.

Een inkomstenbron van het kapitalistische staatsbudget is de uitgifte van papiergeld. Dat veroorzaakt inflatie en prijsstijging en bezorgt daarmee de 3 burgerlijke staat een deel van het nationaal inkomen op rekening van het dalende levenspeil van de volksmassa's. De staatsbegroting in het kapitalisme, in handen van de burgerlijke staat, is dus een werktuig voor aanvullende plundering van de werkende massa's en voor verrijking van de kapitalistenklasse. Zij versterkt het onproductieve en parasitaire karakter van de besteding van het nationaal inkomen.

Korte samenvatting

1. Het nationaal inkomen in de kapitalistische maatschappij is dat deel van het totale maatschappelijke product waarin de nieuw geschapen waarde wordt belichaamd. Het nationaal inkomen wordt in de bedrijfstakken van de materiële productie geproduceerd door de arbeid van de arbeiders, evenals door de arbeid van boeren en handwerkers. Bezien naar zijn natuurlijke vorm bestaat het nationaal inkomen uit de totale hoeveelheid van de geproduceerde consumptiemiddelen en uit dat deel van de productiemiddelen dat bestemd is voor de uitbreiding van de productie. In het kapitalisme neemt een aanzienlijk deel van de beroepsbevolking niet alleen niet deel aan de productie van het nationaal inkomen, maar verricht helemaal geen enkele maatschappelijk nuttige arbeid.
2. Het nationaal inkomen wordt in het kapitalisme verdeeld in het belang van de verrijking van de uitbuitersklassen. Het aandeel van de werkende klassen in het nationaal inkomen daalt, terwijl het aandeel van de uitbuitersklassen toeneemt.
3. In het kapitalisme wordt het door de arbeidersklasse geproduceerde nationaal inkomen verdeeld in de vorm van arbeidsloon van de arbeiders, winst van de kapitalisten (de industriëlen, de kooplieden, en de eigenaars van financierskapitaal) en de grondrente die de grondbezitters ontvangen. Een belangrijk deel van de arbeidsresultaten van de boeren en handwerkers wordt eveneens door de kapitalisten en grondeigenaren toegeëigend. De staatsbegroting en de hoge prijzen van diensten resulteren in de herverdeling van het nationaal inkomen, die een verdere verarming van de werkende bevolking tot gevolg heeft.
4. Een enorm en steeds groeiend deel van het nationaal inkomen wordt in het kapitalisme onproductief besteed. Het wordt uitgegeven aan de parasitaire consumptie van de bourgeoisie, aan de *grenzeloos* opgedreven circulatiekosten, aan de instandhouding van het apparaat van de staat ter onderdrukking van de massa's, aan de voorbereiding en het voeren van veroveringsoorlogen.

Hoofdstuk 15

De reproductie van het maatschappelijke kapitaal

Het maatschappelijke kapitaal. De samenstelling van het totale maatschappelijke product. De kapitalistische reproductie omvat zowel het directe productieproces als het circulatieproces.

Om de reproductie te laten plaats hebben, moet het kapitaal de mogelijkheid hebben zijn kringloop zonder onderbreking te doorlopen. Dat wil zeggen uit de geldvorm overgaan in de productieve vorm, uit de productieve vorm in de warenvorm, uit de warenvorm in de geldvorm enzovoort. Dat geldt niet alleen voor ieder afzonderlijk kapitaal, maar ook voor alle kapitalen die in de maatschappij bestaan. “De kringlopen van de afzonderlijke kapitalen zijn echter met elkaar vervlochten, veronderstellen en bepalen elkaar en vormen juist in deze vervlechting de beweging van het totale maatschappelijke kapitaal.”¹

Het maatschappelijke kapitaal is de hele hoeveelheid van afzonderlijke kapitalen in hun totaliteit en in hun onderlinge verbondenheid. Tussen de afzonderlijke kapitalistische ondernemingen bestaat een veelzijdige samenhang: de ene onderneming levert de andere machines, grondstoffen en andere productiemiddelen, andere producerende levensmiddelen, die door de arbeiders gekocht worden en de consumptiemiddelen en luxegoederen, die door de kapitalisten gekocht worden. Elk van de afzonderlijke kapitalen is ten opzichte van de andere zelfstandig, maar tegelijkertijd zijn ze alle met elkaar verbonden. Deze tegenstelling komt naar voren in de reproductie en de circulatie van het totale maatschappelijke kapitaal. Tengevolge van de anarchie van de productie, die het kapitalisme eigen is, komen de veelzijdige verbindingen tussen de afzonderlijke kapitalen slechts elementair aan de oppervlakte.

Bij de beschouwing van het proces van de reproductie en circulatie van het totale maatschappelijke kapitaal veronderstellen we, om het vraagstuk niet al te ingewikkeld te maken, dat de hele economie van het land kapitalistisch gedreven wordt (dat de maatschappij dus

¹ Karl Marx, *Het Kapitaal*, deel 2, p. 355.

alleen uit kapitalisten en arbeiders bestaat) en dat het totale constante kapitaal in de loop van een jaar volledig verbruikt wordt en de waarde ervan volledig in het jaarlijkse product opgaat.

Het totale maatschappelijke product is niets anders dan het maatschappelijke kapitaal (met een toename in de vorm van meerwaarde), dat in de warenvorm uit het productieproces is voortgekomen. Om de productie voort te zetten moet het maatschappelijke product gerealiseerd, dat wil zeggen verkocht worden. De realisatie van het maatschappelijke product is de omzetting ervan uit de warenvorm in de geldvorm.

Zoals reeds eerder uiteen werd gezet, valt het totale maatschappelijke kapitaal vanuit het oogpunt van de waarde ervan in drie bestanddelen uiteen: het eerste vervangt het constante kapitaal, het tweede vervangt het variabele kapitaal, het derde vormt de meerwaarde. De waarde van het maatschappelijke product is dus gelijk aan $c + v + m$. Bij de realisatie van de geproduceerde waren moeten de kapitalisten de waarde ervan ontvangen, omdat ze alleen onder deze voorwaarde de productie opnieuw kunnen aanvangen. De indeling van het maatschappelijke product naar de waarde betekent dat de verschillende bestanddelen ervan een verschillende rol in de reproductie spelen. Het constante kapitaal moet in het productieproces blijven. Het variabele kapitaal wordt omgezet in arbeidsloon, dat de arbeiders voor consumptiedoeleinden uitgeven. De meerwaarde wordt in geval van eenvoudige reproductie geheel verbruikt door de kapitalisten; in het geval van uitgebreide reproductie wordt de meerwaarde gedeeltelijk door de kapitalisten verbruikt en gedeeltelijk gebruikt voor de aankoop van extra productiemiddelen en de betaling van extra arbeidskrachten.

Vanuit het oogpunt van de natuurlijke vorm bestaat het totale maatschappelijke product uit productie- en consumptiemiddelen. Bij de beschouwing van de kringloop en de omslag van het afzonderlijke kapitaal kwam de natuurlijke vorm van de waren die in de onderneming worden geproduceerd (hun gebruikswaarde) er niet op aan. Bij de beschouwing van de reproductie en circulatie van het totale maatschappelijke kapitaal verkrijgt de natuurlijke vorm van de in de maatschappij geproduceerde waren essentiële betekenis, want voor onafgebroken vernieuwing van het productieproces is het vereist dat zowel overeenkomstige productiemiddelen als consumptiemiddelen voorhanden zijn. De totale maatschappelijke productie valt uiteen in twee grote sectoren: sector I

langstreepjeproductie van productiemiddelen, en sector II

langstreepjeproductie van consumptiemiddelen. De consumptiemiddelen vallen op hun beurt weer uiteen in noodzakelijke bestaansmiddelen, die de behoeften van de arbeidersklasse, van de werkende massa's bevredigen, en in luxegoederen, die alleen de uitbuitersklassen zich kunnen veroorloven. De kapitalisten drukken het levenspeil van de arbeidersklasse voortdurend omlaag en dwingen de werkende bevolking volwaardige consumptiemiddelen steeds meer te vervangen door waren van slechte kwaliteit en surrogaten. Tegelijkertijd neemt de luxe en de verspilling van de parasitaire klassen toe.

Ook de indeling van het maatschappelijke product naar zijn natuurlijke vorm wijst de verschillende bestanddelen een verschillende rol in het reproductieproces toe. Zo kan de weefstoel bijvoorbeeld alleen voor de vervaardiging van weefsels en niet voor andere doeleinden gebruikt worden; anderzijds moeten de vervaardigde kleren opgaan in de individuele consumptie.

De vraag komt dan op: op welke wijze wordt onder de anarchistische voorwaarden van de kapitalistische productie het maatschappelijke product gerealiseerd? Lenin wees er op, dat “de vraag van de realisatie juist daarin bestaat te analyseren hoe alle delen van het maatschappelijke product zowel naar de waarde ervan, als naar de stoffelijke vorm ervan vervangen worden.”² Het gaat er dus om hoe voor elk afzonderlijk deel van het maatschappelijke product in het opzicht van de waarde ervan (constant kapitaal, variabel kapitaal en meerwaarde) en in het opzicht van de natuurlijke vorm ervan (productiemiddelen en consumptiemiddelen) op de markt een ander deel van het maatschappelijke product te vinden is, dat het vervangt.

Bij beschouwing van de uitgebreide reproductie komt hier nog de vraag bij hoe de meerwaarde in kapitaal verandert, dat wil zeggen vanwaar de voor de uitbreiding van de productie noodzakelijke aanvullende productiemiddelen en de consumptiemiddelen voor de extra arbeiders komen.

Realisatievoorwaarden bij eenvoudige kapitalistische reproductie. Laten we allereerst de voorwaarden bekijken die noodzakelijk zijn voor de realisatie van het maatschappelijke product bij eenvoudige kapitalistische reproducties, waarbij de gehele meerwaarde opgaat in de individuele consumptie van de kapitalist. Deze voorwaarden kunnen aan de hand van het volgende voorbeeld worden toegelicht.

In sector I, de productie van productiemiddelen, bedraagt bijvoorbeeld de waarde van het constante kapitaal, uitgedrukt in miljoenen pond sterling, 4000, het variabele kapitaal 1000, de meerwaarde 1000. In sector II, de productie van consumptiemiddelen, bedraagt de waarde van het constante kapitaal 2000, het variabele kapitaal 500, de meerwaarde 500. Bij deze veronderstelling zal het maatschappelijke jaarproduct uit de volgende delen bestaan:

$$\begin{array}{l} \text{I} \quad 4000c + 1000v + 1000m = 6000 \\ \text{II} \quad 2000c + 500v + 500m = 3000 \end{array}$$

De waarde van het in sector I geproduceerde totale product, dat bestaat in de vorm van machines, grondstoffen, materiaal enzovoort, bedraagt dus 6000. Om het productieproces te kunnen vernieuwen moet een deel van dit product, dat 4000 bedraagt, weer aan de ondernemingen van sector I verkocht worden voor de vernieuwing van het constante kapitaal

² W.I. Lenin, *Over de karakterschets van het economische romanticisme*, zie Werken, 6^e Russ. Uitg., deel 2, p. 144.

van deze sector. Het resterende deel van de producten van sector I, dat de geproduceerde waarde van het variabele kapitaal (1000) en de nieuw geproduceerde meerwaarde (1000) vormt en bestaat in de vorm van productiemiddelen, wordt verkocht aan de ondernemingen van sector II in ruil voor consumptiemiddelen die opgaan in de individuele consumptie van de arbeiders en kapitalisten van sector I. De kapitalisten van sector II hebben van hun kant productiemiddelen nodig voor een bedrag van 2000 voor de vernieuwing van hun constante kapitaal.

De waarde van het in sector II geproduceerde totale product, dat bestaat in de vorm van consumptiemiddelen (brood, vlees, kleding, schoeisel enzovoort, evenals luxegoederen) bedraagt 3000. Een deel van de in sector II geproduceerde consumptiemiddelen ter hoogte van 2000 wordt geruild tegen het arbeidsloon en de meerwaarde van sector I. Zo wordt het constante kapitaal van sector II vervangen. Het resterende deel producten van sector II, die de gereproduceerde waarde van het variabele kapitaal (500) en de nieuw geschapen meerwaarde (500) voorstelt, wordt binnen sector II gerealiseerd en komt terecht in de individuele consumptie van de arbeiders en de kapitalisten van deze sector.

Onder de voorwaarden van de eenvoudige reproductie gaan dus in de omzet tussen de twee sectoren op: 1. het variabele kapitaal en de meerwaarde van sector I, die tegen de in sector II geproduceerde consumptiemiddelen moeten worden geruild en 2. het constante kapitaal van sector II, dat tegen de in afdeling I geproduceerde productiemiddelen geruild wordt. Voorwaarde voor de realisatie bij eenvoudige kapitalistische reproductie is de volgende gelijkheid: het variabele kapitaal plus de meerwaarde van sector I moet gelijk zijn aan het constante kapitaal van sector II, dus $I (v + m) = II (c)$. Deze voorwaarde voor de eenvoudige reproductie kan ook nog anders worden uitgedrukt. De totale hoeveelheid waren die in een jaar in sector I

langstreepjedor de ondernemingen die de productiemiddelen vervaardigen—geproduceerd wordt, moet gelijk zijn aan de waarde van die hoeveelheid productiemiddelen die gedurende dat jaar in de ondernemingen van beide sectoren wordt verbruikt. De waarde van de totale hoeveelheid waren die in een jaar in sector II

langstreepjedor de ondernemingen die consumptiemiddelen vervaardigen—wordt geproduceerd, moet gelijk zijn aan het totale inkomen van de arbeiders en kapitalisten van beide sectoren.

Realisatievoorwaarden bij uitgebreide kapitalistische reproductie. Uitgebreide kapitalistische reproductie vooronderstelt accumulatie van kapitaal. Daar het kapitaal van elke sector is samengesteld uit twee delen, het constante en het variabele kapitaal, moet ook het geaccumuleerde deel van de meerwaarde in deze twee bestanddelen uiteenvallen: een deel wordt gebruikt voor de aankoop van aanvullende productiemiddelen en een deel voor de betaling van extra arbeidskrachten. Hieruit volgt dat het jaarproduct van sector I een zeker overschot moet bevatten boven de hoeveelheid productiemiddelen die vereist is voor de eenvoudige reproductie. Met andere woorden: de som van het variabele kapitaal en de meerwaarde van sector I moet groter zijn dan het constante kapitaal van afdeling II, dus I ($v + m$) moet groter zijn dan II (c). Dat is de belangrijkste voorwaarde voor de realisatie bij uitgebreide kapitalistische productie.

Laten we de vooronderstellingen van de realisatie bij uitgebreide kapitalistische reproductie iets uitvoeriger bekijken.

Laat de waarde van het constante kapitaal in sector I 4000 zijn, de waarde van het variabele kapitaal 1000, de meerwaarde 1000; laat de waarde van het constante kapitaal 1500 zijn, het variabele kapitaal 750, de meerwaarde 750. Bij deze vooronderstelling zal het maatschappelijke jaarproduct als volgt zijn samengesteld:

$$\text{I} \quad 4000c + 1000v + 1000m = 6000$$

$$\text{II} \quad 1500c + 750v + 750m = 3000$$

Laten we aannemen dat 500 van de meerwaarde van 1000 van sector I geaccumuleerd wordt. Overeenkomstig de organische samenstelling van het kapitaal in sector I (4 : 1) valt het geaccumuleerde deel van de meerwaarde op de volgende wijze uiteen: 400 wordt gebruikt voor de vergroting van het constante kapitaal en 100 voor de vergroting van het variabele kapitaal. Het aanvullende constante kapitaal (400) is aanwezig in het product van sector I zélf, in de vorm van productiemiddelen; het aanvullende variabele kapitaal (100) moet geruild worden door sector II, die diens gevolg ook moet accumuleren. De kapitalisten van sector II ruilen een deel van hun meerwaarde (100) tegen productiemiddelen en vormen deze productiemiddelen om tot aanvullend constant kapitaal. Dan moet overeenkomstig de organische samenstelling van het kapitaal in sector II (2 : 1) het variabele kapitaal in deze sector met 50 groeien. In sector II moeten uit de meerwaarde van 750 diens gevolg 150 geaccumuleerd worden.

Zoals bij de eenvoudige reproductie het geval was, moet sector II haar constante kapitaal van 1500 bij sector I inruilen. Sector I moet van haar kant haar variabele kapitaal van 1000 en het voor de consumptie bestemde deel van de meerwaarde van 500 bij sector II inruilen.

Dus sector I moet inruilen:	
– het deel van de productie dat de waarde van het variabele kapitaal vertegenwoordigt	1000
– het deel van de meerwaarde dat voor de accumulatie bestemd is en dat bij het variabele kapitaal komt	100
– het deel van de meerwaarde dat door de kapitalisten geconsumeerd wordt	500
Totaal	1600
Sector II moet inruilen:	
– het constante kapitaal	1500
– het deel van de meerwaarde dat voor de accumulatie bestemd is en dat bij het constante kapitaal komt	100
Totaal	1600

Tabel 5 *Ruil tussen productie sectoren I en II*

De ruil tussen beide sectoren kan alleen plaatsvinden bij gelijkheid van deze grootheden. Dat zijn de voorwaarden voor realisatie bij uitgebreide kapitalistische reproductie.

Bij de uitgebreide reproductie moet de som van het variabele kapitaal en de meerwaarde van sector I sneller groeien dan het constante kapitaal van sector II, en het constante kapitaal van sector I moet de groei van het constante kapitaal van sector II nog sneller overtreffen.

In iedere maatschappijvorm drukt de ontwikkeling van de productiekrachten zich uit in het feit dat het aandeel van de maatschappelijke arbeid dat wordt uitgegeven voor de productie van productiemiddelen toeneemt ten opzichte van het aandeel van de arbeid dat wordt uitgegeven voor de productie van consumptiemiddelen. In het kapitalisme komt de snellere groei van de productie van productiemiddelen in tegenstelling te staan met de productie van consumptiemiddelen, in de vorm van snellere groei van het constante kapitaal ten opzichte van het variabele kapitaal, dat wil zeggen in de vorm van toenemende organische samenstelling van het kapitaal. De verhoging van de organische samenstelling van het kapitaal leidt onvermijdelijk tot toenemende werkloosheid en tot een dalend levenspeil van de arbeidersklasse.

Het marktprobleem. De tegenstellingen van de kapitalistische reproductie. Zoals uit het voorgaande duidelijk wordt, zijn voor de realisatie van het maatschappelijke product bepaalde evenredigheden noodzakelijk tussen de bestanddelen ervan en diens gevolge

ook tussen de productietakken en de productie-elementen. In het kapitalisme, waar geproduceerd wordt door geïsoleerde producenten die zich door winstzucht laten leiden en werken voor een onbekende markt, zijn deze evenredigheden onverbiddelijk onderworpen aan voortdurende verstoringen. Bij het onderzoek van de voorwaarden voor een normaal verloop van de eenvoudige en de uitgebreide reproductie in het kapitalisme merkt Marx op, dat zij "... omslaan in even zovele voorwaarden van het abnormale verloop, van mogelijkheden van crises, omdat het evenwicht—bij de spontane ontwikkeling van deze productie—zelf een toeval is".³ Onder de anarchistische verhoudingen van de kapitalistische productie wordt het maatschappelijke product slechts gerealiseerd met moeilijkheden en voortdurende schommelingen, die met de ontwikkeling van het kapitalisme steeds sterker worden.

Daarbij heeft de omstandigheid dat de uitbreiding van de kapitalistische productie en diens gevolg ook de vorming van de binnenlandse markt niet zozeer plaatsvindt langs de lijn van de consumptiemiddelen, maar veel meer langs de lijn van de productiemiddelen bijzondere betekenis. De groei van de productie van de productiemiddelen overtreft verre de groei van de productie van goederen voor de individuele consumptie. In de gehele kapitalistische productie nemen de consumptiemiddelen een relatief steeds kleinere plaats in. Toch kan de productie van productiemiddelen zich niet geheel onafhankelijk van de productie van consumptiemiddelen en zonder enige samenhang daarmee ontwikkelen. De bedrijven die productiemiddelen gebruiken, brengen een steeds groeiende hoeveelheid waren op de markt, die voor de consumptie bestemd is. Dus is uiteindelijk de productieve consumptie (de consumptie van productiemiddelen) steeds verbonden met de individuele consumptie, steeds daarvan afhankelijk. De omvang van de individuele consumptie van de brede volksmassa's zijn in de kapitalistische maatschappij evenwel aan uiterst enge grenzen gebonden door de wetten van de kapitalistische uitbuiting, die de verarming van de arbeidersklasse en de boerenstand bewerkstelligen.

Het doel van de kapitalistische productie is het behalen van winst. Middel om dat doel te bereiken is de uitbreiding van de productie. In deze zin sprak Marx van de voor het kapitalisme zo karakteristieke 'productie terwille van de productie', 'accumulatie terwille van de accumulatie'. De waren worden echter uiteindelijk niet voor de productie, maar voor de bevrediging van de menselijke behoeften geproduceerd. Het middel—de uitbreiding van de productie—raakt onvermijdelijk in conflict met het doel van de kapitalist, het behalen van winst. In het kapitalisme schuilt diens gevolg een diepe onverzoenlijke tegenstelling tussen productie en consumptie.

De tegenstelling tussen productie en consumptie die in het kapitalisme schuilt, wordt gevormd door het feit dat de nationale rijkdom toeneemt, terwijl de ellende van de volksmassa's eveneens toeneemt; dat de productiekrachten van de maatschappijen groeien zonder dat

³ Karl Marx, *Het Kapitaal*, deel 2, p. 500-501.

de volksconsumptie overeenkomstig groeit. Deze tegenstelling is een van de verschijningsvormen van de fundamentele tegenstelling van het kapitalisme, van de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter van de productie en de kapitalistische vorm van particuliere toe-eigening.

Lenin ontmaskerde de lakeien van de bourgeoisie, die de diepe tegenstellingen van de kapitalistische realisatie proberen te verhullen en onderstreepte, "... dat *zelfs* bij een volstrekt glad verlopende en evenredige reproductie en circulatie van het totale maatschappelijke kapitaal, de tegenstelling tussen de groei van de productie en de begrensde omvang van de consumptie onvermijdelijk is. *Bovendien* verloopt het realisatieproces in werkelijkheid niet volstrekt glad en evenredig, maar alleen via 'moeilijkheden', 'schommelingen', 'crises' enzovoort."⁴

Men moet onderscheid maken tussen de binnenlandse markt (de warenafzet in het land zelf) en de buitenlandse markt (de warenafzet in het buitenland).

De binnenlandse markt ontstaat en breidt zich uit met het ontstaan en de groei van de warenproductie, vooral echter met de ontwikkeling van het kapitalisme, die de maatschappelijke arbeidsdeling verdiept en de directe producenten scheidt in kapitalisten en arbeiders. Door de maatschappelijke arbeidsdeling groeit het aantal bijzondere productietakken. De ontwikkeling van de ene tak breidt de markt uit voor waren die door andere takken worden geproduceerd, vooral de markt voor grondstoffen, machines en andere productiemiddelen. De klassendifferentiëring van de kleine warenproducenten, de toename van het aantal arbeiders, de hogere winsten voor de kapitalisten leiden verder tot een stijgende afzet van de door hen gekochte consumptiemiddelen. Het ontwikkelingsstadium van de binnenlandse markt tekent het stadium van de kapitalistische ontwikkeling van een land.

De vermaatschappelijking van de arbeid door het kapitalisme komt met name tot uitdrukking in het feit dat de oude versplintering van kleine economische eenheden, die eigen is aan de ruileconomie, afgeschaft wordt en dat de kleine lokale markten worden verenigd tot één grote nationale markt en later tot de wereldmarkt.

Bij het onderzoek van de reproductie en circulatie van het totale maatschappelijke kapitaal blijft de rol van de buitenlandse markt buiten beschouwing, omdat het erbij betrekken van de buitenlandse markt niets aan het vraagstuk verandert. Het erbij halen van de buitenlandse handel verlegt de vraag alleen van één enkel land naar meerdere landen, maar daardoor wordt aan het wezen van het realisatieproces niets veranderd. Dat betekent echter niet dat de buitenlandse markt geen essentiële betekenis heeft voor de kapitalistische landen. Op de jacht naar winst breiden de kapitalisten de productie ver uit buiten de grenzen van de opnamecapaciteit van de binnenlandse markt en zoeken winstgevende buitenlandse markten. De tegenstellingen van de kapitalistische realisatie komen in volle scherpte naar voren in periodes van overproductiecrises.

⁴ W.I. Lenin, *Nog een keer over het vraagstuk van de realisatietheorie*, zie W.I. Lenin, *Werken*, 4^e Russ. Uitg., deel 4, p. 71.

Hoofdstuk 16

De economische crises

De grondslag van de kapitalistische overproductiecrises. Sinds het begin van de 19^e eeuw, sinds het ontstaan van de machinale grootindustrie wordt de loop van de uitgebreide kapitalistische reproductie periodiek onderbroken door economische crises. De kapitalistische crises zijn overproductiecrises. De crisis komt vooral tot uitdrukking in het feit dat de waren geen afzet vinden, omdat er meer waren geproduceerd zijn dan de belangrijkste verbruikers, de volksmassa's, kunnen kopen, aangezien hun koopkracht onder de heerschappij van de kapitalistische productieverhoudingen aan uiterst nauwe grenzen gebonden is. In de opslagplaatsen stapelen waren-‘overschotten’ zich op. De kapitalisten beperken de productie en gooien de arbeiders op straat. Honderden en duizenden bedrijven worden gesloten. De werkloosheid neemt snel toe. Vele kleine producenten in de stad en op het platteland worden geruïneerd. Het ontbreken van afzetmogelijkheden voor de geproduceerde waren leidt tot een ontwrichting van de handel. De kredietbetrekkingen worden verstoord. De kapitalisten gevoelen een groot gebrek aan constant geld en kunnen de vervallende vorderingen niet betalen. Dit leidt tot een ineensstorting van de beurs, de koersen van aandelen, obligaties en waardepapieren zakken snel. Een golf van faillissementen overstroomt de industriële bedrijven, de handelsfirma's en de banken.

De overproductie van waren gedurende de crises is niet absoluut, maar relatief. Dat betekent dat een warenoverschot alleen bestaat in relatie tot de koopkrachtige vraag, maar geenszins in relatie tot de werkelijke behoeften van de maatschappij. Gedurende de crisis moeten de werkende massa's het meest noodzakelijke ontberen, hun behoeften wordt slechter bevredigd dan in welke andere tijd dan ook. Miljoenenmassa's hongereren, omdat er ‘te veel’ brood is, de mensen lijden kou, omdat er ‘te veel’ kolen geproduceerd zijn. De werkende mensen hebben gebrek aan alle bestaansmiddelen, omdat ze te veel bestaansmiddelen geproduceerd hebben. Dat is de schreeuwende tegenstelling van de kapitalistische productiewijze, waarin naar de woorden van de Franse utopische socialist Fourier, ‘de overvloed de bron van nood en gebrek’ wordt.

Heftige beroeringen in het economische leven kwamen ook voor in de voorkapitalistische productiewijze. Maar die werden veroorzaakt door een of andere buitengewone maatschappelijke catastrofe of natuurramp: door overstromingen, droogte, bloedige oorlogen of epidemieën werden zo nu en dan hele landen verwoest en werd de bevolking tot honger en uitsterven gedoemd. Deze heftige economische beroeringen verschillen echter fundamenteel van de kapitalistische crises doordat de erdoor veroorzaakte hongersnood en ellende een gevolg waren van een onontwikkelde productie, van het grootst mogelijke gebrek aan producten. In het kapitalisme evenwel worden de crises veroorzaakt door de groei van de productie bij een gelijktijdig ellendige positie van de volksmassa's door de relatieve 'overvloed' aan geproduceerde waren.

Zoals eerder (in hoofdstuk 4) al aangetoond werd, ligt de *mogelijkheid* van crises al besloten in de eenvoudige warenproductie en circulatie. *Onvermijdelijk* worden de crises echter pas in het kapitalisme, waar de productie een *maatschappelijk karakter* krijgt, terwijl het product van de vermaatschappelijkte arbeid van vele duizenden en miljoenen arbeiders *door de kapitalisten particulier wordt toegeëigend*. De tegenstelling tussen het maatschappelijk karakter van de productie en de kapitalistische vorm van particuliere toe-eigening van de productieresultaten is de fundamentele tegenstelling van het kapitalisme. Deze tegenstelling vormt de basis van de economische overproductiecrises. Dat wil zeggen: de onvermijdelijkheid van de crises is gelegen in het systeem van de kapitalistische economie zelf.

De fundamentele tegenstelling van het kapitalisme manifesteert zich als tegenstelling tussen de organisatie van de productie in de afzonderlijke fabriek en de anarchie van de productie in de gehele maatschappij als geheel. In iedere afzonderlijke fabriek is de arbeid georganiseerd en ondergeschikt aan de wil van de ondernemer. Maar in de maatschappij als geheel heerst tengevolge van de heerschappij van de particuliere eigendom van de productiemiddelen een anarchie van de productie, die iedere planmatige ontwikkeling van de economie uitsluit. De uitbreiding van de productie verloopt ongelijkmatig, zodat oude verhoudingen tussen de productietakken voortdurend verstoord worden, terwijl de vorming van nieuwe verhoudingen tussen de productietakken slechts elementair, door het overbrengen van kapitaal van de ene productietak naar de andere, wordt voltrokken. Daarom is evenredigheid tussen de afzonderlijke productietakken een toevallig verschijnsel, terwijl de voortdurende verstoring van evenredigheid daarentegen de algemene regel is van de kapitalistische reproductie.

In hun jacht naar de hoogste winst breiden de kapitalisten de productie uit, verbeteren de techniek, voeren nieuwe machines in en brengen enorme hoeveelheden waren op de markt. In dezelfde richting werkt ook de voortdurende tendentiële daling van de winstvoet, die ontstaat door de toename van de organische samenstelling van het kapitaal. De ondernemers

zijn er op uit de daling van de winstvoet te compenseren door een verhoging van de hoeveelheid winst, door de productie uit te breiden en grotere hoeveelheden waren te produceren. De tendens om de productie uit te breiden, de productiecapaciteit reusachtig te vergroten is dus eigen aan het kapitalisme. Maar door de daling van het reële loon, de toename van de werkloosheid en de ruïnering van de boerenstand vermindert de koopkrachtige vraag van de werkende mensen relatief. Dientengevolge stoot de uitbreiding van de kapitalistische productie onverbiddelijk op de enge grenzen van de consumptie van de volksmassa's.

“De basis van de crisis ligt in de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter van de productie en de kapitalistische vorm van de toe-eigening van de productieresultaten. Uitdrukking van deze fundamentele tegenstelling van het kapitalisme is de tegenstelling tussen de *toename* van de productiecapaciteit van het kapitalisme, die berekend is op het behalen van een maximale kapitalistische winst, en de relatieve *teruggang* van de koopkrachtige vraag van de kant van de miljoenenmassa's van de werkende mensen, wier levensstandaard de kapitalisten voortdurend tot het uiterste *minimum* beperkt proberen te houden.”¹

De fundamentele tegenstelling van het kapitalisme treedt aan het licht als klassenantagonisme tussen proletariaat en bourgeoisie. Kenmerkend voor het kapitalisme is de scheiding tussen de twee belangrijkste productievoorwaarden: de productiemiddelen, die geconcentreerd zijn in de handen van de kapitalisten en de directe producenten, die niets anders bezitten dan hun arbeidskracht. Deze scheiding treedt bijzonder scherp naar voren in de over-productiecrises wanneer een fatale kringloop ontstaat: enerzijds overvloed aan productiemiddelen en producten, anderzijds overvloed aan arbeidskrachten, massa's werklozen zonder bestaansmiddelen.

De crises zijn een onvermijdelijke begeleiding van de kapitalistische productiewijze. Om de crises af te schaffen moet men het kapitalisme afschaffen.

De burgerlijke economen loochenen de onvermijdelijkheid van de crises in het kapitalisme; zij verklaren de crises uit toevallige oorzaken, die zogenaamd weggenomen kunnen worden, terwijl het kapitalistische economische systeem zelf in stand blijft. Als uiteindelijke oorzaak van de crises wordt hetzij een toevallige verstoring van de evenredigheid tussen de productietakken hetzij de 'overconsumptie' opgegeven; om die weg te nemen worden middelen aanbevolen zoals geforceerde bewapening en oorlog. In werkelijkheid evenwel zijn de onevenredigheid van de productie en 'onderconsumptie' in het kapitalisme geen toeval, maar noodzakelijke verschijningsvormen van de fundamentele kapitalistische tegenstelling, die niet weggenomen kan worden zolang het kapitalisme bestaat.

¹ J.W. Stalin, *Politiek verslag van het Centraal Comité aan het 16e Partijcongres van de CPSU (b)*, zie J.W. Stalin, *Werken*, deel 12, p. 214.

Het cyclische karakter van de kapitalistische reproductie. De kapitalistische overproductiecrises herhalen zich in een bepaald tijdsbestek en wel elke 8 tot 12 jaar. Gedeeltelijke overproductiecrises, die afzonderlijke industrietakken troffen, traden in Engeland al op rond de wisseling van de 18e eeuw. De eerste industriecrisis die de economie van een heel land omvatte, brak in 1825 in Engeland uit. De crisis van 1836 begon in Engeland en breidde zich toen ook uit naar de Verenigde Staten. De crisis van 1847-48, die de Verenigde Staten en een reeks Europese landen omvatte, was de *eerste wereldcrisis*. De crisis van 1857 trof de belangrijkste landen van Europa en Amerika. Daarna volgden de crises van 1866, 1873, 1882 en 1890. De ernstigste ervan was de crisis van 1873, die het begin van de overgang van het voormonopolistische naar het monopolistische kapitalisme aankondigde. In de 20^e eeuw traden crises op in: 1900-1903 (deze crisis begon in Rusland, waar haar werking aanzienlijk sterker was dan in enig ander land), 1907, 1920-21, 1929-1933, 1937-38 en 1948-49.

De periode van het begin van een crisis tot het begin van de volgende heet een cyclus. De cyclus bestaat uit vier fasen: crisis, depressie, opleving en bloei. De belangrijkste fase is de crisis, die het uitgangspunt is van een nieuwe cyclus.

De crisis is de fase van de cyclus waarin de tegenstelling tussen de toename van de productiecapaciteit en de relatieve teruggang van de koopkrachtige vraag in een stormachtige en vernietigende vorm aan de dag treedt. Deze fase van de cyclus wordt gekenmerkt door een overproductie van waren waarvoor geen afzet gevonden wordt, door plotselinge prijsdalingen, door een groot gebrek aan betaalmiddelen en door ineens stortingen van de beurs die grote aantallen faillissementen tot gevolg hebben, door een scherpe inkrimping van de productie, een snel toenemende werkloosheid en een snelle daling van het arbeidsloon. De ontwaarding van waren, de werkloosheid, de directe vernietiging van machines, uitrustingen en hele ondernemingen—dat alles betekent de reusachtige vernietiging van productiekrachten van de maatschappij. Door de ruïnering en de ondergang van vele ondernemingen, door de vernietiging van een deel van de productiekrachten past de crisis op gewelddadige wijze—echter alleen voor heel korte tijd—de omvang van de productie aan de koopkrachtige vraag aan. ‘De crises zijn altijd slechts gewelddadige oplossingen van de aanwezige tegenstellingen van dat ogenblik, gewelddadige uitbarstingen, die het verstoorde evenwicht voor het moment herstellen.’²

De depressie is de fase van de cyclus die onmiddellijk volgt op de crisis. Deze fase van de cyclus wordt gekenmerkt door stagnatie van de industriële productie, lage warenprijzen, matte handelsactiviteit en een overvloed aan vrij geldkapitaal. In de depressie worden de voorwaarden geschapen voor de daaropvolgende opleving en bloei. De opgehoopte warenvoorraden worden gedeeltelijk vernietigd, gedeeltelijk voor verlaagde prijzen verkocht. De kapitalisten proberen door verlaging van de productiekosten een uitweg uit de stagnatie

² Karl Marx, *Het Kapitaal*, deel 3, p. 277.

te vinden. Dit doel bereiken ze allereerst door uiterste uitbuiting van de arbeiders, door de verdere verlaging van het arbeidsloon en de verhoging van de arbeidsintensiteit; in de tweede plaats door de vernieuwde uitrusting van de bedrijven, de vernieuwing van het vaste kapitaal, en de invoering van technische verbeteringen die ten doel hebben de productie weer rendabel te maken, ondanks de door de crisis bepaalde lage prijzen. De vernieuwing van het vaste kapitaal geeft aan een reeks bedrijven de impuls voor een verhoging van de productie. De ondernemingen die machines produceren, ontvangen opdrachten en daardoor stijgt de vraag naar grondstoffen en allerlei soorten materialen. Langzamerhand gaat de depressie over in de opleving.

De opleving is de fase van de cyclus waarin de ondernemingen die de crisis hebben doorstaan, zich van de schok herstellen en beginnen met de uitbreiding van de productie. Meer en meer bereikt de productie haar vroegere niveau, de prijzen stijgen, de winsten nemen toe. De opleving gaat over in bloei.

De bloei is de fase van de cyclus waarin de productie de hoogste stand overschrijdt die vóór de crisis in de voorafgaande cyclus bereikt werd. Gedurende de bloeiperiode worden nieuwe industriële ondernemingen, spoorwegen enzovoort gebouwd. De prijzen stijgen, de kooplieden kopen zo veel mogelijk waren in de hoop op verdere prijsstijgingen en bewegen zo de industriëlen tot een nog grotere uitbreiding van de productie. De banken verschaffen de industriëlen en de kooplieden gewillig kredieten. Dat alles maakt de uitbreiding van de productie en de handel tot ver boven de grenzen van de koopkrachtige vraag mogelijk. Zo worden de voorwaarden geschapen voor de volgende over-productiecrisis.

Vóór het uitbreken van de crisis bereikt de productie haar hoogste stand, de afzetmogelijkheden lijken echter nog groter te zijn. Er is al overproductie, maar in verborgen vorm. De speculatie jaagt de prijzen omhoog en drijft de vraag naar waren mateloos op. Warenoverschotten worden gevormd. Het krediet verbergt in nog grotere mate de overproductie: de banken gaan door met het verstrekken van kredieten aan de industrie en de handel en ondersteunen daarmee kunstmatig de uitbreiding van de productie. Wanneer de overproductie haar hoogste punt bereikt heeft, breekt de crisis uit. En dan herhaalt de hele cyclus zich.

De crisis vormt het uitgangspunt voor een grootscheepse herinvestering van het kapitaal. Om de rentabiliteit van hun ondernemingen met het oog op de scherpe prijsdaling te herstellen, zijn de kapitalisten gedwongen naast de verscherping van de arbeiders, nieuwe machines en werkbanken en nieuwe productiemethoden in te voeren. Er vindt een massale vernieuwing van het vaste kapitaal plaats. In de doorslaggevende bedrijfstakken van de grootindustrie bedraagt de levensduur van de belangrijkste productiemiddelen—wanneer men niet alleen naar de materiële, maar naar de morele slijtage kijkt—gemiddeld ongeveer tien jaar. Daarmee is de *materiële grondslag gegeven van de regelmaat waarmee de crises zich herhalen*.

Iedere crisis maakt de bodem rijp voor nieuwe, nog scherpere crises; diensgevolge groeit mét haar ontwikkeling het kapitalisme in vernietigingskracht en in scherpste.

De agrarische crises. De kapitalistische overproductiecrises, die werkloosheid, daling van het arbeidsloon en verlaging van de koopkrachtige vraag naar landbouwproducten veroorzaken, leiden onvermijdelijk tot een gedeeltelijke of algemene overproductie in de landbouw. De overproductiecrises in de landbouw worden *agrarische crises* genoemd. De onvermijdelijkheid van de agrarische crises wordt bepaald door dezelfde fundamentele tegenstelling, die ook de basis van de industriële crises vormt.

Tegelijkertijd vertonen de agrarische crises ook zekere bijzonderheden: ze zijn gewoonlijk langduriger, slepender dan de industriële crises.

De agrarische crisis die in de laatste 25 jaar van de 19^e eeuw West-Europa, Rusland en later ook de Verenigde Staten in zijn greep nam, begon in de eerste helft van de 70-er jaren en duurde in de een of andere vorm voort tot het midden van de negentiger jaren van de 19^e eeuw. Ze werd veroorzaakt door het feit dat tengevolge van de ontwikkeling van de scheepvaart en de uitbreiding van het spoorwegnet, goedkoper graan uit Amerika, Rusland en India in grote hoeveelheden op de Europese markten werd gebracht. In Amerika was de graanproductie goedkoper omdat daar nieuwe vruchtbare grond bebouwd kon worden en omdat er vrije grond was waarvoor geen absolute rente betaald hoefde te worden. Rusland en India evenwel konden graan voor lagere prijzen naar Europa exporteren, omdat de Russische en Indische boeren, die door ondraaglijke belastingen werden onderdrukt, gedwongen waren om graan voor spotprijzen te verkopen.

De Europese kapitalistische pachters en boeren konden gegeven de door de grootgrondbezitters omhooggedreven landrente niet standhouden tegen deze concurrentie. Na de Eerste Wereldoorlog, toen de koopkracht van de bevolking sterk verlaagd was, brak in het voorjaar van 1920 een scherpe agrarische crisis uit, die met enorm geweld de landen buiten Europa (Verenigde Staten, Canada, Argentinië en Australië) trof. De landbouw had zich nog niet hersteld van deze crisis, toen aan het einde van 1928 zich duidelijk tekenen aankondigden van een nieuwe agrarische crisis in Canada, de Verenigde Staten, Brazilië en Australië. Deze crisis omvatte de belangrijkste grondstoffen en levensmiddelen exporterende landen van de kapitalistische wereld. Ze breidde zich uit naar alle takken van de landbouw, raakte vervlochten met de industriecrisis van 1929 tot 1933 en strekte zich uit tot het begin van de Tweede Wereldoorlog.

Het langdurige karakter van de agrarische crisis heeft de volgende centrale oorzaken.

In de eerste plaats dwingt het monopolie van de particuliere grondeigendom de pachters om ook gedurende de agrarische crises de contractueel vastgelegde pacht van dezelfde hoogte te betalen. Bij dalende prijzen voor agrarische waren wordt de grondrente opgebracht

door de lonen van de landarbeiders verder te verlagen en ten koste van de winsten, vaak zelfs ten koste van het voorgeschooten kapitaal van de pachters. Dientengevolge wordt het overwinnen van de crisis door de invoering van verbeterde technieken en door de verlaging van de productiekosten buitengewoon bemoeilijkt.

In de tweede plaats is de landbouw in het kapitalisme, vergeleken met de industrie, een achtergebleven sector. De particuliere grondeigendom, de overblijfselen van feodale verhoudingen en de noodzakelijkheid om aan de grondeigenaren absolute en differentiële rente te betalen—dat alles remt de vrije toestroming van kapitaal naar de landbouw en remt de ontwikkeling van de productiekrachten. De techniek blijft in deze bedrijfstak buitengewoon achterlijk. De organische samenstelling van het kapitaal is in de landbouw lager dan in de industrie; het vaste kapitaal, waarvan de massale vervanging de materiële grondslag vormt van het geregeld weerkeren van de industriecrises, speelt in de landbouw een veel kleinere rol dan in de industrie.

In de derde plaats proberen de kleine warenproducenten, de boeren, gedurende de crises hun productieniveau tot dan toe in stand te houden om zich ten koste van alles op hun eigen of gepachte stukje land te handhaven—door overwerk, ondervoeding, roofbouw op de grond en het vee. Dat versterkt de overproductie van landbouwproducten nog meer.

De algemene oorzaak van het slepende karakter van de agrarische crises is dus het monopolie van de particuliere grondeigendom, de daarmee samenhangende feodale overblijfselen en de buitengewone achterlijkheid van de landbouw in de kapitalistische landen.

De grootste druk van de agrarische crises komt neer op de brede massa's van de boerenstand. Zoals iedere crisis ruïneert ook de agrarische crisis een massa van kleine warenproducenten. Door de vernietiging van de oude eigendomsverhoudingen bespoedigt ze de ontbinding van de boerenstand en de ontwikkeling van kapitalistische verhoudingen in de landbouw. Tegelijkertijd leiden de agrarische crises tot een degradatie van de landbouw in de kapitalistische landen: tot de terugkeer van de machinale naar de handenarbeid, tot een aanzienlijke beperking van het gebruik van kunstmest, tot de vermindering van de bouwgronden, tot de daling van het landbouw-technische niveau, tot de achteruitgang van de opbrengsten van de landbouw en de veeteelt.

De crises en de verscherping van de tegenstellingen van het kapitalisme. De economische crises waarin alle tegenstellingen van de kapitalistische productiewijze tot een gewelddadige uitbarsting komen, leiden onvermijdelijk tot een verdere verscherping en verdieping van deze tegenstellingen.

In de regel hebben de kapitalistische overproductiecrises een alomvattend karakter. Beginnend in één of andere productietak, nemen ze al snel de gehele economie in hun greep. Ze ontstaan eerst in één land of enkele landen en breiden zich uit over de gehele kapitalistische wereld.

Iedere crisis leidt tot een sterke beperking van de productie, tot een daling van de groothandelsprijzen en de beurskoersen, tot een achteruitgang van de binnen- en buitenlandse handel. In iedere crisis daalt de productie tot een niveau dat reeds jaren eerder bereikt werd. In de 19^e eeuw werd gedurende de crises het economische leven met drie tot vijf jaar, in de 20^e eeuw reeds met tientallen jaren teruggeworpen.

De kolenproductie in de Verenigde Staten daalde gedurende de crisis van: 1873 met 9,1 %, 1882 met 7,5 %, 1893 met 6,4 %, 1907 met 13,4 %, 1920-21 met 27,5 % en 1929-33 met 40,9 %. De productie van ruwijzer daalde in de Verenigde Staten gedurende de crisis van: 1873 met 27 %, 1882 met 12,5 %, 1893 met 27,3 %, 1907 met 38,2 %, 1920-21 met 54,8 % en 1929-33 met 79,4 %. In Duitsland daalde de totale omvang van de industriële productie gedurende de crisis van: 1873 met 6,1 %, 1890 met 3,4 %, 1907 met 6,5 % en 1929-33 met 40,6 %.

De Verenigde Staten werden door de crisis van 1857 op het gebied van de kolenwinning met 2 jaar, in de productie van ruwijzer met 4 jaar, in de uitvoer met 2 jaar en in de invoer met 3 jaar achteruit geworpen. De Verenigde Staten werden door de crisis van 1929 op het gebied van de kolenwinning met 28 jaar, in de productie van ruwijzer met 36 jaar, in de staalproductie met 31 jaar, in de uitvoer met 35 jaar en in de invoer met 31 jaar teruggeworpen.

Engeland werd door de crisis van 1929 op het gebied van de kolenproductie met 35 jaar, in de productie van ruwijzer met 76 jaar, in de staalproductie met 23 jaar en in de buitenlandse handel met 36 jaar teruggeworpen.

In de economische crises wordt het roofzuchtige karakter van het kapitalisme bijzonder duidelijk. Terwijl miljoenen mensen in uiterste nood verkeren en tot honger en ellende gedoemd zijn, worden in iedere crisis enorme hoeveelheden waren vernietigd, die niet afgezet kunnen worden—tarwe, aardappelen, melk, vee, katoen. Hele fabrieken, werven en hoogovens worden stilgelegd of gesloopt. De zaden van graan en van planten voor industriële verwerking worden vernietigd en boomgaarden worden gekapt.

In de drie jaar van de crisis van 1929-1933 werden in de Verenigde Staten 92, in Engeland 72, in Duitsland 28 en in Frankrijk 10 hoogovens gesloopt. Het tonnage van zeeschepen dat in deze jaren werd vernietigd, bedroeg meer dan 6,5 miljoen registerton.

De vernietigende werking van de agrarische crisis valt uit de volgende getallen af te lezen. Van 1926 tot 1937 werden in de Verenigde Staten meer dan 2 miljoen boerderijen gerechtelijk verkocht vanwege hun schuldenlast. Het inkomen van de landbouw liep terug van 6,8 miljard dollar in 1929 tot 2,4 miljard dollar in 1932. Tegelijkertijd verminderde de jaarlijkse afzet van landbouwmachines van 458 miljoen dollar tot 65 miljoen dollar, oftewel tot een zevende; het gebruik van kunstmest daalde tot bijna de

helft. De regering van de Verenigde Staten ondernam alles om de landbouwproductie te verminderen. In 1933 werden 10,4 miljoen acres met katoenzaden vernietigd door ze om te ploegen en 6,4 miljoen varkens werden opgekocht en vernietigd. Tarwe werd voor de verbranding van locomotieven gebruikt. In Brazilië werden ongeveer 7 miljoen balen koffie en in Denemarken 117.000 stuks vee vernietigd.

De crises brengen de arbeidersklasse, de brede boerenmassa's evenals alle overige delen van de werkende bevolking onmetelijke nood. Ze produceren massawerkloosheid, die honderdduizenden en miljoenen mensen tot gedwongen ledigheid, honger en ellende veroordeelt. De kapitalisten gebruiken de werkloosheid om de uitbuiting van de arbeidersklasse op iedere mogelijke wijze te verhogen en het levenspeil van de werkende bevolking scherp omlaag te drukken.

Het aantal arbeiders dat in de Verenigde Staten in de verwerkende industrie werkte, liep gedurende de crisis van 1907 met 11,8 % terug. In de crisis van 1929-33 liep het aantal arbeiders in de Amerikaanse verwerkende industrie met 38,8 % terug, terwijl het totaal uitbetaalde loon met 57,7 % daalde. Volgens opgaven van Amerikaanse statistici zijn in de periode van 1929 tot 1938 43 miljoen arbeidsjaren door werkloosheid verloren gegaan.

De crises versterken in hoge mate de bestaansonzekerheid van de werkende mensen, hun angst voor de dag van morgen. De proletariërs die jarenlang geen werk vinden, verliezen hun vaardigheid; na de crisis kunnen velen van hen niet meer in de productie terugkeren. De woonsituatie van de werkende mensen verslechtert tot het uiterste, het aantal daklozen dat in het land op zoek is naar werk, groeit. Gedurende de crisis gaat het aantal zelfmoorden van mensen die gedreven worden door vertwijfeling snel omhoog en nemen de ellende en de criminaliteit toe.

De crises leiden tot een verscherping van de *klassentegenstellingen* tussen proletariaat en bourgeoisie, tussen de brede boerenmassa's en de grondbezitters, weekeraars en rijke boeren die hen uitbuiten. In de crisis verliest de arbeidersklasse veel verworvenheden die ze in langdurige en harde strijd tegen de uitbuiters en de burgerlijke staat heeft afgedwongen. Dat toont de arbeiders dat de enige weg van redding uit honger en ellende de vernietiging van de macht van de bourgeoisie, de afschaffing van de kapitalistische loonslavernij is. Klassenbewustzijn en revolutionaire vastberadenheid doordringen de breedste lagen van het proletariaat, die door de crises tot de grootste ontberingen gedoemd zijn. De onmacht van de bourgeoisie om de productiekrachten van de maatschappij te leiden, ondergraaft het geloof van de kleinburgerlijke lagen van de bevolking in de onaantastbaarheid van het kapitalistische bestel. Dat alles leidt tot verscherping van de *klassenstrijd* in de kapitalistische maatschappij.

De burgerlijke staat komt gedurende de crises de kapitalisten te hulp met subsidies, waarvoor uiteindelijk de werkende massa's moeten opdraaien. Met gebruik van het machts- en onderdrukkingsapparaat helpt de staat de kapitalisten om het levenspeil van de arbeidersklasse en de boerenstand omlaag te drukken. Dat alles versterkt de verarming van de werkende massa's. Tegelijkertijd openbaren de crises de volledige onmacht van de burgerlijke staat om de elementair werkende wetten van het kapitalisme op enigerlei wijze de baas te worden. In de kapitalistische landen leidt niet de staat de economie, maar omgekeerd, de staat verkeert in de macht van de kapitalistische economie, ze is ondergeschikt aan het grootkapitaal.

De crises tonen in alle duidelijkheid dat de grenzen van de burgerlijke productieverhoudingen te eng zijn geworden voor de door het kapitalisme geschapen productiekrachten en dat de eersten een rem zijn geworden op de verdere ontwikkeling van de productiekrachten.

“De crisis toont dat de huidige maatschappij onvergelijkbaar veel meer producten voor de verbetering van het leven van de gehele werkende bevolking zou kunnen produceren, wanneer een klein groepje particuliere eigenaren, die miljoenen verdienen aan de ellende van het volk, niet de grond, de fabrieken, machines enzovoort aan zich hadden getrokken?”³ Iedere crisis bespoedigt de ineenstorting van de kapitalistische productiewijze.

De historische ontwikkelingstendens van het kapitalisme. Het proletariaat als doodgraver van het kapitalisme. Sinds het kapitalisme de heersende maatschappelijke orde is geworden, heeft de concentratie van eigendom in weinige handen een reusachtige ontwikkeling doorgemaakt. De ontwikkeling van het kapitalisme leidt tot de ondergang van de kleine producenten, die in het leger van loonarbeiders worden opgenomen. De concurrentiestrijd tussen de kapitalisten verscherpt steeds meer, iedere kapitalist drukt vele andere dood. De concentratie van het kapitaal betekent de opeenhoping van enorme rijkdommen in de handen van een steeds kleiner wordende groep personen.

Met de ontwikkeling van de massaproductie brengt het kapitalisme tegelijkertijd zijn doodgravers voort in de gestalte van de arbeidersklasse, die als leider van alle delen van de werkende bevolking en de uitgebuite massa's optreedt. De ontwikkeling van de industrie wordt begeleid door een getalsmatige toename van het proletariaat, door een groei van zijn aaneengeslotenheid, zijn bewustzijn en zijn organisatiegraad. Het proletariaat verheft zich steeds vastberadener tot de strijd tegen het kapitaal. De ontwikkeling van de kapitalistische maatschappij, die gepaard gaat met een verscherping van haar innerlijke onverzoenlijke tegenstellingen en van de klassenstrijd, schept de noodzakelijke voorwaarden voor de overwinning van het proletariaat over de bourgeoisie.

De theoretische uitdrukking van de wezenlijke belangen van de arbeidersklasse is het *marxisme*, het *wetenschappelijke socialisme*, dat een afgeronde en harmonische wereldbeschouwing is. Het wetenschappelijk socialisme leert het proletariaat zich te verenigen voor

³ W.I. Lenin, *De crisistheorie*, W.I. Lenin, Werken, 4^e Russ. Uitg., deel 5, p. 76.

de klassenstrijd tegen de bourgeoisie. De klassenbelangen van het proletariaat vallen samen met het belang van een verdere ontwikkeling van de menselijke maatschappij, ze stemmen overeen met de belangen van de overweldigende meerderheid van de maatschappij, want de proletarische revolutie schaft niet een willekeurige uitbuitingsvorm af, maar betekent de afschaffing van iedere uitbuiting.

Zoals in het begin van de ontwikkeling van het kapitalisme een kleine groep overweldigers in de persoon van kapitalisten en grondbezitters de volksmassa's onteigend heeft, zo leidt de ontwikkeling van het kapitalisme noodzakelijkerwijs tot de onteigening van de kleine groep overweldigers door de volksmassa's. Deze opgave wordt vervuld door de socialistische revolutie, die de productiemiddelen vermaatschappelijkt en het kapitalisme met zijn crises, werkloosheid en ellende van de massa's liquideert.

*“Het kapitaalmonopolie wordt tot keten van de productiewijze die met haar en door haar tot bloei is gekomen. De centralisatie van de productiemiddelen en de vermaatschappelijking van de arbeid bereiken een punt, waar ze onverenigbaar worden met hun kapitalistische omhulsel. Dat wordt verbrijzeld. Het laatste uur van de kapitalistische particuliere eigendom heeft geslagen. De onteigenaars worden onteigend”.*⁴

Dat is de historische tendens van de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze.

⁴ Karl Marx, *Het Kapitaal*, deel 1, p. 803, Ned. Uitg. De Haan, p. 595.

Korte samenvatting

1. De economische crises zijn crises van overproductie. De basis van de crisis is de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter van de productie en de kapitalistische vorm van de particuliere toe-eigening van de arbeidsproducten. Verschijningsvormen van deze tegenstelling zijn ten eerste de tegenstelling tussen de organisatie van de productie in de afzonderlijke kapitalistische bedrijven en de anarchie van de productie in de gehele maatschappij en ten tweede de tegenstelling tussen de enorme groei van de productiemogelijkheden van het kapitalisme en de relatieve vermindering van de koopkrachtige vraag van de kant van de werkende massa's. De fundamentele tegenstelling van het kapitalisme treedt naar buiten in de onverzoenlijke klassentegenstelling tussen proletariaat en bourgeoisie.
2. De periode van het begin van een crisis tot het begin van de volgende crisis wordt cyclus genoemd. De cyclus bestaat uit de volgende fasen: crisis, depressie, opleving en bloei. De materiële grondslag van de periodiek terugkerende crises in het kapitalisme is de periodieke vernieuwing van het vaste kapitaal. De agrarische crises zijn met de industriële crises vervlochten. Zij worden gekenmerkt door hun langdurige karakter tengevolge van het monopolie van de particuliere grondeigendom en de enorme achterlijkheid van de landbouw in het kapitalisme.
3. De kapitalistische crises betekenen een enorme vernietiging van productiekrachten. Ze brengen de werkende massa's onmetelijke nood. In de crises komt het historische begrensde karakter van de burgerlijke maatschappij, de onmacht van het kapitalisme om de in zijn schoot gegroeide productiekrachten verder te leiden, bijzonder scherp tot uitdrukking. Om de crises te vernietigen moet men het kapitalisme vernietigen.
4. De historische ontwikkelingstendens van het kapitalisme is enerzijds de ontwikkeling van de productiekrachten en de vermaatschappelijking van de productie waarmee de materiële voorwaarden voor het socialisme worden geschapen, terwijl het anderzijds zijn eigen doodgravers voortbrengt in de gedaante van het proletariaat, dat de revolutionaire strijd van alle werkende mensen voor de bevrijding van het juk van het kapitalisme organiseert en leidt.

Hoofdstuk 17

Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme

De overgang naar het imperialisme. Het voormonopolistische kapitalisme waarin de vrije concurrentie overheerste, bereikte het hoogtepunt van zijn ontwikkeling in de 60-er en 70-er jaren van de 19^e eeuw. Gedurende de laatste dertig jaar van de 19^e eeuw voltrok zich de overgang van het voormonopolistische naar het monopoliekapitalisme. Op het einde van de 19^e eeuw en in het begin van de 20^e eeuw kwam het monopoliekapitalisme definitief tot stand.

Het monopoliekapitalisme of imperialisme is het hoogste en laatste stadium van het kapitalisme, waarvan het belangrijkste kenmerk de overgang is van vrije concurrentie naar de heerschappij van het monopolie.

De overgang van het voormonopolistische kapitalisme naar het monopoliekapitalisme–het imperialisme–werd voorbereid door het hele ontwikkelingsproces van de productiekrachten en de productieverhoudingen van de burgerlijke maatschappij.

De laatste 30 jaar van de 19e eeuw stond in het teken van de grote vooruitgang in de techniek en van de groei en de concentratie van de industrie. In de hoogovenindustrie werden op grote schaal nieuwe methodes voor de productie van staal in gebruik genomen (de procédés van Bessemer, Thomas en Martin). De snelle verspreiding van nieuwe types motoren–de dynamo-machine, de verbrandingsmotor, de stoomturbine, de elektromotor–heeft de ontwikkeling van industrie en transportwezen versneld. De verworvenheden van de wetenschap en de techniek maakten het mogelijk dat enorme hoeveelheden elektrische energie in thermische centrales en later ook in waterkrachtcentrales konden worden geproduceerd. Het gebruik van de elektrische energie leidde tot de ontwikkeling van een hele reeks nieuwe productietakken in de chemische industrie en in de zware en lichte metaalindustrie. In vele productietakken ging men op grote schaal over op het gebruik van chemische procédés. De verbetering van de verbrandingsmotoren bevorderde het ontstaan van het vrachtverkeer en later ook de luchtvaart.

Nog rond het midden van de 19e eeuw nam de lichte industrie in de industrie van de kapitalistische landen de belangrijkste plaats in. De talrijke, naar verhouding kleine bedrijven behoorden toe aan individuele bezitters; het procentuele aandeel van de naamloze vennootschappen was relatief klein. De economische crisis van 1873 betekende voor veel van dergelijke bedrijven de ondergang en gaf een krachtige impuls aan de concentratie en centralisatie van het kapitaal. In de industrie van de belangrijkste kapitalistische landen begon de zware industrie een overheersende rol te spelen; dat wil zeggen vooral de hoogovenindustrie en de machinebouw, maar ook de mijnbouw, waarvan de ontwikkeling enorme kapitalen vergde. De toenemende uitbreiding van de naamloze vennootschappen versterkte de centralisatie van het kapitaal nog meer.

De omvang van de industriële productie in de wereld is in de periode van 1870 tot 1900 verdrievoudigd. De staalproductie in de wereld steeg van 0,5 miljoen ton in 1870 tot 28 miljoen ton in 1900; de productie van ruwijzer steeg van 12,2 miljoen ton tot 40,7 miljoen ton. De ontwikkeling van de energieproductie, van de hoogovenindustrie en van de chemische industrie veroorzaakte een toename in de kolenwinning (van 218 miljoen ton in 1870 tot 769 miljoen ton in 1900) en in de aardoliewinning (van 0,8 miljoen ton tot 20 miljoen ton). De groei van de industriële productie hing nauw samen met de ontwikkeling van de spoorwegen. In 1835, 10 jaar na de bouw van de eerste spoorweg, was er in de hele wereld totaal 2.400 km spoorweg, in 1870 meer dan 200.000 in 1900 790.000 km. De zeeën werden bevaren door grote schepen, aangedreven door stoommachines respectievelijk verbrandingsmotoren.

In de 19^e eeuw breidde de kapitalistische productiewijze zich snel uit over de hele wereld. In het begin van de 70-er jaren van de 19^e eeuw produceerde Engeland als het oudste burgerlijke land nog meer textiel, ruwijzer en kolen dan de Verenigde Staten, Duitsland, Frankrijk, Italië en Rusland samen. Engeland nam ten aanzien van de industriële productie in de wereld de eerste plaats in en bezat het onbegrensde monopolie op de wereldmarkt. Op het einde van de 19^e eeuw was de situatie beslissend veranderd. In de jonge kapitalistische landen was een eigen grote industrie ontstaan. Wat betreft de omvang van de industriële productie nam nu de Verenigde Staten van Amerika de eerste plaats in de wereld in, terwijl Duitsland in Europa op de eerste plaats kwam. In Rusland maakte de industrie een snelle ontwikkeling door ondanks de hindernissen die door het door en door verrotte tsaristische regime werden geschapen. Tengevolge van de groei van de industrie in de jonge kapitalistische landen verloor Engeland zijn bevoorrechte industriële positie, evenals zijn monopoliepositie op de wereldmarkt.

Met de overgang naar het imperialisme namen de tegenstellingen tussen de productiekrachten en de productieverhoudingen van de kapitalistische landen steeds scherpere vormen aan. De onderschikking van de productie aan de roofzuchtige doeleinden die de

kapitalisten op jacht naar maximale winsten najagen, remde de ontwikkeling van de productiekrachten en de voortgang van de techniek op velerlei wijze. De crises van overproductie herhaalden zich steeds vaker en de uitwerking werd steeds vernietigender; het werklozenleger groeide. Terwijl de ellende en de nood van de werkende massa's in de stad en op het platteland toenamen, groeide de rijkdom die in de handen van een klein groepje uitbuiters geconcentreerd was, tot ongekeerde omvang. De verscherping van de onverzoenlijke klassentegenstellingen tussen bourgeoisie en proletariaat had een versterkte economische en politieke strijd van de arbeidersklasse tot gevolg.

In de periode van de overgang naar het imperialisme maakten de grootste kapitalistische machten van Europa en Amerika zich met geweld en bedrog meester van enorme koloniale bezittingen. Een handjevol ontwikkelde kapitalistische landen maakte de meerderheid van de wereldbevolking tot koloniale slaven, die hun onderdrukkers haatten en bestreden. Door de koloniale veroveringen werd de invloedssfeer van de kapitalistische uitbuiting in de wereld geweldig uitgebreid: de uitbuitingsgraad van de werkende massa's nam voortdurend toe. De uiterste verscherping van de tegenstellingen van het kapitalisme kwam tot uitdrukking in de vernietigende imperialistische oorlogen, die ontelbare mensenlevens kostten en enorme materiële rijkdommen vernietigden.

W.I. Lenin komt de historische verdienste toe het imperialisme vanuit marxistisch standpunt onderzocht te hebben als hoogste en tegelijkertijd laatste stadium in de ontwikkeling van het kapitalisme en als de vooravond van de socialistische revolutie van het proletariaat. In zijn klassieke werk *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*¹ en in verscheidene andere werken die voornamelijk in de jaren van de Eerste Wereldoorlog werden geschreven, systematiseerde Lenin de ontwikkeling van het wereldkapitalisme gedurende de halve eeuw die sinds het verschijnen van *Het Kapitaal* waren voorbijgegaan. Lenin baseerde zich op de door Marx en Engels ontdekte wetten van het ontstaan, de ontwikkeling en de ondergang van het kapitalisme en van daar uit analyseerde hij op wetenschappelijke wijze volledig het economische en politieke karakter, de wetmatigheden en de onoplosbare tegenstellingen van het imperialisme.

Volgens Lenins klassieke definitie zijn de belangrijkste economische kenmerken van het imperialisme de volgende: 1. concentratie Van de productie en het kapitaal, die zo'n hoog niveau van ontwikkeling heeft bereikt dat zij monopolies voortbrengt die in het economische leven een beslissende rol spelen; 2. versmelting van het bankkapitaal met het industriële kapitaal en het ontstaan van een financiersoligarchie op basis van dit financierskapitaal; 3. de kapitaalexport, in tegenstelling tot de warenexport, krijgt een bijzonder belangrijke betekenis; 4. er ontstaan internationale monopolistische kapitaalsgroepen die de wereld

¹ W.I. Lenin, *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus*, Werke, bd. 22, p. 270-71. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 331. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Pegasus, p. 109.

onderling verdelen, en 5. de territoriale verdeling van de wereld onder de kapitalistische grootmachten is voltooid.

De concentratie van de productie en de monopolies. De monopolies en de concurrentie.

In het tijdperk van het voormonopolistische kapitalisme waarin de vrije concurrentie overheersend was, leidde de werking van de wet van de concentratie en de centralisatie van het kapitaal onvermijdelijk tot de overwinning van de grote en grootste bedrijven ten opzichte waarvan de kleine en middelgrote bedrijven een steeds ondergeschiktere rol speelden. De concentratie van de productie bereidde op zijn beurt de overgang voor van de heerschappij van de vrije concurrentie naar de heerschappij van de monopolies.

In Duitsland werkten in bedrijven met meer dan 50 werknemers in 1882 meer dan 22 % van alle arbeiders en kantoorbedienden, in 1895 30 %, in 1907 37 %, in 1925 47,2 % en in 1939 49,9 %. Het aandeel van de grote bedrijven (met meer dan 1.000 werknemers) in het totaal van de industriële bedrijven groeide in de periode van 1907 tot 1925 wat betreft het aantal werknemers van 9,6 % tot 13,3 % en wat betreft het vermogen van de motoren van 32 % tot 41,1 %.

In de Verenigde Staten van Amerika vormden de grote bedrijven met een productie ter waarde van 1 miljoen dollar en meer in 1904 0,9 % van alle bedrijven; 25,6 % van alle werknemers was er werkzaam en zij produceerden 38 % van de gehele bruto productie in de industrie. In 1909 maakten de grootste bedrijven 1,1 % uit van alle bedrijven, was er 30,5 % van alle werkende arbeiders werkzaam en leverden zij 43,8 % van de industriële bruto productie. In 1939 maakten de grote bedrijven 5,2 % uit van alle bedrijven, verschaften 55 % van alle arbeiders werk en leverden 67,5 % van de industriële bruto productie.

De industrie in Rusland werd gekenmerkt door een hoge graad van concentratie. In Rusland vormden in 1879 de grote bedrijven (met meer dan 100 werknemers) 4,4 % van alle bedrijven en leverden 54,8 % van de gehele productie. In 1903 waren in de grote bedrijven van Rusland al 76,6 % van alle industriearbeiders geconcentreerd; zij leverden het overgrote deel van de industriële productie. De concentratie van de productie verloopt het snelst in de zware industrie en in de nieuwe industrietakken (in de chemische en de elektrotechnische industrie, de vrachtwagenindustrie enzovoort) en blijft achter in de lichte industrie, waarvan er in de kapitalistische landen vele kleine en middelgrote bedrijven zijn.

Een van de vormen van concentratie van de productie is de combinatie, dat wil zeggen de vereniging van verschillende productietakken in één bedrijf; deze productietakken vormen ofwel de opeenvolgende stadia in de verwerking van grondstof (bijvoorbeeld hoogovencombinaties, die de ertsdelving, de productie van ruwijzer, de staalproductie en de productie van gewalste halffabrikaten verenigen) of de ene productietak speelt een aanvullende rol met

betrekking tot de andere (bijvoorbeeld de verwerking van productieafval). De combinatie geeft de grote bedrijven een nog groter overwicht in de concurrentiestrijd.

In een zeker stadium van haar ontwikkeling benadert de concentratie van de productie vrijwel het monopolie. De grote bedrijven hebben fabelachtige winsten nodig om zich staande te kunnen houden en de productie verder uit te kunnen breiden in de verbitterde concurrentiestrijd met gelijksoortige reusachtige ondernemingen; maar de hoge winsten worden alleen verzekerd door de monopoliepositie op de markt. Anderzijds kunnen een paar dozijn reusachtige bedrijven gemakkelijker een overeenkomst met elkaar afsluiten dan honderden of duizenden kleine bedrijfjes. Zo wordt de vrije concurrentie door het monopolie vervangen. Dat is de economische essentie van het imperialisme.

Het monopolie is een overeenkomst, een groep of een vereniging van kapitalisten, die in hun handen de productie en de afzet van een belangrijk deel van de producten van één of meerdere productietakken concentreren met het doel hogere warenprijzen vast te stellen en grotere winsten te behalen.

De eenvoudigste vorm van het monopolie zijn de kortlopende afspraken over de verkoopprijzen onder de meest veelsoortige aanduidingen als 'conventie', 'corner', 'ring' enzovoort. Meer ontwikkelde vormen van het monopolie zijn de kartels, syndicaten, trusts en concerns. Het kartel is een monopolistische vereniging waarvan de partners over de verkoopvoorwaarden en betalingstermijnen afspraken maken, de afzetmarkten onderling verdelen, de hoeveelheid te produceren waren en de prijzen vaststellen. De hoeveelheid waren die iedere partner in het kartel mag produceren en verkopen, heet *quotum*; wordt het *quotum* overschreden, dan moet de betreffende partner een geldboete aan de kas van het kartel betalen. Het syndicaat is een monopolistische organisatie waarin door een gemeenschappelijk kantoor de afzet van de waren en soms ook de aankoop van grondstoffen wordt verricht. De trust vormt een monopolie waarin de eigendom van alle deelnemende bedrijven verenigd is en wier bezitters vennoten zijn geworden die in overeenstemming met het aantal van hun aandelen of obligaties delen in de winst. De top van de trust wordt gevormd door een beheersraad, die de gehele productie, de afzet van de producten en de financiële aangelegenheden van de vroeger zelfstandige bedrijven leidt. De trusts sluiten zich vaak aaneen tot nog meer omvattende organisaties, de concerns. Het concern is de vereniging van een reeks bedrijven uit verschillende industrietakken, evenals banken, handelsfirma's, transport- en verzekeringsmaatschappijen op basis van onderlinge financiële afhankelijkheid van een bepaalde groep grote kapitalisten.

De monopolies nemen de commandoposten in de economie van de kapitalistische landen in. Zij hebben zich meester gemaakt van de zware industrie, van vele takken van de lichte industrie, van de spoorwegen en de scheepvaart, van de banken evenals van de binnen- en buitenlandse handel en hebben ook de landbouw aan zich onderworpen.

De hoogovenindustrie van de Verenigde Staten van Amerika wordt beheerst door acht monopolies, die in 1952 84 % van de totale ruwstaalcapaciteit van het land controleerden; van deze monopolies beschikten twee grote monopolies—United States Steel Corporation en Bethlehem Steel Corporation—over 51 % van de totale ruwstaalcapaciteit. Het oudste monopolie van de Verenigde Staten van Amerika is de aardolietrust Standard Oil. In de automobiellindustrie zijn drie firma's van doorslaggevende betekenis: General Motors, Ford en Chrysler. In de elektrotechnische industrie nemen twee monopolies een dominerende positie in: General Electric en Westinghouse. De chemische industrie wordt door het concern Du Pont de Nemours beheerst, de aluminiumindustrie door het Mellon-concern.

In Engeland groeide de invloed van de monopoliegroepen vooral na de Eerste Wereldoorlog, toen in de textielindustrie, in de kolenmijnen en in de hoogoven-industrie evenals in verschillende nieuwe industrietakken kartels ontstonden. De Engelse chemietrust controleert ongeveer negen tiende van de gehele productie van de voornaamste chemische producten, ongeveer twee vijfde van de totale productie van kleurstoffen en vrijwel de gehele stikstofproductie van het land. Het is nauw verbonden met de belangrijkste takken in de Engelse industrie, vooral met de oorlogsindustrie. In Duitsland hebben kartels sinds het einde van de 19^e eeuw op grote schaal ingang gevonden. In de periode tussen de twee wereldoorlogen werd de economie van het land beheerst door de staaltrust Vereinigte Stahlwerke, waar ongeveer 200.000 arbeiders en kantoorbedienden werkzaam waren, de chemietrust Interessengemeinschaft Farbenindustrie IG Farben met 100.000 arbeiders en kantoorbedienden, de monopolies van de kolenmijnbouw, het kanonnenconcern Krupp en de elektrotechnische concerns Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft (AEG) en Siemens.

In Frankrijk, in Japan en zelfs in kleine landen als België, Zwitserland en Zweden houden monopoliegroepen de commandoposten van de economie bezet.

In Rusland maakten de grote monopolies zich vooral meester van de belangrijkste takken van de zware industrie. Het in 1902 ontstane syndicaat Prodamet (Vereniging voor de verkoop van hoogovenproducten) beheerste de afzet van meer dan vier vijfde van de producten van de hoogovenindustrie. In 1904 werd het syndicaat Prodwagon opgericht, dat de productie en afzet van spoorwegwagons vrijwel volledig monopoliseerde. Een soortgelijk syndicaat verenigde de locomotiefabrieken. Het syndicaat Produgol werd in 1904 opgericht door de grootste kolenbedrijven van het Donetzbekken, die in handen waren van Frans-Belgisch kapitaal; het omvatte drie vierde van de totale kolendelving van het Donetzbekken.

In hun poging om het moderne kapitalisme te vergoelijken, beweren de burgerlijke economen dat de verbreiding van monopolies het burgerlijke bestel zou kunnen genezen van dergelijke gebreken als concurrentie, anarchie van de productie en crises. In werkelijkheid

echter kan het imperialisme de concurrentie, de anarchie van de productie en de crises niet alleen niet afschaffen, maar verscherpt zij alle tegenstellingen van het kapitalisme nog meer.

Lenin wees erop dat het imperialisme het kapitalisme niet van boven tot onder kan omvormen. Naast de heerschappij van de monopolies blijven in alle kapitalistische landen talrijke middelgrote en kleine bedrijfjes behouden, blijven grote massa's kleine producenten—boeren en handwerkers—bestaan.

Een monopolie dat in enige industrietakken wordt opgericht, versterkt alleen het chaotische karakter dat de kapitalistische productie als geheel kenmerkt. De concurrentie wordt niet afgeschaft, maar neemt nog scherpere vormen aan.

In de eerste plaats houdt de concurrentie binnen het monopolie niet op te bestaan. De deelnemers aan de syndicaten en kartels strijden onderling om de voordeligste afzetmarkten en om een groter aandeel (quotum) van de productie en de afzet. In de trusts en concerns wordt gestreden om de leidende posten, om de aandelenpakketten die de beheersing ervan verzekeren, en om de verdeling van de winsten.

In de tweede plaats bestaat er concurrentie tussen de monopolies onderling: zowel tussen de monopolies van één en dezelfde industrietak, alsook tussen de monopolies van verschillende industrietakken, die elkaar of waren leveren (bijvoorbeeld een staaltrust aan een vrachtwagentrust) of dergelijke waren produceren die elkaar kunnen vervangen (kolen, aardolie, elektroenergie). Daar de opnamecapaciteit van de binnenlandse markt haar grenzen heeft, voeren de monopolies die gebruiksgoederen produceren een verbitterde onderlinge strijd om de afzet van hun waren.

In de derde plaats bestaat er de concurrentie tussen monopolies en niet-gemonopoliseerde bedrijven. De gemonopoliseerde productietakken bevinden zich in een bevoorrechte positie ten opzichte van andere productietakken. De monopolies nemen alle maatregelen om 'buitenstaanders' of 'wilde' bedrijven, die niet tot een monopoliegroep behoren, de nek om te draaien.

"De monopolies heffen de vrije concurrentie waardoor ze ontstaan niet op, maar blijven boven en naast haar bestaan en veroorzaken daardoor een reeks bijzonder scherpe en krasse tegenstellingen, wrijvingen en conflicten."²

De heerschappij van de monopolies geeft de concurrentiestrijd een bijzonder vernietigend en roofzuchtig karakter. De monopolies gebruiken alle mogelijke middelen van direct geweld, steekpenningen en afpersing en hanteren de meest ingewikkelde financiële machinaties.

De heerschappij van de monopolies betekent een verdere verscherping van de fundamentele tegenstelling van het kapitalisme, de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter

² W.I. Lenin, *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus*, Werke, bd. 22, p. 270. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 330, W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Pegasus, p. 108.

van de productie en de particulier kapitalistische vorm van de toe-eigening. Dientengevolge worden de crises steeds vernietigender.

De concentratie en de monopolies in het bankwezen. De nieuwe rol van de banken.

Men stelt zich de macht en de betekenis van de monopolies volstrekt onvolledig voor wanneer men de rol van de banken buiten beschouwing zou laten. In het bankwezen voltrekt zich evenals in de industrie de concentratie van kapitaal en de overgang van de vrije concurrentie naar het monopolie. Oorspronkelijk waren de banken hoofdzakelijk financiële bemiddelingsinstellingen. Met de ontwikkeling van het kapitalisme werden de werkzaamheden van de banken uitgebreid tot de kapitaalshandel. Door de accumulatie van het kapitaal en de concentratie van de productie in de industrie, concentreerden zich reusachtige hoeveelheden vrije geldmiddelen bij de banken, die erom vragen winstgevend belegd te worden. Gestadig groeit het aandeel van de grote banken in de totaliteit van de bankomzetten.

In de laatste 33 jaar voor de Eerste Wereldoorlog (1880-1913) bedroeg alleen de toename van het totaal van de ingelegde bedragen bij alle banken van de vier grote kapitalistische landen—de Verenigde Staten van Amerika, Duitsland, Frankrijk en Engeland—127 miljard mark. Sinds deze periode namen de inleggeden nog sneller toe; in een periode die half zo lang duurde—van 1913 tot 1928—stegen de inleggeden in deze landen met 183 miljard mark.

In de Verenigde Staten van Amerika bedroeg het aandeel van de 20 grootste banken aan het totaal van de ingelegde bedragen van alle banken in 1900 15 %, in 1929 19 %, in 1939 27 % en in 1952 29 %. In Engeland vormde de balansomzet van de vijf grootste banken in 1900 28 %, in 1916 37 %, in 1929 73 % en in 1952 79 % van de totale balansomzet van alle Engelse depositobanken. In Frankrijk vormde het totaal van de ingelegde bedragen van zes depositobanken in 1952 66 % van het totaal van alle banken. In Duitsland was kort voor de Eerste Wereldoorlog ongeveer de helft van het totaal van de ingelegde bedragen van alle banken bij de grote Berlijnse banken geconcentreerd, in 1929-1932 twee derde.

De concentratie van het bankwezen leidt, zoals in de industrie, tot het monopolie. De grote banken onderwerpen de kleine banken aan zich door aankoop van aandelen, kredietgarantie enzovoort. Hebben de grote banken een monopoliepositie bereikt, dan maken ze onderling afspraken over de verdeling van de invloedssferen. Er ontstaan monopolistische bankconsortiums. Elk van deze consortiums heerst over tientallen, nu en dan zelfs over honderden kleinere banken, die feitelijk filialen worden van de grote banken. Door een wijdvertakt net van filialen verzamelen de grote banken de middelen van vele bedrijven in hun kassen. Bijna het gehele geldkapitaal van de kapitalistenklasse evenals de spaargelden van de andere lagen van de bevolking komen onder de beschikkingsmacht van kleine groepen bankmagnaten.

De concentratie van de industrie en de vorming van bankmonopolies hebben een wezenlijke verandering tot gevolg van de wederzijdse betrekkingen tussen de banken en de industrie. Door de vergroting van de bedrijven wordt de betekenis van langlopende kredieten, die de banken aan de industriële kapitalisten garanderen, groter. De toename van de hoeveelheid inleggeld en waarover de banken beschikken biedt voor een dergelijke langlopende belegging van bankmiddelen in de industrie grote mogelijkheden. De meest voorkomende vorm van de plaatsing van bankmiddelen in de industrie is de aankoop van aandelen van één of ander bedrijf. De banken bevorderen de vorming van bedrijven die met aandelenkapitaal werken, doordat zij bedrijven van afzonderlijke kapitalisten tot naamloze vennootschappen reorganiseren en nieuwe naamloze vennootschappen oprichten (maatschappijen). De koop en verkoop van aandelen vindt steeds meer door de banken plaats.

Van bescheiden financiële bemiddelaars ontwikkelen de banken zich tot almachtige monopolisten van de geldmarkt. De belangen van de banken en industriële bedrijven versmelten steeds meer. Wanneer een bank meerdere grote bedrijven in een bepaalde bedrijfstak financiert, dan heeft ze belang bij een monopolieovereenkomst tussen deze bedrijven en draagt dan aan een dergelijke overeenkomst bij. Op deze wijze versterken en bespoedigen de banken zeer aanzienlijk het proces van concentratie van het kapitaal en van de vorming van monopolies.

Het financierskapitaal en de financiersoligarchie. Daar de banken medeigenaars van industrie-, handels- en transportondernemingen worden, doordat zij de desbetreffende aandelen en obligaties verwerven en de industriële monopolies van hun kant aandelen van de met hun verbonden banken bezitten, raken het monopolistische bank- en industriekapitaal met elkaar vervlochten. Er ontstaat een nieuw soort kapitaal: het financierskapitaal. Het financierskapitaal is het met elkaar verstrengelde kapitaal van bank- en industriemonopolies. Het tijdperk van het imperialisme is het tijdperk van het financierskapitaal.

Lenin benadrukt in zijn definitie van het financierskapitaal drie zeer belangrijke factoren: “Concentratie van de productie, daaruit voortkomende monopolies en versmelting of verstrengeling van de banken met de industrie—dat is de wordingsgeschiedenis van het financierskapitaal en de inhoud van dit begrip.”³

De verstrengeling van het bankkapitaal met het industriekapitaal komt duidelijk tot uiting in de vereniging van de leiders van bank- en industriemonopolies. Dezelfde personen staan aan het hoofd van de grote monopoliegroepen in het bankwezen, in de industrie, in de handel en in andere takken van de kapitalistische economie.

³ W.I. Lenin, *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus*, Werke, bd 22, p. 330. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 295, W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Pegasus, p. 59.

In Duitsland zaten voor de Eerste Wereldoorlog vertegenwoordigers van de zes grote Berlijnse banken als directeuren in 344 bedrijven in de industrie en als leden van de beheersraad in 407 nog andere naamloze vennootschappen, totaal dus in 751 naamloze vennootschappen. Van de andere kant behoorden 51 grote industriëlen tot de leidende organen van deze 6 banken. In de daarop volgende periode ontwikkelde deze vereniging van personen zich nog verder. In 1932 zaten 70 grote industriëlen in de leidende organen van drie van de belangrijkste Berlijnse banken. In de Verenigde Staten van Amerika bezette in 1950 een kleine groep van 400 industriëlen en bankiers een derde van de 3.705 directeursposten van de 250 grootste naamloze vennootschappen (corporations), die 42 % van het kapitaal van het land bezaten.

In elk kapitalistisch land hebben kleine groepen van grote bankiers en industrie-monopolisten alle vitale takken van de economie in handen en beschikken over de belangrijkste hoeveelheid maatschappelijke rijkdom. De economische activiteit van de kapitalistische monopolies leidt onvermijdelijk tot de heerschappij van de financiersoligarchie (het Griekse woord 'oligarchia' betekent 'heerschappij van weinigen'). Het imperialisme wordt gekenmerkt door de onbeperkte macht van de monopolistische trusts, syndicaten, banken en de financiersoligarchie in de industrielanden.

De heerschappij van de financiersoligarchie op economisch gebied wordt vooral uitgeoefend via het zogenaamde 'stelsel van deelnemingen'. Dit betekent dat een grote financier of een groep financiersmagnaten de centrale naamloze vennootschap ('moederonderneming'), die de top van een concern vormt, in handen houdt, deze onderneming op haar beurt beheerst door het bezit van de benodigde aandelen, meerdere, van haar afhankelijke 'dochterondernemingen'; deze beheersen op gelijke wijze de 'kleinkinderondernemingen' enzovoort. Met behulp van dit systeem kunnen de financiersmagnaten over reusachtige bedragen aan vreemd kapitaal beschikken.

Met behulp van een wijdvertakt stelsel van deelnemingen beheersen de acht grootste financiersgroepen van de Verenigde Staten van Amerika—Morgan, Rockefeller, Kuhn-Loeb, Mellon, Du Pont, Chicago-p, Cleveland-groep, Bostongroep—de hele economie van het land. In 1948 de Morgangroep banken en naamloze vennootschappen met een totaal kapitaal van 55 miljard dollar, de Rockefeller-groep 26,7 miljard dollar, de Du Pont-groep 6,5 miljard dollar, de Mellon-groep 6 miljard dollar.

Door gebruik te maken van haar daadwerkelijke monopoliepositie behaalt de financiersoligarchie enorme, steeds toenemende winsten. Zij behaalt deze winsten door oprichtingen (de oprichting van naamloze vennootschappen), uitgifte van aandelen en obligaties, uitgifte van staatsleningen en voordelige staatsopdrachten. Het financierskapitaal, dat in de handen van een kleine groep geconcentreerd is, legt de maatschappij een steeds grotere belasting op.

De kapitaalexport. Kenmerkend voor het voormonopolistische kapitalisme waar de vrije concurrentie domineerde, was de export van *waren*. Voor het imperialistische kapitalisme, waar de monopolies domineerden, is de export van *kapitaal* kenmerkend geworden.

Op de drempel van de 20^e eeuw was in de rijkste landen, waar de accumulatie van kapitaal een enorme omvang had bereikt, een groot ‘kapitaaloverschot’ ontstaan.

Kapitaal wordt in hoofdzaak om twee redenen ‘overtollig’. In de eerste plaats wordt de groei van de productie door het honger- en bedelaarsbestaan van de massa’s beperkt. In de tweede plaats blijft de landbouw steeds meer achter bij de industrie en wordt over het algemeen de ontwikkeling van de verschillende productietakken steeds ongelijkmatiger. Zou het kapitalisme de landbouw verder ontwikkelen en het levenspeil van de massa’s verbeteren, dan zou er van een ‘kapitaaloverschot’ geen sprake meer kunnen zijn. Maar dan zou het kapitalisme geen kapitalisme zijn, want de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling en het hongerbestaan van de massa’s zijn de wezenlijke voorwaarden en vooronderstellingen van deze productiewijze. Het kapitaaloverschot in de ontwikkelde kapitalistische landen heeft dus een relatief karakter. “De noodzaak van kapitaalexport komt voort uit de ‘overrijpheid’ van het kapitalisme in bepaalde landen en uit het voor het kapitaal ontbreken van ruimte voor ‘rendabele’ investeringen (onder de voorwaarde van de onderontwikkelde van de landbouw en de armoede van de massa).”⁴

In de jacht op maximale winst vloeit het ‘overtollige’ kapitaal naar het buitenland. Kapitaal wordt vooral naar ontwikkelingslanden geëxporteerd, waar weinig kapitaal aanwezig is, waar de lonen laag zijn, de grondstoffen goedkoop en de grondprijzen naar verhouding laag zijn. In deze landen heeft het monopoliekapitaal de mogelijkheid enorme winsten te behalen en behaalt die dat ook werkelijk. Kapitaal wordt behalve naar ontwikkelingslanden ook naar industrieel ontwikkelde landen geëxporteerd. Dit vindt plaats in een periode van bijzonder snelle ontwikkeling van dergelijke landen. Een ontwikkeling die de behoefte aan de toevloed van kapitaal uit het buitenland met zich meebrengt (bijvoorbeeld de Verenigde Staten van Amerika na de Eerste Wereldoorlog), ofwel in een periode dat deze landen door oorlog verzwakt zijn (Duitsland na de Eerste Wereldoorlog, de West-Europese kapitalistische landen na de Tweede Wereldoorlog).

De kapitaalexport vindt voornamelijk in twee vormen plaats: in de vorm van kapitaalleningen en in de vorm van productief kapitaal. Export van geleend kapitaal vindt plaats wanneer aan regeringen, steden en banken van andere landen leningen verstrekt worden. Export van productief kapitaal vindt plaats in geval van oprichting in het buitenland van industriebedrijven, opname van concessies of de bouw van spoorwegen,

⁴ W.I. Lenin, *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus*, Werke, bd. 22, p. 245. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 309. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Pegasus, p. 78.

of wanneer reeds bestaande bedrijven in verzwakte landen (bijvoorbeeld door een oorlog) voor een spotprijs worden opgekocht.

De burgerlijke economen en politici stellen de kapitaalexport voor als 'hulp' en als 'weldaad' die de hoogontwikkelde kapitalistische landen zogenaamd aan de onderontwikkelde volkeren verlenen. In werkelijkheid echter leidt de kapitaalexport bij een versnelde kapitalistische ontwikkeling van de ontwikkelingslanden tegelijkertijd tot de allesomvattende kneveling en uitplundering van deze landen door, de buitenlandse monopolies. De kapitaalexport hangt nauw samen met de toename van de warenexport. De buitenlandse monopolies maken zich meester van de afzetmarkten en grondstofbronnen in de schuldplichtige landen. Zo is de kapitaalexport een van de grondslagen van het imperialistische onderdrukkingssysteem waar een klein aantal rijke woekerstaten een groot deel van de wereld uitbuiten. De wereld wordt opgedeeld in een handvol woekerstaten en in een overweldigende meerderheid van schuldplichtige staten.

De kapitaalexport heeft voor de landen die kapitaal exporteren, ernstige gevolgen. Enerzijds vermenigvuldigen deze landen hun rijkdom en consolideren hun posities op de wereldmarkt. Zij ontvangen uit het buitenland een doorlopende stroom van meerwaarde in de vorm van interest of de vorm van winsten van de in het buitenland gevestigde bedrijven. Anderzijds stagneert echter vaak de ontwikkeling van de eigen industrie in het land dat kapitaal exporteert. Een van de belangrijkste gevolgen van de kapitaalexport is de verscherping van de concurrentie tussen de mogendheden, is de strijd om de gebieden die het gunstigst zijn voor kapitaalbelegging.

Voor de Eerste Wereldoorlog waren de belangrijkste kapitaal exporterende staten Engeland, Frankrijk en Duitsland. Hun kapitaalinvesteringen in het buitenland bedroegen 175-200 miljard frank: Engeland 75-100 miljard frank, Frankrijk 60 miljard frank, Duitsland 44 miljard frank. De kapitaalexport van de Verenigde Staten speelde nog geen grote rol en bedroeg minder dan 10 miljard frank. Na de oorlog van 1914-1918 deden zich in de kapitaalexport in de wereld ingrijpende veranderingen voor. Duitsland verloor zijn kapitaal in het buitenland. De buitenlandse kapitaalinvesteringen van Engeland en Frankrijk verminderden aanzienlijk, maar de kapitaalexport van de Verenigde Staten nam sterk toe. In 1929 stonden de Verenigde Staten bijna op gelijke hoogte met Engeland wat betreft hun kapitaalinvesteringen in het buitenland. Na de Tweede Wereldoorlog nam de kapitaalexport van de Verenigde Staten verder toe.

De economische verdeling van de wereld tussen de verbonden van kapitalisten. De internationale monopolies. Met de groei van de kapitaalexport en de uitbreiding van de buitenlandse betrekkingen en 'invloedssferen' van de grote monopolies ontstonden de voorwaarden voor de verdeling van de wereldmarkt tussen deze monopolies. Er vormden zich internationale monopolies.

Internationale monopolies zijn overeenkomsten tussen de grootste monopolies van de verschillende landen over de verdeling van de markten, de prijspolitiek en de omvang van de productie. De vorming van internationale monopolies betekent een nieuw stadium in de concentratie van de productie en van het kapitaal, dat onvergelijkkelijk veel hoger is dan het tot dusver bereikte stadium.

De verdedigers van de internationale monopolies proberen deze als instrumenten van de vrede voor te stellen en zij verzekeren dat de internationale afspraken tussen de monopolisten ertoe zouden kunnen bijdragen de bestaande tegenstellingen tussen imperialistische groepen en landen op vreedzame wijze bij te leggen. Dergelijke beweringen hebben niets te maken met de werkelijkheid. In werkelijkheid vindt de economische verdeling van de wereld plaats door de internationale monopolies overeenkomstig de kracht van de betrokken partijen; de krachtsverhoudingen tussen de afzonderlijke monopolistische groepen veranderen echter. Elk van deze groepen strijdt voortdurend voor de verhoging van haar quotum en voor de uitbreiding van het gebied van de monopolistische uitbuiting. Veranderingen in de krachtsverhoudingen betekenen onvermijdelijk een verscherping van de strijd om de herverdeling van de markten, een verscherping van de tegenstellingen tussen de verschillende groepen en de hen ondersteunende staten. De internationale overeenkomsten van de monopolisten hebben een wispelturig karakter en zijn een bron van onvermijdelijke botsingen.

De eerste internationale monopolies ontstonden in de 60-er tot 80-er jaren van de 19^e eeuw. Tegen het einde van deze eeuw bestonden er niet meer dan 40 van dergelijke monopolies. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog waren er in de hele wereld ongeveer 100 internationale kartels; voor de Tweede Wereldoorlog waren er meer dan 300.

Reeds voor de Eerste Wereldoorlog was de aardoliemarkt feitelijk opgedeeld tussen de Amerikaanse trust Standard Oil, die zich in handen van Rockefeller bevindt, en het concern Royal Dutch Shell, waarin Engels kapitaal een beslissende invloed heeft. De markt van elektrotechnische producten was opgedeeld tussen twee monopoliebedrijven: de Duitse Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft (AEG) en de Amerikaanse General Electric Co., die door de Morgan-groep gecontroleerd wordt.

De internationale monopolieovereenkomsten omvatten zelfs dergelijke gebieden als de oorlogsindustrie. De grote bedrijven die oorlogsmaterieel produceren—Vickers-Armstrong in Engeland, Schneider-Creuzot in Frankrijk, Krupp in Duitsland, Bofors in Zweden—zijn sinds lange tijd door talloze draden met elkaar verbonden.

De internationale monopolies speelden een grote rol bij de voorbereiding van de Tweede Wereldoorlog. De grootste monopolies van de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk, die door kartelovereenkomsten met Duitse trusts verbonden waren, inspireerden en leidden de politiek van de heersende kringen van deze landen, een

politiek van stimulering en ophitsing van de agressie van Hitler, die uiteindelijk tot de oorlog leidde.

De voltooiing van de territoriale verdeling van de wereld onder de grootmachten en de strijd om de herverdeling ervan. Naast de economische verdeling van de wereld onder de kapitalistische verbonden en in samenhang daarmee voltrekt zich de territoriale verdeling van de wereld onder de burgerlijke staten, woedt de strijd om koloniën en de verovering van vreemde landen. Koloniën zijn landen die geen staatkundige onafhankelijkheid hebben en eigendom zijn van imperialistische staten, van de metropolen. In het tijdperk van het imperialisme zijn er bovendien nog andere soorten afhankelijke landen of halfkoloniën. Landen worden halfkoloniën genoemd wanneer ze weliswaar formeel zelfstandig zijn, maar in werkelijkheid politiek en economisch afhankelijk zijn van imperialistische staten.

De verdedigers van de bourgeoisie stellen de imperialistische heerschappij over de koloniën voor als een 'beschavingsopdracht', die, zoals zij zeggen, de achtergebleven volken op de weg van de vooruitgang en de zelfstandige ontwikkeling zal leiden. In werkelijkheid echter verdoemt het imperialisme de koloniale en afhankelijke landen tot economische afhankelijkheid en veroordeelt honderden miljoenen mensen in deze landen tot kolossale onderdrukking en knechting, tot rechteloosheid en ellende, honger en onwetendheid. De verovering van de koloniën door de imperialistische mogendheden gaat gepaard met een reusachtige versterking van de nationale onderdrukking en van de rassendiscriminatie. Het kapitalisme is, zoals Lenin aanvoerde, van een bevrijder van de naties, die het in de periode van de worsteling met het feodalisme was, in het imperialistische stadium tot de grootste onderdrukker van de naties geworden.

Het imperialisme is een wereldomvattend systeem van financiële kneveling en koloniale onderdrukking van de overgrote meerderheid van de wereldbevolking door een handvol ontwikkelde kapitalistische landen.

Reeds in het midden van de 18^e eeuw was India, een land met enorme natuurlijke rijkdommen en een bevolking die in aantal de bevolking van metropolen vele malen overtreft, door Engeland onderworpen en onder het juk van de slavernij gebracht. In het midden van de 19^e eeuw lijfden de Verenigde Staten enorme gebieden in van de buurstaat Mexico en in de daaropvolgende decennia vestigden zij hun heerschappij over een reeks van Latijns-Amerikaanse landen.

In de 60-er en 70-er jaren van de 19^e eeuw omvatten de koloniale bezittingen van de Europese landen verhoudingsgewijs nog een klein deel van de overzeese gebieden. In 1876 vormden de koloniën van de Europese landen slechts een tiende van het totale Afrikaanse grondgebied. Ongeveer de helft van het Aziatische vasteland en de eilanden van de Stille Oceaan (Polynesië) waren nog niet door de kapitalistische staten veroverd.

In de laatste 25 jaar van de 19^e eeuw veranderde het beeld van de wereld volledig. Na Engeland als de oudste koloniale mogendheid betraden alle ontwikkelde kapitalistische landen de weg van de territoriale veroveringen. Frankrijk werd aan het einde van de 19e eeuw een grote koloniale mogendheid met een bezit van 3,7 miljoen vierkante mijl. Duitsland veroverde een grondgebied van één miljoen vierkante mijl met een bevolking van 14,7 miljoen mensen, België veroverde 900.000 vierkante mijl met een bevolking van 30 miljoen mensen; de Verenigde Staten maakten zich meester van de Filippijnen als veruit het belangrijkste steunpunt in de Stille Oceaan evenals van Cuba, Puerto Rico, Guam, de Hawaï-eilanden en van het eiland Samoa en vestigden hun feitelijke heerschappij over een reeks van landen in Midden- en Zuid-Amerika. In de jaren 1876-1914 namen de zogenaamde grootmachten ongeveer 25 miljoen vierkante kilometer aan grondgebied in bezit, een oppervlakte die anderhalf maal groter is dan de oppervlakte van de imperialistische moederlanden. Meerdere staten kwamen in halfkoloniale afhankelijkheid van de imperialistische staten: China met een bevolking die bijna een kwart van de gehele mensheid uitmaakt, Turkije en Perzië (Iran). Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bevond zich meer dan de helft van de gehele mensheid onder de heerschappij van de koloniale mogendheden. De imperialisten verkrijgen en handhaven hun heerschappij over de koloniën met behulp van bedrog en geweld, waarbij ze gebruik maken van de superioriteit van hun oorlogstechniek. De geschiedenis van de koloniale politiek is een lange reeks van veroveringsoorlogen en strafexpedities tegen de geknechte volkeren en van bloedige conflicten tussen de koloniale mogendheden. Lenin noemde de oorlog van de Verenigde Staten van Amerika tegen Spanje in 1898 de eerste oorlog van het imperialistische type, die het begin inluidde van het tijdperk van de imperialistische oorlogen. De opstand van het Filippijnse volk tegen de veroveraars werd door Amerikaanse troepen wreed neergeslagen. Engeland, dat het grootste koloniale rijk geschapen heeft, voerde ononderbroken meer dan tweehonderd jaar lang uitroeijingsoorlogen tegen de bevolking van de veroverde landen in Azië en Afrika. De geschiedenis van de koloniale veroveringen van Duitsland, Frankrijk, Japan, Italië en andere landen is eveneens vervuld met wreedheden.

Aan het begin van de 20^e eeuw was de verdeling van de wereld voltooid. De koloniale politiek van de kapitalistische landen had tot gevolg dat alle gebieden die nog niet door de imperialisten bezet waren, veroverd werden. ‘Vrije’ gebieden waren er niet meer; er was een situatie ontstaan waarin de verovering van een nieuw gebied betekende dat dit van zijn bezitter moest worden weggenomen. De voltooiing van de verdeling van de wereld plaatste de strijd om de herverdeling ervan op de dagorde. De strijd om de herverdeling van de reeds verdeelde wereld is een van de voornaamste kenmerken van het monopoliekapitalisme.

Deze strijd loopt tenslotte uit op de strijd om de wereldheerschappij en leidt onvermijdelijk tot imperialistische wereldoorlogen.

De imperialistische oorlogen en de geforceerde bewapening betekenen voor de bevolking van alle kapitalistische landen enorme ontberingen en kosten miljoenen mensenlevens. Tegelijkertijd zijn de oorlogen en de militarisering van de economie voor de monopolies een winstgevende zaak, die deze bijzonder hoge winsten oplevert.

De fundamentele economische wet van het monopoliekapitalisme. Zoals reeds werd vastgesteld, is het economische wezen van het imperialisme de aflossing van de vrije concurrentie door de heerschappij van het monopolie. Door het vaststellen van monopolieprijzen jagen de monopolies, zoals Lenin zei, het doel na om hoge monopoliewinsten te behalen, die hoog boven de gemiddelde winst uitstijgen. Het behalen van hoge monopoliewinsten door de monopolies komt voort uit het wezen van het imperialisme en wordt zeker gesteld door de enorme verscherping van de uitbuiting van de arbeidersklasse door de monopolies, door de plundering van de boerenklasse en de overige kleine warenproducenten, door de kapitaalexport naar ontwikkelingslanden en door alle levenssappen uit deze landen te zuigen; ze wordt verder gegarandeerd door koloniale veroveringen en imperialistische oorlogen, die voor de monopolies gouden tijden betekenen. Lenin heeft de basisstellingen van de fundamentele economische wet van het moderne kapitalisme opgesteld in zijn boeken, die als onderwerp de onthulling van het economische en politieke wezen van het imperialisme hebben.

De belangrijkste kenmerken en voorwaarden van de fundamentele economische wet van het monopoliekapitalisme bestaan uit het volgende: “Het zeker stellen van de kapitalistische maximale winsten door uitbuiting, ruïnering en verarming van de meerderheid van de bevolking van het betreffende land, door knechting en systematische plundering van de volkeren van andere landen, vooral de ontwikkelingslanden, en ten slotte door oorlogen en militarisering van de economie, die de garantie vormen voor de hoogste winsten.”⁵

Op deze wijze wordt de fundamentele economische wet van het kapitalisme, de wet van de meerwaarde, in de periode van het imperialisme verder ontwikkeld en geconcretiseerd. Leidde de heerschappij van de vrije concurrentie in het voormonopolistische kapitalisme tot denivellering van de winstvoet van de afzonderlijke kapitalisten, onder de voorwaarden van het imperialisme verzekeren de monopolies zich van hoge monopoliewinsten, maximale winsten. Juist de maximale winst is de motor van het monopoliekapitalisme.

De objectieve voorwaarde voor het behalen van maximale winsten wordt geschapen door de vestiging van de heerschappij van monopolies in deze of gene industrietak. In het stadium van het imperialisme bereiken de concentratie en centralisatie van het kapitaal hun hoogste graad. Daarom vereist de uitbreiding van de productie enorme kapitaalinvesteringen.

⁵ J.W. Stalin, *Ökonomische Probleme des Sozialismus in der USSR*, Dietz 1953, p. 39-40.

Anderzijds ontbrandt in de periode van het monopoliekapitalisme een verbitterde concurrentiestrijd tussen de reuzenbedrijven. In deze strijd overwinnen de sterkste monopolies, die over de grootste kapitalen beschikken en maximale winsten behalen.

De maximale winsten stellen de monopolisten in staat de uitgebreide reproductie te verwezenlijken en hun heerschappij in de kapitalistische wereld te verzekeren. De jacht van de monopolies op maximale winst heeft de uiterste verscherping van alle tegenstellingen van het kapitalisme tot gevolg.

De algemene grondslag van de maximale winst van de kapitalistische monopolies is, als die van elke kapitalistische winst, de meerwaarde, die door uitbuiting in het productieproces uit de arbeiders wordt geperst. De uitbuiting van de arbeidersklasse wordt door de monopolies tot het uiterste opgevoerd. Door de invoering van de meest uiteenlopende opjaagsystemen bij de organisatie en de beloning van de arbeid wordt een onophoudelijke uitputtende intensivering van de arbeid bereikt. Deze betekent vooral een geweldige stijging van de meerwaardevoet en van de hoeveelheid meerwaarde die uit de arbeiders wordt geperst. Verder leidt de intensivering van de arbeid ertoe dat een groot aantal arbeiders overbodig wordt en toetreedt tot het leger van werklozen, die geen enkele hoop meer hebben op terugkeer in het productieproces. Eveneens worden al die arbeiders op straat gezet die de buitensporige versnelling van de productieprocessen niet uithouden.

In de Verenigde Staten bedroeg de meerwaardevoet in de mijnbouw en in de verwerkende industrie, berekend op grond van officiële opgave, in 1889 145 %, in 1919 165 %, in 1929 210 % en in 1939 220 %. De meerwaardevoet is in 50 jaar dus anderhalf maal zo groot geworden.

Tegelijkertijd daalt het reële loon voortdurend doordat het levensonderhoud steeds duurder wordt. De prijsstijgingen van de levensmiddelen, de toenemende belastingdruk en de inflatie verminderen het reële loon van de arbeiders nog meer. In het tijdperk van het imperialisme wordt de kloof tussen het loon van de arbeider en de waarde van zijn arbeidskracht steeds groter. Dit betekent een nog ingrijpender werking van de algemene wet van de kapitalistische accumulatie, die de relatieve en absolute verarming van het proletariaat bepaalt. De toenemende uitbuiting van de arbeidersklasse in het productieproces wordt aangevuld doordat de werkende bevolking als consument wordt uitgeplunderd; de arbeiders moeten reusachtige extra bedragen aan de monopolies betalen, omdat deze hoge monopolieprijzen vaststellen voor de door hen geproduceerde en verkochte waren.

Onder de verhoudingen van het monopoliekapitalisme worden de waren die door de monopolies geproduceerd worden, niet meer verkocht voor de productieprijis maar voor beduidend hogere prijzen, voor monopolieprijzen.

De monopolieprijis is gelijk aan de kostprijis plus de maximale winst, die beduidend meer is dan de gemiddelde winstvoet; de monopolieprijis is hoger dan de productieprijis

en overstijgt in de regel de waarde van de waar. Tegelijkertijd kan de monopolieprijs echter, zoals Marx reeds aantoonde, niet de grenzen afschaffen die door de waarde van de waren bepaald worden. Het hoge niveau van de monopolieprijzen verandert niet de totale hoeveelheid van de in de kapitalistische wereldeconomie geproduceerde waarden en meerwaarden: wat de monopolies winnen, verliezen de arbeiders, de kleine producenten en de bevolking van de afhankelijke landen. Eén van de bronnen van de maximale winst die de monopolies verkrijgen is de herverdeling van de meerwaarde. Het resultaat hiervan is dat de niet-gemonopoliseerde bedrijven vaak niet eens de gemiddelde winst behalen. De monopolies houden de prijzen op een hoog niveau dat de waarde van de waren overstijgt en eigenen zich daardoor de resultaten toe van de stijging van de arbeidsproductiviteit en van de daling van de productiekosten. Dus vormen zij voor de bevolking een voortdurend stijgende belasting.

Een belangrijk instrument van de monopolistische prijsopdrijving is de politiek van invoerrechten van de burgerlijke staat. In het tijdperk van de vrije concurrentie grepen voornamelijk de zwakkere landen naar het middel van hoge invoerrechten, landen waarvan de industrie bescherming nodig had voor de buitenlandse concurrentie. In het tijdperk van het imperialisme zijn de hoge invoerrechten daarentegen een middel van de aanval, van de strijd om de verovering van nieuwe markten. De hoge invoerrechten dragen ertoe bij dat de binnenlandse monopolieprijzen stand kunnen houden.

Om nieuwe markten te veroveren passen de monopolies op grote schaal het middel van dumping toe, de verkoop van waren in het buitenland voor spotprijzen, die veruit lager zijn dan de prijzen op de binnenlandse markt en vaak zelfs onder de productiekosten liggen. De uitbreiding van de afzet in het buitenland door dumping maakt het mogelijk de hoge prijzen op de binnenlandse markt te handhaven, zonder de productie te beperken, waarbij de verliezen die door de export voor spotprijzen werden veroorzaakt, door de stijging van de prijzen op de binnenlandse markt worden goed gemaakt. Nadat de monopolies de betreffende buitenlandse markt hebben veroverd en er een vaste positie hebben verworven, verkopen zij de waren tegen monopolieprijzen.

De uitbuiting van de brede massa's van de boeren door de monopolies komt vooral tot uitdrukking in de groeiende wanverhouding tussen het niveau van de prijzen voor landbouwproducten en de prijzen voor industrieproducten, die veroorzaakt wordt door de heerschappij van het monopolie (de zogenaamde prijs-schaar): de monopolies zetten hun waren af tegen kunstmatig omhoog gedreven prijzen en betalen anderzijds de boeren buitengewoon lage prijzen voor hun producten. De monopolieprijzen, die dienen als instrument voor het uitspersen van financiële middelen uit de landbouw, remmen de ontwikkeling van de landbouw. De ontwikkeling van kredieten in de vorm van hypotheek is een van

de krachtigste middelen om de boerenbedrijven te ruïneren. De monopolies verstrikken de boeren in een net van schulden en eigenen zich dan voor een spotprijs hun grond en bezittingen toe.

Het opkopen van producten van het boerenbedrijf door de monopolies tegen uiterst lage prijzen betekent geenszins dat de stedelijke gebruiker goedkope levensmiddelen verkrijgt. Tussen de boer en de consument in de stad bevinden zich tussenpersonen, dat wil zeggen in monopolieorganisaties aaneengesloten handelaars; deze organisaties ruïneren de boeren en plunderen de stedelijke consumenten. “Het kapitalisme is er in geslaagd”, schreef Maurice Thorez in zijn werk *De politiek van de Communistische Partij op het platteland*, “het kleinburgerlijke eigendom—de percelen waarop de boeren vaak 14 tot 16 uur werken—niet te maken tot een middel van bestaan en van welstand van de kleine boeren, maar tot een instrument van hun uitbuiting en knechting. Door hypotheek, door kuiperijen van de financierspiraten, door hoge belastingen en heffingen, door hoge pachtbetalingen en in het bijzonder door de concurrentie van de grootgrondbezitters—de kapitalisten—ruïneert de bourgeoisie de kleine en middelboeren”.

Een andere bron voor de maximale winsten van de monopolies is de knechting en plundering van de economisch onderontwikkelde en afhankelijke landen door de bourgeoisie van de imperialistische staten. De systematische plundering van de koloniën en andere ontwikkelingslanden en het veranderen van een reeks onafhankelijke landen in afhankelijke landen vormt een noodzakelijk kenmerk van het monopoliekapitalisme. Het imperialisme kan niet leven en zich niet ontwikkelen zonder een onafgebroken stroom van schatting uit de door haar geplunderde vreemde landen.

De monopolies behalen vooral reusachtige winsten uit hun *kapitaalinvesteringen* in de koloniale en afhankelijke landen. Door wrede en onmenselijke uitbuiting worden deze winsten uit de werkende massa's van de koloniën geperst. De monopolies verrijken zich door de ruil van *niet-equivalente waren*, dat wil zeggen door de verkoop van hun waren in de koloniale en afhankelijke landen voor prijzen die ver boven de waarde liggen en door het opkopen van in deze landen geproduceerde waren voor uiterst lage prijzen, die niet overeenkomen met de waarde ervan. Daarnaast ontvangen de monopolies uit de koloniën hoge winsten uit zaken in het transport- en verzekeringswezen evenals door bankzaken.

Tenslotte zijn de oorlogen en de militarisering van de economie een bron van verrijking. De oorlogen maken de magnaten van het financierskapitaal geweldig rijk; in de periodes tussen de oorlogen proberen de monopolies hun hoge winsten door ongebreidelde wapeniging in stand te houden. De oorlogen en de militarisering van de economie bezorgen de monopolisten voordelige wapeningsopdrachten, waarvoor door de staat bijzonder hoge prijzen worden betaald en verzekeren de monopolisten van een rijkelijke stroom van leningen en subsidies uit het staatsbudget. De bedrijven die voor de oorlog produceren, worden zonder problemen bevoorrad met grondstoffen en andere materialen en zo goed mogelijk voorzien van arbeidskrachten. Alle arbeidswetten worden opgeheven, de arbeiders

worden als soldaten gemobiliseerd verklaard en stakingen zijn verboden. Dit alles biedt de kapitalisten de mogelijkheid om de uitbuiting tot het uiterste op te voeren door een zo groot mogelijke stijging van de arbeidsintensiteit. Tegelijkertijd daalt de levensstandaard van de werkende massa's voortdurend door de toename van de belastingdruk, het duurder worden van het levensonderhoud en de rantsoenering van voedingsmiddelen en andere producten voor het dagelijks gebruik.

De militarisering van de kapitalistische economie betekent dus zowel onder de voorwaarden van oorlog als in vreedstijd een enorme verscherping van de uitbuiting van de werkende massa's ten behoeve van de verhoging van de maximale winst van de monopolies.

De fundamentele economische wet van het moderne kapitalisme, die het gehele verloop van de ontwikkeling van het kapitalisme in zijn imperialistische stadium bepaalt, maakt het mogelijk de onvermijdelijke toename en verscherping van de onoplosbare tegenstellingen, die het eigen zijn, te begrijpen en te verklaren.

Korte samenvatting

1. Het imperialisme of monopoliekapitalisme is het hoogste en laatste stadium in de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze. De overgang van het voormonopolistische naar het monopoliekapitalisme voltrok zich gedurende de laatste dertig jaar van de 19^e eeuw. In het begin van de 20^e eeuw kwam het imperialisme definitief tot stand.
2. De belangrijkste economische kenmerken van het imperialisme zijn: 1. concentratie van de productie en het kapitaal, die zo'n hoog ontwikkelingsniveau heeft bereikt, dat er monopolies door ontstaan die in het economische leven een beslissende rol spelen; 2. versmelting van het bankkapitaal met het industriële kapitaal op basis waarvan het financierskapitaal, de financiersoligarchie ontstaat; 3. de kapitaalexport, in tegenstelling tot de warenexport, krijgt een bijzonder belangrijke betekenis; 4. er vormen zich internationale verbonden van kapitalisten, die de wereld onderling verdelen; 5. de territoriale verdeling van de wereld onder de grootmachten is voltooid. De voltooiing van de territoriale verdeling van de wereld leidt tot de strijd om de herverdeling ervan, die onvermijdelijk imperialistische wereldoorlogen voortbrengt.
3. De fundamentele economische wet van het monopoliekapitalisme wordt gevormd door het veiligstellen van de kapitalistische maximale winst door uitbuiting, ruïnering en verarming van de meerderheid van de bevolking van het betreffende land, door de knechting en systematische plundering van de volkeren van andere landen, in het bijzonder van de ontwikkelingslanden, en tenslotte door oorlogen en de militarisering van de economie.

Hoofdstuk 18

Het koloniale systeem van het imperialisme

De rol van de koloniën in de periode van het imperialisme. Ook vóór het tijdperk van het imperialisme, ja zelfs vóór het ontstaan van het kapitalisme was er sprake van koloniale veroveringen en bestond het streven wereldrijken op te richten door zwakkere landen en volkeren te onderwerpen. Toch krijgen de koloniën in de periode van het imperialisme, zoals Lenin aantoonde, een wezenlijk andere rol en betekenis toebedeeld dan in de tijdperken voor het kapitalisme—en zelfs in de periode van het voormonopolistische kapitalisme. Bij de ‘oude’ methoden van de koloniale politiek komt de strijd van de monopolies om de grondstoffenbronnen, de kapitaalexport, de invloedssferen alsook om economisch belangrijke gebieden en militaire steunpunten.

Zoals reeds gezegd is, vormt de knechting en de systematische uitbuiting van de volkeren van andere landen, vooral de ontwikkelingslanden, en de verandering van een reeks onafhankelijke landen in afhankelijke landen een van de hoofdkenmerken van de fundamentele economische wet van het moderne kapitalisme. Het kapitalisme heeft gedurende zijn expansie over de hele wereld een tendens veroorzaakt tot economische toenadering van de afzonderlijke landen, tot het uit de weg ruimen van het nationale isolement en tot de geleidelijke aaneensluiting van enorme gebieden tot één samenhangend geheel. De enige methode waarmee het monopoliekapitalisme geleidelijk reusachtige gebieden in economische zin aaneensluit, is de knechting van de koloniën en afhankelijke landen door de imperialistische mogendheden. Deze aaneensluiting komt tot stand door de schepping van *koloniale rijken* die gebaseerd zijn op wrede onderdrukking en uitbuiting van de koloniën en afhankelijke landen door de imperialistische moederlanden.

In de periode van het imperialisme wordt de vorming van het kapitalistische wereld-economische systeem, dat berust op afhankelijkheid, op overheersing en onderwerping, voltooid. De imperialistische landen onderwerpen de volkeren van de koloniën en afhankelijke landen door versterkte kapitaalexport, uitbreiding van de ‘invloedssferen’ en koloniale

veroveringen. “Het kapitalisme is uitgegroeid tot een wereldstelsel van koloniale onderdrukking en financiële wurging van de overgrote meerderheid van de wereldbevolking door een handjevol ‘ontwikkelde landen’.”¹ Op deze wijze werden de afzonderlijke nationale economieën schakels in één en dezelfde keten, de zogenaamde wereldeconomie. Tegelijkertijd viel de wereldbevolking in twee kampen uiteen: in een kleine groep van imperialistische landen die de koloniale en afhankelijke landen uitbuiten en onderdrukken en de volkeren van deze landen die strijden voor de bevrijding van het juk van het imperialisme.

In het monopolistische stadium van het kapitalisme ontwikkelde zich het *koloniale systeem van het imperialisme*. Het koloniale systeem van het imperialisme is het geheel van de koloniën en afhankelijke landen die door de imperialistische staten onderdrukt en geknecht worden.

Koloniale roof en koloniale veroveringen, imperialistische willekeur en geweld, koloniale slavernij, nationale onderdrukking en rechteloosheid en tenslotte de onderlinge strijd van de imperialistische mogendheden om de heerschappij over de volkeren van de koloniale landen—dat zijn de wegen waarlangs het wordingsproces van het koloniale systeem van het imperialisme zich voltrok.

De imperialistische landen zijn erop uit de groeiende binnenlandse tegenstellingen door veroveringen en plundering van koloniën te overwinnen. De bourgeoisie wordt door de hoge winsten die ze uit de koloniën perst, in staat gesteld een bovenlaag van gekwalificeerde arbeiders om te kopen, die de arbeidersbeweging in het belang van de bourgeoisie probeert te ondermijnen. Tegelijkertijd heeft de uitbuiting van de koloniën een verscherping tot gevolg van de tegenstellingen van het kapitalistische stelsel.

De koloniën als wingewesten van agrarische producten en grondstoffen van de imperialistische moederlanden. In het tijdperk van het imperialisme vormen de koloniën vooral de veiligste en gunstigste gebieden om kapitaal te beleggen. In de koloniën bezit de financiersoligarchie van de imperialistische landen het onbeperkte monopolie van de kapitaalbelegging en behaalt daardoor bijzonder hoge winsten.

Wanneer het financierskapitaal in de ontwikkelingslanden binnendringt, vernietigt het de voorkapitalistische economische vormen—het kleine ambacht, de gedeeltelijk primitieve, op zelfvoorziening gebaseerde economie van de kleine boeren—en leidt tot de ontwikkeling van kapitalistische verhoudingen. Om de koloniale en afhankelijke landen uit te buiten leggen de imperialisten daar spoorwegen aan en zetten bedrijven op in de mijnbouwindustrie. Tegelijkertijd echter remt de economische bedrijvigheid van de imperialisten in de koloniën de groei van de productiekrachten en berooft deze landen van de voorwaarden voor een zelfstandige economische ontwikkeling. De imperialisten hebben belang bij de

¹ W.I. Lenin, *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus*, Werke, bd. 22, p. 195. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 264. W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*, Pegasus, p. 13.

economische onderontwikkelde van de koloniën, daar deze onderontwikkeling het hen vergemakkelijkt hun heerschappij over de afhankelijke landen te handhaven en de uitbuiting van deze landen te versterken.

Zelfs daar waar de industrie zich naar verhouding meer ontwikkeld heeft, zoals bijvoorbeeld in een aantal landen van Latijns-Amerika, worden slechts de mijnbouw en enige takken van de lichte industrie ontwikkeld: de katoenindustrie, de leerindustrie en de levensmiddelenindustrie. De zware industrie als basis voor de economische zelfstandigheid van een land is bijzonder zwak ontwikkeld: de machinebouw ontbreekt vrijwel volledig. De heersende monopolies nemen bijzondere maatregelen om de opbouw van een industrie van productiemiddelen te verhinderen: zij weigeren de koloniën en afhankelijke landen de noodzakelijke kredieten en verkopen hen niet de vereiste installaties en patenten. De koloniale afhankelijkheid van de ontwikkelingslanden remt de industriële ontwikkeling ervan.

In 1920 bedroeg het aandeel van China aan de kolenproductie van de wereld 1,7 %, aan de productie van ruwijzer 0,8 % en aan de koperproductie slechts 0,03 %. In India bedroeg de staalproductie, per hoofd van de bevolking gerekend, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog (1938) 2,7 kilogram per jaar tegenover 222 kilogram in Groot-Brittannië. Heel Afrika beschikte in 1946 over slechts 1,5 % van de brandstof en de elektrische energie die in de kapitalistische wereld geproduceerd werd. Zelfs de textielindustrie is in de koloniale en afhankelijke landen slechts zwak ontwikkeld en achtergebleven. In India waren er in 1947 ongeveer 10 miljoen weefspoelen tegenover 34,5 miljoen in Engeland, terwijl de bevolking van Engeland slechts een achtste van de bevolking van India bedroeg; in Latijns-Amerika waren er in 1945 4,4 miljoen weefspoelen tegenover 23,1 miljoen in de Verenigde Staten van Amerika.

De koloniën en halfkoloniën, die van de voorwaarden voor een zelfstandige industriële ontwikkeling zijn beroofd, blijven agrarische landen. Het middel van bestaan van de overgrote meerderheid van de bevolking van deze landen is de landbouw, die gekluisterd wordt door halffeodale verhoudingen. Stagnatie en verval van de landbouw remmen de groei van de binnenlandse markt.

De monopolies die de koloniën beheersen, zorgen ervoor dat zich daar alleen die productietakken kunnen ontwikkelen die de levering van grondstoffen en levensmiddelen aan de moederlanden veilig stellen. Daartoe behoren de delving van bepaalde bodemschatten, de verbouw van landbouwgewassen en de eerste bewerking daarvan. Daardoor heeft de economie van de koloniën en halfkoloniën een bijzonder eenzijdig karakter. Het imperialisme maakt de geknechte landen tot *wingewesten van agrarische producten en grondstoffen* van de imperialistische moederlanden.

De economie van veel koloniale en afhankelijke landen is gespecialiseerd in de productie van één of twee producten, die volledig worden geëxporteerd. Zo maakt na de Tweede Wereldoorlog aardolie 97 % van de export van Venezuela uit, tinerts 70 % van de export van Bolivia, koffie ongeveer 58 % van de export van Brazilië, suiker meer dan 80 % van de export van Cuba, rubber en tin meer dan 70 % van de export van Maleisië, rubber en thee 80 % van de export van Ceylon (Sri Lanka), katoen ongeveer 80 % van de export van Egypte, koffie en katoen 60 % van de export van Kenia en Oeganda, koper circa 85 % van de export van Zambia, cacao ongeveer 50 % van de export van de Goudkust (Afrika). Deze eenzijdige ontwikkeling van de landbouw (de zogenaamde monocultuur) levert hele landen over aan de willekeur van de monopolisten, die als opkopers van grondstoffen optreden.

Met de verandering van de koloniën van leveranciers van agrarische producten en ruwe grondstoffen van de imperialistische moederlanden, krijgen zij als *bronnen van goedkope grondstoffen* voor de imperialistische staten een zeer belangrijke betekenis. Hoe hoger het kapitalisme ontwikkeld is, hoe sterker het gebrek aan grondstoffen is, des te scherper wordt de concurrentie, des te hardnekkiger de jacht op de grondstoffenbronnen in de hele wereld en des te verbitterder wordt de strijd om het verwerven van koloniën. Omdat de industrie in het monopoliekapitalisme enorme hoeveelheden kolen, aardolie, katoen, ijzererts, veelsoortige metalen, rubber enzovoort verbruikt, is geen monopolie zeker van zijn bevoorrading, wanneer het niet voortdurend over grondstoffenbronnen beschikt. De monopolies krijgen de benodigde enorme hoeveelheden grondstoffen uit de koloniën en afhankelijke landen voor zeer lage prijzen. Het monopoliebezit van grondstoffenbronnen biedt belangrijke voordelen in de concurrentiestrijd. De verovering van goedkopere grondstoffenbronnen stelt de industriemonopolies in staat op de wereldmarkt monopolieprijzen te dicteren en de producten voor opgedreven prijzen te verkopen.

De imperialistische mogendheden krijgen vele, zeer belangrijke grondstoffen uitsluitend ofwel grotendeels uit de koloniën en halfkoloniën. Zo leveren de koloniale en afhankelijke landen na de Tweede Wereldoorlog vrijwel de gehele hoeveelheid natuurlijke rubber die in de kapitalistische wereld nodig is, vrijwel alle tin, alle jute, 50 % van de aardolie en een reeks van belangrijke natuurlijke voedings- en genotmiddelen zoals ruwe suiker, cacao, koffie en thee.

Middelpunt van verbitterde strijd zijn de bronnen van de verschillende strategische grondstoffen die voor de oorlogvoering nodig zijn: kolen, aardolie, ijzererts, non-ferrometalen, zeldzame metalen, rubber, katoen enzovoort. Tientallen jaren lang strijden de imperialistische mogendheden—vooral de Verenigde Staten en Engeland—om het monopoliebezit van de rijke *aardolie*vindplaatsen. De verdeling van de aardoliereserves van de wereld heeft niet alleen effect op de economische, maar ook op de politieke belangen en de wederzijdse betrekkingen van de imperialistische mogendheden.

In het tijdperk van het imperialisme neemt de betekenis van de koloniën als *afzetmarkten* voor de imperialistische moederlanden toe. Met behulp van een adequate politiek van invoerrechten schermen de imperialisten de koloniale afzetmarkten af tegen buitenlandse concurrentie. Op deze wijze kunnen de monopolies hun producten voor buitensporig verhoogde prijzen afzetten en ook minderwaardige waren, die in andere landen niet kunnen worden afgezet. Onophoudelijk wordt de ongelijkheid van de ruil tussen de imperialistische machten en de van hen afhankelijke landen groter. De monopolies die handel drijven met de koloniën (opkoop van ruwe grondstoffen en afzet van industrieproducten), strijken vele honderden procenten winst op. Zij zijn de werkelijke heersers van gehele landen en beslissen over het leven en het bezit van vele tientallen miljoenen mensen.

De koloniën zijn een bron van zeer goedkope, gedeeltelijk bijna gratis arbeidskrachten. De enorme uitbuiting van de arbeidersmassa's verzekert kapitalen die in de koloniën en de afhankelijke landen belegd zijn, van bijzonder hoge winsten. Bovendien worden honderdduizenden arbeiders uit deze landen naar de imperialistische moederlanden gebracht, waar ze bijzonder zware arbeid moeten verrichten voor een hongerloon. Zo buiten de monopolies van de Verenigde Staten, vooral in het zuiden van het land, arbeiders uit Mexico en Puerto Rico op de meest onmenselijke wijze uit, de monopolies in Frankrijk handelen op dezelfde wijze met Indo-Chinese arbeiders, enzovoort.

De volgende berekeningen, opgesteld op basis van officiële gegevens, geven een beeld van de hoogte van de schatting die de monopolies in de koloniën en halfkoloniën aan de bevolking opleggen. Zo ontving het Engelse imperialisme aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog uit India een jaarlijkse schatting ter hoogte van 150-180 miljoen pond sterling, waarvan 40-45 miljoen pond sterling aan rentes voor Engelse kapitaalsinvesteringen, 25-30 miljoen pond sterling staatsuitgaven van Engeland, die door India moesten worden opgebracht, 25-30 miljoen pond sterling aan inkomens en salarissen van Engelse ambtenaren en militaire specialisten in India, 15-20 miljoen pond sterling aan winsten uit commissies van Engelse banken, 25-30 miljoen pond sterling aan handelswinsten, 20-25 miljoen pond sterling aan winsten uit de scheepvaart. De Amerikaanse monopolies ontvingen in 1948 uit de afhankelijke landen aan winsten uit kapitaalsinvesteringen 1,9 miljard dollar, uit transporten, verzekering en andere zaken 1,9 miljard dollar, uit de verkoop van waren tegen opgedreven prijzen 2,5 miljard dollar, uit de verkoop van waren tegen sterk verlaagde prijzen 1,2 miljard dollar, in totaal dus 7,5 miljard dollar in de vorm van monopolistische schatting. Daarvan was alleen al het aandeel van de landen van Latijns-Amerika 2,5 miljard dollar.

In de situatie dat de wereld reeds is verdeeld en een gewapende strijd om de herverdeling ervan wordt voorbereid, proberen de imperialistische mogendheden in strategisch opzicht belangrijke gebieden in bezit te krijgen, onafhankelijk van hun economische betekenis. De

imperialisten maken zich meester van alle gebieden, die de een of andere waarde hebben of slechts zouden kunnen hebben als steunpunten, als basis voor oorlogsvloten of als luchtmachtbasis.

De koloniën leveren de imperialistische moederlanden kanonnenvlees. In de Eerste Wereldoorlog streden bijna anderhalf miljoen zwarte soldaten uit de Afrikaanse koloniën aan de zijde van Frankrijk. Gedurende de oorlogen wentelen de imperialistische moederlanden een aanzienlijk deel van hun financiële lasten af op de koloniën. In de koloniën wordt een groot deel van de oorlogskredieten gefinancierd; gedurende de Eerste en de Tweede Wereldoorlog maakte Engeland ruimschoots gebruik van de valutareserves van haar koloniën.

De roofzuchtige uitbuiting van de koloniën en afhankelijke landen door het imperialisme verscherpt de onverzoenlijke tegenstellingen tussen de dringende behoeften van de economie van deze landen en de hebzuchtige belangen van de imperialistische moederlanden.

De methoden van koloniale uitbuiting van de werkende massa's. Het kenmerk van de koloniale uitbuitingsmethoden, die het financierskapitaal hoge monopoliewinsten verzekeren, is de vervlechting van de imperialistische plundering met feodale vormen van uitbuiting van de werkende mensen. Terwijl zich enerzijds de warenproductie ontwikkelt en de monetaire betrekkingen zich uitbreiden, de grote massa van de inheemse bevolking beroofd wordt van zijn land en de ambachtelijke productie vernietigd wordt, worden anderzijds feodale overblijfselen kunstmatig in stand gehouden en methoden van dwangarbeid ingevoerd. Met de ontwikkeling van kapitalistische verhoudingen wordt de pacht in natura vervangen door de geldpacht en komen in de plaats van de belasting in natura de geldbelastingen, waardoor de boerenmassa's nog sneller geruïneerd worden.

De heersende klassen in de koloniën en halfkoloniën zijn de feodale landheren en de kapitalisten in de stad en op het platteland (grote boeren). De klasse van de kapitalisten valt uiteen in de compradorenbourgeoisie en de nationale bourgeoisie. *Compradores* zijn de inheemse tussenpersonen tussen de buitenlandse monopolies en de koloniale afzet- en grondstoffenmarkt. De feodale landheren en de compradorenbourgeoisie zijn de vazallen van het buitenlandse financierskapitaal en zijn een omkoopbare directe agentuur van het internationale imperialisme, dat de koloniën en halfkoloniën onderdrukt. Met de ontwikkeling van een eigen industrie in de koloniën komt een nationale bourgeoisie tot ontwikkeling die zich in een tweeslachtige positie bevindt: enerzijds verspert het juk van het buitenlandse imperialisme en de feodale overblijfselen haar de weg naar de economische en politieke heerschappij, anderzijds buit zij echter samen met de buitenlandse monopolies de arbeidersklasse en de boerenstand uit. In de grootste koloniale en halfkoloniale landen zijn er monopolistische verenigingen van de inheemse bourgeoisie, die van de buitenlandse monopolies afhankelijk zijn. Omdat de nationale bevrijdingsstrijd gericht is op de omverwerping van de heerschappij van het imperialisme, de verovering van de nationale onafhankelijkheid

van het land en de afschaffing van de feodale overblijfselen die de ontwikkeling van het kapitalisme remmen, neemt de nationale bourgeoisie in een bepaalde etappe aan deze strijd deel en speelt een progressieve rol.

De arbeidersklasse in de koloniën en de afhankelijke landen ontwikkelt zich naargelang de industrie zich ontwikkelt en de kapitalistische verhoudingen zich uitbreiden. De leidende kern ervan is het industrieproletariaat. De landarbeiders of dagloners, de arbeiders van de kapitalistische manufacturen en de kleinbedrijven evenals de ongeschoolde arbeiders in de stad die alle mogelijke handarbeid verrichten, vormen een getalsmatig sterke laag van het proletariaat.

Het grootste deel van de bevolking in de koloniën en halfkoloniën wordt gevormd door de boerenstand, waarbij de plattelandsbevolking van de meeste van deze landen grotendeels uit arme boeren en middelgrote boeren bestaat, dat wil zeggen uit boeren die of helemaal geen land of slechts een klein stukje grond bezitten. De getalsmatig sterke laag van de stedelijke kleinburgerij wordt gevormd door de kleine handelaars en ambachtslieden.

De concentratie van de grondeigendom in de handen van de landheren wordt voltooid doordat de koloniale heren reusachtige grondbezittingen bemachtigen. In een reeks van koloniën bracht het imperialisme het plantagebedrijf tot ontwikkeling. *Plantages* zijn grote landbouwbedrijven, die bepaalde plantaardige grondstoffen (katoen, rubber, jute, koffie enzovoort) leveren, voornamelijk in het bezit zijn van koloniale heren en berusten op primitieve techniek en op de uitbuiting van de arbeid van rechteloze slaven en halfslaven. In de dichtbevolkte koloniale en afhankelijke landen heeft het kleine landbouwbedrijf, dat onder druk staat van de feodale overblijfselen en dat onderdrukt wordt door de schulden aan de woekeraars, de overhand. In deze landen raakt de concentratie van het grondeigendom in handen van de landheren vervlochten met de bewerking van de grond door de kleine boeren.

De grootgrondbezitters verpachten kleine percelen grond onder knechtende voorwaarden. Op grote schaal is de trapsgewijze parasitaire *onderpacht* verbreid. Hierbij staan er tussen de grootgrondbezitters en de grondbewerkende boeren nog enige tussenpersonen, die de boeren een aanzienlijk deel van de oogst afnemen. Zeer veel komt de deelpacht voor, waarbij de boer zich volledig in de macht van de landheer bevindt, omdat het hem niet mogelijk is om zijn schulden ooit nog aan hem terug te betalen. In verschillende landen bestaan nog onverhulde vormen van herendienst en de arbeid ter aflossing van schulden: de boeren zonder land moeten enige dagen in de week voor de landheer werken om zo de pachtsom respectievelijk de schulden af te lossen. De grenzeloze ellende dwingt de boeren om schulden te maken en zich afhankelijk te maken; soms ook ziet hij maar één uitweg namelijk zich in horigheid over te leveren aan de woekeraar voor de slavernij.

Vóór de Britse overheersing ontving de staat in *India* een deel van de door de boeren geproduceerde waren in de vorm van belastingen. Na de verovering van India

maakten de Britse machthebbers de vroegere belastingontvangers van de staat tot grootgrondbezitters met vele duizenden hectaren land. Ongeveer driekwart van de Indiase plattelandsbevolking had feitelijk geen land. De boer was gedwongen de helft tot tweederde van de oogst af te geven aan de landheer in de vorm van pacht, en van het overblijvende deel van de oogst de rentes voor de schulden te betalen. In Pakistan behoort volgens cijfers van na de oorlog 70 % van de totale bruikbare landbouwgrond toe aan 50.000 grootgrondbezitters.

In de landen van het *Midden-Oosten* is momenteel 75 tot 80 % van de bevolking werkzaam in de landbouw. In Egypte bezitten 770 grootgrondbezitters samen meer grond dan de twee miljoen landbouwbedrijven van de arme boeren, die ongeveer 75 % van alle boerenbedrijven uitmaken; van de 14,5 miljoen mensen die in de landbouw werkzaam zijn, zijn er 12 miljoen kleine pachters en dagloners; de pacht slokt tot vier vijfde van de oogst op. In Iran behoort ongeveer twee derde van de grond toe aan de landheren en één zesde aan de staat en de islamitische kerk; de verpachter verkrijgt één vijfde tot twee vijfde deel van de oogst. In Turkije is meer dan twee derde van de boeren feitelijk van hun grond beroofd.

In de landen van *Latijns-Amerika* is de grond geconcentreerd in handen van de grootgrondbezitters en de buitenlandse monopolies. Zo besloeg bijvoorbeeld in Brazilië, volgens de resultaten van de telling van 1940, 51 % van de landbouwbedrijven slechts 3,8 % van het grondoppervlak. In de landen van Latijns-Amerika is de verarmde boer gedwongen bij de landheer een lening af te sluiten, die in de vorm van arbeid kan worden afgelost; bij dit systeem (de zogenaamde 'peonage') gaan de verplichtingen van de ene generatie op de andere generatie over; de hele familie van de boer wordt feitelijk eigendom van de landheer. Marx noemde de peonage een verkapt vorm van slavernij.

De uitbuiters (de landheren, woekeraars, opkopers, belastingontvangers enzovoort) eigenen zich een groot deel toe van het karige product van de bijzonder zware arbeid van de boer en zijn gezin. Zij maken zich niet alleen meester van de meerarbeid, maar ook van een belangrijk deel van de noodzakelijke arbeid van de boer. Dat deel van het inkomen dat overblijft voor de boer, is vaak niet eens voldoende om net niet om te komen van de honger. Veel boerenbedrijven worden geruïneerd; hun vroegere eigenaars worden ingelijfd in het leger van dagloners. De agrarische overbevolking bereikt een enorme omvang.

De boer, die door de grootgrondbezitters en woekeraars in slavernij wordt gehouden vanwege zijn schuldenlast, kan slechts gebruik maken van de meest primitieve technische hulpmiddelen, die in wezen honderden jaren en hier en daar zelfs duizenden jaren onveranderd zijn gebleven. De toepassing van deze primitieve techniek van grondbewerking leidt ertoe dat de grond tot het uiterste wordt uitgeput. Daardoor zijn vele koloniën, die agrarische landen gebleven zijn, niet in staat hun bevolking te voeden en moeten levensmiddelen

invoeren. De landbouw van de landen die door het imperialisme in slavernij zijn gebracht, is gedoemd te vervallen en ten onder te gaan.

In deze landen wordt slechts een deel van de totale grond die voor verbouw geschikt is, productief gebruikt, hoewel er een enorme agrarische overbevolking bestaat en er een gebrek is aan land. In grote gebieden die vroeger als de vruchtbaarste gebieden in de wereld golden, is de opbrengst buitengewoon laag en daalt nog steeds. Door de vaak voorkomende misoogsten komen miljoenen mensen om van de honger. In de landen van het Midden-Oosten zijn de irrigatiesystemen verwaarloosd of verwoest; gemiddeld wordt slechts 9 tot 10 % van de totale grondoppervlakte bebouwd.

De koloniale onderdrukking veroorzaakt de arbeidersklasse tot politieke rechteloosheid en beestachtige uitbuiting. Omdat de arbeidskrachten zo goedkoop zijn, hebben de industriële bedrijven en de plantages een uiterst laag technisch niveau. Door de lage productietechniek worden de reusachtige winsten van de monopolies veilig gesteld door een enorm hoge meerwaardevoet.

De werkdag in de koloniën duurt 14 tot 16 uur en langer. In de regel ontbreekt in de industriële bedrijven en in het transportwezen iedere vorm van bedrijfsveiligheid. Omdat de installaties in de bedrijven verouderd zijn en de ondernemers geen geldmiddelen voor reparatie en voor veiligheidsvoorzieningen willen besteden, komen bedrijfsongevallen vaak voor, waardoor honderdduizenden mensen gedood of verminkt worden. Daar iedere sociale wetgeving ontbreekt, is de arbeider bij werkloosheid, bij bedrijfsongevallen of beroepsziekte gedoemd van de honger om te komen.

De arbeiders in de koloniën ontvangen een bijzonder laag loon, dat niet eens voorziet in de meest dringende behoeften. Een bepaald deel van hun geringe loon moeten de arbeiders aan alle mogelijke tussenpersonen betalen: aan onderaannemers, meesters, opzichters en koppelbazen. Op grote schaal worden vrouwen en kinderen (deze al op de leeftijd van 6 tot 7 jaar) in het arbeidsproces ingeschakeld, terwijl zij nog minder loon ontvangen dan de mannelijke arbeiders. De meeste arbeiders zijn met handen en voeten gebonden aan horigheid door schulden. In veel gevallen zijn de arbeiders als gevangenen van hun bewegingsvrijheid beroofd en leven in afzonderlijke barakken of kampen. Zowel in de landbouw als in de industrie wordt de dwangarbeid op grote schaal toegepast. Door de zeer grote economische achterstand, verbonden met een hoge graad van uitbuiting, zijn de koloniale volkeren veroordeeld tot honger en ellende en tot uitsterven. Een reusachtig deel van de materiële goederen die in de koloniën geproduceerd zijn, worden door de grote monopolies van de imperialistische staten toegeëigend zonder enige betaling. De uitbuiting van de koloniën en de belemmering van de ontwikkeling van hun productiekrachten heeft tot gevolg dat het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in de koloniën slechts één tiende tot één vijftiende bedraagt van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in de

imperialistische moederlanden. De levensstandaard van het overgrote deel van de bevolking is bijzonder laag. Het sterftecijfer is bijzonder hoog: door hongersnood en epidemieën wordt de bevolking van hele gebieden uitgeroeid.

In de Afrikaanse koloniën bestaat de slavernij officieel. De overheid zet drijffrachten op het getouw tegen de zwarte bevolking; de politie omsingelt dorpen en drijft de gevangenen mensen naar de wegebouw, de katoen- en andere plantages enzovoort. Verder heeft de verkoop van kinderen voor de slavernij op grote schaal ingang gevonden. In de koloniale landen is de slavernij vanwege gemaakte schulden een dagelijkse verschijning. Deze vorm van slavernij bestond ook in het China van voor de Revolutie. In de koloniën vindt bij de beloning van de arbeid veel rassendiscriminatie plaats. In Frans West-Afrika ontvangen de geschoolde inheemse arbeiders tot op de dag van vandaag slechts één vierde of één zesde van hetgeen de Europese arbeiders met dezelfde kwalificatie verdienen. In Belgisch Congo ontvangen de Afrikaanse mijnbouwarbeiders één vijfde tot één tiende van het loon van de Europese arbeiders. In de Zuid-Afrikaanse Unie sterft 65 % van de kinderen van de inheemse bevolking nog voor hun tweede jaar.

In de Verenigde Staten verdienen de zwarten als arbeiders en kantoorbedienden nauwelijks de helft van het loon van de blanke arbeiders en kantoorbedienden met dezelfde kwalificatie. Het inkomen van de zwarte boeren bedraagt in hetzelfde gebied gemiddeld de helft van het inkomen van de blanke boeren. De uitbuiting van de zwarte bevolking in de Verenigde Staten, die tot het uiterste wordt opgedreven, bezorgde de Amerikaanse monopolies in de jaren na de Tweede Wereldoorlog jaarlijks een extrawinst van 4 miljard dollar.

De nationale bevrijdingsstrijd van de volkeren van de koloniën. Vóór het tijdperk van het imperialisme beperkte het nationale vraagstuk zich hoofdzakelijk tot een klein aantal hoofdzakelijk Europese naties (Ieren, Hongaren, Polen, Finnen, Serven en andere) en beperkte zich tot het kader van enkele staten met verschillende nationaliteiten. In het tijdperk van het imperialisme, waarin het financierskapitaal van de imperialistische moederlanden de volkeren van de koloniale en afhankelijke landen in slavernij gebracht heeft, heeft het nationale vraagstuk een grotere betekenis gekregen en smolt het allemaal door de loop van de dingen samen met het algemene vraagstuk van de koloniën. “Daardoor werd het nationale vraagstuk van een specifiek en binnenlands vraagstuk tot een algemeen en internationaal vraagstuk, tot het wereldvraagstuk van de bevrijding van de onderdrukte volkeren van de afhankelijke landen en de koloniën van het juk van het imperialisme.”²

² J.W. Stalin, *Über die Grundlagen des Leninismus*, Werke, bd. 6, p. 123. J.W. Stalin, *Over de grondslagen van het leninisme*, Keuze uit zijn werk, deel 1, p. 57.

De enige weg van deze volkeren voor de bevrijding van het juk van de uitbuiting is de revolutionaire strijd tegen het imperialisme. Door het gehele tijdperk van het kapitalisme heen streden de volkeren van de koloniale landen tegen de buitenlandse onderdrukkers en kwamen dikwijls in opstand, die door de koloniale heersers wreed werd onderdrukt. In dé periode van het imperialisme neemt de bevrijdingsstrijd van de koloniale en afhankelijke landen een tot dan toe nog ongekennde omvang aan.

Reeds aan het begin van de 20e eeuw, vooral na de eerste Russische Revolutie in 1905, kwamen de werkende massa's van de koloniale en afhankelijke landen politiek tot leven. Revolutionaire bewegingen ontstonden in China, Korea, Perzië en Turkije.

De landen van de koloniale wereld verschillen van elkaar wat betreft de stand van hun economische ontwikkeling en wat betreft het stadium waarin de vorming van het proletariaat verkeert. Men moet minstens drie categorieën van koloniale en afhankelijke landen onderscheiden: 1. landen die industrieel nog volledig onontwikkeld zijn en waar geen of vrijwel geen proletariaat aanwezig is; 2. landen die industrieel weinig ontwikkeld zijn en een naar verhouding weinig talrijk proletariaat hebben; 3. landen die min of meer kapitalistisch ontwikkeld zijn en een min of meer talrijk proletariaat hebben. Dit bepaalt de bijzondere kenmerken van de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniale en afhankelijke landen.

Daar in de koloniale en afhankelijke landen de meerderheid van de bevolking gevormd wordt door de boeren, is het nationale en koloniale vraagstuk in wezen een boerenvraagstuk. Het algemene doel van de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniale en afhankelijke landen is de bevrijding van de heerschappij van het imperialisme en de vernietiging van alle feodale overblijfselen. Daarom heeft iedere nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën en de afhankelijke landen tegen het imperialisme en de feodale onderdrukking een progressief karakter, zelfs wanneer in deze landen het proletariaat naar verhouding zwak ontwikkeld is.

De nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën en de afhankelijke landen, aangevoerd door het proletariaat als aangewezen leider van de brede massa's van de boerenstand en de gehele werkende bevolking, betreft de overweldigende meerderheid van de wereldbevolking, die onderdrukt wordt door de financiersoligarchie van enige grote kapitalistische mogendheden, in de strijd tegen het imperialisme. De belangen van de proletarische beweging in de ontwikkelde kapitalistische landen en die van de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën eisen de vereniging van deze beide vormen van de revolutionaire beweging tot een gemeenschappelijk strijdfrent tegen de gemeenschappelijke vijand, tegen het imperialisme. Het proletarisch internationalisme gaat ervan uit dat geen volk vrij kan zijn, dat andere volkeren onderdrukt. Zoals het leninisme leert, is daarbij de strijd voor de verdediging en de realisering van de leuze van het recht van de naties op afscheiding en op een zelfstandig bestaan als staat een krachtdadige ondersteuning van de bevrijdingsbeweging van de onderdrukte volkeren door het proletariaat van de heersende naties.

De groei van de nationale bevrijdingsstrijd van de onderdrukte volkeren in de koloniën en de afhankelijke landen doet het imperialisme op zijn grondvesten schudden en bereidt de ondergang ervan voor. De koloniale en afhankelijke landen veranderen van een reserve van de imperialistische bourgeoisie in een reserve, in een bondgenoot van het revolutionaire proletariaat.

Korte samenvatting

1. De ongebreidelde uitbuiting van de koloniën en de halfkoloniën is een van de belangrijkste bestaansvoorwaarden van het moderne kapitalisme. De maximale winsten van de monopolies zijn ondeelbaar verbonden met de uitbuiting van de koloniën en halfkoloniën in de hoedanigheid van afzetmarkten, grondstoffenbronnen, gebieden voor kapitaalbelegging en reservoirs van goedkope arbeidskrachten. Het imperialisme vernietigt de voorkapitalistische productievormen en veroorzaakt daarmee een versnelde groei van de kapitalistische verhoudingen; tegelijkertijd echter staat het slechts een dusdanige ontwikkeling van de economie in de koloniën en de afhankelijke landen toe, zodat deze niet tot economische zelfstandigheid en onafhankelijkheid kunnen komen. De koloniën zijn wingewesten voor agrarische producten en grondstoffen van de imperialistische moederlanden.
2. Kenmerkend voor het koloniale systeem van het imperialisme is de vervlechting van de kapitalistische uitbuiting en plundering met verschillende overblijfselen van de feodale onderdrukking, of zelfs van de op slavernij berustende onderdrukking. Het financierskapitaal houdt de overblijfselen van het feodalisme in de koloniën en de afhankelijke landen kunstmatig in leven en laat dwangarbeid en slavernij ingeburgerd raken. Arbeidsomstandigheden als van een gevangenis op uiterst laag technisch niveau, volledige rechteloosheid, ruïnering en verarming, hongersnood en massale uitsterfing zijn het lot van de arbeidersklasse en de boerenstand in de koloniale en halfkoloniale landen.
3. De verscherping van de koloniale uitbuiting en onderdrukking roept onvermijdelijk het verzet op van de breedste volksmassa's in de koloniale en afhankelijke landen. De nationale bevrijdingsbeweging van de onderdrukte volkeren betreft de overweldigende meerderheid van de wereldbevolking in de strijd tegen het imperialisme, doet het imperialisme op zijn grondvesten schudden en bereidt de ondergang ervan voor.

Hoofdstuk 19

De plaats van het imperialisme in de geschiedenis

Het imperialisme–het laatste stadium van het kapitalisme. Toen Lenin de historische plaats van het imperialisme met betrekking tot het kapitalisme in het algemeen vaststelde, schreef hij: “Het imperialisme is een bijzonder historisch stadium van het kapitalisme. Deze bijzonderheid is drievoudig: het imperialisme is: 1. monopoliekapitalisme; 2. parasitair of verrottend kapitalisme; 3. stervend kapitalisme.”¹

Het monopoliekapitalisme ruimt niet de fundamenteën van het kapitalisme op en kan die ook niet opruimen. Het is in zekere zin een bovenbouw boven op het oude, voornopolistische kapitalisme, dat in alle opzichten met de voorkapitalistische economische verhoudingen verbonden is. Zoals er geen ‘zuiver kapitalisme’ bestaat en ook niet bestaan kan, zo is ook het bestaan van een ‘zuiver imperialisme’ ondenkbaar. Zelfs in de meest ontwikkelde landen bestaan naast de monopolies zeer veel kleine en middelgrote bedrijven, vooral in de lichte industrie, in de landbouw, in de handel en in andere bedrijfstakken. In bijna alle kapitalistische landen wordt een aanzienlijk deel van de bevolking gevormd door de boerenstand, die zich in zijn totaliteit met de eenvoudige wareneconomie bezighoudt. De overweldigende meerderheid van de mensheid leeft in koloniale en halfkoloniale landen, waar de imperialistische onderdrukking vervlochten raakt met voorkapitalistische, en in het bijzonder met feodale uitbuitingsvormen.

Een essentiële bijzonderheid van het imperialisme is dat de monopolies bestaan naast de ruil, de markt, de concurrentie en de crises. Dat betekent dat de economische wetten van het kapitalisme in hun algemeenheid volledig van kracht blijven in het monopolistisch stadium van het kapitalisme; de werking ervan wordt echter bepaald door de fundamentele wet van het moderne kapitalisme–de wet van het behalen van maximale kapitalistische winsten. Derhalve wordt hun kracht des te vernietigender. Zo is het gesteld met de waardewet en de meerwaardewet, met de wet van de concurrentie en de anarchie in de productie evenals met

¹ W.I. Lenin, *Der Imperialismus und der Spaltung des Sozialismus*, Werke, bd 23, p. 102, W.I. Lenin, *Het imperialisme en de scheuring in het socialisme*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 375.

de algemene wet van de kapitalistische accumulatie, die de relatieve en absolute verarming van de arbeidersklasse veronderstelt en de grote massa van de werkende boeren veroordeelt tot ellende en ondergang, en zo is het gesteld met de tegenstellingen van de kapitalistische reproductie en met de economische crises.

De monopolies zetten de vermaatschappelijking van de productie door tot de grenzen die het kapitalisme eraan stelt. De grote en zeer grote bedrijven, waar duizenden mensen werken, produceren een aanzienlijk deel van de totale productie in de belangrijkste industrietakken. De monopolies verbinden gigantische bedrijven tot één geheel, verdelen de afzetmarkten en de grondstoffenbronnen, nemen wetenschappers in dienst en eigenen zich uitvindingen en verbeteringen toe. De grote banken hebben bijna alle geldmiddelen van het land onder hun controle. De verbindingen tussen de verschillende bedrijfstakken en hun wederzijdse afhankelijkheid nemen op grote schaal toe. De industrie, die over een gigantische productiecapaciteit beschikt, is in staat om de hoeveelheid geproduceerde waren snel te vergroten.

Tegelijkertijd blijven de productiemiddelen echter particulier bezit van de kapitalisten. Het beslissende deel van de productiemiddelen staat onder de beschikkingsmacht van de monopolies. In de jacht op maximale winsten drijven de monopolies de uitbuitingsgraad van de arbeidersklasse met alle mogelijke middelen op. Dit veroorzaakt een zeer sterk toenemende verarming van de werkende massa's en een vermindering van hun koopkrachtige vraag.

Dus verscherpt de heerschappij van de monopolies de fundamentele tegenstelling van het kapitalisme tot het uiterste, de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter van de productie en de kapitalistische vorm van particuliere toe-eigening van de productieresultaten. Het wordt steeds duidelijker dat het maatschappelijke karakter van het productieproces de maatschappelijke eigendom van de productiemiddelen noodzakelijk maakt.

In het tijdperk van het imperialisme hebben de productiekrachten in de maatschappij een dergelijk ontwikkelingsniveau bereikt, dat zij niet meer passen in het enge kader van de kapitalistische productieverhoudingen. Het kapitalisme, dat eens als vooruitstrevender productiewijze het feodalisme verving, is in het stadium van het imperialisme uitgegroeid tot een reactionaire kracht, die de ontwikkeling van de menselijke maatschappij tegenhoudt. De economische wet van de onvoorwaardelijke overeenstemming van de productieverhoudingen met het karakter van de productiekrachten, eist de vervanging van de kapitalistische productieverhoudingen door nieuwe, socialistische productieverhoudingen. Deze wet stuit op sterke tegenstand van de heersende klassen, vooral van de monopolistische bourgeoisie en de grootgrondbezitters, die de arbeidersklasse willen verhinderen met de boerenstand een bondgenootschap aan te gaan en de burgerlijke orde ten val te brengen.

Het hoge ontwikkelingsniveau van de productiekrachten en de vermaatschappelijking van de productie, evenals de uiterste verscherping van alle tegenstellingen van de burgerlijke maatschappij tonen dat het kapitalisme, dat in het laatste stadium van zijn ontwikkeling

verkeert, volledig rijp is geworden voor de vervanging door een hoger maatschappelijk stelsel—het socialisme.

Het imperialisme als parasitair of verrottend kapitalisme. Het imperialisme is *parasitair* of *verrottend* kapitalisme. De tendens tot stagnatie en verrotting is een onvermijdelijk resultaat van de heerschappij van de monopolies, die maximale winsten proberen te behalen. Omdat de monopolies de prijzen op de markt dicteren en in staat zijn om ze kunstmatig op een hoog niveau te houden, hebben ze beslist niet altijd belang bij de toepassing van technische vernieuwingen. De monopolies remmen de technische vooruitgang bij iedere stap; jarenlang houden zij zeer belangrijke wetenschappelijke ontdekkingen en technische uitvindingen verborgen.

Bijgevolg is de tendens tot stagnatie en verrotting eigen aan de monopolies en onder zekere voorwaarden krijgt deze tendens de overhand. Deze omstandigheid sloot echter geenszins de naar verhouding snelle ontwikkeling van het kapitalisme voor de Tweede Wereldoorlog uit. Toch vond deze ontwikkeling uiterst ongelijkmatig plaats en bleef steeds meer achter bij de geweldige mogelijkheden, die de moderne wetenschap en techniek bieden.

De moderne hoogontwikkelde techniek stelt geweldige taken, waartegen het verrottende kapitalisme niet is opgewassen. Geen enkel kapitalistisch land is bijvoorbeeld in staat zijn waterkrachtreserves volledig te benutten, omdat het particuliere bezit van de grond en de heerschappij van de monopolies dit in de weg staan. De kapitalistische landen zijn niet in staat gebruik te maken van de mogelijkheden die de moderne wetenschap en techniek bieden voor het verrichten van omvattende werkzaamheden, die de opbrengst van de grond laten stijgen. De belangen van de kapitalistische monopolies verhinderen het gebruik van atoomenergie voor vreedzame doeleinden.

“Waarheen men ook kijkt”, schreef Lenin reeds in 1913, “overal ontmoet men vraagstukken die door de mensheid *onmiddellijk* opgelost kunnen worden. Het kapitalisme verhindert dit. Het heeft en berg van rijkdom opgehoopt en heeft de mensen tot slaaf van deze rijkdom gemaakt. Het heeft de meest gecompliceerde vraagstukken van de techniek opgelost—en heeft de doorvoering van technische verbeteringen verhinderd omwille van de ellende en onwetendheid van de miljoenenmassa’s van de bevolking en omwille van de bekrompen gierigheid van een handjevol miljonairs.”²

De verrotting van het kapitalisme komt tot uiting in de toename van het parasitisme. De klasse van de kapitalisten verliest iedere relatie met het productieproces. De leiding van de bedrijven is in handen van betaald technisch personeel. De overgrote meerderheid van de

² W.I. Lenin, *Zivilisierte Barbarei*, Werke, bd. 19, p. 380. W.I. Lenin, *Geciviliseerde barbaarsheid*; zie W.I. Lenin, 4^e editie, deel 19, p. 349, Russ. uitgave.

bourgeoisie en de landheren wordt rentenier, mensen die waardepapieren bezitten en van de inkomsten uit deze papieren leven (coupon-knippen). De parasitaire consumptie van de uitbuitersklassen neemt toe.

Het feit dat de laag van *renteniers* volledig losstaat van de productie, wordt nog versterkt door de kapitaalexport, door de inkomsten uit kapitaalinvesteringen in het buitenland. De kapitaalexport drukt het gehele land, dat leeft van de uitbuiting van de volkeren van andere landen en koloniën, de stempel op van het parasitisme. Het naar het buitenland geëxporteerde kapitaal vormt een voortdurend toenemend bestanddeel van de nationale rijkdom van de imperialistische landen, en de winsten uit deze kapitalen maken een steeds groter deel uit van de winsten van de kapitalistenklasse. Lenin noemde de kapitaalexport parasitisme in het kwadraat.

Het kapitaal dat in het buitenland werd geïnvesteerd, bedroeg in 1929: in Engeland 18 % van de nationale rijkdom, in Frankrijk 15 %, in Nederland ongeveer 20 %, in België en in Zwitserland ieder 12 %. In 1929 waren de inkomsten uit het kapitaal, geïnvesteerd in het buitenland, in Engeland 7 maal en in de Verenigde Staten 5 maal zo hoog als in de inkomsten uit de buitenlandse handel.

In de Verenigde Staten bereikten de inkomsten van de renteniers uit waardepapieren in 1913 een bedrag van 1,8 miljard dollar en in 1931 de som van 8,1 miljard dollar; het laatste bedrag was 1,4 maal zo hoog als de totale bruto inkomsten van de 30 miljoen boeren in hetzelfde jaar. De Verenigde Staten vormen een land waar de parasitaire trekken van het moderne kapitalisme alsook het roofzuchtige karakter van het imperialisme bijzonder scherp aan het licht treden.

Het parasitaire karakter van het kapitalisme komt ook duidelijk aan het licht in het feit dat een reeks burgerlijke landen veranderen in *renteniersstaten*. Met behulp van onderdrukkende leningen persen de grote imperialistische landen reusachtige winsten uit de schuldenaarslanden en onderwerpen deze aan zich in politiek en economisch opzicht. De renteniersstaat is de staat van het parasitaire en verrottende kapitalisme. De uitbuiting van de koloniën en de afhankelijke landen, een van de voornaamste bronnen voor de maximale winsten van de monopolies, maakt een klein groepje rijke kapitalistische landen tot parasieten op het lichaam van de rest van de mensheid.

Het parasitaire karakter van het kapitalisme komt ook tot uitdrukking in de toename van het militarisme. Een steeds toenemend deel van het nationaal inkomen, hoofdzakelijk van de inkomens van de werkende bevolking, wordt toegevoegd aan het staatsbudget en gebruikt voor de instandhouding van reusachtige legers, voor de voorbereiding en het voeren van imperialistische oorlogen. De militarisering van de economie en de imperialistische oorlogen, die een van de belangrijkste methoden vormen om de monopolies maximale winsten te garanderen, betekenen tegelijkertijd de beestachtige vernietiging van ontelbare mensenlevens en van kolossale materiële waarden.

De toename van het parasitisme hangt direct samen met het verschijnsel dat enorme aantallen mensen onttrokken worden aan de maatschappelijk nuttige arbeid. Het werklozenleger wordt steeds groter; het aantal mensen dat als bedienend personeel voor de uitbuitersklassen in het staatsapparaat respectievelijk in de mateloos opgeblazen circulatiesfeer werkzaam is, wordt steeds groter.

De verrotting van het kapitalisme komt verder tot uiting in het feit dat de imperialistische bourgeoisie systematisch een kleine bovenlaag van gekwalificeerde arbeiders, de zogenaamde arbeidersaristocratie, omkoopt met hogere lonen en andere aalmoezen uit de winsten die de imperialistische bourgeoisie opstrijkt door uitbuiting van de koloniën en de afhankelijke landen. De arbeidersaristocratie maakt zich met de hulp van de bourgeoisie meester van de leidende posten in de vakbonden; naast de kleinburgerlijke elementen vormt zij de actieve kern van de rechtse socialistische partijen en vormt een belangrijk gevaar voor de arbeidersbeweging. Deze laag van verburgerlijkte arbeiders is de sociale basis van het opportunisme.

Het opportunisme in de arbeidersbeweging betekent de aanpassing van de arbeidersbeweging aan de belangen van de bourgeoisie door het achteruit-trekken van de revolutionaire strijd van het proletariaat voor de bevrijding van de kapitalistische slavernij. De opportunisten vergiftigen het bewustzijn van de arbeiders doordat zij de reformistische wet van de 'verbetering' van het kapitalisme propageren; zij verlangen van de arbeiders dat zij de burgerlijke regeringen ondersteunen in hun gehele binnen- en buitenlandse politiek.

De opportunisten zijn agenten van de bourgeoisie binnen de arbeidersbeweging. De opportunisten splitsen de rijen van de arbeidersklasse en verhinderen daardoor de arbeiders hun krachten te verenigen voor de omverwerping van het kapitalisme. Dat is een van de belangrijkste oorzaken waardoor de bourgeoisie in veel landen nog aan de macht is.

De beperkte burgerlijke democratie was in overeenstemming met het voor-monopolistische kapitalisme en met de vrije concurrentie. Het imperialisme met de heerschappij van de monopolies wordt gekenmerkt door de ommekeer van de democratie tot een politieke reactie in de binnen- en buitenlandse politiek van de burgerlijke staten. Politieke reactie over de hele linie is een eigenschap van het imperialisme. De leiders van de monopolies of hun stromannen nemen belangrijke posten in in de regeringen en in het hele staatsapparaat. Onder de verhoudingen van het imperialisme worden de regeringen niet door het volk, maar door de magnaten van het financierskapitaal geïnstalleerd. De reactionaire monopolistische klieken proberen vervolgens de democratische rechten van de werkende bevolking, die door volhardende strijd gedurende vele generaties werden verworven, te niet te doen, om hun eigen macht te verstevigen. Dit maakt het noodzakelijk de strijd van de massa's voor democratie, tegen het imperialisme en de reactie op iedere mogelijke manier te versterken. "Het kapitalisme in het algemeen en het imperialisme in het bijzonder maakt de democratie tot een illusie—en tegelijkertijd roept het kapitalisme in de massa's naar democratie op,

schept democratische instellingen, verscherpt de onverzoenlijke tegenstelling tussen het imperialisme, dat de democratie negeert en de massa's die naar democratie streven."³

In het tijdperk van het imperialisme is de strijd van de meest brede volksmassa's onder leiding van de arbeidersklasse, tegen de reactie die door de monopolies wordt voortgebracht, van geweldige historische betekenis. Van de activiteit, de organisatie en de vastbeslotenheid van de volksmassa's hangt het af of de tegen de mensheid gerichte plannen van de agressieve krachten van het imperialisme, die onophoudelijk aan het werk zijn om de volkeren nieuw zwaar leed en oorlogsrampen op te leggen, verijdeld kunnen worden.

Het imperialisme als de vooravond van de socialistische revolutie. Het imperialisme is *stervend* kapitalisme. De werking van de fundamentele economische wet van het moderne kapitalisme verscherpt alle tegenstellingen van het kapitalisme, drijft ze tot de uiterste grens ervan, waarachter de socialistische revolutie begint. De belangrijkste van deze tegenstellingen zijn de volgende drie.

In de eerste plaats de *tegenstelling tussen arbeid en kapitaal*. Door de heerschappij van de monopolies en het financierskapitaal in de kapitalistische landen verscherpt de uitbuiting van de werkende klassen. De enorme verslechtering van de materiële situatie en de versterkte politieke onderdrukking van de arbeidersklasse roepen haar toenemende verontwaardiging op, brengen een verscherping van de klassenstrijd tussen proletariaat en bourgeoisie met zich mee. Onder deze voorwaarden blijken de oude methoden van economische en parlementaire strijd volledig ontoereikend te zijn. Het imperialisme leidt de arbeidersklasse naar de socialistische revolutie als de enige redding.

In de tweede plaats de *tegenstelling tussen de imperialistische mogendheden*. In de strijd om maximale winsten komen de monopolies van de verschillende landen met elkaar in botsing, waarbij iedere kapitalistengroep probeert haar hegemonie veilig te stellen door verovering van afzetmarkten, grondstoffenbronnen en gebieden voor kapitaalbelegging. De verbitterde strijd om invloedssferen tussen de imperialistische landen leidt onvermijdelijk tot imperialistische oorlogen, die de posities van het kapitalisme in het algemeen verzwakken en de socialistische revolutie dichterbij brengen.

In de derde plaats de *tegenstelling tussen de onderdrukte volkeren van de koloniën en de afhankelijke landen en de imperialistische mogendheden die hen uitbuiten*. Tengevolge van de ontwikkeling van het kapitalisme in de koloniën en de halfkoloniën wordt de nationale bevrijdingsbeweging tegen het imperialisme versterkt. De koloniën en afhankelijke landen veranderen van een reserve van het imperialisme tot een reserve van de proletarische revolutie.

Deze hoofdtegenstellingen kenmerken het imperialisme als stervend kapitalisme. Dit betekent niet dat het kapitalisme vanzelf afsterft, door een 'automatische ineenstorting'

³ W.I. Lenin, Werke, Russ. uitgave, deel 23, p. 13.

zonder de vastbesloten strijd van de volksmassa's onder leiding van de arbeidersklasse voor de afschaffing van de heerschappij van de bourgeoisie. Het betekent slechts dat het imperialisme dat ontwikkelingsstadium van het kapitalisme is waarin de proletarische revolutie een praktische noodzaak is geworden en gunstige voorwaarden gerijpt zijn voor de directe stormaanval op de vestingen van het kapitalisme. Daarom typeerde Lenin het imperialisme als de vooravond van de socialistische revolutie.

Het staatsmonopolistische kapitalisme. In het tijdperk van het imperialisme is het gehele functioneren van de burgerlijke staat, die de dictatuur van de financiersoligarchie tot uitdrukking brengt, alleen ondergeschikt aan de belangen van de heersende monopolies.

Met de verscherping, van de tegenstellingen van het imperialisme krijgen de monopolies steeds meer de directe leiding over het staatsapparaat in handen. Steeds vaker bekleden grote kapitaalsmagnaten leidende functies in het staatsapparaat. Het monopoliekapitalisme wordt staatsmonopoliekapitalisme. De Eerste Wereldoorlog reeds versnelde en versterkte dit proces in buitengewone mate.

Het *staatsmonopoliekapitalisme* wordt gekenmerkt door het feit dat de kapitalistische monopolies het staatsapparaat aan zich onderschikken en het gebruiken voor de inmenging in de economie van het land (vooral met betrekking tot de militarisering ervan) om zich zo van maximale winsten te verzekeren en de onbeperkte macht van het financierskapitaal te verstevigen. Daarbij gaan afzonderlijke bedrijven, bedrijfstakken en economische functies over in handen van de staat (voorziening van arbeidskrachten en schaarse grondstoffen, rantsoenering van de levensmiddelen, de bouw van de oorlogsindustrie, financiering van de militarisering van de economie enzovoort), zonder dat de heerschappij van de particuliere eigendom van de productiemiddelen wordt aangetast.

De monopolies gebruiken de staatsmacht om de concentratie en centralisatie van het kapitaal actief te bevorderen en de invloed en de macht van de grote monopolies te versterken: de staat dwingt door bijzondere maatregelen de zelfstandige ondernemers om zich aan de monopolieverenigingen te onderwerpen; in de oorlog volgt een dwangmatige concentratie van de productie door de sluiting van vele kleine en middelgrote bedrijven. In het belang van de monopolies stelt de staat enerzijds hoge invoerrechten vast voor geïmporteerde waren en bevordert anderzijds de export van waren, doordat het voor de monopolies de heffingen voor de export betaalt en hen de verovering van nieuwe markten door middel van dumping vergemakkelijkt.

De monopolies maken gebruik van de staatsbegroting voor de plundering van de bevolking van het eigen land met behulp van de belastingen en voor het verkrijgen van staatsopdrachten, die hen reusachtige winsten opleveren. De burgerlijke staat betaalt de grote ondernemers grote sommen geld als subsidies onder het mom van 'bevordering van economische initiatieven'. Als voor een monopolie het gevaar van bankroet dreigt, dan

versterkt de staat de middelen voor de dekking van de verliezen; de belastingschulden van het monopolie aan de staat worden kwijtescholden.

De ontwikkeling van het staatsmonopoliekapitalisme neemt vooral toe in de periode van de voorbereiding en het voeren van imperialistische oorlogen. Lenin noemde het staatsmonopoliekapitalisme een gevangenis voor de arbeiders en een paradijs voor de kapitalisten. De regeringen van de imperialistische landen geven de monopolies reusachtige orders voor de levering van wapens, installaties en levensmiddelen, bouwen op kosten van de staat oorlogsindustrieën die ze overdoen aan de monopolies en leggen oorlogsleningen op. Tegelijkertijd wentelen de burgerlijke staten alle lasten van de bewapening af op de werkende bevolking. Dit alles levert de monopolies enorme winsten op.

De ontwikkeling van het staatsmonopoliekapitalisme leidt allereerst tot de versnelling van de kapitalistische vermaatschappelijking van de productie, die de materiële voorwaarden schept voor de overgang van het kapitalisme naar het socialisme. Lenin wees erop dat het staatsmonopoliekapitalisme de meest volledige materiële voorbereiding van het socialisme is.

De ontwikkeling van het staatsmonopoliekapitalisme leidt in de tweede plaats tot een toename van de relatieve en absolute verarming van het proletariaat. Met behulp van de staatsmacht drijven de monopolies de uitbuitingsgraad van de arbeidersklasse, de boerenstand en brede lagen van de intelligentsia op iedere mogelijke wijze op; dat leidt onvermijdelijk tot een aanzienlijke verscherping van de tegenstellingen tussen uitgebuitenen en uitbuiters en tot een versterkte strijd van het proletariaat en andere lagen van de werkende bevolking voor de vernietiging van het kapitalisme.

In hun streven om de onderschikking van de burgerlijke staat aan de kapitalistische monopolies te verbergen, beweren de verdedigers van het kapitalisme dat de staat de beslissende kracht in de economie van de kapitalistische landen zou vormen en in staat zou zijn om de nationale economie volgens een plan te besturen. In werkelijkheid echter kan de burgerlijke staat de economie niet planmatig besturen, omdat deze zich niet in zijn handen bevindt, maar in de handen van de monopolies. Iedere poging tot 'regulering' van de economie in het kapitalisme door de staat zijn gedoemd te mislukken, omdat het economische leven wordt bepaald door als een natuurkracht werkende wetten.

De wet van de ongelijkmatigheid van de economische en politieke ontwikkeling van de kapitalistische landen in de periode van het imperialisme en de mogelijkheid van de overwinning van het socialisme in één land. In het kapitalisme kunnen de afzonderlijke bedrijven en bedrijfstakken in een bepaald land zich niet gelijkmatig ontwikkelen. De concurrentie en de anarchie van de productie bepalen dat de kapitalistische economie zich ongelijkmatig ontwikkelt. In het voormonopolistische tijdperk ontwikkelde het kapitalisme zich evenwel over het algemeen in stijgende lijn. De productie was over een groot aantal

bedrijven opgedeeld en er heerste vrije concurrentie; monopolies waren er niet. Het kapitalisme kon zich nog relatief gelijkmatig ontwikkelen. Het ene land haalde het andere pas in na lange tijd. Op de wereld waren er toentertijd nog grote gebieden, die nog door niemand bezet waren. Het verliep zonder oorlogen op wereldschaal.

De situatie veranderde ingrijpend met de overgang naar het monopoliekapitalisme. Het hoge ontwikkelingsniveau van de techniek bood de jonge landen de mogelijkheid om snel, sprongsgewijs de oude rivalen in te halen en voorbij te streven. De landen die later dan de andere de weg van de kapitalistische ontwikkeling betreden, maken gebruik van de behaalde resultaten van de technische vooruitgang—machines, productiemethoden enzovoort. Anderzijds ontstond in de oude landen eerder dan in de jonge landen de heerschappij van de monopolies, waaraan de tendens tot parasitisme, tot verrotting en tot stagnatie van de techniek eigen is. Hieruit komt de snelle, *sprongsgewijze* ontwikkeling van sommige landen en de stagnatie in de groei van andere landen voort. Deze sprongsgewijze ontwikkeling wordt ook door de kapitaalexport buitengewoon versterkt. Het ene land is in staat het andere land voorbij te streven, het van de markten te verdringen en met wapengeweld de herverdeling van de reeds verdeelde wereld af te dwingen. In de periode van het imperialisme is de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling van de kapitalistische landen de beslissende factor in de imperialistische ontwikkeling geworden.

De economische krachtsverhouding tussen de imperialistische mogendheden verandert bijzonder snel. Ook de militaire krachten van de imperialistische staten nemen ongelijkmatig toe. De veranderde economische en militaire krachtsverhouding botst onvermijdelijk met de bestaande verdeling van koloniën en invloedssferen. De strijd om de herverdeling van de reeds verdeelde wereld ontbrandt. Het beproeven van de werkelijke sterkte van deze of gene imperialistische groep heeft bloedige en vernietigende oorlogen tot gevolg.

In 1860 nam Engeland in de industriële productie van de wereld de eerste plaats in; Frankrijk kwam op de tweede plaats. Duitsland en de Verenigde Staten waren toen nog maar pas op het wereldtoneel verschenen. Er ging een tiental jaren voorbij en een snel groeiend jong kapitalistisch land—de Verenigde Staten streefde Frankrijk voorbij en nam zijn plaats in. Na weer een tiental jaren had de Verenigde Staten ook Engeland voorbijgestreefd en de eerste plaats in de industriële productie van de wereld ingenomen; Duitsland streefde Frankrijk voorbij en nam de derde plaats in achter de Verenigde Staten en Engeland. Aan het begin van de 20^e eeuw had Duitsland Engeland verdrongen en de tweede plaats achter de Verenigde Staten veroverd. Door veranderingen in de krachtsverhouding van de kapitalistische landen wordt de wereld in twee vijandelijke imperialistische kampen opgedeeld en er ontstaan wereldoorlogen.

Tengevolge van de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling van de kapitalistische landen in de periode van het imperialisme kan het wereldkapitalisme zich niet anders ontwikkelen dan

door middel van crises en catastrofale oorlogen. De verscherping van de tegenstellingen in het kamp van het imperialisme en de onvermijdelijkheid van militaire botsingen leiden ertoe dat de imperialisten wederkerig verzwakt worden. Het wereldfront van het imperialisme wordt gemakkelijk kwetsbaar voor de proletarische revolutie. Daardoor kan de keten van het imperialistische front op zijn zwakste schakel doorbroken worden, op het punt waar zich de gunstigste voorwaarden voor de overwinning van het proletariaat hebben ontwikkeld.

De ongelijkmatigheid van de economische ontwikkeling in het tijdperk van het imperialisme bepaalt ook de ongelijkmatigheid van de politieke ontwikkeling, hetgeen betekent dat de politieke voorwaarden voor de overwinning van de proletarische revolutie in de verschillende landen op verschillende momenten tot rijping komen. Tot deze voorwaarden behoren vooral de scherpste van de klassentegenstellingen en het ontwikkelingsniveau van de klassenstrijd, het niveau van het klassenbewustzijn, de politieke organisatie en de revolutionaire vastbeslotenheid van het proletariaat evenals zijn vaardigheid om de brede massa's van de boerenstand aan zijn kant te trekken en te leiden.

De wet van de ongelijkmatigheid van de economische en politieke ontwikkeling van de kapitalistische landen in het tijdperk van het imperialisme vormt het uitgangspunt van de leninistische leer van de mogelijkheid van de overwinning van het socialisme allereerst in enige landen of zelfs in één land.

Marx en Engels kwamen rond het midden van de 19e eeuw bij de analyse van het voormonopolistische kapitalisme tot de conclusie, dat de socialistische revolutie slechts tegelijkertijd in alle of in de meeste beschaafde landen kan overwinnen. In het begin van de 20e eeuw, vooral in de periode van de Eerste Wereldoorlog, was de situatie echter grondig veranderd. Het voormonopolistische kapitalisme was overgegaan in monopoliekapitalisme. Het opkomende kapitalisme was veranderd in het neergaande, in het stervende kapitalisme. De oorlog onthulde de ongeneeslijke zwakten van het imperialistische wereldfront. Tegelijkertijd bepaalt de wet van de ongelijkmatige ontwikkeling dat in de verschillende landen op verschillende momenten de proletarische revolutie tot rijping komt. Uitgaande van de wet van de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling van het kapitalisme in het tijdperk van het imperialisme, kwam Lenin tot de conclusie dat de oude formulering van Marx en Engels niet meer overeenkwam met de nieuwe historische voorwaarden, dat onder de nieuwe voorwaarden de socialistische revolutie zeker wel in één enkel land kan overwinnen en dat de gelijktijdige overwinning van de socialistische revolutie in alle landen of in het merendeel van de beschaafde landen onmogelijk is vanwege de ongelijkmatige rijping van de revolutie in deze landen.

“De ongelijkmatigheid van de economische en politieke ontwikkeling”, schreef Lenin, “is een onvoorwaardelijke wet van het kapitalisme. Hieruit volgt dat de overwinning van het socialisme allereerst in enkele kapitalistische landen of zelfs in één enkel afzonderlijk land mogelijk is.”⁴

Dat was een nieuwe, afgeronde theorie over de socialistische revolutie, die door Lenin werd ontwikkeld. Ze verrijkte het marxisme en ontwikkelde het verder, verschafte de proletariërs van de afzonderlijke landen een revolutionair perspectief, gaf ruim baan aan de impulsen voor de stormaanval op de bourgeoisie van het eigen land en staalde het geloof in de zege van de proletarische revolutie.

In de periode van het imperialisme wordt de vorming van het kapitalistische systeem van de wereldeconomie voltooid; in samenhang daarmee worden de afzonderlijke landen veranderd in schakels van een en dezelfde keten. Het leninisme leert dat onder imperialistische verhoudingen de socialistische revolutie niet onvoorwaardelijk het eerst overwint in de landen waar het kapitalisme het meest ontwikkeld is en het proletariaat de meerderheid van de bevolking vormt, maar vooral in de landen die een zwakke schakel zijn in de keten van het wereldimperialisme. De objectieve voorwaarden voor de socialistische revolutie zijn in het hele systeem van de kapitalistische wereldeconomie rijp geworden. Onder deze voorwaarden kan het bestaan van industriële ontwikkelingslanden in dit systeem geen hindernis voor de revolutie vormen. Voor de overwinning van de socialistische revolutie is in het betreffende land een revolutionair proletariaat en een proletarische voorhoede noodzakelijk, die aaneengesloten is in een politieke partij, evenals een serieuze bondgenoot zoals de boerenstand, die in staat is het proletariaat te volgen in de beslissende strijd tegen het imperialisme.

In het tijdperk van het imperialisme, waarin de revolutionaire beweging in de gehele wereld aangroeit, verbindt de imperialistische bourgeoisie zich met alle reactionaire krachten en buit op alle mogelijke manieren de overblijfselen van de lijfeigenschap uit ter verhoging van haar winsten. Dientengevolge kunnen de verhoudingen van de lijfeigenschap niet anders dan door de vastbesloten strijd tegen het imperialisme uit de weg worden geruimd. Onder deze voorwaarden heeft het proletariaat de hegemonie (leiderschap) in de burgerlijk-democratische revolutie en schaaft de massa's van de boerenstand om zich heen voor de strijd tegen de verhoudingen van de lijfeigenschap en de imperialistische koloniale onderdrukking. Naarmate de antifeodale taken en de taken van de nationale bevrijding vervuld worden, gaat de burgerlijk-democratische revolutie over in de socialistische revolutie.

In de periode van het imperialisme groeit in de kapitalistische landen de verontwaardiging van het proletariaat, hopen de bestanddelen van de revolutionaire explosie zich op en komt in de koloniale en afhankelijke landen de bevrijdingsoorlog tegen het imperialisme tot ontwikkeling. De imperialistische oorlogen om de herverdeling van de wereld verzwakken het systeem van het imperialisme en versterken de tendensen tot vereniging van de proletarische revoluties in de kapitalistische landen met de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën.

⁴ W.I. Lenin, *Über die Losung des Vereinigte Staaten von Europa*, Werke, bd. 21, p. 345. W.I. Lenin, *Over de leuze van de Verenigde Staten van Europa*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 221.

De proletarische revolutie die in één enkel land heeft overwonnen, is tegelijkertijd het begin van de socialistische wereldrevolutie en een sterke basis voor de verdere ontplooiing ervan. Lenin voorzag op wetenschappelijke wijze dat de wereldrevolutie zich zal ontwikkelen doordat een reeks van nieuwe landen zich door revolutie zal losmaken van het systeem van het imperialisme, waarbij het proletariaat van deze landen ondersteund wordt door het proletariaat van de imperialistische landen. Het proces van het losmaken van een reeks van nieuwe landen van het imperialistische systeem zal des te sneller en grondiger gebeuren, naarmate het socialisme zich grondiger zal realiseren en versterken in het eerste land van de zegevierende proletarische revolutie.

“De uitslag van de strijd”, schreef Lenin in 1923, “hangt in laatste instantie af van het feit dat Rusland, India, China enzovoort de gigantische meerderheid van de wereldbevolking vormen. Juist deze meerderheid van de bevolking wordt dan ook in de laatste jaren met buitengewone snelheid betrokken in de strijd voor haar bevrijding, zodat er in dit opzicht geen spoor van twijfel over kan bestaan hoe de uiteindelijke beslissing van de wereldstrijd zal uitvallen. In deze zin is de uiteindelijke overwinning van het socialisme volledig en onvoorwaardelijk zeker.”⁵

⁵ W.I. Lenin, *Lieber weniger, aber besser*, Werken bd. 33, p. 488, W.I. Lenin, *Liever minder, maar beter*, Keuze uit zijn werk, deel 3, p. 499.

Hoofdstuk 20

De algemene crisis van het kapitalisme

Het wezen van de algemene crisis van het kapitalisme. Met de toename van de tegenstellingen in het imperialisme stapelden de voorwaarden voor de algemene crisis van het kapitalisme zich op. De uiterste verscherping van de tegenstellingen in het kamp van het imperialisme, de botsingen tussen de imperialistische machten, die uitlopen op wereldoorlogen, de vereniging van de klassenstrijd van het proletariaat in de imperialistische moederlanden met de nationale bevrijdingsstrijd in de koloniën—dit alles leidt er toe dat het kapitalistische wereldstelsel aanmerkelijk wordt verzwakt, de keten van het imperialisme wordt doorbroken en afzonderlijke landen maken zich langs revolutionaire weg los van het kapitalistische systeem. De grondslagen van de leer van de algemene crisis van het kapitalisme heeft Lenin uitgewerkt.

De algemene crisis van het kapitalisme is een omvattende crisis van het totale kapitalistische wereldstelsel, die gekenmerkt wordt door oorlogen en revoluties, door de strijd tussen het stervende kapitalisme en het opkomende socialisme. De algemene crisis van het kapitalisme omvat alle aspecten van het kapitalisme, zowel de economie als de politiek. De grondslag ervan wordt gevormd door enerzijds het toenemende verval van het kapitalistische stelsel van de wereldeconomie en anderzijds de groeiende economische macht van de landen die zich losgemaakt hebben van het kapitalisme.

De fundamentele kenmerken van de algemene crisis van het kapitalisme zijn: de splitsing van de wereld in twee stelsels—het kapitalistische en het socialistische—en de strijd ertussen, de crisis van het koloniale stelsel van het imperialisme, de verscherping van het marktprobleem en, in verband daarmee, de chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven en de massale chronische werkloosheid.

De ongelijkmatige ontwikkeling van de kapitalistische landen in het tijdperk van het imperialisme brengt in de loop van de tijd een discrepantie voort tussen de bestaande verdeling van de afzetmarkten, invloedssferen en koloniën én de veranderde krachtsverhouding tussen de belangrijkste kapitalistische staten. Daardoor wordt het evenwicht binnen het

kapitalistische wereldstelsel ernstig verstoord, hetgeen leidt tot de splitsing van de kapitalistische wereld in vijandelijke groeperingen en tot oorlog tussen hen. De wereldoorlogen verzwakken de krachten van het imperialisme en maken het gemakkelijker dat het front van het imperialisme doorbroken wordt en dat afzonderlijke landen zich losmaken van het kapitalistische stelsel.

De algemene crisis van het kapitalisme omvat een hele historische periode, die een onderdeel vormt van het tijdperk van het imperialisme. Zoals reeds werd uiteengezet bepaalt de wet van de ongelijkmatigheid van de economische en politieke ontwikkeling van de kapitalistische landen in het tijdperk van het imperialisme dat de socialistische revolutie in de verschillende landen op verschillende tijdstippen tot ontwikkeling komt. Lenin heeft erop gewezen dat de algemene crisis van het kapitalisme geen gelijktijdig gebeuren is, maar een langdurige periode van heftige economische en politieke schokken, een periode van verscherpte klassenstrijd, de periode “van een ineenstorting van het kapitalisme over de hele lijn en van het ontstaan van de socialistische maatschappij”.¹ Dit bepaalt de historische onvermijdelijkheid van een langdurig naast elkaar bestaan van de beide stelsels, het socialistische en het kapitalistische.

De algemene crisis van het kapitalisme begon in de periode van de Eerste Wereldoorlog en ontplooiëde zich vooral doordat de Sovjet-Unie zich losmaakte van het kapitalistische stelsel. Dit was de *eerste etappe* van de algemene crisis van het kapitalisme. In de periode van de Tweede Wereldoorlog begon de *tweede etappe* van de algemene crisis van het kapitalisme, en wel vooral nadat de volksdemocratische landen in Europa en Azië zich hadden losgemaakt van het kapitalistische stelsel.

De Eerste Wereldoorlog en het begin van de algemene crisis van het kapitalisme.

De Eerste Wereldoorlog kwam voort uit de verscherping van de tegenstellingen tussen de imperialistische machten op basis van de strijd om de herverdeling van de wereld en van de invloedssferen. Naast de oude imperialistische machten waren er nieuwe rovers op het toneel verschenen, die bij de verdeling van de wereld te laat gekomen waren. Het Duitse imperialisme betrad het toneel. Duitsland was later dan een reeks andere landen de weg van de kapitalistische ontwikkeling opgegaan, en greep in in de verdeling van de markten en invloedssferen, toen de wereld al was verdeeld onder de oude imperialistische machten. Duitsland had echter reeds in het begin van de 20^e eeuw Engeland in industriële ontwikkeling ingehaald en de tweede plaats in de wereld en de eerste plaats in Europa ingenomen. Duitsland begon Engeland en Frankrijk te verdringen van de wereldmarkten. De verandering van de economische en militaire krachtsverhoudingen tussen de belangrijkste

¹ W.I. Lenin, *Referat Über die Revision des Parteiprograms und die Änderung des Namens der Partei auf dem VII Parteitag der KPR (B)*, Werke, bd. 27, p. 117. W.I. Lenin, *Referaat over de revisie van het partijprogramma en de naamsverandering van de partij op de 7^e partijdag van KPR (B)*, zie W.I. Lenin, Werken, 4^e uitg., deel 27, p. 106, Russ. uitgave.

kapitalistische staten plaatste de herverdeling van de wereld op de dagorde. In de strijd om de herverdeling van de wereld kwam Duitsland, dat een bondgenootschap had met Oostenrijk-Hongarije en Italië, in botsing met Engeland en Frankrijk en het tsaristische Rusland, dat van hen afhankelijk was.

Duitsland streefde ernaar om Engeland en Frankrijk een deel van hun koloniën af te nemen, Engeland uit het Midden-Oosten te verdringen en een einde te maken aan zijn heerschappij op zee; verder wilde het de Oekraïne, Polen en de Baltische gebieden van het tsaristische Rusland afnemen en heel Midden- en Zuid-Europa aan zich onderwerpen. Engeland streefde er op zijn beurt naar de Duitse concurrentie op de wereldmarkt uit te schakelen en de volledige heerschappij te verkrijgen in het Midden-Oosten en op het Afrikaanse continent. Frankrijk had zich ten doel gesteld om Elzas-Lotharingen, dat in 1870-1871 door Duitsland veroverd was, terug te winnen en zich meester te maken van het Saar-gebied. Ook het tsaristische Rusland en de overige oorlogvoerende burgerlijke staten hadden veroveringsplannen.

De strijd van beide imperialistische blokken—het Engels-Franse en het Duitse—om de herverdeling van de wereld raakte de belangen van alle imperialistische landen en leidde daardoor tot een wereldoorlog, waaraan later ook Japan, de Verenigde Staten en andere landen deelnamen. De Eerste Wereldoorlog was van beide kanten een imperialistische oorlog.

De oorlog deed de kapitalistische wereld op haar grondvesten wankelen. Wat zijn omvang betreft, stelde hij alle vroegere oorlogen in de geschiedenis van de mensheid in de schaduw. De oorlog was een bron van enorme verrijking van de monopolies. Vooral de kapitalisten van de Verenigde Staten verdienden er aan. De winsten van alle Amerikaanse monopolies bedroegen in 1917 het drie- tot viervoudige van de winsten van 1914.

In de vijf oorlogsjaren (1914-1918) vergaarden de Amerikaanse monopolies meer dan 35 miljard dollar aan winsten (vóór aftrek van de belastingen). De grootste monopolies verhoogden hun winsten tien tot twintig maal en nog meer.

De bevolking van de landen die actief aan de oorlog deelnamen bedroeg ongeveer 800 miljoen mensen. Rond de 70 miljoen waren onder de wapens. De oorlog verslond net zoveel mensenlevens als alle Europese oorlogen in duizend jaar hadden weggerukt. Het aantal doden bedroeg 10 miljoen, het aantal gewonden en invaliden meer dan 20 miljoen. Miljoenen mensen kwamen om door honger en epidemieën. De oorlog bracht ontzaglijke verliezen toe aan de economie van de oorlogvoerende landen. De directe oorlogskosten van de oorlogvoerende landen bedroegen voor de gehele duur van de oorlog (1914-1918) 208 miljard dollar (volgens de prijzen van toen). Tijdens de oorlog nam de betekenis van de monopolies toe en werd de ondergeschiktheid van het staatsapparaat aan de monopolies versterkt. Het staatsapparaat

werd door de grote monopolies gebruikt om zich te verzekeren van maximale winsten. Het oorlogs-‘bestuur’ van de economie diende de verrijking van de grote monopolies. Daarvoor werd in een reeks van landen de werkdag verlengd, een stakingsverbod uitgevaardigd en een kazerneregime en dwangarbeid ingevoerd in de bedrijven. De belangrijkste bron van de overmatig stijgende winsten waren de staatsopdrachten voor de bewapening ten laste van de staatshuishouding. De oorlogskosten verslonden een enorm deel van het nationale inkomen en werden vooral gedekt door belastingverhogingen die door de werkende bevolking moesten worden opgebracht. Het grootste gedeelte van de staatsgelden die voor de bewapening waren bestemd, vloeide in de zakken van de monopolisten in de vorm van betalingen voor bewapeningsopdrachten, van leningen die niet behoefden te worden terugbetaald en van subsidies. De prijzen voor de bewapeningsopdrachten, verzekerden de monopolies van reusachtige winsten. Lenin noemde de wapenleveranties gelegitimeerde diefstal van staatsgelden. De monopolies verrijkten zich door de verlaging van het reële loon met behulp van de inflatie en door de directe uitplundering van de bezette gebieden. Tijdens de oorlog werden in de Europese landen de levensmiddelen en andere goederen voor het dagelijkse gebruik gerantsoeneerd. Dit betekende de beperking van de consumptie van de werkende bevolking tot een hongerrantsoen.

De oorlog dreef de ellende en het lijden van de massa's ten top, verscherpte de klassentegenstellingen en leidde tot een opleving van de revolutionaire strijd van de arbeidersklasse en de werkende boeren in de kapitalistische landen. Tegelijkertijd breidde de oorlog, die was uitgegroeid van een Europese tot een wereldoorlog, zich uit tot het achterland van het imperialisme, dat wil zeggen tot de koloniën en de afhankelijke landen, waardoor het gemakkelijker werd om de revolutionaire beweging in Europa te verenigen met de nationale bevrijdingsbeweging van de volkeren van het Oosten. De oorlog verzwakte het wereldkapitalisme. “De Europese oorlog”, schreef Lenin, “betekent een geweldige historische crisis, het begin van een nieuw tijdperk. Zoals elke crisis heeft de oorlog de diep verborgen tegenstellingen verscherpt en aan het daglicht gebracht.”² De oorlog bewerkstelligde een machtige opleving van de anti-imperialistische, van de revolutionaire beweging.

De overwinning van de Grote Socialistische Oktoberrevolutie en de splitsing van de wereld in twee stelsels: het kapitalistische en het socialistische stelsel. De proletarische revolutie doorbrak het front van het imperialisme allereerst in Rusland, dat de zwakste schakel bleek te zijn in de keten van het imperialisme. Rusland was het knooppunt van alle tegenstellingen van het imperialisme. In Rusland verenigde zich de almacht van het kapitaal met het despotisme van het tsaristische regime, met de overblijfselen van de lijfeigenschap

² W.I. Lenin, *Der tote Chauvinismus und der lebendige Sozialismus*, Werke, bd. 23, p. 187. W.I. Lenin, *Het dode chauvinisme en het levende socialisme*, Keuze uit zijn werken, deel 2, p. 162.

en met de koloniale onderdrukking van de niet-Russische volken. Lenin kenmerkte het tsarisme als ‘militair-feodaal imperialisme’.

Het tsaristische Rusland was een reserve van het Westerse imperialisme, ten eerste als investeringsgebied voor buitenlands kapitaal, dat de belangrijkste industrietakken—de brandstoffen- en de metaalindustrie—in handen hield, en ten tweede als steun van het westelijke imperialisme in het oosten, die het financierskapitaal van het Westen verbond met de koloniën van het Oosten. De belangen van het tsarisme en van het westerse imperialisme waren tot één kluwen van gemeenschappelijke belangen van het imperialisme verstrengeld.

De hoge concentratie van de Russische industrie en de aanwezigheid van een revolutionaire partij als de Communistische Partij maakten de arbeidersklasse van Rusland tot een machtige kracht in het politieke leven van het land. Het Russische proletariaat bezat een serieus te nemen bondgenoot als de arme boerenstand, die de overweldigende meerderheid van de boerenbevolking uitmaakte. Onder deze voorwaarden moest de burgerlijk-democratische revolutie in Rusland onvermijdelijk overgaan in de socialistische revolutie, een internationaal karakter aannemen en de fundamenteën van het wereldimperialisme doen wankelen.

De internationale betekenis van de Grote Socialistische Oktoberrevolutie bestaat daaruit, ten eerste dat zij het front van het imperialisme doorbroken heeft, de imperialistische bourgeoisie in één van de grootste kapitalistische landen heeft omvergeworpen en voor het eerst in de geschiedenis het proletariaat aan de macht heeft gebracht; ten tweede dat zij het imperialisme niet alleen in de imperialistische moederlanden had doen wankelen, maar ook het achterland van het imperialisme een slag had toegebracht en zijn heerschappij in de koloniën en de afhankelijke landen heeft ondermijnd; en ten derde, dat ze het bestaan van het hele wereldimperialisme in gevaar gebracht heeft, doordat ze de macht van het imperialisme in de imperialistische moederlanden heeft verzwakt en haar heerschappij in de koloniën aan het wankelen heeft gebracht.

De Grote Socialistische Oktoberrevolutie betekende een fundamentele ommekeer in de geschiedenis van de mensheid; ze leidde een nieuw tijdperk in—het tijdperk van de proletarische revoluties in de landen van het imperialisme en de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën. De Oktoberrevolutie heeft een zesde deel van de werkende bevolking van de wereld ontrukkt aan de heerschappij van het kapitaal. Dit betekende de splitsing van de wereld in twee stelsels: het kapitalistische en het socialistische stelsel. De splitsing van de wereld in twee stelsels is de meest krasse uitdrukking van de algemene crisis van het kapitalisme. Tengevolge van de splitsing van de wereld in twee stelsels ontstond een principieel nieuwe tegenstelling van wereldhistorische betekenis: de tegenstelling tussen het stervende kapitalisme en het opkomende socialisme. De strijd van de beide stelsels—het kapitalisme en het socialisme—heeft in het huidige tijdperk beslissende betekenis gekregen.

Stalin zei, toen hij de algemene crisis van het kapitalisme karakteriseerde: “Dat betekent in de eerste plaats dat de imperialistische oorlog en zijn gevolgen de verrotting van het

kapitalisme hebben versneld en zijn evenwicht verstoord, dat wij thans in een tijdperk van oorlogen en revoluties leven, dat het kapitalisme al niet meer het enige en het *alles-omvattende* stelsel van de wereldeconomie is, dat naast het *kapitalistische economische stelsel* het *socialistische stelsel* bestaat, dat groeit en bloeit, dat tegenover het kapitalistische stelsel staat en dat door het naakte feit van zijn bestaan de verrotting van het kapitalisme demonstreert en zijn fundamenteen doet wankelen.”³

De eerste jaren na de oorlog van 1914-1918 waren een periode van uiterste ontredde- ring van de economie in de kapitalistische landen, een periode van verbitterde strijd tussen het proletariaat en de bourgeoisie. Tengevolge van het wankelen van het wereldkapitalisme en onder de rechtstreekse invloed van de Grote Socialistische Oktoberrevolutie kwam een reeks van revoluties en revolutionaire acties tot ontplooiing, zowel op het Europese continent alsook in de koloniale en halfkoloniale landen. Deze machtige revolutionaire beweging, de sympathie en de steun die Sovjet-Rusland kreeg van de werkende massa's uit de hele wereld, deden alle pogingen van het wereldimperialisme om de eerste socialistische republiek in de wereld uit te schakelen, mislukken. In de jaren 1920-21 kwamen de belangrijkste kapitalistische landen in de greep van een diepe economische crisis.

Nadat de kapitalistische wereld de economische chaos van na de oorlog te boven was gekomen, brak voor hen in 1924 een periode aan van betrekkelijke stabilisatie. De revolutionaire ervaring maakte in verscheidene Europese landen plaats voor een tijdelijke teruggang van de revolutie. Dit betekende een voorbijgaande, gedeeltelijke stabilisering van het kapitalisme, die werd bereikt door versterkte uitbuiting van de werkende mensen. Onder het uithangbord van kapitalistische 'rationalisatie' werd de arbeid tot het uiterste geïntensiveerd. De kapitalistische stabilisatie bracht onvermijdelijk een verscherping van de tegenstellingen teweeg tussen de arbeiders en de kapitalisten, tussen het imperialisme en de koloniale volkeren alsmede tussen de imperialisten van de verschillende landen. De economische wereldcrisis, die in het jaar 1929 begon, maakte een einde aan de kapitalistische stabilisatie.

Tegelijkertijd ontwikkelde de volkseconomie van de Sovjet-Unie zich onafgebroken in stijgende lijn, zonder crises en catastrofes. De Sovjet-Unie was destijds het enige land waar geen crises en geen van de andere tegenstellingen van het kapitalisme voorkwamen. De industrie van de Sovjet-Unie ontwikkelde zich onafgebroken in een tot dan toe ongekend tempo. In 1938 was de industrieproductie van de Sovjet-Unie 908,8 procent vergeleken met het jaar 1913, in de Verenigde Staten was dit daarentegen slechts 120 procent, in Engeland 113,3 procent en in Frankrijk 93,2 procent. Het verschil in de economische ontwikkeling tussen de Sovjet-Unie en de kapitalistische landen laat duidelijk de doorslaggevende voordelen zien van het socialistische economische stelsel, en toont aan dat het kapitalistische stelsel tot de ondergang gedoemd is.

³ J.W. Stalin, *Politischer Rechenschaftsbericht des Zentralcomités an den XVI Parteitag der KPdSU (B)*, Werke, bd. 12, p. 216.

De ervaringen die men in de Sovjet-Unie heeft opgedaan, tonen dat de werkende mensen met succes zonder en tegen de bourgeoisie het land kunnen regeren en de economie kunnen opbouwen en leiden. Ieder jaar van vreedzame concurrentie van het socialisme met het kapitalisme ondermijnt en verzwakt het kapitalisme en consolideert het socialisme.

Het ontstaan van de eerste socialistische staat in de wereld bracht een nieuwe periode in de ontwikkeling van de revolutionaire strijd van de werkende mensen. De Sovjet-Unie vormt een machtige stuwende kracht waar omheen het eenheidsfront van de revolutionaire en nationale bevrijdingsstrijd zich aaneen sluit. Het internationale imperialisme streeft ernaar om de socialistische staat te vernietigen of op z'n minst te verzwakken. Het kamp van het imperialisme probeert zijn interne moeilijkheden en tegenstellingen te overwinnen door een oorlog te ontketen tegen de Sovjet-Unie. De Sovjet-Unie steunt in haar strijd tegen de intriges van het imperialisme op zijn eigen economische en militaire kracht en op de solidariteit van het internationale proletariaat.

De ervaringen van de geschiedenis bewijzen dat het socialistische economische stelsel op basis van een vreedzame concurrentie in de strijd van de beide stelsels, zeker kan zijn van een overwinning op het kapitalisme. De sovjetstaat gaat in zijn buitenlandse politiek uit van de mogelijkheid van de vreedzame coëxistentie van de beide stelsels—het kapitalisme en het socialisme—en voert consequent de politiek van vrede tussen de volkeren.

De crisis van het koloniale stelsel van het kapitalisme. Een onderdeel van de algemene crisis van het kapitalisme is de crisis van het koloniale stelsel van het imperialisme. Deze crisis, die ontstaan is in de periode van de Eerste Wereldoorlog, breidt zich steeds meer uit en verdiept zich meer en meer. *De crisis van het koloniale stelsel van het imperialisme* bestaat uit de heftige verscherping van de tegenstellingen tussen de imperialistische machten enerzijds en de koloniën en de afhankelijke landen anderzijds en uit de ontwikkeling van de nationale bevrijdingsstrijd van de onderdrukte volkeren van deze landen, met aan het hoofd het industriële proletariaat.

In de periode van de algemene crisis van het kapitalisme stijgt de betekenis van de koloniën als bron van maximale winsten voor de monopolies. De verscherping van de strijd tussen de imperialisten om afzetmarkten en invloedssferen én het verscherpen van de interne moeilijkheden en tegenstellingen in de kapitalistische landen leiden er toe, dat de druk van de imperialisten op de koloniën en de uitbuiting van de volken uit de koloniale en de afhankelijke landen toenemen.

De Eerste Wereldoorlog, in het verloop waarvan de export van industriewaren uit de imperialistische moederlanden sterk afnam, gaf de industriële ontwikkeling van de koloniën een stevige stimulans. In de periode tussen de twee wereldoorlogen ging de ontwikkeling van het kapitalisme in de koloniën verder tengevolge van de toegenomen kapitaalexport naar de ontwikkelingslanden. In samenhang daarmee groeide het proletariaat in de koloniale landen.

Het totale aantal industriebedrijven in India steeg van 2.874 in 1914 tot 10.466 in 1939. Daardoor werd ook het aantal fabrieksarbeiders groter. Het aantal arbeiders in de verwerkende industrie van India bedroeg in 1914 951.000 en in 1939 1.751.100. Het totale aantal arbeiders in India, inclusief mijnwerkers, spoorwegaarbeiders, scheepvaartpersoneel en plantagearbeiders bedroeg in 1939 rond de 5 miljoen. In China (zonder Mantsjoerije) steeg het aantal industriebedrijven (met 30 en meer arbeiders) van 200 in 1910 tot 2.500 in 1937; het aantal arbeiders dat in die bedrijven werkzaam was, steeg van 150.000 in 1910 tot 2.750.000 in 1937. Samen met het industrieel hoger ontwikkelde Mantsjoerije bedroeg het aantal arbeiders in de industrie en in het verkeerswezen in China (zonder kleinbedrijven) kort voor de Tweede Wereldoorlog ongeveer 4 miljoen. Ook in Indonesië, Maleisië, de Afrikaanse en andere koloniën groeide het industriële proletariaat aanzienlijk.

In de periode van de algemene crisis van het kapitalisme wordt de uitbuiting van de arbeidersklasse in de koloniën sterker. Volgens conclusies van een commissie die de positie van de Indiase arbeiders in de periode van 1929-1931 onderzocht, verdient de familie van een eenvoudige arbeider net zoveel, dat het bedrag dat elk gezinslid kreeg ongeveer overeenkomt met de helft van de kosten van levensonderhoud voor één arrestant in de gevangenis van Bombay. De grote massa van de arbeiders staat in de schuld bij woekeraars en wordt van hen afhankelijk. In de koloniën werd de dwangarbeid verder verbreid, vooral in de mijnbouw en in de landbouw (op de plantages).

De groei van de arbeidersklasse in de koloniale landen en de verscherping van de nationale bevrijdingsstrijd van de volkeren van die landen ondermijnen de posities van het imperialisme en kenmerken een nieuw ontwikkelingsstadium van de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën. Lenin zette uiteen dat er na de overwinning van de Grote Socialistische Oktoberrevolutie, die het front van het wereldimperialisme doorbrak, een nieuw tijdperk van koloniale revoluties was aangebroken. Terwijl de nationale bevrijdingsstrijd vroeger eindigde met de vestiging van de macht van de bourgeoisie, waardoor de weg werd bereid voor een meer vrije ontwikkeling van het kapitalisme, leiden nu in het tijdperk van de algemene crisis van het kapitalisme de nationale en koloniale revoluties, die onder leiding van het proletariaat worden doorgevoerd, tot de vestiging van de volksmacht, die garandeert dat het land zich tot het socialisme ontwikkelt zonder het kapitalistische stadium te doorlopen. Zoals reeds werd uiteen gezet, remt het imperialisme ondanks een bepaalde ontwikkeling in de industrie de economische ontwikkeling in de koloniën. In deze landen wordt de zware industrie nog steeds niet ontwikkeld; zij blijven wingewesten voor agrarische producten en grondstoffen van de imperialistische moederlanden. Het imperialisme houdt de feodale overblijfselen in de koloniën in stand en maakt daar gebruik van om de onderdrukte volken sterker uit te buiten. De onvermijdelijke ontwikkeling van de kapitalistische verhoudingen

op het platteland verwoest de vormen van de geldloze, op eigen behoeften gerichte economie en verhoogt slechts de graad van uitbuiting en de verarming van de boerenstand. De strijd tegen de overblijfselen van het feodalisme vormt de basis van de burgerlijk-democratische revolutie in de koloniale landen. De burgerlijk-democratische revolutie in de koloniën is niet alleen gericht tegen de feodale onderdrukking, maar tevens tegen het imperialisme. De feodale overblijfselen in de koloniën kunnen niet uit de weg geruimd worden zonder dat de imperialistische onderdrukking langs revolutionaire weg wordt vernietigd. De koloniale revolutie is de vereniging van twee stromingen van de revolutionaire beweging, de beweging tegen de feodale overblijfselen en de beweging tegen het imperialisme. Dientengevolge is de boerenstand als de belangrijkste massa van de koloniale bevolking een machtige kracht van de koloniale revolutie.

Leider van de revolutie in de koloniën wordt de arbeidersklasse, die als consequente strijder tegen het imperialisme in staat is om de massa's van miljoenen boeren aaneen te sluiten en de revolutie te voltooien. Het bondgenootschap van de arbeidersklasse en de boerenstand onder leiding van de arbeidersklasse is de beslissende voorwaarde voor het succes van de nationale bevrijdingsstrijd van de onderdrukte koloniale volkeren.

Een bepaald deel van de inheemse bourgeoisie vormt de zogenaamde compradoren-bourgeoisie, die optreedt als bemiddelaar tussen het buitenlandse kapitaal en de lokale markt en die een directe agentuur is van het buitenlandse imperialisme. De nationale bourgeoisie in de koloniën daarentegen, waarvan de belangen door het buitenlandse kapitaal worden benadeeld, kan in een bepaald stadium van de revolutie steun verlenen aan de strijd tegen het imperialisme. De nationale bourgeoisie in de koloniën is echter zwak en inconsequent in de strijd tegen het imperialisme.

De Grote Socialistische Oktoberrevolutie riep een hele reeks machtige nationale bevrijdingsbewegingen in het leven in China, Indonesië, India en andere landen. Zij heeft een nieuw tijdperk ingeluid, het tijdperk van de *koloniale revoluties* waarin het proletariaat de leiding heeft.

De verscherping van het marktprobleem, de chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven en de chronische massale werkloosheid. Een onveranderlijk kenmerk van de algemene crisis van het kapitalisme is de voortschrijdende verscherping van het marktprobleem, de daaruit voortvloeiende chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven en de chronische massale werkloosheid.

De verscherping van het marktprobleem in de periode van de algemene crisis van het kapitalisme wordt vooral bepaald doordat afzonderlijke landen zich losmaken van het imperialistische wereldstelsel. Dat Rusland met zijn reusachtige afzetmarkten en grondstoffenbronnen zich losmaakte van het kapitalistische stelsel, moest wel invloed hebben op de economische positie van de kapitalistische wereld. De uitwerking van de fundamentele economische wet van het moderne kapitalisme veroorzaakt onvermijdelijk een toenemende

verarming van de werkende mensen. Hun levensstandaard wordt door de kapitalisten op een uiterst laag peil gehouden waardoor het marktprobleem zich weer verscherpt. De verscherping van het marktprobleem komt ook voort uit de ontwikkeling van een eigen kapitalisme in de koloniën en de afhankelijke landen, dat op de markten succesvol concurreert met de oude kapitalistische landen. Ook de ontplooiing van de nationale bevrijdingsstrijd van de koloniale volkeren bemoeilijkt de positie van de imperialistische staten op de buitenlandse markten.

Terwijl men voorheen een groei van de markt kon vaststellen, kwam er in de periode tussen de twee wereldoorlogen, terwijl de productiemogelijkheden van het kapitalisme toenamen, een *relatieve stabiliteit van de markten* tot stand. Dat moest alle kapitalistische tegenstellingen wel tot het uiterste verscherpen. “Deze tegenstelling tussen de uitbreiding van de productiemogelijkheden en de relatieve stabiliteit van de markten vormt de basis voor het feit dat het probleem van de markten nu het belangrijkste probleem van het kapitalisme is. Verscherping van het probleem van de afzetmarkten in het algemeen, verscherping van het probleem van de buitenlandse markten in het bijzonder, en met name de verscherping van het probleem van de markten voor kapitaalexport—dat is de huidige toestand van het kapitalisme. Hierdoor is het duidelijk waarom de onderbezetting van de productiecapaciteit van de industriebedrijven een normaal verschijnsel wordt.”⁴

Vroeger bestond er alleen tijdens economische crises een onderbezetting van de productiecapaciteit van de industriebedrijven als massaal verschijnsel. De *chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven* is kenmerkend voor de periode van de algemene crisis van het kapitalisme.

Zo werd de productiecapaciteit van de verwerkende industrie in de Verenigde Staten tijdens de bloeiperiode van 1925 tot 1929 slechts tot 80 % gebruikt. In de jaren 1930-1934 daalde de benutting van de productiecapaciteit van de verwerkende industrie tot 60 %. Daarbij moet men echter rekening houden met het feit dat de burgerlijke statistici van de Verenigde Staten bij de berekening van de productiecapaciteit van de verwerkende industrie de reeds lang stilliggende bedrijven niet meerekenden en uitgaven van één-ploegendienst in de bedrijven.

De *chronische massale werkloosheid* staat in nauw verband met de chronische onderbezetting van de productiecapaciteit. Vóór de Eerste Wereldoorlog groeide het industriële reserveleger in de crisisjaren; het daalde echter in de perioden van bloei tot een relatief laag niveau. In de periode van de algemene crisis van het kapitalisme neemt de werkloosheid een geweldige omvang aan en blijft ook in de jaren van opleving en bloei op een hoog niveau. Het industriële reserveleger wordt een blijvend miljoenenleger van werklozen.

⁴ J.W. Stalin, *Politischer Rechenschaftsbericht des Zentralcomités an den XV Parteitag der KPdSU (B)*, Werke, bd. 10, p. 239

Tijdens de grootste opleving van de industrie tussen de twee wereldoorlogen—in 1929—bedroeg het aantal volledig werklozen in de Verenigde Staten ongeveer twee miljoen mensen, in de daarop volgende jaren tot aan de Tweede Wereldoorlog werd dit nooit minder dan acht miljoen. In Engeland kwam het aantal volledig werklozen onder de verzekerden in de periode van 1922 tot 1938 niet beneden de 1,2 miljoen per jaar. Miljoenen arbeiders leefden slechts van los werk of werden getroffen door werktijdverkorting.

De chronische massale werkloosheid verslechtert de positie van de arbeidersklasse buitengewoon. De belangrijkste vorm van werkloosheid wordt de permanente werkloosheid. De chronische massale werkloosheid stelt de kapitalisten in staat om de arbeidsintensiteit tot het uiterste op te voeren, de door buitensporig inspannende arbeid uitgezogen arbeiders op straat te gooien en daarvoor in de plaats nieuwe, sterkere en gezondere arbeiders in dienst te nemen. De arbeidsgeschikte periode van de arbeider daalt hierdoor aanmerkelijk evenals de diensttijd in het bedrijf. De zorgen van de werkende arbeiders voor de volgende dag nemen toe. De kapitalisten buiten de chronische massale werkloosheid uit om de lonen van de werkende arbeiders flink te drukken. De inkomsten van het arbeidersgezin gaan ook omlaag, omdat het aantal werkende leden van het gezin vermindert.

Volgens opgaven van burgerlijke statistici ging de stijging van de werkloosheid in de Verenigde Staten gedurende de jaren 1920-1933 gepaard met een daling van het gemiddelde jaarinkomen van de arbeiders die werkzaam waren in de industrie, de bouw en bij de spoorwegen. Het loon daalde van 1.483 dollar in 1920 tot 915 dollar in 1933, dat wil zeggen met 38,3 %. De werkloze leden van het gezin moeten leven op kosten van het karige loon van de werkende leden. Gaan we ervan uit dat de totale loonsom niet alleen over de werkenden, maar over alle arbeiders verdeeld wordt, dat wil zeggen zowel over de werkende als over de werkloze arbeiders dan blijkt dat elke arbeider (inclusief de werklozen) een bedrag krijgt uitgekeerd dat met het stijgen van de werkloosheid daalt van 1.332 dollar in 1920 tot 497 dollar in 1933, dat wil dus zeggen, daalt met 62,7 %.

De chronische massale werkloosheid heeft ook grote invloed op de positie van de boerenstand. Ten eerste verkleint zij de binnenlandse markt en doet de vraag van de stedelijke bevolking naar landbouwproducten afnemen. Dat veroorzaakt een verdieping van de agrarische crises. Ten tweede verslechtert zij de situatie op de arbeidsmarkt en bemoeilijkt de opname in de industriële productie van de geruïneerde boeren die naar de stad trekken op zoek naar werk. Als gevolg daarvan neemt de overbevolking in de landbouw toe en wordt de verarming van de boerenstand groter. De chronische massale werkloosheid is evenals de chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven een bewijs van de

voortgaande verrotting van het kapitalisme en van zijn onbekwaamheid om de productiekrachten van de maatschappij te benutten. De toenemende uitbuiting van de arbeidersklasse en de sterke daling van zijn levensstandaard in het tijdperk van de algemene crisis van het kapitalisme leiden tot steeds scherpere tegenstellingen tussen arbeid en kapitaal.

De verdieping van de overproductiecrises en de veranderingen in de kapitalistische cyclus. De inkrimping van de afzetmarkten en de ontwikkeling van de chronische massale werkloosheid bij gelijktijdige toename van de productiemogelijkheden verscherpen de tegenstellingen van het kapitalisme buitengewoon, verdiepen de overproductiecrises en leiden tot essentiële veranderingen in de kapitalistische cyclus.

Deze veranderingen zijn de volgende: de duur van de cyclus wordt korter, waardoor de crises vaker optreden; de diepte en de scherpste van de crises nemen toe, wat tot uitdrukking komt in een verdere daling van de productie, een toenemende groei van de werkloosheid enzovoort; de uitweg uit de crisis wordt bemoeilijkt, in samenhang daarmee duurt de crisisfase langer, de duur van de depressiefase wordt langer, de fase van de bloei wordt steeds onbestendiger en van steeds kortere duur.

Vóór de Eerste Wereldoorlog braken de economische crises gewoonlijk elke 10-12 jaar en slechts een enkele keer om de 8 jaar uit. In de periode tussen de beide wereldoorlogen, van 1920 tot 1938, dat wil dus zeggen in 18 jaar, vielen er drie economische crises waar te nemen: van 1920 tot 1921, van 1929 tot 1933, van 1937 tot 1938.

De inkrimping van de productie neemt van crisis tot crisis toe. De productie van de verwerkende industrie van de Verenigde Staten daalde tijdens de crisis van 1907 tot 1908 (van het hoogste punt vóór de crisis tot aan het laagste punt gedurende de crisis) met 16,4 procent, gedurende de crisis van 1920 tot 1921 met 23 procent en tijdens de crisis van 1929 tot 1933 met 47,1 procent.

De economische crisis van 1929 tot 1933 was de diepste overproductiecrisis. Daarin kwam de invloed van de algemene crisis van het kapitalisme tot uitdrukking. “Het karakter van de huidige crisis”, zei Ernst Thälmann, “is dat van *een cyclische crisis* op basis van de *algemene crisis* van het kapitalistische stelsel in de periode van het monopoliekapitalisme. Hier moeten wij de dialectische wisselwerking tussen de algemene en de periodieke crisis begrijpen. Aan de ene kant neemt de periodieke crisis scherpe en geheel nieuwe vormen aan, omdat zij zich voltrekt op basis van de algemene crisis van het kapitalisme, omdat zij beheerst wordt door de voorwaarden van het monopoliekapitalisme. Aan de andere kant echter hebben de verwoestingen tengevolge van de periodieke crisis op hun beurt een verdiepende en versnellende werking op de algemene crisis van het kapitalistische stelsel.”⁵

De economische crisis van 1929 tot 1933 omvatte alle landen van de kapitalistische wereld zonder uitzondering. Daardoor bleek manoeuvreren van het ene land ten koste van

⁵ Ernst Thälmann, *Volksrevolution über Deutschland, Rede auf dem Plänum des Z.K. der KPD*, 15 januari 1931, Werke, bd. I, p. 74.

het andere onmogelijk te zijn. Met het grootste geweld trof de crisis het belangrijkste land van het moderne kapitalisme, de Verenigde Staten van Amerika. De industriële crisis in de belangrijkste kapitalistische landen verstrengelde zich met de agrarische crisis in de agrarische landen, wat leidde tot een verdieping van de economische crisis in zijn geheel. De crisis van 1929 tot 1933 was de diepste en scherpste crisis in de geschiedenis van het kapitalisme. De industriële productie daalde in de gehele kapitalistische wereld met 36 procent, in afzonderlijke landen zelfs nog meer. De omzet in de wereldhandel daalde tot een derde van haar vroegere omvang. De financiën van de kapitalistische landen werden volledig ontredderd.

Onder de voorwaarden van de chronische massale werkloosheid leidden de economische crisis tot een geweldige toename van het aantal werklozen.

Het percentage volledig werklozen bedroeg op het tijdstip van de laagste stand van de productie in 1932 volgens officiële gegevens in de Verenigde Staten 32 % en in Engeland 22 %. In Duitsland kwam het percentage volledig werklozen onder vakbondsleden in het jaar 1932 op 43,8 % en dat van de mensen met werktijdverkorting op 22,6 %. In absolute cijfers uitgedrukt bedroeg het aantal volledig werklozen in het jaar 1933 in de Verenigde Staten volgens officiële gegevens 13,2 miljoen, in Duitsland 5,5 miljoen en in Engeland 2,8 miljoen. In de gehele kapitalistische wereld telde men in het jaar 1933 30 miljoen volledig werklozen. Het aantal arbeiders die werktijdverkorting hadden, bereikte een kolossale omvang. In februari 1932 waren er bijvoorbeeld in de Verenigde Staten 11 miljoen arbeiders die werktijdverkorting hadden.

De chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de industriebedrijven en de enorme verarming van de massa's *bemoeilijken een uitweg uit de crisis*. De chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven beperkt de mogelijkheid van vernieuwing en uitbreiding van het vastgelegde kapitaal en bemoeilijkt de overgang van de depressie naar de opleving en de bloei. Dezelfde invloed heeft de chronische massale werkloosheid en de politiek van de hoge monopolieprijzen, die de uitbreiding van afzet van massaconsumptiegoederen beperken. Daardoor wordt de fase van de crisis langer. Had men vroeger na één of twee jaar de crisis overwonnen, de crisis van 1929 tot 1933 duurde langer dan vier jaar.

De opleving en de bloei die na de crisis van 1920 tot 1921 begonnen, kwamen zeer ongelijkmatig tot stand en werden herhaaldelijk onderbroken door kleine crises. In de Verenigde Staten vielen zulke kleine crises waar te nemen in 1924 en 1927. In Engeland en Duitsland daalde de productie in 1926 aanzienlijk. Op de crisis van 1929 tot 1933 volgde echter geen gewone depressie, maar een bijzonder soort depressie, die niet meer leidde tot een nieuwe opleving en een opbloei van de industrie, hoewel zij ook niet meer de laagste stand bereikte. Na deze bijzondere soort depressie trad er een zekere opleving

in, die echter niet leidde tot een bloeiperiode op een nieuw en hoger niveau. De industrie van de kapitalistische wereld bereikte rond het midden van 1937 slechts 95-96 procent van de stand van 1929; daarna brak er een nieuwe economische crisis uit, die in de Verenigde Staten begon en zich daarna uitbreidde over Engeland, Frankrijk en een reeks van andere landen.

De omvang van de industriële productie was in 1938 in de Verenigde Staten tot 72 % van de stand van 1929 gedaald, in Frankrijk tot 70 %. De totale omvang van de industriële productie in de kapitalistische wereld was in 1938 10,3 % lager dan in 1937.

Het verschil tussen de crisis van 1937 tot 1938 met de crisis van 1929 tot 1933 was met name dat de eerste niet uitbrak na een fase van industriële bloei, zoals dat het geval was in het jaar 1929, maar na een bijzonder soort depressie en een zekere opleving. Verder begon deze crisis in een periode waarin Japan een oorlog in China ontketend had en Duitsland en Italië hun economie instelden op oorlogsdoeleinden en ook alle overige kapitalistische landen zich begonnen in te stellen op de oorlog. Dat betekende dat het kapitalisme over veel minder hulpbronnen beschikte voor een normale uitweg uit de crisis dan in de crisisperiode van 1929 tot 1933. Onder de voorwaarden van de algemene crisis van het kapitalisme nemen de agrarische crises toe en verdiepen zich. Na de agrarische crisis in de eerste helft van de twintiger jaren begon er in 1928 een nieuwe diepe agrarische crisis, die aanhield tot aan de Tweede Wereldoorlog. De relatieve overproductie van de landbouwproducten veroorzaakte een sterke daling van de prijzen, die de positie van de boerenstand verslechterde.

In 1921 daalde in de Verenigde Staten het indexcijfer van de prijzen die de boeren behaalden tot 5,8 % van de stand van 1920 en in 1932 tot 43,6 % van de stand van 1928. In verband daarmee daalde het niveau van de landbouwproductie sterk en werden de inkomsten van de boeren lager. De akkerbouw-productie in de Verenigde Staten daalde in 1934 tot 67,9 % van de stand van 1928 en tot 70,6 % van de stand van 1920.

De verarming van de brede massa's van de boerenstand leidde er toe dat haar revolutionaire stemming wordt aangewakkerd en dat zij de strijd tegen het kapitalisme onder leiding van de arbeidersklasse opnemen.

Het verloop van de kapitalistische reproductie en de kapitalistische cyclus wordt onder de voorwaarden van de algemene crisis van het kapitalisme sterk beïnvloed door de geforceerde bewapening en de wereldoorlogen, waarvan de monopolies profiteren om hun maximale winsten te garanderen. In het begin kunnen de factoren van versterkte bewapening en inflatie leiden tot een voorbijgaande opleving van de conjunctuur. De oorlogsvoorbereiding kan het uitbreken van een economische crisis in een kapitalistisch land vertragen. Maar oorlogen

en militarisering van de economie kunnen de kapitalistische economie niet behoeden voor crises. Integendeel, zij zijn een zeer wezenlijke factor die de economische crises verdiept en verscherpt. De wereldoorlogen leiden tot een kolossale vernietiging van productiekrachten en maatschappelijke rijkdom: tot de verwoesting van industriebedrijven, de vernietiging van materiële goederen en tot de vernietiging van mensenlevens. De oorlogen versterken de verarming van de werkende bevolking, de ongelijkmatigheid en de onevenredigheid van de ontwikkeling van de kapitalistische economie en scheppen daarmee de voorwaarden voor nieuwe, diepere overproductiecrises.

Net zo scheppen de geforceerde bewapening en de oorlogsvoorbereidingen, die het uitbreken van de crisis tijdelijk uitstellen, de voorwaarden voor een nog scherpere crisis. De militarisering van de economie betekent een uitbreiding van de productie van wapens en uitrusting voor de strijdkrachten door beperking van de productie van productiemiddelen en massaconsumptiegoederen, het betekent een bovenmatige belastingverhoging en toenemende prijsstijgingen; dit leidt onvermijdelijk tot een ingrijpende vermindering van de consumptie van de bevolking en bereidt het uitbreken van een nieuwe economische crisis voor.

De toenemende verrotting in de periode van de algemene crisis van het kapitalisme komt tot uitdrukking in een algemene daling van het tempo van de productie. Het groeitempo van de industrieproductie van de kapitalistische wereld steeg tijdens de periode van 1890 tot 1913 met een jaarlijks gemiddelde van 3,7 procent en van 1913 tot 1929 met 2,4 procent. In de periode van 1929 tot 1938 steeg de productie echter niet, maar liep terug.

In de periode van de algemene crisis van het kapitalisme doet de monopoliebourgeoisie, die de ineenstorting van het kapitalistische stelsel probeert tegen te houden en zijn heerschappij tracht te handhaven, een woedende aanval op de levensstandaard van de werkende mensen en regeert met politiemethoden. In alle belangrijke kapitalistische landen schrijdt de ontwikkeling van het staatsmonopoliekapitalisme voort.

Toen de bourgeoisie haar macht niet meer kon handhaven met de oude methoden van het parlementarisme en de burgerlijke democratie, stelde zij in een reeks van landen—in Italië, Duitsland, Japan en enkele andere landen het regime van het fascisme in. Het *fascisme* is de openlijke terroristische dictatuur van de meest reactionaire en meest agressieve groepen van het financierskapitaal. Het fascisme stelt zich ten doel om binnen het land de organisaties van de arbeidersklasse te vernietigen en alle progressieve krachten te wurgen en naar buiten toe de veroveringsoorlog om de wereldheerschappij voor te bereiden en te ontketenen. Deze doeleinden probeert het fascisme te bereiken met terreurmethoden en sociale demagogie.

Daardoor veroorzaakte de economische wereldcrisis van 1929 tot 1933 en de crisis van 1937 tot 1938 een enorme verscherping van de tegenstellingen, zowel in de kapitalistische landen zélf alsook tussen deze landen onderling. De uitweg uit deze tegenstellingen zochten de kapitalistische staten in de voorbereiding van een oorlog om de herverdeling van de wereld.

Korte samenvatting

1. De algemene crisis van het kapitalisme is een omvattende crisis van het gehele kapitalistische wereldstelsel. Zij omvat zowel de economie als de politiek. De grondslag ervan wordt enerzijds gevormd door het verval van het kapitalistische economische wereldstelsel en anderzijds door de groeiende economische macht van die landen die zich van het kapitalisme hebben losgemaakt.
2. De algemene crisis van het kapitalisme omvat een hele historische periode die wordt gekenmerkt door de ondergang van het kapitalisme en de overwinning van het socialisme op wereldschaal. De algemene crisis van het kapitalisme begon tijdens de periode van de Eerste Wereldoorlog en speciaal nadat de Sovjet-Unie zich had losgemaakt van het kapitalistische stelsel.
3. De Grote Socialistische Oktoberrevolutie betekende een wezenlijke ommekeer in de wereldgeschiedenis van de oude kapitalistische wereld naar een nieuwe socialistische wereld. De splitsing van de wereld in twee stelsels—het kapitalisme en het socialisme—en de strijd tussen beide stelsels vormen het fundamentele kenmerk van de algemene crisis van het kapitalisme. Met de splitsing van de wereld in twee stelsels vormden er zich twee richtingen in de economische ontwikkeling: terwijl het kapitalistische stelsel steeds meer verstrikt raakt in onoplosbare tegenstellingen, ontwikkelt het socialistische stelsel zich onafgebroken in stijgende lijn, zonder crises en catastrofes.
4. Een onderdeel van de algemene crisis van het kapitalisme is de crisis van het koloniale stelsel van het imperialisme. Deze crisis bestaat uit de ontwikkeling van de nationale bevrijdingsstrijd, die het imperialisme in de koloniën op haar grondvesten doet wankelen. Aan het hoofd van de nationale bevrijdingsstrijd van de onderdrukte volkeren staat de arbeidersklasse. De Grote Socialistische Oktoberrevolutie wekte de revolutionaire activiteit van de onderdrukte volkeren op en leidde het tijdperk van de koloniale revoluties in, waarbij het proletariaat de leiding had.
5. Doordat zich enkele landen hebben losgemaakt van het imperialistische stelsel, neemt onder de voorwaarden van de algemene crisis van het kapitalisme de verarming van de werkende mensen steeds meer toe en verscherpt zich het marktprobleem door de ontwikkeling van het kapitalisme in de kolonien. Een karakteristiek kenmerk van de algemene crisis van het kapitalisme is de chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven en de chronische massale werkloosheid. Onder invloed van de verscherping van het marktprobleem, de chronische onderbezetting van de productiecapaciteit van de bedrijven en de chronische massale werkloosheid worden de economische crises steeds dieper en komen er wezenlijke veranderingen in de kapitalistische cyclus.

Hoofdstuk 21

De verdieping van de algemene crisis van het kapitalisme na de Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog en de tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme. Lenin had wetenschappelijk voorspeld dat na de Eerste Wereldoorlog andere oorlogen zouden volgen, die werden veroorzaakt door de tegenstellingen van het imperialisme. “Het is voor iedereen duidelijk”, zei hij na de beëindiging van de oorlog van 1914-1918, “dat een nieuwe soortgelijke oorlog onvermijdelijk is, als de imperialisten en de bourgeoisie aan de macht blijven.”¹

De verdeling van de invloedssferen tussen de imperialistische landen, voortkomend uit de Eerste Wereldoorlog, was nog minder duurzaam dan de verdeling zoals die was vóór de oorlog. Het aandeel van Engeland en Frankrijk aan de industrieproductie van de wereld verminderde aanzienlijk, hun posities op de kapitalistische wereldmarkt werden slechter. De Amerikaanse monopolies, die zich tijdens de oorlog enorm hadden verrijkt, breidden hun productiecapaciteit uit en namen in de kapitalistische wereld de eerste plaats in wat betreft de kapitaalexport. Duitsland, dat in de Eerste Wereldoorlog een nederlaag had geleden, bouwde zijn zware industrie met behulp van Amerikaanse en Engelse leningen weer snel op en eiste spoedig een herverdeling van de invloedssferen. Japan begon de agressie tegen China. Italië maakte aanspraak op verschillende koloniale bezittingen van andere landen.

Daardoor leidde de werking van de wet van de ongelijkmatige ontwikkeling van de kapitalistische landen in de periode na de Eerste Wereldoorlog tot een hevige verstoring van het evenwicht binnen het kapitalistische wereldstelsel. Opnieuw splitste de kapitalistische wereld zich in twee vijandelijke kampen, hetgeen leidde tot de Tweede Wereldoorlog.

¹ W.I. Lenin, *Rede in der feierliche Sitzung des Moskauer Sowjets zum Jahrestag der III Internationale*, Werke, bd. 30, p. 416. W.I. Lenin, *Rede tijdens de feestelijke bijeenkomst van de Moskouer Sovjet ter gelegenheid van de verjaardag van de Derde Internationale*, zie W.I. Lenin, Werken, 4^e uitg., deel 30. p. 398, Russ.

De Tweede Wereldoorlog, die werd voorbereid door de krachten van de internationale imperialistische reactie, werd ontketend door het blok van de fascistische staten—Duitsland, Japan en Italië. De heersende kringen van de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk, die de agressie van het Duitse fascisme en het Japanse imperialisme op de Sovjet-Unie probeerden te richten, verleenden de agressors alle mogelijke steun en moedigden hen met alle middelen aan tot het ontketenen van de oorlog. Deze oorlog was van de kant van Duitsland en zijn bondgenoten een veroverings- en roofoorlog. Van de kant van de Sovjet-Unie en de andere volkeren die het slachtoffer waren geworden van de fascistische overval, was het een rechtvaardige oorlog, een bevrijdingsoorlog.

Wat de omvang van de oorlogshandelingen betreft, de getalsterkte van de strijdkrachten en de omvang van de toegepaste krijgstechniek, het aantal offers aan mensenlevens en de omvang van de vernietigende materiële waarden, heeft de Tweede Wereldoorlog de Eerste ver overtroffen. Vele landen van Europa en Azië leden kolossale verliezen aan mensenlevens en reusachtige materiële schade. De directe oorlogskosten van de staten die deelnamen aan de oorlog bedroegen rond de 1.000 miljard dollar, de verwoestingen die door de oorlog werden veroorzaakt niet eens meegerekend. De economie en de cultuur van vele volkeren van Europa en Azië leden geweldige verliezen door de roofzuchtige manier waarop de Duitse fascist en de Japanse bezetters huishielden.

De oorlog leidde tot de verdere ontwikkeling van het staatsmonopoliekapitalisme. De door de oorlog bepaalde maatregelen van de burgerlijke staten die volledig onderworpen waren aan de monopolies, hadden tot doel om de financiersmagnaten te verzekeren van maximale monopoliewinsten. In hun voordeel waren maatregelen als de verdeling onder de grote monopolies van miljardenorders voor bewapening tegen bijzonder gunstige voorwaarden, de overdracht van staatsbedrijven aan de monopolies tegen spotprijzen, de verdeling van schaarse grondstoffen en arbeidskrachten in het belang van de grootste bedrijven, de gedwongen sluiting van honderden en duizenden kleine en middelgrote bedrijven of hun onderwerping aan enkele grote bedrijven van de bewapeningsindustrie.

De uitgaven voor de bewapening van de oorlogvoerende kapitalistische landen werden gefinancierd door belastingen, leningen en uitgaven van papiergeld. In de jaren 1943 en 1944 verslonden de belastingen in de belangrijkste kapitalistische landen (de Verenigde Staten, Engeland, Duitsland) ongeveer 35 % van het nationale inkomen. De inflatie veroorzaakte een enorme prijsstijging. De verlenging van de werkdag, de militarisering van de arbeid, de belastingverhoging en de verhoging van de kosten van het levensonderhoud, de sterke daling van het consumptieniveau—dat alles bij elkaar betekende een nog grotere uitbuiting van de arbeidersklasse en de brede massa's van de boeren.

De monopolies vergaarden tijdens de oorlog fabelachtige winsten. Zelfs volgens de te lage officiële opgaven stegen de winsten van de Amerikaanse monopolies van 3,3 miljard dollar in 1938 tot 17,2 miljard dollar in 1941, 21,1 miljard dollar in 1942, 25,1 miljard dollar in 1943 en 24,3 miljard dollar in 1944. Ook de monopolies van Engeland, Frankrijk, het fascistische Duitsland, Italië en Japan maakten reusachtige winsten. Gedurende de oorlog en de naoorlogse jaren nam de economische en politieke almacht van de monopolies en hun onderdrukkingsmacht in de kapitalistische landen nog verder toe. Vooral de omvang van activiteiten van de Amerikaanse monopolies breidde zich uit, zoals de staaltrust, het chemieconcern van Du Pont, de autofabrieken General Electric enzovoort. Het concern General Motors bijvoorbeeld bezit thans 102 fabrieken in de Verenigde Staten en 33 fabrieken in twintig andere landen; in deze bedrijven werken rond een half miljoen arbeiders.

De Tweede Wereldoorlog eindigde met de volledige vernietiging van de fascistische staten door de strijdkrachten van de landen van de anti-Hitlerkoalitie. De beslissende rol daarbij speelde de Sovjet-Unie, die de cultuur, de vrijheid, de onafhankelijkheid en in het algemeen het bestaan van de volkeren van Europa redde van de fascistische onderdrukkers. De Grote Vaderlandse Oorlog van de Sovjet-Unie toonde de kracht en de macht van de eerste socialistische staat ter wereld, toonde de geweldige superioriteit van het socialistische maatschappelijke stelsel en haar staatsbestel.

De oorlog veroorzaakte een verdere verzwakking van het kapitalistische wereldstelsel. Elk van de beide kapitalistische coalities, die elkaar tijdens de oorlog bestreden, hoopte de tegenstander te vernietigen en de wereldheerschappij te verkrijgen. Daarin zochten ze de uitweg uit de algemene crisis. Beide kapitalistische groeperingen rekenden op de ondergang of op een aanzienlijke verzwakking van de Sovjet-Unie in de loop van de oorlog en op de uitschakeling van de arbeidersbeweging in de imperialistische moederlanden en de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën. De Verenigde Staten streefden ernaar om Duitsland en Japan als de gevaarlijkste concurrenten uit het zadel te werpen, zich meester te maken van de afzetmarkten en de grondstoffenbronnen in de wereld en de wereldheerschappij te veroveren.

De heldhaftige strijd van het sovjetvolk, de economische en militaire kracht van de Sovjet-Unie evenals de opleving van de anti-imperialistische nationale bevrijdingsbeweging in Europa en Azië vernietigden de plannen van de imperialisten. In plaats van tot de vernietiging of de verzwakking van de Sovjet-Unie, leidde de oorlog tot haar versterking en tot de groei van haar internationale autoriteit. In plaats van tot de verzwakking of vernietiging van de revolutionaire beweging, leidde de oorlog ertoe dat nog meer landen zich losmaakten van het kapitalistische stelsel. De nederlaag van de fascistische agressors was een aansporing voor de krachten van de bevrijdingsbewegingen in Europa en Azië. "Onder de nieuwe voorwaarden, vooral tengevolge van de beslissende rol van de Sovjet-Unie in

deze oorlog, werd het mogelijk dat een hele reeks van landen die zich in de naoorlogse periode van de kapitalistische weg hadden afgekeerd een nieuwe weg insloegen, de weg van de vestiging en ontwikkeling van volksdemocratische staten. Daarmee werd een nieuwe etappe ingeluid in de ontwikkeling van het internationale socialisme.”²

De volkeren van een reeks landen in Midden- en Zuid-Oost-Europa–Polen, Tsjecho-Slowakije, Roemenië, Hongarije, Bulgarije en Albanië–wierpen het juk af van de reactionaire bourgeoisie, richtten volksdemocratische republieken op, voerden fundamentele sociaal-economische veranderingen door en gingen over tot de opbouw van het socialisme. Een belangrijke nederlaag van het wereldimperialisme en een grandioos succes voor het kamp van de vrede en de democratie was de stichting van de Duitse Democratische Republiek die het bolwerk vormt van de democratische krachten van het Duitse volk in de strijd voor de oprichting van een verenigd, democratisch en vredelievend Duitsland.

In plaats van een verdere onderdrukking van de koloniale volkeren en de afhankelijke landen, ontstond er een nieuwe machtige opleving van de nationale bevrijdingsstrijd in deze landen. De historische overwinning van het grote Chinese volk ontrukte een reusachtig land met een bevolking van 600 miljoen mensen aan de macht van het imperialisme. Nadat een reeks van landen in Europa en Azië zich hadden losgemaakt van het kapitalisme, is nu al meer dan een derde van de mensheid bevrijd van het kapitalistische juk.

Dit alles veroorzaakte een verdere verandering in de krachtsverhoudingen tussen het socialisme en het kapitalisme ten gunste van het socialisme en ten nadele van het kapitalisme. Thans verdedigen de Europese volksdemocratische landen, de Chinese Volksrepubliek en de Duitse Democratische Republiek, samen met de Sovjet-Unie de zaak van de sociale vooruitgang, de vrede en de democratie. Bovendien voeren vele miljoenen mensen in de kapitalistische landen en in de koloniale landen die nog door het kapitaal worden beheerst een actieve strijd tegen het imperialisme, voor sociale en nationale bevrijding.

In de periode van de Tweede Wereldoorlog, vooral nadat de volksdemocratische landen in Europa en Azië zich hadden losgemaakt van het kapitalistische stelsel, ontplooidde zich de tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme, die wordt gekenmerkt door een verdere verdieping en verscherping van deze crisis.

De vorming van twee kampen in de wereld en het verval van de verenigde wereldmarkt. De landen in Europa die zich na de Tweede Wereldoorlog van het kapitalistische stelsel hadden losgemaakt, vestigden met de Sovjet-Unie een verenigd en machtig socialistisch kamp, dat tegenover het kapitalistische kamp staat. Deze twee kampen–het socialistische met de Sovjet-Unie aan het hoofd en het kapitalistische geleid door de Verenigde Staten–belichamen twee richtingen in de economische ontwikkeling. De ene richting

² W.M. Molotov, *Eröffnungsrede auf dem XXI Parteitag der Kommunistischen Partei der Sowjetunion*, Pravda, 6 oktober 1952. W.M. Molotov, *Openingsrede op het 21^e Partijcongres van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie*, Pravda, 6 oktober 1952.

is die van groeiende economische kracht, van de onafgebroken opwaarts ontwikkelende vredeconomie en van de voortdurende verhoging van de welstand van de werkende massa's in de Sovjet-Unie en in de volksdemocratische landen. De andere richting is die van de kapitalistische economie, waar de productiekrachten stagneren, van de militarisering van de economie, van de daling van de levensstandaard van de werkende mensen onder de voorwaarden van de steeds scherper wordende algemene crisis van het kapitalistische wereldstelsel.

De twee kampen—het socialistische en het kapitalistische—belichamen twee tegengestelde richtingen in de internationale politiek. De heersende kringen van de Verenigde Staten en van de andere imperialistische staten bewandelen de weg van de voorbereiding van een nieuwe wereldoorlog en van de fascisering van het leven in hun landen. Het socialistische kamp strijdt tegen het gevaar van nieuwe oorlogen en tegen de imperialistische expansie, strijdt voor de uitroeiing van het fascisme, voor de versterking van de vrede en de democratie.

Het belangrijkste economische gevolg van de Tweede Wereldoorlog en de vorming van twee kampen in de wereld was het uiteenvallen van de *verenigde alles beheersende wereldmarkt*. “Het economische gevolg van het bestaan van twee tegengestelde kampen is het uiteenvallen van de verenigde alles beheersende wereldmarkt en het ontstaan van twee naast elkaar bestaande wereldmarkten die eveneens aan elkaar tegengesteld zijn.”³ Dit bepaalde de verdere verdieping van de algemene crisis van het kapitalisme.

In de naoorlogse periode hebben de landen van het socialistische kamp zich economisch aaneengesloten en een nauwe economische samenwerking en wederzijdse hulp georganiseerd. De economische samenwerking van de landen van het socialistische kamp berust op de oprechte wens elkaar te helpen en tot een algemene economische opbloei te komen. De belangrijkste kapitalistische landen—de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk—probeerden een economische blokkade af te kondigen tegen de Sovjet-Unie, China en de Europese Volksdemocratische landen, teneinde deze landen te wurgen. Daardoor echter bevorderden zij zonder het te willen de vorming en de vestiging van de nieuwe, parallelle wereldmarkt. Dankzij een economische ontwikkeling zonder crises van de landen van het socialistische kamp kent de nieuwe wereldmarkt geen afzetmoeilijkheden; zijn opnamecapaciteit neemt voortdurend toe.

Met het uiteenvallen van de verenigde relatieve wereldmarkt kwam er een einde aan de relatieve stabiliteit van de markten die bestond tijdens de eerste etappe van de algemene crisis van het kapitalisme. Kenmerkend voor de tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme is het afnemen van de opnamecapaciteit van de kapitalistische wereldmarkt. Dat betekent dat het gebied waarin de belangrijkste kapitalistische landen (de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk) door middel van hun macht invloed uitoefenen op de hulpbronnen van de wereld, onvermijdelijk kleiner wordt en voor deze landen de afzetvoorwaarden op de

³ J.W. Stalin, *Öconomische Probleme der USSR*, Dietz 1953, p. 31. J.W. Stalin, *Economische problemen van het socialisme in de USSR*, p. 31.

wereldmarkt ongunstiger worden. De chronische onderbelasting van de productiecapaciteit van de bedrijven van de kapitalistische landen is in de naoorlogse periode toegenomen. Dat is vooral in de Verenigde Staten het geval, hoewel na afloop van de Tweede Wereldoorlog in verschillende industrietakken van de Verenigde Staten geweldige productiecapaciteiten gedeeltelijk werden stilgelegd en gedeeltelijk vernietigd werden.

De inperking van het gebied waar de belangrijkste kapitalistische landen invloed hebben op de hulpbronnen van de wereld, veroorzaakt een toenemende strijd om afzetmarkten, grondstofbronnen en gebieden voor kapitaalinvesteringen tussen de landen van het imperialistische kamp. De imperialisten, vooral de Amerikaanse imperialisten, proberen de moeilijkheden die ontstaan zijn tengevolge van het verlies van reusachtige markten, te overbruggen door een toenemende expansie ten koste van hun concurrenten, door agressieve daden en geforceerde bewapening en militarisering van de economie. Al deze maatregelen leiden echter alleen maar tot een verdere verscherping van de tegenstellingen van het kapitalisme.

De verscherping van de crisis van het koloniale stelsel van het imperialisme. De tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme wordt gekenmerkt door een enorme verscherping van de crisis van het koloniale stelsel. De imperialistische machten proberen de lasten en de gevolgen van de oorlog af te wentelen op de volkeren van de afhankelijke landen. De levensstandaard van de werkende bevolking in de koloniën daalt catastrofaal. Dit alles verscherpt de tegenstellingen tussen de koloniën en de imperialistische moederlanden. De Amerikaanse monopolies dringen onder het voorwendsel van 'hulp' aan de ontwikkelingslanden systematisch de koloniën en de invloedssferen van de West-Europese landen binnen, waardoor de plundering van de onderworpen landen nog toeneemt en de tegenstellingen tussen de imperialistische machten groeien. Door de ontwikkeling van de industrie tengevolge van de oorlog groeide in een reeks van koloniale en halfkoloniale landen het proletariaat, dat steeds actiever de strijd tegen het imperialisme voert.

Onder invloed van deze omstandigheden werd de nationale bevrijdingsstrijd van de koloniale volkeren sterker. De vernietiging van de strijdkrachten van het Duitse en het Japanse imperialisme schiep een nieuwe, gunstige situatie voor een succesvolle afloop van deze strijd.

Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en het hernieuwde opleven van de nationale bevrijdingsstrijd in de koloniën en de afhankelijke landen *valt het koloniale stelsel van het imperialisme feitelijk uiteen*. Dit uiteenvallen wordt vooral gekenmerkt door het feit dat het front van het imperialisme in verschillende koloniale landen werd doorbroken en dat deze landen zich hebben losgemaakt van het wereldstelsel van het imperialisme. Het gebied van de koloniale uitbuiting wordt steeds kleiner.

Geweldige historische veranderingen kwamen tot stand in Azië en in het gebied van de Stille Oceaan, dat wil zeggen in een deel van de wereld dat bewoond wordt door meer

dan een miljard mensen. Onder deze veranderingen neemt de overwinning van het grote Chinese volk, aangevoerd door de Chinese Communistische Partij, op de vereende krachten van het Amerikaanse en het Japanse imperialisme en de binnenlandse feodale reactie, een vooraanstaande plaats in. De overwinning van de volksrevolutie in China maakte een einde aan de heerschappij van de feodale uitbuiters en de buitenlandse imperialisten in het grootste halfkoloniale land van de wereld. De oprichting van de *Chinese Volksrepubliek* was de hardste slag tegen het hele imperialistische stelsel na de Grote Socialistische Oktoberrevolutie in Rusland en de overwinning van de Sovjet-Unie in de Tweede Wereldoorlog. Er ontstonden ook volksrepublieken in *Korea* en *Indochina*.

De strijd van de imperialistische machten om de heerschappij in China leidde tot een bijzondere toespitsing van de internationale betrekkingen in Azië en in het gebied van de Stille Oceaan. Thans is China een zelfstandige grootmacht, die volledige nationale soevereiniteit bezit en een onafhankelijke buitenlandse politiek voert. De Chinese Volksrepubliek, die door talloze banden van vriendschap en samenwerking met de Sovjet-Unie en alle andere landen van het socialistische kamp nauw verbonden is, vormt een machtige factor voor de vrede en de democratie in het verre Oosten en in de gehele wereld.

Er kwamen ook wezenlijke veranderingen tot stand in andere landen van Azië en in het gebied van de Stille Oceaan. Onder druk van de nationale bevrijdingsbeweging in India, met een bevolking van meer dan 440 miljoen mensen, moest het Engelse imperialisme zijn koloniale bestuur uit dit land terugtrekken. India werd verdeeld in twee dominions, India en Pakistan; de macht ging over in de handen van de binnenlandse heersende klassen. Ook de Britse kolonie Ceylon (Sri Lanka) werd een dominion. Onder soortgelijke voorwaarden moest Holland de zelfstandigheid van zijn vroegere kolonie Indonesië en Engeland de zelfstandigheid van Birma (Myanmar) erkennen.

Daardoor betraden India, Indonesië en enkele andere landen de weg van de zelfstandige, soevereine ontwikkeling. Het Engelse imperialisme tracht zijn economische heerschappij over India, Pakistan, Ceylon (Sri Lanka) en Birma (Myanmar) te handhaven. Tegelijkertijd proberen de Amerikaanse monopolies in deze landen binnen te dringen. Deze politiek van de imperialistische machten stoot echter op de groeiende tegenstand van de volkeren van deze landen, die strijden voor de nationale vrijheid en onafhankelijkheid. In een reeks van onderdrukte landen leidde de ontwikkeling van de nationale bevrijdingsbeweging tot een langdurige gewapende strijd van de volksmassa's tegen de koloniale heersers (Maleisië, Filippijnen).

Tot de nationale bevrijdingsstrijd verhieven zich ook de volkeren van Afrika, die het meest door het imperialisme werden onderdrukt (Madagaskar, Goudkust, Kenia, Zuid-Afrika). Het verzet tegen de imperialisten groeit in de landen van het Midden-Oosten (Iran, Egypte) en van Noord-Afrika (Tunesië, Marokko). Het verzet in de Latijns-Amerikanen landen tegen de heerschappij van de Amerikaanse financiersoligarchie in de economie en tegen de politieke onderdrukking groeit gestaag.

In hun streven om de groei van de nationale bevrijdingsbeweging in te dammen vullen de imperialistische machten hun methoden van geweld aan met methoden van bedrog; zij kondigen de 'onafhankelijkheid' af van bepaalde koloniën doch zij behouden in feite de volledige heerschappij over deze landen. Bij de uitvoering van deze manoeuvres worden de imperialisten gesteund door de krachten van de feodale reactie (de grootgrondbezitters en andere feodale heersers) en door de lagen van de grote bourgeoisie van de koloniale landen die nauw verbonden zijn met het buitenlandse kapitaal.

Het Amerikaanse imperialisme, het bolwerk van de reactie en de agressie in de gehele wereld, is de leider van de imperialistische machten in hun pogingen om de nationale bevrijdingsbewegingen van de onderdrukte volkeren te vernietigen zowel met methoden van bedrog als wapenderhand.

De reactionaire pogingen van de imperialisten om het machtige proces van de nationale en sociale wedergeboorte van de volkeren van Azië op anti-imperialistische en antif feudale grondslag te verijdelen, lijden onvermijdelijk schipbreuk. De mislukking van de Amerikaanse gewapende interventie in Korea, de mislukking van de plannen van het Franse en Amerikaanse imperialisme in Indochina hebben duidelijk aangetoond dat de tijden waarin de imperialisten met wapengeweld hun wil aan de volkeren van Azië konden opleggen en hun streven naar vrijheid en onafhankelijkheid konden onderdrukken, onherroepelijk voorbij zijn.

De nationale bevrijdingsbeweging van de onderdrukte volkeren heeft een reeks van nieuwe kenmerken gekregen. In de meeste koloniale landen is de leidende rol van het proletariaat en van de communistische partijen in betekenis toegenomen en verstevigd. Dit is de beslissende voorwaarde voor het succes van de strijd van de onderdrukte volkeren, gericht op de verdrijving van het imperialisme en de verwezenlijking van democratische hervormingen. Onder de leiding van de arbeidersklasse wordt een nationaal, democratisch eenheidsfront opgericht, wordt het bondgenootschap van de arbeidersklasse met de boerenstand versterkt in de strijd tegen het imperialisme en het feodalisme. Het begonnen verval van het koloniale stelsel van het imperialisme maakt de economische en politieke moeilijkheden van de kapitalistische landen nog groter en doet het kapitalisme op haar grondvesten wankelen.

De toenemende ongelijkmatigheid van de ontwikkeling van het kapitalisme. De expansie van het Amerikaanse imperialisme. Voortgekomen uit de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling van de kapitalistische landen, veroorzaakte de Tweede Wereldoorlog een verdere verscherping van deze ongelijkmatigheid. Drie imperialistische machten—Duitsland, Japan en Italië—werden militair vernietigd. Frankrijk leed grote verliezen, Engeland werd ernstig verzwakt. Tegelijkertijd echter konden de monopolies van de Verenigde Staten, die in de oorlog nog rijker waren geworden, hun posities in de kapitalistische wereld verstevigen. Na de vernietiging van de fascistische agressors in de Tweede Wereldoorlog

verplaatste zich het centrum van de wereldreactie en de agressie naar de Verenigde Staten van Amerika.

Profiterend van de verzwakking van hun concurrenten maakten de Amerikaanse monopolies zich in de jacht op maximale winsten in de naoorlogse periode meester van een aanzienlijk deel van de kapitalistische wereldmarkt.

Reeds aan het einde van de 1949 stegen de Amerikaanse kapitaalinvesteringen in het buitenland uit boven de som van de buitenlandse kapitaalinvesteringen van alle overige kapitalistische staten. Het totale bedrag van de in het buitenland geïnvesteerde Amerikaanse kapitalen steeg van 11,4 miljard dollar aan het einde van 1939 tot 39,5 miljard dollar aan het einde van 1953. Het totale bedrag van de in het buitenland geïnvesteerde Engelse kapitalen daalde van 3,5 miljard pond sterling in 1938 tot 2 miljard pond sterling in 1951. In de Verenigde Staten is het overgrote deel van de goudvoorraden van de kapitalistische landen geconcentreerd; de Verenigde Staten zijn de belangrijkste schuldeisers van deze landen geworden. In het begin vond de Amerikaanse expansie plaats onder het voorwendsel van 'hulp voor de wederopbouw van Europa na de oorlog'. Het 'Marshallplan' uit de jaren 1948-1952 diende om de West-Europese landen te knevelen, hun industrie uit te schakelen, hen tot afzetmarkten voor onverkoopbare Amerikaanse goederen om te vormen en hun nationale onafhankelijkheid af te schaffen; het moest deze landen meesleuren op de weg van de Amerikaanse agressiepolitiek en de militarisering van hun economie op gang brengen. Het 'Marshallplan' vormde de grondslag van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie—een agressief bondgenootschap dat in 1949 door het Amerikaanse imperialisme voor de vestiging van zijn wereldheerschappij met actieve steun van de heersende kringen van Engeland werd opgericht. Na afloop van de geldigheidsduur van het 'Marshallplan' werd dat vervangen door het programma van de 'Garantie van de onderlinge veiligheid', wat inhield dat Amerikaanse 'hulp' alleen werd geboden voor geforceerde bewapening en voor de voorbereiding van een nieuwe oorlog. Daarmee wierp het Amerikaanse imperialisme definitief het masker af van 'restaurateur' van de economie van de kapitalistische landen.

De plannen van de Amerikaanse financiersoligarchie voor de vestiging van hun heerschappij over de kapitalistische wereldmarkt mislukten. De Verenigde Staten kwamen op de kleiner geworden kapitalistische wereldmarkt in botsing met de toenemende concurrentie van de West-Europese landen—in de eerste plaats met Engeland. De strijd om de afzetmarkten werd nog scherper doordat de monopolies van West-Duitsland en Japan vijf tot zes jaar na de beëindiging van de oorlog weer aan deze strijd gingen deelnemen. De imperialisten van de Verenigde Staten trachten de verliezen die ontstaan zijn door de beperking van de kapitalistische wereldmarkt te compenseren door teugelloze economische en politieke

expansie, door volledige of gedeeltelijke onderwerping van andere kapitalistische landen en door feitelijke afschaffing van de nationale onafhankelijkheid van deze landen.

Tijdens de oorlog steeg de Amerikaanse export enorm ten koste van de export van de Europese landen, vooral van Engeland. In 1945 bedroeg het aandeel van de Verenigde Staten in de totale export van de kapitalistische landen 40,1 % tegenover 12,6 % in 1937, terwijl het aandeel van Engeland daalde van 9,9 % in 1937, tot 7,4 % in 1945. Na de beëindiging van de oorlog werd het aandeel van de Verenigde Staten aan de export van de kapitalistische landen kleiner tengevolge van de verscherping van de strijd op de wereldmarkt en de groeiende export van de Europese landen. In 1953 bedroeg het aandeel van de Verenigde Staten aan de export 21,1 %, terwijl het aandeel van Engeland in hetzelfde jaar 10,1 % bedroeg.

De Amerikaanse monopolies streven er op alle mogelijke manieren naar de warenexport naar de andere landen van het kapitalistische kamp op te voeren, en voor dit doel bedienen zij zich zowel van leningen onder knechtende voorwaarden, die aan deze landen worden verstrekt, als van onverhulde dumping. Tegelijkertijd sluiten de Verenigde Staten hun binnenlandse markt af voor de invoer van buitenlandse waren door het heffen van buitengewoon hoge invoerrechten. Deze eenzijdigheid van de Amerikaanse buitenlandse handel leidt in de andere kapitalistische landen tot een chronisch tekort aan dollars, dat wil zeggen dat deze landen te weinig dollars hebben om de uit de Verenigde Staten geïmporteerde waren te kunnen betalen.

De economische expansie van de Verenigde Staten ondermijnt de veelvoudige, historisch gegroeide economische betrekkingen tussen de landen. Het Amerikaanse imperialisme ontnemt West-Europa de mogelijkheid om grondstoffen te betrekken uit de Oost-Europese landen die vroeger deze waren leverden in ruil voor West-Europese industrieproducten. Een factor die de naoorlogse moeilijkheden van de kapitalistische economie vergroot, is de omstandigheid dat de imperialisten zelf het democratische kamp de toegang tot de wereldmarkt versperden, door de handel met de Sovjet-Unie, de Chinese Volksrepubliek en de Europese Volksdemocratische landen bijna volledig stop te zetten.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog (1946-1953) bedroeg de export van de Verenigde Staten gemiddeld 13,3 miljard dollar per jaar, de import daarentegen 8,2 miljard dollar. De Verenigde Staten importeerden uit de landen van West-Europa gemiddeld per jaar voor ongeveer 4 miljard dollar aan waren. In deze acht jaar bedroeg het verschil tussen de export van de Verenigde Staten naar de landen van West-Europa en de import van de Verenigde Staten uit die landen 21,6 miljard dollar. De warenomzet van de Verenigde Staten met de landen die nu behoren tot het democratische kamp, bedroeg in 1951 slechts een tiende vergeleken met 1937, de

warenomzet van Engeland met deze landen een zesde en die van Frankrijk minder dan een vierde.

Het Amerikaanse imperialisme oefent de functie uit van internationale uitbuiters en onderdrukker van de volkeren, de functie van kracht die de economie van de overige kapitalistische landen desorganiseert. De expansie van de Amerikaanse monopolies is van groot nadeel voor de belangen van de Engelse en Franse monopolies. Onder het voorwendsel van 'hulp' dringen de Amerikaanse monopolies door de verstrekking van kredieten binnen in de economie van die landen, trachten deze landen tot een economisch aanhangsel van de Verenigde Staten om te vormen en maken zich meester van belangrijke posities in de Engelse en Franse koloniën. Engeland en Frankrijk kunnen als imperialistische landen voor wie goedkope grondstoffen en veilige afzetmarkten van het grootste belang zijn, op den duur niet in deze toestand berusten. Ook de overwonnen landen—West-Duitsland, Japan, Italië—die gebukt gaan onder het Amerikaanse juk, kunnen het vernederende lot dat hen wordt toebedacht door de Amerikaanse aanspraken op de wereldheerschappij niet aanvaarden.

Reeds in 1920 zei Lenin, toen hij de grondslagen blootlegde van de tegenstellingen tussen de Verenigde Staten en de andere kapitalistische machten: "Amerika is sterk, allen hebben zij schulden bij Amerika, daarvan hangt alles af, Amerika wordt het meest gehaat, het plundert allen uit. (...) Amerika kan zich niet verzoenen met de andere landen, omdat er tussen hen de scherpste economische strijd wordt gevoerd, omdat Amerika rijker is dan alle anderen."⁴

Na de Tweede Wereldoorlog nam de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling binnen het ineengeschrompelde imperialistische kamp nog toe; dit leidt echter onvermijdelijk tot *een verdere toename van de tegenstellingen tussen de kapitalistische landen*. De belangrijkste van deze tegenstellingen zijn de *tegenstellingen tussen de Verenigde Staten en Engeland*. Deze tegenstellingen komen tot uitdrukking in de openlijke strijd tussen de Amerikaanse en de Engelse monopolies om afzetmarkten, om grondstoffenbronnen (vooral aardolie, rubber, non-ferro metalen en zeldzame metalen) en om invloedssferen in het algemeen (in West-Europa, in het Midden- en het Verre-Oosten en in Latijns-Amerika). Het door de Verenigde Staten opgerichte agressieve blok van imperialistische staten, dat gericht is tegen de landen van het socialistische kamp, kunnen de tegenstellingen en de conflicten tussen de blokpartners die strijden om hoge monopolieprijzen in een kleiner geworden gebied, dat door het kapitaal beheerst wordt, niet uit de weg ruimen. Hieruit blijkt dus dat Lenins stelling van de *onvermijdelijkheid van oorlogen tussen de kapitalistische landen*, bepaald door de wet van de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling van het imperialisme, ook geldt voor de huidige periode.

⁴ W.I. Lenin, *Reder auf der Versammlung des Aktivs der Moskauer Organisation der KPR (B)*, Werke, bd. 31, p. 419-420.

De agressieve heersende kringen van de imperialistische machten, vooral van de Verenigde Staten, begonnen direct na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog de politiek te bedrijven van voorbereiding van een derde wereldoorlog. De handlangers van de monopolies proberen de volkeren te bedriegen door te beweren dat vandaag de dag een oorlog onvermijdelijk is doordat er twee elkaar tegengestelde stelsels—kapitalisme en socialisme—bestaan. De historische feiten weerleggen dit hersenspinsel. De Eerste Wereldoorlog ontstond door de verscherping van de imperialistische tegenstellingen in een wereld waarin het kapitalistische stelsel nog onbeperkt heerste. De Tweede Wereldoorlog begon met een oorlog tussen twee coalities van kapitalistische landen. In de periode na de Tweede Wereldoorlog strijden de landen van het socialistische kamp met aan het hoofd de Sovjet-Unie standvastig en consequent voor de zaak van het behoud en de versterking van de vrede tussen de volkeren, waarbij ze van het standpunt uitgaan dat het kapitalistische en het socialistische stelsel vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan en in een verhouding van economische concurrentie tot elkaar kunnen staan. De politiek van de Sovjet-Unie en de volksdemocratische landen, die gericht is op de vreedzame samenwerking tussen de staten—ongeacht het maatschappelijk stelsel—wordt ondersteund door de werkende massa's en alle aanhangers van de vrede in de gehele wereld.

De wereldvredebeweging verenigt honderden miljoenen mensen van alle landen, waaronder ook vele miljoenen mensen uit de landen van het kapitaal. De vertegenwoordigers van de meest uiteenlopende sociale groepen, van verschillende politieke en religieuze levensbeschouwingen sluiten zich aaneeen voor de verdediging van de vrede en de veiligheid van de volkeren. De nieuwe wereldoorlog die thans door de imperialisten wordt voorbereid, kan verhinderd worden, als de volkeren de zaak van het behoud van de vrede ter hand nemen en die tot het uiterste verdedigen. “De democratische krachten in de wereld zijn sterk genoeg om de oorlog te verhinderen, als zij maar gemeenschappelijk handelen en diegenen de handen boeien die proberen door de oorlog rijk te worden en aanspraak maken op de wereldheerschappij.”⁵

De militarisering van de economie van de kapitalistische landen. De verdieping van de algemene crisis van het kapitalistische wereldstelsel na de Tweede Wereldoorlog komt tot uitdrukking in een verdere verandering van de kapitalistische cyclus, die veroorzaakt wordt door het uiteenvallen van de wereldmarkt.

Onder de omstandigheden van het uiteenvallen van de wereldmarkt en van de beperking van het gebied waar de belangrijkste kapitalistische landen invloed kunnen uitoefenen op de hulpbronnen van de wereld, gaan de heersende monopolies steeds meer over tot militarisering van de economie om een zekere groei van de productie en maximale winsten

⁵ William Z. Foster, *Schets van de politieke geschiedenis van Amerika*, p. 590, Engelse uitg.

te verzekeren. De militarisering van de economie leidt echter onvermijdelijk tot een nóg grotere verscherping van de onoplosbare tegenstellingen in de kapitalistische economie.

Het economische wezen van de militarisering van de economie bestaat in de eerste plaats uit het gebruik van een steeds groter gedeelte van eindproducten en grondstoffen voor onproductieve bewapeningsdoeleinden, of het oppotten ervan tot reusachtige strategische reserves. In de tweede plaats worden de middelen tot uitbreiding van de bewapeningsproductie verkregen door verdere loonsverlagingen, het ruïneren van de boerenstand, de verhoging van de belastingdruk en de plundering van de volkeren uit de koloniale en afhankelijke landen. Dit alles vermindert in aanzienlijke mate de koopkracht van de bevolking en de vraag naar industrie- en landbouwproducten en leidt tot een aanzienlijke beperking van de productie voor de behoeften van de burgerbevolking. Daardoor maakt de militarisering van de economie van de kapitalistische landen de wanverhouding tussen de productiemogelijkheden en de dalende koopkracht van de bevolking nog groter en veroorzaakt onvermijdelijk een nieuwe economische crisis.

Na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog raakte de industrie van de Verenigde Staten, zonder de fase van een algemene opbloei te hebben doorlopen, na een zwakke opleving van korte duur reeds tegen het einde van 1948, in een economische crisis die gedurende heel 1949 nog scherper werd. Kentekenen van een crisis waren er in 1949 ook waar te nemen in de kapitalistische landen van West-Europa.

De uitbreiding van de productie in de Verenigde Staten en in andere landen van het Atlantische bondgenootschap, die vooral rond het midden van 1950, na het begin van de agressieoorlog van het Amerikaanse imperialisme tegen het Koreaanse volk, sterk werd ontwikkeld, maakte het voor de kapitalistische landen mogelijk om voor een bepaalde tijd het peil van de industriële productie te verhogen. Dit werd echter bereikt ten koste van een eenzijdige ontwikkeling van de nationale economie van de kapitalistische landen, als gevolg van de militarisering. Sinds de tweede helft van 1953 begint er in de Verenigde Staten een nieuwe economische crisis; de gevolgen zijn: een beperking van de industriële productie, een aanzienlijke toename van de voorraden, een daling van de orders en een toename van het aantal volledig werklozen en van het aantal arbeiders met werktijdverkorting.

De militarisering van de economie van de kapitalistische landen, de teugelloze bewapening in de periode na de Tweede Wereldoorlog, toont duidelijk de voortgaande verrotting en het parasitisme van het kapitalisme aan. Door de militarisering van de economie nemen de winsten van de monopolies geweldig toe. In de staatsbegroting neemt het aandeel van de directe en indirecte uitgaven voor de bewapening voortdurend toe. De groei van het staatsbudget, dat een steeds groter deel uitmaakt van het nationale inkomen, gaat gepaard met een steeds groter tekort, een toenemende staatsschuld, een ontwrichting van het hele financierings- en geldstelsel van de kapitalistische landen en van een verstopping van de geldcirculatiekanalen door papiergeld, waarvan de waarde voortdurend daalt.

Volgens officiële, duidelijk te lage cijfers stegen de winsten van de Amerikaanse monopolies van 3,3 miljard dollar in 1938 tot 41,9 miljard dollar in 1953, dat betekent het dertienvoudige. In de acht naoorlogse jaren bereikten de winsten van de Amerikaanse monopolies de som van meer dan 280 miljard dollar. In Engeland bedroegen de winsten van de naamloze vennootschappen in 1951 2.953 miljoen pond sterling tegen 828 miljoen in het jaar 1938.

In de jaren na de oorlog (1946-1953) bedroeg de totale som van de bewapeningsuitgaven van de Verenigde Staten, inclusief de uitgaven voor de bewapening van de lidstaten van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie en voor de productie van atoombomben, bijna 250 miljard dollar. De directe bewapeningsuitgaven in de Verenigde Staten bedroegen de laatste drie jaar (1952-1954) gemiddeld meer dan 50 miljard dollar per jaar of 72 % van het totale budget vergeleken bij 953 miljoen dollar of 12 % van het totale budget tijdens de laatste drie jaar voor de Tweede Wereldoorlog. In dezelfde periode stegen in Engeland de bewapeningsuitgaven van 173 miljoen pond sterling tot 1.503 miljoen pond sterling en bedroegen 36 % van het totale budget vergeleken bij 18 % voor de oorlog. In Frankrijk verslonden de bewapeningsuitgaven tijdens de laatste vijf jaar gemiddeld meer dan een derde van het totale budget.

De waarde van de Amerikaanse dollar bedroeg in het jaar 1953 slechts 34,7 % vergeleken bij 1939, de waarde van het Engelse pond sterling 31,3 %, de Franse franc 2,8 % en de Italiaanse lire 1,8 %.

Reeds gedurende de Eerste Wereldoorlog wees Lenin er met nadruk op, toen hij de snelle ontwikkeling van de Verenigde Staten kenschetste: "... juist dankzij deze omstandigheid kwamen de parasitaire kenmerken van het jongste Amerikaanse kapitalisme bijzonder scherp naar voren."⁶ In de periode na de Tweede Wereldoorlog hangt dit parasitaire karakter van het Amerikaanse kapitalisme ondeelbaar samen met de omstandigheid dat in de economie van de Verenigde Staten steeds duidelijker de tendensen van de woekerstaat naar voren komen. Het toenemende parasitisme komt vooral tot uitdrukking in de groeiende staatsuitgaven voor onproductieve doeleinden tengevolge van de ongebreidelde bewapening en de totale militarisering van de economie. De versterking van het parasitisme komt verder tot uitdrukking in het steeds verder achterblijven van de landbouw bij de industrie, de enorme groei van de arbeidsloze inkomsten, de verspilling door de bourgeoisie die zelfs de Amerikaanse maatstaven overtreft en de corrupte vakbondsbureaucratie, die omgekocht is als betrouwbare steunpilaar voor de Amerikaanse monopolies in de binnen- en buitenlandse politiek van de bourgeoisie.

⁶ W.I. Lenin, *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*; zie werken van W.I. Lenin, 4^e uitg. deel 22, p. 287, Russ. uitgave. (Duits in *Ausgewählte Werke* in twee delen, deel 1, p. 872.)

De toenemende verarming van de arbeidersklasse van de kapitalistische landen. De verdieping van de algemene crisis van het kapitalisme na de Tweede Wereldoorlog bracht een verdere verarming van het proletariaat met zich mee. De monopolies, die ondanks de inkrumping van de kapitalistische wereldmarkt blijven proberen maximale winsten te behalen, voeren de uitbuiting van de werkende mensen tot het uiterste op. Het monopoliekapitaal wentelt de verwoestende gevolgen van de oorlog en de militarisering van de economie volledig af op de schouders van de werkende bevolking. De periode na de Tweede Wereldoorlog wordt gekenmerkt door een verdere verdieping van de kloof tussen de sociale polen van de kapitalistische maatschappij. De versterking van de uitbuiting van het proletariaat komt vooral tot uitdrukking in de verlaging van het reële loon van de arbeiders. Een zeer belangrijke factor voor de daling van het reële loon van de arbeidersklasse is het bestaan van een voortdurende massale werkloosheid. Daarnaast worden de arbeidsvoorwaarden van werkzame arbeiders systematisch verslechterd door omvangrijk gebruik in het loonsysteem van allerlei vormen van tempo-opdrijving, die een niets ontziende stijging van de arbeidsintensiteit mogelijk maakten.

Met steun van de rechtse socialisten en de reactionaire vakbondsambtenaren bereiken de monopolies een daling van het reële loon door ‘bevriezing’ van het nominale loon (‘loonstop’), dat wil zeggen dat ondanks inflatie en toename van de belastingdruk, loonsverhogingen worden geweigerd. De inflatie leidt tot een verhoging van de kosten van het levensonderhoud, tot een snelle verhoging van de prijzen van consumptiegoederen en daardoor tot een breder wordende kloof tussen het nominale en het reële loon. De middelen voor de buitenlandse expansie en de militarisering van de economie van de kapitalistische landen worden uit de werkende mensen geperst door het opschroeven van de belastingen. Ook de snelle verhoging van de huren en het verslechteren van de woonomstandigheden dragen ertoe bij dat de levensstandaard van de arbeidersklasse lager wordt. De daling van het reële loon leidt tot een systematische verslechtering van de voeding van de arbeidersbevolking.

Ook de situatie van de werkende intellectuelen in de kapitalistische landen verslechtert zeer: de chronische massale werkloosheid in hun rijen neemt toe; hun inkomsten dalen tengevolge van het hoger worden van de kosten van het levensonderhoud, de belastingverhogingen en de inflatie.

In Frankrijk en Italië bedroeg het reële loon van de arbeiders in 1952 minder dan de helft van het loon van voor de oorlog; in Engeland was het 20 % lager dan voor de oorlog. Het totaal aantal volledig werklozen en arbeiders met werktijdverkorting bedroeg in de kapitalistische landen in 1950 45 miljoen, dat betekent dat er samen met de gezinsleden meer dan 150 miljoen mensen door getroffen waren. In 1952 waren er in de Verenigde Staten ondanks de opgevoerde bewapeningsproductie niet minder dan 3 miljoen volledig werklozen en 10 miljoen arbeiders met werktijdverkorting; in Engeland meer dan een half miljoen volledig werklozen, in West-Duitsland bijna 3

miljoen volledig werklozen en arbeiders met werktijdverkorting. In Italië telde men meer dan 2 miljoen volledig werklozen en nog meer arbeiders met werktijdverkorting. In Japan waren er ongeveer 10 miljoen volledig werklozen en arbeiders met werktijdverkorting. Sindsdien is de werkloosheid in de kapitalistische landen nog verder toegenomen. In de Verenigde Staten kwam het aantal volledig werklozen in het begin van 1954 op 3,7 miljoen en het aantal arbeiders met werktijdverkorting op 13,4 miljoen. In de Verenigde Staten stegen de directe belastingen van de bevolking in het begrotingsjaar 1952-53 meer dan het twaalfvoudige vergeleken met de begroting van 1937-38, en dan is zelfs de geldontwaarding in aanmerking genomen. In de West-Europese landen, waar de belastingen voor de Tweede Wereldoorlog al zeer hoog waren, stegen de belastingen in dezelfde periode: in Engeland tweemaal zo snel, in Frankrijk 2,6 maal zo snel en in Italië anderhalf maal zo snel.

In alle landen van het kapitalistische kamp is het verbruik van voedingsmiddelen bij de brede volksmassa's sterk verminderd. Nog veel lager ligt het consumptieniveau van de bevolking van de koloniale en afhankelijke landen, waar voortdurende ondervoeding en honger het lot is van tientallen en honderden miljoenen mensen.

De hoogte van de huur die een arbeidersgezin moest opbrengen bedroeg in de Verenigde Staten in 1952 meer dan 190 % vergeleken met 1939. Volgens het bureau voor de statistiek hadden in 1949 in de Verenigde Staten 72,2 % van alle Amerikaanse gezinnen een inkomen dat beneden het zeer karige officiële bestaansminimum lag: 34,3 % van alle gezinnen verdienden minder dan de helft van dit bestaansminimum, 18,5 % minder dan een kwart en 9,4 % minder dan een achtste. Meer dan 5,5 miljoen Amerikanen voorzien in hun onderhoud door los werk.

De verslechtering van de materiële positie van grote delen van de bevolking in de kapitalistische landen veroorzaakt een groeiende verontwaardiging bij de volksmassa's en versterkt de strijd tegen het monopoliekapitaal. Dit uit zich in de opleving van de stakingsbeweging in de kapitalistische landen, in de versterking van vooruitstrevende vakbonden die zich aangesloten hebben bij de in 1945 opgerichte wereldvakbeweging, in de groei van de communistische partijen en de uitbreiding van hun invloed onder de massa's en in de verdere ontplooiing van de politieke strijd van de arbeidersklasse. De communistische partijen en de vooruitstrevende vakbonden, die vastberaden strijd voeren tegen de rechtse socialisten en de reactionaire vakbondsleiders, voeden de arbeidersklasse op in de geest van de proletarische solidariteit en in de geest van de strijd voor de bevrijding van het imperialistische juk.

Het verval van de landbouw in de kapitalistische landen en de ruïnering van de boerenstand. De verdieping van de algemene crisis van het kapitalisme na de Tweede

Wereldoorlog wordt gekenmerkt door de versterking van de heerschappij van de monopolies en het financierskapitaal in de landbouw, het verdere verval van de landbouwproductie en de toenemende differentiatie en ruïnering van de brede massa's van de boerenstand.

Het financierskapitaal maakt zich steeds meer en steeds verdergaand meester van de landbouw. De hypotheekbanken, die krediet verlenen in ruil voor aanspraken op de grond, worden in feite eigenaren van de grond, de inventaris en alle overige bezittingen van de geruïneerde boeren. De banken en verzekeringsmaatschappijen, die krediet verlenen op korte termijn, brengen de boeren steeds dieper in de schulden.

De monopolies verrijken zich steeds en overall aan de landbouwwaren, onverschillig op welk gedeelte van de weg van de producent naar de consument ze zich bevinden. De monopolies stellen lage prijzen vast bij de aankoop van producten van de kleine boer en jagen de detailhandelsprijzen omhoog; daardoor eigenen zij zich een aanzienlijk deel van de inkomsten van de boerenstand toe. De monopolies strijken reusachtige winsten op ten koste van de brede massa's van de boerenstand, doordat zij de verwerking van de landbouwproducten beheersen (graanbedrijven, vlees-, conserven- en suikerindustrie). De maatregelen van de staatsmacht—belastingpolitiek, aankooptransacties en verschillende vormen van zogenaamde 'hulp' aan de landbouw—leiden ertoe dat de monopolies nóg rijker en de brede massa's van de boerenstand nóg armer worden. De uitbuiting van de boeren door de monopolies hangt nauw samen met de talrijke overblijfselen van de uitbuiting die berust op de lijfeigenschap, vooral met de deelpacht, waarbij de pachter een groot deel van de oogst als pacht voor de grond en de inventaris moet afdragen aan de grondbezitter.

In de Verenigde Staten steeg het aandeel van de grote en grootste landbouwbedrijven tot meer dan 200 ha—in 1950 minder dan 6 % van alle bedrijven—in de totale bebouwde oppervlakte van 44,9 % in 1940 tot 53,5 % in 1950, waarbij het aandeel van de grootste bedrijven met meer dan 400 ha steeg van 34,3 % tot 42,6 %. Volgens de berekening van 1950 produceerden 44 % van alle bedrijven slechts 5 % van de geproduceerde waren, dat wil zeggen dat zij een primitief en weinig productief bedrijf voerden dat gericht was op het eigen verbruik, terwijl 103.000 grote boerenbedrijven, die slechts 2 % van alle bedrijven vormden, 26 % van de totale hoeveelheid waren leverden. In Frankrijk bezaten in 1946 de kleine bedrijven met een oppervlakte van 10 ha, die 58,2 % vormden van alle landbouwbedrijven, slechts 16,4 % van de totale voor de landbouw geschikte grond, terwijl de 4,3 % grote landbouwbedrijven 30 % van de grond bezaten. In West-Duitsland hadden de kleine bedrijven met een oppervlakte van 5 ha—in 1949 55,8 % van alle bedrijven—slechts 11 % van de totale grond ter beschikking, terwijl de grote landbouwbedrijven—0,7 % van alle bedrijven—27,7 % van de grond bezaten. In Italië zijn er 2,5 miljoen boeren zonder land en 1,7 miljoen boeren met slechts weinig land. In de periode van 1940-1950 werden er in de Verenigde Staten meer dan 700.000 boerenbedrijven ten gronde gericht.

Het totaalbedrag aan grondrente in de Verenigde Staten steeg van 760 miljoen dollar in 1937 tot 2,1 miljard dollar in 1952. In Italië ontvangen een paar honderd grootgrondbezitters jaarlijks 450 miljard lire aan grondrente, terwijl voor de lonen van de 2,5 miljoen landarbeiders jaarlijks rond 250 miljard lire worden uitgetrokken. Het totaalbedrag aan schulden van de Amerikaanse boeren bij de banken en andere kredietinstellingen werd in de periode van 1946-1952 bijna het dubbele en bedroeg op 1 januari 1953 14,6 miljard dollar. De vermogensbelasting die de boerenbevolking in 1952 moest betalen, was 2,3 maal zo hoog als in 1942.

Aangezien na de Tweede Wereldoorlog de verarming van de arbeidersklasse en de boerenstand in de kapitalistische landen buitengewoon was toegenomen en er reusachtige bedragen uitgegeven werden voor de bewapening, is de koopkracht verminderd en de markt voor landbouwproducten kleiner geworden. In verband daarmee ontwikkelt zich in de kapitalistische landen een nieuwe landbouwcrisis. De voorraden en de 'overschotten' van onverkoopbare landbouwwaren groeien snel, de bebouwde oppervlakte wordt beperkt, de inkomsten van de brede massa's van de boerenstand uit de verkoop van hun producten worden aanzienlijk minder, massa's van kleine producenten worden geruïneerd en reusachtige hoeveelheden levensmiddelen vernietigd, terwijl gelijktijdig het verbruik aan levensmiddelen van de werkende massa's daalt en deze daardoor gebrek moeten lijden.

De tijdelijke tarwevoorraden van de Verenigde Staten overtroffen in 1953 de hoogste stand gedurende de crisis van 1929-1933 en bedroegen het 4,4-voudige van de gemiddelde jaarvoorraden in de periode van 1946-1948. Om de abnormaal hoge prijzen van levensmiddelen te kunnen handhaven, kopen de staatsinstellingen in de Verenigde Staten reusachtige hoeveelheden aardappelen, groente, fruit, vee en gevogelte op en vernietigen die.

In 1953 daalde het netto inkomen van de boeren in de Verenigde Staten met 4,5 miljard dollar respectievelijk 35 % vergeleken met het gemiddelde inkomen in de periode van 1946-1948. In dezelfde periode echter zijn de productie- en andere kosten van de boeren aanzienlijk gestegen tengevolge van de algemene prijsstijgingen en de ontwaarding van de dollar.

De verdere verdieping van de algemene crisis van het kapitalisme na de Tweede Wereldoorlog wordt gekenmerkt door de voortdurende verscherping van alle tegenstellingen in de kapitalistische maatschappij. De tegenstelling tussen de productiekrachten in de maatschappij en de kapitalistische productieverhoudingen spitst zich tot het uiterste toe en laat duidelijk zien dat het overleefde burgerlijke stelsel door de geschiedenis tot de ondergang veroordeeld is.

De tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme bracht een verscherping van de crisis van de burgerlijk democratie met zich mee. De bourgeoisie heeft het vaandel

van de burgerlijk democratische vrijheden, het vaandel van de nationale onafhankelijkheid en de nationale soevereiniteit over boord geworpen. Onder de dekmantel van de leus van het wereldburgerschap heeft de bourgeoisie het principe van de gelijkberechtiging van de mensen en de naties vertrap. Dit principe is heden ten dage in de kapitalistische landen vervangen door het principe van het volledige recht van de uitbuitende minderheid en de rechteloosheid van de uitgebuite meerderheid van de leden van de maatschappij. Daardoor komt het volksvijandige en antinationale karakter van de burgerlijke heerschappij steeds duidelijker naar voren. De bourgeoisie zoekt een uitweg uit de algemene crisis van het kapitalisme door een oorlog en door fascisering van het politieke leven. De volksmassa's van de kapitalistische landen, die voorwaarts schrijden onder het vaandel van het proletarisch internationalisme, zoeken een uitweg door een actieve en vastberaden strijd tegen het gehele systeem van imperialistische slavernij, voor nationale en sociale bevrijding.

“Het proletarische, socialistische internationalisme is de basis voor de solidariteit van de werkende bevolking en voor de samenwerking tussen de volkeren bij het verdedigen van hun onafhankelijkheid tegen de listen en de streken van het imperialisme, voor de verdediging van de vrede. Het leert de arbeiders zich in elk land te verenigen in de strijd tegen de macht van het kapitaal, als garantie voor de overgang naar de socialistische economie. Het leert de arbeidersklasse en de volkeren de banden van internationale solidariteit verder te ontwikkelen, de strijd voor de vrede beter te voeren, de provocateurs van een nieuwe oorlog te isoleren en onschadelijk te maken.”⁷

Als gevolg van de Eerste Wereldoorlog maakte Rusland zich los van het kapitalistische stelsel en door de Tweede Wereldoorlog tevens een reeks van landen in Europa en Azië. Een derde wereldoorlog zou echter, als het de imperialisten zou gelukken die te ontketenen, onvermijdelijk leiden tot de ineenstorting van het totale kapitalistische wereldstelsel. In die oorlog zouden de imperialistische agressors niet alleen geconfronteerd worden met de onoverwinnelijke kracht van de staten van het socialistische kamp, maar zij zouden ook voor het feit komen te staan dat alle uiterst scherpe tegenstellingen die in het moderne kapitalisme aanwezig zijn tot uitbarsting zouden komen: de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal, de tegenstelling tussen de imperialistische machten, de tegenstelling tussen de imperialistische moederlanden en de koloniën. Op grond van de onomstotelijke wetten van de historische ontwikkeling, de wetten van de klassenstrijd, zou het achterland van het imperialistische front in het geval van een nieuwe wereldoorlog onvermijdelijk veranderd worden in een strijdperk van verbitterde gevechten van de arbeidersklasse en alle werkende mensen tegen hun onderdrukkers, in een strijdperk van onverzoenlijke strijd van de onderdrukte volkeren van de koloniën en de afhankelijke landen, voor hun vrijheid en onafhankelijkheid. Dat zou leiden tot de ondergang van het imperialistische stelsel als geheel.

⁷ Palmiro Togliatti, *De eenheid van de arbeidersklasse en de taken van de communistische en arbeiderspartijen*; zie *Voor duurzame vrede, voor volksdemocratie*, 2 december 1949.

De vooruitstrevende, democratische krachten van de volkeren, die geleid worden door de arbeidersklasse en haar voorhoede, de communistische partijen, sluiten zich aaneen tot een actief verzet tegen de imperialistische reactie, tegen het fascistische gevaar, tegen de plannen voor nieuwe oorlogen. Het kamp van de vrede, de democratie en het socialisme, met aan het hoofd de Sovjet-Unie, verenigt thans 900 miljoen mensen van de bevolking van de landen die zich van het kapitalistische stelsel hebben losgemaakt, met vele honderden miljoenen mensen in de landen die nog aan het kapitaal onderworpen zijn. Dit kamp betekent een machtige kracht, die op het gehele verloop van de huidige ontwikkeling beslissende invloed uitoefent.

Korte samenvatting

1. In de periode van de Tweede Wereldoorlog, vooral nadat de volksdemocratische staten in Europa en Azië zich hadden losgemaakt van het kapitalistische stelsel, ontwikkelde zich de tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme. Door het ontstaan van twee elkaar tegengestelde kampen in de wereld viel de verenigde, allesomvattende wereldmarkt uiteen en vormden zich twee naast elkaar bestaande markten, de markt van de landen van het socialistische kamp en de markt van de landen van het kapitalistische kamp. Het gebied waar de belangrijke kapitalistische landen de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk—invloed hebben op de hulpbronnen van de wereld, werd aanzienlijk kleiner. In de kapitalistische landen worden de afzetmoeilijkheden en de chronische onderbelasting van de productiecapaciteit van de bedrijven groter.
2. Een van de belangrijkste gevolgen van de Tweede Wereldoorlog is de enorme verscherping van de crisis van het koloniale stelsel van het imperialisme. De hernieuwde opleving van de nationale bevrijdingsstrijd in de koloniën en de afhankelijke landen leidde tot het uiteenvallen van het koloniale stelsel en tot het feit dat China en enkele andere landen zich losmaakten van het wereldstelsel van het imperialisme.
3. De verdere verdieping van de ongelijkmatigheid in de ontwikkeling van de kapitalistische landen veroorzaakt absoluut een verscherping van de innerlijke tegenstellingen in het kamp van het imperialisme. Het Amerikaanse imperialisme, dat de weg is ingeslagen van de teugellose expansie, tracht de economie van de andere landen aan zich te onderwerpen. De militarisering van de economie veroorzaakt een verbreding van de kloof tussen de productiemogelijkheden van de industrie in de kapitalistische landen en de afzetmogelijkheden van de producten en schept daarmee de voorwaarden voor nieuwe economische crises en catastrofes.
4. De tweede etappe van de algemene crisis van het kapitalisme staat in het teken van een enorme verslechtering van de materiële positie van de brede massa's van de werkende mensen. Dat komt tot uiting in de daling van het reële loon van de arbeidersklasse, in een groeiend leger van langdurig werklozen, in een omvattende toepassing van opjaagsystemen in de organisatie van het werk, in de inflatie en de toenemende duurte, in de belastingverhogingen, de verarming en de ruïnering van de brede massa's van de boerenstand van de kapitalistische landen en de versterking van de koloniale uitbuiting. De versterking van het kamp van de vrede, de democratie en het socialisme, de verzwakking van het imperialistische kamp van de reactie en de oorlog, de opleving van de bevrijdingsstrijd van de arbeidersklasse, de boerenstand en de koloniale volkeren tonen aan dat het huidige tijdperk, het tijdperk van de ondergang van het kapitalisme, het tijdperk van de overwinning van het communisme is.

Bijlage

De economische theorieën in het tijdperk van het kapitalisme

Met de ontwikkeling van het kapitalisme en de verscherping van de tegenstellingen ervan ontstonden en ontwikkelden zich verschillende economische stromingen, die de belangen van bepaalde klassen tot uitdrukking brachten.

De klassieke burgerlijke politieke economie. In de strijd tegen het feodalisme en voor de opbouw en consolidatie van de kapitalistische verhoudingen schied de bourgeoisie haar eigen politieke economie, die de economische opvattingen van de ideologen van het feodalisme ontmaskerde en gedurende een bepaalde periode een progressieve rol speelde.

De kapitalistische productiewijze kwam het eerst tot ontwikkeling in Engeland. Hier ontstond ook de klassieke burgerlijke economie. *William Petty* (1623-1687), wiens activiteit in de laatste dagen van het mercantilisme valt, probeerde de innerlijke samenhang van de economische verschijnselen van de burgerlijke maatschappij te doorgronden en deed daarbij de belangrijke ontdekking dat waren onderling geruild worden in overeenstemming met de hoeveelheid arbeid die nodig is voor de fabricage ervan.

Bij de totstandkoming van de burgerlijke politieke economie spelen de *fysiocraten* een grote rol. *Francois Quesnay* (1694-1774) stond aan het hoofd van deze stroming. De fysiocraten verschenen in Frankrijk in de tweede helft van de 18^e eeuw ten tonele, in de periode van de ideologische voorbereiding van de burgerlijke revolutie. Evenals de vertegenwoordigers van de Franse filosofie van de Verlichting namen de fysiocraten ook aan dat er natuurlijke, door de natuur bepaalde wetten van de menselijke maatschappij bestaan. In die tijd was Frankrijk een agrarisch land. In tegenstelling tot de mercantilisten, die de rijkdom alleen in het geld belichaamd zagen, gold voor de fysiocraten als enige bron van rijkdom de natuur en daarmee de landbouw, die de mensen de vruchten van de natuur

oplevert. Daaruit laat zich ook de naam van de school verklaren: 'fysiocraten', dat uit twee Griekse woorden is samengesteld en zoveel betekent als natuur en heerschappij.

De leer van het 'nettoproduct' vormde het middelpunt van de theorie van de fysiocraten. Zo noemden de fysiocraten het totale productoverschot boven de productiekosten, dat wil zeggen dat deel van het product waarin in het kapitalisme de meerwaarde belichaamd wordt. De fysiocraten vatten rijkdom op als een bepaalde hoeveelheid producten in hun stoffelijke of natuurlijke vorm, als een bepaalde hoeveelheid gebruikswaarden. Zij beweerden dat het 'nettoproduct' uitsluitend in de landbouw en de veeteelt voortgebracht werd, dat wil zeggen in die productietakken waarin de natuurlijke groeiprocessen van planten en dieren plaatsvinden. In alle andere takken echter wordt slechts de vorm van de door de landbouw geleverde producten veranderd.

Het belangrijkste werk van de fysiocratische school is de *Tableau économique* (Economische schets) van Quesnay. De verdienste van Quesnay bestaat eruit dat hij een belangwekkende poging deed om het proces van de kapitalistische reproductie in zijn geheel voor te stellen, zonder weliswaar een wetenschappelijke theorie van de reproductie te kunnen ontwikkelen.

Ervan uitgaand dat het 'nettoproduct' alleen in de landbouw wordt voortgebracht, verlangden de fysiocraten dat alle belastingen alleen aan de grondbezitters opgelegd zouden worden en dat de industriële gevrijwaard zouden worden van elke belastingdruk. In dit verlangen openbaart zich duidelijk het klassenkarakter van de fysiocraten als ideologen van de bourgeoisie. De fysiocraten namen het op voor de onbeperkte heerschappij van de privé-eigendom. Zij beweerden dat alleen de vrije concurrentie overeenkomt met de natuurlijke wetten van de economie en de natuur van de mens, daarom stelden zij tegenover de politiek van het protectionisme de politiek van *de vrijhandel* en bestreden vastbesloten de begrenzings van het gildenwezen en de inmenging van de staat in het economische leven van het land.

De klassieke burgerlijke politieke economie bereikte het hoogtepunt van haar ontwikkeling in het werk van A. Smith en D. Ricardo. *Adam Smith* (1723-1790) zette tegenover de fysiocraten een beslissende stap voorwaarts in de wetenschappelijke analyse van de kapitalistische productiewijze. Zijn hoofdwerk, dat in 1776 verscheen, is getiteld *Onderzoek naar het wezen en de oorzaken van de nationale rijkdom*. De rijkdom van een land wordt, naar de mening van Smith, gevormd door de totale hoeveelheid waren die in dat land is geproduceerd. Smith verwierp het eenzijdige en daarom verkeerde denkbeeld van de fysiocraten dat het 'nettoproduct' slechts door de arbeid in de landbouw zou worden voortgebracht, en duidde voor de eerste maal iedere arbeid aan als bron van waarde, in welke productietak die ook verricht wordt. Smith was de econoom van de manufactuurperiode van het kapitalisme en zag daarom in de arbeidsdeling de grondslag van de stijging van de arbeidsproductiviteit.

Het was karakteristiek voor Smith dat hij twee methoden van onderzoek van de economische verschijnselen met elkaar verbond. Enerzijds onderzocht Smith de innerlijke samenhang van de verschijnselen en probeerde met zijn analyse binnen te dringen in de verborgen structuur of, zoals Marx heeft gezegd, in de fysiologie van het burgerlijke economische systeem. Anderzijds beschreef Smith de verschijnselen in de vorm waarin deze aan de oppervlakte van de kapitalistische maatschappij kwamen en waarin deze zich dus praktisch aan de kapitalist voordoen. De eerste van deze methoden is een wetenschappelijke, de tweede een onwetenschappelijke methode.

Bij de analyse van de innerlijke samenhang tussen de verschijnselen van het kapitalisme bepaalde Smith de waarde van de waar door de hoeveelheid arbeid die nodig is voor de fabricage ervan. Daarbij beschouwde hij het arbeidsloon van de loonarbeider als een deel van het arbeidsproduct dat door de waarde van de middelen van bestaan wordt bepaald, en de winst en rente als aftrekpost van het door de arbeid van de arbeider voortgebrachte product. Toch zette Smith dit standpunt niet consequent door. Voortdurend verwisselde hij de bepaling van de waarde van de waren door de arbeid die erin is opgesloten met de bepaling van de waarde door de 'waarde van de arbeid'. Hij beweerde dat de bepaling van de waarde door de arbeid alleen van toepassing was op de 'oertoestand van de maatschappij', waaronder hij de eenvoudige warenhuishouding van de kleine producenten verstond. Maar in het kapitalisme zou de waarde van de waren uit het inkomen *samengesteld worden* uit het loon, de winst en de rente. Deze bewering weerspiegelde het bedrieglijke uiterlijk van de verschijnselen van de kapitalistische economie. Smith had de opvatting dat de waarde van het totale maatschappelijke product alleen uit het inkomen-loon, winst en rente-zou bestaan, dat wil zeggen, hij liet ten onrechte de waarde van het constante kapitaal, dat bij de fabricage van waren verbruikt wordt, buiten beschouwing. Dit 'dogma van Smith' sloot iedere mogelijkheid uit het proces van de maatschappelijke reproductie te begrijpen.

Smith schetste voor de eerste keer de klassenstructuur van de kapitalistische maatschappij; hij wees erop dat deze uit drie klassen bestaat: 1. de arbeiders, 2. de kapitalisten en 3. de grondbezitters. Toch bleef Smith gevangen in de burgerlijke wereldbeschouwing; in zijn opvattingen kwam tot uitdrukking dat in zijn tijd de klassenstrijd nog niet tot ontwikkeling gekomen was. Smith beweerde dat er in de kapitalistische maatschappij een belangengemeenschap zou bestaan, omdat ieder naar zijn eigen voordeel zou streven en omdat uit de botsing van het streven van ieder afzonderlijk een algemeen belang zou ontstaan. Hij keerde zich vastbesloten tegen de theoretische opvattingen en de politiek van de mercantilisten en nam het hartstochtelijk op voor de *vrije concurrentie*.

Met het werk van *David Ricardo* (1772-1823) werd de klassieke burgerlijke politieke economie afgesloten. Ricardo leefde in de periode van de industriële revolutie in Engeland. Zijn hoofdwerk *Grondbeginselen van de politieke economie en de belastingheffing* verscheen in 1817.

Ricardo werkte de arbeidswaardeleer zo consequent mogelijk uit als in het kader van het burgerlijke gezichtsveld mogelijk is. Hij weerlegde de stelling van Smith dat de waarde alleen in de ‘oertoestand van de maatschappij’ door de arbeid zou worden bepaald en toonde aan dat de door de arbeid van de arbeider voortgebrachte waarde *de bron* is waaruit zowel het loon als ook de winst en rente voortkomen.

Ervan uitgaande dat de waarde bepaald wordt door de arbeid, toonde Ricardo de tegenstelling aan tussen de klassenbelangen in de burgerlijke maatschappij, zoals deze in de sfeer van de verdeling voor de dag komt. Ricardo beschouwde het bestaan van de klassen als een eeuwig verschijnsel in het maatschappelijk leven. Zoals Marx heeft gezegd, neemt Ricardo “bewust de tegenstelling tussen de klassenbelangen, tussen het arbeidsloon en de winsten, tussen de winst en de grondrente, als uitgangspunt van zijn onderzoekingen, terwijl hij deze tegenstelling op een naïeve manier opvat als een maatschappelijke natuurwet.”¹

Ricardo formuleerde de belangrijke economische wet: hoe hoger het loon van de arbeider, des te lager is de winst van de kapitalisten, en omgekeerd. Ricardo toonde ook de tegenstelling tussen winst en rente aan; bij vergissing erkende hij echter alleen het bestaan van de differentiële rente, die hij in verband bracht met de denkbeeldige ‘wet van de afnemende bodemopbrengst’.

Ricardo heeft in de ontwikkeling van de politieke economie een grote rol gespeeld en zijn theorie dat de waarde alleen door de arbeid wordt bepaald, is van het grootste historische belang. Sommige van zijn leerlingen, voor wie de verscherping van de kapitalistische tegenstellingen niet verborgen bleef, kwamen tot de volgende conclusie: als de waarde alleen voortgebracht wordt door de arbeid dan is het noodzakelijk en rechtvaardig dat de arbeider, de schepper van alle rijkdom, ook de bezitter is van alle rijkdom, van alle arbeidsproducten. Een dergelijke eis brachten de vroege socialisten, de navolgers van Ricardo, in Engeland in de eerste helft van de 19e eeuw naar voren.

Tegelijk vertoont de leer van Ricardo trekken van een burgerlijke beperktheid. Evenals Smith stelde Ricardo zich het kapitalistische bestel met zijn tegengestelde klassenbelangen voor als een natuurlijk en eeuwig stelsel. Ricardo stelde niet één keer de vraag naar de historische oorsprong van dergelijke economische grondbegrippen als waar, geld, kapitaal, winst enzovoort. Hij vatte het kapitaal niet historisch op, doordat hij het gelijkstelde met de productiemiddelen.

Het ontstaan van de vulgaire economie. Met de ontwikkeling van het kapitalisme en de verscherping van de klassenstrijd ruimde de klassieke burgerlijke politieke economie het veld voor de vulgaire economie. Marx noemde deze daarom vulgair, omdat de vertegenwoordigers ervan de wetenschappelijke kennis van de economische verschijnselen vervingen door de beschrijving van hun uiterlijke schijn, en hierbij stelden zij zich tot taak

¹ Karl Marx, *Het kapitaal*, deel. 1, Inl. bij 2^e druk, p. 18, Ned. uitgave De Haan.

het kapitalisme goed te praten en de tegenstellingen ervan te verhullen. De vulgaire economen wierpen alles overboord wat in de opvattingen van de economen van de voorafgaande periode (in het bijzonder bij A. Smith) wetenschappelijk was en namen alles over wat onwetenschappelijk was, alles wat voortgesproken was uit de klasse, bepaalde beperktheid van het gezichtsveld van ook deze economen.

“Het gaat er nu niet meer om of deze of gene theorie juist is, maar of deze voor het kapitaal nuttig of schadelijk is, toegeeflijk of lastig, in strijd met de politieverordeningen of niet. In de plaats van belangeloos onderzoek kwam de betaalde verdediging, in de plaats van onbevangen wetenschappelijk onderzoek het slechte geweten en de valse bedoelingen van de geloofsverdediging.”²

Op het gebied van de waardetheorie stelt de vulgaire economie tegenover de stelling dat de waarde bepaald wordt door de arbeidstijd, een reeks van stellingen op die al door de klassieke burgerlijke school waren weerlegd. Daartoe behoren de theorie van vraag en aanbod, die de waarde die aan de prijs ten grondslag ligt, negeert en de verklaring van de grondslag van de warenprijzen vervangt door de beschrijving van de schommelingen van de prijzen; de theorie van de productiekosten, die de prijs van de ene waar met behulp van de prijzen van andere waren verklaart, dat wil zeggen feitelijk in een kringetje ronddraait; de theorie van de nuttigheid, die de waarde van de waren wil verklaren uit de gebruikswaarde ervan en daarbij negeert dat de gebruikswaarden van waren van verschillende aard kwalitatief verschillend zijn en daarom kwantitatief niet met elkaar vergeleken kunnen worden.

De Engelse vulgair-econoom *T.R. Malthus* (1766-1834) kwam met het hersenspinsel dat de ellende van de brede massa's van de werkende mensen, die eigen is aan het kapitalisme, bepaald zou worden door het feit dat de mensen sneller vermeerderen dan de hoeveelheid van de door de natuur geleverde bestaansmiddelen kan toenemen. Volgens de bewering van Malthus wordt het noodzakelijke evenwicht tussen de totale bevolking en de hoeveelheid door de natuur geleverde bestaansmiddelen tot stand gebracht door honger, ellende, epidemieën en oorlogen. De ‘theorie’ van Malthus tegenover de mensheid werd opgesteld om de maatschappelijke orde te rechtvaardigen waarin het parasitisme en de luxe van de uitbuitersklassen voorkomen naast de buitensporig zware arbeid en de toenemende ellende van de brede massa's van de werkende mensen.

De Franse vulgair-econoom *J.B. Say* (1767-1832) verhief ‘drie productiefactoren’—arbeid, kapitaal en grond—tot bron van de waarde en maakte de gevolgtrekking dat de bezitters van ieder van deze productiefactoren de hen ‘toekomende’ inkomsten verkrijgen: de arbeider het arbeidsloon, de kapitalist de winst (of de rente), de grondbezitter de landrente. Say beweerde dat er in het kapitalisme geen tegenstelling zou zijn tussen productie en consumptie en ontkende daarmee de mogelijkheid van algemene crises van overproductie. De

² Karl Marx, *Het Kapitaal*, deel 1, Inl. bij 2^e druk, p. 19, Ned. uitgave de Haan.

theorie van Say was een grove vervorming van de werkelijkheid ten gunste van de uitbuitersklassen. De Franse econoom *F. Bastiat* (1801-1850) en de Amerikaan *H.Ch. Carey* (1793-1879) verbreidden met ijver het hersenspinsel van de harmonie van de klassenbelangen in het kapitalisme. Onder het voorwendsel de burgerlijke 'vrijheid van werken' te verdedigen, voerde de vulgaire economie een felle strijd tegen de vakbonden, de collectieve arbeidsovereenkomsten en de stakingen. Vanaf de vijftiger jaren van de 19^e eeuw verkreeg de vulgaire economie de onbeperkte heerschappij in de burgerlijke wetenschap.

De kleinburgerlijke politieke economie. In het begin van de 19^e eeuw ontstaat in de politieke economie de kleinburgerlijke richting, die de situatie van vele tegenstellingen van het kleinburgerdom als tussenlaag in de kapitalistische maatschappij weerspiegelt. De kleinburgerlijke economie kwam tot ontwikkeling met de Zwitserse econoom *S. Sismondi* (1773-1842). In tegenstelling tot Smith en Ricardo, die het kapitalistische stelsel voor de natuurlijke toestand van de maatschappij hielden, bekritiseerde en veroordeelde Sismondi het kapitalisme vanuit het standpunt van de kleinburgerij. Sismondi zag zijn ideaal in de warenproductie op kleine schaal van de boeren en de handwerkers en ontwikkelde utopische projecten om de eigendom in het klein voor alle tijden te behouden; daarbij was hem zeker ontgaan dat in de warenproductie op kleine schaal de noodzaak van de ontwikkeling van de kapitalistische verhoudingen besloten ligt. Uit het feit dat de inkomsten van de arbeiders en de producenten in het klein verminderen, trok Sismondi de verkeerde conclusie dat met de ontwikkeling van het kapitalisme de markt onvermijdelijk ineen zou krimpen. Ten onrechte beweerde hij dat de accumulatie van het kapitaal alleen mogelijk zou zijn wanneer er producenten in het klein en een externe markt zouden zijn.

In Frankrijk ontwikkelde *P.J. Proudhon* (1809-1865) opvattingen over de kleinburgerlijke politieke economie. Hij verdedigde het reactionaire idee dat, als het sociale kwaad van het kapitalisme genezen kon worden door de oprichting van een speciale bank, die de producten van de producenten in het klein, zonder gebruik van geld, zou moeten ruilen en de arbeiders een gratis krediet zou moeten verlenen. Proudhon verspreidde reformistische illusies onder de arbeidersmassa's en leidde ze af van de klassenstrijd.

In Rusland werden aan het einde van de 19^e eeuw door de liberale nationalistten reactionair-utopische ideeën van de kleinburgerlijke politieke economie gepropageerd.

De utopisch socialisten. Met de opkomst en ontwikkeling van de machinale grootindustrie op het einde van de 18^e eeuw en in het begin van de 19^e eeuw kwamen de tegenstellingen van het kapitalisme en de ellende die deze de werkende massa's brengt, steeds duidelijker voor de dag. Maar de arbeidersklasse was zich nog niet bewust geworden van haar historische rol als doodgraver van het kapitalisme. In deze periode waren de grote utopische socialistten werkzaam, *Henri Saint-Simon* (1760-1825) en *Charles Fourier* (1772-1837) in

Frankrijk en *Robert Owen* (1771-1858) in Engeland, die in de ontwikkelingsgeschiedenis van de socialistische ideeën een grote rol hebben gespeeld.

De utopische socialisten verklaarden de economische verschijnselen vanuit de filosofie van de Verlichting uit de 18^e eeuw, evenals de vertegenwoordigers van de klassieke burgerlijke politieke economie. Terwijl deze laatsten echter van mening waren dat het kapitalistische bestel overeenkwam met de natuur van de mens, beschouwden de utopische socialisten dit bestel als een bestel dat tegengesteld is aan de natuur van de mens.

De historische betekenis van de utopische socialisten ligt in het feit dat zij de burgerlijke maatschappij scherp bekritiseerden. Zij hekelden genadeloos de etterzweren van de burgerlijke maatschappij, zoals de ellende en de ontberingen van de tot zware, uitputtende arbeid veroordeelde massa's, de omkoopbaarheid en de corruptie van de rijke bovenlaag van de maatschappij, de kolossale vernietiging van productiekrachten door de concurrentie en de crises enzovoort.

Tegenover het kapitalistische bestel, dat berust op de particuliere eigendom van de productiemiddelen en de uitbuiting van de ene maatschappelijke klasse door de andere, stelden de utopische socialisten het toekomstige socialistische bestel, dat berust op het maatschappelijk bezit van de productiemiddelen en dat vrij is van de uitbuiting van de ene mens door de andere. Toch hadden de utopische socialisten op geen enkele manier ontdekt welke wegen enkel en alleen naar het socialisme voeren. Omdat zij de wetten van de maatschappelijke ontwikkeling, de wetten van de klassenstrijd niet kenden, waren zij van mening dat de klassen van bezitters zelf het socialisme zouden verwezenlijken, als het zou lukken hen te overtuigen van de redelijkheid, rechtvaardigheid en de doelmatigheid van dit nieuwe stelsel. Op geen enkele wijze erkenden de utopische socialisten de historische rol van het proletariaat. Het utopische socialisme “was noch in staat het wezen van de kapitalistische loonslavernij te verklaren, noch de wetten van de ontwikkeling van het kapitalisme te ontdekken, noch in staat dié maatschappelijke kracht te ontdekken, die in staat zou zijn de schepper van een nieuwe maatschappij te worden.”³

De revolutionaire democraten in Rusland. Toen Rusland in het midden van de 19e eeuw de crisis in de lijfeigenschap doormaakte, was daar een groep van zeven voortreffelijke denkers werkzaam, die een grote bijdrage hebben geleverd aan de ontwikkeling van de economische wetenschap. *A.I. Herzen* (1812-1870) hekelde het tsarisme en de lijfeigenschap in Rusland en riep het volk op tot de revolutionaire strijd daartegen. Scherp bekritiseerde hij ook het stelsel van de kapitalistische uitbuiting, dat in het Westen aan de macht was gekomen. Herzen legde de grondslag voor het utopische ‘boerensocialisme’. Hij zag het ‘socialisme’ in de bevrijding van de boeren door de overdracht van de grond aan de boeren, door het gemeenschappelijke grondbezit en door het boerenidee van ‘recht op land’. In deze

³ W.I. Lenin, *Drie bronnen en drie bestanddelen van het marxisme*, Keuze uit zijn werken, deel 1, p. 57, Ned. Pegasus.

opvattingen van Herzen zit niets werkelijk socialistisch, maar daarin kwam tot uitdrukking de revolutionaire wil van de boerenstand van Rusland, die streed voor de omverwerping van de macht van de landheren en voor het uit de weg ruimen van het grootgrondbezit.

De grote Russische revolutionair en geleerde *N.G. Tsjernisjevski* (1828-1889) maakte zich uiterst verdienstelijk voor de ontwikkeling van de economische wetenschap. Tsjernisjevski stond aan het hoofd van de revolutionaire democraten, die vastbesloten streden tegen de lijfeigenschap en de tsaristische autocratie in Rusland. Hij bekritiseerde op schitterende wijze niet alleen de lijfeigenschap, maar ook het kapitalistische stelsel, dat zich in die tijd in West-Europa en Noord-Amerika had geconsolideerd. Tsjernisjevski legde het klassenkarakter en de beperktheid bloot van de klassieke burgerlijke politieke economie en leverde een vernietigende kritiek op de vulgair-economen John Stuart Mill, Say, Malthus en anderen. Zoals Marx vaststelde, heeft N.G. Tsjernisjevski op meesterlijke wijze het bankroet van de burgerlijke politieke economie belicht.

Tegenover de burgerlijke politieke economie, die de eigenbelangen van de kapitalisten dient, stelde Tsjernisjevski de 'politieke economie van de werkende mensen', waarin de arbeid en de belangen van de werkende mensen centraal moeten staan. Omdat de kapitalistische verhoudingen in het toenmalige Rusland nog maar weinig ontwikkeld waren, zag Tsjernisjevski als vertegenwoordiger van het utopische 'boerensocialisme' niet dat de ontwikkeling van het kapitalisme en het proletariaat de materiële voorwaarden en de maatschappelijke kracht schept voor de verwezenlijking van het socialisme. Toch was Tsjernisjevski verder gekomen dan de West-Europese utopische socialisten wat betreft de opvattingen over het karakter van de kapitalistische maatschappij en de klassenstructuur ervan en over de aard van de economische ontwikkeling ervan, en hij heeft een grote stap vooruit gezet in de richting van het wetenschappelijk socialisme. Anders dan de utopische socialist van het Westen vond Tsjernisjevski de revolutionaire activiteit van de werkende massa's, hun strijd voor hun bevrijding van beslissend belang, en hij riep op tot de volksopstand tegen de uitbuiters. Tsjernisjevski was een consequente, strijdbare, revolutionaire democraat. Lenin schreef dat zijn werken een geest van klassenstrijd ademen.

De economische leer van Tsjernisjevski vormde het hoogtepunt in de ontwikkeling van de gehele politieke economie vóór Marx. In zijn filosofische opvattingen was Tsjernisjevski een strijdbare materialist. Evenals Herzen benaderde ook hij het dialectisch materialisme.

De revolutionaire democraten–Herzen, Tsjernisjevski en hun medestrijders–vormden de voorlopers van de Russische sociaal-democratie.

De revolutionaire omwenteling in de politieke economie door Karl Marx en Friedrich Engels. Omstreeks het midden van de 19^e eeuw werd het kapitalistische economische stelsel het overheersende stelsel in de belangrijkste landen van West-Europa en in de Verenigde Staten. Het proletariaat werd gevormd en dat begon de strijd tegen de bourgeoisie

op te nemen. De voorwaarden ontstonden voor het totstandkomen van de progressieve proletarische wereldbeschouwing: *het wetenschappelijk socialisme*. *Karl Marx* (1818-1883) en *Friedrich Engels* (1820-1895) veranderden het socialisme van een utopie in een wetenschap. De door Marx en Engels uitgewerkte theorie is de uitdrukking van de fundamentele belangen van de arbeidersklasse en is de banier van de strijd van de proletarische massa's voor de revolutionaire omverwerping van het kapitalisme, voor de overwinning van het socialisme.

De leer van Marx "ontstond als een directe en onmiddellijke voortzetting van de leer van de belangrijkste vertegenwoordigers van de filosofie, van de politieke economie en van het socialisme".⁴

Zoals Lenin aantoonde, bestaat de genialiteit van Marx juist uit het feit dat hij die vragen beantwoord heeft, die het progressieve denken van de mensheid reeds gesteld heeft. Zijn leer is de rechtmatige erfgenaam van het beste wat het menselijke denken voortgebracht heeft op het terrein van de wetenschap over de menselijke maatschappij. Het ontstaan van het marxisme vormde tegelijkertijd een fundamentele revolutionaire omwenteling op het gebied van de filosofie, de politieke economie en alle maatschappijwetenschappen. Marx en Engels bewapenden de arbeidersklasse met een consistente en harmonische wereldbeschouwing, met het *dialectisch materialisme*, dat het theoretische fundament vormt van het wetenschappelijke communisme. Door het dialectisch materialisme uit te breiden tot het terrein van de maatschappelijke verschijnselen schiepen zij het *historisch materialisme*, dat een geweldige verworvenheid van het menselijk denken betekent. Tegenover de methode van het onhistorische onderzoek van de menselijke maatschappij stelden zij de historische methode, die berust op het diepgaande onderzoek van het werkelijke verloop van het ontwikkelingsproces. Zij vervingen de vroeger heersende opvatting dat de maatschappij onveranderlijk en onbeweeglijk zou zijn door een samenhangende theorie. Deze legt de objectieve wetten van de maatschappelijke ontwikkeling bloot, de wetten volgens welke het ene maatschappelijke stelsel vervangen wordt door een ander stelsel.

Marx en Engels zijn de grondleggers van de werkelijk wetenschappelijke politieke economie. Door de methode van het dialectisch materialisme op het onderzoek naar de economische verhoudingen toe te passen bracht Marx een zeer ingrijpende omvorming van de politieke economie tot stand. Omdat Marx zich als ideoloog van de arbeidersklasse bezighield met de politieke economie, was hij in staat de tegenstellingen van het kapitalisme tot op het bot bloot te leggen en de *proletarische politieke economie* voort te brengen. Marx schiep zijn economische leer in een onverzoenlijke strijd tegen de burgerlijke verdediging van en kleinburgerlijke kritiek op het kapitalisme. Een hele reeks stellingen van de klassieken uit de burgerlijke politieke economie—Smith en Ricardo—werden door Marx gebruikt en ontwikkeld, maar tegelijkertijd overwon hij de onwetenschappelijke opvattingen

⁴ W.I. Lenin, *Drie bronnen en drie bestanddelen van het marxisme*, Keuze uit zijn werken, deel 1, p. 53, Ned. Pegasus.

en tegenstellingen, waarvan hun leer vervuld was. Een kolossale hoeveelheid materiaal uit de geschiedenis van de menselijke maatschappij en speciaal uit de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van het kapitalisme heeft Marx in zijn economische theorie samengevat en gegeneraliseerd. Marx onthulde het historisch voorbijgaande karakter van de kapitalistische productiewijze en onderzocht de wetten van het ontstaan, de ontwikkeling en de ondergang van het kapitalisme. Op basis van een diepgaande economische analyse van het kapitalistische stelsel fundeerde Marx de historische opdracht van het proletariaat als doodgraver van het kapitalisme en als voortbrenger van een nieuwe, een socialistische maatschappij.

Al in het eerste programmatische document van het wetenschappelijk communisme—in het *Manifest van de Communistische Partij*, dat Marx en Engels in 1848 uitgaven—werden de fundamenteën van de marxistische wereldbeschouwing verkondigd. Marx publiceerde de resultaten van zijn verdere economische onderzoeken in zijn werk *Over de kritiek op de politieke economie* (1859), dat gewijd is aan de analyse van de waar en het geld; in het voorwoord van dit werk worden de grondslagen van het historisch materialisme in hun klassieke vorm uiteengezet. *Het Kapitaal*, dat Marx met recht zijn levenswerk noemde, is zijn hoofdwerk. Het eerste deel van *Het Kapitaal* ('Het productieproces van het kapitaal') publiceerde Marx in 1867; het tweede deel van *Het Kapitaal* ('Het circulatieproces van het kapitaal') werd pas in 1885, na de dood van Marx, door Engels uitgegeven; het derde deel ('Het totale proces van de kapitalistische productie') verscheen in 1894. Toen Marx aan *Het Kapitaal* werkte, gaf hij het voornemen te kennen om nog een vierde deel te schrijven, dat een kritische analyse van de geschiedenis van de politieke economie zou moeten bevatten. De in manuscripten nagelaten voorstudies werden pas na de dood van Marx en Engels onder de titel *Theorieën over de meerwaarde* (in drie delen) uitgegeven.

Ook een reeks van klassieke werken van Engels is gewijd aan de uitwerking van de theorie van het wetenschappelijk communisme. Daartoe behoren: *De toestand van de arbeidersklasse in Engeland* (1845), *De omwenteling van de wetenschap door heer Eugen Dühring* (1878), waarin de belangrijkste vraagstukken uit de filosofie, de natuurwetenschappen en de maatschappijwetenschappen behandeld worden, en verder het werk *De oorsprong van het gezin, de particuliere eigendom en de staat* (1884) en andere werken.

Toen Marx de proletarische politieke economie schiep, fundeerde en ontwikkelde hij vooral de *arbeidswaardeleer* op een alzijdige en consequente wijze. Marx onthulde het dubbelkarakter van de in de waar belichaamde arbeid bij de analyse van de waar en van de tegenstelling tussen de gebruikswaarde en de waarde ervan. De arbeid is aan de ene kant concrete arbeid, die de gebruikswaarde van de waar voortbrengt, en aan de andere kant abstracte arbeid, die de waarde van de waar voortbrengt. De ontdekking van het dubbelkarakter van de arbeid stelde Marx in staat op basis van de arbeidswaardeleer alle verschijnselen van de kapitalistische productiewijze wetenschappelijk te verklaren. Marx toonde aan dat de waarde geen ding is, maar een productieverhouding tussen mensen,

die als een verhouding tussen dingen verschijnt. Hij ontsluitte daarmee het geheim van het fetisjkarakter van de waar. Hij analyseerde de waardevorm, onderzocht de historische ontwikkeling ervan vanaf de eerste kiemen van de ruil tot de volle heerschappij van de warenproductie, en kon op deze wijze het werkelijke karakter van het geld ontsluiten.

De arbeidswaardeleer diende Marx als basis voor de theorie over de meerwaarde. Marx bewees voor het eerst, dat niet de arbeid, maar de arbeidskracht in het kapitalisme een waar is. Hij onderzocht de waarde en de meerwaarde van deze bijzondere waar en onthulde het karakter van de kapitalistische uitbuiting. De meerwaardetheorie van Marx legt het wezen bloot van de fundamentele productieverhouding van het kapitalisme, de verhouding tussen kapitalist en arbeider, en ontsluit de meest verborgen fundamenteën van de klassentegenstellingen en van de klassenstrijd tussen het proletariaat en de bourgeoisie.

Niet alleen ontdekte Marx de oorsprong en de bron van de meerwaarde, maar hij legde ook uit hoe de kapitalistische uitbuiting versluierd en verhuld wordt. Hij onderzocht het wezen van het *arbeidsloon* als prijs van de arbeidskracht, die als een andere vorm van de prijs van de arbeid verschijnt.

Marx analyseerde op een wetenschappelijke, grondige wijze de verschillende verschijningsvormen die de meerwaarde aanneemt. Hij toonde aan hoe de meerwaarde in een andere verschijningsvorm—in de vorm van *winst*—te voorschijn komt en hoe deze verder de vorm van de *grondrente* en de *rente* aanneemt. Hierbij komt de verkeerde opvatting naar voren dat het loon de prijs van de arbeid zou zijn en dat de winst uit het kapitaal als zodanig, de grondrente uit de grond en de rente uit het geld zou voortkomen.

In zijn theorie over de productieprijzen en de gemiddelde winst loste Marx de tegenstelling op dat in het kapitalisme de marktprijzen van de waarde afwijken. Tegelijkertijd legde hij de objectieve basis bloot van de solidariteit van de kapitalistenklasse met betrekking tot de uitbuiting van de arbeiders, doordat hij aantoonde dat de gemiddelde winst die iedere kapitalist behaalt, niet door de uitbuitingsgraad in ieder afzonderlijk bedrijf, maar door de uitbuitingsgraad in de gehele kapitalistische maatschappij wordt bepaald.

Marx werkte de theorie van de differentiële rente uit en fundeerde voor het eerst op wetenschappelijke wijze de theorie van de absolute grondrente. Hij legde de reactionaire, parasitaire rol bloot van het grootgrondbezit en onthulde het wezen en de verschijningsvormen van de uitbuiting van de boeren door de landeigenaren en de bourgeoisie.

Marx ontdekte voor het eerst de wetten van de *kapitalistische accumulatie* en stelde vast dat de ontwikkeling van het kapitalisme, de concentratie en centralisatie van het kapitaal, onvermijdelijk leidt tot een verdieping en verscherping van de tegenstellingen van dit stelsel, waaraan de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter van de productie en de particuliere kapitalistische vorm van de toe-eigening ten grondslag ligt. Marx ontdekte de *algemene wet van de kapitalistische accumulatie* die bepaalt dat aan de ene pool van de maatschappij de rijkdom en weelde toenemen en dat aan de andere pool de ellende, de onderdrukking en de kwellingen van het werk toenemen. Hij bewees dat met de ontwikkeling

van het kapitalisme de relatieve en absolute verarming van het proletariaat voortschrijdt, die een verdieping van de kloof tussen het proletariaat en de bourgeoisie, een verscherping van de klassenstrijd tussen hen tot gevolg heeft.

Van erg groot belang is de door Marx verrichte analyse van de *reproductie* van het totale maatschappelijke kapitaal. Marx legde de fout bloot van Smith, die het tijdens het productieproces verbruikte constante kapitaal negeerde, en bewees dat het totale maatschappelijke product in waarde uitgedrukt in drie delen uiteenvalt ($c + v + m$) en in de materiële vorm uitgedrukt uiteenvalt in productiemiddelen en consumptiemiddelen. Marx analyseerde de voorwaarden van de eenvoudige en uitgebreide kapitalistische reproductie en de diepe tegenstellingen van de kapitalistische realisering, die onvermijdelijk leiden tot crises van overproductie. Hij onderzocht het wezen van de economische crises en leverde het wetenschappelijk bewijs dat deze in het kapitalisme onvermijdelijk zijn.

Op een diepgaande en alzijdige wijze fundeert de economische leer van Marx en Engels de onvermijdelijke ondergang van het kapitalisme en de overwinning van de *proletarische revolutie*, die de *dictatuur van het proletariaat* instelt en een nieuw tijdperk inleidt, het tijdperk van de opbouw van de socialistische maatschappij.

Reeds in de zeventiger en tachtiger jaren van de 19^e eeuw werd het marxisme op een steeds grotere schaal verbreid onder de arbeidersklasse en de progressieve intellectuelen van de kapitalistische landen. *Paul Lafargue* (1842-1911) in Frankrijk, *Wilhelm Liebknecht* (1826-1900) en *August Bebel* (1840-1913) in Duitsland, *G.W. Plechanow* (1856-1918) in Rusland, *Dmitri Blagojeff* (1855-1924) in Bulgarije en andere vooraanstaande leiders van de arbeidersbeweging van verschillende landen speelden in die jaren een grote rol bij de verspreiding van de ideeën van het marxisme.

In Rusland ontstonden de marxistische arbeiderspartij en haar wereldbeschouwing in een onverzoenlijke strijd tegen de aartsvijanden van het marxisme—de beweging van de narodniki. De narodniki ontkenden de leidende rol van het proletariaat in de revolutionaire beweging: zij beweerden dat in Rusland het kapitalisme zich niet zou kunnen ontwikkelen. Plechanow en de door hem georganiseerde groep ‘Bevrijding van de arbeid’ traden tegen de narodniki op. Als eerste bekritiseerde Plechanow de verkeerde opvattingen van de narodniki vanuit het marxistische standpunt en verdedigde tegelijk op een schitterende wijze de marxistische opvattingen. De activiteit van Plechanow in de tachtiger en negentiger jaren is in Rusland van grote betekenis geweest voor de ideologische vorming van een vaste kern van proletarische revolutionairen. In meerdere werken populariseerde Plechanow met succes enige aspecten van de economische leer van Marx en verdedigde deze leer tegen de burgerlijke kritiek en tegen reformistische verdraaiingen. Het literaire werk van Plechanow tastte aanhoudend de posities van de narodniki aan. Maar de ideologische vernietiging van de beweging van de narodniki was bij lange na nog niet voltooid. Reeds in de eerste periode van zijn activiteiten verdedigde Plechanow in verschillende kwesties verkeerde opvattingen, welke de kiem vormden van zijn latere mensjewistische opvattingen. Hij erkende niet dat

het proletariaat in het verloop van de revolutie de boeren met zich mee moet voeren, hij beschouwde de liberale bourgeoisie als een kracht die een ondersteuning van de revolutie kan betekenen enzovoort. De opgave om de beweging van de narodniki als vijand van het marxisme volledig te verslaan en het marxisme met de arbeidersbeweging in Rusland te verenigen, werd door Lenin vervuld.

Het verdere verval van de burgerlijke economische wetenschap. De moderne burgerlijke politieke economie. Sinds het marxisme zijn intrede heeft gedaan in de geschiedenis, houden de burgerlijke economen zich in de kern genomen vooral bezig met de 'weerlegging' van het marxisme.

In het midden van de 19^e eeuw ontstond in Duitsland de zogenaamde *historische school* van de politieke economie (*W. Roscher, B. Hildebrand* en anderen). De vertegenwoordigers van deze school ontkenden openlijk het bestaan van economische ontwikkelingswetten van de maatschappij en vervingen het wetenschappelijke onderzoek door de beschrijving van uit hun verband gerukte historische feiten. De ontkenning van de economische wetten diende deze economen ter rechtvaardiging van iedere reactionaire keuze en kruiperij voor de militaristisch-bureaucratische staat, die zij op iedere manier verheerlijkten.

De latere vertegenwoordigers van de historische school met *G. Schmoller* aan de top, vormden de zogenaamde historisch-ethische of historisch-juridische richting. Deze richting, ook wel *kathedersocialisme* genoemd, wordt gekenmerkt door de vervanging van het economisch onderzoek door reactionair-idealistisch gezwets over zedelijke doelen, normen van rechtvaardigheid enzovoort. De kathedersocialisten zetten de traditie van hun voorgangers voort, zij waren handlangers van de militaristische Duitse staat en verklaarden iedere maatregel van deze staat tot een 'stukje socialisme'. De kathedersocialisten verheerlijkten de reactionaire politiek van Bismarck en hielpen hem de arbeidersklasse te bedriegen.

In de laatste decennia van de 19^e eeuw, met de verspreiding van de ideeën van het marxisme, had de bourgeoisie nieuwe ideologische strijdmiddelen nodig tegen het marxisme. Rond deze tijd kwam de zogenaamde Oostenrijkse school op. De benaming van deze school hangt samen met het feit dat haar voornaamste vertegenwoordigers—*K. Menger, E. Wieser* en *E. Böhm-Bawerk*—hoogleraren aan Oostenrijkse universiteiten waren. Anders dan de historische richting erkenden de vertegenwoordigers van de Oostenrijkse school formeel de noodzaak om de economische wetten te onderzoeken. Maar zij verschoven het zoeken naar deze wetten van de sfeer van de maatschappelijke verhoudingen naar het terrein van het subjectief-psychologische, dat wil zeggen zij betraden de weg van het idealisme om het kapitalistische stelsel goed te praten en te verdedigen.

Op het gebied van de waardetheorie ontwikkelde de Oostenrijkse school het zogenaamde beginsel van het 'grensnut'. Volgens dit beginsel wordt de waarde van een waar niet simpelweg bepaald door haar nuttigheid, zoals ook enige vulgair-economen eerder beweerd hadden, maar door het grensnut van de waar, dat wil zeggen door de minst dringende behoefte van het individu naar de betreffende waar, in eenheden uitgedrukt. In werkelijkheid

verklaart deze theorie helemaal niets. Het is bijvoorbeeld heel duidelijk dat de subjectieve waardering van een kilogram brood door de volgevreten bourgeoisie wezenlijk verschillend is met de waardering door de hongerige werklozen, terwijl zij echter beide dezelfde prijs voor het brood betalen. Tegenover de meerwaardetheorie van Marx stelden de economen van de Oostenrijkse school de onwetenschappelijke 'toerekeningsleef', welke eigenlijk niets anders voorstelt dan een bewerking van de vulgaire theorie van de 'drie productiefactoren'.

De overgang naar het imperialisme en de daarmee samenhangende uiterste verscherping van de maatschappelijke tegenstellingen en de klassenstrijd bepaalden het verdere verval van de burgerlijke politieke economie. Na de overwinning van de socialistische revolutie in de Sovjet-Unie, die de beweringen van de ideologen van de bourgeoisie over de eeuwigheid van het kapitalistische bestel in de praktijk weerlegde, begonnen de burgerlijke economen het een van hun belangrijkste taken te vinden de waarheid over de wereldhistorische resultaten van het socialistische land verborgen te houden voor de werkende mensen van de kapitalistische landen door de Sovjet-Unie te belasteren. De moderne burgerlijke politieke economie is een ideologisch wapen van de financiersoligarchie, is de dienstmaagd van de imperialistische reactie en agressie.

Bij de verklaring van dergelijke begrippen uit het kapitalisme als waarde, prijs, loon, winst en rente staan de moderne burgerlijke economen gewoonlijk op het standpunt van de subjectief-psychologische richting, waarvan de bovengenoemde Oostenrijkse school een variant is, en zij herhalen in verschillende toonaarden de vulgaire theorie van de drie productiefactoren. De Engelse econoom *Alfred Marshall* (1842-1924) probeerde de drie verschillende vulgaire waardetheorieën eclectisch met elkaar in overeenstemming te brengen: de theorie van vraag en aanbod, de grensnuttheorie en de theorie van de productiekosten. De Amerikaanse econoom *John B. Clark* (1847-1938) predikte het leugenachtige idee van de 'belangenharmonie' van de verschillende klassen van de burgerlijke maatschappij. Hij stelde de theorie van de 'grensproductiviteit' op, die niets anders is dan een vreemde poging de oude vulgaire theorie van de 'productiviteit van het kapitaal' in overeenstemming te brengen met de vulgaire 'grensnut'-theorie van de Oostenrijkse school. Volgens Clark stelt de winst de beloning voor het werk van de ondernemer voor, de werkende massa's brengen zogenaamd maar een klein deel van de rijkdom voort en krijgen dit deel geheel uitbetaald.

In afwijking met de burgerlijke economen uit het tijdperk van het voormonopolistische kapitalisme, die de vrijheid van concurrentie verheerlijkten als fundamentele voorwaarde voor de ontwikkeling van de maatschappij, leggen de moderne burgerlijke economen meestal de nadruk op het feit dat de staat zich met alle middelen in het economische leven moet bemoeien. Zij prijzen de imperialistische staat als een kracht die naar het heet boven de klassen staat en die in staat is de economie van de imperialistische landen te plannen. In werkelijkheid echter heeft de bemoeienis van de burgerlijke staat in het economische leven niets te maken met de planning van de nationale economie en versterkt het de anarchie van

de productie alleen nog meer. De onderschikking van de imperialistische staat onder de financiersoligarchie en het verregaande gebruik van het staatsapparaat door de financiersoligarchie voor zijn eigen belang om de monopoliewinsten te vergroten, laten de advocaten van de monopolies doorgaan voor 'georganiseerd kapitalisme'. In de eerste decennia van de 20^e eeuw kwam in Duitsland de zogenaamde sociale richting of sociaal-organische school van de politieke economie op (A. Ammon, R. Stolzmann, O. Spann en anderen). Anders dan de Oostenrijkse school met haar subjectief-psychologische beoordeling van de economische verschijnselen, kletsten de vertegenwoordigers van de sociale richting over de sociale verhoudingen tussen de mensen; zij beschouwden deze verhoudingen echter op een idealistische wijze, als juridische verschijningsvormen, die geen enkele materiële inhoud meer bezitten. De economen van de sociale richting beweerden dat het maatschappelijke leven gestuurd zou worden door juridische en ethische normen. Met ijver dienden zij de kapitalistische monopolies, maar zij verborgen dit achter demagogische frasen over 'algemeen welzijn' en over de noodzaak dat een 'deel', dat wil zeggen de werkende massa's, ondergeschikt is aan het 'geheel', dat wil zeggen aan de imperialistische staat. Zij prezen het doen en laten van de kapitalisten en stelden het voor als een weldaad voor de maatschappij. De reactionaire hersenspinsels van deze school dienden het fascisme in Duitsland en de andere burgerlijke landen als een ideologisch wapen.

Het Duitse fascisme gebruikte de meest reactionaire elementen van de Duitse vulgair-economie: het tot op grote hoogte opgedreven chauvinisme ervan, haar gekruip voor de burgerlijke staat evenals de propaganda voor de verovering van buitenlandse gebieden en voor de 'klassenvrede' in Duitsland. De Duitse fascistten, de ergste vijanden van het socialisme en van alle progressieve mensen, gebruikten antikapitalistische demagogie en noemden zichzelf huichelachtig nationaal-socialisten. De Italiaanse en Duitse fascistten verkondigden de reactionaire theorie van de 'corporatieve staat', volgens welke in de fascistische landen van het kapitalisme de klassen en klassentegenstellingen zouden zijn afgeschaft. De fascistische economen probeerden de roofzuchtige praktijk van de verovering van buitenlands gebied door Hitler-Duitsland te rechtvaardigen met behulp van de 'rassentheorie' en de 'levensruimtetheorie'. Volgens deze 'theorieën' vormen de Duitsers een zogenaamd 'hoger ras' en zijn alle andere naties 'minderwaardig', en heeft het 'ras van de heersers' het recht om met wapengeweld de landen van de 'minderwaardige' volkeren te veroveren en zijn heerschappij over de hele wereld uit te breiden. De ervaringen van de geschiedenis hebben de totale dwaasheid, de volledige onuitvoerbaarheid van dit Hitleriaanse waanidee over de verovering van de wereldheerschappij duidelijk bewezen.

In de periode van de algemene crisis van het kapitalisme, waarin het marktprobleem tot het uiterste is verscherpt, de economische crises vaker voorkomen en dieper geworden zijn en er een blijvende massale werkloosheid ontstaan is, duiken er verschillende theorieën op, die de illusie verspreiden dat er in het kader van het kapitalistische bestel 'volledige werkgelegenheid' gewaarborgd zou kunnen worden en de anarchie van de productie en de

crises afgeschaft zouden kunnen worden. De theorie van de Engelse econoom *J.M. Keynes* (1883-1946), welke hij in zijn boek *Algemene theorie van de werkgelegenheid, de belastingen en het geld* (1936) uiteenzette, verkreeg een grote bekendheid onder de burgerlijke economen.

Keynes verdoezelde de werkelijke oorzaken van de voortdurende massale werkloosheid en de crises in het kapitalisme en probeerde te bewijzen dat de oorsprong van deze 'gebreken' van de burgerlijke maatschappij niet het wezen van het kapitalisme was, maar het denken van de mensen. Volgens Keynes is de werkloosheid het resultaat van een onvoldoende vraag naar gebruiksgoederen voor de persoonlijke consumptie en voor productief verbruik. De onvoldoende vraag naar gebruiksgoederen zou worden bepaald door de menselijke neiging om een deel van de inkomsten te sparen. De ontoereikende vraag naar goederen die nodig zijn voor de productie, zou worden bepaald door de afnemende belangstelling van de kapitalisten om hun kapitaal in de verschillende bedrijfstakken te beleggen, omdat de 'rentabiliteit van het kapitaal' in zijn algemeenheid afneemt. Om het werkende deel van de bevolking te doen toenemen, zou men volgens Keynes de kapitaalinvesteringen moeten verhogen. Daarvoor zou de staat enerzijds een toenemende rentabiliteit van het kapitaal moeten garanderen door de daling van het reële loon van de arbeider, door de inflatie en door de daling van de rentevoet en anderzijds grote kapitaalinvesteringen moeten doen op kosten van de staatsbegroting. Ter vergroting van de vraag naar gebruiksgoederen adviseerde Keynes een verdere toename van de parasitaire consumptie en verspilling van de heersende klassen, een stijging van de bewapeningsuitgaven en andere niet-productieve uitgaven van de staat.

De theorie van Keynes is op geen enkele wijze steekhoudend en is van een uiterst reactionair karakter. De ontoereikende vraag naar gebruiksgoederen wordt niet opgeroepen door een mystieke 'neiging van de mensen tot sparen', maar door de verarming van de werkende mensen. De maatregelen die Keynes voorstelt om de 'volledige werkgelegenheid' van de bevolking te verzekeren—inflatie, toename van de niet-productieve uitgaven voor het voorbereiden en voeren van oorlogen—leiden in werkelijkheid tot een verdere daling van de levensstandaard van de werkende mensen, tot een beperking van de markt en tot een toename van de werkloosheid. De vulgaire theorie van Keynes wordt tegenwoordig zeer veel gebruikt door de burgerlijke economen en de rechtse socialisten van de Verenigde Staten, Engeland en de andere kapitalistische landen.

De theorie van de verhoging van het staatsbudget en de staatsschuld is voor de moderne vulgair-economie in de Verenigde Staten een karakteristiek middel om de gebreken van het kapitalisme op te ruimen. De Amerikaanse econoom *A. Hansen* is van mening dat de mogelijkheden van een verdere ontwikkeling van het kapitalisme op grond van alleen de werking van de elementaire economische krachten zeer beperkt zijn. Volgens hem moet de staat de kapitalistische economie 'reguleren', doordat deze de investeringsactiviteiten

forceert door een toenemende verstrekking van opdrachten. Hansen propageert het organiseren van openbare werken ten laste van de staatshuishouding—dat wil zeggen met middelen uit de belastingen en leningen—die naar het heet de ‘algemene werkgelegenheid’ verzekeren en het moderne kapitalisme gezonder kunnen maken. In werkelijkheid echter betekenen dergelijke ‘openbare werken’ onder de voorwaarden van de voorbereiding van een nieuwe wereldoorlog door de imperialistische machten, niets anders dan de aanleg van strategische autobanen, spoorwegen, vliegvelden, vlootsteunpunten enzovoort, dat wil zeggen een verdere militarisering van de economie en daarmee een verscherping van de tegenstellingen in het imperialisme.

Sommige burgerlijke economen van de Verenigde Staten en Engeland staan een ‘vrij spel van de economische krachten’ voor, waarmee zij in werkelijkheid de onbeperkte vrijheid van de monopolies bedoelen om de arbeiders uit te buiten en de consumenten te plunderen. Deze economen noemen de activiteiten van de vakbonden ter bescherming van de arbeiders huichelachtig, een schending van de ‘economische vrijheid’ en verheerlijken de reactionaire, tegenover de arbeiders vijandige wetgeving van de imperialistische staten. Evenals de herauten van de ‘regulering’ van de economie door de burgerlijke staat, drukken de voorvechters van het ‘vrije spel van de economische krachten’ de belangen van de financiersoligarchie uit, die zich probeert te verzekeren van maximale winsten door een verdere verscherping van de uitbuiting van de werkende massa’s in het land en door imperialistische agressie tegenover andere landen.

Met behulp van onwetenschappelijke ‘theorieën’ over de ‘ongelijkwaardigheid’ van de verschillende rassen en naties, over de beschavingbrengende missie van de ‘hogere’ rassen en naties ten opzichte van de ‘lagere’ enzovoort, doen de burgerlijke economen hun best de roofzuchtige politiek van de verovering van buitenlandse gebieden en van de knechting en plundering van andere volkeren door de imperialistische machten te rechtvaardigen. In dit opzicht zijn de reactionaire Amerikaanse economen die in de voetsporen van de Duitse fascisten de vijandig tegenover de mensen staande idee verkondigden van de ‘superioriteit’ van de Engels sprekende naties over alle andere naties, bijzonder fanatiek. Zij proberen met alle middelen het waanidee over de verovering van de wereldheerschappij door de Verenigde Staten te rechtvaardigen.

De keerzijde van de rassentheorie is de burgerlijke theorie over het wereldburgerschap, welke het beginsel van de gelijke rechten van de naties ontkent en de opheffing van de staatsgrenzen verlangt. De burgerlijke wereldburgers vinden de nationale soevereiniteit, de zelfstandigheid van de volkeren een verouderd begrip en schilderen het bestaan van nationale staten af als de hoofdoorzaak van al het sociale kwaad van de moderne burgerlijke maatschappij—het militarisme, de oorlogen, de werkloosheid, de armoede van de mensen enzovoort. Tegenover het beginsel van de nationale soevereiniteit stellen zij de kosmopolitische idee van de ‘wereldstaaf’, waarin zij de leidende rol toebedelen aan de Verenigde Staten. Door de versterkte propaganda van het idee van een ‘Verenigd Europa’, het idee van

de 'Verenigde Staten van Europa' wordt hetzelfde doel nagestreefd, namelijk de opheffing van de nationale soevereiniteit van de Europese volkeren en de volledige onderschikking van hen aan de heerschappij van de Amerikaanse imperialisten. De propaganda van het kosmopolitisme moet de volkeren ideologisch ontwapenen en hun wil breken om zich te verzetten tegen de aanslagen van het Amerikaanse imperialisme.

Onverhuld propageren vele burgerlijke economen in de Verenigde Staten een nieuwe wereldoorlog. Zij beschouwen de oorlog als een natuurlijk en eeuwig verschijnsel van het maatschappelijk leven en beweren dat een vreedzaam naast elkaar voortbestaan van de landen van het kapitalistische kamp en de landen van het socialistische kamp onmogelijk zou zijn.

Ter rechtvaardiging van de imperialistische agressie en de voorbereiding van een nieuwe wereldoorlog wordt in de burgerlijke literatuur op grote schaal de allang ontmaskerde theorie van Malthus gepropageerd. Het is voor het moderne malthusianisme karakteristiek dat de reactionaire ideeën van Malthus worden verbonden met de rassentheorie. De aanhangers van de leer van Malthus in de Verenigde Staten en in andere burgerlijke landen beweren dat de aarde overbevolkt is door de 'buitensporige vermeerdering' van de mensen, en dat juist daarin de grondoorzaak ligt van de hongersnood en al het andere leed van de werkende massa's. Zij verlangen een ingrijpende vermindering van de bevolking, in het bijzonder in de koloniën en de afhankelijke landen, in landen waarvan de volkeren de bevrijdingsstrijd tegen het imperialisme voeren. De tegenwoordige aanhangers van de leer van Malthus roepen ertoe op vernietigende oorlogen te voeren met gebruikmaking van de atoombom en andere middelen die de massa's vernietigen.

Al deze beweringen van de verdedigers van het kapitalisme zijn een helder bewijs voor het volledige bankroet van de moderne burgerlijke politieke economie.

De economische theorieën van de opportunisten van de Tweede Internationale en de moderne rechtse socialist. De talloze pogingen van de burgerlijke wetenschap om het marxisme te 'vernietigen' hebben de positie ervan op geen enkele wijze geschokt. Met het oog daarop begon men de strijd tegen het marxisme met een gespleten tong te voeren, door de theorie van Marx te 'verbeteren' en 'aan te vullen'. "De dialectiek van de geschiedenis is van dien aard, dat de theoretische overwinning van het marxisme de vijanden ervan dwingt zich als marxisten te vermommen?"

In de negentiger jaren van de 19^e eeuw ontstond het revisionisme waarvan de Duitse sociaal-demokraat *E. Bernstein* de belangrijkste vertegenwoordiger was. De revisionisten trokken te velde tegen de leer van Marx en Engels over de noodzaak van de revolutionaire afschaffing van het kapitalisme en de instelling van de dictatuur van het proletariaat. Zij onderwierpen alle onderdelen van de revolutionaire economische theorie van Marx aan een volledige herziening. De revisionisten stelden voor om de arbeidswaardeleer van Marx te verbinden met de grensnuttheorie, dat wil zeggen de arbeidswaardeleer door de laatste

te vervangen. De leer van Marx over de meerwaarde interpreteerden zij als een ‘morele veroordeling’ van de kapitalistische uitbuiting. De leer van Marx over de overwinning van de productie in het groot over de productie in het klein, over de verarming van het proletariaat in de kapitalistische maatschappij, over de onverzoenlijkheid en de verscherping van de klassentegenstellingen en over de onvermijdelijkheid van overproductiecrises in het kapitalisme werd door de revisionisten voor ‘verouderd’ verklaard met een beroep op zogenaamd ‘nieuw materiaal’ over de ontwikkeling van het kapitalisme. Zij riepen de arbeiders op de revolutionaire strijd voor de afschaffing van het kapitalistische stelsel los te laten en zich te beperken tot de strijd voor de dagelijkse economische belangen. In Rusland werden de opvattingen van het revisionisme overgenomen door de zogenaamde ‘legale marxisten’, die in werkelijkheid burgerlijke ideologen waren (*P. Struve, M. Tugan-Baranowski* en anderen), evenals door de vertegenwoordigers van de opportunistische groep van de ‘economisten’ en de mensjewieken.

De opportunisten van de Tweede Internationale *K. Kautsky* (1854-1938), *R. Hilferding* (1877-1941) en anderen pasten een geraffineerdere vorm van vervalsing van het marxisme toe. In het begin van hun activiteiten waren zij marxisten en droegen zij bij tot de verspreiding van de marxistische leer. In de periode die daarop volgde werden zij in feite tegenstanders van het revolutionaire marxisme, waarbij zij gedurende een bepaalde tijd optraden met het masker van ‘orthodoxen’ op, dat wil zeggen zij gaven zich uit voor trouwe leerlingen van Marx en Engels. Deze opportunisten keerden zich—en ook hierin zeer inconsequent—in woorden tegen enige uitspraken van de revisionisten, maar probeerden het marxisme van zijn revolutionaire ziel te beroven en in een dood dogma te veranderen. Zij wierpen de leer over de dictatuur van het proletariaat, die de ziel van het marxisme is, overboord, zij ontkenden de absolute verarming van de arbeidersklasse en beweerden dat de crises in het kapitalisme minder vaak en minder diep van karakter zouden worden. De revisionisten waren van plan de proletarische politieke economie aan te passen aan de belangen van de bourgeoisie.

Om de diepe tegenstellingen van het monopolistische kapitalisme aan het oog te onttrekken, stelde *K. Kautsky* het imperialisme voor als een bijzonder soort politiek, als het streven van de hoogontwikkelde landen de agrarische gebieden aan zich te onderwerpen. Deze theorie verspreidde de illusie dat onder de voorwaarden van het monopoliekapitalisme een andere, niet-roofzuchtige politiek mogelijk zou zijn. In de jaren van de Eerste Wereldoorlog kwam *Kautsky* met de antimarxistische theorie van het *ultra-imperialisme* op de proppen; hij beweerde dat in het imperialisme de oorlog afgeschaft en een georganiseerde wereldconomie geschapen zou kunnen worden door overeenkomsten tussen de kapitalisten van de verschillende landen. Voor deze reactionaire theorie was het lossnijden van de economie van de politiek en het negeren van de wet van de ongelijkmatige ontwikkeling van de kapitalistische landen in het tijdperk van het imperialisme kenmerkend. De theorie van het ‘ultra-imperialisme’ vergoelijkte het kapitalisme, ontwapende de arbeidersklasse en

versterkte de bourgeoisie, doordat ze de illusie opriep van een vreedzame ontwikkeling van het kapitalisme, zonder crises. De door Kautsky gepropageerde vulgaire 'theorie van de productiekrachten' diende hetzelfde doel. Volgens deze theorie zou het socialisme het mechanische resultaat zijn van de ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten, een ontwikkeling zonder klassenstrijd en revolutie. Na de Grote Socialistische Oktoberrevolutie in de Sovjet-Unie ging Kautsky de weg op van de openlijke strijd tegen de eerste dictatuur van het proletariaat ter wereld en riep op tot de interventie tegen de Sovjet-Unie.

R. Hilferding verrichtte in zijn werk *Het financierskapitaal* (1910), dat het onderzoek naar de 'jongste fase van het kapitalisme' als onderwerp heeft, een wetenschappelijke analyse van enige aspecten van de economie in het imperialisme. Tegelijkertijd echter verdoezelde hij de beslissende rol van de monopolies in het moderne kapitalisme en de verscherping van alle tegenstellingen daarvan, en hij negeerde de meest wezenlijke karakteristieken van het imperialisme, namelijk het parasitisme en de verrotting van het kapitalisme, de verdeling van de wereld en de strijd om de herverdeling daarvan. In de jaren van de somtijds gedeeltelijke stabilisering van het kapitalisme beweerde Hilferding, in navolging van de burgerlijke economen, dat het tijdperk van het 'georganiseerde kapitalisme' was aangebroken, waarin de concurrentie, de anarchie van de productie en de crises door de activiteiten van de monopolies zouden verdwijnen en de planmatige bewuste organisatie zou gaan overheersen. Hieruit trokken de reactionaire leiders van de sociaal-democratie de conclusie dat de trusts en kartels op een vreedzame wijze zouden 'overgaan' in de planmatige socialistische economie, dat de arbeidersklasse alleen nog maar de concernleiders en bankiers hoefde te helpen de economie op gang te brengen en dat dan het tegenwoordige kapitalisme langzamerhand, zonder enige strijd en zonder revolutie in het socialisme 'zou overgaan'.

De vergoelijking van het imperialisme door Kautsky, Hilferding en andere reformistische theoretici van de sociaal-democratie hangt dus volledig samen met het propageren van de 'vreedzame overgang van het kapitalisme naar het socialisme'. Hierdoor moest de arbeidersklasse afgeleid worden van de opgaven van de revolutionaire strijd voor het socialisme en moest de arbeidersbeweging ondergeschikt worden aan de belangen van de imperialistische bourgeoisie. Voor dit doel diende in het bijzonder de apologetische theorie van de 'industriële democratie', die door enige rechtse socialistische leiders in de periode tussen de beide wereldoorlogen werd verkondigd. Volgens deze theorie nemen de arbeiders, die de vertegenwoordigers zijn van de vakbonden in de bedrijfsbesturen en andere organen, naar het heet met evenveel rechten deel aan het bestuur van de economie en worden langzamerhand de heersers van de productie. Met hun politiek van verraad aan de belangen van de arbeidersklasse maakten de sociaal-democraten van de Tweede Internationale de weg vrij voor het fascisme in Duitsland en enige andere landen.

Een variatie op de reformistische theorie van de vreedzame overgang van het kapitalisme naar het socialisme is de theorie van het 'coöperatieve socialisme'. Deze berust op de

illusie dat de verspreiding van coöperatieve vormen zou leiden tot het socialisme, terwijl de heerschappij van het kapitaal overeind blijft.

In Rusland verspreidden de vijanden van het marxisme—menschewieken, trotskisten, mensen van het slag van Boecharin en anderen—antimarxistische kautskyaanse opvattingen over de problemen van de theorie van het imperialisme. Zij predikten apologetische theorieën over het ‘zuivere imperialisme’, over het ‘georganiseerde kapitalisme’ enzovoort en probeerden daarmee de scherper wordende tegenstellingen van het monopolie kapitalisme te verhullen. Zij ontkenden de wet van de ongelijkmatige ontwikkeling van het kapitalisme in het tijdperk van het imperialisme en probeerden het bewustzijn van de arbeidersklasse te vergiftigen met het vergif van het ongeloof aan de mogelijkheid van de overwinning van het socialisme in *een* land.

In de periode na de Tweede Wereldoorlog deden de rechtse reformistische leiders van de Engelse Labouristen, de rechtse socialistische leiders in Frankrijk, Italië, West-Duitsland, Oostenrijk en andere landen (*L. Blum, K. Renner* en anderen) zich voor als verdedigers van het kapitalisme. De leiders van de rechtse socialisten verdedigden als agenten van de imperialistische bourgeoisie de monopolies, predikten de klassenvrede tussen arbeiders en bourgeoisie en ondersteunden actief de reactionaire binnenlandse politiek en de agressieve buitenlandse politiek van het imperialisme. De rechtse socialistische theoretici willen de werkende mensen verzoenen met het imperialisme, willen de arbeidersklasse doen geloven dat het mogelijk zou zijn hun ellendige situatie met de instandhouding van het kapitalistische bestel te verbeteren. Voor dit doel stelden zij de theorie van het ‘democratisch socialisme’ op, die een variant is van de theorie van de vreedzame overgang van het kapitalisme naar het socialisme.

De theorie van het ‘democratisch socialisme’ beweert dat er in Engeland, in de Verenigde Staten, in Frankrijk en in andere kapitalistische landen geen uitbuiting en geen tegenstelling tussen de belangen van het proletariaat en die van de bourgeoisie meer zouden bestaan, dat de imperialistische staat een boven de klassen staande organisatie zou zijn en dat ieder staatsbedrijf een ‘socialistisch’ bedrijf zou zijn. De Labour-leiders stelden de nationalisatie van de Bank van Engeland, de spoorwegen en enige bedrijfstakken voor als een triomf van het ‘democratisch socialisme’, nationalisaties, die tijdens hun regeringsperiode na de Tweede Wereldoorlog zijn doorgevoerd. In werkelijkheid was de nationalisatie door Labour een burgerlijke maatregel, die het economische karakter van de genationaliseerde bedrijven als kapitalistische bedrijven niet veranderde. Evenals voorheen zijn de werkelijke heersers in Engeland de imperialistische bourgeoisie en de grootgrondbezitters, de landlords. De eigenaars van de genationaliseerde, tevoren met verlies werkende bedrijven ontvingen een rijkelijke schadevergoeding en een hoog gegarandeerd inkomen, terwijl de in de genationaliseerde bedrijfstakken werkzame arbeiders bij een lager loon nog harder moesten werken. De theorie van het ‘democratisch socialisme’ moet de toenemende onderdrukking van de

werkende massa's door het staatsmonopolistische kapitalisme versluieren, die het hoogste stadium vormt in de heerschappij van de financiersoligarchie.

Door het propageren van de klassenvrede in de kapitalistische maatschappij helpen de leiders van de rechtse socialistische partijen tegelijk naar vermogen de bourgeoisie om een omvangrijke aanval op de levensstandaard van de werkende massa's uit te voeren en de arbeidersbeweging in de imperialistische moederlanden en de nationale bevrijdingsstrijd in de koloniën en de afhankelijke landen de nek om te draaien. Zij volgen in de verklaring en beoordeling van alle belangrijke economische verschijnselen van het ogenblik de burgerlijke economen.

De communistische partijen en arbeiderspartijen, die zich in hun werk laten leiden door de theorie van het marxisme-leninisme, voeren een consequente strijd tegen de reactionaire 'theorieën' van de burgerlijke economen en de rechtse socialistische leiders.

Het progressieve deel van de intellectuelen en daarmee ook de economen in de kapitalistische landen kiezen steeds meer voor de ideeën van de progressieve marxistisch-leninistische theorie. Het leger van progressieve vertegenwoordigers van het openbare leven en de geleerden van verschillende opvattingen en richtingen, die actief deelnemen aan de strijd voor de nationale onafhankelijkheid van hun volkeren, voor de vrede en voor de ontwikkeling van economische en culturele betrekkingen tussen alle landen, ongeacht het verschil in hun sociale stelsel, neemt toe en vermenigvuldigt zich.

De verdere ontwikkeling van de marxistische politieke economie van het kapitalisme door Lenin. De uitwerking van een reeks nieuwe stellingen van de politieke economie van het kapitalisme door Stalin. De economische leer van Marx en Engels werd in de werken van Lenin (1870-1924) creatief verder ontwikkeld. Marx, Engels en Lenin zijn de scheppers van de werkelijk wetenschappelijke politieke economie. Als getrouwe leerling van Marx en Engels zette Lenin hun leer voort en streed onverzoenlijk tegen de openlijke en verkapte vijanden van het marxisme. Lenin verdedigde de revolutionaire leer van Marx en Engels tegen de aanvallen van de burgerlijke pseudo-wetenschap, tegen de verdraaiing ervan door de revisionisten en opportunisten van allerlei slag. Door de veralgemening van de nieuwe historische ervaringen in de proletarische klassenstrijd bracht hij de leer van het marxisme op een nieuw, *hoger niveau*.

In de negentiger jaren van de 19^e eeuw greep Lenin in de politieke strijd in, toen de overgang van het voormonopolistisch kapitalisme naar het imperialisme bijna voltooid was en het centrum van de revolutionaire wereldbeweging zich naar Rusland verplaatste, naar het land waarin een geweldige volksrevolutie rijp aan het worden was.

In zijn werken uit de jaren negentig—*Over het zogenaamde vraagstuk van de markten* (1893), *Wie zijn de 'volksvrienden', en hoe strijden zij tegen de sociaal-democraten?* (1894), *De economische inhoud van de beweging der narodniki en de kritiek erop in het boek van de heer Strouvé* (1894), *De kenmerken van het economisch romanticisme* (1897),—voerde

Lenin een consequente strijd tegen zowel de narodniki als tegen de ‘legale marxisten’, die het kapitalisme verheerlijkten, de scherpe tegenstellingen ervan verdoezelden en de groeiende arbeidersbeweging aan de belangen van de bourgeoisie probeerden te onderschikken. Met zijn klassieke werk *De ontwikkeling van het kapitalisme in Rusland* (1899) – na de verschijning van *Het Kapitaal* van Karl Marx het belangrijkste werk uit de marxistische literatuur – voltooide Lenin de ideologische vernietiging van de stroming van de narodniki.

In dit werk en in de andere werken uit de jaren negentig analyseerde Lenin zeer grondig de economische structuur van Rusland en onthulde hij de economische grondslagen van de klassentegenstellingen en de klassenstrijd, evenals de perspectieven van de revolutionaire beweging. Lenin veralgemeende de ervaringen van de economische en politieke ontwikkeling van Rusland en andere landen in de laatste decennia van de 19^e eeuw en verdedigde en ontwikkelde de stellingen van het marxisme over de ontstaans- en ontwikkelingswetten van de kapitalistische productiewijze, over de onoplosbare tegenstellingen en de onvermijdelijke ondergang ervan. Lenin weerlegde de beweringen van de narodniki dat het Russische kapitalisme een ‘kunstmatig bouwwerk’ zou zijn en onthulde de eigenaardige karaktertrekken van de economie en het maatschappelijk bestel in Rusland. Deze hingen samen met de bijzonderheden van de historische ontwikkeling ervan, in het bijzonder de verbinding van de kapitalistische uitbuitingsmethoden met de talrijke overblijfselen van de feodale onderdrukking, die de sociale verhoudingen in Rusland een bijzonder scherpste verleende.

In de strijd tegen de minachtende houding van de narodniki tegenover het proletariaat toonde Lenin aan dat de ontwikkeling van het kapitalisme onvermijdelijk een toename met zich meebrengt van het aantal, de georganiseerdheid en het bewustzijn van de arbeidersklasse, die de voorhoede van alle werkende en uitgebuite mensen is. Op een alzijdige manier fundeerde hij de leidende rol van het proletariaat in de revolutie.

Lenin verhelderde de aard van het differentiëringsproces van het boerendom in Rusland na de hervorming en verhelderde de nauwe vervlechting van de overblijfselen van de feodale onderdrukking met het juk van de kapitalistische verhoudingen; daarbij weerlegde hij de mening van de narodniki dat het boerendom één gelijksoortige massa zou zijn. Lenin legde de economische grondslag voor de mogelijkheid en de noodzaak van het revolutionaire bondgenootschap van de arbeidersklasse met de werkende en uitgebuite massa’s van de boeren.

Lenin onthulde de economische grondslag voor de bijzonderheden van de Russische revolutie, die deze tot een nieuw type revolutie maakten, tot een burgerlijk-democratische revolutie onder de hegemonie van het proletariaat, die het perspectief had *over te gaan* in de socialistische revolutie.

Het werk *De ontwikkeling van het kapitalisme in Rusland* vormt de uitkomst van een reeks van werken van Lenin over *de theorie van de kapitalistische reproductie*. In deze werken weerlegde hij de tot Sismondi teruggaande beweringen van de narodniki, dat de meerwaarde zonder producenten in het klein en zonder buitenlandse markt niet gerealiseerd kan worden,

en hij fundeerde op een alzijdige wijze de marxistische stelling dat de markt voor het kapitalisme door de ontwikkeling van het kapitalisme zelf voortgebracht wordt. Lenin ontwikkelde ook de stellingen van het marxisme over de tegenstellingen in de kapitalistische realisering, over de vergroting van de organische samenstelling van het kapitaal als een factor in de verarming van het proletariaat en over de onvermijdelijkheid van de crises van overproductie in het kapitalisme.

Het werk van Lenin over *het agrarische vraagstuk* is een uiterst waardevolle bijdrage aan de marxistische politieke economie. Hierin is reusachtig veel materiaal over de ontwikkeling van het kapitalisme in de landbouw van Rusland en een reeks andere landen (Frankrijk, Duitsland, Denemarken, de Verenigde Staten enzovoort) op wetenschappelijke wijze veralgemeend. In zijn werken *Het agrarische vraagstuk en de 'critici van Marx'* (1901-1907), *Het agrarische programma van de sociaal-democratie in de eerste Russische revolutie van 1905 tot 1907* (1907), *Nieuwe gegevens over de ontwikkelingswetten van het kapitalisme in de landbouw* (1914/1915) en nog vele andere, onderzocht Lenin op een grondige en alzijdige wijze de wetten van de kapitalistische ontwikkeling in de landbouw, die Marx slechts in algemene trekken had aangegeven.

In de strijd tegen het West-Europese en Russische revisionisme, dat de landbouw beschouwt als een terrein van de economie waarop de wetten van de concentratie en de centralisatie van het kapitaal niet van toepassing zijn, analyseerde Lenin op een wetenschappelijke wijze de bijzonderheden in de ontwikkeling van het kapitalisme op het platteland. Hij toonde de scherpe tegenstelling in de economische toestand van de brede massa's van de boeren en hun onvermijdelijke ondergang in de burgerlijke maatschappij. Lenin verdedigde en ontwikkelde de marxistische theorie over de differentiële rente en de absolute rente. Hij legde de betekenis bloot van de absolute rente als een van de belangrijkste factoren die de ontwikkeling van de productiekrachten in de landbouw belemmeren en werkte op een alzijdige manier het vraagstuk uit van de mogelijkheid, de voorwaarden en de economische gevolgen van de nationalisatie van de grond in de burgerlijk-democratische en de socialistische revolutie. Hij ontmaskerde de burgerlijke economen, die de pseudo-wetenschappelijke 'wet van de afnemende grondopbrengst' propageerden. In de strijd tegen de opportunistische lijn van de West-Europese partijen van de Tweede Internationale en het Russische mensjewisme, de trotskisten inbegrepen, met betrekking tot de boeren, fundeerde Lenin de noodzaak van een politiek van de arbeidersklasse, die gericht is op het winnen van de brede massa's van de boeren als bondgenoten van het revolutionaire proletariaat.

De theorie van Lenin over het agrarische vraagstuk was een diepgaande economische fundering voor de politiek van de Communistische Partij van Rusland betreffende de betrekkingen tussen het proletariaat en het boeren-dom en in het bijzonder de programmatische eis voor nationalisatie van de grond. Het werk van Lenin met betrekking tot het agrarische vraagstuk schiep het theoretische fundament voor het agrarische programma en de agrarische politiek van de communistische zusterpartijen.

Van geweldige betekenis voor de verdere ontwikkeling van de marxistische theorie is de strijd geweest die Lenin met zijn beroemde boek *Materialisme en empiriocriticisme* voerde ter verdediging van het dialectisch en historisch materialisme. In dit boek brengt Lenin een vernietigende slag toe aan de wortels van de revisionistische ‘theorieën’—aan de idealistische filosofie.

Lenin legde de volledige onhoudbaarheid bloot van de revisionistische kritiek op de marxistische politieke economie. Hij toonde het bankroet aan van het revisionisme in alle belangrijke vraagstukken van de politieke economie van het kapitalisme—de waardetheorie, de meerwaardetheorie, de theorie van de concentratie van het kapitaal, de crisistheorie enzovoort.

Marx en Engels, die in het tijdperk van het voormonopolistisch kapitalisme leefden, konden natuurlijk geen analyse geven van het imperialisme. Het is de grote verdienste van Lenin dat hij het monopolistische stadium van het kapitalisme heeft onderzocht.

Steunend op de fundamentele stellingen uit *Het Kapitaal* en door veralgemening van de nieuwe verschijnselen in de economie van de kapitalistische landen, analyseerde Lenin als eerste marxist op een alzijdige manier het imperialisme als laatste fase van het kapitalisme, als de vooravond van de sociale revolutie van het proletariaat. Deze analyse is neergelegd in zijn klassieke werk *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme* en in andere werken uit de tijd van de Eerste Wereldoorlog: in *Socialisme en oorlog*, *Over de leuze van de Verenigde Staten van Europa*, *Over een karikatuur van het marxisme en over het ‘imperialistische economisme’*, *Het imperialisme en de scheuring van het socialisme*, *Het militaire programma van de proletarische revolutie*.

De theorie van Lenin over het imperialisme gaat er vanuit dat het diepste fundament van het imperialisme, zijn economische wezen, de heerschappij van de monopolies is, dat het imperialisme monopolistisch kapitalisme is. Op een alzijdige wijze onderzocht Lenin de economische grondtrekken van het imperialisme en de concrete verschijningsvormen van de heerschappij van de monopolies. De basisstellingen van de fundamentele economische wet van het monopolistische kapitalisme zijn opgenomen in de leer van Lenin over het imperialisme, over de opvolging van de vrije concurrentie door de heerschappij van de monopolies, die hoge monopoliewinsten behalen, over de bronnen van deze hoge monopoliewinsten en over de methoden om ervan verzekerd te blijven. Lenin typeerde het imperialisme als een nieuw, als het hoogste stadium van het kapitalisme, legde daarmee de historische plaats van het imperialisme vast en toonde aan dat het imperialisme monopolistisch, parasitair of verrottend en stervend kapitalisme is. De theorie van Lenin over het imperialisme onthult de tegenstellingen van het kapitalisme in zijn monopolistische ontwikkelingsstadium, de tegenstellingen tussen arbeid en kapitaal, tussen de imperialistische moederlanden en de koloniën evenals tussen de imperialistische landen onderling. Deze theorie legt de diepere oorzaken bloot die de onvermijdelijkheid van de imperialistische oorlogen om de herverdeling van de wereld bepalen. Al deze tegenstellingen verdiepen

en verscherpen zich tot de uiterste grenzen waar de revolutie begint. Lenin fundeerde het rechtvaardige karakter van de bevrijdingsstrijd van de volkeren tegen de imperialistische onderdrukking en slavernij.

Uitvoerig behandelt Lenin het vraagstuk van het staatsmonopolistische kapitalisme en het vraagstuk van de onderschikking van de burgerlijke staat aan de monopolies. Hij toonde aan dat het staatsmonopolistische kapitalisme aan de ene kant de hoogste vorm is van de kapitalistische vermaatschappelijking en de materiële voorbereiding vormt op het socialisme en aan de andere kant de grootst mogelijke verscherping betekent van de uitbuiting van de arbeidersklasse en alle werkende mensen.

Lenin legde de *wet van de ongelijkmatigheid* bloot van de economische en politieke ontwikkeling van de kapitalistische landen in de periode van het imperialisme. Uitgaande van deze wet deed hij de grote wetenschappelijke ontdekking van de mogelijkheid om de keten van het wereldimperialisme te doorbreken op de zwakste schakel, en trok de conclusie dat de overwinning van het socialisme in het begin in enkele landen of zelfs in één land mogelijk is en dat de gelijktijdige overwinning van het socialisme in alle landen onmogelijk is. Lenin motiveerde de geweldige betekenis van de boerenstand als bondgenoot van het proletariaat in de revolutie. Lenin werkte het nationale en koloniale vraagstuk uit en schetste de wegen ter oplossing ervan. Hij bewees dat de vereniging van de proletarische beweging in de ontwikkelde landen met de nationale bevrijdingsbeweging in de koloniën tot één gesloten front in de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand, het imperialisme, mogelijk en noodzakelijk is. De theorie van Lenin over het imperialisme fundeert de noodzaak van de socialistische revolutie en de dictatuur van de arbeidersklasse onder de voorwaarden van een nieuw historisch tijdperk, het tijdperk van de direct beslissende veldslagen van het proletariaat in de strijd voor het socialisme. Daarmee schiep Lenin een nieuwe consistente theorie van de socialistische revolutie. Deze theorie was de *leidraad voor het revolutionaire handelen* op een reusachtige schaal—de leidraad voor de Grote Socialistische Oktoberrevolutie in de Sovjet-Unie.

Lenin ontwikkelde de grondslagen voor de theorie van de algemene crisis van het kapitalisme, van de historische periode van de ondergang van het kapitalistische stelsel en de overwinning van een nieuw, hoger, socialistisch stelsel. Reeds gedurende de Eerste Wereldoorlog kwam hij tot de conclusie dat het tijdperk van de relatief vreedzame ontwikkeling van het kapitalisme beëindigd is, dat met de imperialistische oorlog, die een geweldige historische crisis betekende, het tijdperk van de socialistische revolutie ingaat. De oorlog heeft zo'n kolossale crisis met zich meegebracht, benadrukte Lenin aan de vooravond van de Grote Socialistische Oktoberrevolutie, dat de mensheid voor de keuze stond: hetzij ten onder te gaan hetzij haar lot in handen te geven van de meest revolutionaire klasse en zo snel mogelijk over te gaan tot een hogere productiewijze—het socialisme. Uit het door Lenin vastgestelde feit dat de socialistische revolutie op verschillende tijdstippen in andere schakels van het kapitalistische wereldsysteem rijp wordt, kan de conclusie getrokken worden

dat de ondergang van het kapitalisme en de overwinning van het socialisme plaatsvindt doordat afzonderlijke landen zich onttrekken aan het kapitalistische wereldsysteem. Dus die landen waarin de arbeidersklasse overwint doordat zij de macht verovert in een nauw en onverbreekbaar bondgenootschap met de werkende massa's van de boerenstand en de overgrote meerderheid van het volk rond zich verenigt. Lenin motiveerde dat het vreedzaam naast elkaar bestaan van twee stelsels, het kapitalistische en het socialistische stelsel, mogelijk en noodzakelijk is gedurende een lange historische periode.

Lenin werkte de theorie over het imperialisme en de algemene crisis van het kapitalisme uit in een onverzoenlijke strijd tegen de burgerlijke economen en opportunisten van de Tweede Internationale. Hij onthulde de theoretisch volledige onhoudbaarheid en de politieke schadelijkheid van de antimarxistische theorie van het 'ultraimperialisme' van Kautsky en de varianten ervan, zoals zij door Trotsky en Boecharin naar voren werden gebracht. Herhaaldelijk bracht Lenin in de strijd tegen de antimarxistische verdraaiingen van Boecharin naar voren dat er nergens een 'zuiver imperialisme' zonder kapitalistische basis heeft bestaan, nergens bestaat en nergens zal bestaan. De verbinding van het monopolie met de ruil, de markt en de concurrentie is juist kenmerkend voor het imperialisme. Doordat het imperialisme zich als bovenbouw op het kapitalisme en als directe voortzetting ervan verheft, verscherpt het nog meer alle tegenstellingen van de burgerlijke maatschappij. Lenin toonde de nieuwe samenhang van het opportunisme met het imperialisme en ontmaskerde de politieke rol van de opportunisten als agenten van de bourgeoisie in de arbeidersbeweging. Lenin legde de wortels bloot van de opportunistische stromingen in de arbeidersbeweging, doordat hij aantoonde dat deze stromingen voortkomen uit de omkoperij en de demoralisering van de bovenste lagen van de arbeidersklasse. Lenin bracht een vernietigende slag toe aan de apologetische behandeling van het staatsmonopolisme door de opportunisten dat zij voor 'socialisme' probeerden uit te geven. Het werk van Lenin, dat tegen het opportunisme gericht was, heeft een geweldige betekenis voor de revolutionaire beweging, omdat er pas werkelijk strijd tegen het imperialisme kan bestaan wanneer de ideologisch-politieke inhoud van het opportunisme en zijn verradersrol in de arbeidersbeweging worden ontmaskerd.

De problemen van de marxistisch-leninistische politieke economie worden in de besluiten en documenten van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie, in het werk van *Stalin* (1879-1953) en andere strijdmakkers en leerlingen van Lenin verder ontwikkeld en geconcretiseerd.

Steunend op het werk van Marx, Engels en Lenin, die de werkelijk wetenschappelijke politieke economie hebben voortgebracht, ontwikkelde en werkte Stalin een reeks van nieuwe stellingen uit op het gebied van de economische wetenschap door de veralgemening van de nieuwe ervaringen van de historische ontwikkeling en van de nieuwe praktijk van de strijd van de arbeidersklasse en haar Communistische Partij. Tegelijkertijd verdedigde Stalin in zijn werk op consequente wijze de marxistische politieke economie tegen de vijanden van

het revolutionaire marxisme en populariseerde hij de fundamentele problemen en stellingen van het marxisme.

Stalin ontmaskerde de leugenachtigheid van de beweringen van de burgerlijke economen en reformisten, dat de tegenstellingen van het kapitalisme in het verloop van de historische ontwikkeling ervan milder zouden worden. Hij fundeerde de onvermijdelijke verdere verdieping en verscherping van deze tegenstellingen, die getuigen van de onvermijdelijke ondergang van het kapitalisme. In het werk van Stalin wordt een reeks van fundamentele stellingen op het terrein van het agrarische vraagstuk verder ontwikkeld. In de strijd tegen het revisionisme toonde Stalin aan de hand van nieuwe argumenten aan, dat de theorie over de 'stabiliteit' van het kleine boerenbedrijf volledig onhoudbaar was. Alleen de vernietiging van het systeem van de kapitalistische slavernij kan de boerenstand redden van de verarming en ellende. Het boerenvraagstuk is het vraagstuk van de verandering van de uitgebuite meerderheid van de boerenstand, van een reserve van de bourgeoisie in een directe reserve van de revolutie, in een bondgenoot van de arbeidersklasse, die strijdt voor de vernietiging van het kapitalistische stelsel. In zijn werk *Marxisme en het nationale vraagstuk* en in andere werken ontwikkelde Stalin het nationale vraagstuk verder. Hij gaf het belang aan van de betekenis van de economische bestaansvoorwaarden van de maatschappij bij de vorming van de naties en nationale staten. Een van de fundamentele kenmerken van de natie is het gemeenschappelijke economische leven van de mensen. Het proces van de vernietiging van het feodalisme en de ontwikkeling van het kapitalisme is tegelijkertijd een proces van de aaneensluiting van de mensen tot naties. Stalin legde de betekenis bloot van de nationale markt voor het ontstaan van nationale staten in West-Europa en schetste het specifieke historische verloop van het ontstaan van staten in het Oosten. De Communistische Partij van de Sovjet-Unie verdedigde onder leiding van het Centraal Comité met Stalin voorop, de marxistisch-leninistische theorie in zijn geheel en de marxistisch-leninistische economische leer in het bijzonder tegen de aanvallen van de vijanden van het leninisme, de trotskisten, de Boecharin-lieden en de burgerlijke nationalisten. Van bijzonder belang voor het lot van het socialisme in de Sovjet-Unie en de gehele wereld was daarbij de verdediging en verdere ontwikkeling van de theorie van Lenin over de mogelijkheid van de overwinning van het socialisme in één land, de theorie van Lenin over de socialistische revolutie.

In een hele reeks van werken (*Over de grondslagen van het leninisme*, *Vraagstukken van het leninisme*, *Economische problemen van het socialisme in de Sovjet-Unie*, *Redevoeringen op partijcongressen en -conferenties van de KPSU*) deed Stalin de stellingen van Lenin uit de doeken over het economische en politieke wezen van het imperialisme en over de algemene crisis van het kapitalisme, over de wetmatigheden in de ontwikkeling van het monopolistische kapitalisme. Uitgaande van de klassieke stellingen van Lenin over het economische wezen van het imperialisme—de heerschappij van de monopolies—en de hoge monopoliewinst, formuleerde Stalin de fundamentele economische wet van het moderne kapitalisme. Diepgaand analyseerde hij de algemene crisis en de twee stadia ervan: het eerste,

dat in de periode van de Eerste Wereldoorlog begon, en het tweede, dat zich in de periode van de Tweede Wereldoorlog ontplooië, in het bijzonder nadat de volksdemocratische landen in Europa en Azië van het kapitalistische systeem afvielen.

Stalin ontmaskerde de handlangers van de bourgeoisie die het kapitalistische economische stelsel verheerlijken. En hij bewees dat het moderne kapitalisme zich bevindt in een toestand van algemene alzijdige crisis, die betrekking heeft op zowel de economie alsook de politiek. De algemene crisis van het kapitalisme komt het sterkst tot uitdrukking in de wereldhistorische overwinning van de Grote Socialistische Oktoberrevolutie in de Sovjet-Unie en het uiteenvallen van de wereld in twee stelsels, het kapitalistische en het socialistische stelsel. Een onderdeel van de algemene crisis van het kapitalisme is de crisis in het koloniale systeem van het imperialisme.

In zijn werk behandelt Stalin het wezen en de betekenis van de kenmerken van de algemene crisis van het kapitalisme zoals de uiterste verscherping van het marktprobleem, de permanente overcapaciteit van de bedrijven en de voortdurende massale werkloosheid. Stalin analyseerde de veranderingen in de aard van de cyclus van de kapitalistische crisis en van de economische crises in het huidige tijdperk; hij toonde aan dat de pogingen van de burgerlijke staat om de crises te bestrijden vruchteloos zijn en dat de bewering dat de economie in het kapitalisme planmatig bestuurd zou kunnen worden, onhoudbaar is. In zijn werk onthulde Stalin het aartsreactionaire en agressieve karakter van het fascisme en de verradersrol van de moderne rechtse socialist.

In de besluiten van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie en de communistische zusterpartijen en in het werk van de leerlingen van Lenin, van de leidende functionarissen van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie en de leidende functionarissen van de communistische zusterpartijen wordt de marxistisch-leninistische politieke economie, evenals de gehele theorie van het marxisme-leninisme verder ontwikkeld en verrijkt.

Noten

Noten bij de digitale (her)uitgave

1. Waar in de oorspronkelijke tekst stond ‘vorige eeuw’ is dit gewijzigd in ‘19^e eeuw’. (NB. In het jaar van uitgave van de oorspr. druk (1954) was de vorige eeuw de 19^e eeuw; uit de context blijkt dat het moet gaan om de 19^e eeuw, niet de 20^e eeuw.)
2. De *meerwaardevoet op jaarbasis* (**Hoofdstuk 10 – Kringloop en omslag van het kapitaal**): de noemer van de tweede breuk moet zijn 25.000 (was: 50.000). [pag. 183 digitale uitgave; pag. 198 uitgave 2007]
3. In **Hoofdstuk 7 – De economische grondwet van het kapitalisme**, in het 4^e citaat (van Marx) ontbreekt een zinsdeel (ontbrekende deel in *italics*): ... is “kapitaal *gestorven arbeid, die als een vampier slechts levend wordt door het opzuigen* van levende arbeid en des te meer leeft naar mate ze meer ervan opzuigt.” [pag. 135 digitale uitgave; pag. 144 uitgave 2007]

